

GÖMÖR ÉS KISHONT

TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT VÁRMEGYÉNEK

LEIRÁSA.

(Két arcz-, három térképpel s két fametszettel.)

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XII-IK, RIMASZOMBATON 1867-BEN
TARTOTT NAGYGYŰLÉSE TAGJAINAK EMLÉKÜL.

NYOMATOTT

ÁGOSTON SZÁSZ-COBURG HERCZEG Ő FENSÉGE KÖLTSÉGÉN.

SZERKESZTETTE

HUNFALVY JÁNOS,

a magyar t. akadémia, a magyar kir. természettudományi és földtani társaságok rendes,
a birodalmi földtani intézet levelező tagja, s a budai József műegyetemnél r. tanár.

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, MAGY. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.

1867.

 AUGUST
Kász Coburg Gothai Hercege

ELŐSZÓ.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1865-ben Pozsony városában tartott XI-dik nagygyűlése, Rimaszombat városa lelkes meghívása következtén, a legközelebbi, 1866-ban tartandó, nagygyűlés helyéül Rimaszombatot tűzte ki. Miután e határozatról Rimaszombat és Gömör megye közönsége értesült, azonnal egy bizottság alakult, mely javasolta, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-dik nagygyűlése emlékeül Gömör vármegye leírása készíttessék és adassék ki. A munka terve elkészülvén, s Ágost Szász-Coburg herceg ő Fensége a megkiváncsolt költséget nagylelkűen felajánlván, a munka egyes részeinek kidolgozására alkalmas egyének ajánlkoztak s illetőleg felkérettek. Ezek az 1865-ki ősszel fogtak munkálataik készítéséhez, s felkérettek, hogy kézírataikat az 1866-ki tavaszig küldjék meg a szerkesztőnek. A munka nyomtatása az 1866-diki ápril havában indult meg, s már csaknem teljesen be volt fejezve, midőn a gyűlés a háborús viszonyok és járvány miatt az 1867-ki évre elhalasztatott. A dolgozatok készítésére s a munka kinyomatására tehát kissé rövid idő volt szabva, s ez szolgáljon mentségül, ha a nyomtatáson s netalán egyik másik czikknek szerkesztésén is az elhamarkodásnak némi nyomai észrevehetők.

A Szerkesztő.

GÖMÖR VÁRMEGYE LEIRÁSA.

I. RÉSZ.

Gömör vármegye természeti viszonyai.

I. FEJEZET.

A vármegye vízszintes és függélyes tagosulata. *)

I. A vármegye alkotó részei, fekvése, határai, alakja.

Gömör vármegye főrészt azon terület teszi, mely azt a nevet már régóta viseli; 1803-ban a kis-honti járás csatoltatott hozzája, minélfogva Gömör és Kishont törvényesen egyesített vármegyének neveztetik.

Földirati fekvése még csak hozzávetőleg van kiszámítva, mert a mit *Bartholomaeides* mondott, hogy t. i. még egyetlen pontjának fekvése sincs csillagászati észleletek által meghatározva, az még most is áll. *Lipszky* volt az első, ki a vármegye néhány helyének földirati

*) V. ö.: *Bartholomaeides László*: Comitatus Gömöriensis Notitia historico-geographico-statistica etc. Leutschoviae, 1806—1808; *Windisch*, Ungarisches Magazin: Kurze Beschreibung des Königsberges, etc.; *Zipser András*: Versuch eines topographisch-mineralogischen Handbuches von Ungarn, Soprony 1817; *Kubinyi Ágost*: Kirándulás Pohorellából a Királyhegyre, a magyar orvosok és természetvizsgálók III. nagygyűlésének munkálatai, 97. l.; *Stur*: Geologische Uebersicht des Wassergebietes der Wag, etc. Jahrbuch der k. k. Geolog. R. A. XI. köt. I. füz.; *Dr. Kiss Antal*: Dobsina föld- és ásványtani tekintetben, Magyarhoni természetbarát II. évfolyam; b. *Richthofen és Hauer*: Bericht über die geol. Untersuchungen im nord-östlichen Ungarn, Jahrb. der Geol. R. A. X. köt. 339 s k. l.; *Andrian*: Aufnahme in Zipsen und Gömör, ugyanott X. köt. 535 s k. l.; *Cotta*: Die Erzlagerstaetten Ungarns und Siebenbürgens; *Hunfalvy János*: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, Pest 1863—66. I. köt. 227, 256, 315 stb. lapokon s III. köt. különböző helyein.

fekvését nagyobb szabotossággal kiszámította. Szerinte Gömör vármegye fekszik az É. Sz. $48^{\circ} 6'$ és $48^{\circ} 57'$ s a K. H. $37^{\circ} 19'$ s $38^{\circ} 22'$ között (Ferrótól számítva). *Bartholomaeides* némileg eltérőleg azt állítja, hogy a vármegye az É. Sz. $48^{\circ} 11'$ és $49^{\circ} 3'$ s a K. H. $37^{\circ} 29'$ és $38^{\circ} 32' 5''$ között terjed el. Szerinte tehát a legszélső helységek fekvése ez:

	Éjszaki szélesség	Keleti hosszúság
Az északi határon Vernár.	$48^{\circ} 56' 58''$	$38^{\circ} 13''$
A déli határon Tót-Zabar	$48^{\circ} 13' 30''$	$37^{\circ} 40' 30''$
A nyugati határon Forgácsfalva	$48^{\circ} 47' 20''$	$37^{\circ} 31' 15''$
A keleti határon Uhorna	$48^{\circ} 39' 30''$	$38^{\circ} 31' 45''$

Az 1855 óta *Albrecht* cs. k. főherczeg meghagyásából a földirati katonai intézet által kiadott „Administrativ- und Generalkarte des Königreiches Ungarn“ *) Gömör vármegyét illetőleg egészben véve *Lipszky* földképéhez alkalmazkodik; szerinte az említett négy határszéli helységnek fekvése a következő:

	Északi szélesség	keleti hosszúság
Vernár	$48^{\circ} 55'$	$37^{\circ} 56'$
Tót-Zabar	$48^{\circ} 8 \frac{1}{4}'$	$37^{\circ} 42 \frac{1}{2}'$
Forgácsfalva	$48^{\circ} 38 \frac{1}{2}'$	$37^{\circ} 19'$
Uhorna	$48^{\circ} 42 \frac{1}{2}'$	$38^{\circ} 21'$

Azon térkép szerint tehát a vármegye határai, úgy mint *Lipszky* szerint, az É. Sz. $48^{\circ} 6'$ és $48^{\circ} 57'$ s a K. H. $37^{\circ} 19'$ és $38^{\circ} 22'$ között terjednek el. Látni való, hogy *Bartholomaeides* kivált a hosszúsági meghatározásokban tetemesen eltér. Közöljük még a következő helységek földirati fekvését, *Lipszky*, *Bartholomaeides* s az *Albrecht* cs. k. főherczeg meghagyásából kiadott földkép (táborkar) szerint.

	Északi szélesség	Keleti hosszúság	Meghatározó
Putnok	$48^{\circ} 17' 28''$	$38^{\circ} 6' 40''$	<i>Lipszky</i> .
„	$48 16 45$	$38 5 15$	<i>Barthol.</i>
„	$48 17 30$	$38 5 45$	Táborkar
Sajó-Gömör	$48 27 0$	$38 0 28$	<i>Lipszky</i>
„	$48 27 45$	$38 2 45$	<i>Barthol.</i>
„	$48 27 0$	$37 59 0$	Táborkar
Pelsöcz	$48 32 40$	$38 4 40$	<i>Lipszky</i>
„	$48 32 0$	$38 10 15$	<i>Barthol.</i>
„	$48 33 15$	$38 4 30$	Táborkar

*) E térképet röviden *Albrecht*féle térképnek fogjuk nevezni.

	Északi szélesség	Keleti hosszúság	Meghatározó
Rima-Szombat	48° 23' 16"	37° 42' 2"	Lipszky
"	48 27 0	37 44 0	Barthol.
"	48 23 15	37 41 15	Táborkar
Jólsva	48 37 26	37 55 45	Lipszky
"	48 39 15	38 3 15	Barthol.
"	48 37 30	37 54 0	Táborkar
Csetnek	48 39 25	38 2 32	Lipszky
"	48 39 0	38 11 15	Barthol.
"	48 39 30	38 2 0	Táborkar
Rosnyó	48 39 2	38 12 28	Lipszky
"	48 37 30	38 21 0	Barthol.
"	48 39 15	38 12 30	Táborkar
Tiszolcz	48 41 0	37 37 0	Lipszky
"	48 45 0	37 46 45	Barthol.
"	48 40 45	37 32 15	Táborkar
Dobsina	48 49 25	38 3 5	Lipszky
"	48 49 0	38 15 0	Barthol.
"	48 48 45	38 2 40	Táborkar
Nagy-Röcze	48 41 2	37 47 57	Lipszky
"	48 44 30	37 57 15	Barthol.
"	48 41 0	37 47 15	Táborkar

Látjuk, hogy a katonai földirati intézet által kiadott térkép csak keveset, ellenben Bartholomaeides földképe *) a helyek szélességére nézve 9 – 10, a hosszúságra nézve pedig 10—17 perczel is különbözik Lipszky meghatározásaitól. Az É. Sz. 48-ik foka alatt egy szélességi percz körülbelöl 977.₂₁₂, egy hosszúsági percz pedig 657.₂₇ bécsi ölet tesz. Tehát pl. Vernár fekvése Bartholomaeides által majdnem egy fél mflddel odább északra, s több mint másfél mflddel odább keletre van téve, mint a hogy Lipszky meghatározta. Forgácsfalva Bartholomaeides szerint több mint 2 mflddel fekszik odább északra s több mint egy mflddel odább keletre, mint Lipszky szerint.

Gömör legszélső határpontjai: északra a Hlovecsja-Hlava és Hinczava hegyek találkozása Vernár és a szepesmegyei Grénicz kö-

*) *Bartholomaeides* a munkájához csatolt térképet *Gömöri Izrael*, volt megyei mérnök térképe szerint készítette, mely a megyei levéltárban őriztetik, s melynek czíme: „Mappa Inelyti Comitatus Gömör cum Kishont uniti, limites genuinos, ductum item viarum ac fluviorum verum, situmque montium exhibens. 1790.“ E térképen a szélességi és hosszúsági fokok nincsenek meghatározva, Bartholomaeides tehát szintén Lipszky meghatározásaihoz alkalmazkodott, a mennyiben lehetett.

zött; dél felé a Tajtitól délnyugatra és Zagyva nógrádmegyei helység szélességébe eső földsarok; nyugatra Forgácsfalva határa; keletre az Uhorna és Stósz szepesmegyei helység közé eső határvonal. A megye legnagyobb hossza északról délre 51 perczet, azaz mintegy $12\frac{1}{2}$ mfdet, legnagyobb szélessége nyugatról keletre 1 fokot és 3 perczet, vagyis körülbelül $10\frac{1}{4}$ mfdet tesz. Legkeskenyebb helyét azon vonal mutatja, mely Rima-Lehota környékéről Pelsőcz-Ardó felé húzatik, s melynek hossza a nyugati határtól a keletiig 6 mfd. Bartholomaeides legnagyobb hosszát a helpai havasoktól délre Heves határszéléig több mint 13, legkisebb hosszát Vernár és Zubogy, vagy Forgácsfalva és Zabar között 9, szélességét Kánó és Sid között 8, Uhorna és Forgácsfalva (Luom) között 11, a Garam és Gölniczi víz között 7 mfdre teszi.

A vármegye nagyságát illetőleg szintén eltérnek a különböző felvetések, *Novotny* 56, *Schwartner* több mint 70, *Bartholomaeides* 86, *Fényes* 76.₂₃ □ mfdre tették területét; a legújabb s legszabatosabb kiszámítások 74.₈ mfdre teszik. Tehát Gömör megye nagyobb mint a következő 26 magyar megye: Soprony, Mosony, Győr, Komárom, Tolna, Esztergom, Hont, Bars, Zólyom, Liptó, Árva, Thuróc, Szepes, Abauj, Torna, Borsod, Sáros, Ung, Bereg, Ugocsa, Békés, Csanád, Csongrád, Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd; ellenben kisebb, mint a következő 22: Veszprém, Fejér, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Pest-Pilis-Solt, Bács-Bodrog, Nógrád, Trencsin, Nyitra, Pozsony, Heves és Külső-Szolnok, Zemplén, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Arad, Temes, Torontál és Krassó.

Alakjára vagyis külső szabására nézve Gömör megye egy szabálytalan sokszög, mely északról délre nyúló hosszukás négyszöghöz jár legközelebb. Területének legnagyobb részét azon szabályos négyszög foglalja magában, mely a K. H. $37^{\circ} 35'$ és $38^{\circ} 5'$, meg az É. Sz. $48^{\circ} 15'$ és $48^{\circ} 51'$ között terjed el; azon négyszög szélessége 5, hossza pedig $8\frac{1}{2}$ mfd, nagysága tehát körülbelül 42.₅ □ mfd.

Gömör vmegye éjszak felől Liptóval és Szepessel, kelet felől Tornával és Borsoddal, dél felől Borsoddal és Hevessel, nyugat felől Nógráddal és Zólyommal határos. Mostani határjait következő módon jelölhetjük meg. A Baczuki havasnak azon részén, melyet a környék szláv népe Janov-Grun-nak nevez, Liptó, Zólyom és Gömör egybeszögellenek. Ennek határai azután onnan kezdve a Garami havasok főgerinczét követvén, keletre kanyarodnak azon helyig, melyet Na-tri-Sztudne (három kúthoz) neveznek, s melyen a Királyhegy mögött Gömör, Liptó és Szepes határjai találkoznak. Tehát Gömört Liptótól a Garami havasok, vagyis Alacsony-Táttra magas főge-

rincze választja el. Szepes felé határvonala már alacsonyabb hegyeken halad el s a Három kúthoz nevű hely felől az úgynevezett Emberej (Cslovecsja Hlava) havasra kanyarodik fel; innen azon völgyeken megy keresztül, melyekben a Hernád éjszaki ága támad, azután abba a völgybe ereszkedik le, melyet a Vernár felől Szepesbe tartó országút követ. A Hernád két ága között emelkedő hegyeken tetemes kanyarokkal átvonulván, a Kopanecz hegy nyugati oldalán a Gölniczi völgybe jut, s most ezt követi vagy 3 mfdre. A Szepesben emelkedő Knolla hegytől délre a Gölnicz völgyét elhagyván, ismét a hegyekre vonul fel, melyek Oláh-Patak, Gócs, A.-Sajó, Veszverés, Betlér, Rosnyó, Pacsa, Uhorna és Váralja helységek területeit Vagendrüsszel, Csendespatak, Óviz és Szomolnok szepesmegyei helységek határaitól választják el. Azon hegyeken keresztül délkeletre kanyarodván tovább, a Pipiske havast éri el, melynek tetején Gömör, Szepes és Torna határai találkoznak. Onnan nagy görbületekkel délre, délnyugatra, délkeletre s ismét délnyugatra kanyarodik, Torna megyét választván el. Kánó, Zubogy és Putnok környékein Borsod megyét éri; Putnoknál a Sajó völgyébe fordul s egy darabig azon húzódik felfelé nyugatra tartva. Bánréve környékén otthagyja a Sajót s ennek déli oldalán kanyarodik tovább. Zabarnál Heves megyét érinti, de csakhamar Tót-Ujfalu és Pogony között Nógrád megyét éri el. Most igen nagy hajlásokkal és görbületekkel vonul tovább, mignem Guszona és Darócz helységeket elhagyván, végkép éjszakra fordul, Darócz és Osgyán vidékéről egyenesebb irányt vevén, éjszakra és éjszaknyugatra halad tovább s Gyubákó, Antalfalva és Forgácsfalva mellett vonul el. Málnapataka határának sarkán, az úgynevezett Cserno-Blato helyen Nógrád és Zólyom határai találkoznak Gömörrel. Ennek határvonala azután Szihla vidékéről északkeletre kanyarodik tovább s a Vepor és Fabova hegy-csoportok főgerinczét követvén, a Szmrekoviczán át a Garam völgyébe jut. Innen a Baczuki völgyön fölfelé tartván, ismét a hegyekre vonul fel a Janov-Grünig.

Ezek szerint Gömör vármegye határjait csak egy részben mondhatjuk természeteseknek, azaz olyanoknak, melyeket hegységek vagy folyók és völgyek által maga a természet jelölt ki; nagyobb részök, kivált Torna, Borsod, Heves és Nógrád felé, csak országlati intézkedéseken alapúl. Egész határvonalának hossza körülbelül 50 mfd; ebből az éjszaki határra mintegy $10\frac{1}{2}$, a keletre 16, a délre 6, a nyugatira 17—18 mfd esik.

II. Gömör vármegye domborzati viszonyai.

(Hegyrájz, vagyis Orographia.)

Gömör vármegye legnagyobb részét hegységek lepik el, melyek között hol regényes, szagztatott és zord, hol kies, termékeny és nyájas völgyelések vannak, úgy hogy területe nagyon változatos. Terjedelmesebb lapályok csak déli részében vannak, mely általában alantabb fekszik mint északi része. Mivel a legmagasabb hegységek az északi és északnyugati oldalán emelkednek, azért a megye főlejtősége délkeletdélre van irányozva. De fővölgye, melyen a Sajó fut le, Rosnyó felől Tornalján túlig délnyugatdélre esap, azután délre s végül keletre kanyarodik. A Rima is keleti irányt vesz végszakaszában a Sajóval egyesülendő, s völgyének ezen keleti darabjába nyílnak azon mellékvölgyek, melyek a megye legdélibb részét barázdálják, éjszakra és északkeletre csapván. A többi folyók túlnyomólag délkeleti irányt vesznek. A legtömegesebb s legmagasabb hegységek a megye határszélén terjednek el, úgy hogy azt csaknem köröskörül bebastyázzák, és csak két elég keskeny nyílást hagynak, t. i. délkeleten, hol a Putnoki szűk völgylapályon a megye fővízgyűjtője, a Sajó, kanyarodik el a Tisza nagy síksága felé, s délen, hol a Zabari még keskenyebb völgy nyúlik el. Ezen határszéli magas hegységövön belől sok változatos völgy által szeldelt s különböző domborzatú hegységek terjednek el, melyek dr. Kiss Antal úr szerint mintegy 20 □ mfdnyi területet borítanak be.

A megye legmagasabb pontja a Királyhegy csúcsa, mely 6144 lábnyira emelkedik a tenger fölé; legmélyebben fekvő részei Putnok környékein 450 lábnyi általános magassággal bírnak. Legmagasabban fekvő helységei a Garam északi oldalán találtnak s a következők: Sumjác 2803, Telgárt 2773, Vereskő 2468, Vernár 2428, Pohorella 2212, Polonka 1975 lábnyi magasságban vannak. A Csértjáz hegy meredek hátán levő Forgácsfalva, valamint Drabszko és Ottilia is nagy magasságban fekszenek. Egyes szállások és tanyák a hegységekben 1000 és több lábbal magasabban fekszenek, pl. a Murányi hegyekben létező Sztudna kerüli lak, mely Greiner Lajos erdészeti tanácsos szerint 3771 l. magasságban van, s mely eddigi tudomásunk szerint Magyarországon a legmagasabban fekvő lakott hely. Sumjác és Telgárt egész Magyarország legmagasabb helységei közé tartoznak, Erdélyben azonban még magasabban fekvő helységek vannak; ilyen pl. Rekicz, melynek magassága több mint 3000 láb. Gömörnek leg-

mélyebben fekvő helységei: Almágy 590, Várgede 583, Darnya 520, Putnok 480 lábnyi magasságban vannak. Általában azon éjszaknyugati, 3 szögletű darabja, mely Zólyom és Liptó megyékkel határos s melyet délkelet felől a Tiszolcztól Vernárnak tartó országút határol, legmagasabbra van felduzzadva; közepes magasságát legalább 3500 lábra kell tennünk, míg a megye legmélyebben fekvő részeinek átlagos magassága csak 5—600 láb. Tetemes magasságra emelkedik a Jólsvai völgytől északkeletre eső négyszögletű terület is, melynek szélén Pelsőcz, Pacsa, Dobsina, Nagy-Rőcze és Jólsva helységeket találjuk. Azon földdarab átlagos magassága körülbelül 2000—2500 láb. Az egész megye átlagos magasságát 900—1000 lábra becsülhetjük.

Bartholomaeides idézett munkájában már igen helyesen osztályozza és csoportosítja Gömör megye hegységeit. Négy osztályt különböztet meg bennük. Az első osztályba azokat számítja, melyek a Garam mindkét oldalán s a Gölnicz bal partján emelkednek, s melyeket a Csermosnya pataktól Berzéte, Rudna, Rekenye, Sebespatak, Gencs, Csetnek, Jólsva, Turcsok, Rákos, Szirk, Ratkó, Ratkó-Szuha, Dobrapatak, Baradna, Kiete, Rima-Brezó és Rimabánya helységeken keresztül keletről nyugatra húzott vonal határol meg. Ezen hegységek tehát a megye északi nagyobb felét foglalják el, s különböző ércztelepjeikről nevezetesek.

A hegységek második osztályának határát azon vonal jelöli, melyet szintén a Csermosnya völgyéből a megye keleti szélén Putnokig, innen pedig Sajó-Gömörön át a Balog völgyéig s a kettős Pokorágig húzunk. Az ezen második osztályba való hegységek alacsonyabbak s kisebbek, mint az első osztálybeliek, s többnyire mészközetekből állanak; ércztelepjeik nincsenek. Nyugat felé a kettős Pokorágnál és Szikálnoknál szakadnak meg, kelet felé azonban Torna megyébe csapnak át.

A gömöri hegységek harmadik osztályába *Bartholomaeides* azon alacsony dombokat számítja, melyek a Sajó és Rima egyesülésétől, Oldalfalu, Runya és Csiz határaitól, nyugatra a nógrádi határig elterjedő vidéket hullámossá teszik, s nevezetesen Lénártfalu, Rimaszécs, Csiz, Hanva, Runya, Czákó, Baracza, Füge, Rakotyás, Radnóth, Mártonfalu, Bellény, Pálfalu, Feled, Jánossi, Rimaszombat, Uzapanyit, Dusa, Batka, Susány, Rahó és Szuha határaiban láthatók. Ezek többnyire csak földhátak és földhullámok; néhol tölgyesekkel fedvék.

Végre a negyedik osztályba tartozó hegyek Borsod, Heves és Nógrád vármegye határszélén emelkednek, s *Bartholomaeides* sze-

rint magasságra a második, meredekségökre és sziklás voltukra helyenként az első osztálybeli hegységekkel versenyeznek.

Mi Gömör vármegye hegységeit szintén négy fő osztály alá foglaljuk, de Bartholomaeidestől kissé eltérőleg. Azok t. i. a Kárpátok hegyszerében általunk megkülönböztetett főtagjai közül a következő négy hegylánczolathoz tartoznak: 1) Az Osztroski-Vepor; 2) az Alacsony-Táttra; 3) a gömör-szepesi Érczhegység; 4) a Cserhát és Mátra hegylánczolatokhoz.

A következő részletes leírásból látni fogjuk, a négy hegylánczolatnak micsoda részei tartoznak Gömör megyéhez, s ezek micsoda külön csoportokra és tagokra oszlanak. A legmagasabb hegycsúcsok az Alacsony-Táttra tagjaiban találhatók; az Osztroski-Vepor hegylánczolat legmagasabb tetőivel a gömör-szepesi Érczhegység főtagjainak csúcsai versenyeznek.

Gömör megye tulajdonképi hegyes vidéke délre körülbelől Pelsőcz, Ratkó, Rimabrezó és Gyubákó szélességéig ér. Azon részén terjedelmes síkságok nincsenek, csak kisebb nagyobb völgytágulatok vannak. Efféle völgytágulatok: a Rosnyó, Krasznahorka és Berzété között elterjedő gyönyörű térség; a Csetnek és Felső Sajó melletti lapályok; a Murányi völgynek tágulatai Chisno és Süvete mellett. Az említett vonaltól délre nemcsak a völgyek tágulnak ki, hanem az egész egy hullámos térség, melyből csak egyes dombok és földhátak dudorodnak fel. Különösen a Sajó mentében Csoltótól kezdve, a Turócz mellett Újvásártól kezdve, a Balog mellett Esztrénytől kezdve s a Rima mellett Rahótól kezdve szép és termékeny síkságok terülnek el. De a megye délnyugati sarkán, Ajnácskő környékén, a föld ismét magasabbra duzzad föl s ott újra egybefüggő hegyeket találunk.

A megye matematikai központja Ratkó környékébe esik. De a hegységei között nyíló völgyek által több külön vidékre osztatik, nevezetesen a nyugatra nyíló Garam, a délkeletre nyíló felső Sajó, Csetnek, Jólsva, Turócz, Balog, azután a túlnyomólag délre tartó s egymással majdnem egyenközű Rima és közép Sajó, végre a délről északra s azután keletre csapó Gortva völgyeinek vidékeire. Ezeknél fogva természetes központja nincs a megyének. Legnépesebb részét két fővölgye, a Sajó és Rima fogják be.

I. Az Osztroski és Vepor hegylánczolathoz tartozó hegységek.

Az Osztroski és Vepor hegylánczolat a Selmeczbányai hegycsoporttal együtt Bars, Hont, Nógrád, Zólyom és

Gömör vármegyékben terjed el, a Garam, Ipoly és Rima völgyei között. Nem annyira hosszan elnyúló gerinczes hegylánczat, mint inkább mindenfelé terjeszkedő s egymás mellé sorakozó kisebb nagyobb hegycsoportok összessége. Ezek együttvéve terjedelmes s helyenként zord és lakatlan felföldet képeznek, mely nyugotról keletre körülbelül 20, éjszokról délre pedig 5 – 12 mfldre terjed. Közülök Gömörhez csak azok tartoznak, melyeket szorosabb értelemben vett V e p o r h e g y s é g n e k s F a b o v a h e g y c s o p o r t n a k nevezünk.

a) A tulajdonképi V e p o r h e g y s é g. Ez Szihla és Forgácsfalva vidékéről, a Szalatnya, Szihla, Ipoly és kokavai Rima (Rimavicza) forrásaitól kezdve éjszakra tart s a Furmanyecz által öntözött völgyig és a Djel-hágóig vonúl, mely utóbbin az út Tiszolcraól Breznobányára visz. Déli oldalán az Ipoly, kokavai és klenóczi Rima (Tiszarszka), éjszaki oldalán a Szihla, Feketevíz és Rohosna folyók támadnak.

Főgerinceze Gömör és Zólyom határszélén nyúlik el, s rajta a következő hegyek emelkednek: Drabszka-Polyánka, Homolka, Javorina, Szremos vagy Cseremos vagy Háromhatárhegy (Trihotari), klenóczi V e p o r, Kalistnye (Kalisnyi), Diva, Kicsera és Banova. Ezek közül a 4261 lábnyi általános magasságra emelkedő V e p o r a legmagasabb s legkitünőbb. Klenóc és Breznobánya határait választja el egymástól. Nevét állítólag a vaddisznóktól kapta, melyek hajdan rajta és környékén tanyáztak, s melyeket a klenócziak szoktak vadászni. Kettős keresztben fekvő gerinceze vagyis karja van. Egyik karja t. i. délről éjszakra nyúlik nagyobb és nagyobb magasságra emelkedve, s ott, hol legnagyobb magasságát eléri, a másik gerinczhez csatlakozik, mely ellenkező irányban, keletről nyugotra vonúl. E kettős gerincznél fogva messziről feltűnik s különbözik a környező havasoktól. A délről éjszakra húzódó hegykar alján bükkerdő terül, melyben a klenóczi Rima egyik ága támad, feljebb mezők, rétek, juhszállások és tanyák vannak. A másik hegykar részint meredek és nagy sziklából áll, részint fenyvessal van borítva, háta pedig kopasz. A hegy csúcsának keleti része sziklás; állítólag földalatti üregek is vannak benne, melyek a zsványoknak lakásul szolgáltak. Mondják, hogy az elhírhedett Janosik is azon üregekben tanyázott, s némelyek ott vélt kincseit is keresték. Alacsonyabb ágán egy ösvény Breznobánya felé viszen, az úgynevezett H a n d l e helyre.

A Diva és Kalisnye hegyeken részint erdők, részint lege-

lők, rétek és szántóföldek vannak, tövükön a Mazurkának nevezett mező terül, sok juhszállással. A Diván egy patak forrása fakad.

A Kicsera havason Tiszolecz, Breznóbánya és Klenócz határai találkoznak. Részint bükkes, részint fenyves fedi, mely helyenként, kivált Klenócz felé mezők, rétek és szántóföldek által van megszakasztva. Egyik karja Tiszolecz területébe esik; Görbe völgynek (Krivi Grun) nevezik, s rajta szántóföldek és rétek terülnek el. A havason, a Borovina völgyben, fakadó Görbe patak azon hegykarnál egyesül a Furmanyecz folyócskával. A hegy déli és nyugati része Klenócz határába esik, s ott is vannak mezők, kaszálók és juhszállások; rajta vezet át egy ösvény, mely a Djel hegy alatt a közútra tér. Az azon hegykaron eredő két patak a klenóczyi Rima keleti ágát képezi. A Kicsérához kelet felől a Szállásik, ehhez pedig dél és nyugat felől a Borova csatlakozik, melyekről még alább.

A Banova s a hozzája csatlakozó Dluho-Pole breznóbányai oldalát sűrű fenyves, tiszoleczyi oldalát fenyves és bükkes fedi. De mindkét hegyen terjedelmes havasi legelők és rétek, sőt szántóföldek is vannak. A Banova két ágat ereszt dél felé; egyik az Oszlun-Banova, melyen sok kaszáló és szántóföld van, másik a Zapacs-Banova, mely Bartholomaeides szerint a medvék, farkasok és dämvadak hazája.

A Vepor hegység főgerinczéhez mind éjszak, mind dél felől jókora hegyágak csatlakoznak. Az éjszakiak a Feketevíz és Rohosna között, Zólyom megyében, terjednek el. Ellenben a déli oldalágak az Ipoly és Rima völgyei közötti területet, Gömör megye kis-honti járását, borítják be; egyik részük azonban Nógrádban és Gömör határán kanyarodik el. A határszéli ág Osgyán felé vonúl, s nevezetesebb hegyei: a Homolkához csatlakozó Csértjáz, melyen Forgácsfalva épült, továbbá a Pietrova, Drahova, Na-Djel, Haj, Jaszenuo vagy Jaszenina, Mikus, Zlatno Kornától keletre; Szaszno-Plato Rima-Lehotától éjszaknyugatra; Zsgyárecz Keczegétől éjszaknyugatra; Priehom Szelcze és Valykó közt; Nagy-Bércz Susány mellett éjszakkeletre. Az utóbbi hegyek már csak dombozatok.

A kokavai Rima és klenóczyi Rima völgyei között elterjedő hegyek a Homolka, Javorina és Cseremos nyulványaihoz csatlakoznak, s éjszaknyugatról délkeletre és délre következő renddel sorakoznak egymáshoz: Zimosel, Csiszárszko, Havrilovo, Új-Tekács vagy Új-Antalhegy, Krahulesovo, Merindovo,

Kelemenke, Legartovo, Bernakovo, Bohatuo, Draha és Szinecz.

Mindezen hegyek részint erdőkkel fedvék, részint legelőkkel, mezőkkel és szántóföldekkel kinálkoznak. Közülök legterjedelmesebb a Szinecz, mely Rima-Brezótól éjszaknyugatra s Nyustytól dél-nyugatra nyúlik el hosszan, majdnem $\frac{2}{3}$ mfdre. Birtokában a nyustyaiak, likériek, brezno-bányaiak, rimóczaiak, lehotaiai és kokavaiak osztoznak. Magassága 3168 láb. Tetején gyepmező terület, lejtőit erdők és bokrosok fedik, tövén rétek és szántóföldek vannak. Több patak támad rajta, nevezetesen: a nyustyai és klenóczi határokat egymástól elválasztó Hájó patak; a Likér és Brezo, melyek a hasonló nevű helységeket locsolják; a Szvarin, mely a rima-bányai határt öntözi. Szélén Rima-Bánya-falu épült. Hajdan, úgy látszik, aranybányák voltak a Szineczen. Ásványai között hegyijegecek és topázok találatnak.

A vele határos Bohatuo hegyen, mely Kokavától délkeletre s Klenóczytól délnyugatra esik, szintén voltak aranybányák.

A szomszéd hegyágak a klenóczi Rima, Furmanecz és tiszolczy Rima völgyei között terjednek el s a Vepor és Kiesera havasok nyulványaihoz támaszkodnak. Ide legelsőben a következő hegyek tartoznak: a Vepor déli oldalán s Rásztokától éjszakra emelkedő Oltárno; a Tiszolczytól éjszaknyugatra eső Hradova; a Tiszolczytól délnyugatra levő Borova; továbbá a Cseresno Fűrészről nyugatra s a Borovától délre; a Babina és Osztra Haesavától nyugatra.

Az Oltárno hegyet a gyepes tetején egyenként felnyúló kősziklák jellemzik, melyek hol asztalhoz, hol oltárhoz hasonlítanak. Déli nyulványa Rásztokának neveztetik, mivel az odáig osztatlan völgyet, és vizet két részre osztja. A Pred-Rásztocsnim nevű mezőn sok szántóföld és tanya van, melyek együtt jókora falut képeznének.

A Hradova vagyis Várhegy Tiszolcz nyugoti oldalán meredekül emelkedik; kerek, sziklás, majdnem egészen mészkő sziklából áll. Keleti tövén szép fekete és veres márványt fejtenek. Déli oldalán egy nagy pincéhez hasonló barlang van; ugyanott egy forrás bugyog, mely a tárgyakat mészkéreggel vonja be. Éjszaki oldalán egy igen mély üreg van. Éjszaki csúcsát hajdan egy vár foglalta el. A hegy többnyire kopasz, helyenként holmi csalit és egyes ligetek vannak, melyek hársfákból és tiszafákból állanak. Oldalain szántóföldek is láthatók. Dél felől közvetlenül hozzája csatlakoznak a Kriva és Obadovo-Ocsko, melyek csak felszántott dombok. A Borova a Kieserához támaszkodó Szállássik déli és nyugati nyulványa; sűrű

fenyvessel van fedve. Hátulját a Kicséráról lesiető víz locsolja, déli oldalán a Borovai patak támad. Tövéen a Z a - B o r o v o mező terül, melyen vasérczek nyomai láthatók, s melyből a klenócziak az égetésre szolgáló mészköveket fejtik.

A B a b i n a vagyis B á b a hegyen terjedelmes gyepmezők, rétek, szántóföldek és számos tanya van; rajta a Nagy patak forrásai fakadnak.

A C s e r e s n o v o a Borova és Babina hegyekhez csatlakozik dél felől, több völgy által van barázdálva, megannyi patakka; részint erdők, részint gyepmezők, kaszálók és szántóföldekből áll.

Az O s z t r a a környék egyik legkitünőbb hegye, a Szineczczel átellenben éjszakra emelkedik, mindenfelé kisebb nagyobb oldalnyulványokat ereszt. Ilyen oldalnyulványa az éjszakra vonuló H o l u b j e n e c z; nyugati ága a H a j n a k nevezett szép erdő; déli oldalán a J e l s o v o hegy van, melyről több patak folyik le, milyen a Vandrovi patak. Az Osztrán azon két patak is támad, melyek a Huora domb alján egyesülvén, a Klenóczi vizet képezik. A hegy keleti tetejét O h r e b l ó n a k nevezik, hol már a nyustyaiak tanyái kezdődnek.

A klenóczi és tiszolczi Rima völgyei közötti területen még a Szállásik, Pohorello, Polána, Javorina, Bertko - Z s g y á r i k hegyeket találjuk.

A Szállásik, mint már említettük, a Kicsera havashoz csatlakozik kelet felől, a rajta levő sok juhszállásról neveztetett el; egyes részei bükkesek és fenyvesekkel vannak fedve. A rajta támadó hasonló nevű patak a Kicsera patakba ömlik, mely a Borova mögött folyik le.

A Pohorello szintén a Kicsera alatt terjed el; hátán fenyves és legelők vannak; gyomrában vas és más érczeket találunk. Rajta támad a Pohorellói patak, mely a Jeszenina völgyben a Furmaneczczel egyesül. A Hradova, Cserveda és Javorina hegyek egy jókora térséget és völgyet rekesztenek be, melyet Száraz völgynek (Suche doly) neveznek. Ebben régi bányák vannak. Csekély víz-ér kígyózik benne, mig nem egy üregbe csik, melynek neve M i c h n o v a, azután soha be nem fagyva a Tepliczi völgyön folyik le a Furmaneczczel egyesülendő.

A Polána a tiszolczi területet dél felé a fűrészi, nyugat felé a klenóczi határoktól választja el; egyik ágát Cserveda hegynek nevezik, melyben több üreg és barlang van, s mely alatt a Jesztistyei és Száraz völgy nyúlik el. A Polánán a Rejkovi patak támad, melyben hajdan sok aranyhal volt, s mely Tiszolczon alul a Rimába ömlik.

A Javorina vagy Javoriny terjedelmes hegy, melyen hajdan sűrű erdő volt, most többnyire gyepmezők és szántóföldekből

áll. Némi barlangok is vannak benne. Egyik karját Balazsovának nevezik.

A Bertko-Zsgyárik az előbbi két hegyre támaszkodik; részint erdős, részint a Kralovy-Jamy nevű mezőből áll. Tiszolcz felé terjed.

b) A Fabova hegycsoport. Ez a Vepor hegységnek éjszaki és éjszakkeleti folytatása s Gömör megyének azon részét foglalja el, mely a Furmanecz völgyétől a Garamig, keletre pedig a murány-tiszolczi országút által jelölt völgyelésekig és horpadásokig terjed. Az egész egy terjedelmes és jókora magasságú hegyzöm, melynek főcsomója s majdnem középpontja a Zólyom és Gömör határán 4761 lábnyira emelkedő Fabova-Hola vagyis Bukovi-Djel. Ez Tiszolcztól éjszaknyugatéjszakra, Muránytól nyugatéjszaknyugatra, Breznóbányától keletdélekeletre s Polonkától délkeletdélre esik. Oldalait fenyvesek és bükkesek fedik, háta jobbra gyepes. Csaknem legmagasb tetején fakad azon forrás, mely a Zpluzlo patakba ömlő Roveni csermelynek kútfeje. A hegyen 1803-ban vashányákat nyitottak, melyekből a polhorai vasolvasztók számára érczetek vájnak. Kishontból a Fabován át egy gyalogösvény a Garam völgyébe visz.

A Fabova havashoz délkelet felől azon hegyek csatlakoznak, melyek Gömör és Zólyom határszélén egymás mellé sorakozván, a Rohosna és Rima vizeit választják el egymástól s a Djel nyereg által a Vepor hegységhez tartozó Banova hegygyel állanak kapcsolatban. Ezek: a Kucselach, Sztrebernye, Remetekő és Zvaddliva. A Kucselach a környék egyik legmagasb hegye, állítólag a zsványok kedvelt találkozási helye volt. Több barlang van benne, melyek, úgy mondják, a zsványok lakásaul szolgáltak. Bartholomaeides szerint igen gazdag ezüstbánya is volt rajta, melyet mintegy 300 éve a török pusztítások miatt elhagytak, s melynek aknáját az újabb időben hasztalanul keresték.

A Furmanecz és Rima völgyei között elterjedő hegyágak kivált a Kucselach hegyből indulnak ki. Közte és a Fabova vagy a tiszolcziak által ugynevezett Bukovi-Djel között a Zbogszka hegy van, melyet hajdan rengeteg erdők, a zsványok rejtekeivel, borítottak, s mely most jobbra kaszálókból és szántóföldekből áll. Több mint 2 mfdre esik Tiszolcztól.

A Sztrebernye vagy Sztrjebné a régi ezüst bányákról neveztetik így, melyek nyomai még most is láthatók. Részint erdős, részint fel van szántva. Oldalát a Kucselach hegyen eredő Sztre-

bernei patak locsolja, mely a *Kosztolna* nevű hely felett a *Zpluzlo* patakkal egyesülvén, a *Rima* nevét veszi fel.

A *Remete* (Remetta, Remelta?) hátán kaszálók és erdők vannak. Keletre terjedő ága *Cserto-Vrehnek* neveztetik, oldalán igen magas, függőlegesen fölmeredő, s egymástól mintegy négy lábnyira álló sziklafalak között egy patak rohan le nagy zajjal. E szűk sziklaszoros közelében néhány üreg van, sok cseppegménynyel. *Tajler Samu* hontmegyei mérnök a Remetén át egy utat tervezett a *Zbogszka* nevű mezőre s innen *Breznobányára*. Azon mező hajdan sűrű erdőség volt, melyben a zsványok szoktak lappangani, onnan a neve. Most az erdőség ki van irtva s helyét kaszálók és szántóföldek foglalják el.

A *Zvadliva* a tiszolezi és breznobányai erdőket választja el egymástól. Tetején egy kis rét terül, melyen bő források fakadnak. De vizök csakhamar ismét a sziklák alá buvik, s azután csak a *Stambergnnek* vagy *Steinbergnnek* nevezett nyulványa alatt bukkan fel újra. E hegy részint erdős, részint sziklás; régi vas- és rézbányák nyomai mutatkoznak rajta.

A *Djel* nyereg tenger feletti magassága 2587 láb; tehát tete mes horpadás; tulsó oldalán fenyves, innenső oldalán bükkös van, melyek már nagyon megritkultak. Rajta megy keresztül a breznobányai út. Alatta *Tiszolecz* felé a *Pod-Djel* vagy *Furmanecz* nevű koresma van, melyet számos szállás és tanya környez. A rajta eredő *Djeli* patak alább *Furmanecznek* neveztetik.

A *Kucselach* és *Fabova* déli oldalaihoz azon hegyhátak és tetők is csatlakoznak, melyek *Tiszolecz* éjszaki oldalán s *Muránytól* nyugatra emelkednek. Ide tartoznak: a *Viszoki-Vrch* s keleti karjai a *Klak* és *Hutta* hegyek; a *Vonjacza* s nyugati nyulványai a *Hajnás* és *Kozi-Hrebet*; a *Palenicza*, *Sztromplo*, *Mágneshegy*, *Kissova* vagy *Nagy-Masna*, *Kis-Masna* *Kaster* vagy *Kachi*, *Sajba* vagy *Murányi Jávor* s az *Osztricza*.

A *Viszoki-Vrch-en* erdők és legelők vannak, némi nyomai a vasérczeknek is mutatkoznak.

A *Vonjacza* a veres fenyűről neveztetik úgy, mely rajta helyenként terem; de nagyobb részén mezők és legelők vannak. Tetején egy töbör alakú mélység van, melybe a hó és eső vize egybegyűl, tócsát képezve. Forrás nincs rajta, s az ember és marha csak az említett tócsa vizét találja szomja enyhítésére. *Hajnásnak* nevezett nyulványn is van egy tócsa.

A *Palenicza* részint *Murány-Hosszú-Rét*, részint *Lehota* ha-

tárába esik, se székérrel, se szánnal nem lehet hozzájutni, miért is csak legeltetésül szolgál. A rajta eredő Hluboki patak a Kacs-kovába ömlik.

A Sztromplo a Viskoki-Vrehhel függ össze, rajta csak gyepezők és szántók vannak. Oldalát a Klaky hegyről lefolyó patak locsolja, miért is Sztromplói pataknak neveztetik s csakhamar a Kacs-kovával egyesülven, a Rimába ömlik.

A Mágnes hegyen néhol a pázsit alatti homokban termés mágnesvas darabok találhatók; különben rajta régóta vannak vasbányák.

A Kissova és Kis-Masna hegyeken sűrű erdők és vasbányák vannak.

A Kaster hegyen, mely a Kucselach délkeleti nyúlványa s Tiszolcztól nyugatészaknyugatra esik, meredek sziklákat és mélyéseket találunk; belsejében több üreg és barlang, egyikben állítólag igen tiszta vizü töcsa van.

A Fabova északi oldalához a Baczuk felé vonuló, hosszúra nyúlt Szmrckovicza csatlakozik, melynek gerince Gömör megyét Zólyomtól egészen a Garam völgyéig választja el. Fenyvesekkel van borítva. Keleti oldalán a hasonló nevű patak folyik, mely Polonka közeliében a Garamba szakad. — A Fabova északkeletre Závadka felé is ereszt egy ágat, mely a Szmrckovicza és Kis-Garam völgyei között terjed el; Szvatonszky-Vrch a neve, legészakibb nyúlványát Nad-Paszónak nevezik, mely alatt a Volchovi patak folyik el.

A Fabovához s a vele közvetlenül határos hegyhez azon terjedelmes és magas mészkő hegység is csatlakozik, mely egyes mélyen bevágódott szurdokok által kivölgyelt s kisebb nagyobb kúptetőkkal tetéztet felsík; Murányi felsíknak nevezhetjük. Mint hosszúkás, majdnem háromszögletű, nagyszerű hegyhát terjed el Vereskő, Murány, Tiszolcz, Závadka és Pohorella között, a Kis-Garam felső völgyétől kezdve a Garam forráscsarmelyéig. Széleit magasabb, 400—600 lábnyi viszonylagos magasságú, s helyenként nagyon rovátkos és horgas sziklafalak párkányozzák körül.

Éjszaknyugati sarkán a Sztoski hegy vagy Sztoska-Szkala tornyosúl, melyhez dél felé a Sajba vagyis murányi Jávör, északkelet felé pedig a Czigány nevű hegyfal csatlakoznak. Ez utóbbitól délre a Murány-Váralja éjszaknyugati oldalán emelkedő Nad-Szkalje van, vele kapcsolódik a Sánczhegy. Tehát a Murányi felsíkot szegélyző sziklafalak közül a Czigány Pohorella és Zlatno felett; a másik, melynek hossza $2\frac{1}{2}$ mfd, Vereskő, Hutta, Murány és Tiszolcz között nyúlik el; végre a Sztoski és Klak

által képezett harmadik sziklafal Závadkától délre esik. A Sajba kerek alakjáról neveztetik így, nagyon meredek, sziklás vagy gepes; nyugati alacsony nyúlványa Murány-Váraljáig terjed, Csremosznának nevezik, s ezen szántók is vannak. Mondják, hogy benne néhány barlang van; különösen déli oldalában tátong egy barlang, mely templomhoz hasonlít, s melynek szája a Murányi völgybe szolgál. A Czigány hegyben, Zlatno felett, két barlang van, az egyikben nyáron sokáig marad meg a hó; az egy kürtőforma mély hasadék. Egy más barlang Zlatno és Vöröskő között van, mely számos üregből áll; neve Nad-Marnikovi Sztodola. Még egy jeges barlangot említenek, mely állítólag a Murányi völgyet szegélyező Sztrednya nevű hegyben, 3500 lábnyi magasságban volna.

A Sáncz hegy délkeleti sziklás homlokzatán Murányvár omladékai láthatók Murányváraljától éjszaknyugatra. Azon oldalában, mely Hntta helység felé van fordítva, egy 250 lépés hosszú barlang van.

A Sztoskin két patak támad; egyik Murány-Váralján folyik keresztül, a másik éjszakra és nyugatra tartván, a Kis-Garamot képezi. A hegyen keresztül egy ösvény viszen a Garam völgyébe; gyalog vagy lóháton követhetjük. A Sztoskitól délkeletre esik a már említett, magassága és sziklás meredekségei által kitűnő Klak y hegy, mely közte és a murányi várhegy között emelkedik, nyugat felé a Viszoki-Vrch hel függ össze s egészen a tiszolczi határig ér, hol azonban már sokkal alacsonyabb s többnyire gyeptérségek és szántókból áll. Ugyanott magában foglalja az üregeiről ugynevezett Szmradlava-Voda térséget.

A Klak legmagasb csúcsa 4480 lábnyira emelkedik a tenger fölé. Murány-Lehota irányában a várhegyhez közvetlenül csatlakozó Tesna-Szkala mered föl.

A Fabovával tehát közvetlen kapcsolatban van a töle délkeletre levő Viszoki-Vrch, ennek keleti ága a Klakhoz és Sajbához csatlakozik, mely ismét éjszak felé a Sztoska-Szkalával s dél felé az Osztriczával függ össze. Ennek nyúlványai azután délnyugatra a Hajnás felé, délre pedig Tiszolcz felé vonúlnak.

A Murányi felsík szélei meredek és sziklásak, belseje azonban részint erdős, részint gyeptérség. Éjszakeleti sarkán a Horka hegy emelkedik Sumjácztól délnyugatra s Pohorellától délkeletre, a Garam bal partján; a Horkától délnyugatra a felsík éjszaki oldalán még a Sztos hegy s ettől éjszaknyugatra a Csernakova,

éjszakra pedig a Gindura van, mely még 3300 láb magas s mely alatt a Garam kanyarodik el. Végre Murány közelében még a Havrankova, Rzavno és Csicsaunovo hegyeket találjuk.

A Havrankova igen meredek; a Rzavno csaknem merőben kopasz sziklából áll; a Csicsaunovo veres fenyűkkel és legelőkkel van fedve.

Az elősorolt hegyek közül a Fabova vagy Bukou-Djel, Zbogszka, Kucselach, Sztrjebné, Mágnes, Kissova, Kis-Masna, Kaster, Viszoki-Vrch, Sztromplo-Vrch, Palenicza, Havrankova, Rzavno, Vonjacza, Csicsaunovo, Sajba, Remete, Zvadliva, Djel, Banova, Kicsera, Pohorelluo, Polána, Javorini, Brtko-Zsgyárik, Hradova, Kriva és Obadovo-Ocsko vagy egészen vagy részben a tiszolci határba esnek, miértis Tiszolci havasoknak is neveztetnek.

II. Az Alacsony-Tátrához tartozó hegységek.

Az Alacsony-Tátra hegylánczat alatt azon magas és tömeges hegységeket értjük, melyek a Vág és Garam völgyei között a Szturerci hágótól kezdve a Vernári völgyelésig húzódnak. Főgerinczük egészben véve keletre tart s magassága mindenütt meghaladja a 3000 lábat, de gyakran 4500 és több lábnyi. Legmagasabb csúcsai a Gyömbér 6462 s a Királyhegy*) 6144 lábnyira emelkedik. Az egész hegylánczat hossza körülbelül 10, szélessége 3—4 mfd, magának a főgerincznek szélessége $\frac{1}{2}$ és $1\frac{1}{2}$ mfd között változik. Tagosulatát illetőleg két főrészt szakad: nyugatira és keletre; mindkettő ismét két külön csoportra osztható, t. i. a nyugati szakasz tagjai: a Prassiva és Gyömbér, a keleti szakasz tagjai pedig: a Vapenicza és Királyhegy csoportjai. E négy hegycsoport közül Gümör megyébe csak a két utóbbinak déli fele tartozik. Ezeket Garami és Gümöri havasoknak is nevezik; nyugatról keletre mintegy 4 mfdre terjednek.

Azon havasok oldalait és tövét erdők fedik, melyekben a fenyvesek uralkodnak; de a különböző fenyűk közé sok helyütt a bükk, szil, jász, körös, nyír és égerfák is vegyülnek. Gerinczök és tetejük többnyire erdőtelen, gyeperes, s a gyepterőzéken igen sokféle virágos növények díszlenek. A havasi legelőkön számos szállás van.

a.) A Vapenicza csoport. Ez az Ördöglakodalma hágónál

*) Bartholomaeides a Királyhegy magasságát 1702 bécsi ölre teszi; de megjegyzi mégis, „ha a rendelkezésünkre álló barometri észleletekben bízni lehet.”

kezdődik s keletre azon hágóig terjed, melyen Pohorella felől a fekete Vág völgyébe juthatni. Főgerinczét e hegyek tetézik: a Ramsa, Baczuki havas, Verbovicza Polonkától éjszaknyugatra, Zад-
nia-Hola, Jávorna vagy Javorinka Polonkától éjszakra, Német havas (Nemeczka Hola) Helpától éjszakra, Temna havas, Nagy-Vapenicza és Nagy-Ipolt Pohorellától éjszaknyugatra.

A Baczuki havas azon részén, melyet János völgyének (Janov-Grun) neveznek, Gömör, Zólyom és Liptó határai találkoznak, mint már említettük. A Temna havason a murányi és liptó-ujvári uradalmak területeit elválasztó főhatárjelt találjuk. A Javorinkához az Oltarik nevű magaslat csatlakozik, mely alatt az Ipoli patak kanyarodik el. A Nagy-Ipolt tetemes magasságra emelkedik, *Bartholomaeides* szerint majdnem akkora mint a Királyhegy; jöllehet nem sziklás, mégis nagyon meredek. Teteje lapos és gyepes. Rajta támadnak az Ipoli és Szvarin patakok. Közvetlenül hozzá csatlakozik a Kozihrebet hegy.

Mindezen hegyek a Garam völgye felé elég hirtelen ereszkednek le, nagyobbacska oldalágak nélkül. Éjszaki lejtőikhez jelentősebb oldalágak csatlakoznak, melyek Liptóban terjednek el. A Teplicska és Fekete-Vág völgyeit szegélyező hegyek közül a Plechova-Hola vagy Velko-Pole, továbbá a Panszka-Hola és Bubnarka-Hola még Gömörben vannak.

b). A Királyhegy csoportja. Ez az előbbi hegycsoportnak délkeleti oldalához csatlakozik, s főgerinczét a következő hegyek alkotják: az említett Bubnarka, Bartova-Hola, Gyurova-Hola, Brunova-Hola, Sashegy (Orlova), Királyhegy (Kralova-Hola).

Közülök legkitünőbb a Királyhegy. Ez gömbölyded alakú, igen terjedelmes tövéről lassan és egyenletesen emelkedik oly magasságra, hogy az egész környéken büszkén uralkodik s az átellenben emelkedő Magas-Tátra horgas tornyaival vetélkedik. Lejtőinek alsó felét, valamint lábait is gyepmezőkkel váltakozó erdők fedik, feljebb törpe és gyalogfenyők övezik, kúpdad lapos tetejét pedig gyep és sokféle szagos orvosi növények ékesítik. Alúlról a síkságról nézve a széles kúp csakis nagy füves földnek látszik lenni; de ha feljutunk, észrevevesszük, hogy ott is úgy, mint mindenütt a havasokon, a talajt csak vékony s számtalan kötuskók- és hömpölyöktől megszakasztott növénytakaró fedi, s ott is nagy területet a törpe fenyő egyes csoportjai foglalnak el. Egész alakjánál, majdnem sziklanélküli lejtőjénél,

széles és gyengén domború hátánál fogva feltűnőleg elűt a Magas Tátra vadon szakadozott horgas tornyaitól és ormaitól. Minden oldalról elég könnyen megmászhadjuk. Fátlan csúcsáról felséges kilátás esik a környező hegyrengetegre, a szepesi és lipthói lapályokra, az ezeken túl felmeredő Magas-Tátra pompás sziklafalzatára és merész ormaira, s másfelől Gömör megye regényes, változatos völgyeire. Nevét állítólag onnan vette, hogy IV. Béla a mongolok elől futván, itt talált menedéket, s hogy Mátyás király gyakran rajta vadászgatott. *Bél* szerint Mátyás király a hegy tetején egy kősziklára, mely neki asztalul szolgált vala, a következő felírást vésette be: „Hic hospitatus est Mathias Rex Hungariae anno 1474 — Privatum Commodum, Latens Odium, Juvenile Consilium — Per Haec Tria Omnia Pereunt Regna.“ A felíratos követ nem találni többé.

A Királyhegy nagy befolyást gyakorol a környék időjárására. Épen Liptó, Gömör és Szepes határszegletén emelkedik nagy méltósággal, Sumjácztól éjszakra, Vikartóczytól délre, Sztraczenától nyugat-éjszaknyugatra. Délkeleti tövén a Garam, éjszakkeleti alján a Gölnicz, éjszaki oldalán a Hernád s végre éjszaknyugati lejtőjén a fekete Vág forrásai bugyognak. A hozzája nyugat felől csatlakozó széles, hol sziklás, hol gyepes és mohos hegygerinczen gyalog vagy lóháton minden akadály nélkül egészen Bóczabányáig lehet menni. A hegység azon főgerinczének déli lejtőségét sok völgy szeldeli, éjszak felől pedig jelentős oldalágak támaszkodnak rája, melyek a fekete Vág forrás-csermelyei között és mellett terjednek szét.

A Királyhegy nyugati oldalán a Sas hegy (Orlova-Hola) emelkedik Pohorellától északkeletre és Sumjácztól északnyugatra, Magassága 5684 láb. A két magas hegy között, kissé délibbre dőlve, a Brunova-Hola terjed el; odább északnyugatra a fekete Vág két felső ága között a Holicza emelkedik, melyet a Tepla locsol s melyen néhány magas szikla mutatkozik. Mindjárt a Holicza mellett a Bartova-Hola emelkedik, melyhez az Uplaz csatlakozik. A Gyurova-Hola vagy György havasa a Vág völgyéből az előhegyek miatt nem látszik, noha szintén nagy magasságra emelkedik. A Brunova havas hasonló nevű völgyén fölfelé egy ösvény a Királyhegyre vezet föl. A Bubnarka Teplicz felé lejtősödik, közelében András hegye (Ondreicsova) domborodik; végre még a Sindlavka, Klin és Popova-Hola vagyis Pap havas következnek. Délkelet felől a Királyhegyhez a Telgárt éjszaki oldalán emelkedő Zsgyár és Hrona, északkelet felől pedig a Vernártól

nyugatra levő Sztredna-Hola csatlakoznak. A Gölnicz forrása a Hrona és Sztredna-Hola közötti völgyeletben fakad.

Odább éjszakra a Borzava vagy Brezinova-Hola van, melylyel átellenben a Murányik emelkedik, s melyhez a Hinczava sorakozik. Egy jelentős hegyág a fekete Vág keleti oldalán Sunyava felé vonul, ahhoz tartozik a Cslovecsja-Hlava meg a Vikartóczytól délre levő Csertovicza.

A Gömör és Liptó közötti határvonal különösen a Janov-Grun, Panszka, Plechova, Gyurova, Holicza, Bartova, Uplaz, Bubnarka, Ondreicsova és Temna havasokon kanyarodik el s a na-tri-Sztudne nevű helyiségen a Prassivi-Vrssek tetőn Szepes megyét is érinti.

III. A Gömör Szepesi Érczhegységhez tartozó hegycsoportok.

Azon tömeges és tetemes magasságú hegycsoportokat, melyek a Tiszolczról Murányon, Telgárton és Vernáron át Gréniczre és Poprádra menő országúttól keletre a Hernád délre forduló könyökéig és Kassáig terjednek, a Gömör-Szepesi Érczhegység nevezete alá foglaljuk, mivel a gömör- és szepesmegyei bányák leginkább azokban vannak. A nevezett országút, mely keskeny völgyek mentén s elég magas hegyhátakon és hágókon keresztül húzódik el, nem választja el ugyan nagyon élesen azon hegytömegeket az Alacsony-Tátra s az Osztroski-Vepor heglánczolatok keleti tagjaitól; mindazáltal külön jellemök és elhelyezkedésök van, s így méltán megkülönböztetjük azokat. Mind éjszaki, mind déli oldalukat mészkő-hegységek kísérik, s ezekkel együtt szélesen elterjedve Gömör, Szepes és Torna megyék nagy részét lelik el, sőt még Abaújba is átsapnak. Kelet felől a Hernád, dél felől a Sajó és Rima tágas völgyei által határozottan elvannak választva az odább keletre és délre levő hegységektől.

Az ezen kiterjedésben vett Gömör-Szepesi Érczhegység hossza nyugatról keletre 7 és 13 mfd között változik; Tiszolcz és Kassa között 13, Vernár és Margitfalva, valamint Sz.-Király és Forró között pedig körülbelül 7 mfd. Szélessége éjszokról délre mintegy 10 mfd, melynek majdnem felét a hegység fő tagjainak déli és éjszaki mészkő párkányzatai teszik.

A Gömör-Szepesi Érczhegység, olyformán mint az Osztroski-Vepor, nem annyira lánczolatossá, egy főgerincezetből álló hegység, hanem inkább egymás mellé csoportosuló hullámzatos hegytömegek sokasága, melyet a Jolsva, Csetnek, Sajó és Bódva dél felé, a Hernád és Gölnicz völgyei pedig kelet felé külön-külön hegycsoportokra oszta-

nak. Főtagjai azon hegytömegek, melyek Nagy-Rőcze vidékéről elsőben éjszakkeletre, azután keletre s végre délkeletre vonódnak, s melyeknek emelkedési vonalát a Rőczei Havas, Sztolicsna, Tresznyik, Radzim, Bába, Szúlhegy, Ökörhegy és Pipiske jelölik meg. Ez a tulajdonképi érczhegység, mely éjszakra egy darabig a Gölnicz, azután a Hernád, délre pedig azon vonal által határoltatik, melyet a Csermoslya völgyétől kezdve délnyugatra Jólsván és Ratkón keresztül Rima-Brezo felé húzhatunk. A magas, és túlnyomólag palaközetekből álló, hegytömegek azon határvonalok között terjednek el, ezektől délre és éjszakra már az alacsonyabb mészkőhegyek következnek. A kijelölt fő hegytagok közepes magassága 3000—4000 láb; egyes tetők néhány száz lábbal magasabbak. Ellenben a szélbeli mészhegyek közepes magassága alig haladja meg a 2000 lábat.

A Gömör-Szepesi Érczhegység a következő külön hegycsoportokra szakad: a Hernád és Gölnicz közötti hegységekre; a Dobsinai, Rosnyói, Szomolnok-Kasai, Rőczei, Ratkói, Tornai és Szendrő-Forrói hegycsoportokra. Ezekből Gömör megyéhez csak a Dobsinai, Rosnyói, Rőczei és Ratkói csoportok tartoznak, kis részben a Tornai is.

A részletes leírásban nyugatról keletre menvén, legelsőben a Ratkói csoportot ismertetjük meg, azután a Rőczei, Dobsinai és Rosnyói csoportokat s végre a Tornainak gömör megyei részét.

a) A Ratkói hegycsoport. Ez a Gömör-Szepesi Érczhegységnek legdélnyugatibb s legkisebb tagja. A Vepor hegység keleti ágazataihoz csatlakozik, tehát az Osztroski-Vepor hegylánczolatról az átmenetet egyfelől az érczhegységre, másfelől a mészkő hegyekre képezi. Tiszolcz- és Murány-Lehotától délkeletre a Rima és Jólsva völgyei között terjed el a keskeny Ratkói, vagyis Turóczy völgy két oldalán. Legnagyobb magasságra Ratkó helység éjszaknyugati és éjszakkeleti oldalán duzzad fel. Maga Ratkó a Dubje és Szrtmy-Djel hegyek aljában épült; a csoportnak legmagasabb hegye a Trsztye, mely Tiszolcztól délkeletre esik s 3516 lábra emelkedik. Részint bükkerdővel van fedve, részint gyepmezőkből áll. Ezekből a Ladov patak egyik mellékere szivárog ki.

A Trsztye hegyhez egyfelől a Holczkova, mely vele magasságra versenyez, másfelől az alacsonyabb Sartáz csatlakozik. A Holczkova és Trsztye a tiszolczy és fűrési határokat a bisztrói és krokavai határoktól választják el. Odább éjszakkeletre a filléri Zsgyár domborodik, mely a filléri határt a murány-lehotaitól választja el. Kö-

zelében van a Korimovo, mely a murány-lehotai, ratkó-bisztrói és tiszolczi területekkel határos. Hajdan nagy fenyvesek borították, melyekben a fajt szeretett tartózkodni. Körülbelül 80 éve, hogy az erdőt kiirtották, s a hegynek nagy részét felszántották. Azóta, mondja *Bartholomaeides*, a tiszolcziak borsóját, mely azelőtt igen jeles volt, a fereg rongálja. A ratkó-bisztrói és tiszolczi határokat egymástól elválasztó *Sztraczenán* is kivágták az erdőt.

Ezen és más alacsonyabb hegyhátak által a Trsztye hegy a Polánával van összekötve, mely Murány-Lehotától délre esik, s melynek délkeleti oldalán a Za-Krizsu hegyhát domborodik. A Polána kanyarodó gerince egy dél felé nyílt félkört képez, s karjaival két hegysorhoz csatlakozik. A nyugati hegysor a Trsztye hegygyel s ennek ágazataival a Rima völgyének keleti oldalát szegélyezi, a második keleti hegysor pedig a Jólsva völgyének nyugati oldalán húzódik el. A két hegysor között a Turócz kanyarodik délkeletre, melynek forráscsermelyei a Polána és Trsztye közötti hátaik délkeleti oldaláról folynak le.

A Turócz és Jólsva völgyei között elnyúló ágazatnak s általában az egész Ratkói hegycsoportnak legnevezetesebb hegye a Vashegy vagyis Zeleznik, melynek gerince nyugatról keletre húzódik Szírk, Rákos és Turcsok helységek között; hossza keletről nyugatra majdnem fél mföld. Lassan emelkedik 2800 lábnyi magasságra. Felületét erdő, csalit és gyp fedi. Gyomrában rendkívül gazdag vasércz telepek vannak, melyeket már régóta vájnak, úgy hogy minden oldalán bányák és aknák láthatók. Rajta fakad Turcsok határában s az úgynevezett Valaszka völgyben a Turócz kövi ágának vagyis Turcsoknak forrása.

A Vashegyhez azon hegyhátak csatlakoznak, melyek a Turócz és Turcsok között Harkács vidékéig terjednek. Rákos határában domborodnak: a Sztara-Hora, Skalicza és Kresaczy-Kamen; Szírk-től éjszakra a Királyhegy, nyugatra a Novi-Laz, délnyugatra a Szraz vaskövekkel, délre a Jezvinyi és Veres-Vágás völgy. Azután következnek: a Drenova (Breveno vagy Brevnovo) Ratkótól délkeletre Répás, Rákos, Szásza és Kövi közt; a Hradistye Szásza mellett; Herdarka és Viszelezeva vagy Viszoczova Újvásártól éjszakkeletre; a Borosznoki hegy, melyből jó köszörűköveket fejtettek. Ezek már többnyire csak alacsony dombozatok s az átmenetet a mészkő hegyekre közvetítik.

Jólsva város nyugati oldalán a Bradlo és Szkalika hegyek domborodnak; odább délre a Mutnikot és Kelizetetőt

találjuk, amazt Perlásztól éjszakkeletre s Jólsva-Tapolczától délkeletre; emezt Deresk mellett éjszakkeletre. A Szkalka még 1650, a Mutnik már csak 984 lábnyi. Ezen hegycsoporthoz tartoznak.

A Turócz jobb oldalán Rónapatak és Ratkó-Szuha mellett az említett Strmy-Djel van, melyben homokkövet fejtenek.

b) A Rőczei hegycsoport. Ez azon hegycsoportból áll, melyek a Murányi mészkő felsíktól délkeletre a Jólsva és Sajó völgyei között terjednek el. Az aránylag mélyen fekvő Csetneki völgy a hegycsoportot épen kellő közepén hasítja s két részre osztja. Egészben véve jóval magasabb és tömegesebb mint a Ratkói csoport. Legmagasabb s legtömegesebb része a Revucza vagyis Rőczei víz, a Csetnek, Sajó és Garam forrásvidékei között terjed el. Ennek főtagja a Rőczei vagyis Fekete Havas, mely Nagy-Rőcze m. városától éjszakkelet-éjszakra emelkedik. Csúcsa közönségesen Kakasnak (Kohut) neveztetik, 4410 lábnyi magas, tehát viszonylagos magassága Rőcze felett 3461, Csetnek felett pedig 3498 láb. Róla mindenfelé messzire terjedő szép kilátást élvezhetünk. Oldalait és lejtőit Csetnek felé fenyves, Murány felé bükkes fedi. Teteje csak fűvel és mohával van bevéve. A Csetnek folyó egyik ága csaknem a csúcsán veszi eredetét.

A Rőczei havashoz mind éjszak, mind dél felől jókora hegyágak csatlakoznak; az éjszak felé vonuló hegyhátak a Tresznyik hegygyel kapcsolják össze.

Ide tartoznak: a Priszlop, Rovna (Hlavina?), Hume necz, Prjehiba, Sztoli vagyis Sztolicsna, Klimentova és Kiprova. E hegycsoportok majdnem egyenlő magasságúak, hol erdővel, hol gyeppel fedve, közéjük kisebb nagyobb völgyek vágódnak be. A Sztolicsna valamennyi közül legmagasabb, még a Rőczei havast is felülmúlja, mert nagysága 4590 láb. Redovától délnyugatra, Murány-Huttától keletre s Oláhpatakától nyugatra emelkedik.

Azon hegycsoport nyugati oldalán alacsonyabb hegycsoportok domborodnak, melyek a Tresznyik felől délre a Jólsva völgyéig tartanak egymáshoz sorakozva. A Murányi hegycsoporttal csatlakoznak s a Rőczei havastól csak a Babarszkai vagyis Rőczei völgy által vannak elválasztva. Ide valók: a Vyszoki-Vrch, Balkova Vereskötől délkeletre s a Tresznyik hegytől délnyugattól délre; a Magura és Javorina odább délre Murány-Huttától éjszakkeletre; a Hradzin Murányvölgyétől keletre és Nagy-Rőczétől éjszakra; s a Szmolárka Nagy-Rőcze mellett, üregekkel.

A Sztolicsna délkeleti oldalán, Hankovától éjszaknyugatra levő hegy, melyet Bartholomaeides Rovnáknak nevez, s mely, úgy látszik,

az Albrecht-féle térképen találtató H l a v i n á v a l azonos, nyúlványait a Csetnek felső két főága közé délkeletre Nagy-Szlabosig és Ochtináig eresztí. Közülök legjelentősebb hegy a D u b r á v a , mely a Csetnek völgyét két ágra osztja, s arany- és réztelepeket rejt gyomrában. Másfelől a Rovnához a sokkal nevezetesebb R é z hegy vagyis R a d z i m csatlakozik, melyet a Sztolicsnától a Sajónak egyik keskeny mellékvölgye választ el s mely Felső-Sajó helységtől délre esik. Magassága 3027 láb. Szép alakjánál s nagyobb magasságánál fogva valamennyi környező hegy közül kitűnik. Teteje kopasz, sziklás, oldalait részint bükkes, részint fenyves (fehér és veres fenyű) fedi, tövén szántók vannak. Alsó részeiben ércztelemek találatnak, felső része mészkőből, s teteje nevezetesen különböző, zöld, vereses fehér egyszínű s tarka fehér, veres, de főleg kék mészkőből áll.

A Réz hegy gerince nyugatról keletre nyúlik, keleti oldalán a S z t o z o k emelkedik, déli oldalán néhány szurdok van, egyikében Berdarka helység épült. Hozzája támaszkodik azon hegysor, mely a Csetneki és Rosnyói (Sajó) völgyek között délkeletre Nadabuláig és Rudnáig tart, s melynek egyes hegyei: a J e z o v a a Sajó völgye, Berdárka és Fekete-Patak között; a Z s g y á r , mely a többiek közül magassága által kitűnik, s melyből hajdan állítólag sok érczet vájtak, az eső most is gyakran kimos belőle egyes cinóber darabokat; a S z á r a z h e g y (Szuchy-Vrch), mely a Zsgyárral alacsonyabb, de szintén érczes dombok által van összekapcsolva, s melynek egyik nyúlványát M á t y á s d o m b j á n a k (Matzhübel) nevezik; a L a s z c z e Pétermánytól délkeletre; a T u r e c z k e , I v á d ó vagy I v á g y ó , mely Nadabulától éjszaknyugatra esik s mely Rosnyóig tartván, ott a N y e r g e s , R u d n a i p a r t és B á n y a o l d a l vagyis O l d a l b á n y a magaslatokkal végződik. A Rosnyóról Csetnekre vivő út a Rudnai parton megyen keresztül.

Az I v á g y ó a környék legmagasb hegye, Rekenye, Sebespatak (Bisztra) és Gencs felé is ereszt kisebb nagyobb hegyhátakat, melyekben, úgy mint az előbbi hegyekben is, különböző ércztelemek találatnak. Ide tartoznak: a S z u c h i - V r c h Restér mellett; a G l a c z hegy Csetnektől északkeletéjszakra; M e l e g h e g y (Tepli-Vrch) Csetnek mellett. A Glacz és Meleg hegyek közt a Peklo völgy nyúlik el. Délfelé a T é p l a - S z t r a n a domborodik, melyen hajdan szőlő volt.

Vége a Rőczei havas délkelet felé is ereszt tetemes hegyágazatokat, melyek a Csetneki és Jólsvai völgyek között nyúlnak el. Az ide tartozó hegyek részint erdőkkel, részint gyepezőkkel fedvék, részint fel is vannak szántva, gyomrukban pedig különböző érczek ta-

láltatnak. Ide valók: a Német bánya, melyben hajdan kétségkívül bányák voltak; Hegyes hegy (Osztry-Vrch) Fekete-Lehotától nyugatdélnyugatra, és Nagy-Szlabostól nyugatra, a környék legmagasb hegye, melynek lejtősegei délre Koprás és Mnisány, délkeletre pedig Rochfalva és Ochtina helységekig tartanak; erdőkkal, legelőkkel és szántóföldekkel s érzetelekkel kinálkozik; a Zajara Rőcsei havastól délre, Vizesréttől éjszakkeletéjszakra; Dubráva Ochtinától éjszakra; Bredács és Magura Ochtinától nyugatra és Koprástól keletéjszakkeletre; a Kyare a Hegyes hegynék Ochtina felé fekvő nyúlványa, melyben sok rézkéneg van s melynek környékén az úgynevezett Arany bánya (Zlateg bány) helyiséget találjuk; Jakubova és Kies a Kyare alatt; Palusova, Kis-Hanova, Bukovje és Dlouhy-Djel Chisnyó környékén; a Kis-Herby a Magurától délkeletre Chisnyó és Csetnek között; a Tér hegy Ochtinától délre; a Hársas Csetnektől nyugatdélnyugatra; a Kerengő és Ortás Csetnektől délre; a Sebkova a Hársastól délnyugatra és Jólsvától éjszakkeletre; a Hradek Jólsva mellett; a Zsgyár szintén Jólsva mellett éjszakkeletre; a Szintina, melynek hosszan elnyúló gerince délnyugatról éjszakkeletre Jólsva és Rozlozsna között terjed el. Ez utóbb felsorolt hegyek közül legkitünőbb a Hradek, mely Csetnektől nyugatra, Jólsvától keletre s Ochtinától délre fekszik, s mint a Szintina nyugatról keletre hosszan nyúlik el. Oldalai szelíden emelkednek, de teteje meredek s nagy sziklatömegekből áll, melyek romhalomhoz hasonlítanak. Lejtői gyér bükkessel, feljebb fenyvessel vannak borítva; de legelőkkel is kinálkoznak. Sziklás teteje alatt kisebb nagyobb termés vaskő fészkek taláztatnak, melyeket csak egy vékony televényréteg fed be (kyarnicza); mélyebben pedig, a hegy belsejében, vas- és rézércz telepek vannak, melyek a jeles csetneki vasat szolgáltatják. *Bartholomaeides* úgy véli, hogy nevét a kisebbik Ilsva vártól kapta, mely aljában állott.

c) A Dobsinai hegycsoport. Ez az előbbi hegycsoportnak éjszaki folytatása s nyugat felé a Királyhegy keleti ágaihoz csatlakozván, a Sajó és Gölnicz forráscsarmelyei között terjed el. Középpontja s legmagasabb hegye a Tresznyik, mely 4242 lábnyi s Telgártól délkeletre, Dobsinától pedig éjszaknyugatra emelkedik. Gerince éjszaknyugatról délkeletre nyúlik; legnagyobb része erdőtlen, gyeses, havasi legelőket és kaszálókat szolgáltatván. Leginkább Dobsina határába esik ugyan, mégis egyes részeit Telgárt és Redova bírják. Ágazatai egyfelől a Dobsina völgyét a Sajó felső részétől választják el, másfelől a Garam és Gölnicz forrásai között terjednek el. A cso-

mójából kiinduló hegyek a Sajó és Gölnicz között kelet felé az újlégi vagyis hnílecezi hágóig érnek.

A felső Sajó és Dobsina völgyei közötti területet a következő hegyek foglalják el: a Bükkes, Ezüstvájás (Silberzech), Csendes erdő, Nyíres, Tető (Höhe), Belus, Áfonyás, Közúgó (Steingerausch), Iszapos (Schlammer) és Medenczehegy. Az Áfonyás, Közúgó és Tető a Dobsina és Sajó egyesülése által képezett szögleten domborodnak; az Albrechtféle térképen azon helyen Ramsz hegy áll.

A Dobsinai völgy éjszaki oldalát szegélyezik nyugotról keletre menve: a Csuntava, Oldalhegy (Gelehn), Ókő (Elterstein), Tárcsa, Szeles (Windzog), Borjas és Nyírecske (Birkeln), Akasztó és Újút. Ezekre éjszaka felől támaszkodnak: az Andráshegy a Csuntava és Oldalhegy mögött; Feketehegy az Ókő és Tárcsa mögött; Tótaréj (Teichkamm) a Feketehegy mögött; Stempelcsűr a Szeles és Nyírecske mögött; Szenes (Hirsch-kohlung) az Akasztó mögött; Száraztető (Szuchi-Vrch).

Végre a Gölnicz déli oldalát szegélyezik: a Katlanos az Andráshegy mögött; Kriván; Bundás (Pelz) a Tótaréj mögött Sztraczenától délre; Kő; Hosszúhegy; Tekés (Kugel); Vadvánhegy, Bába vagyis Babina s az ezelőtt elnyúló Veresharaszt (Zinopelkamm). A Bába hegyhez végre a Sztromis és Sztromy-Vrch csatlakoznak Oláhpatak irányában.

Mindezen hegyek közül legnevezetesebbek: a Fekete, Hosszú és Tekés. A Feketehegy talán legmagasabb, Dobsinától éjszakra esik; egyik részét még messziről látható fenyves fedi, különben nagy részén az erdő helyét már gyepezők és szántóföldek foglalják el. A déli oldaláról lefolyó csermelyek a Dobsinai víznek képezik egyik ágát. Éjszaki oldalán két erős forrás bugyog ki, ezek vize azután a sziklák alatt eltűnik s csak a Bundás hegy alján, Sztraczenával szemben, tör ki újra a Gölniczczel egyesülendő.

A Hosszúhegy és Tekés aljában a Zembergnek nevezett híres bányák vannak.

A Dobsinai hegyrengeteget többnyire csak keskeny szurdokok szeldeklik. Ezek közül a mezőváros szomszédságában a Dobsinai fővölgy éjszaki oldalán vannak: a Tesner, Köves, Farkas, Ép és Guzás; déli oldalán pedig: az Itató, Mély és Ramszi völgyek.

A Garam és Gölnicz forrásai körül a Királyhegy ágazatai és Cslovecsja-Hlava keleti oldalán még más erdős hegyek is domborodnak, melyek azonban most sem ismeretesebbek mint Bartholomaei-

des korában voltak. Azon heggyrengeteg egy részét Pusztamezőnek nevezik.

A vernár-telgárti út a Tresznyik éjszaknyugati nyúlványai s a Király hegyhez délkelet felől csatlakozó Hrona hegy közötti horpadást követi s a Popova hegyen viszen keresztül. Egy út Telgárt felől az Éleskő éjszaki s a Popova déli oldalán, továbbá a Csuntaván s a Fekete hegy déli oldalán keresztül, más út a sztraczenai völgyből a Bundás és Kő hegyek között s a Fekete hegy keleti oldalán, végre egy harmadik út Istvánfalváról a Tekés meg Akasztó hegyeken át mennek Dobsinára, mely egy mély völgykatlanban fekszik. Iglóáról a Hosszú-hegyen át visz egy szekérút Dobsinára, ellenben Oláhpatakról a Sztromison át csak gyalog vagy lovon lehet Szepesbe menni.

Az egyesült Dobsina-Sajó és Szúlova völgyei közt az úgynevezett Jaszenova erdő terül el, mely a Bába felől délre vonúl. Ez egy terjedelmes hegyhát, melyet még a Dobsinai csoporthoz számíthatunk; legmagasb kúpja az Albrechtféle térképen Kolesárszky-Vrchnek, mások által Bucsiná-Kobilarszka névével van megjelölve, mely Alsó-Sajó falutól északkeletre esik, s 2534 láb magas. Ezen területen vannak Alsó-Sajó és Gócs helységek erdői és legelői. Ide tartozik a Do-Rudneho helyiség, hol ezüst és rézbánya volt; a Zsgyár hegy, melynek tetején erős forrás bugyog; a Nad-Zslabky erdő; a Brezyny, a vízben bővelkedő Do-Lipove-Sztudni s a Grun hegy, melyen a Gócsi völgy kezdődik; túl rajta egy más völgy a Gölnicz felé vonúl.

d) A Rosnyói hegycsoport. Ez az előbbinek keleti folytatása, s a Szuloya, Sajó, Gölnicz, Szomolnok és Csermoslya vizek völgyei között terjed el. Hossza nyugatról délkeletre körülbelül 4, szélessége 1—2 mfd. Némelyek egyik főhegyéről Ökörhegységnek nevezik. Számos hegyből és heggyágból áll, melyek mély völgyek által vannak egymástól elválasztva, s melyek hol kopaszok, hol erdősök. A hegyek lejtőit s a völgyeket gyepmezőkkel váltakozó s néhol már igen megritkított erdők borítják, még pedig a szepesi oldalon fenyvesek, a gömöri oldalon bükkesek, melyekben nyírek, gyertyán s más lombos fák is gyakran előfordulnak. A tetők rendszeren gyepesek s terjedelmes havasi legelőkkel és kaszálókkaal kínálkoznak.

Ide a következő nevezetesebb hegyek tartoznak nyugatról délkeletre: a Szúl hegy (Szulova) Oláhpataktól északkeletre; Ördöghegy (Csertova-Hola) Veszveréstől északkeletre; Ökörhegy vagy Pozsálló (Volovecz, Pod Zsarlo) Rosnyótól északra; Kis-Ökörhegy (Volovesik); Bukovina már Szepesben; Száraz hegy a

Pozsállótól délkeletre; Pacsai havas; Madártető Uhorna közelében; Lazárova és Pipiske Rosnyótól keletészakkeletre.

Ezek közül legkitünőbb s legmagasabb az Ökörhegy vagy Pozsárló (Posálló), mely 4020 lábnyi, tehát viszonylagos magassága Rosnyó felett több mint 3000 láb. Terjedelme nagy, igen széles töve lévén. Mindenfelé szétterjedő lejtősebb és alacsonyabb hegyek által körnezve, eleintén lassan és menedékesen, azután meredekebbül nyúlakodik fel. Mindazáltal kopasz sziklákat és mélységet kevés helyen mutat. Oldalain erdők és gyepmezők váltakoznak, teteje lapos és gyepes. Ugyancsak tetején néhány tiszta forrás bugyog. A hó sokáig marad rajta, majdnem oly sokáig mint a Királyhegyen, s rendesen csak májusban olvad el. Tetején a légmérséklet *Bartholomaeides* szerint 5—6 R. fokkal alantabban áll, mint a tövén elnyúló völgyekben. Számos pásztorszállás van rajta. Hátán át Szepesből gyalog és lóval lehet Gömörbe menni. Délnyugati és déli oldaláról négy faluval népesített három völgy ereszkedik le, t. i. a Veszverési, Betléri és Csucsomi. E völgyeket tetemes hegyhátak választják el egymástól, megannyi nyúlványai a Pozsárlónak. A Rosnyó felé nyúló Csucsomi völgyet, melyen a Drázás patak fut le, jobb felől a Háromkút felől nevű lapos hegyhát s a Rosnyó és Csucsom között levő Kalvária hegy, bal felől pedig azon magasabb hegyág rekeszti be, mely a Kis Ökör hegyhez csatlakozik s tág ívben elsőben délkeletre, azután délnyugatra vonúl, s melyet Ramszásnak és Rákósnak neveznek. E regényes hegy Rosnyó és K.-H.-Váralja között domborodik. Középső legmagasb kúpja a Hegyes tető (Osztri-Vrch). A Rákosnak nevezett hegyág a Száraz és Pacsai hegyekkel is kapcsolatban van s így a Pacsai völgyet a Csucsomitól választja el. Rosnyó városa részint a keskeny Csucsomi völgyben és oldallejtőin, részint a dél felé kitérő lapályban épült. A Drázás patak a várostól éjszak felé $\frac{1}{4}$ órányira két ágra szakad, melyek közül az éjszakkelet felé vonulónak völgye nagyobb és hosszabb, mint a másik. E nagyobbik éjszakkeleti völgy a várostól $1\frac{1}{2}$ órányi távolban ismét két ágra oszlik; az éjszaknyugoti ág Sötétvölgynek neveztetik, az éjszakkeleti pedig Ramszásnak. Ettől kelet felé a Pacsai völgy nyúlik el, melynek déli torkolatánál K. H. Váralja fekszik. Nemcsak a völgyet nevezik Ramszásnak, hanem a két oldalán elterjedő városi erdőrészt s kivált az éjszakkeleti oldalát képező hegyet is.

A Pipityke vagyis Pipiske a hegycsoport délkeleti szélén áll s 3861 láb magas tetején Gömör, Szepes és Torna megyék határai szögellenek egybe. Köröskörül alacsonyabb és szép alkotású he-

gyekkel van környezve. Tetejéről messzire láthatunk s Felső-Magyarország nagy részét szemlélhetjük. Tövét és oldalait erdők foglalják el, teteje gyepes.

A Pacsai Hóla gerincze dél felé vonúl, s a krasznahorkai várhegy támaszkodik rája. Azon nyúlványát egy út szegi, mely Rosnyó felől Krasznahorka-Váralján keresztül s a Pacsai völgyön felfelé tartván, a Szomolnoki keskeny völgybe szolgál.

A Kis-Veszverés felé nyíló völgy messzire benyúlik a hegytömegbe, a Szúlhegy és Pozsárló közé, s belőle egy elég mélyen fekvő hágón át a Pozsárló éjszaki oldalán levonuló Csendespataki (Stillbach) völgybe juthatunk. A Szulovai völgy, mely éjszokról délre Nagy-Veszverés felé nyílik, a Jaszenova és Bába hegyek keleti s a Szúl hegy nyugati oldalán húzódik el, s belőle a főút viszen az Újvilági hágón át a Gölnicz völgyébe.

A Kis-Ökör hegy és Száraz hegy éjszaki oldalán az Óvíz völgye van, mely a Pozsárlót az odább keletre levő Bukovinától választja el s északkeletre a Gölnicz felé kanyarodik. Vele egyenközüek a Csendespataki és más szepesi völgyek.

A Rosnyói hegycsoporthoz még a Szepesben emelkedő következő hegyek tartoznak: a Járvortető az uhorna-pacsai völgyelet délkeleti oldalán; a Tompa hegy Szomolnoktól délre; a Szarvas hegy Stósztól délkeletre.

e) A Tornai hegység. Ezen nevezet alá foglaljuk Gömör megye azon hegyeit, melyek a Csermoslya felső völgyétől délre Putnok vidékéig terjednek. E hegyek tehát Gömör megye délkeleti részét foglalják el, s közvetlenül a Torna megyét ellepő és keletre a Bódváig terjedő hegytömegekhez csatlakoznak, melyek az egész hegység főrészt teszik. Merőben mészkőzetből állanak s a tornamegyei nagy mészkő felsíknak nyugati párkányát képezik, melynek előhegyei még a Sajó jobb oldalán majdnem a Rima völgyéig, Esztrényig és Pokorágyig érnek s a Ratkótól és Jólsvától délre a Rima-Szombatból Tornaljára menő országútig elterjedő területet dombossá és hullámossá tesz. Ez alacsony előhegyek éjszaka felé tehát a Gömör-Szepesi Ércz-hegység Ratkói és Rőczei csoportjainak déli nyúlványaival olvadnak össze.

Gömör megyében a mészkő hegyek nem képeznek önálló hegycsoportot, s külső alkotásukra úgy mint belső szerkezetükre nézve a szorosabb értelemben vett Tornai hegységhez tartoznak, a mint ezt már *Bartholomaeides* megjegyezte, ki jellemöket is helyesen leírta. A Sajótól nyugatra többnyire csak szórványosan mutatkoznak a mészkő

hátak és hegyek, s a hegység igazi jelleme leginkább a Sajótól keletre Torna megye felé mutatkozik világosan, hol t. i. már folytonos felsíkok s összefüggő hegytömegek vannak. A hegység főrésze t. i. egy, mely völgyek által több részre szakasztott, terjedelmes, körülbelül 2000 láb nyira emelkedő felsík, melynek felülete hullámos s egyes púpokkal van tetézve. Azon felsíkot azután minden oldalról egyes hegyek és hátak szárnyékolják. Az egész hegységben igen sok kisebb nagyobb üreg és barlang van, melyek közül legnagyobb s legismeretesebb az Aggtelki; ennek részletes leírása alább következik. Kisebb üregeket és barlangokat találunk: a pelsőczyi, büdöstői, hosszúsói, ardói, páskaházai, miglészi, jólsva-taploczai, kövii, szászai, ispánymezői, szilistyei, derencsi, hrussói, baradnai hegyekben is. Általában mindezen mészkő hegyek belseje nagyon hasadékos. De külső felületökön is mindenféle horpadásokat, teknő és tölcser alakú mélyedéseket, úgynevezett lapákat, nyelőket, töböröket és ravaszlyukakat találunk. E mélyedések nagyon jellemzők; rendszeren a magaslatok tetején, a felsíkok hátán fordulnak elő. A mélyebben fekvők gyakran megtelnek a hó és eső vizével, s ekkép kisebb nagyobb tócsákat képeznek; néha veszélyes örvények is támadnak, ha hirtelen megáradnak. Ily természetűek nevezetesen a ravaszlyukak. Különben mindazon hegyek felette szárazak, minthogy a csapadékokat a belsejökben levő üregek nyelik el. A töbörök nagysága különböző, némelyek kiterjedése néhány holdnyi, s belsejök vagy gyeppel, vagy szántóföld. Gyakran több kerek töbör kapcsolatban van egymással, s így hosszsan elnyúló völgyelések is vannak, melyek azonban szárazak s kivájt árkokhoz hasonlítanak. Forrást magokon a hegyhátakon alig találunk valahol. Magok a hegység tömegébe mélyebben bevágódott völgyek is szűkölködnek vízben, s azért többnyire ridegek és kietlenek. Ilyen különösen a Szárazvölgy, mely Trizs felől Zubogynak tart. Bővebb vízű források rendszeren csak a hegység szélein vannak. A nagy szárazság miatt a hegység egészben véve kopár és terméketlen; a hegyhátakat többnyire csak gyér erdő, silány csalit fedi; helyenként azonban jó legelők vannak.

A Tornai hegység részletes ismertetése nem tartozik ide, csak gömörmegyei részéről teszünk még néhány szót.

Azon szakaszát, mely a Csermoslya, Sajó és Torna völgyei között elterjed, Sziliczei felsíknak nevezzük, s ennek nyugati szárnya benyúlik Gömörbe. Éjszaki oldalán t. i. a Szoroskő és Somhegy kúpok vannak, s e torna megyei hegyeket a Czégér hegy a gömöri hegyekhez csatolja. Gömör megye határszögletében könyökszerűleg nyúlik el egyfelől a Somhegy és Szoroskő, másfelől

pedig a Sajó partján Szalócz és Gombaszeg felé húzódván. Vele átellenben a Sajó és Csetnek egyesülése által képezett szögleten a Pelsőczi felsík domborodik. Nyugatról, délről és keletről tehát a Sajó két ága, t. i. a csetneki és rosnyói, által határoltatik, éjszaki határát pedig azon völgyelés jelöli, mely Csetnek felől Gencs és Sebespatak falvakon át Rosnyóra vonúl, s mely azt a Rőczi hegycsoport keleti végnyúlványaitól választja el. Kiterjedése majdnem egy □ mfd. Magassága nem nagy, az éjszaki felében Csetnek és Körös között levő Bércz hegy csak 2622 lábnyi. De nyugati oldala, kivált Pelsőcz és Csetnek felé, majdnem függőlegesen emelkedő sziklafal, mely azért magasabbnak látszik, mint a milyen valóban. Keleti oldala ellenben lassan és menedékesen lejtősödik, s többnyire szántóföldekből és gyepmezőkből áll, s éjszaki felében Körös faluval is van népesítve. Háta púpokkal van megrakva és többnyire erdős. Hogy benne több üreg és barlang van, már megemlítettük. Egyik ürege a tetején tátong, Csengőlyuknak hívják. Más üregeinek és barlangjainak nyílásai Vigtelke, Kún-Taplócz és Csetnek felé vannak. Kún-Taplócznál két ürege látszik, melyekből sok víz ömlik ki, miért is Zúgónak nevezik. A csetneki Trnava pusztán létező barlang állítólag a zsványoknak szolgáltat tanyául. Magán a hegy hátán egy forrás sincsen. Sok orvosi növény diszlik rajta.

Odább délre a még terjedelmesebb Aggtelki vagy Ágtelki felsík van, mely körülbelül 4 □ mfdet foglal el, kisebbik fele Gömörben van. Egyes hátai és púpjai: a Baradla vagyis Gözölgős Aggtelektől északnyugatra, melyben a híres barlang van; a Poronya Kecőtől délre; a Hosszúszói magaslatok; a Büdöstői magaslatok; a Vaskapu Aggtelektől délnyugatra s a Sárhegy Aggtelektől délkeletre. Az Aggtelki és Pelsőczi felsíkok között különösen a Pelsőcz-Ardó körüli magaslatok emelkednek: a Kis-Zapács, Meleg, Hideg, Ravony és Szegénység hegyek; azután dél felé a Nagy- és Kis-Bércz, meg Nyistrom; nyugat felé a Dubina. A Hosszúszó környékén levő Nyistromot a Szoroszoba völgy választja el más hegyektől, vele átellenben a Borzut halom van, ezt a Juhaszova völgy váltja fel, erre a Szőlőshegy következik, mely alatt a Szőlőshegyalja völgy vonúl el. Végre még e vidéken a Kemenecz, Rező és más hegyek vannak. Kecő felé az Ancsina völgy és Verespart hegy esik, nyugat felé pedig a Lapos hegy és Hiczko halom van.

Sajó-Gömör és Egerszeg szélességétől délre a hegység mind alacsonyabb s végre egyes dombhátakkal végződik a Sajónak keletre ka-

nyarodó völgye felé. Azon dombos területet Cselén erdőnek szokták nevezni; ez Hosszúszó, Tornalja, Aggtelek és Naprágy közt terjed el, szélessége $1\frac{1}{2}$, hossza 2 mfd. Többynire tölgyesekből áll. Keleti szélén a feljebb említett Szárazvölgy nyúlik el. Az ide való hegyeiből még említendők: a Nagy-Asztal hegy Tornaljától keletre; az Egyes tető Szuhaftól éjszakkeletre; Halombikk Hubó és Poszaba közt; Szélmalom Naprágytól délkeletre. Ez utóbbinak magassága már csak 942 láb.

A trizsi, hubói és putnoki dombok már szőlőkkel vannak beültetve.

A Sajó jobb oldalán a Pelsőczy hegytől nyugatra Rozlosna, Páskaháza és Horka környékein szintén alacsony mészkőhegyek vannak, melyeknek nyúlványai dél felé Beretkéig, sőt Sajó-Gömörig érnek le, hol az ugynevezett Vár hegygyel s az Otokocs és Tornalja közötti Szőlő hegygyel végződnek. E mészhegyek tehát a Szintinához csatlakoznak. Hátaik részint erdősők, részint gyepesek; de források nincsenek rajtuk, s a köztük elnyúló völgyekben csak időszakonként folynak csekély vízerek. A Várhegyen Sajó-Gömör mellett, hajdan azon vár állott, melyről a megye neveztetett el. A szomszéd dombokon szőlők és gyümölcsösök vannak. Megemlítjük még a Sós hegyet Giczétől keletre és Pelsőczytől éjszaknyugatra, s a Konyárt Pelsőczytől nyugatra.

A Jólsva jobb oldalán Jólsva-Taplóczy és Kövi környékén valamivel magasabb mészkő hegyek is vannak. Ilyenek: a Mutnik Jólsva-Taplóczy mellett délre s Miglésztől nyugatra; a Kelizetető Deresktől éjszakkeletre.

A Turóc és Balog völgyei között a lipőczy, szilistyei, hrussói és ispánmezői hegyhátak terjednek el, melyek szintén jobbára mészkőzetekből állanak. Ide tartoznak: a Drjenok Lipőcz mellett; Bankovo; Haj, mely éjszakról délre nyúlik Derencs mellett s melyben a Kislyuk és Magyarlyuk nevű barlangok vannak; Bukovina, Vrchi, Vrssok, Lipini, Cserova Ispánmező mellett; Czigány hegy, Haj-Oldal, Kopaszka Budikfalva közelében, és Hradistye vagyis balogi várhegy.

A Rima és Balog közötti hegyhátak közé tartoznak: a Koprivnik, Sisel, Hradistye, Nemcsina, Hrb, Szedlo, Zaklucs, Sztrebernyé, Banistye mind Baradna környékén, a Hradistyén várrom van; a Liszkovecz R-Brezótól dk-re; Cservena-Szkalka Lukovistytől nyugatra; Konkova Lukovistye

szőlőhegye; Magin-Hrad Alsó-Szkálnok mellett; Hegymász és Kosár Pokorágytól éjszakra.

Végre a rimaszombat-tornaljai úttól délre, a Rima és Sajó völgyei között, még alacsonyabb dombozatok és földhullámok vannak. Közülük talán legmagasabb a Jánosítól éjszakra domborodó Kikircza, melynek tengerfeletti magassága 912 láb; a Lucska Runyától délre csak 816 lábnyi; Szutortól éjszakkeletre és Zsiptől keletre egy magaslat van, melyet az Albrechtfele térképen Batki-Birónak neveznek; Fügétől délre a Lapcsa magaslatot találjuk.

IV. A Mátra és Cserhát éjszaki oldalára támaszkodó dombvidék.

Azon dombvidék legnagyobb része Heves és Nógrád megyékben terjed el, s Gömör megyéhez csak azon magaslatok tartoznak, melyeket az Ajnácskői hegycsoport neve alá foglalhatunk, s melyek a megye legdélibb szakaszát lepik el. Gömörben az Ajnácskői hegycsoport kelet felől a Hangony, éjszak felől a Rima s az osztrímás-ormosbati országút által határoltatik; dél és nyugat felé még Hevesbe és Nógrádba is átesap. Az ezen területen feldomborodó hegykúpok többnyire vulkáni kőzetekből állanak, s azért már külső alakjuknál fogva is különböznek a megye más hegyeitől.

A Gortva, mely Zabar környékéről elsőben nyugatra, azután éjszakra s végre keletre tart, s ekkép nagy ívet kanyarít, a hegycsoportot majdnem a közepén szeldeli át; azonkívül még a Macskás és más patakok futják be.

Ajnácskő a Gortva által öntözött Almágyi völgyben épült, a megye határszélén. Környékén emelkednek az említett völgy két oldalán a hegycsoport legmagasb kúpjai. Nevezetesen jobb oldalán a Strázsa, Matrács, Ragács és Zabotta, bal oldalán pedig a Kisvár, Pogányvár, Tilicz és Erős-Ág hegyeket találjuk. A völgy hátulján az Ajnácskő áll. Köztük az 1698 lábnyi Ragács Ajnácskőtől éjszakkeletre és Gortva pusztától délkeletdélre legmagasabb. — A Meleg hegy a Gortva forrásai felett, a Kalicz hegy Tajti mellett domborodik. — Odább nyugatra a hegycsoport legnagyobb s legmagasabb tömege t. i. a Medves terjed el, mely azonban már Nógrádba esik. Keleti tövén Tajti, Vecseklő, Egyházas-Bást és Ó-Bást fekszenek s rajta a barnai, tajti, zagyvai és pusztaszőrösi határok szögellenek egybe. A Medves éjszaki nyúlványa két ágra szakad; egyik éjszakkeletre Sátoros, másik keletre Söreg felé vonúl s ott a már említett Erős-Ág és Pogányvár hegyek csatlakoznak hozzája.

A megye keleti határán a söregi hegyek, a Sátoros, a Várnás hegy és Nagykö Csoma és Béna között, a Bénai hegy, azután a Remete hegy és Bucsony emelkednek. Beljebb a Gortvától éjszakra a meredek és sziklás oldalú Várgedei hegy, azután a Szutka Majomtól délnyugatra, s a Magyar hegy Osgyántól délkeletre vannak. Az osgyáni dombozatok a Szuha völgyének két oldalán az átmenetet közvetítik az Osztroski-Vepor hegylánczat déli ágazataira.

A Gortva déli oldalát a Ragácshez csatlakozó dombozatok szegélyezik. Ide tartoznak: a Zabotta, melyet már említettünk; a Bikk hegy Várgedétől délnyugatra; a gúlaalakú Serki hegy; a Rövid-Bércz Detértől éjszakra; a Dancsa szintén Detér mellett.

Végre a Darnyai és Hangonyi völgyek közötti hegyhátak Zabar vidékéről terjednek Rimaszécs felé. Ide tartoznak: a Kis-Kasza hegy Magyar-Zabartól éjszakra; a Bikk Péterfalúnál, rajta megy keresztül az út Heves megyébe; Kovács-Hangos Sikátortól éjszaknyugatra és Hangonytól délnyugatra; Vas Dobor (vagy Vös Dobor?) Darnyától délkeletre; Bércz, melyről a Karaszvény patak folyik le; Szölő-Magas Darnya és Harmacz között a Macskáspataknál; Szurdok hegy Sajó-Püspöki mellett.

III. Gömör megye földtani viszonyai.

E helyen csak általános vázlatát adjuk a megye földtani viszonyainak. Az ércztelemek és azon viszonyok, melyek között előfordulnak, alább részletesebben iratnak le. Más föld- és ásványtani részletekkel Kubinyi Ferencz úr fogja e vázlatot kiegészíteni.

A Vepor és Polyána hegycsoportok, valamint az Alacsony-Tátrához tartozó Vapenecz és Királyhegy csoportjai is nagyrészt jegőczős palákból, t. i. agyagpala, csillámpala, amfibolpala és gnájsz kőzetekből állanak, melyek alól helyenként a gránit üti ki magát. A Banova hegytől éjszakkeletre a Szepes határán levő Geraván túlig s keletre Vernár felé az ősgagyagpala uralkodik egy kisebb nagyobb szélességű övet alkotva. Odább délre egy hasonló kőzetekből álló más öv terjed el, mely Rahó és Rimabánya éjszakkeleti oldalán kezdődik s a Vas hegyen, Jólsva, Csetnek és Rosnyó városokon át vonulván, majdnem Kassáig tart. Ez övet éjszak felől a csillámpala, délfelől a mészkőzetek szegélyezik.

Az Alacsony-Tátra főgerince Bóczabányától keletre, tehát Gömörben is, túlnyomólag gnájszból áll, melyet más palakőzetek,

s homok- és mészképletek szegélyeznek. A hegylánczat keleti részében az átalakult palák uralkodnak, melyek között a talkpala és csillámpala igen gyakori. Maga a Királyhegy sem áll tulajdonképi gránitból. Ugy látszik, hogy palaközeteit s részint mészképleteit, a fel-tóduló gránit csak emelte, a nélkül, hogy, mint a Magas-Tátrában történt, a réteges kőzeteken keresztül tört volna. *Kalchbrenner* ennek tulajdonítja az ellentétet, melyet a Királyhegy s az Alacsony-Tátra más domború kúpjai a Magas-Tátra horgas, hasogatott tornyaival és éles, szaggatott ormaival képeznek. Pohorella közelében egy keskeny márványöv mutatkozik, a talkpala déli szélén, azon márvány a Murányi hegyek felé lassanként liaszféle (vagy triaszféle) mészkőbe megyen át. Telgárt környékén már a melafir bukkan fel.

A Gömör-Szepesi érczhegység csoportjainak legmagasabb tömegeit, mint már említettük, a jegőczőspalák, gnájsz s helyenként gránit alkotja. Nevezetesen a gnájsz s alárendelten a gránit képezi a Rőczei hegységet, a Tresznyik, Sztolicsna, Rovna, Szúl, Bükkes stb. hegyeket. A Rőczei hegység a Királyhegygyel van kapcsolatban, de a felületen fiatalabb palák és mészkövek megszakasztják a kapcsolatot. Az ottani gnájsz- és gránit-képletek, melyek többnyire csillám- és agyagpalával vannak szegélyezve, legnagyobb szélességüket Murány, Nagy-Rőcze és Lubenyik között érik el, hol azok 6—7000 ölnyre terjednek; de hosszában délnyugatról északkeletre, t. i. a Tiszoleztól nyugatra levő Borova hegytől kezdve F.-Sajó vidékéig, legalább még egyszer oly messzire huzódnak. E gnájsz s illetőleg gránit területhez nyugat és kelet felé igen nagy vastagságú és terjedelmes palatömegek csatlakoznak, melyek egyfelől Libethányán túl, másfelől pedig a Hernád völgyéig keletre érnek. A palaközetek tehát Gömörben azon hegycsoportokat képezik, melyek átlagos magassága körülbelül 4000 láb. Közöttük általán véve a következő főtagokat különböztethetjük meg: a csillám-, ősa-gyag, keselykő- (*Grauwacke*) és az úgynevezett werfeni palákat. A csillámpala az említett területnek csaknem kellő közepét foglalja el. Az ősa-gyagpala az előbbi övnek déli oldalát szegélyezi s Rimabánya- és Szkálnoktól kezdve keletre Kassáig terjed, hol szélesebb, hol keskenyebb vonalban. Öve a Rimai és Csetneki völgyek között legkeskenyebb. Hasonló, de keskenyebb s a Garam völgye által megszakasztott, öve az ősa-gyagpalának a Murányi mészkő-terület éjszaki és északnyugoti oldalát fogja be. A keselykő-palák leginkább az ősa-gyagpala övnek déli oldalán fordulnak elő, Ratkó, Csetnek, Dob-sina és Rosnyó környékein. Végre azoktól délre a Csetneki völgy ke-

leti és nyugati oldalán a werfeni palák mutatkoznak keskeny, szakadozott övben.

Csetnek vidékén a palaképződmény délre kanyarodik Páskaházaig; nyugati nyulványa pedig Rozlozsnán és Jólsván át s a Chisnyó-Voda vasbánya-telep mellett elmenve Nándrás, Rákos és Ratkó felé csap. De a Hradek, Vashegy s Ochtina környékén levő más hegyek is túlnyomólag gnájszos csillámpalából állanak. A különböző agyagpalákat helyenként durva kvarczkonglomerátok (verrucano), ezeket pedig zöld, veres és kék homokos palák (werfeni rétegek) fedik; így a Feketehegy, Tárcsa, Kőkeverék, Hradek és Vas hegyeken.

Igen nagy változatosságot találunk a Dobsinai hegycsoport közeteiben. Dr. Kiss Antal úr szerint a jegőczös agyagpala van leginkább elterjedve. Délen a Zuhánók körül kezdve azon hegytömegeken húzódik el, melyek a Kosvölgyet (Ramsengrund), Nyirest, Itatót, Mélyvölgyet, Száraztetőt, Veresharasztot, Bábát, Szenest, Magashátat (Hohe Grad) és Hosszúhegy éjszaki oldalát, azután a Bokrost (Krucski), Komlókeretet, Szent, Úsztató (Floss), Szeles és Maron hegyeket képezik. Tehát a jegőczös agyagpalából álló hegyek egész kört alkotnak, mely egy a Dobs vize által szegett medenczét zár körül, melyen belől fiatalabb képletek mutatkoznak. Az agyagpala részint tömött s igen kemény, részint chlorit- és talkpalára, részint végre kovapalára megyen át.

A Dobs völgye vagyis Nagyvölgy (Grund) mindkét oldalán a csillámpala és gnájsz uralkodnak; a város feletti vasolvasztótól kezdve nyugatnak húzódnak, s ott a Felső-Bükkesen felbukkanó gránit vet nekik határt. De másfelől a Szeles alját, a Tárcsa, Oldal, Csuntava és Tresznyik hegyeket képezik, meredek sziklafalakban, meztelen, magas és szaggatott tömegekben nyúlakodván fel. A csillámpala részint talkféle, részint rostos, hézagos, tehát ezüstszínű tiszta csillámpala. Az előbbi féleséget az olvasztók kibélelésére használják. A gnájsz leginkább az Alsó-Bükkesen, Tárcsán, Csuntava és Oldal hegyeken mutatkozik.

A talk- és csillámpala meg gnájsz rétegei közé átalakult mészkő van befészkelve, különösen a Nagy-Völgy két oldalán az Ezüstvájás (Silberzeche), Stefikvölgy és feljebb a Százavölgy tájain s az Ókövön (Elterstein). Azon mészkő területen mészégető kemenczék vannak.

A réteges kőzetek közül dr. Kiss úr szerint Dobsina környékén a keselykő-képződménynek három főtagja fordul elő. A Kő-

zúgó, Áfonyás (Helperhübel), Akasztó, Újút és Éleshegy (Scharfenberg) tájain, továbbá a Feketehegyen és környezetén s Abaúj és Szepes határain, s végre a Fábianszür egy kis csúcsán keselykői breccia és homokkő mutatkozik. A Borjas és Hát dombok elejét keselykői mészkő képezi, mely onnan az Épvölgybe (Nierengründl) és a nyirecskei kőbányáig vonúl, hol a szerpentinnél és gabbrónál végződik. Elszórt foltokban a Jeruzsálem és Gyök dombokon, valamint a Sztraczenai völgyben is, a Válúknál (Spunten), látható. Benne nevezetes kövületek találhatnak, kivált a nyirecskei kőbányában s az átellenben levő Jeruzsálemen, valamint a Válúknál.

A keselykői agyagpala csak egyes rögöket, szigeteket képez a gabbrón és környezetében; így az Óhegyen, Tekésen, Nagy- és Kis-Farkasvölgyön (Klein-, Gross-Wolfsseufen), Köves és Tesner-völgyeken; a Jeruzsálem dombon, a Nyíresen, az Andráshegy mögött, a Magashegy alján, a Szegletvölgyben (Podkuti), végre a Belus és Közúgó közt.

Ebben is érdekes kövületek s ezeken kívül gazdag vasércztelepek fordulnak elő.

A gránit Dobsina délnyugati határszélén a Felső-Bükkes nagy hegyét alkotja, balról a gnájszszal, jobbról a Tresznyik ezüstszínű csillámpalájával levén határos.

Odább nyugatra s a Sztraczenai völgynek kivált éjszaki oldalán a mészképlet uralkodik, melyet fokozatok, töbörök, vályadékok és sokféle üregek és barlangok jellemeznek. E mészképletről még alább szólunk. Itt csak azt említjük meg, hogy Dobsina közelében a Ducsá hegy éjszaki oldalában egy jeges barlang van.

De a Dobsinai hegycsoport legérdekesebb kőzetei közé tartoznak: a gabbró és szerpentin.

A gabbró területe keleten a Tesner völgy, éjszakon a Hosszúhegy, Tekés, Vadkan hegy gerincei, nyugaton a Slovekvölgy és Fizlmező, délen a Nyirecske (Birkeln) orma, Akasztó és Éleshegy által határoltatik. Ezen így meghatárolt négyszögletű területen a délkeleti széléről benyúlakodó agyagpálák részben elfedik a gabbrót. Ezen négyszögletű gabbrótömegén kívül egy kis tömzsöke még a Hosszúhegy nyugati ormán, a sztraczenai útnál mutatkozik. A dobsinaiak a gabbrót egyszerűen zöld kőnek nevezik, dr. Kiss szerint az részint diorit, pl. a Vadkan, Nyirecske hegyeken s a Vilmosgórczán, részint igazi gabbró mely labradorból és chloritá átváltozott diallagból áll.

A szerpentin a dobsinai határban egymástól félmföldnyi távolságra eső két helyen találtatik: t. i. a Nyirecske és Borjas vidékén és a Kerthegy aljában. A Borjas és Nyirecske dombháta a Hosszúhegy déli alján nyúlnak le a város kerítéséhez, s ezekben a szerpentin valami 20,000 □ ölnyi kiterjedésben fordul elő, környezve gabbróval, keselykői mészkővel és agyagpalával. Második kisebb tömege a Kerthegy északkeleti oldalában a jura mészképleten tódult kesztyűl, kiterjedése 4—500 □ öl.

Zeuschner szerint a gabbró keskeny hasadékokon tódult ki mint a bazalt, s az érczek képződése szoros kapcsolatban van vele. Annyi csakugyan bizonyosnak látszik, hogy a nikol- és kobalt-telepek a gabbróhoz vannak kötve.

De Gömörnek legtöbb s leggazdagabb ércztelepjei a palahegységekben találtatnak.

A grániton, gnájszon és sokféle palaközeteken kívül Gömörben a mészképlet is nagyon el van terjedve. Már az Alacsony-Tátra lejtősei és előhegyei jobbra mészkőből állanak. Egyik legnevezetesebb tömzsöke a mészképletnek a Murányi hegy csoportot képezi. Ez, mint láttuk, egy nagy hegytérsg, mely Vereskő és Pohorella között majdnem rendes háromszöget képez. Kelet felé a Rőczei havas gnájszterülete, éjszak felé Pohorella és Závadka között a gránit, s dél felé Tiszolcz és Pohorella között ismét a gnájsz által van határolva. A háromszögletű mészkő-felsők széleit a völgyelések fölé 400—600 láb magas sziklafalak bátyázzák körül. A mészképletre nézve a Popova hegy némileg egy csomót képez; ebben annak szélessége mintegy 2 mföldnyi. A Závadka melletti vastelepnél egy 1000 lépés hosszú mészkő-tömeg jegőczös és harmadkori képletek közé fészkelte be magát.

A gömörmegeyi mészképletet némelyek a jurához, mások a liaszhoz, még mások a triaszhoz számítják. Kora és települési viszonyai tehát még nincsenek kellőleg felderítve. Sok helyütt a dolomit uralkodik benne, s ennek málladéka adják meg pl. a Pusztopolyei hegytérsgnek sajátoság jellemét. Helyenként bizonyos márgás, homokos mészkő találkozik, így pl. a Zajaczovai völgyben a Vereskőből Telgárt fele vivő út mellett. A Pohorella környékén levő hegyekben, pl. a Gindurán és Czigányon szürke mészkő mutatkozik. Ez utóbbi hegyben agyagos mészkő (liasz?) és gipsz is fordul elő. Ugyancsak rajta egy ólomércz telep van, és pedig ott, hol a szürke tömött mészkő talkpalával és félig jegőczös mészkővel érintkezik, mely

utóbbiak azután fehér márványba mennek át. Végre a Czigány hegynek Csiszti Grun nevű lejtőjén homokkő is mutatkozik.

A palahegységek déli oldalán a mészképlet még sokkal nagyobb területet foglal el. Esztrénytől s Ratkó-Szuhától kezdve keletre az egész megyén végig terjed el, sőt Torna megyén át Jászóig vonúl. Dél felé Harkács és Tornalja szélességéig uralkodik a mészképlet, sőt egyes szakadécai még odább délre is érnek; de itt-ott palák váltakoznak vele. Így Telgártnál a mészképlet közepett veres palák, werfeni rétegek merülnek fel; ugyanez az eset Rosnyó és Hosszúrét környékén is. Másfelől a pala és gnájsz területeket helyenként mészközetek szakasztják meg, pl. Dobsina környékén.

Láttuk, hogy a mészkő hegyekben igen sok barlang és üreg fordul elő, s külső alkotásukban is az úgynevezett karst jellem van kifejezve.

Más kőzetek képezik az Ajnácskői hegy csoportot; ez t. i. jobbára bazaltból, alárendelten pedig trachitból és tajtkő konglomerátból áll. Nevezetesen a Strázsa, Matrács, Ragács, Ajnácskő, Tilicz hegyek, valamint a Pogányvár és a Nógrád megyében elterjedő Medves is merőben bazaltból állanak, mely azon vidéken többnyire a palóczok által apokának nevezett neogén homokból és homokkőből tolja fel magát. Így a Ragács bazaltját a tövén homok és agyag fedi s az ebbe bevágódott vízmosás a kővületeknek igen nevezetes lelhelye, melyről alább bővebben. Az ajnácskői Várhegy hirtelen feltódult bazaltoszlop, melyet apoka s alantabb laza agyag környez. A Gortva baloldalán emelkedő Pogányvár teteje egy lapos, melyet meztelen bazaltfal kerít be. Ez egy helyen megszakad, s e nyílásán egész tengere tódult ki a bazaltkőnek, vulkáni kavicsoknak (lapilli), bombáknak. A Pogányvár teteje tehát egy bazalt kráter, mely hosszukás s nem épen szabályos ellipszoid; közepe mélyebben horpadt be, mint szélei, s belőle két apró kúp dudorodik ki, melyek között két tócsa van. *)

A bazalt, valamint az apokaképlet Nógrád és Heves megyékből nyúlik át Gömörbe s csak a Gortva mellékeire szorítkozik.

A völgyek talpát s általában a megye lapályos részeit neogén, negyedkori és áradmányi képletek foglalják el, melyek elterjedési viszonyai azonban még nincsenek kellőleg megvizsgálva.

Helyenként igen jó fazekas agyag találtatik, így kivált

*) A Ragácsról *Kubinyi Ferencz* úr, a Pogányvárról s az apoka képletről *Szabó József* úr tartottak néhány érdekes értekezést a magyar földtani társulat üléseiben.

Mastinecz pusztán, továbbá Rosnyó, Ochtina, Jólsva, Miglész, Mikocsány, Sivette, Perlác, Liecz és Lé-várt helységek határaitban. Restérnél és Lubenyiknél bizonyos palás agyag van, melyet az érczkohókban szükségelnek.

A televény a megye éjszaki nagyobb felében többnyire verhenyes és veres, ellenben a lapályos déli részeken fekete és sokkal termékenyebb. Futóhomok nincs a megyében.

E helyen megemlítjük még, hogy a Radzim hegyen, itt-ott a Murányi hegyekben, továbbá Jólsva-Taplócza, Kövy, Hrussó és F. Pokorág határaitban különböző egyszínű és tarka mészkő találtatik, melyet közönségesen márványnak neveznek.

Bánrévénél kőszén nyomai mutatkoznak; alkalmasint lignit és barnaszén más helyeken is találtatik.

A legnevezetesebb ásványok a bányákban fordulnak elő. Dobsina határaitban dr. Kiss Antal úr szerint *) a következő ásványok találtaknak:

Mészpát, igen sok helyen;

Aragonit, az Amália-górczán heverő gabbródarabok hézagfelületén s a Kert-hegy alatti vasérczek között;

Ankerit, egész tömegeket képez;

Dolomit, jegeczes szerkezetben a Springerféle kert kőbányájában;

Vaspát (Siderit), telérekben és telepekben;

Barnavaskő (Limonit);

Vasfényle, fészkekben, telepekben s kisebb nagyobb tömegekben;

Vaskovand (Pyrit), nagy bőségben;

Uvarovit, Pierolith és Kölen (Asbest) a serpentinben;

Kova, nevezetesen rózsakova a Mélyvölgyön felfelé, s veres jáspis;

Szmaltn és fehér nikolkovand vagyis Cloanthit;

Erythrin vagy kékenyvirág;

Réznikol (Nikelin) és Nikolvirág;

Arszénkovand;

Rézkovand (Chalcopyrit), Zemberg váján jegeczekben is;

Fakond (Tetraëdrit), telepekben és telérekben;

Antimon;

Pimelith, a Tesnervölgy egy górczán;

Epichlorit;

Szelenit, régi vájánakban;

Pharmakolith;

Súlypát, keserpát és cinnóber;

Rézlazúr, fakond-telérekben;

Malachit rézkovand telepekben;

Veresrézércz vagyis tégláércz;

Delejvaskő, a serpentinben, gabbróban;

Termésrész István-vájában;

*) Lásd feljebb idézett értekezését.

Rutil, kivált a rözei határban ;

Tarka rézércz (Bornit) a Zemberg váján.

Cotta *) még a nikolarszénkovandot (Amoibit) , nikolporvát , kék vaskövet (Vivianit) és turmalint említi.

Ugyancsak *Cotta* szerint következő ásványok találhatnák Betlér környékén :

Rézkovand ;	Vasfényle ;
Malachit ;	Barnavaskő ;
Allophan ;	Vaskovand ;
Rézzöld ;	Fakóércz ;
Aragonit ;	Pyrolusit ;
Wolnyn (jegeződött súlypát) ;	Mágneskovand ;
Mészpát ;	Göthit ;
Antimonfényle ;	Spejszkobalt.

A l s ó - S a j ó környékén :

Kova ;	Fakóércz ;
Vaspát ;	Rézkovand ;
Barnapát ;	Termés higany ;
Súlypát ;	Amalgam ;
Mészpát ;	Vaskovand.
Czinnóber ;	

F e l s ő - S a j ó környékén :

Vasfényle ;	Vaskovand ;
Súlypát ;	Manganit ;
Mészpát ;	Rézkovand.
Witherit.	

IV. A Gömör vármegye területén tett magasságmérések.

Aggtelek, a fogadó	1115	Wolf
"	1039	Sen.
"	1332	Schmidl.
" a Baradla szája	988	"
" " "	968	Wolf
" a Baradla közepe	955	Schmidl
" " Apolló templom	843	"
" " Csillagásztorony	843	"
" " a Styx partján levő pad	1186	"
" " a Retekbarlang előtt	1032	"
" " a Paradicsom	1308	"
" " a barlang belsejének elérhető legmélyebb pontja	863	Wolf
" a Baradla előtti nyereg	1221	Schmidl
Ajnácskői vagy Bataházi fürdő	859	Molnár
Álmagy, a Gortvánál	590	Wolf
Bába hegy vagy Babina	3932	Sen.

*) L. Die Erzlagerstaetten Ungarns und Siebenbürgens. 1862.

Bartkovka, hegy az Alacsony-Tátrában	5561	Sen.
Berzéte, a tervezett vasút	721	
Bércz, hegy Csetnektől délkeletre	2622	△
Bresztova, hegy az Alacsony-Tátrában	4914	Sen.
Bubnarka, a nyergen levő forrás	4334	"
Bucsina-Kobilarszka	2534	"
Chorepa, a tisztartó lakása Kokavánál	929	Wolf
Csetnek	895	Sen.
"	912	△
Csuntava hegy hágója	3670	
Darnya, a templom	520	Wolf
Darnya és Hangony közötti hágó	1004	Wolf
Djel hágó Tiszolcz és Polhora közt, jegőczös palák	2587. ₀₄	Kornh.
Dobsina	2435	Greiner
"	1392	Sen.
Fabova havas	4760	△
"	4541	Greiner
Gindura hegy	3300	Sen.
Gömör (Kis-)	716	Wolf
Gömör (Sajó-)	560	Sen.
Hanva	558	
Hosszúrét, a tervezett vasút	955	
" vízválasztó a tervezett alagútnál	955	
" az alagút vége	976	
Hradek hegy	2152	Sen.
Hradova hegy	2594	Sen.
Jólész, a tervezett vasút	721	
Jólsva	863	Sen.
" a templom	828	Greiner
Kakas (Kohur), Rőczei havas csúcsa	4410	△
" "	4481	Greiner
Kelemérből Zádorfalára menő út legmagasb pontja	646	Wolf
Kelize tető	936	△
Kikerics vagy Kikircza Jánosi mellett	912	△
"	862	△
Királyhegy (Kralova Hola)	6144	△
"	6030	Sen.
"	6040	Zeuschner
"	6115	Greiner
" keleti ágazata a Gölnicz északi partján a vernári útnál	3328	Kornh.
Klak vagy Klaky hegy	4480	Greiner
Kövecses, a tervezett vasút	517	
Lekenye, a Sajón tervezett vasúti híd	595	
Lénártfalq, tervezett vasút a Sajónál	491	Wolf
Lucska, hegy Runya és Hamva közt	816	△
Mágneshegy Tiszolcznál, a József tárna száda, diorit jegőczös mész " hágója Pod-Djeltől a vashánya felé	2571. ₀₄ 2713. ₀₈	Kornh. "

Maszniko, papirgyár	1400	Szontágh
Méhi	516	△
Murányalja	1243	Greiner
„ a fogadó 1 emel.	1216	Kornh.
Murányi várrom	2973	Greiner
Nadabula	868	Sen.
Nad-Zsgyárnem hegy az Alacsony-Tátrában	5833	Sen.
Ochtina	768	Sen.
Oláhpatak	1072	Sen.
Osgyántól, keletre az országút legmagasb pontja	1000	Wolf
Ökörhegy (Nagy-, Volovecz, Pozsálló)	4020	△
Ökörhegy (Kis-, Volovecik)	3478	Sen.
Pelsőcz, a tervezett vasút	631	
Pípske (Pipityke)	2864	△
„	3820	△
Pohorella	2190	Sen.
„ az Ágost és Ferencz kohók közt	2212	Kornh.
„	2074	Greiner
Polomka, erdőszlak, jegőczős palák	1951	Kornh.
„	1975	Greiner.
Poronya tető Aggteleknél	1578	△
Prehíba nyereg Pohorella mellett, az erdő felső határa	4386	Sen.
Pusztopolye, az erdőcsősz lakása	2910	Greiner
Putnok, piaczi fogadó	480	Wolf
Putnok és Kelemér közötti hágó	970	Wolf
Radzim vagyis Hradzim, mészkő	3027	△
„	2998	Sen.
Ragács hegy	1698	△
Ratkó környékén a mészhégyek közepes magassága	1422	Beudant
Ratkó és Hrussó közötti felsík	1431	„
Recske (Nagy-)	522	△
„ a tervezett vasút	490	Wolf
Rimabrezó, a rima-murányi bányatársulat irodája	842	Wolf
Rimaszombat, fogadó a zöld fához, 1 emel.	650	„
„ fogadó a három rózsához	704	Kreil
Rimaszombati lapály átlagos magassága	412	Beudant
Rimaszombat és Sávoly közötti felsík	791	„
Rosnyó	970	Sen.
„ a barometer álláspontja	1145 ₉	
Rovna havas (Hlavina)	4567	Sen.
Rőcze (Nagy-), a piacon, áradmány	949 ₂₆	Kornh.
Sas hegy (Orlova vagy Orlovecz)	5684	Sen.
Sumjác, az erdőszlak, talkesillám	2809	Kornh.
„ a falu	2803	Greiner
Szélmalom, hegy Naprágynál	942	△
Szinecz hegy	3168	△
Szkalka, hegy Jólsvánál	1650	△
Sztolicsna, hegy	4590	△

Sztozek, hegy	2243 Sen.
Sztudnya, erdőkerülői lak a murányi hegyekben	3721 Greiner
Szúlhegy (Szulova) hágója	2743 Sen.
Tekés hegy	3100 Sen.
„ a hegyen levő bányák	2767—3063 Beud.
Telgárt	2773 Greiner
„	2522 S.
„ a Garam forrása közelében	2917 Kornh.
Tiszolcz	1218 Sen.
„ a kohóval átellenben, szemcsés dolomit	1338 Kornh.
Tiszolczról Ratkóra vivő út legmagasb pontja	2970 Sen.
Tornalja	582
„ fogadó, 1 emel.	796 Schmidl
„ a tervezett vasút	517
Tresznyik	4242 △
Trsztye	3516 △
„	3482 △
Turóczi és Murányi völgyek vízvásztéka	1824. ₁₂ Kornh.
Uptazik, hegy az Alacsony Tátrában	4737 Sen.
Várgede, templom	583 Wolf
„ Kubinyi úr háza előtt	555 Wolf
Vas hegy (Zeleznik)	2373 Beudant.
„ a kohász lakja a keresztfánál	1674. ₃ Kornh.
Vas-Dobor hegy	1254 △
Vepor (klenóczi)	4261 △
Vereskő, mész	2548. ₆ Kornh.
„	2468 Kiss Ant.
Vernár	2338 Sen.
„ a templom	2428 Greiner
Vígtelke, a tervezett vasút	709

II. FEJEZET.

Gömör vármegye vízirati és éghajlati viszonyai.

I. Gömör vármegye forrásai, tavai, folyói.

Gömör bővelkedik forrásokban, kivevén azon részét, melyet a Tornai hegycsoporthoz tartozó és murányi mészkő hegyek lepnek el, hol csak kevés, de annál erősebb forrás fakad. A közönséges források jó egészséges ivóvízzel kínálóznak. — A Dobsina melletti Szeles hegyen és a Vashegyen állítólag egy-egy dagadó forrás van, úgy Szásza helységben is.

Hév forrás, úgy látszik, nincs Gömörben, de langyos forrást s oly vizet, mely soha sem fagy be, sok helyütt találunk. Résztint fürdölül használják, résztint a kendert és lent áztatják bennök. Ily langyos források nevezetesen Királyi, Lévárt, Nagy-Röcze, Jólsva, Jólsva-Taplócza és Kún-Taplócza helységek határaiban vannak.

Királyinál a Sajó nyugati oldalán, a falu alatt, több forrás bugyog, melyek egy tócsát képeznek. Ennek mélysége a közepén állítólag megmérhetetlen. A belőle kifolyó víz egy malmot hajt. Hőmérsékét 17—18 R. fokra teszik. Leginkább csak kendert áztatnak benne.

Lévárt falu alatt a legközelebbi völgyeletben a Harkácsnak tartó út mellett szintén egy tócsa van, melynek hőmérséke körülbelül 17 R. fok. Századunk elején ott egy fürdőt állítottak. Az ottani víz sok meszet tartalmaz.

Valamint a királyi és lévárti, úgy a többi langyos vizek sincsenek még az új vegybontás szerint kellőleg megvizsgálva. *) Csak any-

*) A gömöri forrásokat *Bartholomaeides* szerint *Keszler Antal* megyei orvos vizsgálta meg először; 1795-ben dr. *Pillmann István* vizsgálta meg azon kérdőpon-
tok szerint, melyeket a Helytartótanács tett vala fel. De *Pillmann* válasza a tudomány
mostani igényeit nem elégíthetik ki. A telgárti vizeket 1798. dr. *Marikovszky György*
vizsgálta meg alaposabban. Az újabb időben csak az ajnácsköi és esízi for-
rások vétettek helyes vegybontás alá.

nyit tudunk róluk, hogy meszesek. Kún-Taplóczánál a Pelsőcezi hegy két hasadékból fakadnak ki a Zúgónak nevezett bővizű források, melyek vize be nem fagy. Egy más, valamivel melegebb, forrás magában a helységben fakad.

Még Rosnyó, Ochtina, Horka és Aggtelek mellett vannak oly vizek, melyek télen se fagynak be.

Egyéb ásványos és gyógyvizekben is bővelkedik Gömör. Kivált a savanyú vagyis borvizeknek száma nagy. Nevezetesen a következő helységek mellett vannak borvizek: Ajnácskő vagyis Battaháza, jódtartalmú égvényes földes vasas;

Baracza, vasas földes, a falutól délre nedves réten;

Bizófalva (Gortva-Kisfalva), vasas földes;

Czakó, az Iványi felé menő út mellett két forrás;

Fazekas-Zaluzsány, földes;

Gortva-Kisfalva, a falutól délre eső erdőben;

Helpa, vasas;

Jelene puszta (Susány és Szuha közt), vasas földes;

Kokava, vasas;

Lukovistye, földes;

Mastinecz puszta, vasas földes;

Osgyán;

Pocseviche (Várgedétől nyugatra félórarájárásnyira egy erdőben három forrás; vasas földes;

Pohorella, vasas;

Polonka (Bacznokról is neveztetik), a helységtől nyugatra, vasas;

Pongyelok, földes;

Ratkó-Szuha, gipszes, Ratkó m. várostól délre egy erdei réten;

Rimabrezó (Likér felé), konyhasós földes vasas;

Rima-Zaluzsány, földes;

Rónapatak, vasas;

Rosnyó, a Kalváriahegy alatt, 3 forrás, gáliczos;

Sid, konyhasós földes vasas, a helységtől délre 4 forrás;

Sumjác, vasas;

Szuha, a Rimaszombati út mellett, konyhasós-égvényes-földes;

Szútor, földes kénes, a helységtől délre lapályon;

Telgárt, konyhasós égvényes vasas, 3 forrás;

Tiszolcz, sós földes;

Várgede, vasas földes, a vár alatti völgyben, közel hozzá egy tócsa van;

Vernár.

Látjuk ez áttekintetből, hogy sok savanyúforrás vasat is tartalmaz. Különösen pedig az ajnácskői, a Pocseviche s rozsnyói püspökfürdői források számíthatók a vasas vagyis a cselos vizek közé. A püspökfürdői források gáliczkövet és glaubersót is tartalmaznak.

Gömör egyik legnevezetesebb gyógyvize a cseli konyhasós víz, mely brómot és sok jódot tartalmaz a halli vízhez hasonlóan.

Ezekén kívül még Hét (talán langyos és semleges a helységtől délre levő forrás), Pogony, Dobsina, Csetnek, Ochtina, Kraszna-Vár-alja és Rochfalva mellett vannak ásványos vizek.

Tulajdonképi tó Gömörben nincsen; csak néhány tócsa és locsogó van, melyek részint időszakosak, részint állandók; némelyek egykori halastónak maradványai.

A Királyi és Lévárt mellett fakadó langyos források által képezett tócsákat már megemlítettük. Az Aggtelek környékén levő Csernajtavat és Büdös tavat is megemlítettük már.

Hasonló kisebb nagyobb időszakos tócsák a Pelsőczy felsíkon s más mészkő hegyeken is találhatók.

Más tócsákat helyenként a patakok képeznek. Így a Hangony a hasonló nevű helység mellett képez egy tócsát, mely talán halastó volt. A Gortva három tócsát képez, egyet Tajti, mászt Ajnácskő, s a harmadikat Várgede mellett. Ez utóbbi helység mellett a Gortva a Várhegy és Bükkhegy közötti szoroson foly el s ott van a tócsa.

Gömör megye folyói vagy a Tisza, vagy a Duna vízkörnyékéhez tartoznak. Fő vízgyűjtője a Sajó, melylyel a Rima s a megyén kívül a Hernád is egyesül. A Dunába csak a Garam ömlik közvetlenül s néhány mellékvize az Ipolynak; a Duna és Tisza közötti vízválaszték a megye éjszaknyugati szögletén kanyarodik el a Vepor és Murányi hegycsoportok főgerinczét, a Rőczei hegycsoport éjszaki ágazatait s a Királyhegy éjszaki nyúlványait követvén.

1.) A Garam. A Királyhegy alatt Telgárton felül támad két forrásokermelyből. Ezek közül az egyik a nevezett falun keresztül foly, a másik kelet felől megkerüli azt, s mindkettő útjában több forrással és patakcsával növekedik. A helységen alúl vagy félmföldnyire egyesülnek. Az így támadt folyócska Telgártig délkeletre, Vereskőig dél-nyugatdélre tart, azután nyugatra fordul s a Garami havasok déli és a Murányi meg Fabova hegycsoportok éjszaki oldalán nyugati irányban kanyarodik tovább. Útjában Sumjác, Pohorella, Helpa, Zavadka és Polonka határait locsolja. Polonka és Baczuk környékén Zólyom megyébe kerül. Gömöri folyásának hossza körülbelül $4\frac{1}{2}$ mfd; e legfelső szakaszában mintegy 40 kisebb nagyobb mellékvizet vesz föl medrébe, úgy hogy a megye határszélén már tutajozhatóvá válik. Forrásai körülbelül 3000 lábnyi magasságban fakadnak, medre ott, hol a megyét elhagyja, körülbelül 1800 lábnyira van a tenger felett, egész esése tehát mintegy 1200, azaz mfdenként $266\frac{2}{3}$ láb. Folyása azért Gömörben elég sebes.

A Garam mellékvizei jobb felől: a Sumjáczi patak,

mely a Király és Sas hegyek közötti völgyön foly le; a Sas hegyi patak; Pohorellai víz; a Vapenezről lefolyó patak; a Helpai, Závadkai és Polonkai vizek s végre a Baczuki patak, mely a Csertovicza és Ramsza hegyeken eredvén egy darabon Gömör és Zólyom határát jelöli meg.

A Garam balfelöli mellékvizei közül legnagyobbak: a Murányi hegyekről lefolyó Vereskői patak; a Klak és Sztosky hegyeken eredő Kis-Garam vagyis Hronecz, mely Závadkával átellenben szakad beléje, s a Nad-Paszo hegy alatt elfolyó s Polonka közelében beléje ömlő Volchovi patak.

A Hernád és Gölnicz Gömör megyében erednek ugyan, de csakhamar Szepesbe jutnak.

2) A Hernád Vernár helység határában a Királyhegy éjszakeleti oldalán a Csertovicza, Sztredna-Hola, Jávorinka és Borova hegyekről lefolyó patakok egyesüléséből támad. Gömöri forráspataka Vernárnál támad két ágnek egyesüléséből. Ezek közül a nagyobbik a nevezett helységtől éjszaknyugatra ered s a helységen átfolyván, a másik ággal egyesül, mely odább délre ered s a falut kelet felől megkerüli. Azon Vernári víz éjszakra kanyarodván, félmföldnyi folyás után Szepesbe jut s Grénicz helységen foly át. Ezt elhagyván, a szepesi ággal egyesül, mely ismét a Kubachi és Vikartóczy patakok egyesüléséből támad. Alább Káposztafalva környékén még egy patakot vesz fel, mely Sztraczena mellett eredvén, Gömör megye határát is érinti.

3) A Gölnicz (Gelnicza, Hlinecz) a Királyhegy délkeleti oldalán támad s a Tresznyik, Feketehegy s a Dobsinai hegycsoporthoz tartozó más hegyek éjszaki oldaláról lefolyó csermelykékkal növekedvén, Sztraczena környékén a Jánostető (Haneshöh) és Kopanecz hegyek közül kiérvén, Gömör és Szepes határán kanyarodik keletre. Újvilágnál (Hnilecz) délre fordul, de csakhamar ismét keleti irányt vevén, elhagyja Gömört és Vagendrüsszel felé kanyarodik, Szepes megyében a Hernáddal egyesülendő. Gömöri és határbeli folyásának hossza körülbelől $3\frac{1}{2}$ mfd.

4) A Sajó három főág, a rosnyói, csetneki és murányi vagyis jólsvai folyócskák egyesüléséből támad.

A rosnyói Sajónak ismét két forrása van; egyik a szorosb értelemben vett Sajó, másik a Dobsinai patak. Az első a Tresznyik, Sztolicsna és Rovna havasok között elnyúló Sós völgyben (Szlanzka-Dolina), Redova területén ered. Legfelsőbb forráscsermelye a Garam kútfejétől délre mintegy $1\frac{1}{2}$ mfdre a Javorina keleti oldalán

a Balkova és Sztolicsna között gyűl egybe néhány gyenge forrásból. Elsőben éjszakkeletre, azután délkeletre tartván, Redova mellett kanyarodik el s így Felső-Sajó helységet éri; ezt elhagyván, keletéjszakkeletre halad tovább. Ezen több mint 2 mfdnyi útjában a Sztolicsnáról lefolyó Redovai s más csermelyekkel növekedik, úgy hogy csakhamar jelentős és zajos folyócskává válik. Oláhpatak és Dobsina között másik ága egyesül vele. Ez a Tresznyik éjszakkeleti oldalán támad s a Sós völgygyel egyenközü Dobsinai völgyön foly le délkeleti és keleti irányban, s különösen bal felől, a Fekete, Tárcsa és más hegyekről lesiető számos érrel növekedvén, Dobsina mvároson ki-gyózik keresztül. Ezt elhagyván, délre fordul s a Medenczehegy alatt az előbbi ággal egyesül. Az ekkép alakult folyó délkeletdéli irányt vesz s Oláhpatak és Gócs mellett halad el; azután Alsó-Sajóig egyenest délre tart, Henczko mellett keletre fordul, Nagy- és Kis-Veszverés, Betlér és Nadabula mellett délkeleti irányban folytatja útját, Rosnyó mellett délnyugatra hajlik s Pelsőczig a délnyugati irányt tartván meg, Berzété, Szalócz és Vigtelke helységek mellett halad el.

Pelsőczig jobb felől csak apró csermelyek ömlenek beléje; milyenek a Bardarkától délre eredő, Feketepatakot és Alsó-Sajót locsoló patak; a Henczkói és Nadabulai vizecskék; s a Sebespatak felől Rekenyén és Berzétén átmenő s a Rudnai vizecskével egyesülő patak. Bal felől tetemesebb patakok szakadnak beléje: az Oláhpataki; a Grun hegy alatt eredő s gyakran kiáradó Gócsi; a számos csermelykéből alakuló Szűl patak, mely a két Veszverés között ömlik beléje; az Ökör hegyről lefolyó Betléri; az Ökörhegyen és Pacsai havason eredő Csucsomi és más patakok egyesüléséből támadó Drázsa, mely Rosnyót locsolja és számos malmot meg kallót hajt; a Csermosnya (Csermoslya, Csermonya), mely a Pipíske hegyen ered s Dernőn és Hárskúton átfolyván, Hosszurét mellett kerül Torna megyéből Gömörbe s Jólészen át kanyarodik a Sajó felé, melybe Berzétén alul ömlik, miután Hosszurétről a Pacsán és Krasznaváralján keresztülmenő Pacsai patakkal egyesül.

A Csetneki víz, mely a Sajó harmadik forrása, a Szuchi Vrchen eredő Restéri és az Ochtinai patakok egyesüléséből támad. Az Ochtinai vagyis Szlabosi patak Fekete-Lehota határában, a Fekete hegy vagyis Rőczei havas keleti oldalán s a Hume-necz hegyen eredő csermelyekből alakul. Ezek Fekete-Lehotán alul egyesülvén, délkeletre kanyarodnak tovább s így N.-Szlabos, Rochfalva és Ochtina mellett haladnak el, Nagy-Szlabosnál és Rochfalvánál egy-egy tetemes, balfelől, éjszakkeletről jövő csermelylyel növe-

kedvén. Ochtinán alúl a már jelentős folyócskába az éjszokról jövő Restéri ág ömlik, mely Hankó környékén a Rovna havas és Radzim között s kivált ennek két völgyében eredő csermelykéek egyesüléséből támad. Hankó, Markusfalva, Geczelfalva és Restér mellett kanyarodik el, s a Berdarkai, Geczeli, Pétermányi s néhány más csermelykével növekedik. Az egyesült folyócska Ochtina felől Csetneken át Kún-Taplócza és Páskaháza mellett kanyarodik el s Pelsőcz nyugati oldalán szakad a Sajóba. Csetneknél még a Gencsi, Páskaházán alúl pedig a Gacsalkit magába vevő Rozlozsna patakkaal egyesül.

Pelsőcztól Lekenyéig inkább délre, Csoltón át Beretkéig inkább nyugatra kanyarodik a Sajó s ott harmadik fő forráságával találkozik, t. i. a murányi Sajóval vagyis Jólsvával.

A Jólsva vagy Ilsva a murányi vár két oldalán eredő csermelyekből alakul. Néhány csermely a Sztoski délkeleti oldaláról délkeletre folyván Murányalja helységen fut keresztül, s azután az a Várhegy másik oldalán néhány csermelykéből egybegyülő s nyugat-délnyugatra tartó patakot veszi fel. Murány-Hosszúrétén átkigyódván, a Klak s Osztricza hegyek felől keletre és Murány-Lehotán át délkeletre folyó patakkal egyesül. Azután Nagy-Röczét éri s ott balfelől a Murányhutánál, a helység felett levő 250 lépés hosszú barlangból kiömlő s más csermelykéekkel növekedő s a Röczei havas nyugati oldalán, Murány-Zdichava mellett délre és Kis-Röczén át délkeletre kanyarodó bővizű Kis-Röcze patakot veszi fel. Azután Vizesrét, Umrla-Lehota és Lubenyik helységek mellett elhaladván, Jólsvát éri, s ennek déli oldalán eddigi délkeleti irányát csaknem egészen délivel váltja fel. Így Jólsva-Taplócza, Miglész, Süvette, Gicze, Licze, Meléthe és Beretke helységeket vagy határaikat locsolja. Útjában kivált bal, azaz kelet felől számos patakkal növekedik, nevezetesen a Vizesrétivel, Umrla-Lehotaival, a Lubenyik mellett elkanyarodó Chisnyóival, a Magura hegyről lefolyó Koprásival, a Rochfálvától nyugatra eredő s Jólsván átmenő patakkal, a Hradekről lefolyó vizecskével, a Mikocsányival, mely a Naszrajival egyesül.

Csoltótól és Beretkétől kezdve a Sajó mind jobban kitáguló völgyben kanyarodik tovább, Gömör-Panith, Sajó-Gömör, Sztárnya, Tornalja, Királyi és Méhi helységek mellett egészben véve délnyugati irányt követvén.

Sajó-Gömörnél két ágra szakad, melyek egy hosszúkás szigetet fognak be s Tornaljánál egyesülnek. Runyánál keletre fordul, de csakhamar ismét délre hajlik s Kövecses, Recske és Hanva helységek ha-

tárait locsolván, Sz.-Királynál ismét két ágra szakad, melyek Sajó-Püspökinél egyesülnek a Rimával. Beretkétől Sajó-Püspökiig jobb felől csak a Turócz s a Baraccai patak ömlenek beléje.

A Turócznak két forrása van. Hosszabbik nyugati ága, a Ratkói víz Murány-Hosszúrét és Tiszolecz között, Murány-Lehotától délre a Polána hegy déli oldalán támad, a bisztrói és filléri határookban. A főcsermely délkeletdélre tartván, a Lesz-, Ribnuo- és Fekete vízzel (Cserna-Voda) egyesül s a Turecsnuo hegy alatt folyik el, melyről Turecznek neveztetik; Fillért elhagyván, a Trsztje hegy keleti oldaláról lefolyó Bisztrói s a Gerliczén átmenő Krokovai csermelyeket veszi fel jobb felől, s a Vashegy nyugati oldalán délre tartván, Ploszkó keleti oldalán kanyarodik el s így Ratkót éri. Onnan délkeletdélre folytatja útját s Ratkó-Lehota és Újvásár mellett halad el; ez utóbbi helységnél jobb felől a Ratkó-Szuchai vagy Lipóczi patakkal egyesülvén, Borosznok, Visnyó, Felfalu, Szkáros és Alfalu mellett kanyarodik tovább délkeleti irányban. Felfalunál az Ispánmezői patakkal egyesül s végre Sánkfalvával a Turócz másik ágával, a Kövi patakkal találkozik.

A Kövi patak Turesoknál és Szirknél a Vashegy két oldalán, a Bisztrai és Valaszcai völgyekben eredő csermelyekből alakul, melyek közül amaz a Nandrásival, emez pedig a Rákosival egyesül. Kövi felől délkeleti irányban haladván tovább, Deresk és Lévárt falvakat locsolja s így Sánkfalva nyugati oldalán egyesül az előbbivel. A Turócz azután Harkácsot kelet felől megkerülvén, délre kanyarodik s Lökösháza, Otrokocs, Zsór, Beje, Kisfalu és Oldalfala mellett halad el s Méhivel átellenben szakad a Sajóba. Harkácsan alul csak jobb, azaz nyugat felől ömlik beléje két jelentősebb patak, t. i. Lökösházánál a Rási, s Oldalfalán alul a nagyobb patak, mely a Bikszeghi, F.-Vályi, K.-Kálósai és Fighei csermelyek egyesüléséből támad, s mely Mihályfalát és Nagy-Kálósát is érinti.

A Baraccai patak Abloncza pusztán ered s Téska pusztán, Baracznán, Csízen és Lénártfalán át délkeletre folyván, a Sajó nyugati ágával egyesül.

5) A Rima a Sajó egyik legnagyobb mellékveze s Gömörnek második folyója. Három forrásából, a tiszolczi, klenóczi és kokavai Rimából gyűl egybe.

A tiszolczi Rima ismét két forráspatakból alakul, melyek a Banova, Kicsera, Kucselach, Fabova, murányi Jávör és Osztricza hegyek keleti, délkeleti, déli és délnyugati oldalairól lefolyó csermelyeket gyűjtik medrökbe. A Fabova tetején a Rovniovi patak forrása

fačad, mely csakhamar a Zpluzló patakkal egyesül. Ugyancsak a Zpluzlóba a Kucselachon eredő s a Sztrebernye alatt elfolyó Sztrebernye patak is szakad, a Kosztolna nevű térségen. A három egyesült patak azután a Rima nevét veszi fel; vele egyesül a Kacska-va, melybe a Sztromplovi hegyről lefolyó hasonló nevű csermely s a Paleniczán eredő Hluboky szakadnak. Végre még a Remete alatt emelkedő Csértó hegyről lefolyó hasonló nevű csermely is ömlik a Rimába. Ekkép ez mindinkább növekedvén, Tiszolczt érí, hol második ágával a Furmanyczezel egyesül.

A Furmanycz forráscsermelye a Djeli víz, melylyel a Banovai, a Kicsérán eredő s a Krivy Grun alatt a Borovina völgyben elfolyó Krivy, a Pohorellói s a Hradova, Cservena és Javorina hegyek által szegélyezett Száraz völgyön elkigyózdzó, a Michnova barlangba eső és azután a Tepliczi völgyet követő patakok egyesülnek.

Az így támadt Rima Tiszolczt elhagyván, délre tart, s a Polánán eredő Rejkovi patakkal egyesül; azután Fűrészén át, hol még az Osztra felől jövő csermelykét veszi fel, s Hacsava mellett elkanyarodván, Nyustyánál a klenóczi Rimával találkozik.

A klenóczi Rima szintén két ágból alakul. Keleti ága a Kicsérán eredő két csermelykéből támad s azután a Diva és Szállásik hegyekről lefolyó két csermelyt is felveszi. Nyugati ága a Vepor hegyen támad, az Oltárno nyugati oldalán délkeletre kanyarodik s Rasztocsnánál az előbbi ággal egyesül, mely az Oltárno keleti oldalán foly le. Az azon két forráságból alakult folyócska a Havrilovo, Merindovo és Bernakovo s más felől a Cseresnovo hegyek által szegélyezett völgyben délkeletre Klenócznak tart; mielőtt ezt eléri, a Babináról jövő Nagy patakkal (Velki potok) egyesül, mely a Cseresnóvtól az Osztrától választja el; azután az Osztra nyúlványán, a Jelsovón eredő s a Huora alatt egyesülő két patakot, alább a Hajópatakot vesz fel. Nyustyán átmenvén, a tiszolczi Rimával egyesül.

A Rima azután Likér, R.-Brezó és R.-Bánya mellett kanyarodik el, a Szinecz hegy keleti és déli oldalán elnyúló völgyet követvén, s jobb felől a Likéri, Brezói és Szvarin csermelykékkal növekedik. R.-Zaluzsánynál a kokavai ággal találkozik.

A kokavai Rima Forgácsfalva környékén a Homolka és Javorina déli s a Pietrova és Drahova éjszaki oldalán támad; a klenóczi Rimával egyenközűleg délkeletre folyván, mindkét oldalról igen sok csermelykét vesz fel medrébe. Ezek közül legnagyobbak a nyugat felől beléje ömlő Antalfalvai és Gyubákói patakok. Kokavát,

R.-Lehotát és Rimóczát érintvén, R.-Zaluzsány keleti oldalán szakad az egyesült tiszolczi és klenőczi Rimába.

Zaluzsányon alul a Rima mindinkább kiszélesedő, igen nyájas és termékeny völgyben kanyarodik délre Serke felé s Priboly, Keczege, Rahó, F.-Szkálnok, A. Szkálnok, Varbócz, Orlai-Törék, Bakos-Törék, Cserencsény, Tamásfalva, Rimaszombat, Jánossi, Pálfalva és Feled helységek mellett halad el. Serkénél keletre fordul s így Simony, Dubony, Mártonfala, Rimaszécs és Velkenye mellett elhaladván, Sajó-Püspökinél a Sajóba merül. Torkolatán felül két ágra szakadván, egy szigetet képez.

Az egyesült hármás Rimába bal, azaz kelet felől szakadnak: a Szkálnokival egyesülő Kraszkói, a Felső- és Alsó-Pokorágyi, Zeherjei, a Szútor, Gernyő és Mártonfala mellett elkanyarodó Bellényi patakok, s végre a Balogh.

Ennek két forrása van, melyek Nagy- és Kis-Baloghnak neveztetnek. A Nagy-Balogh Fürész és Krokova környékén támad; délkeletre tartván Ratkó-Zdichaván, Róna- és Dobrapatakon megy keresztül s a Poprócsi és néhány más csermelykével növekedik. A Kis-Balogh odább nyugatra Polom felett keletkezik s Baradnán és Sztrizsen át délre tartván, szintén csak egy két apró vizecskét vesz fel medrébe. A két ág Hrussónál egyesül. A Balogh azután mint jelentéktelen folyócska Esztrény, Derencs, F. és A.-Balogh, Uzapanyit, Hacsí, Rakotyás, F. és A.-Batka, Dúlháza, Zsip, Újfalú, Radnóth, Czákó, Iványi, Zádorháza helységek mellett elfolyván, Rimaszécs és Csíz között kanyarodik tovább a Rima felé. Bal felől csak egy-két csermelyke ömlik beléje, melyek közül legjelentősebb a Szilistyei, mely Bugyikfalvánál a Gesztesivel egyesül s azután a Meghegy felett a Balogba szakad. Jobb felőli mellékvizei: a Kiettei, mely Lukovistyt és Papócsot érinti, s ez utóbbi helység mellett a Tót-Hegymeg felől jövő csermelykét veszi fel; a Padári vizecske, mely F. Balog mellett ömlik beléje; a Perjesi és Tamásii.

Az egyesült Rimába jobb felől szakadnak: a Zaluzsányi, Keczegei, Rahói, Varbóczy csermelykék; azután a nagyobb Apátii patak következik, mely Varbóczytól délnyugatra támadván, Apátiiig délre tart, ott a Magyar-Hegymegi vízzel egyesülvén, keletre fordul s Rimaszombaton alul szakad a Rimába; a Majom felől jövő Dúsai patak; a Kis-Gömöri patak. Azután a nagyobb Gortva és Macskás patakok következnek.

A Gortva Tajtin felől a megye határszélén ered; Tajtin át éjszakkeletre kanyarodik, Almágnál éjszaknyugatra fordul, Ajnácskő

mellett elhaladván, Gortva pusztán és Balogfalva mellett éjszakra tart, Várgedénél a várhegy déli oldalán keletre fordul s így Kisfalún átmenvén, Felednél találkozik a Rimával. Jobb felöli mellékvizei közül legnagyobb a Dobfenéki patak. Bal felől beléje ömlenek: az Egyházas-Básti, Ó-Básti, Balogfalvai s néhány más apróbb csermely.

A Macskáspatak Péterfalvánál támad; onnan Tamástelke, Jeszte, Gesztete, Darnya, Harmacz és Jene mellett kanyarodik el, éjszakkeleti s azután keleti irányban. Már Jeszténél kiér a hegyek közül s azután tág völgyben kigyószik tovább. Legnagyobb mellékpataka az, mely bal felől Geszteténél ömlik beléje s mely Kerékgede felett a Bükkhegyen ered és a Zabottáról lefolyó meg a Serke felől jövő csermelyekkel növekedvén, Detért locsolja.

6) A Rima torkolatán alul a Sajó délkeletre fordulván, csakhamar a megye határát éri s egy darabon azt jelöli meg Hét és Putnok mellett; végre Dobicsánynál egészen Borsodba megyen át. Héttel szemben jobb felől még a Hangony szakad beléje; ennek nagyobb része Borsodba esik. Forrásai is Borsodban fákadnak s Gömör határán csak Domaházán túl lép át. Ott keletre fordulván, Szilakszó, Alsó-Hangony és Simonyi mellett kanyarodik el; azután délre fordulván, elhagyja Gömört s Borsodban folytatja útját, a határhoz közel, Bolyk, Ozd, Várkony és Czenter helységeket locsolván, Sajó-Németinél a Sajóval találkozik.

A Sajó balfelöli mellékvizei a Csermosnya torkolatán alul csak jelentéktelen csermelyek. Ilyenek: a Pelsőcz-Ardóival egyesülő Hosszúszói patak; a Csoltói és Gömör-Panyiti csermelykék; a Sztárnyánál beléje ömlő három vizecske. Valamivel nagyobbak azon patakok, melyek a Cselény erdő nyugati oldaláról folynak beléje: a Lenke és Méhi mellett elmenő Hubói; a Keszi felől jövő Kövecsesi; a Recskei (apró); a Sz.-Királyon átmenő Naprágyi. Legjelentősebb a Poszobai patak, mely Szuhafőtől éjszaknyugatra támad, Poszobánál egy Szuhafő délnyugati oldalán eredő csermelykével egyesül s azután Kelemér és Málé helységeken átfolyván, Putnokhoz érkezik, hol a Putnoki vízzel egyesülvén, a Sajóba ömlik. Alább még egy csermelyke szakad a Sajóba s azután Gömör ottani határfolyócskája, a Zuponye patak következik, mely délnyugati irányban kanyarodván, Dobicsányon túl szakad a Sajóba.

A Szuha vagyis Zádorfalvai patak már Borsodban ömlik a Sajóba. A Cselény erdőben támad Tornaljától keletre; Szuhafőig délre foly, azután keletre fordul, Zádorfalvánál ismét délre kanyarodik

s Alsó-Szuhan átfolyván, Dövény mellett otthagyja Gömört. A Szuha mellékvize, a Ragályi patak, szintén Gömörben Hosszúszó területén Búdostónál ered; Trizsnél az Aggtelek felől jövő vízzel egyesül, azután Ragályon és Zubogyon megy át, hol a Csákányon átmenő Imolyai vízzel egyesülvén, Kelecsénynél elhagyja a megyét.

Végre Gömörben azon vidéken, Kánó környékén, még a Felekesi patak támad, mely Borsodban a Bódvába ömlik.

Gömör délnyugati határszélén a Nógrádmegyén átkigyózdó Ipoly-nak is támad néhány mellékvize. Ide tartozik nevezetesen a Szuhának nevezett folyócska, mely Zaluzsánytól nyugotra eredvén, Valykó, Pongyelok, Szuha, Fazekas-Zaluzsány és Osgyán mellett kanyarodik el s Nagy-Darócnál Nógrádba kerül. Gömörben jobbról a Pongyeloki és Mastineczi, balról a Szelczei, Susányi és Osgyáni; alább még a Guszonai csermelykék szakadnak beléje. — Ugyancsak Gömörben ered a Füleki patak, mely a Sidi s a Csúmán átmenő Sőregi csermelyek egyesüléséből alakul, s melylyel a Bénai víz is egyesül. Végre a kettős Zabar környékén a Hevesbe folyó Eger forráscsermelykéi vannak.

Gömörnek tehát nincsen hajózható folyója. Legnagyobb folyója, a Sajó is csak tutajozásra használható. Ennek egész hossza minden kanyarulataival együtt Gömörben körülbelől 16 mfdet tesz, s ez útjában közvetlenül vagy 56, közvetve pedig vagy 500 mellékvízzel növekedik. Forrásai úgy mint a Garaméi körülbelől 3000 lábnyi magasságban fakadnak, medrének tengerfeletti magassága Dubicsónynál mintegy 400 láb; egész esete tehát Gömör megyében körülbelől 2600, s mfdenként 162 $\frac{1}{2}$ láb. Azonban csak Pelsőczig van nagy esete. Forrásainak távolsága odáig, hol Gömört elhagyja, egyenes vonalban 8 mfd. — A Rima összes hossza 12 mfd, forrásai a Fabován mintegy 4500 l. magasságban fakadnak, torkolata 420 l. magasságban van; egész esete tehát 4080, vagyis mfdenként 240 láb; de Zaluzsánytól s kivált Rimaszombattól kezdve csekély az esete. Legtávolabbi forrásai a torkolatától egyenes vonalban 8 mfdre esnek.

A Csetnek összes hossza 4 $\frac{1}{2}$, forrásainak távolsága torkolatától 3 $\frac{1}{4}$ mfd.

A Jólsva	"	"	7	"	"	"	5 $\frac{1}{2}$	"
A Turócz	"	"	6 $\frac{1}{2}$	"	"	"	5	"
A Balogh	"	"	5 $\frac{3}{4}$	"	"	"	4 $\frac{3}{4}$	"
A Gortva	"	"	4	"	"	"	2 $\frac{1}{2}$	"

II. Gömör megye égalji viszonyai.

Gömör-Kishont megyének éghajlata területileg nem rendesen fokozatos, időjárásában évszakilag nem következetes; és általában hidegebb, mint a megye földirati szélességéhez képest lennie kellene; mert felső két harmadának területét rengeteg erdőségekkel borított és tetemes magasságú hegységek foglalják el, s azonkívül a szomszédos zólyomi, lipthói és szepesi havasok is hathatós befolyással vannak a kör lég hűtésére, mozgalmára és csapadékaira.

Elnézve a sok lakatlan hegyektől, melyek 2—6000 lábig emelkednek a tenger színe fölé, a lakott helyek tenger feletti magassága is 500—3000 láb között változik. Minő nagy ennél fogva a déli lapályok, völgyek és a hegyes, főkép éjszaki vidékrész között magasság tekintetében a különbség: ép oly szembeszökőleg tér el a megye egyes vidékeinek égalja. Míg amott kellemesen mérsékelt a kör lég hő- és pára viszonya; kedvező a nemesebb és értékesebb növényzet tenyészetére, a hazai növények gyöngye a szőlő, czege a dinnye, dohány, búza gazdaságilag szabadon művelhetésére: addig itt fent zordon a kör lég mivolta, örökös fészerejének a hullámozása, gyakran szilárdabb párájának az alakja és csak zab, burgonya és néhány más élelmi növények tenyészetére alkalmas; itt majdnem havasi természet honol. Az égaljnak e metsző ellentéte és alább leírandó kivételszerű mivolta oly természeti nevezetesség, mely megérdemli, hogy közelebbről ismertessék meg.

A megye hegységei és domborzati viszonyai az előbbi fejezetben bőven levén leírva, itt csak némely főmozzanatot emelünk ki annak külső alakzatából. Láttuk, hogy a megye köriméje tetemes hegylánczokkal van bebástyázva, melyek csak két helyen szakadnak félbe: délkeleten, hol a Putnoki völgy lapály van, és délen, hol a Zabari szűk völgyet találjuk. E két szororoson kívül a megye belsejébe csak hegyeken át lehet jutni. Ezen határhegység kerítésén belől és tőle különválva van egy összefüggő, közel 20 □ mfdnyi hegytömkeleg, a köz b e n s ő h e g y s é g, melynek éjszaki magas zöméből mértföldekre nyúlnak le délfelé, a megye belsejében, a változatos öblü és derékségű völgyek. Azon belső hegység köröskörül vízvezető völgyek és lapályok által van elkülönítve a határhegységtől. Ugyanis éjszakon a Murány és Tiszolcz közötti harántvölgy, mely vízválasztó dombbal bírván, félkörben mindkét végén délre hajlik, nyugaton mint tiszolcz-brezói völgy a Rima folyóját vezeti a szombati la-

pályra, keleten mint murány-jólsvai völgy a Jólsva vizét önti Beretkénél a megye keleti lapályára a tornaljaira; e két lapály azután délen a szécsi lapálylyal egyesül. Határhegységünk többé kevésbé közös a szomszéd megyékkel; de a különvált belső hegység oly kiváló sajátja Gömörnek, mint az azt övező Rima, Jólsva és a közbenső fűvölgyeiből kisiető Balogh és Thuróczi kis folyói, melyek e megye területén erednek és a Sajóba ömölván, azon végződnek is. Harántalunk az alább említendő Garam folyójára, mely éjszaken hagyja el a megye határát: úgy ezen hegyrajzi kép szembeötlő hasonlatosságot mutat Magyarország alakjával kicsinyben.

A határhegységnek északi része a legszélesebb, kiterjedése vagy 12 □ mfdnyi. Ide tartozik az u. n. Garam vidék (Hron) hét helységgel és 12,000 lakossal; a 2468' t. sz. feletti magasságú Vereskő helységben volt lebtani állomásunknak alább adandó jegyzetei szerint, ez leghidegebb vidéke Gömörnek; éghajlata vetekedik a norvegiaival; itt a tél nagyon hideg, eltart hét hónapig; a tavasz és őszi igen rövid; a nyár legmelegebb hónapjaiban is fagyasztó derek és zivatarok akadályozzák a gyengébb élelmi növények tenyésztését. Így 1857-ik évi Junius 14-én —5.05° R. fagy volt; a legmelegebb évszakban is hirtelen hólepel fedi be az itteni havasok tetejét; 1838-ik év július 25-én a murányi hegyeken bokáig esett a hó; a lebtani csapadék is itt a legnagyobb mennyiségű. Sumjácson (2803'), Telgárton (2773') és Vernáron (2428') gyümölcsfa nem tenyészhet; borsó-bab némileg csak zöldjében használható; Sumjácson a tudományt kedvelő Wagner erdész úr egy apró fehér szilvafajtát termeszt; egyéb gyümölcsfákkal tett kísérlete nem jutalmazó; ugorkáját egész nyáron üveg alatt növeszti; általában e vidék élelmi főterménye a zab és burgonya; árpa kevés, őszi nem vethetnek; a tavaszi rozs még lejjebb Pohorellán sem sikerül kellőleg; míg csak a káposzta, saláta, kender, len és a föld alatt növő répa- és hagymaneműek állják ki az éghajlatot. Legnagyobb völgyét e vidéknek, t. i. a Garamét, éjszakeről a Királyhegy (6115'), Orlova (5684') és egyéb társhavasok szegélyezik; nyugatról és délről a 4 □ mfdnyi egészen lakatlan hegy s erdőség terül el Zólyommegye határáig; csak a murányi hegyekben van egy Szudna nevű kerületi lak, mely 3771 lábnyi magasságban fekszik a t. sz. felett. A völgy alsóbb része, bár Gömörnek abban utolsó helysége Polomka még 1975' magasságban van, a gyümölcsfa és gazdasági vetemények termesztésére már alkalmasabb. — E vidékkel összefüggésben van még a kelet felé kanyaruló és hasonló zordon égaljjal bíró Gölnicz völgye, melyen a híres regényességű

Sztraczena vasgyári telepítvényben is csak a biszke és ribiszke érik meg. — Az itt leirt egész vidék legnagyobb részben fenyvesekkel van borítva.

Hátárhegységünk nyugati részében is vannak a 3000 lábnyit megközelítő magasságban fekvő helységek, melyek igen hideg éghajlattal bírnak. A Rima folyótól emelkedő K o k a v a i v ö l g y végére hat órai út után jutunk fel, hol a C s e r t j á z hegy elnyúl s meredek hátán, Zólyom megye kezdetén, fenyves erdők közepett fekszik F o r g á c s f a l v a (tótul: Lom); ez is szomorú laka az embernek. Rendszen éghajlati ridegség karöltve jár a talaj silányságával; itt azonban a fekete, zsiros televény termékenysége meglepett; mégis a lég zordonsága miatt csak a zab, burgonya, káposzta és effélék tenyésznek leginkább; a gyümölcsfák egész kincse egy pár szilva- és két cseresznyefára szorítkozik, melyeket a lelkész és tanító kertjében találtam; ezek júniusban kezdenek virágzani és szeptember 8-ka körül egyszerre érnek meg, hihetőleg már a csipős derek segedelmével; a lelkész úr egyéb gyümölcsfák ültetésével is akar megpróbálkozni; a tavaszi roszt kezdik sikerrel termesztetni, sőt őszi vetésre is kezdenek ily kitünő televény mellett gondolni. Csemege gyanánt a felfutó lengyelborsót, földbe tűzött fenyőágakhoz kötözve — mint szőlős vidéken karóhoz a venyigét — természetik a mezőn, melynek minden egyes borsótökéje csak ágasbogas üstökén érlel sok magvas hüvelyt. — Ily égalju helységek azon földhátan még D r a b s z k o és O t t i l i a. — Nyugati hegykerítésünk Csértjástól délfelé Osgyánnál a losonczy völgybe simul; itt közigazgatási határvonalunk a természetes hegyhatáron kívül esik; ezen oldal szelidebb éghajlattal bír.

Keleti hátárhegységünk éghajlat tekintetében ismét jellemzetes, másodrangú 1039' t. sz. felvidéket képez; ebből vagy 8 □ mfdnyi terület tartozik megyénkhez. Felső kisebb fele több falvaktól lakott térkelyt (terrasse) képez, mely éjszokról igen meredek, néhol 80 fokon felüli hajlású sziklafalakkal 50—60 öl magasságra emelkedik az alatta folyó Sajó színe és vidéke fölé; e felvidéken fekszik Aggtelek, a Torna megyéhez tartozó Szilicze, barlangjaikkal. Igen sajnálom, hogy e vidéken lebtani észleléseket ekkoráig nem eszközölheték, azoknak eredménye igen érdekes lett volna. E térkelynek felülete leginkább töbrökből (völgyekből), hullámos és kúpos dombokból áll; vízforrásai gyérek, patakjai kicsiny vízerék, többnyire a televény alatti üreges mészkőtalajba vesznek el; és így a lebtani vizek legnagyobb részben mint barlangvizek a hegység alján, néhol malmot hajtó erővel folynak ki. A környező magas hegytetők, sőt a láttér hátsó színén felmerülő, örökös

hóval fedett, szepesi Kárpátok csúcsai is hidegebb levegőt bocsátanak azon vidékre; ennek égalja tehát hidegebb, szellősebb és szárazabb, mint a közel alatta fekvő Sajó völgye; éjszaki részében a kukoricza nem, a szilva is alig ér meg^s (Szilicze); mindazonáltal a számos völgyeletek, tölgyerdőséggel fedett dombok és csúcsok elég oltalmat adnak egyéb mezei tenyészetnek. E vidéknek déli nagyobb fele, a Száraz völgy lassú eséssel hajlik be a miskolczy lapályba és már szeledebb bortertermelő égaljban részesül.

A déli hegyöv csak láttávilag tetszik összefüggő hegláncznak; valóban pedig az ajnácskő-zabari tekervényes szűk völgy jellemző két hegycsoportot választ el: a vulkánikus bazalt- és a harmadlagos neogén képlethez tartozó homokkőhegyeket, vagy, mint az itteni magyarság mondja, s o m k ő- és a p o k a k ő-hegyeket. Valamint azon emberelőtti ő s korban, midőn a Pogányvár nagy kraterjéből kiokádott láva itt a számos bazalthegyeket alkotá, ez volt a mostani Gömörnek tűzhona: úgy most is e vidék legmelegebb tája megyénknek, daczára az Erdőhát azon magasabb apokaterkelyének, melyen a dinnyét termelő Szentsimony, Hangony és a t. fekszenek.

Vége Gömörnek belső hegyvölgyeiben és déli lapályán a tengerszín feletti magasságnak, a körlég s növénytenyészet mindazon viszonyai ismétlődnek, melyeket imént általában a megye természetes határbástyájáról, a határhegységről elmondtam; ismétlődnek pedig jellemző kiosztással. Hol észrevétlenül lassan emelkedik a földfelület a tenger színe fölé, ott úgy mint Alföldünk síkján, a földirati szélességnek megfelelőleg lassan nő vagy apad a körlég mérséklete; ott tetemes szélességi különbség is csak csekély változást okoz a légmérsékletben és növényzetben. Hol ellenben hirtelen emelkedik a felület a tengerszín felett, ott már egykét percznyi különbség a földirati szélességben (egy percz annyi, mint egy negyedmfld), nagy változást okoz, s az égalji eltérések annál nagyobbak és hirtelenebbek, mentől nagyobb különbségek mutatkoznak a földfelület domborzati viszonyaiban.

Lebtani észlelések nélkül is meggyőződhetünk Gömör megyében az itt érintett égalji különbségekről; ezekről tanuságot tesz az egyes vidékek különböző növényzete, melyet gyakran már néhány órányi távolságra találunk. Egy szóval a lakott vidék évi hőértékét szembe-tűnőleg módosítja a tengerszín feletti magasság, a hegyek általi védelem, vagy védtelenség éjszokról és a nap irányábani fekvés, vagy attóli eltérés.

Háromrendű fő völgyeket különböztettek meg megyénk bel-sejében: 1) a határhegységből lenyúló hegyágak által képzetteket; ke-

leten a Dobsina-Rosnyóit, melyen a Sajó ered, és a Csetnek-Pelsőczit, mely Csetnek patakját viszi a Sajónak; nyugaton a Forgácsfalva-Kokavait. A Dobsina-Rosnyói völgynek legfelső helységében, Rédova hideg talaján a zab, burgonya és tavaszi rozs terem meg legjobban, a kukoricza és baraczk fajták nem érnek meg, míg ugyanazon völgyön két órával lejjebb, Rosnyón, a kukoricza a szabad mezőn, a baraczkfajok és szőlő a kertekben jól díszlenek. A Csetnek-Pelsőczy völgy felső végén fekszik Feketelehota granit talajon, ez is, mint Rédova, inkább a zab, fenyő és afonya hideg hazája; egy órával lejjebb Csetneken a legfinomabb mindennemű honi gyümölcs és híres dohány terem; az urak turkesztáni tökéletes dinnyét természetnek. A kokavai völgy is, bár ezeknél hűsebb, hasonló égálji eltéréseket mutat lefelé való terjedésében. 2) A középhegység fivölgyei a Balogi és Ratkói; a legéjszakibb Trsztye hegyének csúcsa alatt fekszenek, leginkább csak zabot, burgonyát termő rideg vidékü Polom és Krokova helységek közel 2500 magasságban; ezeknek déli irányú völgyeiben, csak egy pár órai távra is, az égálj felőlőleg melegebb, így a bortermő Baloghon, U. panyiton, Vályon, Benyén. 3) Félkör gyanánt, éjszak felé domboruló leghosszabb völgye Gömör megyének, mint már említém, az, mely a belső hegységeket választja a határhegységektől; ennek keleti része a Murány-Jólsvai völgy melegebb éghajlatu, mint északnyugati része a Murány-Tiszolcz-Brezói, mert ez legkiterjedtebb erdőségekkel és magas hegycsoportokkal vététk körül, melyek a hasonlóan erdős és havasos zólyomi vidékkel érintkeznek, honnét azonkívül e völgy az oda felnyúló kokovai és klenőczy völgyek által is hűtetik; különben e völgynek különböző pontjain is van a növényzetben felőlő különbség. Szóval ezen völgyekben, azoknak egy kis fordulata, egykét órai lejtése a meleg évszaki növénytenyészet időtartamára 4—6 heti különbséget okoz, az éghajlatnak oly ellentételét eszközzi, minőt más körülmények között a földirati szélességnek 30 mfdnyi különbsége is alig eredményez.

A szőlőmivelő vidéknek határvonala a megyének két felső harmada alá esik, s nyugatról keletfelé Zeherjén a szélességi 48° 25', Baloghon a 48° 27', Vály- s Bején a 48° 25', Sajó-Gömörön a 48° 27', Ragályon a 48° 25' alatt húzódik; tehát jóval délibbre kanyarodik mint Torna, Abauj, Zemplén, Ung, és más nyugati megyékben. Ez szintén azt bizonyítja, hogy Gömörnek hűsebb égálja van, mint földirati fekvésénél fogva megilletné.

A növényvirágzásnak kezdete, a gyümölcserlelésnek és a ván-

dormadarak megjelenésének ideje szintúgy az éghajlat természetrajzi jelveihez tartoznak. 1857-ik évből vannak egyidejű jegyzeteink Rosnyóról, Rimaszombatról és a zordonabb éghajlatú Dobsináról terv szerint ugyanazon természetrajzi egyéniségek felett; megjegyzendő itt, hogy ez évben a kikelet igen jókor nyilott, más években az itt jegyzett jelenségek 8—10 nappal későbbre tehetők.

Rimaszombatban	Rosnyón	Dobsinán
mart. 20. — ápril 12-kéig,	ápril 3. — 20-káig,	ápril 6. — 30-káig

egymásutáni rendben következő növények kezdték meg virágzásukat: a köz. mogyorófa (*Coryllus avellana*), mézgás égerfa (*Alnus glutinosa*), leánykőkörcsin (*Anemone pulsatilla*), lókörműszattyú (*Tussilago farfara*), csigolyafűz (*Salix purpurea*), rezgőnyárfa (*Populus tremula*), madársósdi (*Oxalis acetosella*), virnánecz galamó (*Isopyrum talyetroides*), újjaskeltike (*Corydalis digitata*), tüdőfűgálna (*Pulmonaria off.*), mocsári gólyahir (*Caltha palustris*), berki kőkörcsin (*Anemone nemorosa*), hússosomfa (*Cornus mas*), szagos és csuklyás viola (*Viola odorata et ambigua*), pongyola pitypang (*Leontodon taraxacum*.)

Rimaszombaton	Rosnyón	Dobsinán	
a kajszinbaraczk, (<i>Prunus arm.</i>)	ápril 13-kán	ápril 16-kán,	május 6-kán
a cseresnyesmegy (<i>Prunus cerasus, mer.</i>)	ápril 18-kán,	ápril 21-kén,	május 8-kán,
ugyanaz érett	jun. 3-án,	jun. 12-én,	jun. 20-án,
a körtve és alma (<i>Pyrus com. et malus</i>) rendszeren nyolcz nappal később virítanak mint a cseresnye, de ezen évben a közbejött fagyos időjárat miatt elkéstek.			

Rimaszombaton	Rosnyón	Dobsinán	
Az első pacsirta jelentkezett	márcz. 4-én,	márcz. 8-án,	márcz. 30-án,
az első fecske	márcz. 28-án,	ápril 5-én,	ápril 8-án,
erdei szalonka (schnepf)	márcz. 16-án,	márcz. 28-án,	ápril 7-én,
az első kakuk	ápril 7-én,	ápril 17-én,	ápril 30-án.

Most már a lebézetnek megfigyelt számtani adatait közlöm. Észleléseim Rosnyón kilencz évre terjednek; öt éven át magam saját, négyen pedig a bécsi lebtani intézet eszközeit használtam. Hő kíváncsom volt Gömör megye éghajlatát kifürkészni, de egyelőre is keveseltem e célra csak egy földrajzi pont kiismerésén dolgozni, látván a megye egyes vidékeinek feltűnő égalji eltéréseit; a Rosnyón nyert megfigyelési eredménnyel nem jellemezhettem volna az egész megyének éghajlatát. Feladatomban lett tehát, egy időben a megye több pontjain észleléseket eszközölni. A megye leghidegebb vidékén, t. i. a Garamon ez ügynek bold. *Kaufmann K.* orvos, a déli részben, t. i. Rimaszombaton *Hamaljár K.* gyógyszerész urakat sikerült megnyernem;

e két állomásra a bécsi lebtani intézettől szereztem szabatos hév- és esőmérőket, melyekkel Hamaljár ur négy, Kaufmann ur közbejött halála miatt egy és fél évig velem egyidejűleg észleltek és jegyeztek. Igen megörvendeztetett ezenkívül a garami állomáson Kaufmann úr utódjának dr. Mauks K. úrnak legújabbán hozzám küldött két évi lebtani észleleteinek kivonatos jegyzéke, mely bár a mienkkel nem egyidejű s későbbi évekről szól: mégis megyénk közép hőértékének kidolgozásához nagyon becses adalék. A bécsi lebtani intézet birodalmi állomásainak az észlelés tiszta kezelését illető utasításokat küld, melyeket én gömöri társaimmal is közöltem: így megyénk éghajlatát jellemző adataink a lebézeti tudomány kíváncsai szerint készültek. Észleléseinket naponként három ízben jegyeztettük, s azoknak kivonatos eredményeit az alább következő rovatos kimutatásokban közlöm.

Összes észleléseink végeredményei következők.

I. Légmérséklet.

1) Mérsékleti szélsőségek.

A) Egyidőbeni észleléseknél:

a) 1857-ik lebtani évben *):

Rosnyón legnagyobb hideg — 16.80° R. decz. 5-én (ugyan ez napon Rimaszombatban — 17.00° R.; Vereskőn — 21.58° R.)

„ legnagyobb meleg $+ 25.40^{\circ}$ R. jul. 27-én (az napon Rimaszombatban $+ 26.47^{\circ}$ R.; Vereskőn $+ 18.63^{\circ}$ R.)

Rimaszombatban legnagyobb hideg — 17.00° R. decz. 5-én (ez napon Rosnyón — 16.80° R., Vereskőn — 21.58° R.)

„ legnagyobb meleg $+ 25.68^{\circ}$ R. jul. 27-én (ez napon Rosnyón $+ 25.40^{\circ}$ R., Vereskőn $+ 18.63^{\circ}$ R.)

b) 1858, 1859, 1860-ik években:

Rosnyón legnagyobb hideg — 15.00° R. 1858. febr. 15-én (ez napon Szombatban — 7.04° R.)

„ legnagyobb meleg $+ 25.60^{\circ}$ R. 1859. jul. 22-én (ez napon Szombatban $+ 22.16^{\circ}$ R.)

Rimaszombatban legnagyobb hideg — 15.95° R. 1858. febr. 25-én (ez nap Rosnyón — 12.40° R.)

„ legnagyobb meleg $+ 26.47^{\circ}$ R. 1859. jul. 14-én (ez napon Rosnyón $+ 24.60^{\circ}$ R.)

B) Külön időbeni észleléseknél:

a) Rosnyón 1850, 1851, 1852, 1853 és 1856-ik években:

legnagyobb hideg — 24.06° R. 1850. jan. 23-án.

legnagyobb meleg $+ 23.89^{\circ}$ R. 1852. jul. 16-án.

*) A lebtani év decemberrel kezdődik és novemberrel végződik.

b) Vereskőn 1864 és 1865-ik években:

legnagyobb hideg — 25.00° R. 1864. januárban.

legnagyobb meleg + 23.00° R. 1865. júliusban.

2) A légmérséklet északi középértékei.

a) Tél:	Rosnyón 9 évi észlelés után	— 2.53° R.
	Rimaszombatban 4 évi észlelés után	— 2.99° R.
	Vereskőn 3 évi észlelés után	— 5.51° R.
b) Tavasz:	Rosnyón	+ 5.72° R.
	Rimaszombathon	+ 7.26° R.
	Vereskőn	+ 1.90° R.
c) Nyár:	Rosnyón	+ 13.81° R.
	Rimaszombathon	+ 15.84° R.
	Vereskőn	+ 9.61° R.
d) Ősz:	Rosnyón	+ 6.26° R.
	Rimaszombathon	+ 7.25° R.
	Vereskőn	+ 3.75° R.

3) A légmérséklet egészévi középértékei.

Rosnyón 9 évi észlelés után + 5.82° R.

Rimaszombathon 4 évi észlelés után + 6.79° R.

Vereskőn 3 évi észlelés után + 2.59° R.

Ezek szerint egész Gömörmegyének évi közép mérséklete + 5.06° R.

Ha legdélibb vidékén tehetjük volna észleléseinket a hő foknak több százalékjával magasabban ütött volna ki a megye közép kőfoka.

Források mérséklete.

Rosnyón egy éven át 12 vízforrásnak havonkénti vizsgálata után + 7.24° R.

Rimaszombatban két éven át egy vízforrásnak havonkénti vizsgálata után + 7.43° R.

4) Párhuzam az éghajlatok között.

(Humboldt S. munkái után.)

Rosnyón az év közép mérséklete + 7.27° Cels. (+ 5.82° R.); Danczigban + 7.68° Cels., tehát melegebb a rosnyóinál.

„ a tél közép mérséke — 3.16° Cels. (— 2.53° R.); Königsbergben — 3.26° Cels.

„ a tavasz közép mérséke + 7.15° Cels. (+ 5.72° R.), Boroszlón + 7.21° Cels.

„ a nyár közép mérséke + 17.26° Cels. (+ 13.81° R.), Berlinben + 17.60° Cels.

„ az ősz közép mérséke + 7.83° Cels. (+ 6.26° R.), Boroszlón + 8.12° Cels.

Rimaszombathon az év közép mérséke + 8.49° Cels. (+ 6.79° R.)

Berlinben + 8.50° Cels.

- Rimaszombatban a tél közép mérséke $- 3.74^{\circ}$ Cels. ($- 2.99^{\circ}$ R.), Stockholm-ban $- 3.67^{\circ}$ Cels.
- „ a tavasz közép mérséke $+ 9.08^{\circ}$ Cels. ($+ 7.26^{\circ}$ R.), Londonban $+ 9.33$ Cels.
- „ a nyár közép mérséke $+ 19.80^{\circ}$ Cels. ($+ 15.84^{\circ}$ R.), Brestben (éjszaknyugat, atlanti tengerpart Frankhonban) $+ 19.80^{\circ}$ Cels. Varsóban $+ 20.60^{\circ}$ Cels.
- „ az ősz közép mérséke $+ 9.06^{\circ}$ Cels. ($+ 7.25^{\circ}$ R.), Koppenhágában $+ 9.21^{\circ}$ Cels, Varsóban $+ 9.70^{\circ}$ Cels.
- Vereskőn az év közép mérséke $+ 3.24^{\circ}$ Cels. ($+ 2.59^{\circ}$ R.), Moszkvában $+ 3.26^{\circ}$ Cels.; Pétervárott $+ 3.80^{\circ}$ Cels.
- „ a tél közép mérséke $- 6.89^{\circ}$ Cels. ($- 5.51^{\circ}$ R.), Eyafíord (Island éjszaki öble) $- 6.20^{\circ}$ Cels., Abo (Finnország) $- 5.38^{\circ}$ Cels.
- „ a tavasz közép mérséke $+ 2.37^{\circ}$ Cels. ($+ 1.90^{\circ}$ R.), Abo $+ 2.64^{\circ}$ Cels.
- „ a nyár közép mérséke $+ 12.01^{\circ}$ Cels. ($+ 9.61^{\circ}$ R.), Unst (Scotia) $+ 11.92^{\circ}$ Cels.; Reikiavik (Island fővárosa) $+ 13.86^{\circ}$ Cels, mennyivel melegebb!
- „ az ősz közép mérséke $+ 4.69^{\circ}$ Cels. ($+ 3.75^{\circ}$ R.), Abo $+ 5.45^{\circ}$ Cels., Drontheim (Norvégia) $+ 4.57^{\circ}$ Cels.

II. Lég- és párányomás és felhőzet Rosnyón.

A körlég nyomását Kapellerféle edénylégsúlymérővel, a körlégnek víztartalmát és párájának feszerejét száraz és nedves hőmérőkből álló készülékkel észleltem; a lég nyomását a légnek fagy-pontjára számítám át; a párafeszt, a lég nedvtartalmát pedig a két hőmérői hőkülömbőség és a légnyomat számbavétele mellett, adott mennyiségtani képlet szerint dolgoztam ki. A lég- és pára nyomása párisi vonalokban, a lég nedvessége pedig számokban van kifejezve; 100 a körlégnek párával tökéletes telítését mutatja; ez tehát legnagyobb nedvességi szám: azonban valamennyi csak viszonylagos és nem abszolút értékkel bír; például igen hő vagy erős nyomású körlég nedvmérőnkön kis számra mutat, azaz száraznak mondatik, és még is több abszolút víztartalma lehet, mint más körülmények között a telített levegőnek. — A felhőzetet a tudósok által megállapított számokkal csak a két utolsó évben jegyezgettem; 10 egészen borult, 0 egészen derült eget jelent.

1) A légsúlymérő legmagasabb állása volt négy év alatt $334.49''$, legalantabb $313.47''$: e szerint $21.02''$ vonalnyi merőleges téren mozgott a higanyoszlop teteje. Négy évi középértéke $325.46''$.

2) A párányomat ugyanannyi időben legerősebb volt $5.40''$, legyengébb $0.95''$; közép feszező $2.86''$.

3) **Körlégi nedvesség**, legkisebb 52, a telítés és szárazság közötti középérték 76.

4) Két évi észlelés szerint az égnek közép felhőzete Rosnyón: 4.69.

A légsúlymérő állásából a bekövetkező jó vagy rossz időjárást szokták jósolni, de köztudomásilag nem nagy biztossággal. Engem figyelésre ösztönzött a higanyoszlop hirtelen emelkedése és süllyedése (2-5 vonalnyi egy ój vagy 8 óra alatt), talán ennek értelmét a természetvizsgálók biztosabban használhatják fel a beállandó lebtani változásokra: e kísérletet aphoristikus töredékeim alapján némi érdekléssel megkezdhetőnek vélem.

1856, 1857, 1858, 1859-ik években Rosnyón:

1. Hirtelen emelkedésnél.

A) Hidegebb évszakban (októbertől aprilisig).

a) Ha a higanyoszlop hirtelen emelkedett és magassága megmaradt: a fagy növekedett, 3 izben csendes borús idővel, 3 izben É. széllel derült ég mellett.

b) Ha magassága még ezután is emelkedett: derős ég mellett a fagy még nagyobb lett, magas higanyállásnál (323—332'') 12 izben É. széllel; alanti állásnál (319—322''), 1 izben DN. széllel, 4 izben hiányzott a szél.

c) Ha a higany hirtelen vett magassága ismét süllyedt: alanti állásnál (319—324'') 3 izben semmi változás se volt az időjáratban; 1 izben beborult és röviden tartó É. szél támadt; 1 izben D. szél és változó derűség mellett, a felhők a széllel ellenkező irányban vonultak; de ha magas állásból történt a higanyoszlop emelkedése és azonnali süllyedése (331—334—332''): akkor derült éggel É. szél támadt.

B) Melegebb évszakban (aprilistől októberig).

a) Ha a higanyoszlop hirtelen vett magassága megmaradt: 1 izben derült éggel É. szél, 1 izben csendes idő következett;

b) ha ugrás után még emelkedett a higanyoszlop: hasonló volt az eredmény;

c) ha süllyedt utána: 2 izben égi háború, 2 izben borús mellett erős É. szél támadt.

2. Hirtelen süllyedésnél.

A) Hidegebb évszakban.

a) Ha a légsúlymérő süllyedését megtartotta: 2 izben semmi változás, 1 izben hóesés N. széllel;

b) ha süllyedése után ismét emelkedett: 2 izben semmi változás; 3 izben hó-eső; 1 izben derű után csendes ködös idő; 1 izben változó derűség mellett ÉN. szél;

c) Ha hirtelen süllyedés után még azontúl is apadt a

higanyoszlop: 7 izben hó, eső és lágy idő (Thauwetter) következett; 1 izben decemberben dörgés-villámlás; 2 izben csendes idő, 2 izben ÉN. szél mellett beborúlt, ekkor felsőbb vidéken földingást éreztek, 326—324—322"" légsúlymérői állásnál.

B) Melegebb évszakban.

- a) Ha maradt a súlyedés: 1 izben eső N. széllel;
- b) ha utána emelkedett: vagy égháború, vagy eső N. széllel, vagy változó derűség mellett É. szél támadt;
- c) ha hirtelen súlyedés után még tovább is súlyedt: esők következtek néha déli, többnyire N. széllel.

Kiss Antal,
orv. seb. tudor.

Jegyzet. Némi időjárási adatot Bartholomaeides is közöl ismételve idézett munkájában. Velejük ez: A Garam völgyén s az ezt szegélyező havasokon zordon éghajlat van, a hegytetőket gyakran már szeptemberben, októberben mindig fedi a hó s májusig marad meg. 1641 aug. 5-én oly hideg állott be a Királyhegyen, hogy 150 ló s két pásztor megfagyott; 1716-ban a garamvölgyi vetések elfagytak; 1768 májusban nagy hó esett, 1795-ben mind május elején, mind végén havazott; 1800-ban junius derekán, 1805-ben pedig jun. végén havazott több napig a hegyekben. Az 1799 és 1800-ban Rosnyón és Ochtinán tett észlelések szerint a legnagyobb meleg és legnagyobb hideg ez volt:

Év	legnagyobb meleg	legnagyobb hideg	legnagyobb meleg	legnagyobb hideg.
1799	28°R.	—10°R.	24°R.	—9°R
1800	23 „	—13 „	28 „	—10 „

A ROSNYÓN, RIMASZOMBATON ÉS VERESKÖVÖN

TETT ÉSZLELÉSEK

TÁBLÁZATOS KIMUTATÁSAI.

I) Időjárás Rosnyón, Rimaszombatban és Vereskőn

1857-ik lebtani évben		Légmérséklet Réaumur hőmérője szerint					
hónapok	észlelési állomás	leg-nagyobb meleg	leg-nagyobb hideg	reggeli középhév	déli középhév	estvéli középhév	havi és év középhév
December (1856.)	Rosnyó	+ 4. 2 ^o	— 16. 8 ^o	— 4. 22 ^o	— 0. 80 ^o	— 3. 02 ^o	— 2. 68 ^o
	Szombath.	+ 4. 61 ^o	— 17. 25 ^o	— 3. 65 ^o	— 1. 72 ^o	— 3. 15 ^o	— 2. 84 ^o
	Vereskő	+ 3. 53 ^o	— 21. 58 ^o	— 6. 08 ^o	— 1. 33 ^o	— 5. 23 ^o	— 4. 21 ^o
Január	Rosnyó	+ 3. 5 ^o	— 12. 1 ^o	— 2. 87 ^o	— 0. 18 ^o	— 1. 98 ^o	— 1. 67 ^o
	Szombath.	+ 2. 7 ^o	— 10. 85 ^o	— 2. 12 ^o	— 0. 48 ^o	— 1. 51 ^o	— 1. 38 ^o
	Vereskő	+ 0. 52 ^o	— 16. 72 ^o	— 6. 28 ^o	— 2. 39 ^o	— 5. 55 ^o	— 4. 71 ^o
Február	Rosnyó	+ 2. 8 ^o	— 13. 7 ^o	— 7. 25 ^o	— 1. 26 ^o	— 4. 81 ^o	— 4. 45 ^o
	Szombath.	+ 1. 97 ^o	— 12. 75 ^o	— 7. 08 ^o	— 2. 39 ^o	— 4. 81 ^o	— 4. 77 ^o
	Vereskő	+ 3. 81 ^o	— 18. 66 ^o	— 11. 95 ^o	— 0. 32 ^o	— 8. 60 ^o	— 6. 96 ^o
Martius	Rosnyó	+ 8. 7 ^o	— 7. 9 ^o	— 1. 40 ^o	+ 3. 54 ^o	+ 0. 05 ^o	+ 0. 73 ^o
	Szombath.	+ 8. 82 ^o	— 6. 81 ^o	— 0. 86 ^o	+ 3. 13 ^o	+ 1. 09 ^o	+ 1. 12 ^o
	Vereskő	+ 4. 37 ^o	— 9. 64 ^o	— 4. 56 ^o	+ 0. 78 ^o	— 3. 77 ^o	— 2. 52 ^o
Április	Rosnyó	+ 18. 4 ^o	— 1. 4 ^o	+ 4. 12 ^o	+ 11. 37 ^o	+ 6. 98 ^o	+ 7. 49 ^o
	Szombath.	+ 16. 70 ^o	— 0. 94 ^o	+ 5. 55 ^o	+ 12. 17 ^o	+ 8. 36 ^o	+ 8. 70 ^o
	Vereskő	+ 12. 22 ^o	— 3. 87 ^o	+ 2. 03 ^o	+ 6. 61 ^o	+ 1. 01 ^o	+ 3. 23 ^o
Május	Rosnyó	+ 18. 6 ^o	+ 0. 90 ^o	+ 6. 19 ^o	+ 14. 31 ^o	+ 9. 51 ^o	+ 10. 00 ^o
	Szombath.	+ 20. 60 ^o	+ 1. 97 ^o	+ 7. 95 ^o	+ 15. 85 ^o	+ 11. 45 ^o	+ 11. 75 ^o
	Vereskő	+ 15. 23 ^o	+ 0. 28 ^o	+ 5. 55 ^o	+ 10. 29 ^o	+ 4. 85 ^o	+ 6. 90 ^o
Június	Rosnyó	+ 22. 6 ^o	+ 6. 7 ^o	+ 9. 86 ^o	+ 16. 52 ^o	+ 11. 96 ^o	+ 12. 75 ^o
	Szombath.	+ 22. 55 ^o	+ 3. 88 ^o	+ 10. 90 ^o	+ 17. 69 ^o	+ 13. 53 ^o	+ 14. 04 ^o
	Vereskő	+ 18. 23 ^o	— 5. 05 ^o !!	+ 8. 86 ^o	+ 12. 81 ^o	+ 7. 43 ^o	+ 9. 70 ^o
Július	Rosnyó	+ 25. 4 ^o	+ 4. 1 ^o	+ 10. 52 ^o	+ 18. 51 ^o	+ 12. 93 ^o	+ 13. 75 ^o
	Szombath.	+ 26. 47 ^o	+ 8. 82 ^o	+ 13. 35 ^o	+ 21. 74 ^o	+ 16. 35 ^o	+ 17. 35 ^o
	Vereskő	+ 18. 63 ^o	+ 5. 75 ^o	+ 10. 77 ^o	+ 14. 43 ^o	+ 8. 51 ^o	+ 11. 24 ^o
Augusztus	Rosnyó	+ 24. 1 ^o	+ 7. 8 ^o	+ 12. 16 ^o	+ 19. 10 ^o	+ 12. 51 ^o	+ 13. 83 ^o
	Szombath.	+ 25. 48 ^o	+ 6. 83 ^o	+ 12. 63 ^o	+ 19. 77 ^o	+ 15. 55 ^o	+ 15. 98 ^o
	Vereskő	+ 20. 30 ^o	+ 5. 75 ^o	+ 11. 63 ^o	+ 14. 37 ^o	+ 8. 97 ^o	+ 11. 66 ^o
September	Rosnyó	+ 20. 0 ^o	— 1. 5 ^o	+ 5. 75 ^o	+ 15. 22 ^o	+ 7. 47 ^o	+ 9. 48 ^o
	Szombath.	+ 20. 60 ^o	+ 1. 01 ^o	+ 8. 34 ^o	+ 16. 07 ^o	+ 10. 51 ^o	+ 11. 65 ^o
	Vereskő	+ 17. 34 ^o	+ 3. 20 ^o	+ 4. 65 ^o	+ 11. 55 ^o	+ 4. 93 ^o	+ 7. 05 ^o
October	Rosnyó	+ 18. 5 ^o	+ 1. 4 ^o	+ 6. 60 ^o	+ 13. 86 ^o	+ 8. 08 ^o	+ 9. 89 ^o
	Szombath.	+ 17. 68 ^o	+ 2. 92 ^o	+ 7. 07 ^o	+ 13. 53 ^o	+ 9. 05 ^o	+ 9. 88 ^o
	Vereskő	+ 14. 17 ^o	— 1. 91 ^o	+ 4. 21 ^o	+ 9. 14 ^o	+ 4. 37 ^o	+ 5. 87 ^o
November	Rosnyó	+ 9. 0 ^o	— 8. 04 ^o	— 1. 00 ^o	+ 3. 17 ^o	+ 0. 46 ^o	+ 0. 86 ^o
	Szombath.	+ 7. 83 ^o	— 9. 75 ^o	— 1. 06 ^o	+ 2. 55 ^o	+ 0. 44 ^o	+ 0. 64 ^o
	Vereskő	+ 6. 76 ^o	— 11. 51 ^o	— 3. 24 ^o	+ 1. 63 ^o	— 2. 44 ^o	— 1. 35 ^o
az egész 1857-ik lebtani évben	Rosnyó	+ 25. 4 ^o	— 16. 8 ^o	+ 3. 20 ^o	+ 9. 45 ^o	+ 5. 01 ^o	évi : + 5. 83 ^o
	Jul. 27.		Dec. (1853) 5.				
	Szombath.	+ 26. 47 ^o	— 17. 25 ^o	+ 4. 26 ^o	+ 9. 82 ^o	+ 6. 43 ^o	évi : + 6. 84 ^o
	Jul. 27.		Dec. (1856) 5				
	Vereskő	+ 20. 30 ^o	— 21. 58 ^o	+ 0. 26 ^o	+ 6. 47 ^o	+ 1. 21 ^o	évi : + 2. 65 ^o
	Aug. 4.		Dec. (1856) 4.				

A lebtani csapadék mennyiségére nézve megjegyzendő, hogy az Vereskőn csak 1857. bathon is azon időszak vétetett és iratott ezen tábla illető rovatába; e szerint a csapa-

(garamvidék) egyidejű észleletek szerint 1857. évben.

Felhőzet				leltani csapadék				körleghi mozgalom				villany	évszakok közép mérséke Reaumur sz.			
derült nap	borult nap	félíg derült	ködfőnap	esőnap	havasnap	jégeső	mennyi- ség	szélnap	a szelek tartama órák szerint	ural- kodó szél	égi háború	Rosnyó	Szombath	Vereskő		
7	8	16	12	3	4	—	0.27'''	4	17 óra	E	—	télben				
7	7	17	1	4	2	—	0.36'''	11	160 "	N	—					
8	8	15	—	2	7	—	7.03'''	—	24 "	—	—					
2	18	11	10	2	11	—	1.99'''	8	96 "	E	—	— 2.93°	— 3.00°	— 5.31°		
2	18	11	—	—	4	—	2.05'''	15	124 "	E	—					
7	17	7	1	—	8	—	13.37'''	7	126 "	—	—					
15	5	8	2	—	2	—	8.79'''	3	58 "	E	—					
12	5	11	6	—	3	—	3.07'''	9	62 "	N	—					
23	2	3	—	—	1	—	3.37'''	17	212 "	—	—					
8	13	10	5	5	3	—	10.98'''	12	178 "	E EN	—	tavaszkor				
6	13	12	3	5	4	—	8.24'''	16	156 "	K	—					
8	15	8	1	3	4	—	18.21'''	15	250 "	—	—					
8	7	15	—	9	2	—	3.79'''	28	329 "	E	—	+ 6.07°	+ 7.16°	+ 2.09°		
11	6	13	—	14	1	—	3.58'''	15	150 "	N	—					
8	12	10	1	13	2	—	2.75'''	13	198 "	—	—					
9	6	16	—	11	—	—	16.44'''	13	144 "	E	3					
14	3	14	—	9	—	—	13.69'''	19	102 "	E	—					
2	9	20	3	5	—	—	19.76'''	22	266 "	—	2					
14	8	8	—	10	—	—	13.01'''	23	312 "	E EN	1	nyárbán				
11	5	14	—	11	—	—	25.48'''	19	140 "	K	—					
3	15	12	1	8	—	—	30.19'''	24	408 "	—	1					
7	1	23	—	14	—	—	1.34'''	16	156 "	EN	6	+ 13.44°	+ 15.68°	+ 9.86°		
12	3	16	—	9	—	—	23.23'''	20	152 "	N	—					
3	21	7	—	16	—	—	62.42'''	16	370 "	—	8					
7	2	22	1	7	—	1	19.71'''	17	196 "	E	2					
16	2	13	1	8	—	—	33.85'''	9	72 "	K	—					
8	8	15	—	10	—	1	44.62'''	11	219 "	—	7					
13	4	13	1	3	—	—	6.72'''	15	179 "	E	1	őszkor				
16	2	12	—	5	—	—	3.41'''	13	100 "	N	—					
7	9	14	—	6	2	2	13.76'''	4	98 "	—	1					
10	6	15	3	8	—	—	26.46'''	13	140 "	E	—	+ 6.73°	+ 7.38°	+ 3.63°		
16	4	11	3	8	—	—	13.70'''	12	86 "	K	—					
6	18	7	—	6	—	—	30.79'''	10	206 "	—	—					
9	8	13	8	3	1	—	7.33'''	10	163 "	E	—					
12	10	8	4	6	—	—	9.57'''	8	68 "	EK	—					
12	7	11	2	3	1	—	14.25'''	11	372 "	—	—					
109	86	170	43	75	23	1	9.70''	162	82 nap	E	13					
135	78	152	18	79	14	—	11.68''	166	54 nap 4 óra	N és K	nem je- gyeztetett					
95	141	129	9	62	25	4	21.71''	153	114 nap 11 óra	nem je- gyeztetett	19					

év Május elejétől 1858. év April végeig méretett, párhuzamosság miatt Rosnyón, Szom-
dék évi őszve az 1857. évnek csak 8 hónapját illeti.

II. Időjárás Rosnyón és

		Légmérséklet Réaumur hővm. szerint					
hónapok	észlelési allomás	legna- gyobb meleg	legna- gyobb hideg	reggeli középhév	déli középhév	esteli középhév	havi, évi középhév
December (1857)	Rosnyó Szombath	+ 4. 6° + 8.03°	— 9. 4° — 8.49°	— 3.41° — 2.00°	— 0.59° + 0.02°	— 2.36° — 1.35°	— 2.14° — 1.11°
Januarius	Rosnyó Szombath	+ 1. 4° + 3.78°	— 14. 0° — 14.75°	— 8.95° — 9.20°	— 3.16° — 4.49°	— 7.03° — 7.46°	— 6.12° — 7.95°
Február	Rosnyó Szombath	+ 1. 0° + 1.93°	— 15. 0° — 15.95°	— 10.83° — 11.58°	— 2.37° — 5.28°	— 7.59° — 8.10°	— 6.92° — 8.32°
Martius	Rosnyó Szombath	+ 9. 4° + 11.01°	— 11. 6° — 10.75°	— 2.47° — 2.04°	+ 3.75° + 3.55°	— 0.61° + 0.30°	+ 0.23° + 0.60°
Aprilis	Rosnyó Szombath	+ 17. 1° + 18.56°	— 3. 8° — 2.72°	+ 1.20° + 2.01°	+ 9.92° + 10.44°	+ 3.91° + 5.94°	+ 5.01° + 6.13°
Május	Rosnyó Szombath	+ 21. 6° + 21.87°	+ 2. 0° + 4.85°	+ 7.07° + 9.00°	+ 15.12° + 16.46°	+ 8.07° + 11.38°	+ 10.08° + 12.28°
Junius	Rosnyó Szombath	+ 23. 2° + 22.74°	+ 6. 2° + 7.53°	+ 10.24° + 12.54°	+ 17.80° + 19.72°	+ 12.74° + 15.39°	+ 13.59° + 15.88°
Julius	Rosnyó Szombath	+ 21. 1° + 24.70°	+ 7. 2° + 9.32°	+ 11.51° + 11.37°	+ 18.96° + 19.71°	+ 13.81° + 15.74°	+ 14.76° + 16.61°
Augustus	Rosnyó Szombath	+ 21. 6° + 21.87°	+ 4. 6° + 5.35°	+ 9.64° + 12.34°	+ 17.44° + 18.23°	+ 12.60° + 14.38°	+ 13.23° + 14.98°
September	Rosnyó Szombath	+ 19. 6° + 19.52°	+ 4. 8° + 7.73°	+ 7.57° + 9.88°	+ 16.07° + 16.52°	+ 10.66° + 12.59°	+ 11.43° + 13.00°
October	Rosnyó Szombath	+ 17. 2° + 16.41°	+ 0. 7° + 2.47°	+ 4.75° + 7.05°	+ 13.66° + 12.84°	+ 7.47° + 8.89°	+ 8.62° + 9.92°
November	Rosnyó Szombath	+ 8. 8° + 5.15°	— 8. 4° — 5.87°	— 1.51° — 1.20°	+ 1.20° + 0.76°	— 0.58° — 0.70°	— 9.03° — 0.38°
Az egész 1858-ik lebtani évben	Rosnyó Szombath	+ 24. 1° + 24.70°	— 15. 0° — 15.95°	+ 2.06° + 3.43°	+ 8.98° + 9.04°	+ 4.26° — 5.58°	+ 5.10° + 6.05°

Rimaszombatban 1858 ban.

felhőzet				lebtani csapadék				körlégi mozgalom			vil- lany	évszakok közép mérséke	
derült nap	borult nap	félíg derült	ködös nap	essős nap	havas nap	jégesső	mennyiség	szeles nap	a szelek tartama	uralkodó szél	égi háboru	Rosnyón	Rima- szombat- ban
3 7	13 16	15 8	21 6	0 —	2 1	0 —	0.27''' 0.36'''	3 10	24 óra 75 "	E N N	— —	<u>télben</u>	
19 19	2 4	10 8	3 1	— —	2 1	— —	1.99''' 2.05'''	11 13	130 " 184 "	E N	— —	-5.12°	-5 49°
18 18	4 2	6 8	1 2	— —	2 2	— —	8.79''' 3.07'''	8 6	85 " 24 "	E N és K	— —		
7 18	7 6	17 7	5 —	— —	4 8	— —	10.98''' 8.24'''	19 25	206 " 156 "	EN E N	— —	<u>tavaszkor</u>	
8 16	5 2	17 12	1 —	2 3	— 2	— —	3.79''' 3.58'''	19 19	182 " 200 "	E N	— —	+5.11°	+6.34°
4 12	3 4	24 15	— —	5 8	— —	— —	14.60''' 12.12'''	22 23	252 " 255 "	E K N	— —		
3 22	— —	27 8	— —	11 7	— —	— —	30.37''' 27.81'''	19 22	221 " 232 "	E K	— —	<u>nyárban</u>	
4 16	6 5	21 10	— —	12 13	— —	1 —	38.96''' 37.83'''	27 21	270 " 248 "	E N	3 —	+13.86°	+15.82°
4 11	1 4	26 16	1 2	12 11	1 —	— —	66.52''' 35.72'''	12 26	113 " 288 "	D N	4 5		
12 15	4 1	14 14	— 2	6 8	— —	— —	39.16''' 16.25'''	6 10	65 " 104 "	D E K	3 2	<u>őszkor</u>	
11 11	7 4	13 16	3 5	5 10	— —	— —	4.44''' 3.81'''	8 13	119 " 157 "	E K	— —	+6.67°	+7.51°
3 7	15 16	12 7	9 2	7 10	4 5	— —	23.32''' 23.45'''	12 12	163 " 160 "	E K	— —		
96 172	67 64	202 129	44 20	60 70	15 19	— —	20°3.19''' 14°11.29'''	166 200	75 nap 20 óra 85 nap 3 óra	E N	10 7		

II) Időjárás Rosnyón és Rima.

		Légmérséklet Réaumur hévm. szerint					
hónapok	észlelési állomás	legnagyobb meleg	legnagyobb hideg	reggeli középhév	déli középhév	estveli középhév	havi és évi középhév
December (1858)	Rosnyó	+ 6. 0°	— 10. 1°	— 2. 86°	+ 0. 31	— 2. 17°	— 1. 57°
	Szombath.	+ 5. 15°	— 8. 79°	— 2. 71°	— 0. 71°	— 2. 12°	— 1. 85°
Januar	Rosnyó	+ 6. 0°	— 14. 8°	— 5. 17°	— 1. 99°	— 4. 19°	— 3. 78°
	Szombath.	+ 5. 84°	— 15. 05°	— 4. 98°	— 2. 55°	— 3. 75°	— 3. 76°
Február	Rosnyó	+ 5. 8°	— 5. 0°	— 1. 10°	+ 3. 61°	+ 0. 07°	+ 2. 58°
	Szombath.	+ 8. 72°	— 6. 17°	+ 0. 03°	+ 3. 33°	+ 0. 79°	+ 1. 38°
Martius	Rosnyó	+ 13. 2°	— 4. 2°	— 0. 30°	+ 6. 76°	+ 3. 10°	+ 3. 18°
	Szombath.	+ 13. 96°	— 3. 12°	+ 1. 63°	+ 7. 77°	+ 3. 61°	+ 4. 38°
Április	Rosnyó	+ 20. 1°	— 4. 6°	+ 3. 90°	+ 11. 22°	+ 7. 45°	+ 7. 52°
	Szombath.	+ 18. 65°	— 3. 12°	+ 4. 91°	+ 11. 73°	+ 7. 90°	+ 8. 18°
Május	Rosnyó	+ 20. 4°	+ 1. 6°	+ 9. 09°	+ 15. 11°	+ 11. 12°	+ 11. 77°
	Szombath.	+ 20. 90°	+ 4. 27°	+ 10. 67°	+ 16. 33°	+ 12. 30°	+ 13. 10°
Június	Rosnyó	+ 23. 2°	+ 8. 0°	+ 10. 86°	+ 17. 34°	+ 12. 47°	+ 13. 55°
	Szombath.	+ 22. 37°	+ 7. 73°	+ 11. 64°	+ 18. 19°	+ 13. 45°	+ 14. 43°
Július	Rosnyó	+ 25. 6°	+ 8. 8°	+ 11. 93°	+ 22. 36°	+ 15. 56°	+ 16. 62°
	Szombath.	+ 26. 17°	+ 10. 12°	+ 14. 61°	+ 22. 59°	+ 16. 87°	+ 18. 04°
Augustus	Rosnyó	+ 25. 6°	+ 8. 4°	+ 11. 83°	+ 19. 98°	+ 14. 23°	+ 15. 65°
	Szombath.	+ 25. 38°	+ 9. 12°	+ 13. 97°	+ 21. 23°	+ 16. 31°	+ 17. 11°
September	Rosnyó	+ 17. 6°	+ 2. 5°	+ 7. 62°	+ 13. 85°	+ 9. 16°	+ 10. 21°
	Szombath.	+ 18. 17°	+ 3. 78°	+ 9. 29°	+ 14. 26°	+ 11. 13°	+ 11. 56°
Oktober	Rosnyó	+ 17. 2°	— 0. 6°	+ 6. 19°	+ 11. 16°	+ 7. 93°	+ 8. 25°
	Szombath.	+ 16. 21°	+ 1. 29°	+ 7. 18°	+ 10. 97°	+ 8. 34°	+ 8. 83°
November	Rosnyó	+ 12. 30°	— 5. 8°	+ 0. 11°	+ 4. 49°	+ 1. 38°	+ 2. 14°
	Szombath.	+ 11. 50°	— 6. 65°	+ 0. 07°	+ 3. 15°	+ 1. 15°	+ 1. 46°
az egész 1859-iki évben.	Rosnyó	+ 25. 6° Jul. 22., Aug. 11.	— 14. 8° Jan. 10.	+ 4. 43°	+ 10. 35°	+ 6. 34°	+ 7. 18°
	Szombath.	+ 26. 47° Jul. 14.	— 15. 05° Jan. 9. 10.	+ 5. 51°	+ 10. 52°	+ 7. 14°	+ 7. 57°

szombatban 1859-dik évben.

fel' özet				lebtani csapadék				körlégi mozgalom			világy	forrás vizek hőmérséke	évszakok közép hőmértéke	
derült nap	borult nap	félíg derült	ködös nap	essős nap	havas nap	jég esső	mennyi- ség	szél nap	a szelek tartama	ural- kodó szél	égi háboru	Reaumur hővmérő szerint	Rosnyón	Szombath.
8 16	7 14	1 3	—	14.23'''	8 142 óra	E	—	—	—	—	—	—	télben	
5 14	8 6	1 5	—	10.06'''	7 96 "	K	—	—	—	—	—	—		
7 14	10 8	2 3	—	3.26'''	6 91 "	E	—	+	5.40°	—	+	5.75°	—	1.59°
9 10	12 5	2 7	—	3.35'''	12 160 "	N	—	+	5.75°	—	+	5.93°	—	1.41°
4 4	20 3	2 1	—	2.26'''	11 116 "	E	—	+	5.26°	—	+	5.93°	—	—
8 2	18 3	5 2	—	2.44'''	17 232 "	N	—	+	5.93°	—	+	5.93°	—	—
4 6	21 3	3 4	—	6.94'''	23 277 "	E EN	—	+	5.60°	—	+	6.23°	tavaszkor	
9 3	19 1	5 3	—	8.11'''	19 240 "	N	—	+	6.23°	—	+	6.50°		
3 6	21 1	4 —	—	12.32'''	22 269 "	D	1	+	5.88°	—	+	6.50°	+	7.49°
10 3	17 1	9 —	—	11.26'''	21 240 "	N	—	+	6.50°	—	+	6.50°	+	8.51°
1 13	17 1	15 —	2	48.81'''	15 148 "	N EN	3	+	6.30°	—	+	7.00°	—	—
5 5	21 1	20 —	—	22.78'''	24 312 "	K	8	+	7.00°	—	+	7.00°	—	—
7 3	20 —	12 —	—	28.09'''	19 229 "	E EN	—	+	7.85°	—	+	7.73°	nyárban	
12 2	16 1	17 —	1	30.79'''	19 200 "	N	7	+	7.73°	—	+	8.65°		
11 1	19 —	9 —	—	44.50'''	19 184 "	NE	3	+	8.65°	—	+	8.10°	+	15.27°
21 —	10 —	11 —	—	29.17'''	23 208 "	N	2	+	8.10°	—	+	9.40°	+	16.53°
13 2	16 —	10 —	—	33.41'''	10 103 "	E	2	+	9.80°	—	+	9.40°	—	—
15 2	14 —	13 —	—	26.39'''	16 152 "	K	2	+	9.40°	—	+	9.40°	—	—
4 9	17 3	6 —	—	21.67'''	11 77 "	N	—	+	9.07°	—	+	9.39°	őszkor	
4 9	17 4	14 —	—	31.20'''	17 184 "	N	1	+	9.39°	—	+	9.39°		
2 9	20 8	12 —	—	64.82'''	18 175 "	DK	2	+	8.50°	—	+	9.30°	+	6.87°
8 12	11 3	13 —	—	57.46'''	16 216 "	N K	2	+	9.30°	—	+	9.30°	+	7.28°
11 8	11 4	4 3	—	18.74'''	8 117 "	EN E	—	+	7.87°	—	+	7.93°	—	—
14 8	8 5	4 4	—	15.22'''	10 128 "	N	—	+	7.93°	—	+	7.93°	—	—
75 91	199 45	80 14	2	24'' 11.06'''	170 80 nap 8 óra	E EN	12	—	—	—	—	—	—	—
124 70	171 30	115 21	1	20'' 8.63'''	202 99 nap 12 óra	N	22	—	—	—	—	—	—	—

II) Időjárás Rosnyón, Rima-

		Légmérséklet Reaumur hőmérője szerint					
hónapok	észlelési állomás	leg-nagyobb meleg	leg-nagyobb hideg	reggeli középhév	déli középhév	estveli középhév	havi és évi középhév
December (1859).	Rosnyó	+ 3. 2°	— 11. 1°	— 2. 81°	— 1. 15°	— 3. 06°	— 2. 35°
	Szombath	+ 2. 64°	— 10. 15°	— 3. 12°	— 1. 95°	— 3. 19°	— 2. 75°
Január	Rosnyó	+ 4. 1°	— 10. 4°	— 3. 66°	— 0. 13°	— 2. 75°	— 2. 18°
	Szombath	+ 3. 50°	— 7. 81°	— 2. 13°	— 0. 19°	— 1. 89°	— 1. 40°
Február	Rosnyó	+ 3. 3°	— 11. 8°	— 4. 06°	— 0. 30°	— 2. 64°	— 2. 33°
	Szombath	+ 3. 41°	— 12. 05°	— 3. 71°	— 0. 42°	— 2. 25°	— 2. 13°
Martius	Rosnyó	+ 7. 6°	— 11. 8°	— 2. 13	+ 4. 08°	— 0. 31°	+ 0. 55°
	Szombath	+ 9. 52°	— 9. 36°	— 2. 10°	+ 2. 86°	— 0. 08	+ 0. 22°
Aprilis	Rosnyó	+ 15. 2°	+ 0. 8°	+ 5. 55°	+ 10. 42°	+ 6. 92°	+ 7. 65°
	Szombath	+ 15. 04°	+ 1. 29°	+ 5. 84°	+ 11. 15°	+ 7. 75°	+ 8. 26°
Május	Rosnyó	+ 20. 9°	+ 0. 6°	+ 8. 92°	+ 15. 52°	+ 10. 62°	+ 11. 69°
	Szombath	+ 20. 70°	+ 2. 63°	+ 9. 89°	+ 16. 17°	+ 11. 51°	+ 12. 52°
Junius	Rosnyó	+ 23. 6°	+ 2. 4°	+ 12. 59°	+ 18. 86°	+ 13. 31°	+ 14. 89°
	Szombath	+ 23. 72°	+ 6. 73°	+ 13. 25°	+ 19. 71°	+ 15. 09°	+ 16. 02°
Julius	Rosnyó	+ 24. 6°	+ 6. 4°	+ 12. 74°	+ 18. 34°	+ 11. 91°	+ 14. 34°
	Szombath	+ 22. 93°	+ 7. 53°	+ 12. 56°	+ 18. 26°	+ 13. 82°	+ 14. 88°
Augustus	Rosnyó	+ 22. 8°	+ 7. 2°	+ 10. 69°	+ 18. 41°	+ 12. 06°	+ 13. 73°
	Szombath	+ 23. 23°	+ 8. 62°	+ 11. 85°	+ 18. 86°	+ 14. 39°	+ 15. 05°
September	Rosnyó	+ 23. 0°	+ 1. 2°	+ 8. 28°	+ 12. 98°	+ 9. 80°	+ 10. 36°
	Szombath	+ 23. 42°	+ 4. 07°	+ 10. 07°	+ 16. 13°	+ 11. 83°	+ 12. 67°
Oktober	Rosnyó	+ 12. 8°	— 2. 0°	+ 2. 08°	+ 8. 38°	+ 3. 83°	+ 4. 78°
	Szombath	+ 15. 33°	— 2. 53°	+ 3. 52°	+ 8. 50°	+ 5. 13°	+ 5. 72°
November	Rosnyó	+ 9. 9°	— 6. 1°	+ 0. 98°	+ 3. 59°	+ 1. 31°	+ 1. 96°
	Szombath	+ 9. 32°	— 4. 51°	+ 0. 90°	+ 3. 32°	+ 2. 13°	+ 2. 12°
az egész 1860-iki évben	Rosnyó	+ 24. 6° Jul. 8.	— 11. 8° Febr. 19.	+ 4. 09°	+ 9. 08°	+ 5. 08°	+ 6. 09°
	Szombath	+ 23. 72° Jul. 27.	— 12. 05° Febr. 18.	+ 4. 71°	+ 9. 37°	+ 3. 94°	+ 6. 69°

szombatban 1860-ik évben.

égderűség				lebtani csapadék			körlégi mozgalom		vil- lany	forrás víz hőmérséke	évszakok kézéphő- értéke R. szerint				
derült nap	borult nap	félíg derült	kódősnap	essőnap	havasnap	jégesső	mennyi- ség	szélnap	a sze- lek tar- tama	ural- kodó szél	égi hábo- rú	Reaumur hővmérő szerint	Rosnyón	Szombath	
—	19	12	9	3	9	—	40.44'''	5	70 óra	E. EN.	—	+ 6.73°	télben		
1	18	12	4	4	14	—	49.80'''	8	114 "	K.	—	+ 7.93°			
8	8	15	9	4	2	—	14.24'''	3	32 "	—	—	—	2.27°	— 2.08°	
8	10	13	5	4	6	—	12.19'''	15	168 "	N. K.	—	+ 5.90°			
4	18	7	3	1	9	—	19.17'''	11	176 "	EN.	—	—			
7	11	11	—	—	16	—	27.90'''	15	176 "	N. K.	—	+ 5.43°			
7	12	12	2	2	5	—	13.51'''	12	108 "	D.	—	—	tavaszkor		
11	3	17	2	5	8	—	16.44'''	9	136 "	N.	—	+ 5.33°			
4	11	15	—	9	—	3	27.96'''	16	172 "	E.	3	—	+ 6.92°	+ 7.00°	
9	6	15	—	14	—	1	26.48'''	21	218 "	K.	1	+ 5.83°			
7	6	18	1	8	1	1	41.66'''	24	185 "	E. EN.	4	—			
13	1	17	1	16	—	2	35.92'''	20	256 "	N.	3	+ 7.50°			
6	4	20	—	10	—	—	38.73'''	8	56 "	D.	4	—	nyárbán		
14	4	12	—	15	—	—	35.17'''	18	168 "	N.	3	+ 7.90°			
1	7	23	1	13	—	1	88.91'''	15	102 "	D. EN.	1	—	+ 14.33°	+ 15.33°	
7	5	19	2	18	—	—	62.63'''	16	184 "	N.	2	+ 8.50°			
7	24	3	—	8	—	—	14.52'''	13	70 "	D.	2	—			
19	1	11	—	9	—	—	14.67'''	17	176 "	N.	2	+ 8.73°			
10	5	15	5	7	—	—	39.58'''	16	146 "	D.	1	—	őszkor		
12	3	15	4	8	—	—	37.97'''	16	152 "	K.	—	+ 8.73°			
8	7	16	7	4	—	—	18.53'''	12	127 "	EK.	—	—	+ 5.71°	+ 6.8°	
9	6	17	7	4	—	—	15.34'''	15	176 "	N.	—	+ 8.86°			
3	16	11	6	7	5	—	40.42'''	10	155 "	EN.	—	—			
3	15	12	1	10	4	—	29.59'''	17	200 "	K.	—	+ 7.33°			
55	113	188	46	76	31	5	33'' 1.70'''	58nap 8 óra	145	EN. és D.	15	—			
113	82	171	26	107	48	3	31'' 2.31'''	89nap 8 óra	187	N. és K.	—	—			

III) Légsúly- és páramé-

1856					
hónapok nevei	l é g s ú l y m é r ő			p á r a m é r ő	
	legmagasabb állás	legalantabb állás	k ö z é p állás	páramómat közép értéke	nedvesség közép értéke
December (1855)	328. 9'''	314. 7'''	323. 60'''	1.19'''	90
Januar	328. 6'''	315. 9'''	321.92'''	1.74'''	95
Februar	326. 3'''	318. 5'''	323.13'''	1.83'''	94
Martius	332. 7'''	320. 3'''	326.41'''	1.46'''	79
Aprilis	328. 7'''	320. 5'''	324.66'''	2.36'''	64
Majus	326. 4'''	317. 2'''	322.10'''	3.47'''	72
Junius	327. 4'''	320. 5'''	325.24'''	4.40'''	73
Julius	328. 3'''	322. 7'''	325.56'''	4.05'''	72
Augustus	329. 7'''	319. 1'''	325.11'''	4.42'''	71
September	328. 1'''	322. 0'''	324.83'''	3.51'''	72
October	331. 3'''	325. 2'''	328.92'''	2.99'''	78
November	331.34'''	316.34'''	325.12'''	1.59'''	85
1856-ik évben	332. 7'''	314. 7'''	324.66'''	2.71'''	79
1857					
December (1856)	331.78'''	316.46'''	324.80'''	1.42'''	84
Januar	329.04'''	318.45'''	323.68'''	1.52'''	86
Februar	333.62'''	322.18'''	328.73'''	1.13'''	81
Martius	331.15'''	320.08'''	325.35'''	1.82'''	81
Aprilis	328.68'''	318.61'''	323.64'''	2.75'''	72
Majus	327.19'''	321.24'''	324.75'''	3.66'''	77
Junius	328.59'''	321.31'''	325.34'''	4.23'''	68
Julius	329.41'''	322.58'''	326.49'''	4.78'''	72
Augustus	328.45'''	321.56'''	325.46'''	5.40'''	76
September	329.51'''	322.22'''	326.37'''	3.75'''	79
October	329.22'''	321.33'''	326.16'''	3.71'''	80
November	333.13'''	321.15'''	327.79'''	1.93'''	86
1857-ik évben	333.13'''	316.46'''	325.71'''	3.08'''	78

Jegyzés: a körlégnyomás, és a körlég párájának feszereje párisi ségi számok a 10 és 0 között vannak, 10 egészen borúlt, 0 egészen derült eget jelenl.

rői észlelések Rosnyón.

1858						
hónapok nevei	l é g s ú l y m é r ő			p á r a m é r ő		égderűség
	leg- magasabb állás	leg- alantabb állás	közép állás	páranyo- mat közép értéke	nedvesség közép értéke	közép érték
December (1857)	333.33'''	322.68'''	329.71'''	1.58'''	95	6.95
Januar	334.49'''	319.02'''	328.94'''	1.04'''	91	2.17
Február	331.07'''	322.02'''	327.82'''	0.95'''	89	2.01
Martius	329.53'''	313.47'''	324.31'''	1.58'''	79	5.02
Aprilis	329.94'''	319.62'''	324.95'''	1.83'''	62	4.51
Majus	328.60'''	319.99'''	324.60'''	2.73'''	52	4.51
Junius	327.50'''	322.90'''	325.68'''	4.40'''	62	3.88
Julius	326.82'''	320.28'''	324.15'''	4.58'''	67	4.70
Augustus	327.77'''	319.90'''	324.92'''	4.23'''	69	4.79
September	329.73'''	323.86'''	327.06'''	3.91'''	73	4.35
October	329.03'''	320.80'''	326.80'''	3.46'''	80	4.33
November	328.96'''	319.41'''	325.60'''	1.79'''	89	7.93
1858-ik évben	334.49'''	313.47'''	326.21'''	2.67'''	75	4.13

1859						
December. (1858)	330.06'''	318.89'''	326.30'''	1.59'''	86	7.30
Januar	333.57'''	321.79'''	327.88'''	1.30'''	87	6.00
Február	329.18'''	320.69'''	325.22'''	1.75'''	78	5.93
Martius	329.85'''	319.42'''	324.86'''	2.00'''	75	5.02
Aprilis	328.41'''	317.98'''	322.92'''	2.40'''	62	5.60
Majus	326.67'''	320.84'''	324.04'''	3.50'''	64	7.72
Junius	328.02'''	321.48'''	323.92'''	4.07'''	66	3.80
Julius	338.55'''	323.85'''	325.79'''	4.26'''	54	3.41
Augustus	326.88'''	323.39'''	325.51'''	4.89'''	68	2.89
September	328.49'''	320.21'''	325.04'''	3.88'''	78	5.52
October	327.70'''	318.50'''	324.45'''	3.50'''	83	6.44
November	331.52'''	319.18'''	327.07'''	2.21'''	86	4.43
1858-ik évben	333.57'''	317.98'''	325.25'''	2.95'''	74	5.25

onalokban van kifejezve, a nedvesség számokban, 100 a telítésnek a száma, a derű-

IV) Lebtani jegyzetek Vereskőről (a garamvidéken

Mauks K. orvos-tudortól.

1864.														
hó	legcse- kélyebb hévtség	legma- gasabb hévtség	közép hévtség	derült nap	félig derült nap	borult nap	köd	esső	jégeső	hó	szél	szélvész	nyenyüreg	
Januárus	— 25° R. + 2° R.	— 9.5° R.	24	4	2	0	1	0	1	10	4	0		
Február	— 23° R. + 7° R.	— 3.2° R.	9	2	18	4	5	0	10	2	1	0		
Martius	— 6° R. + 9° R.	+ 0.2° R.	8	6	17	2	4	0	4	11	5	0		
Aprilis	— 9° R. + 14° R.	+ 1.0° R.	15	4	11	1	3	0	7	22	1	0		
Május	— 11° R. + 15° R.	+ 4.2° R.	13	5	13	1	9	0	1	23	4	1		
Junius	+ 4° R. + 19° R.	+ 9.3° R.	6	16	8	0	14	0	0	17	2	0		
Julius	+ 5° R. + 19° R.	+ 8.3° R.	7	15	9	0	13	0	0	27	1	0		
Augustus	— 0° R. + 19° R.	+ 8.9° R.	10	10	11	1	10	1	0	17	2	2		
September	— 2° R. + 17° R.	+ 7.9° R.	12	11	7	0	13	0	0	6	2	2		
October	— 7° R. + 12° R.	+ 2.5° R.	9	12	10	1	7	0	3	8	0	1		
November	— 14° R. + 6° R.	— 0.4° R.	3	11	16	3	8	0	1	7	1	1		
Decem ber	— 18° R. + 4° R.	— 5.6° R.	15	7	9	2	0	0	8	7	2	0		
Összesen				132	103	131	15	87	1	35	175	24*	7	
Az évnek közép hőmértéke: + 2.3° Reaumur.														
1865.														
Január	— 22° R. + 2° R.	— 4.7° R.	25	4	2	1	1	0	1	10	4	0		
Február	— 18° R. + 2° R.	— 6.3° R.	8	10	10	0	0	0	8	14	5	0		
Martius	— 20° R. + 5° R.	— 4.6° R.	8	6	17	1	0	0	13	10	4	0		
Aprilis	— 9° R. + 13° R.	+ 2.2° R.	20	7	3	0	1	0	0	15	2	0		
Május	— 5° R. + 19.5° R.	+ 8.0° R.	11	12	8	6	12	1	0	12	8	4		
Junius	— 0° R. + 15° R.	+ 7.3° A.	4	16	10	2	15	0	0	25	2	0		
Julius	+ 5° R. + 23° R.	+ 12.8° R.	16	15	0	0	11	0	0	12	1	2		
Augustus	— 0° R. + 21° R.	+ 10.3° R.	13	14	4	0	11	2	0	10	2	2		
September	— 3° R. + 18° R.	+ 6.4° R.	22	6	2	1	4	0	0	13	1	0		
October	— 6° R. + 14° R.	+ 4.0° R.	10	10	11	1	8	0	0	2	0	1		
November	— 10.5° R. + 12.5° R.	+ 2.4° R.	8	6	16	0	4	0	5	1	0	0		
December	— 11° R. + 6° R.	— 3.3° R.	13	11	7	0	1	0	1	5	1	0		
Összesen				158	117	90	12	68	3	28	129	29	9	
Az évnek közép hőmértéke: + 2.7° Reaumur.														

*) A szélvészek a szelek számba vannak betudva

III. FEJEZET.

Gömör megye viránya.

Nem túlzott ez állítás, hogy Gömör megye Magyarország kicsinyben. Természetadta kincseit az okszerű ipar jókor sietett kiaknázni és értékesíteni, ámde a tudomány nem tett még annyit, hogy e megye természeti viszonyait a kor kívánalmaihoz képest felderítette volna. Tény, hogy főleg virányunk kevés különleges figyelemre méltattatott, holott megyénk akár hegy- és földtani viszonyainál, akár vízrendszerénél fogva a természetbúvár vizsgálódásának mindenestre érdekes terület szolgált. Innen van azon föltűnő különbség, mely szerint több megye füvészetileg át meg átvizsgáltatván, egész növénytani irodalmat képes fölmutatni, míg megyénk virányára csakis a következő művek vonatkoznak:

Ludov. Bartholomaeides „Historia prirozenj s tabulkami vlastnj rukan rytumi.“ Buda 1708. 8-adrét.

Ugyancsak *Bartholomaeides*: „Comitatus Gömöriensis notitia, etc.“ Leutschoviae 1806—1807. 4-edrét (Pars I. cap III. sect. 1. §§. 13—25.)

Kubinyi Ágoston „Kirándulás Pohorelláról a Királyhegyre jul. 28-án 1842 némi földismeí s füvészeti tekintetben.“ (A magy. orv. és term. vizsg. III. n. gyűl.)

Dr. Bernh. Müller „Elenchus plantarum in Comitatus Gömöriensis territorio Murányensi observatorum.“ 1843.

Dr. Gustav Reuss „Kvêtna slovenská.“ Selmecz. 1853 LXXV. és 496 l. 8-adrét.

Fábry János „Rimaszombat viránya“ (a rszomb. egyesült prot. gymnasium 1858—59. évi értesítvényeiben.)

Szontagh Miklós „Adatok Gömör megye éjszaknyugati részeinek természetrajzi viszonyaira, különös tekintettel virányára.“ Olvasztatott a magy. orv. és term. vizsg. XI-dik n. gyűlésén Pozsonyban.

Ide számítandó még:

Hazlinszky Frigyes „Éjszaki Magyarhon viránya.“ Kassa 1861.

A hazai virány általános viszonyaihoz képest Gömör megye érdekes változatosságot mutat. Legmagasb hegyei alig emelkednek ugyan 6000 lábnyi magasságig: mindazáltal a Királyhegy körül csoportosulók a havasi táj (*Pinus pumilio* Haenk., *Anemone alpina* L., *Aconitum Napellus* L. stb.) jellemével bírnak. Délfelé ágazó másodrendű he-

gyeink sűrűn váltakoznak a csörgedező patakokszegte völgyekkel, melyek fölséges tájképeket nyújtanak a szemlélőnek. És míg a magasabb hegyek kopár tetői a legdúsabb viránynyal csak a nyár kezdetével büszkélkednek, addig a csendes völgy ölében még késő ősszel is költögeti Flóra istennő szende gyermekeit; s míg fönt az ormokon a tavaszi szelek a csillogó havat széthordják, majd összehalmozzák, addig itt alant a pelyhes leány-kököröcsin (*Anemone Pulsatilla L. Halleri All.*) nyílt szemekkel kandikál a melegítő nap felé, vagy az illatos viola a takaró avaron áttörve, büszkén emeli kis virágbimbaját. Még lejjebb a szűk völgyek tágulván, a hegyek halmokká törpülvén, a földművelés nyer nagyobb és nagyobb tért. Hol a sikerdús buza, a kukoricza, a szőlő, sőt a repce elég gazdagon terem, ott más földtani s éghajli viszonyokra vonhatunk következtetést. Ceres és Bachus adományaikat a Rima és Sajó alsóbb vidékeinek nem érdemetlenül nyújtják.

Hogy virányunk képét keretbe foglaljuk, nem mellőzhető itt a talaji viszonyok felemlítése. Amott az idő fogával daczolni látszó gránittömeg (röczei hegység) s a gyönyörű rétegeket alkotó csillámpala (Vashegy, Murány), itt a fűvenynyé csakhamar elporladó gneusz (Kakashegy), a sokszínű agyagpala (Murány, N.-Röcze és Lubenyik közt), a szétdarabolt kigyla; majd a sötétszínű gabbro, a szemcsés márvány és dolomit (Tiszolecz) s ismét a barlangokban gazdag jura mészkő (keleten), a tűzhegyi képletű bazalt sudar oszlopai (Ajnácskő vidékén), a zöldes diorit s más ezerféle kőzetek tarkállanak egymás mellett, alatt vagy fölött. Ezért változók annyira a földrétegek is. Míg a televénydús téreken gazdag virány gyönyörködteti a szemlélőt s délibb jellemét nyilván tanúsítja, a magasb hegyoldalakon oly fákra találunk, melyek a havasi növények szomszédságára engednek következtetni, holott a kopár mészhegyeken egy-egy kóró is alig tengődhetik.

A 352,184 katastr. holdon elterülő erdők élénk változatosságot tüntetnek elő. Lombos erdeink túlnyomó álladéka a tölgy- és bükkfa. A mily sajnós, hogy az erdőpusztítás káros következményeire akadunk, pl. Bisztró körül, hol pár évtized óta az egymásmellett épített kohók annyira igénybe vették az erdők állományát, mikép az egykori roppant erdők nyomait jelenleg nyír- és nyárfa, egyes cseplyék s cserjefedte fatörzsek jelölik; vagy, mint Imolán, hol igen sok szenet égetnek, csert hántanak — mi ott fölér egyegy aratással, — az erdők rendetlenül vágatnak; vagy pedig, mint Aggtelken, a sok mészégetés

folytán csaknem kipusztultak már: époly örvendetes azon okszerű erdőkezelés, melyben rendszeresen ápolt s gondviselt erdősegeivel (K. H. Váraljai, Koburg hgi uradalmak stb.) főleg a nagyobb birtokos osztály magát általában kitünteti. — Legnagyobb tért elfoglalnak a tölgyfa-fajok (*Quercus pedunculata Ehrh.*, *sessiliflora Sm.*, *pubescens Willd.* s kivált *Querc. cerris L.*), közben egyenként vagy csoportosan a fejér gyertyánfa (*Carpinus Betulus L.*), a sima szilfa (*Ulmus campestris L.*), sőt a Sajó mentében *Ulm. effusa Willd.* is. Dusan tenyész ezek közt a köz mogyorófa (*Corylus Avellana L.*), ritkábbak a hársfák (*Tilia grandis* s *parvifolia Ehrh.*) és a kőrisfa (*Fraxinus excelsior L.*); de vannak terjedtebb nyireseink (*Betula alba L.* és *pubescens Ehrh.*) pl. Csellénben (mely 2 mf h., 1 1/2 mf sz. erdőség) stb. helyen, melyek az elhanyagolt talajnak többnyire biztos jellemzői. — Néhol (Jólsva, N. Rőcze, K. H. Váralja) *Sorbus aucuparia L.* s *domestica L.* is előfordul, valamint *Sorbus Aria Crantz* is. *Prunus Padus L.* és *Cornus sanguinea L.* sem ritka, holott a juharfajok közül többben (*Acer campestre L.*; *platanoides L.* stb.) szintén gyakoriak. *Acer pseudoplatanus L.* hegyi erdőkben, *Acer Negundo* Osgyánban a „Bükk“-ben — itt egykor díszkert lehetett — elvadulva jön elő. Ezekhez csatlakoznak a bengék (*Rhamnus cathartica L.* és *frangula L.*), melyek az igen elterjedt kökénynyel (*Prunus spinosa L.*), a gyalogfenyő borókával (*Juniperus communis L.*) és a kecskerágóval (*Evonymus europaeus L.*, *verrucosus Scop.*) inkább a cseplyéket, ligeteket tesz átthatlanabbakká. Gyakoriak még a *Rubus*, *Rosa*, *Crataegus*fajok is, de *Staphyllea pinnata L.* (Zabar, Osgyán, N. Rőcze) *Berberis vulgaris L.*, *Syringa vulgaris L.* — Rszombat mellett a dúzsai Majsa völgyben elvadulva — gyérebek. — Rozsnyó vidékén nagyobb mennyiségben tenyész a *Ceratophora dulcis Fl. Wett.* és *Chamaecerasus Jacq.* — utóbbi Rszombat-Gernyön igen bőven, — valamint a *Padus Mahaleb L.*, melynek 2—3 éves hajtásai az illatos pipaszárakat szolgáltatják. Ezek „rozsnyói pipaszárak“ név alatt — évenként mintegy kétszázezer darab — a külföldre is szállítatnak.

Vizeink körött közönségesek óriási égerfáink (*Alnus glutinosa Gärtn.* és *incana D. C.*) s a fűzek (*Salix fragilis L.*, *alba L.*, *amygdalina L.*, *purpurea L.*, *viminialis L.*) társaságában szegélyzik a partokat, míg a *S. angustifolia Wulf.* főleg mocsáros téreken bokrosodik. Egyes példányokban, sőt csoportosan a *S. capraea L.* ligetekben s lomberdőkben szürkellik, holott a *S. cinerea L.* leginkább legelőkön tanyáz. A kecskefűzhöz gyakran csatlakozik az utfélre is ültettetni szokott rezgő nyárfa (*Populus tremula L.*). Hegyeink közt díszlik a P

alba *L.*, canescens *Smith.* és nigra *L.*, s ez utóbbi gyakori az erdőszéleken. A *P. pyramidalis* *Roz.* és monilifera *Ait.* mint nem honiak a lakok közelében vagy útfélre ültetettek.

S míg a tölgyesek bérceink déli lejtőit koszorúzzák s a bükkfa (*Fagus sylvatica* *L.*) az éjszakiakat kedveli, — fenyveseink az erdőterület jelentékeny részét foglalják el. Ez azon határvonal, mely virányunknak éjszakibb jellemet kölcsönöz. Legelterjedtebb: az *Abies excelsa* *Poir.*, a rozsnyói területen ugyanis két völgyet árnyal be, azonban Dobsina és Csetnek*), valamint a megye éjszakyugati része felé mindig nagyobb területekkel találkozunk, majd *Abies pectinata* *D.C.*, *Pinus sylvestris* *L.* foglalják el a tért, *P. picca* *L.* rokon fájával, melyekhez olykor a *Larix europaea* *D.C.* is csatlakozik**), míg végre a *Pinus Pumilio* *Haenk.* s *P. Cembra* *L.* a fenyészetnek határt (Királyhegy) szab.

Egyik nevezetessége megyénk virányának a ternyő tiszafa (*Taxus baccata* *L.*), mely ugyan időnkben ittott (Theissholz = Tiszólcz 1218' S, Dobsina 1392' S.) már csak egyes törpe példányokban elszórtan jelöli azon helyeket, hol egykor ezredéves ősei díszeltek. A hatalmas várurak hajdan különös pártfogásukban részesíték a tiszafát, ez szolgáltatván fegyverzetükhöz hajlékony és tartós ívet, minélfogva a várak közelében különös gonddal ápoltatott.

A tér szűke miatt egyébiránt elég legyen a többire nézve röviden jellemezni megyénknek néhány kiválóbb pontját, elősorolván ezeknek érdekesb növényeit.

Rimaszombat (650' W., lapály 412' Beud.) virányát illetőleg, nehogy ismételní kelljen azokat, a miket az említett tanodái értesítvényekben már közöltem, ezuttal csupán az azóta fölmerült némi növényfajokat fogok elősorolni. *Ranunculus lanuginosus* *L.* és *polyanthemos* *L.* a szabadkai erdőben, *R. bulbosus* *L.* mezőn; *Nasturtium austriacum* *Crantz.* Rima mellett; *Viola sylvestris* *Lam.* és *elatior* *Fries* bokrok közt, *Silene nutans* *L.* és *Otites* *Smith.*, *Lychnis vespertina* *Sibth.* a pokorági hegyek közt. *Geranium molle* *L.* útfélen és *columbinum* *L.*, *Cytisus austriacus* *L.* a pokorági feny-

*) Megemlítendő, hogy 1864-ben a csetneki s közelvidéki erdőkben a betüző szu (*Bostrychus typographus*) nagy pusztítást tett, melynek meggátlására történtek-e intézkedések? nem tudja a közlő. F.

**) Balog völgyén és Rimaszécs körül a hercegi uradalomban igen sikerül az éjsz., kel. s nyug. lejtőkön a *Pinus austriaca* *Höss.* és *nigra* *Link.*, a magasabb dombokon *Larix europaea* *H. Par.* ültetése. E fenyvek főleg a talajjavítás végett ültetettek. F.

vesben (borókás); *Galega officinalis* L. alsópokorági kenderáztatók-nál; *Hippocrepis comosa* L. Akasztóhegy körül; *Vicia cassubica* L. városerdőn, *V. cracca* L., *Ervum tetraspermum* L. mezőn; *Lathyrus hirsutus* L. ritkábban jön elő a Papharasztban, *Lath. platyphyllos* Retz. ugyanott bőven; *Waldsteinia geoides* Willd. Alsó-Pokorágyon; *Potentilla hirta* L. Tamásfalván, *P. opaca* L. és reptans L. pok. fenyvesben, *rupestris* L. pok. sziklák körül. *Epilobium parviflorum* Schreb. Rimaparton; *Saxifraga bulbifera* L. szabadkai téglaház mellett. *Bupleurum rotundifolium* L. vetés közt; *Torilis Anthriscus* Gmel. szab. erdőn; *Chaerophyllum bulbosum* L. műveletlen helyeken. *Asperula galioides* M. Bieb. szab. erdőn, *Galium boreale* L. Papharasztban, *Scabiosa columbaria* L. Akasztóhegy körül; *Cephalaria transylvanica* Schrad. Kikericshegyen (912' Δ) és szab. tégl. körül. — *Inula Britannica* L. gyakori, *Bidens tripartita* Rparton; *Achillea magna* Willd. Paphar., *Leontodon hastilis* L. réten; *Lactuca perennis* L. pok. szikl., *Tragopogon orientalis* réten, *Crepis praemorsa* Tausch. pok. szikl., *Hieracium murorum* L. erdőben. *Lithospermum purpureocoeruleum* L. bokrok közt, *Myosotis intermedia* Link, *hispida* Schlecht. mezőn, *sparsiflora* Mik. erdőn. *Verbascum Lychnitis* L., *phoeniceum* L. gyakoriak; *Veronica scutellata* L., *Orobanche Galii* Duby., *ramosa* L. mezőn; *Digitalis grandiflora* Lam. pok. szikl.; *Melampyrum barbatum* W. K. vetés-közt, *Salvia glutinosa* L. erdőn; *Galeophis pubescens* Bess. mezőn; *Stachys palustris* L. *Scutellaria galericulata* L. Rparton; *Teucrium montanum* L. pok. szikl., *Utricularia vulgaris* L. felső Karlónál; *Polygonum lapathifolium* L. Rparton, minus Huds. mezőn; *Thesium humile* Wahl., *Euphorbia lucida* W. K., *virgata* W. K. a pok. fenyvesben. *Hydrocharis morsus ranae* L. Alsó Pokorágyon; *Zanichellia palustris* L. felső Karlónál. — *Orchis militaris* L. szab. tégl.; *Cypripedium Calceolus* L. szőlőhegyen. *Convallaria latifolia* Jacq. városerdőn, *Maianthemum bifolium* D. C. Papharasztban; *Gagea pratensis* Koch. mezőn, *pusilla* Schult. erdőn; *Ornithogalum pyrenaicum* L. mezőn. *Juncus effusus* L. gyakori, *Luzula campestris* D. C. pok. fenyvesben. *Phleum Boehmeri* Wibel. száraz réten, *Calamagrostis epigeios* Roth. *Holcus lanatus* L., *Avena pubescens* L., *Koeleria cristata* Pers. réten; *Brachypodium sylvaticum* Roem et Schult., *Festuca gigantea* Vill., *elatior* L., *Poa nemoralis* L. erdőn; *bulbosa* L., *distans* L. mezőn; *Hordeum murinum* L. útfélen. — A virágtalanok (cryptogamae) vizsgálásával tüzetesebben csak rövid idő óta foglalkozván, az eredmény nem

oly jelentékeny, hogy közlése által Rszombat virányát ez oldalról is biztosan jellemezhetnők.

Osgyán (legmagasabb pont 1001' W.) vidékét jellemzik: *Nigella arvensis* L., *Dentaria bulbifera* L., *Camelina sativa* Cr., *Lychnis vespertina* Sibth., *Oxalis Acetosella* L., *Cytisus biflorus* W. K., *Petasites albus* Gärtn.; — *Tanacetum vulgare* L. utfélen, *Senecio nemorensis* L. széleslevelű, *Podospermum laciniatum* DC., *Antirrhinum Orontium* L., *Euphrasia Odontites* L., *lutea* L., *Salvia glutinosa* L., *Polygonum Convolvulus* L., *Orchis latifolia* L.; *Asparagus officinalis* L. réten; végre a „Bükk“ nevű hegyen: *Carlina acaulis* L. és *vulgaris* L., *Gentiana cruciata* L., *Hedera helix* L., *Veronica spicata* L., *Gymnadenia conopsea* R. Br., *Cephalanthera pallens* Rich., *Neottia Nidusavis*, — *Andropogon Ischemum* L. pedig a Zivánhegyen.

Pongyelok körül előfordulnak a sok említetteken kívül: *Solidago Virga aurea* L., *Serratula tinctoria* L., *Adenophora svaveolens* Fisch.; valamint *Rima-Brezón* (Szineczhegy 3168'm.) *Helleborus viridis* L., *Sedum maximum* Sut. és *Fabaria Koch*.

Klenőcz gazdag hegyi virányából kiemelendők: *Ranunculus aconitifolius* L., *Aconitum moldavicum* Hacq., *Alchemilla vulgaris* L., *Lychnis diurna* Sibth., *Adenostyles alpina* Wahl. (= *Cacalia albifrons* L.) és *sonchifolia*, *Doronicum scorpioides* Willd., *Sonchus alpinus* L. Veporhegyen (2987.46' K.); *Lycopodium clavatum* L., *Ribes Grossularia* L. β. *pubescens* Oltárnohegyen, *Atropa Belladonna* L. és *Galium montanum* Huds.

Murány várhegyén (triaszféle mészkő, 2973' Greimer) találtnak: *Erysimum odoratum* Ehrh., *Geranium phaeum* L., *Geum rivale* L., *Potentilla aurea* L., *Sempervivum hirtum* L., *Saxifraga aizoon* Jacq. és *umbrosa* L., *Astrantia major*, L., *Bupleurum longifolium* L., *Hedera helix* L., *Viscum album* L., *Galium sylvaticum* L., *Tussilago alpina* L., *Bellidiastrum Michellii* Cass., *Centaurea axillaris* W., *Hyppochaeris helvetica* Jacq. (uniflora Vill.), *Prenanthes purpurea* L., *Phyteuma orbiculare* L. és *spicatum* L., *Polemonium coeruleum* L., *Thymus alpinus* L., *Soldanella alpina* L., *Salix incubacea* Willd., *Platanthera bifolia* Rich. — Ezeken kívül (Dr. Marczell János közlése nyomán) *Atragene alpina*, *Aquilegia vulgaris*, *Aconitum Anthorae*, *Alsine laricifolia*, *Cytisus ciliatus* és *biflorus*, *Cotoneaster vulgaris*, *Saxifraga petraea*, *Siler trilobum*, *Tordylium neglecta*, *Centaurea montana*, *Hieracium Nesleri*, *Campanula carpatica*, *Pyrola uniflora*, *Scrophularia vernalis*, *Calamintha alpina*, *Cortusa Matthioli*, *Soldanella montana*, *Polygonum viviparum*, *Daphne Cneorum*, *Allium fal-*

lax. — **Murány Lehotán:** *Silene gallica*. — **Murány völgyén:** *Hesperis matronalis*, *Alsine rubra*, *Hypericum hirsutum*, *Geranium divaricatum*, *Torillia neglecta*, *Lycopus europaeus*.

Nagy Rőcze vidékén diszlenek: *Arabis Halleri*, *Dentaria enneaphyllos* és *glandulosa*, *Dianthus superbus* (Szkalkán), *Stellaria uliginosa*, *Spiraea ulmifolia* és *Aruncus L.* (ez utóbbit A. Frischeknél a folyóparton találtam), *Eupatorium cannabinum*, *Filago germanica*, *Senecio viscosa*, *Carlina acaulis* (Szkalkán), *Pyrola secunda* és *umbellata*, *Nepeta nuda*; *Lysimachia punctata L.* (Ukorován, -- Vas-hegyen találtam), *Orchis coriophora*, *Galanthus nivalis*, *Luzula pilosa*, *Avena tenuis*, *Nardus stricta*, *Carex Schreberi*, *pilosa*, *panicea* stb.

A 6144' Δ mag. **Királyhegy** a havasi virányt képviseli, holott a fatenyészetnek — úgy a lombos, mint a tülevelűeknek csoportját magában foglalván — az *ericaceák* és a törpe fenyő határt vetnek. Egyébiránt, nem ismételvén a Kubinyi Ágoston által 1842-ben tett ismertetést, virányunk e kitünő pontja még bővebb vizsgálatra vár.

A 4410' Δ mag. **Kakashegyen** (Kohút) az elősoroltak nagy részén kívül jellemzik e magasabb táj virányát: *Pulsatilla alpina*, *Aconitum Napellus* és *Stoerkianum*, *Lunaria incana*, *Sedum carpatium*, *Homogyne alpina*, *Arabis arenosa*, *Cytisus capitatus*, *Pyrola minor*, *Vaccinium myrtillus* és *Vitisidaea*, *Toffeldia calyculata*, *Luzula albida*, *Chrysocoma linosyris*, *Hieracium Schraderi*, *Campanula Scheuzeri*, *Scrophularia Scopolii*, *Stachys alpina*, *Soldanella montana*, *Epigonium Gmelinii*, *Crocus discolor*.

Megemlítettök még e vidéken: *Rhinanthus alpinus* Baumg. és *Gladiolus imbricatus* (Telgárton); — *Dracocephalum austriacum*, *Arnica montana*, *Gentiana lutea* (a gyógyszerészek jelentékeny mennyiségben itt szedetik), *Juncus effusus* és *stygis* (Garan körül); *Delphinium alpinum*, *Arabis bellidifolium*, *Silene quadrifolia*, *Scabiosa lucida*, *Senecio cordatus* (Javorinán); — *Cimicifuga foetida* (Vernáron); — *Menyanthes trifoliata* (Vizesréten); — *Alyssum incanum L.*, *Verbascum phlomoides L.* (Jólsván).

Rozsnyó s vidékének viránya eléggé érdekes arra, hogy — Geyer G. Gyula tanár észleleteinek alapján — bővebben megismeressük. *Lathyrus sylvestris*, *latifolius* (Nyerges), *Vicia dumetorum*, *Astragalus glycyphyllos* (Bányaoldal), *Aster. Cicer* (réten, legelőn) és *Onobrychis*, *Dorycnium suffruticosum* (jóléshi hegyen); *Trifolium filiforme* (vizmentén), *pannonicum* (hegyi réteken), *alpestre*; *Anthyllis vulneraria* (hegyi rét.); *Cytisus austriacus* (jóléshi hegyen), *Lotus tetragonolobus L.* (Rudnán, az Ivágyó alján, sűrű erdőben), *Genista pilosa*

(Posálló), *Padus Mahaleb* (szőlők körül a szádellői völgyben), *Rosa alpina*, *rubiginosa*, *tomentosa*; *Fragaria collina*, *Potentilla inclinata*, *opaca*; *Alchemilla vulgaris* (hegyi legelőkön), *Geum montanum*, *rivale*; *Spiraea aruncus*, *Ulmaria*, *chamaedrifolia* (Hradzim mécszhegyen 3027' Δ), *Sorbus aucuparia* (erdőkön), *Aria nivea* (jóléshi hegy, Nyerges), *Crataegus torminalis*, *Hippuris vulgaris*; *Oenothera biennis*; *Geranium phaeum*, *palustre*, *sylvaticum*, *rotundifolium* stb. *Linum catharticum*, *Mercurialis perennis*, *Euphorbia amygdaloides*, *esula*, *palustris*, *dulcis*, *platyphyllos*, *Staphylea pinnata*, *Polygala major*, *vulgaris*, *comosa*, *amara*. *Acer* négy faj. *Hypericum hirsutum* (Ökörhegy 4020' Δ), *quadrangulum*. *Malva sylvestris*, *rotundifolia*, *vulgaris*; *Lavatera thuringiaca*. *Lychnis diurna*, *vespertina*; *Silene inflata*, *gallica*, *nutans*, *nemoralis*; *Dianthus deltoides*, *superbus*; *Stellaria uliginosa*, *glauc*a; *Moehringia trinerva*; *Sagina procumbens* (Sajó mellett homokos réteken); *Scleranthus annuus*; *Herniaria glabra*. *Parnassia palustris* (hegyeken), *Diplotaxis tenuifolia*, *Neslia paniculata*; *Erysimum cheiranthus*, *crepidifolium*, *odoratum*; *Hesperis matronalis* (szádellői völgy); *Biscutella laevigata*, *Draba aizoon* és *nemoralis*, *Alyssum calycinum* (jóléshi hegy.), *alpestre* (Szoroskő); *Lunaria rediviva*, *Turritis hirsuta*, *Dentaria enneaphyllos* és *bulbifera*, *Cardamine amara* (Posálló hegy) és *hirsuta*. *Corydalis cava*, *Papaver dubium*; *Cimicifuga foetida*. *Actaea spicata*, *Delphinium elatum* (hegyeken), *Aquilegia vulgaris* *Trollius europaeus* (Dobsina vidéke); *Ranunculus polyanthemus*, *philonotis* stb. *Hepatica triloba* (a hegyek éjsz. oldalán), *Anemone pulsatilla*, *Halleri*, *sylvestris*, *nemorosa*, *ranunculoides*; *Thalictrum flavum* (jóléshi hegy), *aquilegifolium*; *Atragene alpina* (Hradzim), *Clematis vitibla*, *recta* (Körös m. Lészek völgyében), *Ribes Grossularia* (hegyeken közönséges), *alpinum* (Dobsina fölött a hegyeken). *Saxifraga Aizoon*, *Sempervivum hirtum*, *Anthriscus sylvestris* (Posálló völgyeiben), *Angelica sylvestris* (Sajónál), *Heracleum sphondilium*, *Peucedanum officinale*, *Bupleurum rotundifolium* (dobsinai hegyeken), *Pimpinella saxifraga*, *magna* (erdőszélen), *Athamanta libanotis* (Iványó). *Eryngium planum* (csetneki uton), *Astrantia major*, *Sanicula europaea*, *Erica vulgaris*, *Vaccinium myrtillus* és *vitisidaea*, *Trientalis europaea*, *Soldanella alpina* (Posállón, β . *montana*), *Cortusa Matthioli*. *Primula elatior*, *auricula*. *Orobanche polymorpha*, *Pedicularis palustris* (Posálló völgyeiben, Dobsinán), *sylvatica*; *Euphrasia Odontites* (Dobsina), *lutea*. *Veronica spicata*, *latifolia*, *prostrata*, *austriaca*, *Anagallis*, *Beccabunga*, *officinalis*, *serpyllifolia* stb. *Digitalis grandiflora*, *Linaria genistifolia*, *Scrophularia Scopoli*, *Verbascum lychnitis*, *blattaria* stb., ori-

entale β . austriacum. *Atropa Belladonna* (Bányaoldal). *Polemonium coeruleum* (Dobsina). *Onosma echiioides*. *Stachys sylvatica* (Posátló), alpina (Iványó tetején), recta (Nyergesben), *Chenopodium vulgare*, *Lamium album*, *Galeobdolon luteum*, *Calamintha acinos*, alpina (jóléshi hegy), *Glechoma hirsuta* (Iványó). *Salvia austriaca*, glutinosa, verticillata; *Melittis melissophyllum* (Nyerges), *Lycopus europaeus*, *Mentha aquatica*, *Verbena officinalis* (Nadabulán). *Gentiana amarella*, cruciata, ciliata, asclepiadea; *Cynanchum vincetoxicum*. *Viburnum lantana*, *Sherardia arvensis*. *Asperula odorata*, cynanchica, Aparine; *Galium sylvaticum*, *Adenophora svaveolens* (Ramzsás), *Campanula rotundifolia*, carpatica (Dobsina), *trachelium*, *rapunculoides*, *cervicaria*; *Phyteuma orbiculare*, spicatum. *Valeriana tripteris*. *Hieracium stoloniferum*, saxatile (jóléshi hegy), *villosum*, *murorum*; *Rudbeckia laciniata* (Betlér), *Prenanthes purpurea*; *Leontodon Schraderi* (Posátló felé a Ramzsás fölött); *Lapsana communis*, *Serratula tinctoria*, *Cacalia albifrons*: *Cirsium eriophorum* (jóléshi és berzéli hegyek), *oleraceum*; *Inula bubonium* (Nyerges); *Carlina acaulis*, *subacaulis* (Sajóparton), vulgaris; *Senecio Jacobaea*, viscosus (erdővágásokban), *saracenicus* (Ramzsás völgyeiben), *Doronicum austriacum* (Posátló), *Sonchus asper*, *alpinus* (Ramzsás). *Gnaphalium germanicum* (Posátló), *sylvaticum* (Ramzsás), *Cineraria aurantiaca*; *Achillea tanacetifolia*, *ptarmica* (Nyirjes mellett); *Carduus personata* (Nyerges alján), *Cnicus palustris*, *eriophorus* (jóléshi hegy), *canus*, *Bidens cernua*, *tripartita*, *Asarum europaeum*. *Daphne mezereum*. *Polygonum hydropiper*, *dumetorum*, *convolvulus*. *Amaranth. retroflexus*. *Parietaria erecta* (szádellői völgy): *Pinus Strobus* (erdei fának is növelik). *Lemna trisulea*, *polyrrhiza*, min. *Cypripedium Calceolus* (Nyerges), *Neottia Nilusavis* (Iványó), *Platanthera bifolia* (Posátló), *Gymnadenia odoratissima* és *conopsea* (Posátlón és völgyeiben), *Orchis maculata*, *latifolia*, *sambucina*, *globosa* és *mascula* (Posátló). *Galanthus nivalis*, *Hyacinthus comosus* (Rákoshegy alján a vetés közt), *Crocus vernus* (Dobsina); *Polygonatum verticillatum* (Posátló), *multiflorum*, *vulgare*; *Allium ursinum* (Ramzsás völgyeiben), *flavum* (Szoroskő s jóléshi hegy), *Lilium martagon*; *Gagea arvensis*, *lutea*; *Anthericum ramosum*; *Veratrum album*; *Luzula pilosa*, *albida*; *Juncus campestris*, *effusus*, *obtusiflorus*; *Cyperus fuscus*. *Eriophorum latifolium*, *angustifolium*; *Scirpus maritimus*, *sylvaticus*; *Heleocharis palustris*; *Carex caespitosa* (Jólész), *montana*, *praecox* stb. *Andropogon Ischemum* (jóléshi hegy), *Nardus stricta*, *Bromus pinnatus*, *inermis*, *secalinus*, *tectorum*; *Avena fatua*, *Melica ciliata* (jóléshi hegy), *nutans*; *Eragrotis poaeoides*, *Festuca duriuscula*,

Sesleria coerulea, *Aira caespitosa*, *Anemagrostis spica venti*, *Stipa pennata*, *Arundo phragmites*, *Triticum repens*, *Setaria glauca*, *verticillata*, *Panicum crus galli*, *italicum*, *dactylon*; *Holcus mollis*. — Ezekhez adandók: *Circaea lutetiana* (Ivágó, Posálló), *Polycnemum arvense* (homokos réteken), *Scabiosa ochroleuca*, *Dipsacus pilosus* (Ivágó alján), *Hedera helix*, *Chenopodium olidum*, *glaucom*, *polyspermum*; *Sambucus ebulus*, *racemosus*; *Monotropa Hyppopitys* (Csucsom felett a tölgyesekben !), *Sedum maximum*, *Asarum europaeum*, *Rezeda lutea*, *Waldsteinia geoides*, *Geum rivale*, *Hibiscus Trionum*, *Zanichellia palustris* (Sajó mellett álló vízben). Az eddigi vizsgálatok szerint e vidékről mintegy 830 virágos (*phanerogamae*) növényfaj ismeretes. — A virágtalanok közül nevezetesbek: *Lycopodium clavatum*, *Botrychium lunaria*, *Pteris aquilina* (Ramzsás), *Scolopendrium officinarum* (berzéli hegy), *Asplenium trichomanes*, *viride*, *ruta*, *muraria*; *Aspidium aculeatum*, *filixmas*, *Thelypteris* (Nyerges alján a nádasban); *Polypodium vulgare*, *Equisetum arvense*, *sylvaticum*, *palustre* stb. Eddigelé mintegy 110 cryptogam határozott meg.

Kraszna-Horka- Váralja növényzetéből különösen kiemelendők: *Lonicera alpigena*, *Reseda luteola*, *Sium angustifolium*, *Cynodon Dactylon*, *Digitaria sanguinalis*, *Scabiosa columbaria*, *Petasites officinalis*; *Ranunculus lanuginosus*, *Geranium pratense*, *Paris quadrifolia*, *Gladiolus communis* (nedves réteken), *Gentiana pumilata*, *Verbascum orientale*, *Digitalis ambigua*, *Angelica sylvestris*, *Helleborus viridis*, *niger* (?), *Aconitum Napellus*, *Euphorbia dulcis* stb.

A Sajó mentében kiválólag előfordulnak még **Berzétén**: *Primula auricula*, *Erythronium dens canis*, *Draba aizoides*. **Szalócson**: *Althaea officinalis* igen bőven, *Echinops sphaerocephalus*. **Pelsőczön**, legkivált a Nagyhegyen: *Lychnis coronaria*, *Silene viscosa*, *Clematis vitalba*, *Glycirrhiza glabra*, *Hedera helix*, *Echinosperrum Lappula*, *Lithospermum officinale*, *Cirsium oleraceum* (nedves réten), *Scorsonera purpurea*, *Hypochoeris maculata*, *Cineraria campestris*, *Inula ensifolia*, *salicifolia*; *Atropa Belladonna*, *Corydalis capnoides*, *Orchis coriophora*, *Epipactis pallens*, *Stipa pennata*. Valamint Nagy Teréz hátrahagyott jegyzékéből megemlitendők: *Cynoglossum officinale*, *Clematis recta*, *Borago officinalis*, *Sambucus nigra*, *Verbena officinalis*, *Convallaria Polygonatum*, *Stachys recta*, *Helleborus viridis*, *Hypericum androsaemum*, *Lysimachia vulgaris*, *nummularia*, *Malva rotundifolia*, *Eupatorium cannabinum*, *Herniaria glabra*, *Inula helenium*, *Euphorbia Lathyris*, *Veronica Anagallis*, *Beccabunga*, *officinalis*, *spicata*, *Sedum maximum*, *Scrophularia aquatica*, *Erythraea Centaurium*, *Centauria be-*

nedicta, Turritis glabra, Xanthium Strumarium, Polygonum amphibium, Nepeta Cataria, Althaea officinalis, Malva Alcea, Prunella vulgaris stb.

Tornalja (582' *) és **Sajó-Gömör** (560' S.) vidékén: *Nymphaea alba* L. (?) és *Nuphar lutum* Sm. (Sajóban), *Menyanthes trifoliata* L. (L. kertben a tó melletti réteken), *Ononis spinosa* L., *Inula Helenium* L. (S Gömör nedves rétein), *Nasturtium amphibium* R. Br. *Arabis arenosa* Scop. *Cardamine impatiens* L., *Alisum calycinum* L., *Stellaria viscida* M. B. (Sajó), *Sida Abutilon* L. (Sajó medrében), *Myosotis caespitosa* Schultz., *Hydrocharis morsus ranae* L. (Sajó), *Gagea lutea* Schultz. *Juncus lamprocarpus* Ehrh., *Carex stenophylla* Whlbg., *disticha* Huds., *frigida* All. *Andropogon Ischemum* L. stb.

Levárt tavaiban előfordul: *Acorus Calamus* L. — **Méhi** nedvesb rétein s Turóc folyónál *Teucrium Scordium* L. — A **bejei szőlőben** és **királyi temetőben** *Marrubium peregrinum* L. — Zsíp mellett *Adonis vernalis* L. (földeken), *Gratiola officinalis* L. és *Tanacetum vulgare* L. (árkokban), *Atropa Belladonna* L. (a horkai erdőben).

Serke határában előjönnek: *Callitriche verna* L., *Aira aquatica* L., *Hottonia palustris* L., *Ranunculus aquatilis* L., *fluvialis* Wigg., *Geranium palustre* (vizekben és pataksáokban); *Veronica longifolia* L. (cserjés patakpartokon); *Plantago Psyllium* L. (kövér nedves lapályon); *Heliotropium europaeum* L. (lapályos ugarokon); *Asperugo procumbens* L. (kerítések körül); *Androsace elongata* L., *Arenaria trinervia* L., *rubra a. campestris* L. (hegyi homokos szántóföldeken); *Evonymus verrucosus* Scop. (erdőn); *Salsola Tragus* L. (árkokban s utaknál), *Scilla bifolia* L., *Chrysosplenium alternifolium* L. (árnyas erdőkben); *Teucrium Scordium* L. (nedves réten); *Iberis nudicaulis* L., *Arabis Thaliana* L., *Amaranthus Blitum* L. (kerti gyomok); *Sisymbrium pannonicum* Jcg. (lapályos homokos szántóföldeken); *Geranium phaeum* L. (cserjés partokon); *Vicia lathyroides* L. (hegyi legelőkön); *Astragalus Onobrychis* L. (mezőn); *Artemisia scoparia* W. K. (homokos sovány partoldalakon).

A megye egyéb déli részeinek virányát főleg a rimaszombati eléggé képviseli; mindazáltal szükség némelyeket kiemelnünk: *Viburnum Lantana* L., *Crataegus Aria* L., *Clematis Viticella* L., *Ononis spinosa* L., *Xanthium Strumarium* L. **Rimaszécs** (515' mag.) körül; — *Dianthus collinus* W. K., *Cytisus leucanthus* W. K. **Putnok** (467' m.) határában; — *Adonis vernalis* L., *Platanthera bifolia* Rich. **Susa** mellett; — végre **Felső Zabarón** (Farkhegytető 1072' S.) a *Hedera helix* L. és *Trifolium alpestre* L. említendők, s az utóbbi itt

a legsoványabb vörös agyagtalajon tenyész, másfél lábnyi magasra nő, és e vidékre nézve megbecsülhetlen növény.

* *

Nem lesz felesleges e helyt a művelt növények elterjedésére és termesztésére egy futó tekintetet vetnünk. Megyénk 707,222 katas-tralis holdat tevő területéből 170,241 a szántóföldekre, 95,270 a rétek-re, és 36,079 k. h. a legelőre esik. — A gabnafélék közül kiváló-lag a déli részen: buza, tönköly (kevesebb), rozs, árpa (kevesebb), ku-koricza, — éjszakon: rozs, árpa, zab termesztetik. Így Rimaszécs s Putnok körül a buza és kukoricza a művelés alatti fölterületnek majdnem felét foglalják el, míg Zabaron már a talaj soványsága mi-att csak annyi vétetik művelés alá, mennyit trágyázás által birnak a termelők e célra használni. Itt tehát inkább tulnyomó a rozs. Rima-szombat 2648 k. holdnyi szántóföldein — a divatozó hármas ugar-rendszer mellett — $\frac{1}{3}$ -ban őszi (buza, rozs), $\frac{1}{3}$ -ban tavaszi vetés és kapor-növények díszlenek, általában a gabnafélék 6—8 magot adván. Nehéz, fekete, nyirkos, majdnem agyagos talajában legjobban fizet a buza és kukoricza, kevésbbé a rozs, árpa, zab. Pálfalván egy hold jól művelt földön a buza 12—13, a rozs 7—8, a zab 13—15 köblöt ad. Az árpa is dúsan fizet. Tornalján a buza, rozs, kukoricza, köles $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$ -ában; a tönköly, árpa, zab (kevesbbé) $\frac{1}{6}$ -ában termeltetik. Ros-nyón a 942 holdnyi szántóföld jobb fekvésű része is gondos művelést igényel, mely esetben a rozs — mint főtermény — 8—10 magot ad-hat, holott átlagosan 4—6 magot lehet számítani, ezen kívül az árpa is jól díszlik, kevésbbé a buza, a kukoricza csak kivételképen. Csetne-ken a művelt föld területe 1767 $\frac{1}{4}$ k. hold, s a termények 30%-t őszi, 25%-át tavaszi vetés képezi. Nagy-Rőcze szántóföldje 1238 hold, melyben főkép rozs, árpa, zab, valamint kevés köles és kukoricza ter-meltetnek, ez utóbbi azonban ritkán fizet jól. Az összes megyei gabo-natermés 1865-ben volt: buza 189,804, rozs 325,659, árpa 67,373, zab 390,940, kukoricza 48,293 pozsonyi mérő. — A rétek általában változó jelleműek, mert míg pl. sok helyen kiasznak, úgyhogy — mint Tornalján — többnyire mesterséges takarmányok földévé változtat-nak; addig Nagy-Rőcze (720 holdnyi) körül s a hegyközi rétek illatos, tápláló s bő takarmányt nyujtanak. Termett a megyében 1865-ben 631,772 mázsa széna, 102,199 m. sarju, 17,040 m. luczerna; melyeken kívül kisebb mennyiségben még bükköny, lóheré, babó, muhar stb. termesztetnek. — A legelők részint elkülönöztek, részint erdeiek,

(Tornalja, Rimaszombat), vagy mint Bisztró, Fillér s Szirken ilyenekül a vágások használatnak, ha azoknak állabjai legalább 12—15 évesek.

Az ipar- és kereskedelmi növények közül: a kender elegendő mennyiségben termeltetik Gortva, Pálfalva, Tornalja, Nagy-Rőcze vidékén s kivált a Balogvölgyön, melyből házi vásznat, s erős ezernát készítenek, s ezzel egész Pestig kereskedést üznek. A rőczei len már régóta nagy hírré kapott. Mákot Klenócz vidéke termel sokat. A dohány megyénkben egykor kitünő termelési cikket képezett; időkben, úgy látszik, Csetnekre és Ochtinára központosul, melyek szerencsés fekvésük- és talajuknál fogva kiválólag e növény tenyésztésére utalvák. Amott 100 kat. holdnyi területen főkép a virginiai és muskotály a legelterjedtebb, itt 120 holdon jelenleg a csetnekinél is — mivel a talaj nincs annyira kimerítve erejéből, s a birtokokosok maguk művelik szorgalmasan földjeiket — jobb dohányt termesztenek, mely az alföldinek kövérségét a csetnekének zamatával kellemesen egyesíti. Említést érdemel még a dúlházi is.

Zöltség több-kevesebb terem. Kitünő zöltségtermelő helyek: a felvidék általában a „burgonya hazája“, s némelyik vidék szegénységének — mondhatni — egyedüli tápszere. (Megjegyzendő, hogy itt a burgonya nagybani termesztését Chászár András, nagynevű ügyvéd, a Martinovics-féle összeesküvés fogalmazója (!) kezdte, mi végett a jólszi hegy lejtőjén nagyszerű pinczékét és egy nyárilakot építtetett, mely utóbbinak romjai a pinczék fölött most is láthatók; a pinczék ellenben majdnem teljes épségben megmaradtak. (A köznép e romokat „Krumpli-vár“-nak nevezi). A délibb tájakon tetemesen kisebb mennyiségben és silányabb minőségben termeltetik annyira, hogy ez a szükséglet sem pótolja. S míg Csetnek termesztményeinek 10, Klenóczéinak 30%-át a burgonya teszi, Rimaszombat burgonyatermesztését legfőlebb 2%-ra tehetni. — Káposztát nagyban és sikerrel termelnek Rimaszombat, Csetnek, Jólsva, Nagy-Rőcze, de ezek sem oly mérvben, hogy az általános szükségletet pótolnák, miért is Szepes és Liptó megyék e részben a hiányt fedezik. A termelés alatt való válfajok száma 18. — Egyéb zöltségfajtákra nézve első helyen áll Pelsőcz (petrezselyem, zeller) stb. és Baradna vidéke (sárga répa), míg a burgundi répát sok helyen ugyan, de csak saját szükségletre (mint egy 4000 pozs. mérőt) termesztik. Ez áll az ugorka-, saláta-, hagymáról, s egyebekről is, melyekre nézve a hiányt a szomszéd Torna és Heves megyék pótolják.

A gyümölcs termesztés általában virágzónak mondható. Míg

egy részről ugyan a köznép a nemesítéssel keveset gondol, annál örvendetesebb az értelmiség állandó s fejlődő buzgalma, mely több helyt a termelés ezen ágának emelése tekintetéből, társulatokat képez. Legelső helyen állanak Jólsva, Nagy-Rőcze (40 alma-, 38 körte-, 10 szilvaválfajjal), Tiszolcz és Csetnek (20—25 alma-, 30—40 körte-, 8—10 szilva-, 6—8 dióválfajjal) vidékei, holott a gyümölcsstenyésztés a legrégibb időktől fogva elismerésre méltó fokra emelkedett. Számos és díszlő gyümölcsöskert épen oly helyeken keletkezett, melyek meredekségök s sziklás voltak, vagy vizmosások miatt szántásra alkalmatlanok valának. Csupán Csetneken nem ritka évben 1000—1500 mérő gyümölcs (alma, körte), s 200—300 hordó szilva — ez utóbbi aszaltan vagy szeszszé főzve — jön eladásba. A Rima és Sajó mentében a gyümölcsstenyésztés emelkedőben van. A talaj- s égálji viszonyok nem csekély befolyással vannak a gyümölcsfatenyésztetre. Így Rimaszombat inkább a Prunusfajoknak kedvezőbb, míg a Pyrusfajok rövid életűek. — Somot nagyobb mérvben tenyészt Jólsva-Taplócza, Miglesz, Mikolcsány, Jólész, Berzéte — szeszfőzésre, — szilvát inkább Gicze, Perlát, Hosszurét és Murány. A Balogvölgye sem áll hátrább e tekintetben a nevezett helyeknél. Tenyészt e vidék a berkenyétől egész a mandoláig, de mégis leginkább szilvát (szesznek s kifőttnek — lekvár —), almát, körtét és cseresznyét, s ezeket részint frissében — Zólyom, Liptó és Szepes megyékbe szekerekre, — részint aszalva a kereskedésbe bocsátja. A megyében 1865-ben termett gyümölcs hiv. kimutatás szerint — 26,925 mázsára tétetik, melyből 1465 mázsa kivitetett. — A szőlőművelés főbb pontjai Putnok, Ajnácskő és a Balogvölgye. Bortermelő község van a megyében 44. Hogy azonban ez megyénkben hajdan nagyobb virágzásnak örvendett, mint jelenleg, arról nemcsak a köznép nyelvén forgó adomák, hanem némely helyek régi elnevezései is tanúságot tesznek. A Rozsnyó felett emelkedő „Kálváriahegy“ déli lejtőjének egyik része pl. most is „Szőlőmar“-nak neveztetik; a pelsőczyi hegy a város felé néző részén még most is az egyes szőlőskertek határait könnyen megkülönböztethetni, habár a tökéek rég eltűntek és; Sajó-Gömör határában levő szőlőskertek dicső Mátyás korában nagyobb jelentőséggel birhattak, mint jelenleg, ámbár mostani tulajdonosaik kitünő szorgalmat fejtenek ki művelésükre. A rimaszombati szőlők is maholnap csak névleg lesznek azok, miután hovatovább egyéb növények termesztésére fordíttatnak. Itt is áll azon körülmény, mely szerint e vidék égálji viszonyai a véderdők kipusztítása óta tetemesen megváltoztak. Égykor a „Papharaszt“ Rimaszombat gyümölcsöskertje, a

„Kikerics“ és a Nagyhegy“ víg és bő szüretetek tanui valának. Az északi tájakon csak védett helyeken tenyésznek egyes szőlőtők, melyek — kivált a fekete és kék eperszőlő — kevesebb gondviselés mellett elég bőven teremnek. Az 1564 kat. holdra terjedő szőlők termése 1865-ben 1417 akóra tétetik, mi a rendszerinti szükségletet — 28,600 akó — csak kis részben fedezi. — A sárga- (*Cucumis melo* L.) és görög-dinnye (*Citrullus vulgaris* Schrad.) igen sok helyt, de csak — mondhatni — „izlelésül“ termesztetik, úgy hogy e részben meggyénk a szomszéd Hevesmegye nagyobbyszerű szállítmányait kénytelen igénybe venni. Egyes szenvedélyes dnyészeink a legfinomabb válfajokat — gyakran kitűnő sikerrel termelik. — Mogyoró, dió majdnem mindenütt, hol a gyümölcstenyésztés virágzik; szelíd gesztenye (*Castanea vesca* Gaert.) csak egyes példányokban fordul elő, a szomszéd Nógrádból — Kékkő vidékéről — szállítva ide kisebb mennyiségben.

Gömörmegye virányának teljes ismertetését, valamint statisztikáját csupán úgy és akkor lehet majd adni, ha meggyénk minden kiváló pontjának növénytani viszonyait megfigyelni, s átvizsgálni szakférfiak vállalkoznak, kiknek minden irányban kifejtett tudományos buvárlatai alapján biztos és minél bővebb adatokkal rendelkezhetünk.

Fábry János,
tanár.

IV. FEJEZET.

Az aggtelki és büdöstői barlangok. *)

1) A Baradla.

(Egy térképpel.)

Azon külső és belső sajátságok, melyek, mint láttuk a gömőri mészkő-hegységet jellemzik, seholsem mutatkoznak oly határozottan, mint Aggtelek környékén. a Kecső, Jósafő, Teresztenye pusztá, Égerszög, Kanó, Trizs, Cselényi pusztá és Hosszúszó közötti területen. Ezt a pelsőczy és égerszögi utak majdnem a közepén szegik, amaz nyugat, emez kelet felől tartván Aggteleknek. Innen a kassai út éjszak felé kanyarodik, a lapsai, tornaljai vagyis pesti és imolai utak pedig valamint a trizsi ösvény déli irányt vesznek. Az egész terület kisebb nagyobb sziklahátakból, többnyire gömbölyű hegyekből és lapos földhullámokból áll, melyeket sajátságos völgyelések és vájadékok választanak el egymástól. Mind a sziklahátakon és hegyeken, mind a völgyekben és lapályokon kisebb nagyobb mélye-

*) Az Aggtelki barlangot a megye néhai főmérnöke Rajsz Keresztély mérte fel legelőször 1801. júl. 6. s köv. nap., még pedig Bartholomaeides közbenjárása mellett s Prónay Gábor főispány meghagyásából és költségén. Rajsz leírása és rajzolatai 1802-ben Görög János költségén jelentek meg Bécsben, továbbá Bredeczky „Beiträge zur Topographie“ etc. V. kötetében, azután Bartholomaeides is közölte Gömörmegye leírásában, előrebecsátván Townson angol utazó leírását, ki a barlangot 1792-ben látogatta volt meg. A „Tudományos Gyűjtemény“ 1823-diki évfolyamában találunk egy ismertetést, mely szintén a barlangnak csak régen ismert ágát írja le. 1831-ben Vass Imre volt megyei főmérnök munkája jelent meg két térképpel, az egyikben az egész környék területe van feltüntetve (Fekete területe az aggtelki barlangnak egész kiterjedésében), a másikon különösen maga a barlang van ábrázolva. Ez utóbbit kisebbitett mérvben újra met-szettük s e munkához csatoltuk. Vass nemcsak a régi ágat írta le szabatosan, mint elődjei, hanem az új ágat is ő fedezte fel és ismertetette meg első. Újabb időben dr. Schmidl Adolf új adalékokkal bővítette a barlang ismertetését. (Die Baradla Höhle bei Aggtelek etc. Sitzungsber. der math. natur. Classe der k. Akademie der Wissensch. XXII. köt.); végre dr. Schwab (Land und Leute in Ungarn, Leipzig 1865) írta le a barlangot, melyet 1855, 1857 és 1860-ban látogatott vala meg.

dések és horpadások vannak, melyeket töbörnek, ravaszlyuknak és lápának neveznek. Folytonosan csergedező patak az egész környéken csak egy van, t. i. a Kecső, mert az eső vizét a sok töbör és ravaszlyuk nyeli el. Forrás is kevés helyen bugyog, s mikor szárazság uralkodik, a lakosoknak helyenként elegendő ivóvizők sincs. De a töbörök és ravaszlyukak nyelőin beszivárgó s a hegyek gyomrában egybegyűlő víz azután helyenként annál nagyobb bőséggel fakad ki, úgy hogy egy-egy forrás legott malmot hajtó patakot képez. Így Aggtelektől éjszakkeletre $\frac{1}{4}$ mfdre, Jósafőnél egy sziklafal alól oly bővizű forrás fakad, hogy vize több malomkereket képes forgatni, mielőtt a Kecsővel egyesül. Hasonló bővizű forrás Torna mvárostól éjszakkeletre fakad; Döbröd helység lakosainak is egyetlen forrás szolgáltatja a szükséges vizet.

A pelsőcezi és égerszögi úttól éjszakra eső vidék hegyesebb, dombosabb, mint a terület déli része. A magaslatok többnyire ke-rekalakúak, gyér erdővel fedvék, néha egészen kopaszok, gyakran mind hátukon mind oldalaikon kisebb nagyobb szikladarabokkal behintvék. Aggtelek közvetlen szomszédjában a Baradla tető emelkedik s félív alakjában délnyugatról éjszakkeletre húzódik, éjszakkeleti nyulványa Kis Bikknék, délnyugati szakadéka Kis Baradlának neveztetik. Odább éjszakra a Kishegy domborodik, délkeleti széle a Mészoldal; Aggtelektől éjszakra s a Kishegytől délnyugatra a Karófészek tető van, melyhez kelet felől egy más szintén, éjszakkeletre húzódó sziklahát csatlakozik, s melyet a Kishegytől az éjszokról délre tartó, töbörök láncolatából álló Mogyorós völgy választ el; odább keletre a Középhegy, ettől délkeletre meg délre a Mellyész, Szár, Nagy- és Kis-Téne és Szomor hegyek domborodnak. Az Aggtelek felől Jósafőnek tartó kassai út a Karófészek és keleti mellékszárnya alatt keletre kanyarodik, azután a Nagy-Téne és Mellyész nyugati oldalán éjszakra fordul. A Mellyésztől délkeletre s a Szárhegytől éjszakkeletre a Miczki magaslat s ettől éjszakra a Jósva Gallya nevű terjedelmes hegyhát nyúlik el Jósafő nyugati oldalán, éjszokról délre. Odább nyugatra a Magas hegy emelkedik a Karófészek tetőtől éjszakkeletre, alatta a „Gabonakert“ terület.

A Baradla tetőtől éjszaknyugatra a környék legmagasb hegye, a Poronya tető nyúlik el délről éjszakkeletre, éjszakkeleti végfoka Várhegynek neveztetik. Közte s a Baradla tető és Kis hegy közt a Baradla völgye kanyarodik el éjszokról délre. A Poronya tető nyugati oldalán a Berkenye domborodik Kecsőtől délre;

odább nyugatra a Domicza és Gyöngyi Bóla, Kecsónél pedig éjszak felé a László tető magaslanak.

A terület déli felében laposabb és alacsonyabb földhullámok vannak, melyek részint felszántvák, részint erdősök. Ilyen Domiczkától délre a Nyírjes, ettől délkeletre a Hollófészek, Bagolyvágás stb.

Az egész vidéket jellemző töbörök, ravaszlyukak és lapák közül némelyek állandóan, mások csak nedves időben vízzel vannak megtelve, s tehát állandó vagy időszakos tócsákat képeznek. Nagy esőzések alkalmával nyelöik nem képesek a bennök meggyűlő vizet oly hirtelen felvenni, s így az összetódult víz, néha embereknek is veszélyes örvényeket hány. Mindjárt Aggtelektől keletre negyed órányira egy sziklahasadék látható, melybe néhány ölnyre be lehet hatolni. Ez kiválólag Ravasz lyuknak vagy Zamboly lyuknak nevezetik, épen a Retek barlangtól délre esik, melyben Schmidl a harmadik barlangi patakot fedezte fel. Ettől éjszakra a helység keleti házai s a Karófészektető délnyugati nyulványa között a Tóhely van, mely vagy 80 év előtt lepetett el a víztől, más, bokrokkal benőtt ravaszlyuk, melynél esőzéskor nagy örvények támadnak, a Kis Baradla nevű sziklafal tövében, hozzá közel a Csernai tó van, mely azonban néhány év óta száraz; odább a már régóta létező Veres tavat találjuk. A Karófészek tető és Aggtelek között a sziklaháton a Gallya töbör, ettől délre a Konkolyos nyugati oldalán azon ravaszlyuk van, mely a délről éjszakra kigyózdó Nagyvölgyi ér vizét nyeli el; odább keletre a Szomorhegyi lyukat találjuk, melyben a Bartók völgye felől éjszakra kigyózdó ér tűnik el, s melynek közelében a Nádas tó és ettől éjszakra egy más tócsa van. A Szánhegy délkeleti oldalán a Macskás lyukat, a Középhegy és Jósua Gallya közt, a kassai út éjszaki oldalán, a Sortöbröt, odább éjszakra a Magas hegy és Jósua Gallya közt a Hosszútöbröt, a Magas hegy éjszaki oldalán a Farkaslyukat találjuk. Végre a Domicza nyugati oldalán az Ördöglyuk s közelében egy magaslaton a Büdöstő, attól keletre Domiklapája, a lapsai és tornaljai út között a Róka lyuk, Aggtelektől délre a Bábal yuk, ettől délre, s a trizsi ösvénytől keletre a Feketető vannak.

A sziklahátak és hegyek külső hasadécai, vájadékai és horpadásai gyaníttatják, hogy az egész környéken földalatti üregek és barlangok vannak. Közölük legismeretesebb és minden tekintetben legnevezetesebb a Baradla. Ez a hasonnevű sziklahát gyomrában éjszakeleti irányban kanyarodik, azután keletre és délkeletre fordul,

a Mogyorós völgy alatt elmenvén a Karófészek tető és Középhegy déli oldalán a kassai úton túlig terjed, onnan éjszakra kanyarodván, a Jósva Gallyában húzódik tovább Jósafő felé.

A Baradla sok kisebb nagyobb üregnek és földalatti járatnak nagyszerű tömkelege. Nagyobb kiterjedésű mint Európa bármely más barlangja, s talán csakis az Éjszak-Amerikában, Kentucky államban találtató Mammuth-barlang múlja felül. *) Tudniillik eddigelé kikutatott ágainak összes hossza 4,194 öl; ebből esik a régóta ismeretes főágra a Vaskapuig 750, a Vass Imre főmérnök által fölfedezett új főágra a Vaskaputól a Pokolig 2,317, az eddigelé megvizsgált különböző mellékágakra együttvéve 1,127 öl.

Szélessége és magassága különböző. Általában régóta ismert főága szélesebb mint az új; a kis templomtól kezdve a Parnasszusig 400, s ebből a Virágos kertig egyenes irányban 140 ölnyi hosszúságában mindenütt 10 öl széles; más ugyan oly széles szakasza a Horeb hegytől a Vaskapuig 200 ölre nyúlik. Ellenben az új barlang egyremásra 4—5, helyenként csak 1—3 öl széles, de végső üregének annál nagyobb szerű méretei vannak, t. i. 40 öl széles és 70 öl hosszú.

Különösen következő sajátságai jellemzik a Baradlát: vízszintes kiterjedése igen nagy, egy osztrák mfldet meghaladván; különböző üregei terjedelmesek, tágasak, az ezeket egybekapcsoló járatok többnyire vízszintes irányúak, szintén elég téresek és tárnához hasonlóak: fenekét többnyire kő-omolványok és homok, helyenként agyag és cseppkőves boríték fedik; benne az álló, mintegy a fenekéből kinőtt cseppkövek (stalagmitok) túlnyomók, s ezek többnyire barna, verhenyes vagy sárgás színűek; függő cseppkövek (stalaktitok) aránylag gyéribben fordulnak elő; általában csepegőkövei a közönséges tönkökön, óriási spárgákon, idomtalan oszlopokon kívül gyakran igen sajátságos és szép alakzatokat képeznek; végre főágát s néhány mellékágát is folyóvíz futja végig, mely itt-ott tetemes mélységi tócsákat képez.

*) Az ismeretes európai barlangok főágainak hossza a következő:

A Bieli barlang főága	107 öl.
Az Antiparoszi barlang főága	110 öl.
A Baumann barlang főága	126 öl.
Devils-Arse Derbyshireben	458 öl.
Bredevind-barlang Felső-Pfalzban	600 öl.
Jurte-barlang Iszlandon	862 öl.
Eldon-barlang a Peakben Derbyshireben	1642 öl.
Adelszbergi barlang Krajnában	1243 öl.
Planinai barlang Krajnában	1710 öl.

A Mammuth barlang hossza Kentuckyban állítólag 9 angol = 1. 15 oszt. mfld.

Szálljunk immár le a csodálatos földalatti világba. A barlang szája a Baradlatető homlokzatában van, mely mint sziklafal függőlegesen mered fel mintegy 450 ölnyi távolságban Aggtelektől északnyugatra. Egy ösvény a helység felől, más egyenest az országot felől a völgyön felfelé viszen oda. Gyepes s itt-ott szikladarabokkal behintett lejtőn felmenvén, egy nyeregforma horpadásba jutunk, mely a Baradla tető meredek sziklafala felé lankásan ereszkedik s vele együtt egy háromszegletű kis völgyeleget képez, melynek keleti oldalán a barlang nyílását találjuk. A Baradla tető jobbára kopasz és lapos felületű, kivált a szomszéd erdős és bokros hegyek sorából előredőlő homloka majdnem egészen meztelen, csak egyes bokrosok mutatkoznak rajta. A barlang száját sokáig hiában keressük szemünkkel, a mint a sziklafal felé közeledünk, mert egy jobb felől kiálló sziklaszál elrejtí előtünk. Végre a sziklafal tövéhez érven, ott állunk a nyílás előtt, mely nyugatra néz s egy hat láb magas, keskeny kapu. Eredetileg még alacsonyabb és szűkebb volt; még Bartholomaeides csak $3\frac{1}{4}$ láb magasnak s 5 láb szélesnek mondja. Küszöbe fölé a sziklafal felső párkánya 151 lábnyira emelkedik. Bemenvén a tátongó nyíláson, a barlangnak mindinkább kitáguló torkán haladunk előre, mely még mindig lejtősen ereszkedik le a hegy belsejébe. T. i. a nyílás előtt domborodó part csupa omladékokból áll, melyek egy darabig még a barlang torkába is leszolgálnak. A barlang sík fenekét csak ott érjük, hol az omolvány képezte lejtőnek vége szakad. A két „Pitvar“ már elég tágas üreg, falain és boltozatain már némi cseppköveket is találunk. Az első pitvarban, 16 ölnyre a bejárástól, balra egy felfelé menő sziklahasadék, a „Kémény“ látható, melynek fenekén iható vize van. A második pitvar jobb oldalán egy melléküreg nyílik, melyet „Csontház“nak neveznek, minthogy emberi tetemeket találtak benne.

A hagyomány szerint a lakosok ide menekültek a tatárok és törökök elől s az ellenség rakta tűznek füstjétől fűltak meg. Hihetőleg a ragályos betegségben elhalt embereket takarították el e helyen. A Csontházban a barlang első patakja fakad ki, melyet Rajsza Acheronnak nevezett el, s mely a Baradla tető homlokzata előtti völgyelemben beszivárgó vízből támad. Csak nedves időjárásakor folyik, száraz időben kiapad és egyes álló tócsákat meg pocsolyákat képez. A Csontházból a barlang főágába jut. Oda hagyván azon melléküreget s bal felé tovább haladván, csak hamar az Acheronhoz jutunk; ezen átkelvén jobb partján egy roppant sziklaszálat pillantunk meg, mely a falhoz támaszkodik és sok, de a befüstelés miatt már olvashatatlan felirattal van borítva. Ez az „Ország kőtáblája“. Vele átellenben a

patak bal partján egy 3 láb mély apró vízmedencze van, igen jó iható vízzel.

Az Ország kőtáblája körül tekergő úton előrehaladván, nemso-kára „Mojzes oltárát“ érjük el, mely gyönyörű cseppkő-alkotmány lehetett, több egymás fölé rakott és sok diszítménynyel ékesített menyezetet ábrázolván; most legtöbb horga és diszítménye már le van törve. Vele átellenben jobbra a „Róka lyuk“-nak nevezett melléküreg nyílik. A főágban az Acheron mentében tovább haladván, a „Cseppkő-függöny“-hez jutunk, mely azonban mint egyáltalán a főág legtöbb része már nagyon kormos és füstös, mert azelőtt fenyőforgácsot használtak, most pedig szurokszövétneket használnak világításra. Azután a patakon átkelvén, mely a függöny mögött jobbra egy alacsony üregbe folyván eltűnik, bal oldalán kapaszkodunk fel s így a „Nagy templom“-ba jutunk, melynek feneke, falai és cseppkő-alkotmányai már egészen kormosak. Közepén a „Nagy oltár“ van, egy igen vastag, de nem magas állócseppkő, mögötte két csúcsíves kapucska a „Szószék“-hez vezet, körülte a „Hármas torony“, a „Pápa tiarája“, az óriási „Fuvó“, a „Kályha“ s más alakzatok mutatkoznak; odább a „Szent háromság oszlopa“ emelkedik, mely mellett a „Denevér barlang“ tágas bejárással nyílik. A főágban tovább menvén, és „Sz. István tornyát“, mely gót tornyú és sárga cseppkőből való kápolna, balra hagyván, kanyargós lépcsőzetre jutunk s a barlang főágában emelkedő sziklatömeg tövéen egy nyájas csarnokot pillantunk meg, melybe agyagos lejtőn ereszkedünk le s mely 100 láb hosszú és 96 láb magas; agyagtalaja egészen sík. Ez a „Kis templom“, mely azonban jóval tágasabb üreg mind a „Nagy templom“. Itt a vezetők botjaikat a különböző hosszúságú és vastagságú s részint üreges állócseppkövekhez ütik s így meglepő harangszólást támasztanak, mely hol fenséges komoly, hol halkán rezgő, hol hangosan és derülten dagadozó. Ha alkalmas helyeken megállva szövétnেকেiket majd csendesesen tartják, majd függőleges körökben forgatják: akkor a legábrándosabb s legváltozatosabb képeket varázsolják elő. A Kis templomban megzendülő karének egy melléküregből hallgatva, leirhatatlan ünnepies benyomást tesz az emberre, főleg ha a szövétnেকেket eloltják.

A Kis templomnál a barlang főága 16 öl magas és 15 öl széles, s azután mintegy 400 öli hosszúságban átlagos szélessége 10 öl, és pedig vagy 140 ölnyre csaknem egészen egyenes irányú. Balra igen alacsony boltozat alól, mely a B ü d ö s t ó á g n a k vagyis P a r a d i c s o m n a k nevezett melléküreg bejárása, egy vigan szökdelő patak bújik elő, melyet Styxnek neveztek el. Ez bővebb vizű mint az

Acheron, a Kis Baradla tövében beszivárgó vizekből támad és soha sem apad ki. Némelyek azt vélik, hogy a Búdöstóból ered, mely 1430 ölnyre van a Baradlától. — Nehány öllel odább a jobb oldalon, egy medence van, melyből a víz nagy zúgással rohan ki. A Styx patak hídján átmenvén, oly sima fenekű üregbe jutunk, hogy benne tánczolni lehet. Azért „Tánczterem“-nek nevezték el, s nem hiában, mert olykor csakugyan tánczolnak benne; oldalain köröskörül fapadok vannak. Tovább menvén, „Sz. János oszlopá“-hoz jutunk, melynél az Acheron ismét a főágba kerül s egy szikla alagúton át csendesen folyván, a Styx-szel egycsül. A két patak egyesülésénél nevezetes cseppelés van, s a feneken kerékvágányhoz hasonló hornyolások láthatók. Efféle bevágások a Denevérbarlangban is vannak, és sokan valóban azt hiszik, hogy keréknyomai azon talyigáknak, melyeket az emberek használtak, kik a barlangban laktak. A bevágások ugyan egyenközűek, s mintegy 3 lábnyira esnek egymástól, mégis nem hihető, hogy talyiga vagy szekér járásától származnának. Rendesen úgy vélik, hogy sohasem iszapolódnak be, de *Schwab* 1860-ban, hosszas esőzés után látogatván meg a barlangot, mindenütt sok sarat és iszapot talált, s nevezetesen a legtöbb „kerékvágány“ is be volt iszapolva.

Azontul a barlang nyirkos, csúszós és egyenetlen, de a „Virágoskert“ elfeledteti a fáradtságot. E szép üreg nagyon magas és tágas, s fenekét hullámosan tekert és pikkelyes csepegőkövek borítják, melyek csak 1—2 hüvelyk magasak s hajdan vakító fehérek voltak, most azonban már nagyon kormosak. Ha e szép csarnokban a földre irányzott pistolyt sütünk el, akkor nagysokára mennydörgéshez hasonló, sokáig tartó visszhang hallik. Ily felséges viszhang a barlangnak némely más helyén is támad a lövésre.

A Virágoskert végén 16 öl magas sziklaomlás van, ezen túl a „Trónust“ találjuk, mely dúsan rojtozott mennyezetével s egyéb ékeségeivel mintha a falban ki volna vésve; ott a barlang ismét kitágul, benne tövén 18 lábnyi körületű, felfelé mindinkább vékonyodó s helyénél csak 2 lábnyi köoszlop emelkedik, melyet „Nádor oszlopának“ vagyis „Gúlának“ szoktak nevezni. A barlang ezen szakaszát „Nádor-utcának“ nevezik József nádor 1806-ban tett látogatásáról. A Nádor-oszlopon e felirat van bevésve: „JosephVs archIDVX aVstrIae regnI hVngarIae paLatInVs pater patrIae Latebras sVbterraneI antrI baradLa VIDIT.“ Most a barlang mindinkább kitágul s mind számosabb csepegőkő-alakzatokkal van ékesítve; ilyenek a Szárnyas angyal, Veres barát, Ferdinandoszlópa (estei főherczeg

Ferdinandról neveztetett el, ki a barlangot 1817-ben látogatta meg.), Reviczky oszlopa, Pánczélos lovag, Koporsó, Méhkosár. Gróf Reviczky főkanzellár 1829-diki látogatását e felirat örökíti meg: ÜDVöz Légy Drága s Jó kiráLyVnk JobbJa ReVIsnyeI gróf ReVICzky hazánk tsILLaga s DISze.“ — Ezekre a „Nagy terem“ következik, melynek hossza 20, szélessége 10 öl, s melyben a zenészek számára köülések vannak.

A nagy termen túl a hegyek és sziklaomlások váltakoznak, s az ösvény vagy 100 ölnyi hosszúságban felette bajos. De annál érdekesebb csepegőkő-alakzatok mutatkoznak. Magas lépcsőkön kapaszkodunk Mória hegyére, mely, midőn felülről megvilágíttatik, szép látványt nyújt, s melyen át felfelé a régi barlangba és melléküregeibe juthatunk. A Mória hátulsó lábán, a Parnasszuson egy holt embert találtak, ki talán magában ment a barlangba s eltévedvén, ott lelé halálát. A Zsidó templomban sok oszlop van, melyek hol egyenesen állanak, s a boltozatot tartják, hol fel vannak döntve. Ha onnan felülről a főágba visszatérünk, ismét a patakhoz jutunk, a tömeges csepegőkővekkel megrakott Törökfürdőnél, melyet azonban nem lehet megjárni. Közéleben egy melléküreg nyílik, melyet még egészen tiszta csepegőkővek ékesítenek; odább a Galambház és Hó hegy van, melynek hullámos csepegmény-kérge vakító fehér színét már elveszté. Azután az ösvény a Horebnek nevezett, 30 öl magas omladékhegyen viszen fel, alatta titkos aknából egy zajos, még ki nem kutatott patak ömlik a barlang fővizébe.

Most mind vadabb alakot ölt magára a barlang; a sziklák a folyót jobbra szorítják, más omladékok medrén keresztül vonólnak, köröskörül a megáradt hullámok csapkodásainak nyomai látszanak. Fogarasi hegyének oldalai köröskörül feldólt csepegőkővekkel behintvék, melyek a „Kendermezőt“ képezik. A „Jeges síkot“ s „Múranyi várat“ elhagyván, igen bajos úton a mélységbe ereszkedünk alá, s így két sziklaszál között elmenvén, azon vad hasadékba jutunk, hol a patak egy lefüggő szikla alatt kis eséssel elbúvik. Ez a Vaskapu. Idáig 750 ölnyi hosszúságban a barlang már 1825 előtt ki volt kutatva; itt kezdődik az új ág, melyet Vass Imre járt meg első. Bejárása csak 6 láb széles, s a folyó és álló víz miatt csak nagy bajjal lehet rajta keresztül vergődni. Nagy vízálláskor egyáltalában nem lehet az új ágba bemenni, sajván se volna tanácsos a kísérletet megtenni, mert a víznek nagy esése van. A keskeny hasadékban vagy tárnában mintegy 70 ölnyre tart az igen bajos járás. Elsőben a patak

oldalán csak igen keskeny és csúszós ösvény húzódik el; azután egy sziklaoszlop két ágra osztja a barlangot, jobb ágában a patak foly, baljában pocsolyák vannak. Ebben kell meggörnyedve előrenyomulni; azután a függőlegesen felmeredő sziklaszálat körülölelve s egy 6 láb mély locsogó felett függve kell tovább hatolni; s így egy karfátlan hídhoz jutunk, melyen a patak tulsó oldalára megyünk. A hídon túl lassankint eltűnnek a locsogók és pocsolyák; de a „tó“ mögött ismeretlen üregekből kirohanó vizek zajonganak, s ha megáradnak, a nagy ösvénynél nagy iszapolásokat okoznak.

A barlang ezen szakasza egyre-másra csak 3—5 öl széles, és mintegy 400 lábnyi hosszúságra üres tárna, iszapos és kavicsos talajjal. Mármár sajnálni kezdjük, hogy idáig fáradtunk, midőn véletlenül az éji homályból a Szentháromság oszlopa merül fel, három magas sárgaszínű álló csepegőkő. Ezekkel a szebbnél szebb alkotmányok kezdődnek, melyek épségök, tisztaságuk, nagyszerűségük és változatosságuk által azokat is meglepik, kik az adelszbergit s Európa más híres barlangjait látták. Jobbra és balra oszlop oszlophoz sorakozik, melyek fehér, sárga és hússzínűek; a földről álló csepegőkővek nyulakodnak fel, feléjük a boltozatról függők nyújtózkodnak; az oldalfalakon gyönyörű függönyök és kárpitok ereszkednek le, s a feneket hullámos csillogó szőnyegek borítják. A baloldalon különösen gyönyörű függönyök mutatkoznak. Azután az Olympus következik, mely vagy 120 lábnyira emelkedik a 150 láb magas üregben, s melyet számtalan oszlop és szobor ékesít. Mellette egy keskeny, de magas mellékág nyílik, melyet 50 ölnyi hosszúságra lehet megjárni. Az Olympuson túl egy más halmon 12 láb magas, csak 2 hüvelyk vastag és vakító fehérségű oszlopok nyulakodnak fel, gyönyörű látványt képezve. Efféle oszlopkák másutt is vannak, s a Baradlának sajátos ékességei közé tartoznak. Leomlott oszlopokon át, s a „Török oszlop“ és „Sírbolt“ mellett elhaladván, a rovátkokkal és horgakkal ékesített Vasvárába, s azután a Tündérek várába jutunk, melyet mindenféle igen tiszta, fehér, veres és sárga színű csepegőkővek pazarul ékésítenek. Ez igen szép csepegőkővek mind a boltozatról lenyúló sziklát, mind az ez alatt domborodó halmot borítják be. Most a barlang 20—25 öl magas, s 4—5 öl széles. A „Szekrény“ és „Jupiter trónusa“ mellett elhaladván, a „Kőcsepegett híd“-hoz jutunk, mely a patakot áthidaló nagy oszlop. Más helyen az iszapos talaj felett lebeg egy hatalmas csepegőkő oszlop, mely felfelé nagyon kiszélesedik, s ábrándosan van ékesítve; egykor a földön állva öregbedett lassankint s nőtt össze a boltozattal, melyről most szabadon

függ, miután talpa elmosatott, s így a földtől elválasztatott. Ez „Sze-miramis függő kertje.“ Itt balra egy járhatatlan mellékág van. Most a barlang ismét letörpül s egy meztelen, szürke és fekete tárna, majdnem 100 ölnyi hosszúságban csepegőkő alakulatokban szűkül-ködvén, csak a „Vulkán pamlagán“ látni csepegőkövet. Odább rideg egyhanguságát a „Pagóda“ szakasztja meg, mely igen tekintélyes csepegőkő alkotmány, 30 láb magas s aránylag vastag oszlop levén. Azután a vadregényes „Pusztá mező“ vagyis Omladékos hely“ következik, melynek fekete repedékes falai, összezuzott sziklaszállai, széttördelt oszlopai, tátongó mélységei tanuságot tesznek a megáradt vizek romboló hatásáról; oszlopok és töredékek össze-visszahányva hevernek vagy állanak, a zuzadékokon új oszlopok támadtak, melyek csakhamar szintén elromboltattak. Síri csend uralkodik, az ember is önkénytelen elnémul, midőn e rideg sikátorban előrehalad, s jobbra és balra csak a sötétben tátongó hasadékokat látja, a csendet csak lépteinek tompa viszhangja, s a boltozatról lehulló és a köveken széttörődő vízecspepek sajátságos, fájdalmasan rezgő hangja szakasztja meg. A vízecspepek elsöben a fekete boltozaton rezegnek, mint nehéz gyémántok, azután a szövétnekek világában hulló csillagok gyanánt a legfelségesb színekkel ragyogva kimért időközökben lehullanak. Szemünkkel és fülünkkel követhetjük tehát az egyes vízecspepeket, ragyogásuk és sajátságos zenéjük erősen hat képzelődésünkre.

Végre a barlang ismét kitágul, s ott jobbra a „Ravasz'yuk“, vagy is „Retekbarlang“ nyílik, mely az új barlang leghosszabb mellékága s általában a Baradla egyik legszebb része, igazi kincsesháza.

De még a főágban maradunk. Itt egy fekete üreg közepén a fehér „Óriás“ emelkedik, tizenkét láb magas oszlop; erre a „Barátság oszlopa“ vagyis „Kasztor és Pollux“, a „Gattyá“, „Zsidó torony“ és „Pantheon“ következnek, ezek után a két „Temető“ van, melyek az Olympus kisebbitett másolatai. A „Pindus hegye“ mellett elhaladván, balra egy mellékágot találunk, melyben „Proszerpina hálósobája“ van. Igen meglep a falnak nyílása, melyből rozsdabarna csepegőkő tömeg tódult ki mint patak, mely megmerevedett volna. Azon a helyen a boltozat hol mór építészeti díszítményekhez hasonló csepegőkövekkel van ékesítve, hol hatalmas fedőkövekből van alkotva; itt egy ropant kőlapot csak az oldalfalak nyomása tart fenn, ott számtalan csillag ragyog a sötét bolthajtáson. Általában itt a „Vaczkos oszlop“-nál a főág legszebb része kezdődik; széles és magas s nagyon sok és gyönyörű csepegőkövekkel van ékesítve. Itt van a bájos „Tempe“, a patak bal oldalán az igen karcsú „Minerva oszlopa“, azután „Fe-

ketevár,“ Kápolna, Gyémánt Kályha, Vadász kürt, az áttetsző sárgabarna „Szalonnaoldalak,“ s a vakító fehérségű „Alabastromtorony.“ E mögött a barlang legdélőbb kanyarúlatára nyúlik el, s boltozata azon a helyen legvékonyabb, csak mintegy 30 öl vastag; a kassai út itt megyen el felette. Nehány száz láb hosszú oldalvásti ágazatok nyílnak, melyek részint megközelíthetetlenek a vékony, könnyen beszakadó csepegőkő talaj miatt, mely alatt víz foly. A barlang éles szeglet alatt éjszakkeletre fordul, s ott azon szakaszában, melynek neve: „Más üreg a barlang“-ban, egy halom domborodik, melyen rendkívül magas csepegőkő oszlopok állanak. Azután „Medea oszlopa“ vonja magára figyelmünket; tetejéről sárkányfejhez hasonló alak csüng alá, melynek szájából kígyók nyúlakodnak ki; odább Apolló teremé, Pluto orgonája, az Aranyutcza-nak nevezett kis mellékág nyílása, Vulkanus műhelye (veres kőszál fehér borítékkal), a Pizai torony és a szép Méhkosarak s más álló cseppkő alkotmányok következnek. Azután a barlang egyik legnagyobb üregébe jutunk, mely 40 öl széles és 70 öl hosszú. Ebben jobbra Sz. Gellért hegye domborodik, melyet a barlang legnagyobb szerű oszlopa ékesít, t. i. a Csillag vizsgáló torony; átmérője 4, magassága 10 öl; elől óriási pálmafához hasonlít, hátul pedig emeletes, felséges díszítményű mennyezetekkel van nagyon pazarul ékesítve. Csodálatos, nagyszerű látvány! Ámde erős világítás kell, a szövétneknek nem képesek az oszlop csúcsát megvilágítani, a barlang boltozata pedig 60 öl magas levén, még a vezetőik által ügyesen felhajított égő szövétnek világítása mellett is csak pillanatra látható. E ropant oszloppal szemben, a barlang falánál egy vízmedenczét fehér oszlopkák környeznek; ezt Pluto lakhelyének nevezik. Itt rögtön a barlang boltozata, épen a közepén, leereszkedik a patak fölé, úgy, hogy a fenéktől csak 5 ölnyire marad. Most a barlang azon része következik, melynek megjárása legbajosb. Gyakran nagyon összeszűkül s csak egy hasadékon juthatni a patak sziklás medréhez. Néhol csak 6 láb széles, s mikor a benne folyó patak meg van dagadva, teljes lehetetlen benne előrenyomulni. A barlang ezen része azért felette rideg és borzadályos, s Vass, ki első járta meg, a komor jeleneteknek megfelelő neveket adott, melyenek: Munkácsi tömlőcz, Siralomház, Czerberus feje. Ott egy sötét töbör tátong, a megáradt víz borzasztó morajjal több fokozaton 24 lábat esván rohan beléje. A mélységhez veszélyes ösvény vezet. A szép világító toronyt balra hagyván, összeviszszahányt köveken s hatalmas sziklaszálakon át haladván, a Czerberus fejéhez jutunk, azután az agyagos és sima Óriási hegyen kell át-

kapaszkodnunk, melyet sok csepegőkőhalom borít, de roppant oszlopok is ékesítenek, mint a Bálvány nagy oszlop, mely oly magas mint a Csillagvizsgáló torony, noha nem oly vastag. Itt is ott is apró locsogók vannak, környezve szép oszlopokkal. Egy halom tetején Ganymedeskútja látható, azon halom meredekül ereszkedik le minden oldalról, tövén egyes oszlopok nyulakodnak fel. E hegyhez 100 lábnyira a barlangnak vége van, körölte nagy mélységek tátongnak, csak nagy bajjal mászhatunk még az igen keskeny függőlges hasadékig, melyet Pokolnak neveznek, s melyben a patak eltűnik. E pont a Vaskaputól 2217 ölnyre esik. Eddiggelé hiában igyekeztek a hasadékot kitágítani s tovább előrehatolni. 174 öllel odább (azaz fél mfdre éjszakkeletre Aggtelektől) Jósafőnél a barlangban egybegyült víz egy sziklából tódul ki mint tetemes patak.

Miután a barlang főágát egész kiterjedésében bejártuk, forduljunk be a mellékágakba is. Mindjárt a főbarlang elején a Csontházon kívül, melyben most semmi nevezetesség nincsen, a Rókalyuk van. Szikladarabokon át s két igen szűk hasadékon keresztül egy templomforma nagy üregbe jutunk, melyet egy hegyomlás két részre oszt. A hegyomlás az ugynevezett Veres falat képezi, mely 60 láb hosszú s 48 láb magas; rajta barnaveres csepegőkő tömeg látható, átszöve sárga és világosveres sávolyokkal. A hegyomlás oldalát roppant szikladarabok borítják, túl rajta a sötét mélységből karsú fehér álló csepkövek merülnek fel egyenkint, a távolból mint rémes halálharang úgy szól egy álló csepkő, melyhez a vezető botját üti; a nagy sötétség erősen megzatja képzelődésünket. Leszállván a mélységbe, egy gazdagon ékesített csarnokba jutunk, melynek oldalán a „Vár“ emelkedik, egy domb sok fehér szép oszloppal. A „Rókalyuk“ más helyein is vannak magas oszlopok, általában igen ábrándos mellékág, számos oldalvásti nyílásokkal, melyek talán érdekes, de még ismeretlen ágazatokba vezetnek. Nevét a rókadőgről kapta, melyet benne találtak.

Második mellékág a Denevérbarlang, mely a főággal egyenközüleg nyúlik el, de ellenkező irányban s magasabban fekszik mint a főág. Egészen száraz, s azelőtt mesés mennyiségű denevérek tartózkodtak benne. Ugy látszik boltozata hasadékos, s a denevérek több nyíláson mehetnek beléje kívülről. Mondják, hogy hajdan az emberek is juthattak kívülről beléje. Boltozatán egyes csomókban denevérek csüngnek, sűrűn összeszorúlva; ha követ dobálunk közéjük, sívítva szétröpülnek. Minthogy minden látogatás alkalmával felzavartatnak, azért már nagyon meggyérültek s hihetőleg más buvóhelyeket találtak. Hogy hajdan sokkal nagyobb mennyiségben tartózkodtak itt,

bizonyítja a ganéj, mely helyenként ölnyi vastag réteget képez a földön. — Beszélük, hogy a Denevérbarlang bejárását 1750-ben köfállal találták berakva; a köfalat elhánván, benyomúltak, de a képzelt kincsek helyett csak holmi elrothadt ládákat és ruhadarabokat találtak; néhány tűzhelyet is lehetett kivenni, holmi állatesontokkal és cserepekkel.

A Paradicsom vagyis Bűdöstói ág a Baradla legérdekesebb mellékága, sőt dr. *Schmidl*, ki e tekintetben illetékes bíró volt, állítja, hogy az egész osztrák birodalomban sincs hozzá fogható barlangrészlet. Ámde bejárása igen bajos. A Styx patak tódul be e helyen a főágba. Azon pataknak majd jobb majd bal oldalán kell az alacsony hasadékon átvergődni, legörnyedve, sőt itt-ott hason csúszva s a „kötejt“-nek nevezett sárban fetrengve. Különösen a Purgatoriumnak nevezett tömeges csepegőkő köpeny annyira összeszűkíti a bejárást, hogy alig 2 láb széles és magas nyílás marad, melyen át kell szorúlni s e mellett az ember fejét a boltozat éleitől, lábait a víztől kell megóvni. A szövétneknek füstje a szűk hasadéokban a lélekzést is nehezíti s lehető gyorsan kell előre törekedni. Ámde fáradságunk meg is jutalmaztatik. Már a Paradicsom előcsarnoka szép, azon része pedig melyet *Palmira omladéka* inak neveznek, igazán felséges. Ez egy 4—5 öl magas csarnok, melynek mennyezetét 14 pálmaforma, sárga csepegőkő oszlop tartja, melyek ábrándos kúszó növényekkel és füzérekkel ékesítvék, s melyek között más kisebb és karsú, fehér s felfelé vékonyodó oszlopok emelkednek. Ezek közül legmagasabb az, melyet *Káin buzogányának* neveznek. A csarnok talaját 2 lábnyi vastagságban csupa fehér kőcseppek fedik be, s e sírlepel alatt ösvilági csontok (barlangi medve csontjai) vannak. Előterében a talajjal együtt az álló cseppkövek is fölfelé emelkednek, mintegy második emeletté. Csakugyan nagyszerű, bámulatos a látvány, mely a csarnokban kínálkozik. Azonban számos szövétnek sem világítja meg teljesen, s bengáli tüzet kell gyújtani, mely nemcsak a csarnokot és különböző alakcsoportjait teljesen kivilágítja, hanem fényt vet az odább balra terjedő üregbe is, melyben egy dombot számos álló cseppkövek ékesít. Ezek közül kivált három tűnik fel nagysága által: „Ádám“, „Éva“ s az „Almafa.“ Ott két más mellékág is nyílik, melyekben 50 ölnyre lehet előhatolni.

A Mória hegyen lefelé menve, mint láttuk, az új barlangba jutni, felfelé pedig magas lépcsőkön a régen ismert ágba és ennek oldalvási üregeibe mehetünk. Ebben is sok érdekes csepegőkő alakokat találunk, de ezek jobbára már nagyon megcsönkítvák és meg-

rongálvák. Ily érdekes részletei: a Zsidótemplom sok fenálló és feldőlt oszloppal; a *Viasz utcza*, melyet a látogatók már sok dísztl megfosztottak, csak az egész oszlopsort képező „*karzata*“ és „*gyémántköve*“ még meglehetősen ép; azután *Almássy oszlopa* következik a felirással: „*SpelVnCa BaraDLa sVa qVoqVe LItat senIorI Josepho ALMássl,*“ emlékeül gr. Almássy József alispány 1825-ki látogatására; továbbá a *Szalonnásbolt*, *Andrássy oszlopa*, *Pesti orgona*, *Retek kert s diadema*. Ezen régen ismert ág egész hossza 145 öl. Végén egy sziklaszálon a felírás van: „*Ferdinandus coronae Princeps.*“

A *Ravaszyuk* vagyis *Retek barlang* a borzadályos „*Omladékos hely*“ mellett nyúlik el. A Baradla legszebb részei közé tartozik. Boltozatán és falain ezer meg ezer csepegőkö függ, csöveket, csapokat, függönyöket, vízzuhatagokat, mennyezeteket, koporsókat stb. képezve. Egy szóval a Baradla ezen ága oly dúsan van a legesinosebb függő csepegményekkel ékesítve, mint talán egy más barlang sem a földkerekségén, s a szép kő ékszerek annál érdekesebbek, minthogy többnyire új alakulatok vagy épen alakuló félben vannak. Köztük kivált azok ötlenek fel, melyek retekhez hasonlítanak. A látogatók leginkább ezeket ütik le, mi nagyon kár. Mindjárt azon melékág elején *Kupido vára* van, melyben különösen sok cső és csövecske, redőzet, apró mennyezet, koszorú-gyertyatartó, vízzuhatag, koporsó, gallér, czafrang és rojt, keresztelőmedence, háló, hullám s egyéb apró képződmények gyöngyörködtetik a szemet és képzelmet. S mindezen alakulásokon a legfrisebb színezet ömlik el. S az egész 580 öl hosszú üregben efféle csillogó mesés pompa uralkodik, mely minden lépten nyomon új meglepő változatosságban tűnik fel. Néhol csupa veres csap között 2—3 láb hosszú, vakító fehérségű csövecskek függnek alá, melyek oly vékonyak mint a tollszár, s melyek végén vízcepp csillog. E gyengéd képezetekből sokat önkénytelen leüt az ember, midőn a helyenként alacsony járatokban előhalad; oly hanggal törnek szét, mintha fémből volnának. Ha szemünket gyorsan behúnyjuk, álomnak tetszik az egész, s nincs az a toll, mely a látott tárgyakat leírhatná, s nincs művészet, mely azokat utánozhatná. Új meg új szépségek mutatkoznak, egészen elbájolva haladunk előre, nem gondolunk se a földön itt-ott heverő szikladarabokkal, se a vízpocsolyákkal. De végre folyóvíz gátolja előrehaladásunkat, nehéz szívvel fordulunk meg s még egyszer gyöngyörködünk a mesés világ tündéries alkotmányain. Mintegy 300 ölnyre lehet a Retekbarlangba nagy baj nélkül behatolni, a részét már Vass vizsgálta meg. Schmidl 1856-ban a

folyóvízben még 280 ölnyre hatolt be tovább, s így egészen odáig jutott, hol a víz két összehajló szikla által képezett hasadékból kitódul.

Végre még az Aranyutczának nevezett keskeny mellék-ágot kell megemlitenünk. Ezt is szép függő csepegmények ékesítik, de csak 10 ölet lehet benne előrehaladni.

Ide csatoljuk még a Baradlában tett mérsékleti észleléseket.

Észlelő	Észlelési idő	Külső levegő	barlang.
Townson	1787 jul. 14.	15° R.	a Styx partján 7. 3° R.
"	"	"	a Styx vize 7. 0 " "
Vass Imre	1826 febr. 2.	4. 8 "	Mojzes oltára 6. 2 " "
"	"	"	Vaskapunál 8. 0 " "
"	" febr. 3.	0. 0 "	Mojzes oltára 6. 2 " "
"	"	"	Vaskapunál 8. 0 " "
"	" febr. 15.	—	Mojzes oltára 4. 4 " "
"	"	—	Vaskapunál 7. 6 " "
Schmidl Adolf	1855 aug. 12.	Rozsnyón	
	22. 30 órákor	15. 9° R.	Apollo templom 9. 0 "
"	" aug. 12. 2 ór.	18. 8 "	Csillagvizsgáló torony 10. 4 "
"	" aug. 14. 4 "	19. 6 "	Styx partján a padnál 8. 0 " "
"	" " 15. 23 "	13. 9 "	" " 8. 8 " "
"	" " 1 "	— "	Csontház 8. 6 " "
"	" " 18. 20. 30 "	13. 3 "	Styx partján 8. 4 " "
"	" " 17. 23. "	13. 7 "	A Retekbarl. előtt 8. 2 " "
"	" " 23. 30 "	— "	" " végén 9. 2 " "
"	" " 3 "	— "	Vaskapunál 8. 4 " "
"	" " 18. 21. 40 "	15. 0 "	Paradicsomban 8. 0 " "
"	" " 12. 22. 30 "	— "	Apollo templom a pocsolya vize 7. 8 " "
"	" " 15. 1. "	— "	Acheron vize 6. 2 " "
"	" " 14. 4. "	— "	Styx vize 7. 6 " "
"	" " 11 "	— "	" " 7. 7 " "
"	" " 18. 20. 30 "	— "	" " 7. 5 " "
"	" " 17. 3 "	— "	" " 7. 4 " "
"	" " 17. 23. 30 "	— "	Retekbarlang vize 8. 2 " "

Dr. Kiss Antal 1856 auguszt. 18.-kán s 1857 febr. 20.-kán észlelte meg a levegő és víz hőmérsékletét Réaumur fokokban.

	Februárban	Augusztusban
	víz levegő	víz levegő
A barlang előtt a szabadban reg. 8 óra	— 7. 2°	— 16. 0
A barlangban, Kistemplom	6. 5° 6. 5	7. 8° 8. 0
" " , Csontház	3. 5 3. 0	6. 2 7. 5
Az ujjág kezdetétől 25 ölnyi távolságban	6. 0 8. 0	— —
Az új hófúvásnál	6. 5 7. 5	— —
A Ravaszlyuk végén	8. 5 8. 5	— —

Ezen észleletekből kitetszik, hogy a barlang beljebb eső részeiben a mérséklet melegebb s állandóbb mint külső részeiben, hogy továbbá a száraz részek is melegebbek mint azok, melyeklen álló vagy folyó víz van, s végre hogy az előlső üregekben találtató locsogók hidegebbek, mint a folyó patakok. A folyóvizek közép mérsékletét 7., az álló vizekét 6., R. fokúnak tartja Schmidl.

A Baradla állatvilágát illetőleg megemlítjük, hogy Schmidl benne a barlangi medve csontjait találta; hihetőleg cseppköves talajborítéka alatt más ősvilági állatok csontjai is vannak eltemetve. A most élő valódi barlanglakók közül eddigelé a következő állatfajok találtattak benne: a karcslábú Rejlér (*Eschatocephalus gracilipes*) s a karcslábú Vérszip (*Haemalastor gracilipes*) a patkányok osztályából; a szemercsés Vakász (*Titanethes graniger*) a héjanczok osztályából; s Kovács Vakóczja (*Typhlobdella Kovátsii*) a gyűrűnyők osztályából, a Baradla saját faja. A barlangot kedvelő állatok közül találtattak: Schreibers denevére (*Vespertilio Schreibersii*) és Fényes Kurkász (*Quedius fulgidus*), téhelyröpü rovar.

2) Abüdöstői barlang.

Aggtelek és Hosszúszó között Büdöstő pusztá van, melyen a pel-sőczi úttól éjszakra nevezetes barlangot találunk. Ezt azonban ritkán látogatják. Tudtomra eddigelé legrészletesebben Bartholomaeides (gyakran idézett munkája 523 s. k. l.) írta le. Ennek bejárása máskép van alkotva mint a Baradlaé. T. i. egy függőleges mélység tátong, mely boltozat és fedél nélküli pinczéhez hasonlít és sűrű bokrokkal meg fákkal van eltakarva. E másfél ölnyi mélységbe leszállván, éjszaki falában egy 4 láb magas s 7 láb széles, félkerek és igen szabályos alkotású nyílást találunk, mely olyan mintha a sziklában mesterségesen volna kivájva. Ez alacsony nyíláson bemenvén, s egy két ölnyre előrehaladván, mind magasabb üregbe jutunk, melynek feneke sok leszakadt szikladarabbal van behintve s lejtősen ereszkedik lefelé. Ez első üregből hosszan elnyúló, keskeny hasadékon át, melyben már cseppkövek is mutatkoznak, egy más üregbe s ebből hágsón leszállván egy harmadikba jutunk, mely aknához hasonlít. Így folyvást mélyebbre és mélyebbre ereszkedvén, a hegy gyomrában még több más üregbe nyomulhatunk be. Mindezen üregek kisebbek és szűkebbek mint a Baradla, se hosszában se széltében nem terjednek messzire, de magasságuk roppant, s üreges tornyokhoz vagy mély kutakhoz hasonlítanak. Azért látogatásuk veszedelmesebb mint a Baradlaé, nem lehet bennök egyenest előre menni, hanem tekergősen kell körüljárni. Valamennyi üregben, melyeket Bartholomaeides megvizsgálhatott, a falak, boltozat és fenék különböző alakú és nagyságú

cseppkövekkel vannak befedve, úgy hogy a meztelen sziklát alig láthatni. Különösen három üreg érdemel kiváló figyelmet. Az egyikben emberi tetemeket találni; regélik ugyanis, hogy valamikor a büdöstói csárdában egy Ancsa nevű korcsmárosné volt, ki zshiványokkal czimboráskodván a vendégeket meggyilkoltatta s a holt testeket az említett üregbe hányatta. A másik üreg roppant magassága által tűnik ki; legtejjén néhány repedés van, melyen a nap világa behat s a boltozat magasságát láthatóvá teszi. A harmadik üregben egy igen tiszta vízü forrás bugyog. Bartholomeides csak azon forrásig jutott, hihetőnek tartja, hogy az általa megvizsgált büdöstói üregek csak bejárását képezik egy nagy barlangnak, mely talán a Baradlával van kapcsolatban. Mert miként a Baradla, úgy a büdöstói üregek is kelet-felé csapnak.

Hunfalvy János.

II. RÉSZ.

Gömör történelmi és statisztikai viszonyai.

I. FEJEZET.

Adatok Gömör és Kishont t. e. vármegye történelméhez.

Írták

Bodon Ábrahám, Ebeczky Emil, Baksay István
és Kramarcsik Károly.

Hogy honszerző Árpád Gömör és Nógrád várai meghódítására anyai nagybátyja Hülek két fiát Szoárdot és Kadocsát, nemkülönben Hubát, a fejedelmi személyek egyikét küldte ki, és hogy ők Pásztóról kiindulván s a Hangony vize mentén fellovagolván, e folyón a Sajó mellett keltek át (Sajónémetinél); majd a Sajó és Balog völgyeit érintve, a Rima völgyén haladtak a nógrádi és honti részekben, hova szerencsájök vezette, Nyitra váráig, Szvatopluk székhelyéig: Béla király névtelen jegyzőjétől tudjuk.

Több hiteles adattal a honfoglalás itteni részleteire nézve nem birunk. *)

Egyébiránt tény, hogy a hét magyar kijöttével egy függöny gördült le az itt talált jазig, szláv és német fajta nép régi története szinpadán s új jelenetek kezdődnek az állammá alakult ország történelmi mezején. Novus ab integro saeculorum nascitur ordo.

*) Néhai *Reisz Sámuel*, rőczei evang. lelkész ugyanily című s kéziratban levő munkájában: „Deresk (ein magyarisches Gränzdorf in Gömörer Comitát) vor 1000 Jahren“ Kadocsát a Sajó és Turóc völgyén Dereszig, a Vály völgyén Kálosaig felvezeti, sőt amott fel is köszönteti a tótok által a magyarokat és szövetségre lépteti őket; de e részben a történeti bizonyíték helyét csupa inductiókkal pótolja. — *Bartholomaeides* pedig „Notitia Cottus Gömör“ című, tartalomdús és sok buvárkodást tanúsító munkájában: abból, hogy Gömör vára birtokát IV. Béla a Bors család magvaszakadtából adományozta a Máriássyak egyik ősnének, azt következteti, hogy Gömör Sajómellékének is Bors vezér, a Bőnger fia, Borsod vára építője volt hódítója.

Ezen jeleneteket szándékozunk itt, a mennyiben azok Magyarország gömöri és a vele 1802-ben egyesült kishonti területén játszattak le, monographiák alakjában előadni, azután azokat, mik a megyét egyetemileg illetik, röviden elsorolni s így a honi orvosok- és természetvizsgálókat, kik XII-dik gyülésükkal megyénket szándékoznak megtisztelni, megyénk nevezetesebb helyeinek történelmével némileg megösmerkedtetni.

BALOG.

Ha a Béla király névtelén jegyzője könyvének XXXIII-ik fejezetében nevezett Bulhadu hegy alatt, — hol t. i. Szoárd és Kadosa vezérek állomást tartottak, — Bartholomaeidesz és Szabó Károly után Baloghhegyet vagy Baloghátat kell érteni: következik, hogy a nevét maig megtartott balogi „várhegy“ a magyarok kijövelekor már nevezetes és így a magyar történelemmel egykorú helyiség.

Balogot a 13-ik században a Bologh vagy Balogh nemzetség bírta, azután a Széchyiek.

Várát a 15-ik században Széchy Miklós fiai: László és Péter, mint Erzsébet pártján levők, Giskra kezére bocsájták.

1451. Hunyady János úgy Balog mint Derencsény várából kiveri a cseheket.

1459. Hunyady Mátyás, még mint ifju király, a patai favár (a Mátra alatt) bevétele után a Sajó völgyének vevé útját, a sajónémeti, gömöri s több itteni várakkal együtt „a balogi erődöt is a várhegyen“ elfoglalja (Hunyad. kora III. k. 168. l.), aztán a hűtlen Széchyektől elvevén, elébb Komjáthy Ulriknak, majd 1463-ban Rozgonyi Sebestyénnek adományozza.

1481. Rozgonyi László kezéről egész uradalom a Széchyekre visszamegy, kik annak 1646-ig megmaradtak birtokában.

1560. Bebek Györgyöt a Balogvár melletti erdőben, törökök lesből elfogják.

1563. a vár parancsnoka Balog András volt.

1567. 17. t. cz. Gömör vármegyének kötelességévé teszi, hogy Balog és Gede várához munkásokat adjon, hogy az ellen kezére ne jusson.

Az 1608. 15. t. cz. a véghelyek közé sorozza.

1619. Széchy György, Bethlen Gábor híve, várát igen megerősíti, miben a vármegye által is segítettett, a ki 1625-ben orgyilkosság által meghalván, özvegye Homonnai Drugeth Mária, kapitányok által

kormányozta. Leánya, Széchy Mária, a murányi Venus, és már másod izben özvegy, itt irta 1644. septem. 16-án kelt azon levelet iványi Fekete Lászlónak, mely e f. évi Vas. Ujs. 7-ik számában közöltetett.

Széchy Máriával mint Murány, úgy Balogvár is Vesselényi Ferencz birtokába jutott. Ő alatta volt legvirágzóbb kora a régi időkben; sokáig emlegette a nép: „hej, mikor a király a várban lakott!”

1664. Vesselényi is ujjolag megerősítette, miben a megye is segíté. A várhegy alatt kastélyt építtetett, melynek magános falai közt sokszor fött feje az összeesküvés terveiben.

1671. a fiscusra szállt, Vesselényi nótájából. A Tököly, Rákóczy mozgalmak alatt lerontatott.

1691. a Koháry nagyuri család jött a balogi uradalom birtokába. Koháry István gr. új lakot építtetett 1720-ban a Vesselényiféle helyére; de a jelenlegi s az egész Balogvölgyén fejedelmileg díszlő kastélyt e folyó század elején Koháry Ferencz herczeg építteté.

(Koháry István a hős, a király iránti hűség tükre, a költő életrajzát láthatni Toldy Ferencz „Magyar költészet kézi könyve“ I. kötet 274—280. ll.)

BARADLA.

Igy neveztetik a világhírű aggteleki barlang, a gömöri alvilág.

Tudományos vizsgálódásra legelőször az angol tudóstársaság méltatta — Korabinszky geogr. Lexicona szerint — szakértő biztosokat küldvén ki annak leírására. Aztán — Vályi Ferencz geogr. Lexicona szerint — bizonyos Farkas nevezetű magyar ember járta be.

1792-ben újra egy Townson nevű angol utazó látogatta meg, ki azonban csak Korabinszky után tesz említést az őt megelőzőt angol tudóstársasági küldöttségről. Townson leírását közli Bartholom. Notitia Cottus Gömör 493 s köv. ll. Schedius Lajos latin fordítása után.

A század elején a megyei hatóság is kiterjeszté reá figyelmét. 1801-ben Reisz Keresztély, megyei főmérnök fölmérte; 1825-ben Vas Imre, szinte m. mérnök, új ágát felfedezte, felmérte és leírta, 1831-ben Pesten kiadott munkájában. Újabb időben Schmidl Ádolf irta le német nyelven, Hunfalvy János pedig „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ czimű munkájának I. kötetében közli az eddigi leírások velejét.

E munkához Vas Imre mérnök új kiadásban megjelent rajza csatoltatott, mely a barlangot leghívebben tünteti fel.

B R E Z Ó.

Cseh telepítmény a XV. századból. Ha nemcsak gazdagság, de szegénység is híressé tehet: úgy e helység hajdan arról volt nevezetes, hogy legszegényebbek tartatott egész Kishontban.

Vasgyárt itt legelől két jolsvai polgár állított 1770 körül, egyszerű olvasztó kemenczével, de igen gyöngye és törékeny vasat termelvén, majd Schifferdecker iglói polgárt társulatokba felvevén, ugynevezett massát állítottak; költség hiánya miatt azonban a miveltést félbehagyták, miglen találkoztak, kik a mostoha kezdeménynek sikeres lendületet adtak, annyira, hogy csakhamar egész gyárteleppé nőtte ki magát; úgy hogy már ma — ellenkezőleg hajdani hírével — gazdagságot hirdetnek az ipar és szorgalom műhelyében zörgő gépei.

C S E T N E K.

Eredete a létező legrégibb okiratokból sem nyomozható ki. Nevének tót értelme (stjetnik = szénégető, milehely) a bányászat s ércz-olvasztás bölesőkorára vezet. Régibb okiratai a tatárdúlásnak lehettek áldozatai.

1243-ban IV. Béla által Pelsőczczel együtt Bebek Detriknek és Fülöpnek adományoztatik.

1244-ben mint község az egyház felett a papválasztásra nézve kegyúri jogot nyert.

1328-ban Róbert Károlytól Bebek Detrik érdemeért Pelsőczczel együtt Korponához hasonló jogokat nyer, jelesül: tolvajlások, gyilkosságok eseteiben bíraskodást, pallosjogot, heti vásároknak (Pelsőczön pénteken, Csetneken pedig szombaton) tartását s mindezekeken felül vámmentességet országszerte.

A város ezen szabadalmakkal szabadon élt 1759-ig, midőn Mária Therézia által a miatt, hogy bizonyos Vozár Máriát, Severini Illés nejét 300 korbácsra ítélte, megfosztatott szabadalmaitól. Később, Rojko András város bírása által ösztönöztetve és Pelsőczczel kezét fogva, 430 évig élvezett jogaik visszaadatását elindultak kérelmezni, míg aztán többszöri esedezés és hosszas utánjárás következtében, 1781-ben II. József, 1791-ben pedig II. Leopold által, előbbi jogaikba visszatétettek.

A lakosok nyelve eredetileg szláv volt, később azonban a bányamiveltésben jártas Korpona városiakkal és szepességiakkal szövetkez-

vén, ezek által egy ideig túlszárnyaltattak, annyira, hogy a város jegyzőkönyveit is német nyelven vezették.

A város délkeleti síkján egy vár állt, melynek eredete a Bebek család korára vihető vissza, mely azt több szomszédos várai példájára erőddé alakította; majd egyik ága, melynek ez osztályába jutott, Csetnek nevét vett fel, erről ismét a Bakos családra szállt s fentartatott 1666-ig, mikor az utolsó Bakos Gábor kihalván, nejével, Bornemisza Máriával, az evangélikusok gót építésű templomába temettetett s utána a vár is romlásnak indult, a Tököly-Rákóczy mozgalmak alatt pedig végkép romba dőlt.

Sokat szenvedett a XVI. században a két ellenkirály közti háboruszkodás miatt, lakosainak egy része Zápolyához, más része Ferdinándhoz csatlakozván. 1555-ben nagy döghalál pusztított benne és vidékén, a Jakab naptól gyertyaszentelőig tartott vész 526, többnyire fiatal lakosától fosztván meg a várost. Kiraboltatt a török által is több ízben, lakosai rablánczra fűzve elhurczoltattak, úgy, hogy népessége e században alig haladta meg az ezeret.

Vallásukra nézve a reformatio előtt latin szertartáson kívül a görög szertartáshoz tartozók is voltak, a szentek közül különösen szent Miklóst tisztelték. A XV. században a husszita vallás szellemével ismerkedvén meg, annál könnyebben vették be, 1545—1568 év körül, a szepeességi tudósok s kereskedők által Németországból hazánkba átültetett reformált egyháznak Luther szerinti tanait.

Az evangélikusok temploma, mely a város minden birtokos ura és polgára áttértével ezeknek tulajdonává lőn, régiségben vetélkedik hazánk legrégibb templomaival. Az „o rex gloriae veni cum pace“ gót felirat a templomi székeken itt is olvasható; mi ha chronosztikon: 1272 év jö ki belőle, miről vitázni a régészek dolga. Építése folytatott 1460-ban.

A nevelés ügye a reformatio meggyökerezése óta Csetnek városában szép virágzásnak örvendett; népiskolái mellett koronként jól rendezett magánintézete, sőt egy — előbb hat majd 4 osztályu — gymnasiuma volt, míg 1850 után az Entwurf szigorú követeléseinek beszüntetését tették szükségessé.

Magántanintézetei közt említésre méltó a Csis Tamásé (1790—1804), melyben 1793-tól fogva a honban divatozott minden művelt nyelvet lehetett tanulni s mely többek közt a Podmaniczky-, Prónay-Vay- és Lónyai-akban jeles férfiakat adott a hazának.

DERENCSENY.

A derencsényi uradalom tőle veszi nevezetét Régi neve Drench vagy Derencs. Legrégibb urai a Balogh nemzetség, mely egy ága volt a Széchynek.

1297-ben Derencsnek és Osztrának felét Balogh Domokos és Miklós kapják királyi adomány útján. Miklós fia László aztán Derenchényi nevet vesz fel, s kezdett egy új családot, mely virágzott a 17-ik század elejéig.

A 15-dik században a csehek a falun alól, a réten erődöt építenek, melyben Valgatha rablóvezér parancsolt.

1451-ben Hunyady János a losonczy szerencsétlen ütközete után a csehekkel t. i. új erőt véve magához, miután már Sepsit és Rosnyót elfoglalta, a derencsényi várat körülszárnyalja, a mellette folyó Balog vizét elgátoltatván, az egész völgyet vízbe borítja és a várnagyot, Valgathát, a vár feladására szorítja. De a hős elvonultával a csehek ismét visszaveszik, míg

1459-ben Hunyady Mátyás, a király, Gömör, Rimaszécs, Serke, Balog s több várakkal együtt egészen hatalma alá hajtja. (Hunyadyak kora II. k. 187. I. III. k. 168. I.)

1544-ben Derenchényi Pál, fivéreivel Széchy László derencsényi udvarára törvén s nejét Thibay Orsolyát megsebesítván, ebből pör támadt, mi a fejedelem által akként döntetett el, hogy a Derenchényiek Derencsény és Kápolna birtokából kiestek s kénytelenítették azt a Széchyeknek átengedni.

DOBSINA.

Eredete igen régi s mai napig megtartott nyelvről ítélve quad és szarmata bányász telepítvény.

IV. Béla 1243-diki adománylevelében azon helységek közt soroltatik elé, melyek Domonkos bán fia Bors magvaszakadtával a koronára szálltak s mikkel együtt Dobsina is (Topsucha) Bebek Fülöpnek és Detriknek adományoztatik. Hogy az itteni bányákból a királyok azelőtt bizonyos jövedelmet húztak : ezen okmány azt is tanúsítja.

1326-ban a fenti Bebek Detriknek unokái : Miklós (melléknéven Kún), továbbá László és János — fivérek Péter nevében is — az egri káptalan előtt vallják, mikép ők bizonyos sűrű erődöt, Szepes földje szomszédságában a Dobsina pataka mellett, hol már Miklós, László fia

telket irtatott magának, azon Miklósnak, László fiának, minden haszonvételeivel átadják, hogy abban, a korponai németekéhez hasonló szabadsággal népeket telepíthessen, s többek közt a bányákbeli érczek jövedelméről is intézkedvén.

1417-ben Bebek László a konstanci zsinaton levő Zsigmond császár és királytól vásári szabadalmat és pallosjogot eszközöl a dobsinaiaknak.

A XV. század a cseh martalóczok fegyetlen hadjáratainak, a XVI-dik a törökök kicsapongásainak emlékéét hagyta fel Dobsina emléklapjain, valamint az e vidék urai egymás közti villongásainak, melyekkel járt pusztításoknak — egy a 17-dik század elején kelt emlékirat szerint — a város többnemű fontos okiratai és szabadalomlevelei is áldozatul estek.

1540-ben ugyanis Bazsó vezérlete alatt haddal támadták meg a murányiak és elpusztították.

1556-ban a törökök foglalták el és tették adózóvá; midőn t. i. a Bebekek segítségével Krasznahorkánál megvert császáriakat ide üzték. Évi adót fizetett ezután a töröknek, miről vezetett számadásai magyar nyelven szerkesztvék. De befizetvén pontosan adóját Füleken, békésen tűrte a török igát s csaknem hozzászokva lenni látszott már, midőn a csendes szolgáltatást egy közbejött esemény megzavarta. Történt ugyanis

1580-ban, hogy a füleki basa állomását változtatván s a Dobsina város által megfizetett adót számadásába be nem vezetvén, következője azt ujlag követelte. De a város azt ismét megfizetni nem akarván

1584. október 14-ét követő éjen török fegyveresek rohanták meg a várost s azt nagy részben felégették s 350 lakosát vitték a két nemből rabságra. E gyászos esemény emlékét az evang. templombeli felirat tartotta fenn a maradéknak.

A Bebek család Čsetneky ága, a XVI. század végén, Ferenczben kihalván, Dobsina sok urat cserélt, kik közt Tökölyek és Rákóczyak is foglaltatván, újabb alkalom nyílt a város viszontagságos történelmére.

Sokszoros sarchozoknak levén alávetve, a város az illető hatalom kezelőknél keresett oltalmat. Tanúsítják ezt következő eredetben meglevő protectionalis levelek, u. m. Bocskaytól: 1605. január 11-ikről, Szuhay Mátyás, Kende Gábor és Szepessy Pál a magyar hadak deputatus gondviselőitől 1612; gróf Göcz János főtábornoktól a Gömör melletti táborból, 1644. október 18 án; Arsláni basának 1647. mindszenhó 27-én kelt s magyar nyelven irt, úgynevezett hitlevele;

Strassaldo Károly főtábornok Sziliczén 1680. márczius 18-án; Tököly Imrének Lőcsén 1683. márcz. 9-én; Rákóczy Ferencznek 1703-ban kelt, úgy szinte Bethlen Gábor egy eredeti oklevele.

IV. Béla által a korponaiaknak 1244-ben adott szabadalom s illetőleg az abban foglalt kiváltságokra hivatkozó fentérintett 1326-ik évi okmány alapján Dobsina városa, biráját és tanácsát a régi időkben is szabadon választotta.

A városi tanács, a polgári ügyekbeni biráskodáson kívül, az 1780-ik év előtt „albányabiróság” czim alatt a bányahatóságot, nevezetesen a bányaadományozási jogot is gyakorolta, miről különvezetett jegyzőkönyvei, a mostani kassai bányakapitányságnál, feltalálhatók.

Dobsina bányavárosi jellemét mindenkor hiven megőrizte. A tanács kiadványait következő czim alatt állította ki:

„Mi Dobsina szabadalmas királyi bányaváros birája, bányames-tere és tanácsa.”

Legrégibb, évszám nélküli pecsétjén egy paizson a bányászat jelvénye (kettős kalapács) s következő körirat foglaltatik:

„Sigillum der freyen Bergstadt Topschau.”

Egy másik pecsétjén szinte a bányászati jelvény „Bergstadt Topschau 1585” körirattal.

Az 1844. évben a város közigazgatási és törvénykezési ügye, a tanács és képviselőtestület, a megye által jóváhagyott szabályzat szerint új szervezetet nyert.

Dobsina bányáira a város eredetével egykorú. IV. Béla 1243 évi azon adományleveléből, mely szerint Dobsina Bebek Filep és Detriknek adományoztatott, kitűnik, hogy azelőtt a korona tulajdona vala, s hogy az akkori telepítvényesek a bányák jövedelméből bizonyos illetéket a koronának fizettek.

Az 1326-ik okmányban a dobsinai határban találtató érczekről is van szó (omnium metallorum inibi existentium).

A jászói Convent által 1408-ban kiállított oklevél a dobsinai határbeli Czemberg nevű hegyen létező rézérczbányákról tesz említést.

De különös fejlődésnek indult a dobsinai bányamivelés Mátyás király idejében.

Ugyanis Mátyás király 1475-ik évben kelt s nyomozást rendelő parancsából kitűnik, hogy Bebek György, Hamvay Demeter, Vasváry János, Barna Lőrincz, Bodon János, Szuhay Pál, s többek segítségével a dobsinai Czemberg hegyen lévő rézbányákat erőszakkal elfoglalván, az ezen bányákat mívelő Andersmal és Nickl nevű lakosoknak 500 aranyt forinnyi kárt okozott.

A budai káptalannak az érintett királyi parancs következtében a helyszínén történt nyomozásról szóló 1476-ban kelt jelentésében a többi közt szószerint az foglaltatik: „ad quendam montem Czemberg inter fluvios Dobsinapataka et Gilnetzvize adjacente, in quo variae aliae ferri fodinae tam in summitate quam in latere capiosae exstitissent.”

A XVI. XVII. és XVIII-ik században is, a vasbányákon kívül, gazdag ércbányák miveltettek, míg a Kassán létezett, felső magyar országi kir. kamara különös óltalma alatt állottak. Ezt tanusítják ugyan azon kamara által az 1686, 1703 és 1731-ik években kiadott óltalom levelei. Az érintett 1703. évi oklevél a „Schwarzenberg és Johanni-stok” nevű bányákat különösen kiemeli.

A XVIII-ik század vége felé a dobsinai bányaipar új fordulatot s különös lendületet nyert.

Az 1780-ik évben ugyan is bizonyos Schön János Gottlieb nevű szász, Dobsinára jövet, mint szakértő a bányamivelésnek különös figyelmét szentelvén, csakhamar felismerte az akkor rézérczeket termelt Czemberg és más bányákban előfordult, de meddő és hasznavehetlen kőnek vélt kékleny nickel-érczet.

Az általa 1780. nov. 4-én sajátkezüleg kiállított örökeladási okmányból (mellyet következőképen irt alá: Johann Gottlieb Schön m. p. Koboldt-Erfünder) kitetszik, hogy a Czemberg, Steinberg, Kegel és Gugel nevezett kéklenybányákat (Farb-Koboldt-Gruben) ő fedezte fel, s ezeknek $\frac{1}{16}$ részét 248 mázsa kékleny érczczel együtt a városnak eladta.

Ezen felfedezés az addig más nemes érczekre nagy szorgalommal mivelt bányákat hát-térbe szorítván, a dobsinai bányaipar majdnem kizárólag a kékleny telepek felnyitására s mivelésére szorítkozott. És az a körül kifejtett szorgalom, ernyedetlen kitartás és áldozatkészségnek sikerült is, kivált az 1830-ik év óta, a mikor angol iparosok a kékleny ércz rendes és állandó vevői lettek, a bányamivelés ezen ágát oly virágzásra fejleszteni, hogy a dobsinai kéklenybányászat jelenben nemcsak 8000 mázsára terjedő évi termelési mennyiségénél, hanem kivált az ércz fémtartalmának gazdagságánál fogva, nemcsak Európa, hanem Dél-Amerika hasonnemű nevezetes bányaipárát is felülmúlja.

Ezen, nemzetgazdasági szempontból is felette nevezetes, de állami tekintetekből eddig — sajnos — igen kevés figyelemre méltatott bányaipar, újabb lendületnek örvend azon vállalat által, melynek a Czemberg bányatársulat épen napjainkban alapját vetette, midőn a szegényebb 6—7% fémtartalmú eddig nem értékesített érczek olvasz-

tását megkezdé, s az ez idei kísérletnél 400 mázsza 25% fémtartalmú kékleny nickel-speiset már termelt is.

Vajmi kíváncsi volna, ha az államhatóság ezen vállalatot a Joachimsthal-i kincstári érczelvaszdában hasonló kísérletnél nyert tapasztalások közlésével felkarolná, és általában közbenjárása által az eddig — a nemzeti vagyon nagy veszteségével — Szász- és Angolországokba szállított nyersércz belföldi feldolgozását elősegítené.

A dobsinai bányáiparral a vasgyártás is karöltve járt.

Mátyás királynak 1462, 1466 és 1470-ik években kelt parancsai-ból kitűnik, hogy a dobsinai vashámorokat — quondam locum cusionis ferri Hámora vocatum in fluvio Gilnetz intra veras métas possessionis Dobsina — Bebek György és Hamvay Sándor erőszakos foglalásai ellen királyi őltalma alá vette, s a dobsinai vasgyártás felött elismerését jelentette ki.

A dobsinai vasgyáripar legszebb fejlődésnek és virágzásnak örvendett a Tököliek és Rákócziak idejében, a mikor itt fegyvergyár létezett, melyről a Szepesi káptalan az 1771. évi oklevelében is említést tesz (Maleaturam olim Tuborum Sclopetariorum). A Tököliek s Rákócziak bekövetkezett bukások azonban a fegyvergyárt és aczélkészítő műhelyt is elsodrotta magával.

A városi jegyzőkönyv tanúsága szerint 1640 körül Dobsinán több aczélműhely (Stohlhammer) létezett.

A vasgyártás a dobsinai gazdag vaskőbányáknál fogva jelenben is a város legnevezetesebb iparága. A nagyszerű vaskőtelepek e vidéki 8 vasolvasztót látják el a szükséges vasérczczel.

GOMBASZEG.

1341: Bebek György és László Remete szt. Pál nevét viselő barátoknak zárdául építeték.

1371: Csetneky László több birtokkal növelte.

1555: Bebek Ferencznek, az evangelicusok nagyüldözőjének fia: György, ki már nejével Patócsy Zsófiával együtt prot. hitre tért, elbocsátván belőle a barátokat világul, erőddé átalakította, mig végre

1566: Szvendy Lázár földig lerontotta,

GÖMÖR.

Hogy Gömör vára a magyarok idejövetelekor már létezett, Béla király névtelen jegyzőjétől tudjuk; sőt hogy az már azelőtt több századokon keresztül, nemcsak a mellette lekigyózó Sajó folyója, hanem az alatta lakott jazig, szarmata és quad fajú és vaskalapáló lakosok felett uralgott: mind neve, mit az etymologok „Hammer“ből származtatnak, mind a történetírók, mint Timon és Severini, bizonyítják. Ptolemaeus Claudius alexandriai, II-ik századbeli író, földrajzában, a jazigek Sajó melletti városai közt Gorman várost is említ.

Mindezek a helyiségnek régi eredetét bizonyítják.

A magyarok kijövetelével Bors vezérnek, Bönger fiának, Borsod vára építőjének jött birtokába s utódai birták IV. Béla koráig; midőn Domonkos bán fiának Borsnak e családban utólsónak leányát Veronikát, Szepessy Gallus, a Mariássiak egyik őse nőül vevén, fajokra Markusra szállt, ki máskép Máriusnak is neveztetett s majd Gömör és Szentmihály úrának czimeztetett. Megis maradt a Mariássiak birtokában a XV-dik századig, mikor a Giskra cseh martalócz hadai foglalták el.

Mind a két Hunyady zászlói lengtek vára alatt, a csehek elleni hadjárataikban, míg végre Mátyás, a király, hatalma alá hajtotta. Az utóbbi viszontagságokban a vár végkép elpusztult, úgy hogy már ma csak neve, a „várhegy“ hirdeti hajdani dicsőségét.

Urai azután is történeti nevezetességek voltak. Birták Vesselényi Ferencz, a Csákyak; lakták Gyöngyösy István, az alispán és költő; a tudomány és művészet kedvelő Lányiak; Gerhárd, míg végre a Szent-iványi család egyik ágának jött birtokába.

Ide való volt a hirneves Czinka Panna czigánynő, remek hegedős a mult századból, kit egyik Lányi tanítatott ki e művészetre.

HAJNÁCSKŐ.

A százbérczű Gömörben, mint koszorus költőnk nevezi megyénket, egyike a legkedvesebb kirándulásoknak, mellyet tehetünk: Rimaszombatból Ajnácskőbe vagyis Hajnácskőbe.

Kétfelé vehetjük utunkat e kedves üde hely felé: J á n o s i n a k, hol egy nemesi lakházon e jellemző felirat olvasható:

„Clara sed et haec mortalia!“

vagy pedig T a m á s f a l á n a k, hol egy másik nemesi lakházra mi-

dön épült, e szinte jellemző de a ház köztisztelőben részesült egykori urára épen nem alkalmazható felírást ajánlák tréfás kortársai :

„Insurrectione surrexi et statutione sto!“

Ha ez utóbb megnevezett falunak indulunk, úgy az aesthetikátlan „Pendeles“ s ez után a „Kurincz“ nevű szép két pusztán — mely mindkettő Rimaszombat város tulajdona, — ha pedig Jánosinak kerülünk, akkor jó csinált országuton ugyan, de egy kissé hosszabb idő alatt Pálfala s Feled helységeken keresztül Várgedébe jutunk. Első esetben mindjárt Rimaszombat, a másikon Feled mellett kell a Rima folyón áthaladnunk.

Feleden mindjárt Török Adolf ur lakháza homlokzatán egy régi török felírást lelhetünk, mely a Rimából kihalászott s itt falba rakott kőtáblán magyarázatát várja.

Utunk Serke mellett visz el, mely helység a serki Loránthfyak fészke vala; — az egykori várnak már csak romjai is alig látszanak.

„A Sasfészek üres, magas a kőszikla verébnek.“

Szilassy Ferencz Gömör megye egykori Alispánjának uri laka hanyatlóban van. E faluban lakik tisztes bölcseink Balogh az ifju lelkű kedves aggastyán is.

Balra hagyván Kisfaludot elnémult troubadourunk s szellemdus neje szerény lakhelyét, Várgedébe érünk, mely több uri lakházával mosolygó színben tűnik fel. Itt van megyénk ez idő szerinti főispánjának olvasóink előtt a Vasárnapi Ujságból is ismeretes jó izlésű nyaralója. Itt van a bazalt tódulási szikla, mellyen hajdan Gedő vára állott. Előpostája ama kialudt kráternek, melyet az ajnácskői fürdő megett fellellendünk. Várgede, mely hajdan Gedőallyának neveztetett, cseviczével is bővelkedik, mely mellé a közbirtokos urak csinos fürdő helyiséget emeltettek.

Várgedéről Balogfalán s Gortván keresztül csakhamar Ajnácskőbe, s néhány percz alatt a Bataházi pusztára, vagyis az „Ajnácskői fürdőbe“ eljutunk.

Alig lehet magyareMBERnek kedvesebb pihenője, mint az ajnácskői fürdő!

Czukorsüveg alaku bazalt hegyektől karikába fogva, melyeken Diana s Bachus honol, viruló bársonyrét közepett egy csoport falusi kinézésű, nem nagy de tiszta, épület áll egy szép erdő tövében, mint a „gallina multorum pullorum sollicita mater.“ A lakályosság s otthoniasság szivderítő érzése fogja el keblünket, ha e kedves helyet meg-

szálljuk, hasonló a rokonszenvhez, melyet szives tulajdonosa iránt első látásra érezünk.

Az itten mindentűt felbugyogó viznek vegytani elemzése oly arányokat mutat, millyeket Bataházán kívül országszerte alig lelünk.

Itt nem csak a betegek egészségesekké, de az egészségesek is még egészségesebbekké szoktak válni, s a Medvesallyi palóczságnak ezen mosakodó Mekkája vasárnaponként a legszebb társaságot gyűjti termeibe. Ki az itteni fesztelen vigalmakat megízlelte, olyan mint az ember, ki a Dunát egyszer általúsza, átussza azt bizonyosan másodszor is.

Olcsóságra nézve párja nincsen Európában, mert Bataházán valóban majdnem ingyen időzhetünk s oly szép helyeket, millyeket a beteg itt mindjárt a fürdők mellett lévő erdő illatos árnyaiban lelhet, alig fog lelni sok más fürdőben, s érdekesebb sétákat, millyekkel Bataháza kínálkozik, a tudvány másutt bizonyosan nem lelend.

Három igenigen tanuságos pontja van Ajnácskőnek. Egyik a vár, — másik az ős emlősök gazdag lelhelye, — harmadik a pogányvári kráter.

Az ajnácskői vár 1066 lábnnyira a tenger színe felett egy bazalt breccziából álló meredek hegyen emelkedett, függélyes oldalu bazalt oszlopra támaszkodva.

Ott, hol a történelem a mesével összefolyik, Ajnácskő, máskép Hajnácskő várának nevét az „Hajnagykő!“ mondatban ke-resték, mint a Nabukodonozorét a „Ne bolondozzon az ur!“-ban.

1540. évben *Balassa Menyhért* birta, s 1546-ban török kézbe került, a mint nyoma is van, miként sorsa mindig Fülek vár sorsával függött össze. Így 1554. és 1555-ben.

1552. *Parlaghy László*, a budai királyi udvar tisztartója, s a kurok kapitánya, Ajnácskő várát s a hozzá tartozó uradalmat *Feledy Eusztáhnak* adá el, ki *Feledy Jánosnak*, az 1505. évi rákosi országgyűlés gömöri követének, s *Derencsény Zsófiának* fia volt, s maga *Móré Katát* bíráló nőül. Ezen örökeladást a király adománylevéllel is megerősíté. Feledy Eusztáh volt az, ki kövekkel s golyókkal telt ládákat szekerekre rakva, Gedő vára előtt megjelent, s bebocsátást kért a vár urától, hogy az akkori zavargó időkben nem eléggé biztos feledi kastélyából hozott kincseit Gedő vár őrizetére bizhassa, s midőn hamis kincseivel a várba bocsátatott, azt a Kubinyiaktól elfoglalá, miből hosszas per keletkezett.

1590. A *Kubinyiak* a *Feledyekkel* oly egyességre léptek, mely szerint Gedő és Ajnácskő váraikban egymást kölcsönösen öröklendik.

Feledy Boldizsár néhai *Feledy Eusztáhnak* kiskoru fia, tatárfogságba esvén, 1595-ben midőn onnan kiszabadult, *Lórántffy Kristófnak* gyámnokának, s idősb nővére *Feledy Margit* férjének fiai, nem akarták néki ajnácskői várát visszaadni, azt állítván, hogy azt apjuk nem gyámnokul kezelte, de valóságos tulajdonul bírta.

Feledy Boldizsár mag nélkül elhalván az ajnácskői várat nővére *Lórántffy Kristófné* öröklé, s utána 1601. fiai *Lórántffy Péter*, illetőleg özvegye *Keczer Zsuzsanna*, s *Lórántffy Zsigmond* bírák azt. Utóbbinak második felesége *Horváth Anna*, férje halála után *Pongrácz Mátyáshoz* menvén nőül, ettől két fia Imre és Boldizsár született, kikkel egy ideig benn ült Ajnácskőben, azt állítva, miként a várat s hozzá tartozó javakat, fiu maradék nélkül elhált első férje végrendeletileg néki hagyta; azonban *Vécsey György* és a Monayak, mint *Lórántffy* örökösök „protestáltak az testamentomnak ellene, minthogy ő kegyelme nem producálta azt.“ 1607. még *Horváth Mihály* volt a várkapitány.

1609. a *Kubinyiak* kaptak királyi adományt az ajnácskői várról s hozzá tartozó uradalomról, de bizony *Vécsey György* s a Monayak, kik között *Monaji Monay Bora*, iványi *Fekete Györgyné* annak is ellent mondtak, az esztergami káptalannál. 1604. *Rédey Ferencz*, 1619. *Széchy György*, 1645. a török foglalta el, míg iványi *Fekete László* füleki alkapitány, *Fekete Györgynek* fia, *Vécsey Sándorral*, *Vécsey György* fiával, ki *Feketének Mária* leányát vette nőül, mint Monay, illetőleg *Lórántffy* örökösök Ajnácskőre nova donatiót nem kértek, s azt *Ferdinandtól* meg is nyerték.

1649. tehát iványi *Fekete László* s veje: *Vécsey Sándor*, az egri káptalan kiküldötte által Ajnácskő várába s a hozzá tartozó uradalomba mint örökös urak bevezetettek. Tartoztak pedig akkor Ajnácskő várához: Ajnácskő, Feled, Gesztete, Kerékgedő (sic), Csoma és Majom Gömör vármegyében, — Jelene, Cserencsény, alsó és felső Pokorágy, Rimabrézó, Likér, Rimócza, Szeleze, s Rimabánya Hont vármegyében, s végre Szvinyebánya (sic) Nógrád vármegyében. — Felső Pokorágyot, Csomát, Rimóczát és Jelenét *Fekete László* és második neje *Aszaluy Erzsébet* 1665. *Tahy Istvántól* s nejétől *Monay Zsófiától* váltotta vissza 1600 frtért, — valamint *Kubinyi Jánostól* egykori *Pongrácz Mátyásné* férjétől, s illetőleg *Pongrácz Juliannától*, *Mátyás* leányától s *Ujlaky Ferencz* nejétől 3000 frtért azon részt, melyet ezek néhai *Lórántffy Zsigmond* jogán birtak Ajnácskőben.

Fekete László, füleki kapitány, *Fekete Györgynek* s a dúsgazdag *Monay Borbálának* fia, volt ujjá-teremtője a már bomladozni kezdő

Ajnácskői várnak, s helyreállítója, kiegészítője az ajnácskői uradalomnak. 1652. év márcz. 20-án trakostyáni Gróf Draskovich János nádor parancsa mellett küldöttséget kért a megyétől, hogy vizsgálná meg az ajnácskői várat, s bírálná meg azon építéseket, melyeket tett s még tenni szándékozott; mely küldöttség *Tornallyay Márton* Alispán elnöke alatt Ajnácskőben meg is jelent. Sőt 1657. évben Gömör megye közönsége Ajnácskő vár teljes kiépítésének költségeihez 100 frtnyi adakozással is járult, úgy hogy 1693. évben Ajnácskő vára, Krasznahorka s Muránynyal egy vonalban a nép biztos menhelyéül jeleltethetett ki.

Vécsey Sándor, a megye tlen, ki 1685-ben még a megye katonáit is öleté, alapítá a Bárá Vécsey családot; s az egykori ajnácskői uradalom foszlányait jelenlegi birtokosi Vécsey és Vay ágon birják valamennyen; Fekete Erzsébet lévén öreg *Vay Ádám*, s Fekete Mária Vécseynek felesége.

1705. évben ifjabb *Vay Ádám*, mint I. Rákóczy Ferencznek udvari marsalja hűtlenség bűnébe esvén, édes anyja Fekete Erzsébet Vécsey Sándornak inscribálta az Ajnácskői vár és uradalom fele részét; de később Vay Ádám amnestiát kapván, a vár s dominium fele Vécseyt, fele továbbá is Vayakat illette. Maig is felét ezen jószágoknak Vay lyánok jogán az erdélyi urak, másik felét pedig magyarországiak birják Vécseyek jogán.

Utolsó nyomait Ajnácskővára fennállásának 1744. év május 18-ról birjuk, midőn *Vay Judith* czegei *Vas Dániel* özvegye *Teleki Ádámnak* adá el $\frac{1}{4}$ részét, melynek inventálása alkalmával *Nagy Ferencz* Gömör megye szolgabirája s *Mihályi János* esküdttársa hitelesen bizonyítják: miként a várban, melynek teljesen bebutorozott termeit végig járták, sem kívülről sem belülről „nem sok notabilis defectus tapasztaltak.“ A vár tisztartója akkor *Balajthy Pál*, s porkolábja *Nagy János* volt.

Ajnácskő faluban *Károlyi Jánosné* született *Jankovich Róza* vendégszerető urhölgy birtokában a szakértő igen érdekes régiséget szemlélhet meg. Ez egy kis kéz teljesen kiformálva, mely fekete zománcczal bevonva mutató s hüvelykujja között egy kék köves arany gyűrűt tart, melynek természetes nagyságu eredetije e kicsi jobb-kézzel együtt, ugyan azon ezüst tokban, egy ősrégi sirnak romjai közt találtatott. Nem merünk véleményt mondani az igen-igen becses ereklyéről, de nekünk úgy tetszik, mintha ékfelírás lenne rajta környéskörül.

Az ősemlősök maradványainak ajnácskői lelhelyét már idős

Kubinyi Ferencz ur ismerteté, s a nemzeti muzeum eddig is elég szép és számos példányait birja az itteni lelményeknek. Alig van hely, hol annyiféle őszállatok maradványait együtt találhatnók, mi a palaeontológusnak rendkívüli élvezetes. Az ajnácskői ősfauunát képezik: a Mastodon, Rhinoceros, Tapir, melyek leggyakrabban észlelhetők, továbbá equus, cervus, sus és aceratherium, melyek már ritkábban jönnek elő. Ovis, castor, mustela, s más apróbb állatok, mint a beremendi csonttorlatban észlelt nyul-faj szinte fellelhetők, sőt sóvízi halfogak, szálgák és csigák sem ritkaságok.

S mind ez ugyanazon helyen, bazalt, bazalt-salak, vulkáni homok és agyagból álló torlatszerű vegyületekben, összevissza hányva, de nehezebb részével mindig alatt, csalhatlan jelétül azon körülménynek, hogy a pogányvári kráter működése által okozott vízömlések hordák egybe.

A pogányvári kráter ismertetésének dicsősége az irodalom terén eddig *Szabó József* tanár urnak jutott. Alig van jutalmazóbb séta a bataházi fürdőtől, mint Pogányvárra! Pogányvárnak neveztetik, mert régi hagyományok szerint e kráter omladozó falaiból s a felhalmozott salakdarabokból egy időben torlaszvárat készítenek, a Sőregi deszkavárból ide szorult husszíták, kiket *Herkó Páter* palóczaai pogányoknak nevezének.

Érdekesekek ama bazalt tódulások, melyek e vulkánal összefüggnek. Északfelé: a sőreg-béna-füleki, — keletfelé: az ajnácskő-gortva-várgedi, — nyugotfelé: a bást-pogonybárnai rádiusokban, melyek mind ugyanazon anyag különféle viszonyait tüntetik fel.

Pogányvár laposára Ajnácskő felől, az ugynevezett „mulató bércezen” juthatunk fel kényelmesen, de sokkal meglepőbb Ó-Bást felől.

E kialudt őskori tűzhányó kráterfalai, egy kis utánjárás mellett, mindenütt egyenlő párhuzamos távolságban a bazaltsalakok fellelhetők, vagy kitárva, vagy takarva. Ezek egykor érdekes körülmények tanújeleit nyújtják a geológusnak. Hol a kráterfalak megszakítvák, ott a láva folyásának elmosódott nyomaira bukkanunk, miként délnyugoton Sőreg felett, s délnek Ó-Bást felett, a hol is trachit, töméntelen lapilli s gyönyörű vulkáni bombák találhatók.

Szakértőnek az itteni buvárkodás igen-igen tanulságos.

De int az idő visszatérnünk kirándulásunkból, s búcsút veszünk olvasónktól, kinek ezen igénytelen sorokat a szíves visszaemlékezés oltárán kívántuk átnyújtani.

Ebeczky Emil.

HAMVA.

1676-ban (a megyei jkönyv szerint), az egri basa Hamvától minden szép és fiatal nőt maga elibe parancsolt vitetni és csak egy megyei küldöttség tudta lebeszélni e különös kívánatáról.

Ugyancsak a megyei jkönyv szerint, Hamván egy időben oly különös szokás kezdett a falusi nők közt divattá lenni, hogy férfi ruhában jártak egymáshoz; mely miatt közügyészi perbe fogatván, megbüntették.

JÓLSVA.

Eredetét határozott évhez nem köthetjük. Kérdés az is: tótok vagy németek telepedtek-e előbb égerfás helyére? Hogy az előbbieket, hihetőbb tót nevének (Jelssawa) jelentéséből. A német Eltsch, latin Alnovia, magyar Jolsva mind ezután lettek.

I. Béla, ki a királyi műházakban vert pénz értékét szilárd alapra fektette, bányamívelésben jártas gótokat szállíttatott mindenütt e vidékre. Telepeik négy különböző helyét (Illsva, Sz. Margit, Lazsma, Kisfalu) mai napig tudják a lakosok Jolsva határában.

Mint kir. birtok, a szabadság, arany és ezüst korát élte, míg t. i. arany és ezüst bányái ki nem fogytak. Chisnyónak helyén ez időben építettek szobát s így tették le alapját e falunak.

Köz oklevél, melyben neve (Illswa) legelőször előfordúl, a IV. Béla kir. adománylevele 1243-ból, mely szerint Pelsöczöt, Csetneket stb. Bebek Fülöpnek és Detriknek ajándékozta a nevezett király, s melyben a csetnekivel találkozó határai leiratnak s akkori uraiúl Egruch és Illés említettnek. Majd

1283-ban a még Kálmán király alatt (1095—1114) Apuliából bejött Rátold nemzetség tagjai osztozván együtt: Ilsva Dezsőnek, az Istók fiának, jutott, ki aztán Illsway nevet vett fel. Később ismét

1299-ben tétetik róla említés az okmányban, mely szerint III. Endre ezen vidék urai közt támadt villongást elintézi s melyben Illsva még possessiónak neveztetik. Ezen oklevél meg van a v. levéltárban.

Városi rangra mikor emeltetett, bizonyos éve nem tudatik. A városnál eredetiben meglevő okmány szerint

1539-ben János királytól — mint már azelőtt is város — tanácsai szabadalmat nyert; 1551-ben vásári kiváltságot; 1552-ben pallos jogot kapott s bizonyos Mali Jánost akasztófára ítelt.

Vára kettő volt, a Jólsva vize két partján; egyik nyugot felől Óvár névvel, melyben templárius barátok laktak s a tatárjáráskor pusztult el kolostoruk. Mnizsányt — mint jelentéséből kitűnik — e barátok birták, Koprás pedig majoruk volt, hol kecskéket (capras) tartottak; a másik vár Hradek névvel a város felett uralgott. Hihetőleg a csehldöntő Mátyás rontatta le.

Az Ilsva nemzetség, mely Istókban nádort is adott a honnak (1387—1392), a 14. század végén kihalván, Jólsvának sorsa ezután együtt járt Murányéval, birtoklás tekintetében a murányi uradalomhoz tartozván.

A 15-ik században Giskra foglalta el. Majd Hunyady Mátyás kievén a cseheket, Tornallyai jögon bíratott. A 16-dikban a bítorló Bazsótól Szalm gróf, Bebek Ferencz segítségével (1549) elvevén Murányt, a korona birtokában találjuk Jólsvát. E századból valók legrégibb jegyzőkönyvei is, mikben tót, német, sőt magyar fogalmazatok is váltakoznak (v. ö. Dobsinával).

A 17-dikben Rothálok, Széchyek és Vesselényi Ferencz bírták, ki alatt megyei gyűlések s különféle összejövetelek tartattak itten.

1627. május 30-án itt ülte lakodalmát Bethlen István Széchy Máriával. (Ez volt első férje.)

1660-ban Vesselényi egy kis templomot építtetett itt, mely 1829-ben égett le s hányatott szét.

Az e század szabadságharcaiból is kijutott a része Jólsvának, hol a fiscus kezére jutván — zálog jögon — a kassai jezsuiták is bírták; míg a 18-dik század elején a Koháry grófok jöttek bírtokába.

Az uradalmi kastély Koháry András által idomíttatott jelenlegi alakjába; azelőtt kolostor volt, a templáriusoké, kik a tatárfulás után jöttek be ide Illswa óvárából.

Fátumai közt említésre méltók:

1540-ben Bebek Ferencz, Bazsó elleni boszúból pusztította; 1556-ban a török fölgyújtotta s 400 lakosát rabszjira fűzte.

1579-ben a városi tanács Fabricius Györgyöt, mint növendékét, Wittenbergbe küldi papi ordinatio végett, miután — mint mondák — török járom alatt nyögnek s az ellentöli félelem miatt papot alig kapnak.

1575, 1711, 1745-ben döghalál; 1795, 1800, 1829-ben tüzvész pusztított benne.

KRASZNAHORKA.

(A Vasárnapi Ujság 1857. évi 1-ső számában közölt leírás után rövidítve.)

E vár keletkeztéről bizonyos adataink nincsenek ; Timon e vár eredetét is az e környéken létezett hét vár alapítójának, Bubek Mátyásnak tulajdonítja.

Krasznahorkát három századon át a Bubek, vagy későbbi elnevezés szerint a Bebek család bírván, ezen nagy időköz alatt sok mindenféle események színhelye vala. A csehek által elfoglaltatott s hús év bitorlás után 1461-ben jött vissza az akkori birtokos Bebek István kezére. — A Ferdinánd és Zápolya közötti koronaharcz idejében Krasznahorka Bebek Ferencz birtokában vala.

Bebek Ferencz, mint Gömör megyének főispánja, I-ső Ferdinándhoz szíttott, kiürült erszényc azonban lehetlenné tévé hadat folytatni, s a gyakran kért s megígért segély meg nem érkezte után, Bebek Ferencz, Bazsónak Muránybani példájára, Krasznahorkán pénzverdet állíttatott. Az itt veretett pénz Ferdinánd képét hordozá s egy márkában 8 lat ezüst helyett egy latot foglalt magában ; ezen hamis veretü pénz sok panasznak vala kútfeje, és minthogy Bazsó ezt Zápolya nevében üzte, s Bebekkel jó viszonyban élt: azon gyanut ébreszté, mintha Bebek Zápolya részére hajlanék. E gyanu 1532-ben való lett ; a Krasznahorkán veretett pénz már Zápolya mellképét viselé, mely a falukból összehordatott harangokból készült s az előbbinél sokkal rozszabb volt. Egyesülvén Bebek Ferencz Perényi Péterrel és Monoky Györggyel, mindazokat haddal támadá meg, kik Ferdinánd részén voltak. Így 1540-ben e vidéken Luther tanát hirdető Fischer Andrást Krasznahorka legmagasabb bástyájáról a mélységbe taszíttatá.

Bebeket I. Ferdinándtól elpártolásaért az 1556-ki országgyűlés számadásra hívta fel, ki azonban ott meg nem jelenvén, őt, mint országháborítót számüzésre ítélte, mely ítélet végrehajtására Pukhaim és Detrik vezérek lettek kiküldve négyezer gyalog, hatszáz nehéz lovas, ugyanannyi könnyű lovas, nem csekély ágyuk és más hadieszközökkel. Ezek útjukba ejtve előbb Tarkő, Ujvár és Nagyida várait vették be s azután mentek Krasznahorka ellen, hol Bebek Ferencz háromezer emberével várt rájuk a csata elfogadására. Kisasszony előtti vasárnap 1556-ban a várbeliek kitörték az ostromlókra, a német lovasság vitézül viselte magát s többször visszaverte a megtámadást, mindazáltal a gyalogság által nem kellőleg segítve, megveszté a csatát s futásnak eredtek. Ezt Bebek eleinte csak hadi cselnek tekintvén, kevés szünet

után üzőbe vette s Rosnyóig keményen ágyúztatta. A futamlók a bekövetkezett éjt Rosnyón tölték s másnap, hogy könnyebben futhassanak, ágyúikat s egyéb hadi készleteiket egy völgyben hagyták — Lőcse felé vett útjokban, mikre nyolcz nap mulva akadtak a Bebek szolgálatában levő törökök s azokat Krasznahorkára szállíták.

Nemsokára ezután elhagyta Bebek Ferencz Krasznahorkát s Izabellához huzódott Erdélybe; itt azonban a neki ígért főméltóság helyett erőszakos halálát lelte. Fiának, Györgynek, kiengesztelését a királylyal, valamint az ifjú Zápolyának Maximilián elleni serkentetőseit különféle esetek kísérték, s ez utóbbinak következménye lőn, miszerint Svendi Lázár a Bebek féle birtokokat elfoglalván, Krasznahorka is a koronához csatoltatott. Ez időben Szádvárát Bebek György neje Patócsy Zsófi védelmezte, s azt addig oltalmazta, míg a falak rákásra nem düledeztek.

Kevéssel ezután elhalt György Erdélyben, három leányt hagyván maga után, s vele letűnt a Bebek nemzet. — Az 1575-ik évben Krasznahorkán már Andrassy Pétert, mint várkapitányt találjuk, ki is azon időben Erdélynek leggazdagabb nagyjá, a vesztos Békesy Gáspár pártján Báthory István ellen harczolván, s mint olyan az utóbbtól számüzetve, birtokaitól is megfosztatott.

A vitézségéről ismeretes Andrassy Péter ekkor Magyarországba jöven, Rudolf király által az érdeklött várkapitánysággal bízott meg, míg 1585-ben Krasznahorka az ahoz tartozó jövedelmekkel neki oly feltétel mellett adatott át, hogy mihelyt 150 jobbágyot magában foglaló jószág máshol kimutattathatik, akkor Krasznahorka a helyett tőle vissza fog vétetni. — Ily czím alatt birta Andrassy Péter és fia Mátyás (I-ső) Krasznahorka várát sok év lefolyása alatt, miglen 1642-ben unokájának, (II-ik) Mátyásnak, az királyi adomány mellett biztosított. Csak futólag valának ijesztgetői e várnak és környékének a Bocskay, Bethlen és Rákóczy mozgalmai.

Midőn Tökölyi 1678-ban Krasznahorka előtt termett, a vár ura, báró Andrassy Miklós, noha közeli sógorságban volt Tökölyivel, nem vett részt az ő kifőzött terveiben, s ellentállt minden csábítgatás- és fenyegetéseinek. Végre midőn Tökölyi semmi sikerét e részbeni igyekezetének nem látná, heves fenyegető levelet irt a vár urának, hogy „pontban minden emberével álljon az ő részére, mert ha nem, minden birtokát elpusztítandja.“ Hatezer arannyal váltá ki magát a gyöngébb s mindennek daczára Krasznahorka mégis a Tökölyi hadaitól vala megszállya, melyet midőn Andrassy György, atyja halála után egész a

kétségbeesésig védelmezett volna, ő maga is végre a Tökölyi hadaihoz átmenni kényszerült.

Schulz tábornok, ki a felsőmagyarországi királyi népeket vezérlte, miután Eperjest 1685-ben elfoglalta, a Tökölyi által megszállott várak alá nyomult s azokat ostrommal elfoglalta, Krasznahorka alá is megérkezett. A tábornok itt nem számított ellentállásra talált s több hasztalanul megkísértett ostrom után hadaival a várat körülvette, mely állapot majd egy évig tartott.

Értésére esvén azonban a vár urának, hogy Tökölyi a töröktől elfogatott s Petneházy a király részére hajlott, Schulz pedig a király nevében amnestiát hirdet, Krasznahorkának hős védője is alávetette magát oly feltételek alatt, hahogy minden emberének, ki vele az ostromot kitartotta, bizonyos hó-pénz fizettetik, s neki szabad legyen katonai rangjával s fegyvercivel kiköltözködni, a nélkül, hogy birtokának legkisebb kárát látná.

Valamint a többi körülfekvő várak, ugy Krasznahorka is, a legutolsó Rákóczy mozgalmaiban, ennek embereitől vala megszállva.

Nem hangzottak ez időtől az ágyuk Krasznahorka falairól.

Krasznahorka egy azon régibb várak közül honunkban, mely jól lehet az 1817 dik évben villámgyújtás következtében egészen elhamvasztatott, mégis gondosan befedetvén, villámhárítókkal ellátatott, maig is lakható állapotban fel van tartva és sok régi arczképeket, fegyvereket és hadi öltönyöket őriz régiségtárában. A várfokon több ágyuk közt egy ilyen szól az olvasóhoz: „Franciscus Bebek de Pelsevicz me fieri jussit 1547.“

MURÁNY.

Murány várához legtöbb történeti emlék van kötve e megyében. Porlongó romai régi időkről tanuskodnak, avatag történetekről beszélnek, miket költők és történészek vetélkedve megírtak, még a földírók sem feledvén Murányt Gömör nevezetesebb helyei közé sorozni.

Toljuk félre egykissé a sötét lepelt és tekintsünk bele Murány történeti évkönyvébe.

Timon után Wagner: Bubek vagy Bebek Mátyást tartja építőjének; mások: Jolsva vára urait az Illsva nemzetséget; mig ismét mások — az Erzsébet királyné, Albert özvegye által behívott — Giszkra Jánossal rakatják e sas fészket. Annyi bizonyos, hogy Murány vára is egyike volt a cseh martalócz hadak védhelyeinek felső Magyarországon.

Gyöngyösy szerint:

„Ezt régenten hol egy, hol pedig más birta,
„Bástyáit, falait ez, s az is rakatta.“

Mátyás király, 1461. oct. 14-én Lythva várában kelt levelében, parancsolja a löcseieknek, hogy segítsék Zápolya Istvánt, felsőmagyarországi alkapitányt, a murányi csehek ellen, kik murányi fészkekből valami titkos ajtón kijárván, a vidéket gazul sarcolják, — a Karpátok tövében építendő ellenerőd munkájában. Ezen erőd meg nem lehetett más, mint az Alsósajó helység határán levő hegy tövében épült vár, melynek már alig látható nyomait maiglan *Murancsek*nek (Kismurálynak) hívják a lakosok.

Hadi pályáját a Giskra elleni hadjáratral kezdő ifju király Hunyady Mátyás, a Mátra tövében volt patai favár bevétele után (1459), a Sajó melletti többi fészkekben is felkeresvén a csehek: Sajónémetit, Gömört, Balogot, Derencsént, Széceset, Serkét, Rimaszombatot, Szkálnokot, Osgyánt mind hatalmába hajtá (I. Hunyadiak kora III. köt. 168. l.) E lett sorsa Murálynak is, ki azt, mint a Szepesség kulcsát Zápolya Istvánnak adta, kire ott fényes birtok vala nézendő.

A XVI-dik század elején már a Tornallyay családot találjuk birtokában.

Mohács hada után, a hatalmas de rosz hírű Bazsó Mátyás üzte innen sokáig rabló kalandjait, nemcsak a hon határain, hanem a szomszédos országokban is.

Istvánfi Miklós, ki nemcsak mások tetteit szépen megírta, hanem megírni méltókat is tett, — mint egykoru történetíró után ezeket írhatjuk a Tornallyayokról és a Bazsókról:

Tornallyay Jakab bár születésére nézve köznemes, mégis a főurak közé számított, mert sokakat felülmúlt gazdagsággal és János királynak kedvelt hive volt.

Tornallyaynak meg Bazsó Mátyás volt czirákja (cliense). Egyetlen fijának, a négy éves Tornallyay Jánoskának őt tette gyámjává végrendeletében, átadván neki Murányvárárt s rábizván egyéb javai kormányzását is, míg árvája a törvényes kort eléri. Gyámfiya javaiiban Bazsó aztán, mint magáéban kénye kedve szerint uralkodott, és mivel igen gonosz lelkű, szerfelett gögös s a másé után leledző ember volt, gyámfiját tizenkét éves korában, Tarnovszky János szarmata királyka udvarába adta, azon ürügy alatt, hogy ott nagy uri nevelést kapjon s katonai fegyelemhez szokjék, voltaképen pedig azért, hogy őt magától elhárítsa s birtokát magához ragadhassa. Majd azokat, kik a fiu iránt hűséggel viseltettek, koholt vádak ürügye alatt, megölette

vagy ravasz fortélyllyal behálózva, ártalmatlanokká tette. — Vetélytársakat s kémeket ekként elhárítva magától, mások javait kezdé ragadozni, utonálló fosztogatóvá lön s majd ruthén és lengyel rablókat fogadván zsoldjába, nemcsak az ország hegyei s erdei közt kalózott, hanem a szomszéd Lengyelben, Sziléziában és Moldva határain is üzte rabló kalandjait, mikből nagy gazdagságot halmozott Murányvárában rakásra.

Következő részletes rablásait jegyezzük fel itt, a hon határain belül: 1530-ban Szepes földét járta be rabló czinkosaival s gazdag zsákmánynyal tért vissza Murányba. — 1535-ben Lőcse táján szedett harácsot, lovakat és szarvas marhákat rabolt. — 1541-hen Grenicz mellett fosztogatott. — 1543. jun. 29-dikén a *Lapis refugii* nevű karthauz monostort rabolta ki 150 legényével s ugyanakkor tetemes harácsot csikart a szepesi XIII. város lakosain.

Gömörnek akkor két főispánya volt *Bebek Ferencz* és *Imre* fivéreken, ép úgy miként Hontnak Nyáryban és Balassában, nem azért, hogy a megye annál jobban kormányoztassék, de úgy látszik, csak azért, hogy annál több nyúzója legyen.

Nyáry Ferencz 1531-ben véletlenül épen Ferdinándnak hive volt, ez Bazsót elfogá az istvánfalvi csatában, s Ajnácskö várába csukató! Itt ült hősünk egy darabig, ki az említett csatában jobb karját veszítvén, orvosi ápolást igényelt.

Kevéssel ezután 1532-ben a szepesi városok küldének Ferdinándhoz követeket, hogy védené meg őket Szapolyay ellen; ezeket meg Laszki fogdosá el Pless mellett Sziléziában s Árva várába küldé el *Kosztka Mihály* kapitányhoz.

A foglyok között bizonyos *Werner György* is volt Eperjesről, ki egy könyvet irt „*Magyarország csodás vizeiről*.” Ez cseleltetett ki a czeviczék várában tartott csonka kapitányért, s Murányvár ismét szerepelni kezdett.

Bebek Ferencz Gömör megye, „v i z e s z ü” főispánja, Krasznahorka, Salgó, Fülek s több más várak ura, ki többet rabolt el száz haragnál falukról s városokból, ki *Rimaszombat* város legnagyobb harangját is elvételte, szorosabb viszonyba lépett a murányi kapitánynyal. Mig ez Murányban vereté a hamis ércpénzt, addig ő Krasznahorka várában üzé e nemes mesterséget. Az ország törvényei szerint, minden ezüst márkában nyolcz lat szinezüstnek kelle lenni, Bebek s Basó csupán egy-egy latot adtak, a többit pedig lopott rézből pótolák meg. Az érdemes társak kölcsönösen szerzének egymás rossz pénzének jó keletet; csel és erőszak, fenyegetődzés és kicsikart kö-

tések feltolák azt mindenkire, így Bebek a löcsei polgárokkal is tett kötést, melynél fogva azok Bazsó pénzét elfogadni tartozának.

Bazsó gaz tettei által rettentő kényuri hirt s nevet vivott ki magának; miért az 1548. évi országgyűlés, a 49. t. c. 3 §-ában róla következőkép intézkedik: „miután eléggé tudva van, hogy Bazsó Mátyás már régóta oly gonosztevőket tart, kik az ország felső részein, az urak mellett, mindenütt lesben állnak és már eddigelé több rablásokat és gyilkosságokat elkövettek s naponta elkövetnek: méltóztassék Ő Felsége Bazsónak, szolgálainak és a vele szövetkezetteknek megbüntetésére iránt haladék nélkül intézkedni. Az erdők az utak mellett, kétszáz rőfnyi szélességben vágattassanak ki, hogy a rablóknak leshelyekül ne szolgálhassanak.“

Ezen országos intézkedés folytán, a következő évben, Szalm Miklós pozsonyi gróf küldetett ki magyar, német és spanyol hadakkal, Balassa Menyhért lévai és Bazsó Mátyás mürányi várurak megfenyítésére, segítvén őt e hadjáratában, a király parancsára, Bebek Ferencz is, nógrádi és gömöri önkéntesekkel.

Murány ekkori vivását és bevételét így írja Istvánfi: „A Balassa lévai s egyéb várai bevétele után, hegyes és járatlan utakon, felülrá folytonos esőszakadás közt, feneketlen sárban, lassu léptekkel haladt a sereg Murány felé. Marhák és katonák nagy erőfeszítésébe került az ágyuk és társzekerek vontatása, míg fáradtan behatoltak mindenek a várról nevezett Murányvölgyébe. — Bazsó Mátyás várának mesterseges és természetes védőfalaiiban bízva, egyelőre minden veszélyt megvetve, víg és legkevésbé csüggeteg kedélylyel látszott várni az ellenközelgését.

Bebek Ferencz már azelőtt, a király parancsára, a vár körül több védhelyet rögtönzött, az utakat hat mfd hosszaságra ledöntögetett magas fákkal elzárta, most meg az elősereggel három nappal előre kiküldetett, hogy tábornak alkalmas helyet szemeljen és a vártól minden közlekedést s élelemszállítást elzárjon.

Szalm ezalatt, Sárosvárából kapott új csapatokkal és ágyukkal erősült derék seregével megérkezett és a Bebek választotta helyen, nem messze a Jolsva vizéhez tábornak ütött, úgy intézkedvén, hogy az osztályvezérek ki a völgy mentén, ki a hegy oldalakon, ki a béczezek ormain lennének előnyomulandók.

Murány felette magas sziklatetőn fekszik; körülte délről más magas szirt emelkedik; ezek közt egyetlen sziklaút vezet a várba. — E szirtet őrizteté Bazsó leghivebb embereivel, egy kis várdát billesztvén annak tetejére; a pedig, mely nyugotról tornyosodik, magasságá-

val a várat is felülmulja s ennek nyakán egy forrás csörgedez. — Délről kapuja van, min bejuthatni az elég tágas vártérre, mely néhány dandárt befogadhat és nem mindenütt falakkal, hanem közben-közben meredek és megmászhatatlan sziklaormokkal van körítve. — Északról más köszál emelkedik, elég lapos tetővel, a vár falai fölé; mely csaknem győzhetetlen akadálylyal megmászható, de ha egyszer megmásztott, róla egészen beletekinthetni a várba s felvont ijakkal nem kis kárt okozhatni annak. — Bebek e tetőre. — vonó marhák, parasztok, és katonák megfeszített erejével — nyolcz ágyut tolatott és azt éjjel ásatott sánczok s — másunnan hordatott gyeppel kirakott — törvények által egy kis erőddé alakította.

Szalm az ostromot a keleti oldalon Bebekre bizta, kiről már tudta, hogy ő Bazsónak — az ellene elkövetett számos és gúnyos kihívások miatt — esküdt ellensége. Nyugotra a magyar gyalogságot állítá, Majthényi Uriel parancsnok és Gregoróczy Vincze, Péchy Farkas, Bornemisza Gergely és Martalin Mátyás hadnagyok alatt. A német csapatot Ebersdorf Ulrik vezénylé. Maga a gróf spanyoljaival, kik Castelluvio Gáspár és Zapata Péter hadnagyok alatt, már több év óta katonáskodtak Magyarhonban, az északi oldalt választotta. Horváti-novicsra, ki Csábrág ostromától jött ide osztályával, a tábort és az őrséget bizván, meghagyta neki, hogy a tábort éjjel nappal körüljárja, az őrszemek állomásait megtekintesse, az utakat szemmel tartsa és a várba egy lelket se bocsásson be.

Bazsó ellenben nem szűnt meg a falakon elhelyezett legnagyobb ágyuit gyakran átdörgetni azon szirttetőre, melyet a mieink sánczokkal megerősítettek és ámbár úgy tettette magát, hogy a Szalm működéseit egészen megveti s félelemnek legkisebb jelét sem látszott elárulni: mindazáltal mintha a később csakugyan bekövetkezett veszélyt előre megérezte volna, többféle tanácsot főzött agyában élete megmentésére. Annálfogva fivérért Mártont, lovagi közbiztonság védve alatt, a táborba küldte s általa a maga mentségére előadatott érvek után — maga és társai számára a király kegyelmét, azonfelül a várnak örökös tulajdoni joggal részére leendő adományozását kéreté, miután a gyermek — mint mondatá — kit az örökös jogon illet, Lengyelhonban elveszett (holott élt és e háboru után épségben haza tért), végre hogy lovas és gyalog katonáinak becsületes és biztos zsold adassék.

De Szalm mind ezeket, mint egy elvetemedett gonosztevőhöz méltatlan feltételeket, elvetette és Bazsó Mártont keményen kiszidva küldte bátyjához vissza.

Mondják, hogy még ezen ostrom előtt, mit nagy bünei öntuda-

tában előbb utóbb bekövetkezendőnek hitt, Isabella királyné oltalmába ajánlotta magát, nagy ajándékkal küldözvén hozzá s György báráthoz és Petrovicshez köveit. De minthogy Murányvárat kívánták ott is, ő pedig arról lemondani váltig vonakodott, meg nem egyezhettek.

A két felülrőli ostrom már több napig tartott, midőn a hadi tanács azt határozta, hogy a Bazsó által a várral szemközt rakatott váracsot kell egész erővel megrohanni és minden áron bevenni, mely már az ágyugolyók által nagy részben úgy is leromboltatott. Annálfogva azt egyszerre egész erővel megrohanták s védőit levagdaltván, a váracsot bevették s a várat innen is elkezdvén lődözni, rövid időn elég tágas rést nyitottak a falakon.

Mielőtt azonban egész erővel megrohanás intéztetnék a vár ellen, közbejött egy tény, mely nem kevés bámulatra méltó és a spanyolok vitézségének, katonai fegyelmének s a várvívás mesterségében jártasságának elége meg nem dicsérhető fényes tanubizonyosságát adta. Hét spanyol gyalogkatona ugyan is, hol bokrokba fogószkodva, hol kiálló szirtek csucsaiba kapaszkodva felmászott a tetőre és nagy lelkesmerészséggel bejutott a várba; Bazsó katonái történetesen a harcolókkal levén elfoglalva, másfelé fordíták figyelmöket; de aztán észrevevén, nagy kézviadalra került a dolog; kettőt a spanyolok közül azon helyen leszurnak, a többi öt, bámulatos ügyességgel, gyorsan áthajítván magát a falakon s átküzdve a kiálló hegyes sziklacsucokon, bár számos puskagolyó repült utánok, épségben tértek vissza, mindenek reménye és várakozása ellenére, a táborba.

Megtudván ezektől a mieink, honnan lehet legkönnyebben behatolni a várba, felkérték Szalm grófot, hogy adasson jelt a rohamra, ki azt habozás nélkül megengedvén: megharsantak a tárogtatók, megperdültek a dobok s nagy erélylyel rohant az egész had, a falak azon része felé, hol a rés megnyitott s lőn kegyetlen és véres csata. Bazsó Márton lábát egy golyó átfurja, emberei a veszélyből kiszabadítván, a vár keleti tornyába viszik. A mieink közül Horvatinovics, midőn vitézeit szóval, kézzel és példával buzdítja, nagy sebet kap mellén. Castelluvio pedig a spanyolok vezére hegyes körisfa csáklyával a falról letaszítatik és csak vas mellvértjének köszönhette életét. Zapata homlokába golyó furódván, bajtársai nagy fájdalomra halva lerogyik. Így aztán a mieink — miután több tiszteik elesetek — Szalm és Bebek nagy fájdalomra, a vár védői által visszaveretnek. E viadal alatt Kovács Gergely huszonöt fegyvernökkel a mieinkhez átszökik, kiknek Szalm-Bebek kérésére — megkegyelmez, mert tőlük mindent, mit kívánt megtudhatott.

Ekközben Bazsó emberei, főkép ruthén és oláh rablóí, kiknek hűségében azelőtt leginkább szokott bizni, látván hogy már Bazsó Márton és több főembereik elesetek, titkon összebeszélvén, a felett tanácskoztak, hogy őt elhagyják s a várat az ellennek feladják; mi felől Szalm grófot kiküldött bizonyos emberük által értesítik. Ezen árulásban mindnyájan részt vettek, tizenhatot kivéve, kik azt Mártonnak alattomban tudtul adták, nem mervén azt, szörnyű halál félelme miatt magának Mátyásnak megmondani. Ki azonban, Márton és Demeter testvérei által, a veszély felől csakugyan értesülvén, esztét veszté és szökésről kezdde gondolkozni.

Erre a mieink a várat a földgátakból és táborból — jeladásra megtámadják, a ruthén és oláh árulók a kapukat belülről megnyitják, a mieink berohannak; a spanyolok az összeesküdtek által megmuto-gatott vasládáról a zárat levervén: Bazsó ezüstje, aranya s egyéb drágaságaival megrakodnak. Némelyek a várvédek közül, mint Tárnok Ferencz, ki Bazsónak a megjavulást sokszor tanácsolta, továbbá Bejy András és Sörén Péter félelemből, sebe miatt a toronyban fekvő Mártonhoz menekülnek, ennek nejével és gyermekeivel s Farkassal, Mátyás kis fiával és Demeterrel együtt, kik aztán az összeesküdtek által mind elfogadtatván, Szalm táborába vitettek, ki az árulókat pénzzel megajándékozván, szabadon bocsájtotta, kiknek pedig katonái közé felcsapni kedvök volt, azokat besoroztatta.

Ez időből származik a vékony üveg pohár, melynek rajzát a következő lapon közöljük, s melynek egyik felén fejedelmi czimer kék és sárga színnel durván festve, másik felén pedig ily felírás olvasható: „Viva el rey de Espanna!”

Csak egy hiánya volt Szalm diadalmi örömének, az t. i. hogy Bazsó Mátyás kisíklott boszuló kezei közül. Ő ugyanis mihelyt az árulás felől értesült, mielőtt a kapuk megnyittattak volna, egy titkos ajtón, miről senki más nem tudott, két társával kiszökött és járatlan uton, hegyek s rengeteg erdők közt bolyongott, míg egy juhászhoz jutott, kinek szolgálatával gyakran élt az utasok megzabolázásában s kit leg-hivebb emberei egyikének tartva, nagy ígéretekkel kérte, hogy őt a lengyel határokig vezesse. De a juhász oly nagy hivatásáért vetemedett, hogy előhivatván három rablóttestvérét, Bazsó két társát rögtön legyilkolta, magát pedig megkötözte s úgy vitte Szalm táborába. Ki ezen megörülvén, Bebek sürgetésére Bazsót a többi foglyokkal együtt tábori sátra előtt lenyakasztatta. Tárnok Ferencz volt első, kin a fő-vesztés végrehajtatott, utána a még sebeiben vérző Márton és Demeter, Mátyás testvérei, más tizennégy társával együtt. Voltak, kik Má-

A Murányban találtatott üveg pohár.

tyást, mint rablófőnököt és országszerte körzött hon- és felségárulót, keményebben kívánták büntettetni egyszerű fővesztésnél, mint keréktöréssel vagy felnégyeléssel, de Szalm elegendőnek látta, hogy legutolsó nyakasztassék le. A kis Farkast elvitte Szalm magával s udvarában apródai közt fölneveltetvén, javait visszaadta és szabadon bocsátotta. — Eddig Istváni.

A történészek előtt ismeretes iglói naplótöredék szerint: Bazsó Mátyást Telgártnál (Thiergarten) fogták el. — A vár ostrománál Bebek Ferencz ágyui szerepeltek és Sárosvárából hozottak, miket szent Anna napján szállítottak Iglón keresztül. A várívás három napig tartott.

A vár ez alkalommal bevételre aug. 15-én nagybold. Asszony ünnepén történt 1549. (I. Árpádia első év.)

Harminczöt év múlva Bazsó Mihály és Farkas uraimék tanukat

vallatnak a Bebek által Murány bevétele után megöletett Bazsók jószágainak misége és holléte iránt. (L. Régi m. nyelvemlékek II. k. 304. l.)

A bevett vár aztán királyi őrséget kapott, melynek főnökei kapitányoknak s uradalmi adminisztrátoroknak neveztettek. Van, ki Szalm grófot még 1560-ban is Murányban lakoztatja, de erre bizonyos adatunk nincs. Várkapitányok voltak: Maschko Menyhárt, 1565 és 85, báró Herberstein Gyula 1585 és 94 táján. — 1605-ben a Rottal grófok vették meg, mely miatt az 1608-dik évi országgyűlés úgy intézkedett, hogy Murány és Lipcese váltassék ki az idegen kezekből. A megyei jegyzőkönyvek szerint: még 1610-ben is a Rottal család birta, mely 1622-ben nyert indigenatust. Rottal János Jakab bárónak s nejének bethlenfalvai Thurzó Máriának inscribáltatott olyformán, „hogy ha szintén valaki leteszi az pénzt ő neki Muránért és kiakarja váltani, ne tartozzék kezéből kiereszteni az várat se jószágott addigh, nisi prius perceptis ibidem fructibus et utilitatibus ac proventibus et dimidietate decimarum totius Comitatus Gemerensis.“

Széchy Tamás azonban, ki 1612. év január 6-án kelt egyik levelén magát így írja: „Rimaszéchi Széchy Tamás, Felső-Lindva, Balogh és Murán várainak szabados ura, Gömör vármegye Főispánja, az felséges II. Mátyás királynak Magyarországbán Asztalnoka és Tanácsa, az Dunán túl való végeknek és vármegyéknek generális kapitánya,“ — miután 1609. (feria secunda proxima post dominicam cantate) az Liber Báro Rottal által admoneáltatott volna, „hogy ha a pénzt, melliel Murán várat akarja kiváltani Bécsbe letenné vagy mássut, a hol nem volna kedves ő neki, és a pénzt az építésért és minden ingó bingó marhájáért le nem teszi és meg nem alkuszik mindenekért, az várat protestans semmi képen kezéből ki nem ereszti;“ — Rottal János uramat, hihetőleg nem Bécsben, a mitől úgy fázott, — kifizetvén, a vár és hozzátartozó uradalom Széchy család birtokába mene által.

S itt gördül fel száz évi időköz után olvasónk szellemi szemei előtt a másik kép, melynek előterében a murányi Venusz: Széchy Máriának ígéző alakja mosolyog mi felénk.

Széchy Tamás után Széchy György, annak fia — „Liber Baro in Balog et Murann, Sacrae Regiae Romanaeque Ma-

jestatis Eques“ — foglalá el 1618-ik év július 2-án Gömör vármegyének főispáni székét.

1620-ban a beszercei országgyűlésen, Bethlen Gábor, Murány és Lipcse várát Széchy Györgynek, mint hívének, örökösen adja, mit II. Ferdinánd király is, miután nevezett, a király hűségére visszatért, megerősített. E mellett százezer forintot kellett még Széchy Györgynek lefizetni, hogy élhessen e czímmel: Murány és Balog, Lipcse és Felsőlindva várak szabad ura.

Széchy György 1625. sept. 1-én éjjel egy csűrben, orgyilkosság útján, Timon szerint: egyik szolgája által agyonlövetvén, hőslelkű özvegye, homonnai Drugeth Mária, — kivel 17 évig élt házasságban és négy fiút, öt leányt nemzett, — kapitányok által kormányozta Murány várát, Gyöngyös szerinti: két tiz esztendőig, de valósággal 17 évig és 9 hónapig, mert meghalt 1643. május 28-án; a megyei jegyzőkönyv szerint, Gömör tiszti kara meghivatott temetésére.

Kapitányai voltak ez időben: ráhói Jákóffy Ferencz, ki 1639-ben halt meg, végrendeletét Murányban tette; azután Szondy Máté, kiről még 1646-ban is tétetik említés.

Széchy György és Drugeth Mária gyermekei valának: János, Péter, Sámuel és György; Mária, Borbála, Kata, Éva és Magdolna. Ez utolsó kisdédül halt; a fiak közül pedig csak Péter, Vas megye főispánja, és Kőszegvár ura maradt fenn, de magtalanul mulván ki ő is, sirba vitte magával az utolsó Széchy nevet.

A leányoknak ez lőn sorsa: Mária hitet tett Bethlen Istvánnal, a fejedelmi Gábor kis öcscsével, 1627. május 30-dikán, Jólsván. Borbálát tizenhárom éves korában Thurzó Ádám jegyzé el: lakadalma Lipcsén tartatott 1629. június 17-én. Gyöngyös szerinti korán elhalt. — Évát Illésházy Gábor nyerte el febr. 9-én 1641. — Katát köpcsényi Liszthy János vette nőül 1649-ben. Anyjok halála után Kata Lipcsét, Mária és Éva Murányt és Balogot kapta osztályrészül.

Ifjabb Bethlen István, váradi kapitány, „igen modestus, minden dologban nagy okossággal, móddal járó, elmés, tanácsos ifju úr volt, midőn Széchy Máriával a jolsvai egyházban megesküdött. Ifju Bethlen István nővérét, Bethlen Katát Zólyomi Dávid vevé nőül. Zólyomi azonban „jóra rosszra serény és hajlandó“ lévén, Máriával titkos szerelembe esett, s ennek híre immár az emberek közt is kicsördült. Időközben Bethlen István hosszas betegsége után, Ecsed várában elhalván, Széchy Mária özvegységre jutott.

Kemény János — utóbb Erdély fejedelme — Dávidnak névszerinti rokona, híven elmondja iratában, hogy midőn Bethlen István hul-

lája 1633. év marczius 24-én Fehérvárra szállíttatván, ott az öregbik egyház sirboltjában eltakarítottott, Zólyomi Dávid Széchy Mária gróf-nét Dévára elkisérte, „külső színe alatt urával való kötelességének, noha belső oka egészen más vala.“

Zólyomi Dávid nem szerette nejét, Bethlen Katát, s Széchy Máriával régóta levelezett. Még azután is, midőn a gyanakodó természetű fejedelem, ki vejéhez „leányával való rossz életéért kedvetlen volt,“ őt a svéd király mellett kezdett szövetség miatt Fogaras várába elzáratá, Kemény szerint „Istennek ily látogatása alatt is Máriával való nem nyájaskodását deploálta.“ De Széchy Mária nem sokára Kún Istvánnal kötött frigyet.

Rosalyi Kún István, utóbb Szatmár főispánja, nem valami hírneves uri családból volt, Szalády őt „tekintetes jószemélyes ifjú úrnak“ mondja. Széchy Mária Kún mellett nagyon únni kezdé magát. *Krausz* krónikája szerint „vadászni küldé őt vad-húsért, míg foga egészen más vadakra fájt.“ A rosalyi konyhától szabadulni akarván, „jó ló hátias szony“ lévén, paripára ült s férjétől Tasnádra, onnét Dévára megszökött.

Ha már Zólyomival való szövetségén megbotránykozott az egész világ, annyival nagyobb hire lett, midőn Kún István harmadfél száz lovassal neje után indult s egy éjjel a szép asszony udvarházát Déva alatt megrohanván, Máriát a kastély ablakából kiugrasztá. Széchy Mária a „lugosos kerten végig“ várába szaladván, onnan igyekezett öreg löszerszámmal üdvözölni kedves férjét.

Ebből aztán híres válóper támadott, melynek folytán Kun István törvényesen el is választatván, *Kálnoky* leánynyal újabb házasságra lépett. Széchy Mária pedig Erdélyben Dévát és Tasnádot, melyeket a Bethlenektől jegymarhául birt, ezeknek boszujára Rákócznak eladván, Murányba költözött családjához.

Széchy György özvegye hiában bánkódott Mária leányán; a történeteket nem-történetké ő sem teheté. Kevéssel azután, hogy ráhói *Jákóffy Ferencz*nek a vár egyik boltcskájában megőrzött értékesb ingóit *Berethkey Mihály* szolgabíró előtt örököseinek kézhez adá, a jobb létre átszenderült s 1643. év sept. 3-án Murányban a várkápolna sirboltjában azon koporsó mellé temettetett, melyben mindig siratott férjének hamvai pihentek. A temetésen, melyre a meghívás Széchy Mária, Széchy Kata Liszti Tamásné és Széchy Éva Illésházy Gáborné nevében adatott ki — Gömör megye részéről *Uszapanity Imre* és *Szir-may Péter* voltak jelen.

Széchy Mária sehogy sem találta magát többé Murányvár magá-

nyában, a klastromszerű élet, mely az erdélyi udvar körében töltött víg napokhoz képest mindinkább tűrhetlenné kezdte válni előtte, csak fokozá vágyát zajosabb élet után; nyughatatlan s könnyelmű természetűe sovárgott a kaland után; de az is bántá, hogy a várnak gondjai Illésházy Gáborra s nejére levén bízva, neki ott igen alárendelt szerep jutott csak. S itt vevé kezdetét ama kalandos történet, melyet „a hét év alispánja“ az öreg Gyöngyössy „Márssal társalkodó murányi Vénuszában“ oly szépen megénekelt.

1644. évben *I. Rákóczy György*, Erdély fejedelme, lépett fel mint az ujított vallás hős bajnoka. Majdnem egész Magyarország hozzáhajolt s hadi működéseinek egyik támpontjául Murányvár tekinteték.

Fülek vár a császár zászlóit lobogtatá, szemes, bátor, sima modorú s ügyes kapitánya, hadadi *Wesselényi Ferencz* parancsot vőn Murányt megszerezni s Rákóczy táborát hátul nyugtalanítani, míg homonnai *Drugeth György* a lengyel segítséggel megérkeznek.

Wesselényi Ferencz Széchy Máriát már hirből jól ismeré, nem rég elhunyt neje *Bosnyák Zsófia*, ki bejáratos vala a Széchyekhez, sokat regélt kíváncsi férjének az ifju Bethlen Istvánnéról. Egy gondolat villant meg a kéthónapos özvegy fejében: Hátha valamikép meghódítná szívét Máriának?

Jól tudta ő, hogy családja a Drugethek s Széchyek szemében kicsinynek fog tetszeni, de mindamellett nem tartá oly lehetlennek, hogy Kun István elvált neje, bizonyos körülmények között, Wesselényinek is nyújtsa kezét.

„Egy szép asszony s Murányvár!“ ez lön jelszava, s haladéktalanul levelet csempészett be *Kürthy* cselédje által Széchy Máriának, melyben rég ápolt hő szerelmét rajzolva, találkozásra kéré fel imádoztját. Ez épen ötödnapra sárga pecsét alatt boldogítá válaszával.

Kádár Márton volt a posta, s azon erdei forrás, mely a tiszolczi határban most is „Széchy Mária kútjának“ neveztetik, tanuja a két szerelmes ömlengéseinek.

Végre miután Fülek kapitánya, kiről kortársai azt jegyzik meg, hogy „kissé köpcös vala,“ enyelgéssel páros édes szavaival meggyőző Máriát a felől, hogy a Habsburg-ház mily hálás szokott lenni híveihez, s egyszersmind a nagyravágyó asszonyt biztosítá, hogy azt, mit most közösen bir testvérivel, maga fogja birni ajándokul; Széchy Mária egy éjjel bebocsátá Wesselényi embereit s Murányvár III. Ferdinándnak 1644. július 5-én meghódolt.

Igy esett el Murány Rákóczy kezeiről s így lön harmadnapra Széchy Mária is Wesselényi Ferencz hites társa.

Wesselényi, ki 1646-ban, midőn megengedte, hogy rabjait a megye Balogvárra küldhesse őrzés végett, e várnak már ura vala, s 1647. augusztus 23-án, midőn Széchy Kata, Mária nővére őt a tized hasznóbére harmadával megkínálta, magát „Murányvár örökös urának,” Lisztinét pedig abban csak „temporaneának avagy zálogosnak” nevezi, nem veheté be Murány várát 1651-ben, mint igen tisztelt történészünk Ferjencsik állítja: mert 1647-ben Murány vára Ónoddal, Putnokkal, Fülekkal és Szendrővel már confiniummá lett s Wesselényi Ferencz Széchy Máriával együtt, mint felső Magyarország algenerálisa s Szendrővár főkapitánya, ez utóbbi helyen lakott.

Murány megszerzése s a homonnai atyafiság sebes szárnyakkal vivé fel Wesselényit. 1649-ben Pálffy volt a nádor, 1655-ben Wesselényi az. — 1660-ban még homonnai Drugeth György volt felső Magyarország főgenerálisa, 1663-ban már Wesselényi az. Ekkor ő grófnak, Murányvár örökös urának, Magyarország nádorának, kunok bírájának, felső Magyarország főgenerálisának, Gömör, nemkülönben Pest, Pilis és Solt megyék főispánjának, ő Felsege titkos tanácsának s Magyarország Helytartójának, végre aranygyapjas vitéznek írta magát. S mindezen főméltóságot murányvári kalandjának köszönheté.

Gyöngyössy uram is elnyeré jutalmát. — Széchy Mária a ratkói járásban Babuska helységét inscribálá neki, melyet azután, mint a Derencsényi uradalom alkatrészét 1200 frton Koháry István gróf váltott vissza.

Wesselényinek murányi és balogvári 23 éves uralkodását királyi hírre emelte a köznép szája. Bartholomaeidesz írja, hogy az ő idejében még így emlegették: hej, mikor itt még király lakott!

E várbán szövödték tovább az összeesküvés szájai, mely a vasvári békekötéssel elégedetlen magyar főuraknak, a stubnai fürdőben (1665) kezdett értekezlete folytán kifejlett, s melyből Lippay György esztergomi érsek kihalván, Wesselényi Ferencz, Zrinyi Péter, Rákóczy Ferencz, Nádasdy Ferencz és Frangepán Ferencz neveik alatt ösmerekes a hon történelmében. — Ide hitta, épen két századdal ezelőtt, u. m. 1666. május havában, legbizalmasabb barátait Wesselényi Ferencz egy értekezletre, melyen Csáky Ferencz, a keletéjszaki megyék főkapitánya és Apafi Mihály erdélyi fejedelem követei: Bethlen Miklós és Teleky Mihály is jelen voltak, s mit Bethlen János bőven leír Erdély történelmében.

Wesselényi következő beszéddel üdvözlé e gyűlésben az erdélyieket: „Az erdélyi fejedelem, vagy a bennünket megszánt mindenható Isten küldötteitől tekintselek-e benneteket? elhatározni nem tu-

dom, szeretett testvérek! Egész Europa reátok függeszté szemeit, midőn a hajdan hatalmas, de a balsorstól már régen tépett magyar nemzet, Isten és világ szerint legbecsesb kincsét, szabadságát és nemzeti-ségét, könyes szemekkel bizza hűségtekre.

A fényes porta haddal támadván meg bennünket, a ker. fejedelmek segítségével kedvezett a szerencse fegyvereinknek, hogy a teljes győzelemhez nem hiányzott egyéb, mint a legyőzött ellen kiüzése. De óh fájdalom! midőn már arról álmodoztunk, hogy egyszer már valahára visszaadhatjuk hazánkat nemzetünknek: akkor felséges királyunk (kiknek tanácsából? maga tudja) meg sem kérdezve bennünket s megfeledkedve azon feltételekről, mik alatt szoktak a magyar királyok trónra jutni, oly békét kötött az ellenséggel, melynek pontjait még Magyarország sem tarták tanácsosnak közölni, holott ennek java forgott kérdésben. Ha becsületes békének tartja azt ő Felsége és hasznosnak reánk nézve: akkor nincs ok eltitkolni azt előttünk. — De nem vagyunk mi oly rövidlátók, hogy be ne látnók, mikép semmiknek tart bennünket ő fge és hogy szabadságunk csak prédául vettetik oda másoknak. — Ha csakugyan veszünk kell, vesszünk Sámsonként azal együtt, ki a mi vesztünkre ásitozik. — Tudjuk, hogy csodálkozni fog a keresztény világ, midőn látja, hogy azt, ki eddig legnagyobb ellenségünk volt, urunknak, királyunkat pedig ellenségünknek kezdjük tekinteni. De róla nem tehetünk, ugy sincs már nekünk egyéb hátra, mint engedni, hova sorsunk hi. — A hajótörés eme veszélyéből hogy Isten után csak Apafi menthet ki, őszintén elősmerjük. Jutalmát veenditek hűségőtöknek tőlünk, kedves honfitársak! — fejedelmek nagyobb, azt t. i. minél egy nagylelkű fejedelem előtt nagyobb nem lehet, egy nemzet megmentésének dicsőségét.“

Lippay után Wesselényi is kidült a következő 1667-dik évben a szövettek sorai közül. Halála után daliás özvegyére maradt a vár kormányja, ki újra erélyesen vitte azt mindaddig, mig az összeesküvés felfedeztetvén: a várnak is ura és urnője tetteiért meg kellett lakolni. — Félünk nagyon felbolygatni e mohos romokat, nehogy mardosó kígyó bújjék ki alóla, inkább csak lapozgatunk tovább, okoskodás nélkül, a történetek könyvében.

1670 ben már nyolcz éve volt, hogy Leopold országgyűlést nem tartott, a nádori hivatalt Vesselényi halála óta be nem töltötte, és ha valamikor, most végkép felhagyott a szándékkal visszatérni az ősi alkotmányhoz. „A magyar ügyek jó állapotban vannak, meg akarom ragadni az alkalmat a magyar közügyek másék épeni elintézésére“ — ezt üzené Pötting grófnak, a spanyol udvarnáli követének. E czélból

bizottmány neveztetett ki Rottal János elnöklete alatt, mely Lőcsén a végett ült össze, hogy a közbéke helyreálltassék, a gonoszok és ártatlanok kiösmertessenek. Ezen bizottság intézte, hogy a gyanus egyének elfogattassanak, Kassára, Eperjesre, Lőcsére német őrségek vettessenek; Murány — az összeesküvés e nagy műhelye — Széchy Máriával együtt kézre kerítettessék. Károly lotharingi hg bizatott meg e tiszttel, és mit tizenhatezer embere, mit ágyui nem valának képesek végbeinni, sikerült sima szavainak, királyi kegyelemmel biztató ígéreteinek. Széchy Mária feladta Murányt és — bár a lotharingi herczeg úgy bánt vele mint tisztos matronával — a zordon Spork tábornagy elfogatta s tömlőczre vettette. Az összeesküvésre vonatkozó titkos iratokat (némelyek szerint egy tele hordóval) lessenyei Nagy Ferencz, Vesselényi volt titoknoka s itélőmester, a kinpadra ültetve felfedezvén, a löcsei bizottság magához vitette, mik aztán számosakat bűnvádi keresetbe bonyolítottak, tömlőczbe, vérpadra vittek; köztük Nádasdyt is. Széchy Mária Bécsbe vitetett, hol — Szalay szerint (IV. k. 132. l.) — valószínűleg kolostorban meghalt. 1678. mart. 8-án még élt (Libri regii XVI. köt.). Mások szerint Illésházy Kata, Gábor leánya, férje gróf Csáky László által, bécsi fogságából kiszabadítván, vasmegyei rokonai közt fejezte be regényes életét. (L. Vas. Ujs. 48-dik sz. 1865.)

Ezek szerint 1670-ben császári őrség vettetvén a várba, 1671-ben báró Windisch volt parancsnoka, ki sok teljesíthetlent parancsolt a megye lakosainak.

A kurucz világban is jutott rész Murálynak. Tökölyi Imre két ízben is elfoglalta, u. m. 1678 és 83-ban; de kevés ideig bírhatta, mert 1679-ben Cancellaric Jeromos, 1684-ben pedig Pasek Menyhért János, gróf Szalm ezredbeli kapitány, ujjlag császári őrséggel rendelkezett benne, 1685-ben Jaquemond Mihály.

1702-ben tüzvész pusztította el.

Az utolsó Rákóczyféle forradalomban is szerepelt Murányvára. A kir. helyőrség parancsnoka báró Limprecht hadnagy volt, ki a vár bevétele után (1705) felcsapott kurucznak, megtanulta a magyar nyelvet és kedves tiszte lett, egyik palotás ezrede élén, II. Rákóczy Ferencznek. — A várat a hozzátartozó uradalommal gróf Bercsényi Miklósnak adván Rákóczy, itt talált annak neje legbiztosabb tartózkodási helyet.

A magyar korona és jelvényei, valamint a kir. jkönyvek is itt tartattak volna — Bél Mátyás szerint — 1706-ban, de maga II. Rákóczy Ferencz azt mondja Emlékiratában (lásd a magyar kiadás 135 l.): „a korona Bécsbe vitetett már a háboru kezdetekor.“ — A

nagyszombati béketerv (1706) 7-dik pontjában is tétetik e várról említés e szavakban: „A korona Murányban őriztessék.“ Válasz: „Annak törvényes helye Pozsony.“ — 1710. október havában vétetett ki a kuruczok kezéből.

1720-ban Koháry István vette meg örökösen a hozzátartozó uradalommal.

1782-ben némely régiségbuvárok egy sirböltöt fedeztek itt föl, melyben következő siremlékek jöttek több mint százados éj után világosságra, u. m.

1) Széchy Györgyé ily felirással: *Hic Dei gratia Comes Georgius Széchy de Rimaszéché, supremus ac perpetuus Comes Comitatus Gömöriensis, Liber Baro arcis Murány, Lipschae, Balogh et Felső-Lindva, Cubiculariorum Regionum per Hungariam Magister, eques auratus, ssmæ Caesareae Regiaeque Mattis Consiliarius intimus. Occisus sub arce Barko anno 1625 die 1 sept. Vixit annos 48.*

2) Troppai Ferencz György nagy rézkoporsója. 1643. évvel.

3) Homonnay Drugeth Máriáé következő fölirattal:

Hac ego, quae quondam, Comitissaque Széchiniana,

Drugeth Homonnay nomine clara fui.

Claudier augusta, post fata novissima, tumba

Nil moror, hic placide nam recubare licet.

Tristes saepe dedi devoto pectore planctus:

Exstimulans Christum voce gemente meum.

Ingredior terrae gratas jam tetra latebras

Laetior ad Christi resurrectione tubas.

Ac licet hoc antro, prostrato corpore, condar:

Liber, at in coelo, spiritus astra tenet.

Quisquis es ut mecum coelos conscendere, nec non

In Domino valeas, vivere, disce mori.

Veni Domine Jesu, etiam veni cito. Amen. Apoc. ult. cap. Job Cap. XIX. 25. 26. 27. Scio enim quod redemptor meus vivat etc.

4-dik koporsó: Wesselényi Ferenczé. 1667. mart. 7-ről, de fölirata nem tartatott meg.

1806. aug. 14-én nagy vendége volt Murálynak. József nádor látogatta meg gömöri körútjában.

1826-ban hg Koháry Ferencz, Murány örökös ura s Magyarorszáág főkancellára meghalván s benne a Koháry család fi-ágának magvaszakadván: veje, Szász-Coburg-Gotha Ferdinánd hg ő magas-

sága, kir. adománylevelet nyert a murányi uradalomra és Balásföldére, miknek

1831. dec. 5 s köv. napjain iktattatott be a helyszínén, nagy ünnepélylyel, birtokába. A koronát, mint királyember, Abafy Károly, megyei első alispán, ö hűségét csalfalvai Pulszky Károly, uradalmi főkormányzó, mint meghatalmazott képviselvén.

Igy emelkedett fokunkint birtoklás tekintetében is időről időre magas Murányvára, míg jelen fejedelmi birtokosa által, uralkodó európai házakkal hozatott mind maga, mind általa a megye viszonyba.

Most vessünk egy pillantást ama szomorú romokra, melyeknek vázlatos történetén átfutottunk.

Rimaszombat városából kiindulva, Bakostörék, Varbócz, Ráhó, Keczege, Rimazaluzsány, Rimabánya, Rimabrézó, Likér, Nyustya, Hacsava, Fűrész és Tiszolczon keresztül Murányaljára, 1200 katólikus lélek által lakott tót városkába érkezünk, mely feje a Coburg féle Murányi uradalomnak.

Innen könnyen járható tekervényes uton ama magaslatra hágatunk, melynek szikla tetején keletről nyugot felé elnyúló mészkö sziklacsopót fölé Murányvár falai épültek.

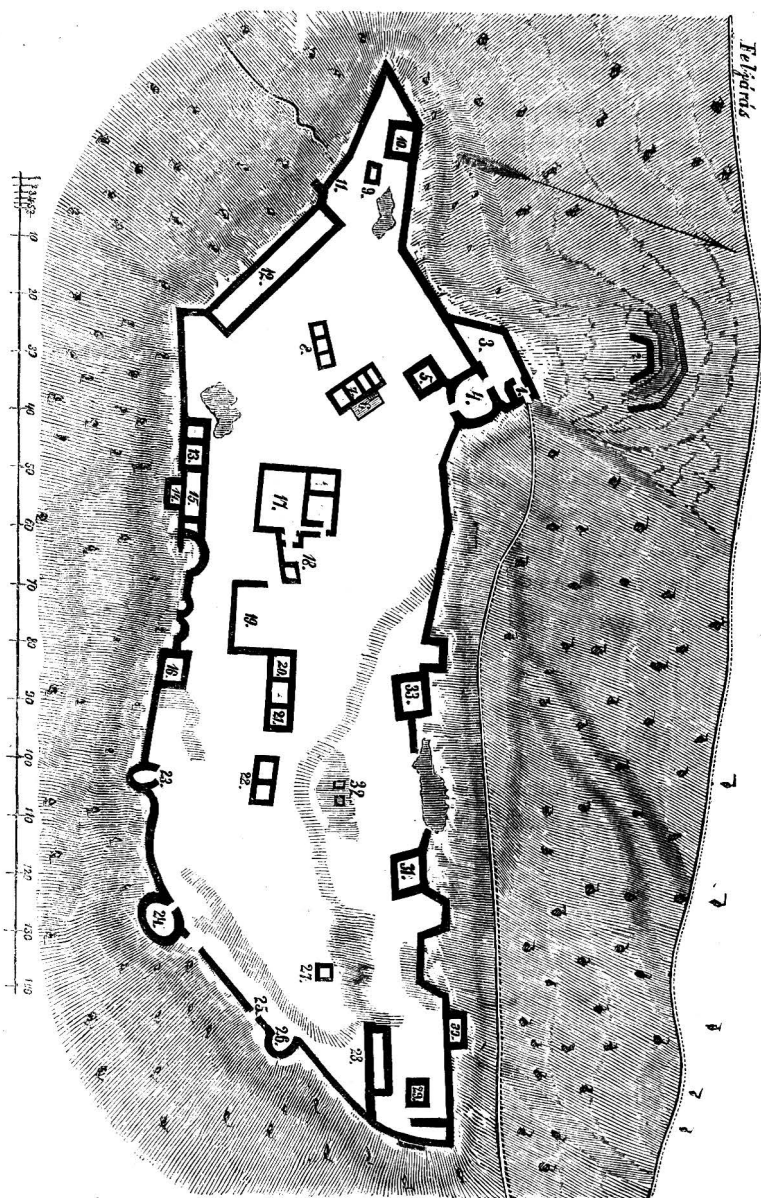
E hegyromnak, miként a körül fekvő hegyeknek is, felsőbb része fenyvesekkel, alja pedig bükkes erdővel van benöve. Maga a szirtfok, melyet egykor erős védbástya biztosított, 189 b. öl hosszú, s 50 b. öl széles térséget ad, melynek felszine nem egyenes, sik és róna, de változó hajlásokkal kelet felé lejt. A mész sziklák meredeksége azonban köröskörül oly nevezetes, hogy a tetőt, ha az mindenütt nem is lett volna köfállal kerítve, csak egyes embernek s nagy bajjal lehetett megmászni.

Murány várába, melynek romjai tervrajzát *Filbas Adolf* hercegi erdőmester-felmérése után közöljük, csak egy kapun lehet feljutni, mely rajzunkon 1. számmal jeleltetik. Ezen kapu felett most márványtábla áll e felirással:

„In bonis Ducis Ferdinandi Saxo-Coburg-Gotha.“

Hajdan itt más felírás állt, hihetőleg az, mely a várromok közt 7-ik számmal jegyzett ujitott épület egyik szobájának falába rakott márványtáblán olvasható.

Ez egy czimer alatt, mely fejedelmi koronán kiterjesztett szárnyakkal lebegő koronás kétféjű sast ábrázol, ily szavakat tartalmaz:

Murányvár alaprajza.

Siste gradum viator
 Altitudi nem summam considera
 Majestatis exemplum.
 Perpende constantiam
 Fortaliti i humis Comitissa e.

A ritkított betűkkel nyomott tagok a sérült táblán hijányzanak.

E kapuhoz sziklába faragott, száznál több, maig is felismerhető lépcsőkön lehet közeledni; eleség, s más egyes ember által nem vihető tárgy, a vár éjszak-keleti részén a 30-ik számmal jegyzett toronyból óriási lánczokon huzatott fel.

Az 1. számú kaputól jobbra, terraszszerű kinyúláson, a várnak nyugoti oldalában a „török főnek” nevezett köztemető volt; mely tervrajzunkon 2. számmal jelettetik. Itt ez előtt 40. évvel két óriási csontváz 15 fontos bilincsekkel ásatott ki.

A vár külső kapuján áthaladva, a 3-ik számú előerőd nyílt meg a vándornak, melyből kelet felé kanyarodva a 4-ik számmal jegyzett belső kapun a vár belsejébe léphetett. Itt tünt fel a térség legemeltebb pontján a négyszögű főörtorony, melynek szilárd kőanyagból épült falai most is fennállanak, s tervrajzunkon 5. szám alatt mutatkoznak. E torony közelében (7. szám alatt) volt a vártaház, mely most kellőleg tatarozva, nyugvó helyül szolgál a romot látogató bűvároknak. Mellette (6. szám.) a haltartó, s kissé hátrább 8. szám alatt az éléstár. A 7-dik számmal jegyzett épület egyik helyiségében lelhető fel a két márvány-tábla, melynek egyike a kapu felett, másika pedig a várfal azon pontján létezett, melyen Wesselényi Ferencz Murányvár belsejébe behatolt.

Délnek leljük a vár „Czigánykának” nevezett hegyes csúcsát, melyben (9. szám) a kincsestár s 10. szám alatt a kincsörzöknek tornya állott. A 11. számmal van jelelve tervrajzunkon ama pont, hol Wesselényi Ferencz Murányvárba behatolt, s hol ennek emlékére a falba fennebbi márvány-tábla rakatott. E táblán az arany gypjas vitézek rendjelének ábrázata alatt következő felírás olvasható:

Ad Dei Agni Dei
 eiusque immaculatae matris
 honorem
 ad emolumentum patriae
 arcisque huius defensam
 ad aeviternam loci huius memoriam
 quo
 Comes Franciscus Vesseleni de Hadad

arcis huius perpetuus comes
 Palatinus Regni Hungariae
 fortalitium hoc a fide regia deficiens
 in obedientiam redegit
 dum
 omnibus a (r m i s i s t) hoc inexpugnabile
 et impervium fuisset,
 Suae fortitudini ex hac parte intranti cessit
 anno Salutis MDCXLIV
 propugnaculum hoc erectum
 anno MDCL.

Az „agnus“ szavat, a két „Dei“ között az arany gyapjas rend bárányának képe helyettesíti.

A várnak szinte déli oldalán (12. szám alatt) az istállók, — délkeletén a 13. 14. és 15. számmal jelelt lakrészek legszebb kilátással Rőcze felé, s végre a „Zápol“ nevű szédítő mélység felett a négyszögű löpor torony emelkedett.

Ezekkel átellenben a vártér legszebb részén, s úgy szólván annak közepén, a Széchyeknek emeletes palotája tündöklött, mellyel a várkápolna s egy kis virágos kert vala összekötve. Tervrajzunkon első 17 — a másik 18 — s a harmadik 19. számmal jegyeztetett. A virágos kert oldalán keletfelé a vitzartó (20. szám), a sütőház (21. szám), s a lisztár (22. szám) találtatott.

A várkápolna romjai alá temetett sirboltban fellelék *Széchy György* főispán, s *Homonnai Drugeth Máriának* rézkoporsókba zárt tetemeit, s más két rézkoporsót, melynek egyikében *Wesselényi Ferencz* nádor, másikában pedig a *troppaui* herczeg hamvai nyugodtak. Fáj szívünknek megjegyezni, hogy 1782 évben a kegyeletet érdemlő maradványok széthányattak, s az eladott értékes koporsókat kassai rézművesek olvasták be.

A terven 23. és 24. számmal jegyzett, a várfal keleti oldalán lévő helyiségek gömbölyű őrtornyok valának földalatti börtönökkel, s ugyanazon várfalnak 25. számmal kitüntetett pontján titkos ajtó létezett, melyen Bazsó megszökött társaival. A várfal éjszakkéleti oldalán a 26. szám gömbölyű őrtornyot, a 28. szám pinczéket s a 29. szám a négyszögletes úgy nevezett „é h e z t e t ő“ tornyot tünteti fel. Itt a 30. szám alatti ponton volt a felvonó, melyen a vár szükségleteivel látta-tott el.

Ezt követé a vár belsejében ama kut, melynek vize a vár alatt csörgedez ki; ha e kutba kacsa, vagy más uszó állatt dobatt, az a

várhegy oldalából fakadó dús forrásnak nyílásán sértetlenül szokott ismét kibukkanni. Murányvár egyetlen, most már behányt kútja oly mély vala, hogy abból a vizet egyedül börtömlőkben merithették s állítólag egy óra kelletett, míg a tömlő a mélységből felkerült.

Végre a várfal éjszaki oldalán még két nagyobb négyszögletes őrtorony létezett, melynek egyike tervrajzunkon 31, másika 33. szám alatt előfordul. A 32. szám alatti helyiség egy fával árnyékozott pihenő nyomait láttatja, mely Murányvár urnőinek kedvencz helye volt.

S most bejártuk a romokat, melyek annyi nagyság s törpeség tanui valának, s Gömör koszoruzott költőjével felsóhajtunk:

„Rendületlen sziklán álltál Murány vára!

„És még is rom levél!

Szétnézünk a gyönyörű vidéken, mely harczzajt többé nem viszhangoztat; merengve a multak emlékének vetünk még egy pillantást a vártól 80. öl hosszú, s 30. öl széles hegymélyedés által választott úgy nevezett „Sánczok“ szikláira, melyeknek ormán még most is látszanak nyomai a helynek, honnét az új kor pokolszülöttei, a bömbőlő ágyúk, százados pusztitást szórtanak. Innét vitt egykoron a pisztrángdús Zichaván keresztül Murányhutára egy út, melynek maradványait az itteni pór nép most is „Bebek ur utjának“ nevezi.

Bodon Ábrahám és Ebeczky Emil.

PELSŐCZ.

A jazigeek „Philecia“-ja és így a hét magyar bejöttével már létezett ősi helyiség, mit aztán Bors vezér foglalt el magának, és e vidék főhelyének tette, mert

IV-dik Béla 1242-ben a Bors család magvaszakadtából adományozta azt, mint „plurium praediorum caput“ a Bubek vagy Bebek családnak.

Bebekék itt új várat építenek lapályon a Sajó partján s lakhelyül használták, de már az előtt is volt itt vár, melynek helyét még ma is Óvárnak hívják.

1328. Korponáéhoz hasonló szabadságot nyervén, városi rangra emelkedett; maga a földesura Bebek Domokos eszközölte ki szabadságát a fejedelemtől, így akarván jutalmazni a hozzá, a harczias szellemű urához hív és hasonlóul hadrakész jobbágysait.

Bebek László emlékét mai napig feltartja egy itteni siremlék 1408-ból.

Aranykorát élte a város egész Bebek Ferencz (II-ik) s fia György (III-ik) koráig; mert Bebek Ferencz előbb János királynak haláláig (1540), majd Ferdinándnak 1556-ig, ismét Izabellának levén hive, több birtokával együtt Pelsőcznek is osztozni kellett ura viszontagságaiban.

Bebek Ferencznek, mint I. Ferdinánd hívének, szerepét 1549-ben már láttuk Murány ostrománál, lássuk elpártolásának indokát (Döbrentey régi magyarnyelvemlékek II. köt. 118. lap).

Pelsőczy Bebek Ferencz felelete Rudai Ferencz és Segesdi Ambrosus jászói conventiekhez, miért nem megyen az I. Ferdinánd által 1556. január 1-re összehívott országgyűlésre Pozsonyba:

Relatio.

Az ew felsége parancholatyath es hywatallyath jól erthem, en mynd adigh ew felek hywen es igazan szolgáltham, meddyg esmerthem hog ew felsege ez szegen nyomorult orszagoth megakarýa oltalmazný de mast ymmar latom az ew felsege erewthelen wolthath es hog ew felsege wtan az ellenseg az hatara szýthe benneket szwrithoth, ew felsege chak Paysnak tharth benneket. Az mýre sokszor igirthe es fogadoth hýthýwel ew felsege hog az ellensegwel szemýleszerinth meg wih magyar orszagnak mýnden hatharath me szabadýthýa azt ew felsege mýnd ez mý wtholso weszedelmeýnkýg, nē mýelte se mýelhethe en mýnd hazaýa es nemzethýnek szeretheýe megerthwen azt a honnek mýnekek megmaradasunk lenne kethelen azt kellett megkeresnem, mert nē wgy hog ew felsege azt me szabadýthathna es az ew hýthýnek elegeth thehethne, de meg az maradykath es ha mý magyarok eszenkben ne wyhszewk magonkath ew felsege wtan elweszunk, mert ha ez ýdeýg es ew felsege ez szegen orszagoth meg nē ketheleszý wala ennek sok fogadasaval hýthýwel es mynketh nē haborgathoth wolna fegwerýwel bodog elethben woltunk wolna, az hatalmas isten vthan az mynd walank es most ýmmar feýenkynth Budosoban estünk. Azert az mýnth en chelekethem en vg mind Jambor hazaýa szerethe, ilyen wtholso weszedelemkorth vg chelekethem.

E miatt az 1556. 24. t. cz. szerint Bebek Ferenczet és fiát Györgyöt az országgyűlés hivatalségi bűnben perbeli eljárás útján, lemarasztalta.

Ferencz ezutáni sorsát, rosnyói illetőleg krasznahorkai csatározását, Erdélybe menekülését, s ott Izabella parancsából megöletését: illető helyeiken előadtuk.

Fia György 1559-ben királyi kegyelemért esedezvéen s birtokait visszanyervén, azon évi 19. t. cz. által Szepes vármegyének tétetett kötelességévé őt az 1558-ban a török által elpusztított pelsőczi vára kijavításában s a városnak mint véghelynek oltalmazásában segíteni.

György 1560-ban Balogvárnál a török által elfogatván, Konstantinápolyba küldetett, onnan öt év múlva az erdélyi fejedelem közbenjárására kiszabadult. Hanem mind ő, mind neje Patócsi Zsófia, a császári katonaság e vidéki vezére Svendi Lázár előtt gyanusak lévén, általa 1565-ben szendrői várától, majd minden gömöri és tornai birtoktól megfosztattott.

Györgynek már fia nem lévén, kihalt benne a Bubek vagy Bebek régi híres nagyuri család, mely — bár őt némelyek nem tartják magyar eredetűnek — sok századon keresztül szerepelt Magyarország történelmében s vetélkedett a — hol jól hol rosszul felfogott — hazaszeretetben.

Nővére Bebek Kata, Perényi Ferencz neje által a Perényi, majd a Rákóczy család jött birtokába. Az utolsó Rákóczy Ferencz és nővére Julia (hg Aspremontné) osztoztak Pelsőcczel és tartozványaival.

A XVIII. század elejétől Pelsőcz a megye állandó gyülekezési helye.

A régi megyeház alapja 1716-ban tétetett le s épült három évig, míg az első gyűlés 1719. június 3-án megtartathatott benne.

II. József császár 9 évi provisoriuma a gyülekezést eltiltván, s a törvénykezést Rimaszombatba tevén át, a pelsőczi megyeház eladóvá tétetett, de a császár halálával visszanyerte régi dicsőségét. Most újra letűnt csillaga a megyéével együtt, s epedve várja a hon egének kiderültét.

PUTNOK.

Reisz Sámuel szerint (idézett munkájában) a magyarok már várost találtak itt kijövetelökkor; sőt hogy itt kellett lakni egy Zsupannak, a zsuponyó völgye maig fenmaradt nevéből következteti.

A magyarok kijötte után a Putnoky és karvai Orlay család birta.

1567-ben törökök foglalták el, miután Temessy Mihály várpáncsnok három napig védte. Mikor vetetett vissza, nem tudatik, de hogy

1578 előtt kellett történni, világos, mert ezen évi országgyűlésen hozatott 27. t. cz. Putnokot és Balogot azon véghelyek közt sorolja el, miket az illető megyéknek kell vala segíteni.

1582, 1588-dik években is, midőn a török Szikszót és Kazát elpusztította, Putnok magyar kézben levőnek mondatik.

1607-ben Bocskaynak Szolnok körül még ekkor is ott portyázott hajdui Nagy András vezérlete alatt felkerekedvén, mint a török császár alattvalói, Putnokot megtámadják, beveszik és egész Tokajig nagy pusztításokat tesznek. (L. Kazi Hist. lib. 1. p. 70).

1608, 1613, 1618-dik évi országgyűlések is a véghelyek közé sorozzák.

1645-ben Rákóczy György hadai a rakamazi táborából a morva határszélek felé vett utjokban beveszik.

1648-ból a megyei jegyzőkönyvek sok panaszt tanusítanak a putnoki magyar és német helyőrség ellen, mely a vidéken sok pajkosságot követett el. Monda szerint: ha török birta helyekre kirándultak, rendesen török fővel tömött tarisznnyákkal tértek vissza. Innen a közmonda: „putnoki pajkos, putnoki tarisznnya.“

1653-ban a putnoki vár, a löportorony kigyuladása miatt, szétvetetett, de karvai Orlay András, mint a vár és város ura által javíttatott. Fia

Orlay Miklós, a Vesselényiféle összeesküvésbeni részvéte miatt putnoki várától és birtokától megfosztatott. Nővérét, Anna Borbálát, kisserényi Serényi András vevén nőül, azon fassionalis erejével, miszerint még atyja Orlay András javait 1649-ben nejének Révay Anna Máriának mind Pozsonyban, mind a turóczy káptalan előtt örökösen bevallotta, az Orlayféle putnoki javaknak a Serényi grófok jöttek birtokába.

1678-ban a kuruczok beveszik, de csakhamar elvesztik. Ugyanez évben Dancs János ide hozatik fogságra.

1684-ben Uza Sándor megyei első alispán szinte

1685-ben nagy ostromot áll ki, és csaknem földig rontatik.

1699-ban Nigrelli tábornok Détery Mihályt és Székely Mártont itt vallatja s kinoztatja.

1705-ban II. Rákóczy Ferencz pártja foglalja el.

1711-ben nagy panaszokat említnek a megyei jegyzőkönyvek a putnoki, hajnácskői és murányi helyőrségek ellen.

RÁHÓ.

A régi Jákófy s leányágon utóda a szuhai Jánoky ősfészke. Amaz Ferenczben, ki a Széchyek murányi, balogi és lipcei várának kapitánya volt, — kihalt 1639, emez Lászlóban 1740 körül. Amannak

emlékét a ráhói várkastély és úgy az itteni, mint a pongyeloki templom, a Jákófyakét a templombeli feliratok és jelvények, valamint az iskola, a tudomány és vallásszeretetéről hirdetik.

RIMASZÉCS.

Reisz szerint (már idézett munkájában) az alpári Zalán nyári mulatóhelye, és így a magyarok által már itt talált ősrégi helyiség. Erre mutat szláv (Szjacs) neve is (Barthol. szerint).

Egy „hetumoger“ ezt választván települ, s e tót jelentőségű helyiségről hagyván magát neveztetni, hét századig szerepelt — Széchy név alatt — Magyarország történelmében. Kik közül csak a következőket említjük :

Miklóst, a Bebek családot, IV. Béla adománya folytán (1242) javaikba igtató királyi egyént. A Hunyady János ellenpártján, az Erzsébet királyné részén állott Tamást (komáromi főisp.) Az esztergomi érsek s bibornok Dénest. A mohácsi csatában elesett másik Tamást. A Giskrával tartott Miklóst, Pétert és Lászlót, kiktől Mátyás király Balog várát elvette s Komjáthi Ulriknak adta (1460). Ferenczet, ki az 1505-diki rákosi országgyűlés híres határozatát aláírt Gömör megyei követek közt szemléltetik. Végre Györgyöt a homonnai Drugeth Mária férjét s kilencz gyermeke közt, Mária (a murányi Vénus) atyját, kinek erőszakos halálát (1625) Murány leírásánál már említettük, és Pétert, kiben e család fiágon kihalt 1685-ben.

A Giskra elleni hadjáratokban a Széchyek rimaszécsi várának is jutott a szerepekből, u. m. 1458-ban Rozgonyi Sebestyén és Héderváry László egri érsek, Vadna és Galgóczról Valgathát és Komorovszkit kivervén, ezek Szécs felé futottak rabló hadaikkal; itt ismét szétverte őket az érsek, az erdőbe menekült cseheket a parasztság vervén agyon. Valgatha serege egy részével foglyul esett, Komorovszki megszabadult.

1459-ben Mátyás, az ifju király, a csehek patai favárának bevételével meg nem elégedvén (1459) az ellenséget többi fészkében is felkereste, különösen a Sajó völgyén, ekkor vette be — többek közt — ezt is és földig lerontatta.

Széchy Mária murányi várának s szivének bevétele után Vesselényi Ferencz birta, mig aztán, az ő nótájából, a fiscusra szállván, a Koháry grófok jöttek ennek is birtokába.

RIMASZOMBAT.

Eredete s régi története homályos. Hogy a város vidéke igen régi idők óta a lakottabbak közé tartozott, méltán gyaníttatja velünk ennek minden tekintetben kedvező fekvése is; de az e környéken gyakran talált római pénzek, fegyverek és hamvvedrek töredékei szinte kétségtelenné teszik azt. Sőt Benkár József úr szakavatottsággal rendezett s gazdag pénzgyűjteményében Rimaszombat környékén talált hét darab olynemű pénz is van, melynek csak egyik oldala jelzett, másik oldala sima és domborodott; pedig azon idő, melyben ily pénzeket használtak, legalább is egy évezreddel előzhette meg a magyarok bejövételének idejét.

Rimaszombat a hagyomány szerint hét egymáshoz közel fekvő apró helységek egyesülése által származott. E helységek voltak, némelyek szerint: Istvánfalva, Szabadka, Kurincz, Téhány, Gacs, Tarnócz és Möcsény; s valóban a hat utóbbi nevet ma is feltaláljuk a város határában s közvetlen szomszédságában fekvő dülők s puszták elnevezésében, ha ugyan nem épen ezeknek mostani neveiből állították össze a hagyományos helységek elnevezéseit. A monda szerint e hat elszórt helységek lakosai Istvánfalva körül telepedtek le, s innen maradt fel a községnek régi Istvánfalva nevezete, melyet még most Grosssteffelsdorfnak szeretnek nevezni némelyek németül.

Azonban mindennek semmi nyomát nem találjuk egyetlen hiteles okmányban sem. Van ugyan a város levéltárában egy igen régi jegyzék, mely szerint (a jegyzékben Szent Margitha, Gernyő, Gacs, Tormás, Rákos, Tarnócz és Möcsény) hét kis falunak lakosai, határaik felett folytonosan versengvén egymással, közös földesurok Losonczy István által 1422-ben együvé telepítették le, s a Rima partján épülő városnak az épen szombat napon arra utazott Zsigmond császár s magyar király adta volna Rimaszombat nevezetét; de e jegyzék semmi hitelességgel nem bír, mert a Rimaszombat nevezet a városi levéltárban levő s az említett év előtt egy századdal előbb kelt eredeti okmányban is előfordul már; a Losonczy család pedig csak a XV-dik század második felében lépett Rimaszombat birtokába.

Az sem lehetlen, hogy az Istvánfalva régi nevezet egyidejű a Rimaszombat közvetlen szomszédságában fekvő Tamásfalva, Jánosi, Pálfalva, Mártonfalva és Simoni helységek neveivel s talán mindnyájan ugyanazon családból származott birtokosaiktól vették neveiket.

Mikor jutott Rimaszombat a kalocsai érsekség birtokába, nem

bizonyos; azonban már 1334-ben az I. László kalocsai érsek és Tamás aradi, barsi és szerémi főispán közt Róbert Károly által eszközölt cserében az érsekség székhelyétől különben is távol eső Rimaszombat, — Bánya, Török, Szikálnok, Cserencsén, Brézó, Tiszolcz, Majom és Majsa községekkel Tamásnak jutott, ki Praynál s utána Wagnernél: „Thomas de Zechen, Comes de Zonuch, filius Magistri Farkassii,“ Virágnál hibásan Farkas Tamás, többeknél, így Budainál is, Szécs Tamás nevezet alatt említették. E csere által Róbert Károly király Széchen Tamást is meg akarta jutalmaztatni ujjal, az állandó ragaszkodásért, melyet iránta, trónja elnyeréseért folytatott küzdelmei között tanusított, de kivált a Csák Mátéval viselt harcaiban kitüntetett vitézségeért, és az 1318-ban János cseh király nővérével Beatricevel kötött házassági szerződés szerencsés befejezéseért, miután már 1327-ben a Csák Mátéval tartott Cserépi és Fekete család birtokait is neki ajándékozta, sőt Erdély vajdájává is emelte. E Széchen Tamás, mint Erdély vajdája, nevezetes arról is, hogy az 1325-ben a Hening vezérlete alatt fellázadt szászokat leverte; azonban a pártosvezér neki adományozott javait, a csatában elesett Hening rokonainak s árváinak 200 ezüst márkáért visszaengedte, s később 1330-ban oly nevezetessége volt a Bazarád oláhországi vajda ellen jogtalanul kezdett s oly szomorú véget ért, hadjáratban is.

Ezen Széchen család a Tamás harmad. unokájában, Lászlóban halt ki 1474-ben, kinek egyik nővérét, Hedviget Losonczy Albert, másikat, Annát, Guthi Ország János vette nőül; s egyik rimaszombati czéhnek 1479-ben kelt kiváltsági okmányában már a Losonczy Albert fiai, László és István, egy más ilyenmű s 1516-ban kelt okmányban pedig a Losonczy László fia Zsigmond s Guthi Ország Ferencz említetnek mint Rimaszombat földesurai. A jeles Losonczy család fiágán Istvánban, a temesvári hősben, a Zsigmond fiában halt ki 1552. év július 27-én; s miután az I. Ferdinánd által 1552. év július 20-án — s így a hős eleste előtt épen egy héttel — megerősített okmány értelmében, Anna és Fruzina leányai fiúsíttattak, Rimaszombat több birtokokkal Annára szállt, kinek harmadik férje Forgács Zsigmond volt. — A fiúsított nővéreknek közös édes anyjuk Pekry Anna utáni testvérbátyjokban, Kristófban, a Guthy Ország család fiága is kihalt 1567-ben.

A fentebb említett csere után egészen új korszak virradt Rimaszombatra, mert új földesura már 1335ben kinyerte, hogy Rimaszombat községe a városok sorába emeltetett, sőt mindazon szabadalmakkal és kiváltságokkal is megajándékoztatott, melylyel Buda városa élt; mint azt a városi levéltárban levő, s pecsétjén kívül tökéletesen ép,

eredeti okmányban olvashatni, a többi közt: Nos itaque — — propositis petitionibus praetacti nostri magnifici Thomae vajvodae Transilvani et Comitis de Zonuch — — et ipsius fidelitate considerata — — suam petitionem admissione utique dignam advertentes, eandem suam possessionem Rimaszombatha dictam privilegio et immunitatis praerogativa, memoratae civitatis nostrae Budensis decorare cupientes, ipsam libertatem, cum qua et cives nostri Budenses perfruuntur, in eadem ipsam operibus muralibus circumdandam, turribus, propugnaculis, aedificiis et aliis quibuslibet fornitis seu fortitudinibus aedificandi, construendi et pro suae liberae voluntatis modalitate muniendi, sibi et suis haeredibus perpetuo liberum arbitrium seu voluntatem tradentes, ex nostra licentia seu permissione digna duximus concedendum.

S ez az egyedüli fontosabb okmány, mely az 1506-dik évben egész várost, s vele a városi levéltárt is hamuvá tett nagy tűzvészből felmaradt. — S így annak sincs semmi nyoma, vajjon a Kálnay család, a nála lévő s 1475-ben kelt eredeti okmány értelmében, mely szerint Zsigmondtól 1405-ben — tehát még a Széchen család életében — több helységen kívül Rimaszombat városra is adományt kért s nyert, mely a fentebbi évben és így épen a Széchen család kihalása után egy évvel, Mátyás alatt is megerősítettett, birtokába lépett-e valósággal a városnak, mi egyébiránt már a fentebbiek után is alig hihető.

Midőn 1441-ben Giskra az Albert özvegye — Erzsébet királyné által segítségül hívott csehek vezére, a sárosi főispánságon kívül Bonfin szerint a Kassa és Zólyom közt fekvő földet kapta, melyet azután csehei számtalan kisebb nagyobb rabló fészkekkel építettek be, Rimaszombatban is kétségtelenül megfészkeltek a csehek magokat, jöllehet Bonfin a csehek által lakott és zaklatott városok közt Rimaszombatot sehol sem említi, s az 1450-ben Hunyady János és Giskra közt kötött béke feltételei szerint ez utóbbinál hagyott városok közt sem említettik. *) Azonban Mátyás hadai által a csehektől 1460-ban elfoglalt

*) Pray, Kaprinai után ezen békekötés helyéül Rimaszombatot említi, míg több okmányban Kövesd említettik. Giskrának egy 1450-ben kelt s a kassai levéltárban létező eredeti levelének hátiratán is ez áll: Litera indemnitate super observatione pacis in Kewes ordinate. Ennek következtében Horváth is II. 382. Mezőkövesdet teszi az 1450. márczius hó folytában Hunyady János és Giskra személyes jelenlétökben megkötött béke helyévé. Jászai Tudománytár X. 128. Hunyadynak e béke következtében szükségessé lett adóztatás tárgyában Kövesdről 1450. Virágvasárnapját megelőzőtt szombaton Nógrád megyéhez írt levelét közölván, azt írja, hogy az alkudozások Rimaszombatban kezdődtek meg, később azonban így folytatja „Kövesden, Rimaszombathoz a béke helyéhez közel (?) a kormányzóval együtt több fő ur

Osgyán alig esvén Rimaszombattól egy órányira, lehetlen, hogy Rimaszombatnak is ki ne jutott volna osztályrésze; de Heltai szerint magának Giskrának is nevezetes kastélya volt itt, s a templomot is tornyokkal s köfalkerítéssel erősítette meg, s a mult században lerontott kerítés alapjának némi nyoma még nem oly régen is kivehető volt. Sőt Bartholomaeides szerint a város lakosai a hussziták tanát is bevetették, s régi papjaik csak a csehek kiűzetése után tértek vissza a városba.

1506-ban midőn az egész város hamuvá lett, sőt hiteles okmányok szerint, lakosai közül is nagy számmal égtek meg, *) II. Ulászló a közinséget tekintve a város levéltárában lévő királyi kegyelemlevél következtében a városnak nyolcz évi adómentességet engedett; földes ura Losonczy István pedig nemcsak tetemes segélyezései által enyhítette a köznyomort, de rábirta a polgárokat is, hogy a város újonnan építésénél, mind a szebb izlésre, mind a közbiztonságra is kellő figyelemmel legyenek. Az ő bölcs intézkedéseinek köszönheti Rimaszombat, Kollár szerint, mind téres szép piaczat a város közepén, mind utczáinak csinos és czélszerű berendezését.

Ugyancsak II. Ulászló 1514-ben, a jogai gyakorlatában háborgatott várost, azon régi kiváltságában is megerősítette, mely szerint polgárait, míg saját birájuk által el nem marasztatnak, sem személyökben, sem javaikban, sem adósságért, sem bármely más ok miatt, az ország határán belől letartóztatni senkinek sem szabad.

I. Ferdinand 1549-ben a városnak minden régi kiváltságait megerősítette; sőt határozottabban kiemelte, hogy minden polgárai s lakosai, úgy személyökre mint fogataikra s árúczikkeikre nézve, mindenemű rév- és vámfizetéstől, az ország határain belől mindenütt teljesen mentesek.

Ugyanezen évben nyerte Rimaszombat a vásárjogot is, habár legalább a heti vásároknak régi idők óta azelőtt is gyakorlatában volt; sőt némelyek szerint, épen szombat napon tartatni szokott heti vásáraitól vette nevezetét is.

Mind ezen kiváltságok a következő királyok által is részint meg-

volt jelen. — Ugy látszik, Rimaszombatban csak az alkudozások kezdettek meg, melyeket aztán az 1449. december 5-dikei fegyverszünet s az 1450. márcz. folytán Mezőkövesden megkötött béke követett. — S épen négyszáz év mulva jul. 20—21-dike közti éjjel ugyancsak Rimaszombatban Görgey, a fegyverletétel feltételei felett kezd alkudozni Chruleff orosz ezredes küldötteivel.

*) Az ezen részből, 1479. kelt fentebb említett kiváltsági okmányával együtt megmentett ládáját, még most is ereklyeként őrzi az ötvös kovács s az egyesült czéh társulat.

erősítették, részint újakkal is bővítették ; így Rudolf által 1578-ban, II. Mátyás által 1612-ben, II. Ferdinánd által 1622-ben, III. Ferdinánd által 1637-ben, I. Leopold által 1662, 1667, 1693-ban s VI. (III.) Károly által 1714 és 1725-ben.

Pallosjogot már 1601-ben engedményezett a városnak akkori földes ura rimaszécsi és alsó lindvai Szésy Tamás, s az e jog erejénél fogva, a városi tanács által Mészáros István ellen 1702-ben hozott halálós ítéletet a kanczellária is megerősítette. Azonban később 1734-ben e jog ellen a helytartó tanács tiltakozván, az, a városi tanács folyamodására VI. Károly által 1735-dik év okt. 8-án, királyi oklevél által is megerősítettett; az okmány szavai: *Civibus et communitati oppidi Rimaszombath, modernis et futuris — — benigne annuendum et concedendum duximus, — — ut iidem in territorio praenotati oppidi Rimaszombat, patibula, rotas, palos, ac alia tormentorum genera erigi, universosque fures, latrones, plagiaros, veneficos, incendiarios, intoxicatores, incantatores et incantatrices, homicidas, fornicatores et incestuosos, praedones, aliosque quoscunque malefactores, intra veras metas et territorium ejusdem oppidi, publice et manifeste deprehensos, tam nobiles, quam ignobiles in personis detineri, ac comprehensos et detentos, pro ut justitia communis, legesque et consuetudo Regni Nostri Hungariae requirunt, secundum eorum excessus et demerita, condignis poenis affici facere et procurare, omniaque et singula, quae in praemissis juxta praecitas Regni leges et consuetudinem fieri consueverunt effectuate valeant ac possint.*

És mind ezen hiven megőrzött oklevelek mellett, melyek legalább a városnak régi dicsőségéről tanúskodnak, ott van mintegy szomorú ellentétül ugyanazon levéltárban, több mint harmadfél száz török okmány is, többnyire megannyi parancsok és nyugták, bizonyosságai azon temérdek zaklattatásnak és sarcznak, melynek Rimaszombat, több mint egy századon át ki volt téve, — azon időtől fogva t. i. midőn 1553-ban a törökök Füleket csellel elfoglalván, a foglalmányaik közötti összeköttetés biztosítására, Rimaszombattól egy negyed órányi távolságra az emlékezetes Szabadkai kastélyt építették s rabló fészekké erősítették, melynek őrizetét a környéknek, legnagyobb részben pedig Rimaszombatnak kellett minden szükséglettel ellátni; s a zaklattatások akkor sem szüntek meg ezután teljesen, midőn 1593-ban Teufenbach és Drugeth István által a szabadkai kastély bevételét s földig rontatott, s a törökök, a nevezett vezérek s Pálffy Miklós által, még ugyanazon évben Fülekről is kiűzetek; mert ezután az egri basa számára kellett a termény s pénzadó illetményeket kiszolgáltatni, sőt

1680-ban háromszáz darab aranyat kényszerítették küldeni a budai basának is.

Az említett török levelek, egész hosszúságokban összehajtva, két hüvelyk széles, 1—2 láb hosszú eredeti, szűk, többnyire selyem tokjukban tartatnak most is, rajtuk az írás oly élénk, mintha csak tegnap irattak volna.

Egyébiránt igen hihető, hogy e török levelekben sok történelmérdékű adatokat lehetne felfedezni, oly dolgokra nézve is, melyekről most csak a hagyományok szólnak. Ily hagyomány szerint, egykor egy hihetőleg portyázott török a szomszéd felső pokorági határban meggyilkolva találtatott, miért a szabadkai török parancsnok a helység lakosira igen nagy vérdíjt vetett büntetésül; a rimaszombatiak, hogy a fizetni nem képes helységet a feldulatástul megmentsék, magok fizették le érte a vérdíjt; midőn a parancsnok, azon területet, melyen a gyilkosság történt egyik okmánynál fogva Rimaszombatnak adományozá, mely még most is *vér földnek* nevezetik. — Mondják, e török levelek közt van egy parancs is, mely Rimaszombat lakosinak meghagyja, hogy a beteg szultán meggyógyulásáért imádkozzanak. — De legérdekesebb lehet azon okmány, melylyel valamelyik török parancsnok, mint a hagyomány szól, védszerül, bizonyos szolgálattelért, a nevezetes török sipot vagy tárogatót ajándékozta a városnak. E tárogatót hajdan a város közepén lévő templom tornyában minden órában megfűjták, egy pár évtizeddel ez előtt már csak az ünnepélyesebb alkalmakkal, most már megromolva a város régiségtárában tartatik; s részben örjel gyanánt, s részben pedig talán a hagyományos esemény emlékeül is, éjjel nappal minden óra negyedben egy közönséges sip szava hangzik alá a toronyból.

A törökök zaklatásától végképen megmenekült város, lakosainak legszigorubb erkölccsel párosított egyszerű életmódja mellett, ernyedetlen szorgalom, virágzó ipar s élénk kereskedelem által egy század alatt a jólétnek oly magas fokára emelkedett, minovel kevés város dicsekedhetett azon korban. Nemcsak határait terjeszté a szomszéd puszták megvétele által, de minden lehetőt megtett arra nézve is, hogy magát a földes uri hatóság alól is teljesen függetlenné tegye.

A fentebbi idöszakban, Rimaszombat felett, a földesuri jog egyenlő felerészben, a Koháry és Forgách grófi családok közt volt megosztva. Forgách Ádám 1692-ben a város penztárából felvett 10,000 forintért a családját illető földesúri joggyakorlatot a városnál mintegy elzalogosítván, azt már akkor beszüntette ideiglenesen; később 1747-ben a város, az idöközben felfizetett összegeket 40,000 forintba egészítvén ki,

a Forgách családdal kötött örökváltsági szerződés szerint magát ezen családtól véglegesen megváltotta.

A földesuri jogok másik felerészét pedig a Koháry családtól, előbb még némi korlátozások mellett 2000 forint évi váltságért, majd minden jogfeltartás nélkül évenként fizetendő 3000 forintért váltotta meg örökösen; mely összeg a pénzláb változásával 1200 ezüst forintra, legújabb időben pedig az úrbéri kártérítés leszámítása mellett 600 ezüst, azaz 630 osztr. ért. forintra szállított le, s ily összegben, a Coburg Gotha hercegi családnak, mint a fiágon 1826. jun. 27-dikén kihalt Koháry család örökösének, évenként most is fizettetik.

De a jólétben emelkedő várost a legérzékenyebb csapások érték több ízben. Az 1679-dik év szept. 4-dikén kezdődött, s 1680-dik év febr. 14-dikeig dühöngött dögvészt 1709-dik év alkonyán, egy sokkal nagyobb mértékben pusztító pestis követte, mely a hiteles anyakönyv szerint, az említett év deczemb. 29-dikétől az 1710-dik év novemb. 28-dik napjáig 1149 áldozatot ragadt el, kivált jul.—szept. hónapokban 25—30 is naponként. E vész romboló dühe még inkább kitetszik, ha azt e század pusztító járványainak szinte szomorú eredményével hasonlítjuk össze.

1831-ben elhalt jun. 12. — okt. 21. r. kath. 37. ág. h. 18. hely. h. 120 összesen 175.

1849-ben " máj. 22. — szept. 11. " " 19. " " 5. " " 25 " 49.

1855-ben " jul. 28. — szept. 11. " " 38. " " 14. " " 34 " 86.

De bizonyos tekintetben még fájdalmasabb emlékü azon csapás, mely a múlt század második felében e városban a helvét hitvallásuak egyházát érte.

Rimaszombat már a XVI. század közepén bevette Luther tanát, azonban még ugyanazon század vége felé a Calvin és Zwingli értelmét fogadta el; mint Pepich, azon időben kokovai lelkész s kishonti esperes is több helyen bizonyítja, ki többek közt ekként irt: Duos noster comitatus alit sacramentarios, Rimaszombatini unus, alter in Osgyán, qui freti dominorum suorum patrocinio, in synodum nostram pertinaciter venire recusant. (Vera imago christianarum defensio. Bartphac 1598.) Osgyán, földes urával Bakos Jánossal, leginkább Pepich buzgalma következtében, ismét elfogadta Luther értelmét, Rimaszombat azonban hű maradt Calvin tanához; s a XVIII. század elején azon kiseddel kápolnának sem voltak már többé látogatói, melyet pár évtizeddel előbb a temető északi részében, saját családja s a még akkor a r. katolika vallásban megmaradt kevés hitsorsosainak lelki épületére Varga János emeltetett.

A XVII. században s a XVIII. század folytán a ref. egyház-

nak már két lelkésze volt, s iskolájában a bölcészet s hittan is taníttatott.

1767-ben Rozgonyi F. S. osgyáni plebánus és vizeesperes, és Uhlarik József szuhai plebánus érzékenyen tapasztalván kerületökben hitsorsosaiknak naponkinti fogyását *), folyamodványt nyújtottak be a megye elé, előterjesztvén, hogy: *Catholicorum in processu Kis Hontensi, a fide salvifica lamentabilis defectio, qualiter in dies magis et magis inavalecat, lacrimae potius, quam querelae possunt esse documento, — — cura omnis et sollicitudo nullum omnino fructum infert. — — Quemadmodum per totam vallem Rima, et inter montes Kis Hontenses nullus est plebanorum, ita nemo sit ibi fidelium catholicorum. — —* Felkéri a megyei hatóságot, melynek legszentebb kötelességei közé tartozik a nép lelki üdve felett is örködni, hogy az azt veszélyeztető bajoknak hatáskörében véget vessen.

Mely folyamodás az esztergomi érsekségi helyettes Bányai László által a n. m. magy. k. helytartótanácsához áttétetvén, az 1768-dik év jun. 16-án kelt felsőbb intézmény Kis Hontba két missionariust rendelt: „*Quorum munus sit, ibidem omni cum sedulitate, tam catholicos ipsos in orthodoxa fide amplius etiam instruere, quam vero eos, qui in damnato indifferentismo viverent, vel etiam deserta perfide salvifica fide, in acatholicismum jam prolapsi essent, ad frugem omni conatu reducere.*“

A missionariusok közül egyik Nyustyán, a másik Ráhón telepített le. Ez utóbbi, névszerint Karaba György, 1769. május 28-án számos kíséret mellett Rimaszombatban is tartott egyházi körmenetet, azonban a városi hatóság előleges intézkedései, s a lelkészeknek a szószékből is hirdetett figyelmeztető intései következtében, az egész menet, a mily békésen jött, minden háborgattatás nélkül, békésen el is vonult.

A második egyházi körmenet ugyanazon év június 25-dikén tartott meg, a közel s távolabb fekvő vidékekről egybegyűjtött s az

*) 1769-ben Karaba György missionarius összeírása szerint r. katolikus volt a kishonti kerületben összesen: 2127
 t i. 1. Az osgyáni anyaegyházban. 241
 2. A ráhói anyaegyházban s 20 leányegyházban, azok közt Rimaszombatban együtt 337
 3. A nagyszuhai anyaegyházban és 3 leányegyházban 1065
 4. A nyustyai anyaegyh. és 5 leányegyh. 149
 5. A tiszolczi anyaegyh. és 1 leányegyh. 88
 6. A tiszolczi királyi vasgyárban mint leányegyh. 217

előbbinél sokkal nagyobb számu kíséret mellett, minek következtében mind többeknél talált hitelre a városban s környékén már előre elterjedt azon kőszahir, hogy azon alkalommal a templom elvétele is czéloztatnék *), s midőn a megyeház előtt a templom közelében máté. 20: 8. felett épen azon időben tartatott papi beszéd, midőn a városi nép a templomból jött ki, még pedig bevett szokás szerint előbb a nők, majd az ifjak s az alacsonyabb sorsu férfiak, a szokatlan látvány kivált a műveletlenebb osztályban feléleszté a templom elvételének félelmét, s felejtve lőnek a bölcs előintézkedések, megkezdődtek a kölcsönös zsurlódások, majd ingerült szóváltások és az eredményében oly gyászos tetteges bántalmazások; s a missionarius — bár minden testi bántalom nélkül — egész kíséretével együtt a város határából kiüzetett; de tetemes sérülést senki sem kapott.

A tanács által mindjárt azon év július 20-dikán legfelsőbb helyre benyújtott esdeklés nem volt többé képes az egyház felett összetoronyosult vést eloszlatni, a hatóságilag eszközölt nyomozások következtében a város népe törvény elé idéztetett, s az 1771-dik év április 9-én meghozatott ellene a leverő ítélet, mely szerint: hatan, kik főbb bűnösöknek tartattak, 3—5 évig terjedő tömlőczre vasban, — a nők közül a nemesek kilenczen egy évi fogságra, a nem nemesek pedig tizennégyen testi büntetésre ítéltettek.

De bűnhődött az egész egyház is, mennyiben templomától, tanodájától, mindennemű, úgy fekvő, mint egyéb javaitól, ezek közt 1679. jan. 4-dike óta vezetett anyakönyveitől, és szent célokra használt számos és nagy értékű edényeitől, egyszersmind a vallás nyilvános gyakorlatától is megfosztatott. Lelkészei, Mártonyi János és Varnay István s tanárai véglegesen megfosztatván hivatalaiktól, az egész tanuló ifjúsággal a város határának rögtöni elhagyására ítéltettek; úgy szinte bíró, jegyző s az egész tanács hivatalaiból letétetvén, azoknak jövődöbeli folytathatására is érdemetleneknek ítéltettek.

Mind ezen egyházi javak a Rimaszombatban ez alkalommal szervezett r. kath. egyháznak adattak, melynek lelkészévé az említett missionarius Karaba György tétetett.

*) Postquam sequenti mense Junio, dieque ejus 25-ta novum in oppidum nostrum, et quidem longe majori cum apparatu, ingentique ex vicinis etiam pluribus comitatibus, velut huntensi, gömöriensi, neogradiensi et plane etiam hevesiensi, sub gravi 50 baculorum et 12 florenorum muleta, convocata omnia generis hominum aggrestitum multitudinē, non sine praecurrenti, imo ab ipsis Romano Catholicis sparso occupationis templi nostri, eadem occasione suscipiendae rumore, instituisset idem P. Missionarius ingressum. (Az azon év július 20-án legfelsőbb helyre benyújtott s alább említendő folyamodás szavai.)

A sok viszontagságot átküzdött s két izben is leégett régi templom 1775-ben lerontatott, s helyén a r. kath. egyház számára új fényes templom építtetett.

A reformatusok pedig vasárnapokon a közelebb fekvő Jánosi és Zeherje helységek egyházaiban el nem férvén, pásztor nélkül, tévelygő nyájként elszéledtek a távolabbi helységek egyházaiba is, köznapokon pedig, tiltva lévén helyben magánházaknál is összegyülekezni, hetenkint kétszer Alsó Pokorágyra jártak isteni tiszteletre; gyermekeiket is a szomszéd helységekben iskoláztatták, egyházi anyakönyveiket pedig a r. kath. lelkészek vezették.

Több izben járultak ezután a trón elé, de kegyelmes válasz nélkül maradtak. Végre az 1781-dik évi türelmi parancs a rimaszombati reformatusokat is egy jobb kor reményével töltötte el, s már 1782-ik év márczius 11-én új folyamodványt nyújtottak be II. József császárnak, melyben ügyeket elősorolván, szabad vallásgyakorlatért s elvett egyházi javaiknak, mennyiben természetben nem lehet, egyenértékben leendő megtérítésért esedeztek. — S bár Hont megye hatósága, a n. m. magy. kir. helytartótanács által hozzá véleményezés végett áttett folyamodásra azon előterjesztést tette, hogy a kérvényezők a királyi kegyelemre nem méltók, mennyiben — a kihágásukért 1771-ben apr. 9-dikén ellenök hozott ítélet szerint — szabad vallásgyakorlattal nem élhetnek: mindazáltal a legfelsőbb helyről 1782. december 2-dikán nyert kegyelmes válasz a magán vallásgyakorlatot (*privatum religionis exercitium*) megengedte a kérvényezőknek, ha az e tekintetben szükséges költségek fedezésére képesek.

Megjelent a vizsgáló bizottmány, s a hitsorsosok nemesen vetelkedtek ajánlataikkal, az igénytelen külsejű Sziogyártó István egy-maga 7000 forintot tett le a bizottmány asztalára aranyban s ezüstben, s bebizonyíták, hogy képesek megadni nemcsak a császárnak a mi a császáré, de istennek is, a mi az istené.

Azonban az 1783-dik év febr. 10-én időközben kiadott legfelsőbb rendelet, mely a magán vallásgyakorlatot pótlólag szabályozta, meghiusítá örömeiket, mert a rendelet értelmében eltiltatott tőlök a magán vallásgyakorlat is, mennyiben Jánosi és Zeherje templomaikkal csak egy-egy órányi távolságra esnek Rimaszombattól.

Az 1783-dik év apr. 10-dikén megújított esedezésökre a már kiadott kegyelmes válasz késvén, az azon év július 5-én a városon is keresztül utazott Fölség elé járultak ismét kérelmökkel, midőn végre aug. 10-én a várvavárt kegyelem megérkezett, s még azon év október 3-án meghívták lelkészöknök Szentkirályi Szöke Ferencz esperest s

egyházkerületi főjegyzőt, s az 1784-dik év apr. 19-én letették a templom alapját is. Majd a templomot bevégezvén, a torony építéséhez kezdtek, s már 13 öl magas volt, midőn az építőmester gyakorlatlansága miatt 1788. szept. 26-án éjjel tájban egészen összedőlt s csak a következő évben kezdhettek több elővigyázattal építéséhez.

Az iskolai épület alapja az 1801. aug. 21-ik napján tétetett le, melyhez a rimaszombati ref. egyházban áldott emlékü Szigyártó István ismét 5000 forinttal járult, miután a templom s torony építéséhez időközönként már közel 20,000 forinttal áldozott. S a csak rövid idő alatt felépített iskolában, még ugyan némi muló kellemetlenség közbejöttével, de melyet a vallás nyilvános gyakorlatának majdan bekövetkezett általános szabadsága végképen megszüntetett, — a tanítás a költségzeti osztályig terjesztetett ki négy tanár vezetése mellett.

Azóta sok jó és sok nehéz napok vonultak el a város felett, újabb események feledtették a régit s a közel egy százados seb be van gedve.

A mult század végétől óta az ágostai hitvallású evangélikusok is mind nagyobb számmal telepedvén Rimaszombatba, a szomszéd tamásfalvi hitsorsosaikkal egy anyaegyházat alakítottak; 1786. febr. 19-én iktatták be lelkészül Kuzmányi Sámuel s már ugyanazon év aug. 7-dikén a templom alapját is letették; s most r. katolikusok s mindkét hitvalláson lévő protestánsok testvéri egyetértéssel élnek együtt, mire egyébiránt jótékony hatással van azon körülmény is, hogy Rimaszombatban mind a három említett felekezet papjai s elemi tanítói teljesen a város közpénztárából fizettetnek. De a három vallásfelekezet közti szivélyesség s közérzületnek fényes bizonytsága azon valódi ünnepély is, melylyel a közelebb mult években, mindhárom felekezetnek időszakonként Rimaszombatban megjelent főpásztorait közösen fogadták, — s azon közös lelkesedés, melylyel a mult évtized utolján, a ref. egyház érdemekben megöszült lelkésze hivataloskodásának ötvenedik évét ünnepelték.

Említést érdemel Rimaszombatban a Magyarországon első, vajha ne utolsó, egyesült protestáns gymnasium is.

A mult évtized elején felsőbb helyről kiadott gymnasiumi tan-szervezet, melynek elfogadása azon időben a protestáns gymnasiumoknak is parancsoltatott, oly tanerőt követelt, a melyt a protestáns gymnasiumok közül csak kevés volt képes előállítani. — Hy körülmények közt egyes ügybarátok közt megfogamzott az eszme, hogy a hely. hitvallásuaknak rimaszombati — s az ágost. hitvallásuaknak oszgyáni és sajógömöri gymnasiumaik, a két protestáns felekezet egyenlő kormány-

zati jogainak biztosítása mellett, Rimaszombatban egyesíttessenek; s az eszme, — bár a sajjógömöri gymnásium alapítványával időközben visszalépett, — több jóakarat mint számítgatással, testté lön, s a rimaszombati s osgyáni gymnásium egyenlőtlen birtokviszonyai mellett is egyesült, s 185³/₄ iskolai évben megkezdte működését és pedig hat osztálylyal, a rendes rajztanítón kívül, három ágostai s ugyanannyi hely. hitvallásu tanár vezetése, s a külön felekezetű patronatust képviselő három ágostai s ugyanannyi hely. hitvallásu választmányi tagok öröködése mellett, előre megállapíttatván mind az igazgatónak, mind a választmányi elnöknek évenként s felekezet szerinti változása is. Az egyesült gymnasium közös alapja a város által 10,000 pforinttal, egyes pártfogók által közel 8000 pfrttal, különösen Dapsy Vilmos úr által 1000 pfrttal növeltetvén, jövője ez oldalról is teljesen biztosítva van; s azóta szellemi s anyagi tekintetben mindinkább előhalad.

S hogy a város a kor igényeinek ezen oldalról is eleget tegyen, a még ez év folytán megnyitandó nyilvános felsőbb leánynövelde tete-mes gyámolítását is határozatilag kimondotta.

De mindezeknél sokkal nagyobb áldozatot tanusító ajánlatot tett a felsőmagyarországi gazdasági iskola kebelében leendő felállíttatásának esetére, épen azon időben, midőn az akadémiára is 1000, a sáros-pataki jogi tanszékre pedig 500 forint alapítványt tett.

Nagy mértékben mozdítja elő Rimaszombatban a közműveltséget két olvasó társulata is, mindkettő a város pártfogása alatt. Az 1834-dik év febr. 14-én alakult kaszinó, több mint kétezer darab válogatott könyvet tartalmazó könyvtárán kívül, részint készpénzben, részint befektetésekben többel bir 2000 forintnál, s irodalmi ezélokra, könyvekre s időszakos lapokra legalább 500 forintot áldozik évenként; s nemcsak első volt, mely a magyar írói segélyegyletnek 1859-dik évi Pesti Napló 210-dik számában megpendített eszméjét hirlap útján is melegen üdvözlé; de e segélyegyletnek, megalakulása óta, rendes tagja is. — A később alakult polgári kör is mindinkább szaporodó könyvtárral bir.

Rimaszombatban a forgalom s anyagi jólét előmozdítására, a népes vásárokon kívül, szinte nagy fontosságu az 1861. év július elsején alakult takarekpénztár is, melynek forgalma az 1865-ik évben 1,117,877 forintot tett, s a részvények értéke 50 forintról már is 110 forintra emelkedett.

A gazdaszat mérlege gyanánt megemlítendő, hogy a rimaszombati határban egy hold szántóföld ára 1000—1200 négyszög öllel szá-

mitva 200—300 forint, de a város közelében 400 forinton is könnyen bevőre talál.

A város hajdan 48 nádori telekre (itt házülés) volt felosztva, minden telek után négy holdankint tagosított 48 hold szán tőföld s rét-illetménynyel. Később a népesség szaporodván, minden telek 4—4 házhelyre, úgy a birtokilletmény is 4—4 egyenlő részre (itteni nevezet szerint kötelföldekre) osztatott; de idők folytán, bár minden birtokrészletnek ma is eredeti terjedelme van meg, birtokosait illetőleg, a szabad adásvevés következtében, az eredeti állapot teljesen megváltozott.

Azonban a rimaszombati polgárok nemcsak tapasztalt és serény gazdák, de mint iparosok is a legnagyobb mértékben szorgalmasak, általában pedig vállalkozók, áldozatkészek, szabad s józan gondolkodásuak; nemcsak nyelvökre nézve magyarok, de ruházatukra nézve is majd kivétel nélkül tetőtől talpig magyar jellegűek, a nők viselete is túlnyomólag, sőt majdnem általánosan magyar szabásu, kik azonkívül kiválóan jeles gazdasszonyok, — a rimaszombati kenyeret messze-földön emlegetik.

A városnak mindenre kiterjeszkedő tetemes kiadásai mellett is a rimaszombati polgár semmi községi adót nem fizet, sőt még némi helybeni jótékonyágban is részesül. A polgárság díja 100 frt o. é.

A népesség száma 4000 körül van, ezek közül választó polgár volt 1861-ben r. kath. 104, ágost. hitvallásu 74, helv. hívallásu 405, összesen 583.

A városi ügyek vezetése: polgármester, kapitány, 12 tagból álló rendezett tanács, 50 rendes és 20 póttagból álló képviselő választmány kezében van; a közel multban törvényszékekkel is birt a város, de az, a nép kérésére, mennyiben azt nagyon költségesnek találta, a mult 1865. év decz. 31-én a n. m. magy. kir. helytartótanács által boldogabb idő-kig felfüggesztetett.

A városnak belterülete népességéhez képest nagyon csekély, úgy hogy van udvar, melyben 7—8 család s 30—40 lélek is lakik együtt békés egyetértésben; azonban az újabb rendőri szabályok szerint jövőre már egy házhely több mint négy részre nem osztható.

Téres piacza, melynek közepén van a r. kath. templom, eléggé diszesen van beépítve; de mellékutczái is mind több csinnal építtetnek, kivált a mintegy két évtizeddel ezelőtt gyakori tűzvészek óta, pedig még a gazdasági épületek is mind tüzellenes anyagokból; s az újonnan építők a várostól is tetemes kedvezményben részesülnek.

Szóval úgy a közönség, mint az egyesek minden lehető megtesznek szellemi s anyagi jólétök előmozdítására.

A városnak a megyéhez való viszonyáról más helyen, itt csak annyit, hogy a város szokott áldozatkészségével, a volt megyeházért, mindaddig, míg Rimaszombat lesz Gömör Kis Hont egyesült megye székhelye, átengedte cserében a megye használatára, a piacon levő s vendégfogadónak épített nagyszerű épületét, melynek homlokzatán most is ott diszlik Rimaszombat czimere: egy fejű fekete sas kiterjesztett szárnyakkal.

Baksay István.

ROZSNYÓ.

Rosnyó eredetét kétségtelenül bányamivelőktől vette, kik a várost nyugot, észak és keletről kerítő hegyekben keresték az ércz áldását. Ennek kétségtelen tanúsága a tömérdek bányahalom, mely a Pozsáló hegye felé nyuló völgynek hegyoldalát borítja; — taraczkhalom, melynek eredetéről senki nem emlékezik többé s az, hogy a városnak rónán fekvő része is sokféle menetekkel egészen alá van aknázva. Alap vagy kútásásoknál sajátságos üregekre bukkannak az ásók.

Kik lehettek első lakosai, azt homály borítja. Némelyek úgy vélekednek, hogy legelsőbben is százszok telepedtek le itt, kiket II. Endre bányamivelés végett hívott ide; Bartholomaeidesz gyanítja, hogy már a régi jazigok és quadok is bányászatot űztek e helyen; meglehet, de fontos körülménynek kell tekinteni azt, hogy Rosnyó vagyonosabb és jobb része sokáig német jellemű volt. Neve is német eredetűnek látszik, mit leginkább a város tót elnevezéséből lehet gyanítani, miután ez is a német Rosenau szerint van idomítva (Roznawa). Annyi bizonyos, hogy rózsáról neveztetett, czimerében is 3 rózsza van bányászati jelvényekkel.

Régi okmányokban neve először 1291-ben fordul elő, mely évben Rosnyót, mint királyi birtokot III. Endre Lodomerius esztergomi érseknek adta. IV. Miklós pápa hildebrandi lélekkel vitatta a sz. székek Magyarországhoz való jogát s 1291. jan. 31-én levelet irt az érseknek, melyben dorgálja azért, hogy a pápa hire nélkül megkoronázta Endrét; ez pedig új adomány által igyekezett magának leköteleni a magyar főpapot.

Városi nevét I. Lajos alatt nyerte, s annak ösmeri el Demeter érsek is 1382-ről szóló oklevelében.

Zsigmond király 1410-ről szóló diplomájában, Rosnyónak mint szabadalmas bányavárosnak, az idők folyamában megescsonkított jogait és szabadalmait újból megerősítette s ugyanezt tette II. Ulászló 1436-ban kibocsátott oklevelében.

Midőn 1776. Mária Theresia a rosnyói püspökséget alapította, lett Rosnyó szabadalmas püspöki bányaváros.

Legujabban, midőn 1850-ben a püspökség ellenzené a városnak, a fenállott magyar ministeriumtól nyert országos vásári jogát, a bécsi ministerium megerősítette a vásárjogot, melyre a püspökségnek igénye nem lehet, s a várost „királyi bányavárosnak“ ösmerte el.

A város hegyközi fekvése nem engedte, hogy országos mozgalmak utvonalaiba essék, de akkor, midőn Giskra csehei Erzsébet szolgálatában foglalták el Magyarország felső részeit, a csehek uralma alá került, kik az erődben, mely a mai temető helyén a Sajóra nézett, megfészkeltek magokat. Mig Abaujban és a Szepességen szerencsés eredménynyel járt Giskra, Gömörben Vladiszlav seregei Rosnyót vissza vették s a cseh őrségét felkoncizták. A vidéknek mégis utóbb is ura maradt a cseh, kinek párthivei terjesztői voltak Husz tanának, s csak az erélyes Mátyás törte meg hatalmát végképen.

Nem sokára nagyobb csapás érte a haza egyes részeit is. A mohácsi vész óta mindinkább megfészkelvén magokat a törökök tépett hazánkban, pusztításait felső Gömör hegyei közé is vitték, s romboló dühöket ismételve érezte környékével Rosnyó is; kivált mióta 1553-ban Fülek vára török kézre került. Így a szomszéd hatalmas Bebek Ferencz, ki, mint érdeke magával hozni látszott, majd Ferdinand mellett, majd ellene állott, 1556-ban török segítséggel a Krasznahorkát ostromló császáriakat futásra kényszerítvén, a németeket üldöző törökök Rosnyót is pusztították; újabb dúlás érte 1573-ban, hol az evang. papot nejével együtt magokkal hurezolták el, és ismét 1584-ben, mely évben Dobsinát is felégették. Füleket elvesztvén a törökök, Esztergomból folytatták dúlásait 1596 óta, de kevesebb barbársággal, mint előbb Fülekről.

A város eseményei ez időtől fogva szoros kapcsolatban vannak a reformáció történetével. De mivel feladatunk nem lehet egyháztörténetet, vagy a protestansok nyomtatása felett panaszokat, vagy az elnyomók vallásbuzgalmára dicséretet írni, csak röviden említjük, hogy Luther tanait a városbeliek eleinte csak titokban követték, mert nyilvános fellépésben gátolta a szomszédságban hatalmaskodó Bebekektől s az érseki földesurtól való félelem; 1542-ben előfordul megemlítése annak, hogy Leudischer György itt ígért s az evangelicusok folyvást

erősödtek annyira, hogy 1656-ig ők voltak a városnak nem tulnyomó, de csaknem egyedüli felekezete. Ettől kezdve I. Leopold hosszas és viharteljes uralkodása alatt, sorsuk mindinkább hanyatlott, annyira, hogy 1711-ben templomaikból már végképen kizavartattak és isteni tisztelet gyakorolhatása végett majd a szomszéd Csetnek-Bisztró, majd Berzétére bujdosni kényszerültek, s evang. papnak a városba csak a jezsuiták engedélye mellett volt szabad belépni. — II. József türelmi rendelete után épült fel rövid két év alatt a nagy evang. templom.

Curiosum gyanánt említhető itt, mit a jezsuita Thuróczy mesél. Szerinte t. i. az esztergomi érsek, hogy a róm. kath. vallástól elszakadók at egyházi és földesuri tekintélyével visszatérítse, személyesen indult Rosnyóra. Kiséréte egy nappal előbb, estve ért a városba s le- nyugodott, de hajnalban különös eset által felzavartatott. A piacon s a berzéti utcán végig koporsók hosszú sora állott, gyászolók sokasága jajgatással és siránkozással töltötte be a várost. Az érseki kíséret a különös jelenetnek okát kérdezvén, arról értesül, hogy a városban iszonyatos dögvész dühöng, minek hallatára rémülten fut Rosnyóról, a közeledő érseket is magával visszatérítve. A esel azonban kiderülve, érseki ítélet a városiakat 200 rhenusi forint évenkénti lefizetésére bűn- tette.

Nevezett összeg fizetésének azonban más forrása van. Midőn Lippay György esztergomi érsek 1656-ban a jezsuitákat Rosnyóra be- hozta volna, az evangelicusok, hogy templomukat megtartsák, a megye nagyjaitól is pártoltatva, oly szerződésre léptek az érsekkel, mely sze- rint a jezsuiták számára templomot építeni, tartásukra pedig évenkénti 300 frt. fizetésére kötelezték magokat.

A templom most is a piacz közepén áll, a 300 frt. a községi pénz- tárból rendszeren fizettetett. Azonban a városnak gyarapodó katholicis- musa s tán jezsuita fogások, azt kezdték sürgetni, hogy a 300 frtot egyedül az evangelicusok fizessék s Keresztély Ágost bibornok és esztergomi érsek határozata 1718-ról oda szól: „hogy nevezett összeg fizetésének terhe egyedül az akatholikusokat illesse mint birság, mely azért rovatott rájuk, mert ők az egri törökökkel czimborálva, azoknak a város róm. kath. lakosait rabságba kiszolgáltatni szándékoztak. Ime az évi fizetésnek már harmadik oka! A pört végre a Csákyféle ítélet 1753-ban oda döntötte el, hogy a 300 frtot az összes község fizesse mig a róm. kath. fél egyedül a protestansokat kötelező jogczimet ki nem mutat.

A jezsuita rend eltöröltetése után a kérdéses 300 ft = 120 pengő forintnyi összegben a róm. kath. normalis iskola dotatiójára fordíta-

tott s 1839-óta városi közgyűlés határozatából, mely a 120 forintban nem alapítványt, hanem a korviszonyok által kicsikart oly kedvezményt látott, milyenhez vallási egyenjoguságnál fogva a városi közpénztárba évenként jóval nagyobb összeget adózó evangélikusoknak is méltányos igénye van, a városi közpénztárból hasonló összeget húznak az evang. elemi iskolák is.

Mi sorsa volt a városnak Bocskay, Bethlen és Rákóczy György fegyveres felkelései alatt, arról okmányok hiányzanak; de a Vesselényi-féle összeesküvés alkalmával már ismételt összejövetelnek volt színhelye. Itt gyűlésezett 1646-ban felső vidéki hat megye; Tökölyi felkelése alatt sokat szenvedett a város is, majd az elégtelenségnek, majd a császáriaknak szolgálván táborhelyül.

Még nevezetesebb dolgok színhelye volt 1706-ban, hol november közepétől a karácsoni ünnepekig Rosnyón időzött Rákóczy Ferencz s értekezett az országtanácssal. Biztosítására ily esküvel kötelezte a szövetkezőknek hűségére a városbelieket: Én N. esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú és sz. lélek egy bizonyörök Isten, hogy a méltóságos fejedelem, felsővadászi Rákóczy Ferencz kegyelmes urnak, ő nagysága hűségében holtomig megmaradok, isten dicsősége, országunk törvénye, édes hazám szabadságának felszabadításában fejedelmemmel, városommal, vérem kiontását is nem sajnálom, hiven szolgállok, ő nagyságok mellett vitézkedem, el nem árulom, el sem hagyom, sem titkon sem nyilván; az ő Nsga ellenségének ellensége leszek, jó akarójának jó-akarója, — valamely árultatást benn a táborban, avagy jártomban való utazásomban ő Nga személye avagy tábora ellen megtudok, hiven kimondom avagy magoknak ő Ngoknak, avagy ő Nga tiszteinek. Isten engem úgy segítjen.

A szövetkezők ügyének állása ez volt: XIV. Lajos ismételt csapások után, melyek fegyvereit érték, hajlandó volt békét kötni, mely hír ijesztőleg hatott a nemzetre; a nagyszombati békeértekezlet fejleménye sem nyújtott reményt hazánk törvényeinek és szabadságainak helyreállítására, s miután Franciaországtól békecongressus esetében is csak úgy lehetett lényeges segínyt várni s XIV. Lajos csak oly felétel alatt léphetett a magyarokkal szorosabb frigre, ha előbb megszűntek más hatalmasság alattvalói lenni: Rákóczy felhívta a tanácsot „gondolja meg, kívánatos-e, szükséges-e a nemzet által kimondatni, hogy az ausztriai ház megszűnt uralkodni felette. Egyébiránt arra is figyelmeztette a tanácsot, hogy az ügy szerencsétlen fejleménye esetében, a császár a hódítás jogára hivatkozva, az ország összes törvényeit eltörölhetné, mint ez Csehországgal a prágai csata után történt.” Az

összes tanács szükségesnek látta az elszakadás kimondását, hogy olyan szerződésre lehessen lépni a királylyal, mely neki alkalmatosságot szolgáltatson magyar szövetségeseit támogatni, midőn általános békéről leszen szó. Ezen végzés folytán hivattak össze tavaszra Ónodra a rendek, mert ilyes tárgyhoz megegyezésük volt szükséges, — a határozat azonban titokban tartatott hűségesen.

Dec. 2-án Rosnyóról ment újabb követség a lengyel Szaniszlóhoz és XII. Károlyhoz, hogy Magyarországgal szövetségre birja; innen ment dec. 20-án az angol királynőhöz Rákóczy levele, melyben kéri, hogy a bekövetkezhető általános békeértekezlet mellett méltóztatnék rólunk megemlékezni s minket hatalmas királyi oltalmában részesíteni az által, hogy követeinek meghagyja, miszerint bennünket a bécsi miniszterium kapzsisága és kegyetlenkedései elől védjenek meg.

1707-ben jan. 1. másod izben is Rosnyóra hívta Rákóczy az országtanácsot, melynek ülései jan. 18-án nyíltak meg, hol „nagy dolgok csendességgel folytak“ — előkészítése az ónodi nevezetes gyűlésnek.

A forradalom legyőzése után Viard Rosnyón székelt s a megyei levéltárt, mely a nagyobb templom sekrestyéjében őriztetett, visszaadta a megyei rendeknek s hűségi esküvel lekötelezvén őket, nekik megyei gyűlés tarthatására engedelmet adott.

Ez időtől fogva Rosnyó semmi fontosabb eseménynek nem volt színhelye, hacsak kisebb megyei gyűléseket, főispáni beigtatásokat ide számítani nem akarunk, vagy feljegyezni azt, mikor érte tűzvész, mikor pusztított a város közepén keresztül folyó, s a közel nagyobb hegyekből könnyen és sebesen megáradó Drasus patak. Az mégis említethető, hogy az 1710-ki dögvésznek pusztítása iszonyú volt, miután májustól augusztusig 2025 áldozatot ragadott el. Régibb észrevételek azt mutatták, hogy Rosnyón gyakoriabbak és dülőbbak valának a járványok, különösen a csucsomai utoza mentében; azonban ellenkezőt tanúsít azon körülmény, hogy az ázsiai nagy choleraiban (1831) kisebb volt Rosnyón a halandóság mint másutt. Nyugalmát akkor más körülmény is fenyegette. A cholérával együttjáró epidemicus álhit, hogy az urak a szegénységet mérgezik, Rosnyón is lázongó támadásra izgatott proletarius csöcseléket; de vérfagyasztó jeleneteknek, milyenek Zemplénben és a szomszéd Szepesben előfordultak, bizonyosságaul annak, mennyire képes minden emberi érzelemből kivetkezni lázongó pórtömeg, — néhány toborzó katonának bátor közbelépése s a rögtön működő statarialis bíróság elejét vette.

Az utolsó forradalmi időben nevezetes anyagi csapás érte a várost az által, hogy csaknem utolsó hely lévén, melyen császári ka-

tonaság megjelent, kormánybiztosi kényszer mellett, tán legtovább volt itt forgalomban a magyar pénz, úgy hogy egyedül Rosnyóról félmilliót haladó összeg szolgáltatott be.

Kramaresik Károly.

SERKE.

A felette nyugotra felemelkedő halmon épült hajdani váráról s birtoklásáról a Lorántfiaknak nevezetes.

E családnál legyen elég — Vagner és Thuróczi után — ennyit megemlíteni:

Kálmán király alatt jött Ráthold Apuliából. Maradéki itt több megyékben nagy birtokokat kaptak. Következő családok fejlődtek ki belőlök — többek közt — e megyében: a Putnok, Pásztó, Kazay, Thar, Illsvay, Feledy és serkei Lorántfi. Ugyanis

1324-ben Roland vagy Lorand a serkei várat megszerezvén, utódai Lorántfiaknak neveztetek serkei előnévvel. Nevezetesebbek a családból:

György, előbb karthausi barát, majd (1443) gömöri főispán. Gede várát — Bonfin szerint annak várnagya; Fessler szerint tulajdonosa — a Giskra cseh hadai ellen sikeresen védte (1451), de a magáét — a serkeit elvesztette.

Hunyadi Mátyás — mint még ifju király — a Mátra alatti Pata vára bevétele után (1459) a Sajó melletti váraikból kivervén a cseheket, Serke várát is (Bonfin szerint Zirzitum) hatalmába ejtő s visszaadá régi urainak. Másik nevezetesség a Lorántfiak közt:

Miklós az 1505. évi rákosi hires országgyűlési határozaton mint Gömör egyik követének neve olvasható a sok számos nevek közt.

Mihály, ki a Ruszkai Dobó család kihaltával a s.-pataki várat magáévé tette. Második nejétől csikszentkirályi Andrassy Katától leányai voltak:

Susanna, ki 1616-ban Rákóczy György erdélyi fejedelemhez ment férjhez; a tudomány barátja, a „Mózes és Próféták“ szerzője és a s.-pataki iskola halhatatlan emlékü jóltevője — és

Kata, Apaffy István neje.

László, kit Bebek György követségbe küldött Svendi Lázárhoz.

János és *György* testvérek, kik 1571-ben Thrawa Jánossal perlenek Serke és Simonyi miatt.

Péter 1595-ben Putnok várának kapitánya.

A XVII. század első felében eltűnik a Lorántfi név a m. jegyzőkönyvnek lapjairól és Serke a Vay, czegei Was, Szilassy, Toldalagi, Kemény családoknak ment időről időre birtokába.

TISZOLCZ.

Ősi lakói szarmaták és quadok vegyesen szláv és német eredetűek.

Az 1623 és 1710 évi döghalál nagyon lepassztá népességét, míg 1716 után, Liptó és Árva megyékből, — mely évben ott az augusztusi nagy hideg minden termést megfagyasztott, újra kinötte magát.

Hajdani vára közel levén a híres Murányhoz, neki is jutott ennek híréből. A XVI-ik századbéli híres rablóvezér Bazsó Mátyás (kit Muráynál bővebben ismertettünk), a tiszolczi vár rejtekeiben tartá gonosz uton szerzett pénzét dugaszban. A XVII. század vége felé, midőn lothringi Károly Murányt bevette, a tiszolczi várnak is csak emléket hagyta meg.

1596-ban már városnak czimeztetik, de idő jártával kiesett kiváltságai gyakorlatából, és csak 1780-ban nyerte vissza vásári jogát s azzal hajdani hírnevét.

Az evang. templom a husszitákra emlékeztet, valamint a falfestmények és egy régi kehely is.

1594-ben György lelkészt a törökök tuszul vitték magukkal.

1674-ben a murányivárbeliek által vallásuk szabad gyakorlatában háborgattatnak; 1683-ban ugyan a miatt tömlöczöztetnek; 1687-ben sáska pusztította határát; 1765-ben Kromer Pál, poprádi lakos, papirmalmot épít itt; 1780-ban Lenner József meg bővíti; 1800-ban alapjából új papirgyár épül.

1792-ben épül a paplak és iskola,

1793-ban a piaczi fabazár, 1797-ben a városháza.

Közel van hozzá az ugynevezett tiszolczi hámor; egy kis falu, mely nappal a Hradova hegye árnyékában rakoskodik, éjente pedig a vasgyár tüzétől világosodik.

VÁRGEDE.

Bartholomaeidesz „Hodegow“ cseh szóból származtatja s egy ugrással a Giskra csehei által építteti. Hogy ez nem áll, kitetszik abból, mert már azon 1244-diki adománylevélben (Fejér Cod. diplom.), mely szerint Fülek vára Móricz nagyurnak adományoztatik, elszám-

lált szomszédságai közt: Gede (terra Dyonisii, ki akkor nádor volt) továbbá Sisquae (Serke), Haramucz (Harmacz), Colonia Deltarum (Détér), villa Petri (Péterfalva), valamint későbbi okmányokban is, Gede vagy Gedeő néven fordul elő.

Hunyady János losonczy csatája (1451) Giskrával szerencsétlenül ütven ki, — Pelsőczy István árulása miatt, — kit a csehek által másoknak szánt ágyugömbök egyike ott elsodort, — Giskra Gömörbe jött hadaival s Várgédét megostromolta, de siker nélkül.

1502-ben Kubinyi László, a budai vár udvarbirája, Gedeő várát Gedeőfalja városával kir. adományul kapja.

1526 ban Sz. Mihály napja táján és így egy hónappal a mohácsi csata után, Feledi Istók — a trójai fa-lóra emlékeztető csellel — elfoglalja Gede várát; de Kubinyi György felperessége alatt nádori bíróság elébe idéztetik s hatalmaskodásaért még Tiszolcz, Klenócz és Nyustya helységeket is elvesztette.

A török ostromainak s pusztításainak gyakran volt tárgya a XVI. században.

1554-ben innen indult ki Bebek Ferencz és Perényi Gábor a füleki őrség segítségére a megyei fölkelte sereggel, de a midőn gyáván teljesítették tisztöket (Szalay IV. k. 302. l.)

1567-ben 17 t. cz. által meghagyatik Gömör vármegyének, hogy Gede és Balog várához munkásokat adjon, nehogy az ellen kezébe jusson.

1569-ben 19. t. cz. által szinte.

1574-ben 5. t. cz.-ben már a török által leromboltnak mondatik.

Már ma csak gúla alaku halma s pusztá romjai tesznek bizonyosságot hajdani dicsőségéről, s valamint hajdan váraik, úgy ma fürdőik vetélkednek egymással a két szomszéd Hajnáskö és Várgédének.

Az előrebecsátott monographiákban elszórt történelmi adatokon felül, következőket kívánjuk még a megyére — mint egyetemre — vonatkozókat előadni, jelesen a XIII-ik századból:

IV. Béla, ki (Szalay szerint) nagyobb volt az ország visszaállításában, mint megoltalmazásában, a tatár csorda elvonulta után, bujdosásából hazatérve, Gömör, Nógrád és Hont megyékkel tanácskozott Vácson, az eléktelenített ország helyreállítása, az elfoglalt javak visszaadatása és az uratlanoknak „salvo jure alieno“ — mi aztán a kir. adománylevelekben kimaradhatatlan záradékká vált — elajándékozása felett.

Igy ajándékozá meg (1243) Bebek Detriket és Filepet, a tatár-

hadjáratban, királya és hazája mellett szerzett hősi érdemeiért, a fiágon kihalt Bors ősmagyar család birtokainak következő részeivel, u. m. Pelsőcz, Csetnek, Topsina, Somkut, Mirk, Erdő (ma Ardó), Lekenye, Berzéte, Kövi, Licze. — Gömört mint láttuk, a Mariássyak kapták.

A XV-dik századból:

Albert király halála után, az Erzsébet királyné által behívott brandeisi Giskra cseh vezér, kalandor hadaival s népével e megyét is meglepven, a megye főbb birtokosai többnyire vele tartottak, miért a Hunyadyak haragját, sőt büntetését is magukra vonták. Egyébiránt a megye népe ssége szaporodott, a huszita elvekkkel megösmerkedett s majd a reformatió tanaira fogékonyabbá lön, építészeti tekintetben pedig, a sok templom és vár által, miket ezek építének, nagyban növekedett.

Mind a két Hunyady zászlóját hordozták földünkön, a csehek elleni hadjáratok alkalmával; sőt a hős király azon kívül is gyakran meglátogatta megyénket leginkább vadászat kedveért, a róla nevezett Királyhegyen; mert ez hihetőbb mint az, hogy még IV. Bélától kapta volna királyi nevét. Egy lapos sziklát használt itt asztalul, s következő feliratban hagyta hátra emlékét, mig azt a „gutta cavans lapidem“ el nem mosta: „hic hospitatus est Mathias rex Hungariae anno 1474. Privatum commodum, latens odium, juvenile consilium: per haec tria omnia pereunt regna“ (itt vendégeszkodett Mátyás, Magyarország királya 1474-ben. Önérdék, alattomos gyűlölet, éretlen tanács: e három miatt vesz el minden ország).

A XVI-dik századból:

Az 1505. évi rákosi országgyűlés azon határozatát, hogy idegent többé királyul nem választ a magyar, a főrendűek közül: pelsőczyi Bebek János; a követek közül, mint Gömör követei: Csetneky János, serkei Lorántfy Miklós, Rimaszécsey Ferencz és Feledy János irták alá.

Azok közt, kik 1526-ban hősi vérűekkel festék a mohácsi vérmezőt: Tomory Pál, Széchy Tamás és Tornallyay János nevét jegyzék fel a történetírók, e megye szülöttei közül.

A kettős királyság s a — mindeniknél nagyobb — török uralom korszakából felhozattakon felül, megemlítjük még, miként nagyobb része e megyének is török hódoltság volt s előbb ugyan Fülekre, majd Egerbe hordta adóját, — 40 márka aranyat évenként, — 1612-ben 195 portájából csak 8 volt, mely nem adózott a töröknek. Azonfelül gyakori rablásaik s gyujtogatásaiknak volt tárgya; mig 1588: Tiefenbach és Pálfi királyi vezérek, a mieink segítségével kivervén Fülekből a törököt, nyolcz évig megkönnyült a megye töle. De 1596: Eger

vesztével Gömör is újra török kézre került. Hanem az egri jármat már könnyebbnek bizonyítják j. könyveink s az Egerben kelt parancsokat szelidebbeknek, mint az előtt a fülekietek.

A XVII-dik század szabadság harczaiból felhozottakhoz adjuk: miként nagyobb része e megyének (a prot. nemesség t. i.) Bocskay pártján állott. A Széchyek megoszolva voltak; mert Tamás, a megye főispánja, a király részén volt, fia György pedig, kivált miután Básta, a kir. hadak vezére, az oszgyáni csatából e megyén keresztül vonultában (1604) nagy öldökléseket és rablásokat követett el s többek közt az ő javait is pusztította, Bocskayhoz állott, ki őt aztán Szerencsen fővezérré tette, Homonnay Bálint zempléni főispánnal együtt.

A megyei levéltárt nagy csapás érte ezen mozgalmak alatt; mert nagyobb biztonság okáért, de — mint a következés megmutatta — nagyobb veszélybe Jászóra vitték; itt meg a konvent feldulatván, e megye iataiból sok elsikkadt, sok pedig másokéival összevegyült, míg aztán a megyének egy küldöttsége (Tornallyay György alisp. Giczey Farkas és Bazsó Péter) ott összeszedte és hazahozta 1610-ben.

Megyei meglevő jegyzőkönyveink 1571-ben kezdődnek.

Széchy György (már főisp.) Bethlen Gábornak is hive, sőt (Kazy szerint) az újabb szabadságharcznak egyik főmozgatója, majd seregvezére volt. Ő kezdte e vidéken a háboruszkodást Jászó dulásával (1619) és folytatta Rhédey Ferenczcel együtt, mindaddig, míg a Bethlen szövetségesei a csehek, Prága mellett a Fehérhegynél (nov. 8-án) megverettétvén, ő is — Balassa Zsigmond, Rosnyák Tamás és Pálfi Istvánnal II-ik Ferdinandhoz állott; kit aztán Bethlen elfogatni rendelt, de György úr nem vala kézrekerithető, sőt Füleken Bethlen őrségét felkonczoltatta, Rhédey Ferenczet — ezelőtt vetélytársát, elfogta és börtönbe vetette, hol ez rövid időn meghalt. Ő pedig azután még Ferdinandtól hivatalokat, a felsőmagyarországi sereg fővezérségét, Lipcse és Murány várát kapta, míg (miként már Murány és Szécsnél említettük) egy orgyilkos az ő életének is véget vetett 1625-ben.

A szabadságharczok harmadik vezére I. Rákóczy György pártján annyival többnek kellett már lenni e megyében, minthogy neje — a történeti nevű Lórántfi Zsuzsanna — megyebeli, következkéskepen több itteni előkelő családokkal összeköttetésben volt. — Fiának II. Rákóczy Györgynek, Báthory Zsófiával Gyulafehérváron (1643. febr. 3.) tartott lakodalmára a megye követeket küldött, Szathmáry Károly János és Ragályi Menyhért személyében.

1646. Gömör, Torna, Szepes, Sáros, Heves és Ung megyék, Vesselényi Ferencz elnöklete alatt, értekezletet tartottak, a török ellen fel-

állítandó őrserég kivetése tárgyában. Gömör e gyűlésre Andrásy Mátyást küldé, ki aztán értesíté a megyét, hogy 25 lovas őr esett rá, mit felszerelve Szendrőbe kellett küldeni, 5 ft havi díjjal ellátni; ő maga négynek kiállítását vállalta magára. Egyébiránt ily őrséget az egész 17-dik században tartani kellett a megyének, a kassai, putnoki, szendrői, ónodi, füleki, balogi vártafő helyeken.

De a német helyőrségek ellen sem levén kevesebb panasza a megyének, ugyancsak Vesselényi az 1647-dik s következő években több összejöveteleket tartott, ezek miatti intézkedés végett, Lőcséu, Kassán, Eperjesen és Jolsván.

1659. Vesselényi Ferencz (1655-től már nádor) mint gömöri főispán, Szunyogh Gáspár után, hivatalába iktattatik Jolsván († 1667. márcz. 28.)

A murányi várnak a lothringeni hg. általi megszállása, Széchy Máriának és lessenyei Nagy Ferencznek elfogatása és a titkos iratoknak kézre kerülése miatt (1670) sokan compromittáltak e megye főbb birtokosai közül is; ni aztán a fiscusnak, valamint Leslie, Heister, Spankau és Kopp tábornokoknak elfogatási és jószágkobzási intézkedésekre szolgáltatott alkalmat.

Az ugynevezett bujdosó magyarok, majd (1673 óta) kuruczoknak is czimzett pártosok korszakából:

1678. Teleky Mihály kuruczvezér, nyílt fölkelésre hívja fel e megyét is, mint egyikét a felső magyarországi 13 megyének, Tököly Imre hasonlólú, és Rosnyó mellett tábort ütvén, ezer ftot, száz lovat és fegyvert vet a megyére; Dobos Márton alispánt és a főjegyzőt foglyul viszi, Rosnyót megsarczolja és több birtokosokat.

1680. Tököly Imre Rosnyó mellett másodszor is tábort üt, az egész megyei nemességet fegyverre szólítja, élelmi szereket parancsol.

1682. Kövecsesi Dancs János vezérlete alatt seregestől megyen a fölkel nemesség Tököly táborába.

1683. Tököly Murány várát s az uradalmat elfoglalja és csak a töröknek Bécs alatti megveretése után huzódik el innen.

1683. nov. végén ment erre keresztül Szobieszkzy János lengyel király, Bécs felmentére és Esztergom bevétele után Lőcse, Kassa, Eperjes felé, győzelmes seregével.

Szomoru képét adják a megyei jkönyvek ezen időknek! midőn egy felől a fölkelők, másfelől a császári vezérek adtak ki homlokegyenest összeütköző rendeleteket, s közbejött a török-é, mely mindenikkel eljelenkezett,

A másfél százados török uralom megszűnte s a bujdosók hadai feloszlása által sem érthette pedig el a megye a nyugalmat, mert

Mint a testbe fojtott nyavalya, úgy ütött ki még egyszer az elnyomott szabadság harcza a következő század elején (1703—1711).

A munkácsi és makoviczai vezér (miként magát nevezte) II. Rákóczy Ferencz, fegyverre szólított minden magyart, kiből még a haza iránti szeretet lobog, s a száz pontú sérelmi okirat felizgatta a kedélyeket az országban.

Eleinte ugyan nem nagyon rohanak e megye nemesei a kurucz zászlók alá ujlag, — mi miatt hálátlansági szemrehányást kaptak Rákóczytól; eljött Bercsényi Miklós és Eszterházy Antal, amaz (miként Tököly a mult században) Murányt, emez Balogot és Rimaszécsét elfoglalta.

A murányi kir. helyőrség hadnagya báró Limprecht volt, ki a vár bevétele után, maga is felesapott knrucznak s ki aztán — alezredesi czimmal — palotás ezrede vezére és kedvelt hive lőn Rákóczynak.

Bercsényi a parasztságból gyalogokat toborzott, de a nemesség is annyira fellelkesült, hogy — ősi szokás szerint — fejenként akart menni az előbb a Rákosra, majd — a pudmericzi csatavesztés miatt — 1705. sept. 1-sőjére Szécsénbe hirdetett országgyűlésre; egy tehetetlen öreget Modory Dávidot tevén alispánnak, hon maradandót a négy szolgabíróval. — Az Andrássy négy testvérben, István, György, Pál és Miklósban, vezéreket adott a megye a kuruczoknak. A szécsényi gyűlés azon határozata folytán pedig, miszerint minden megye állandóul két követet tartson a fejedelem udvarában, kik megyéjük érdekét szemmel tartsák, ily követekül Szentiványi Mátyást és Tornallyay Mártont választák Gömör Rendei.

A koronát és kir. jegyzőkönyveket 1706-ban a murányi várba rejtetteknek állítja Bél után Bartholomaeidesz, de maga Rákóczy azt mondja emlékiratában, hogy „a korona még a háboru kezdetekor Bécsbe vitetett.“ A nagyszombati béketerv (1706. július) hetedik pontja ugyan azt tartja, hogy „a korona Murányban őriztessék“, de a felelet a volt rá, hogy annak törvényes helye Pozsony.

1706. végén és 1707. elején (mint már láttuk) Rosnyón országgyűlést tartott Rákóczy s az ónodi gyűlést, előbb május 1-sőjére, majd 16-dikára innen hirdette ki. Forgács Simont, tábornokát, is ide rendelte, kit aztán elfogatván, saját kocsiján küldte Krasznahorkára, az Andrássy tábornok testvérek várába, hol ő a tulajdonosok megegyezésével helyőrséget tartott. 1706. nov. 25 — 26-dika éjelen Csoltón haltanak mondatik Rákóczy, Rázsó Gábor házánál; hihetőleg midőn a rozsnyói tanácsülésbe utazott.

Az I-ső József által 1708. febr. 29-dikére hirdetett pozsonyi országgyűlésen Gömör sem jelent meg (csak 16 megye volt itt jelen), hanem a Rákóczy által tartatott egrin igen.

Rákóczy szerencsésjének lealkonyodta után (1709), mihez járult még a döghalál is: Heister Nógrád és Gömör vármegyét, valamint Helyes egy részét hódolásra kényszerítván, Viard tábornok küldetett Gömörbe (Szepesbe Leffelholz) a megyének az engedelmesség korlátai közé hajtása végett; ki legelőbb is a megyei gyűléseket eltiltotta, a jegyzőkönyveket, melyek ekkor Rosnyón tartattak, lefoglalta s majd midőn mindenek az engedelmességre visszatértek, a tisztai karal a hűségi esküt letétette, a levéltárt visszaadta, a zavarok alatt elveszett régi pecsét helyett ujnak csináltatását, végre a gyűlések tartását megengedte; de ezen provisorium a békekötés befejezéseig elhuzódott úgy, hogy a tiltás után az első gyűlés csak 1711-dik évben tartatható meg Andrassy István főispáni helytartó elnöke alatt, Péter a főispán, a háboruszkodás egész tartama alatt Bécsben tartózkodván.

1716-ig nem volt a megyének saját physicusa, kerületi orvos ügyelt rá; ekkor hivatott meg először Bácsmegyei István (Trencsénből), lakása Rosnyón, fizetése: száz rht, tizenkét szapu buza, tizenkét veder ser, egypár sertés vagy a helyett tíz ft. — Ez évben tetetett le a pelsőczyi megyeház alapja is, az első gyűlés 1719-ben tartatván benne. A XVII-dik században Szendrőn, aztán Rosnyón, Wesselényi idejében Jolsván, az Andrassyak főispánsága alatt Krasznahorkán, majd Gömörön, Putnokon, Rimászécsen tartattak a vándorgyűlések.

E századra esik a még Pázmán Péter által szükségesnek vélt rosznyói püspökség felállítása (1776) az esztergomi érsekségtől elszakított 67 parochiából.

II. József korából, ki megyénket kétszer is meglátogatta, a kishonti kerületet ide csatolta, székhelylyé Rimaszombatot tette: elegendőnek látjuk a következő okmányt bemutatni. Meghalt ugyan már akkor a császár, de még nem tudták a megyei Rendek.

Gömör megye Rendeinek — 1790. márcz. 2-án Pelsőczön tartott közgyűléséből felterjesztett — alázatos felirata II. József császárhoz. Felséges Császárság! Bámult Európa a magyar nemzet kilencz évi béketűrésén. Nem kevésbé fog bámulni, midőn olvasandja, hogy Fged a magyarok feliratait által meggyőzve, 1790. január 28-án kelt kiadványa által, Magyarország ősi törvényeit és szokásait a magyaroknak, következőleg őket hazájuknak visszaadta, még is a magyarok, fejedelmük eme gyöngéd kedvezését daczos ellenszegüléssel — miként ők hiszik — akarják meghálálni.

De nem fog csodálkozni, mihelyt következő érveinket igazságos bírói mérlegbe vetendi.

Törvényeinkkel s kir. hitleveleinkkel felfegyverkezve lépünk fel azért egész Európának — bármilyen nagy — színe előtt s midőn vonakodásunk okait előadjuk, figyelmet kérünk.

Törvényei vannak a mi nemzetünknek s királyaival kötött szerződése, melyek valamint azt, mivel a nemzet tartozik, megszabják: úgy azt, mit a fejedelem jogszerűleg kívánhat, szorosan meghatározzák.

Törvénynyel vannak megkötve a magyarok kezei, hogy országgyűlésen kívül, azaz semmi országos dolgot az ország nélkül, királyukkal — ha akarnák is — tenni ne merészeljenek.

Hasonló törvény parancsolja a magyaroknak, csak azt tartani igaz fejedelemnek, ki esküt tesz, ki esküjét megtartja és meg van koronázva.

Midőn Fged, nem halogatva a nemzet kilencz évi zaklatásaira, ezen törvényeken felül akart emelkedni: hogy a nemzet is, királyától s törvényeitől megfosztva, semmire sem érezte magát kötelezettnek, kétséget nem szenved.

Sokkal méltányosabb ugyan a magyar nemzet, mintsem a halállal küzdő beteg fejedelmét rögtöni koronázással terhelni akarná, ha törvényei s jogaira nézve tökéletesen biztosítva volna, a fenti kiadvány által; de midőn nem kevésbé látja jogait beteg, mint egészséges fejedelme által sértetni: kénytelen a kívánt hadsegélyt megtagadni. — Nemde sérelem?

1-ször hogy az anlyiszor esdekelve kért országgyűlés, a folyamatban levő török háboru és Fged gyengélkedő egészsége miatt továbbá is az 1791-dik évre halasztatik? — Nem uj sérelem-e?

2-szor, hogy az ugynevezett türelmi parancsot, az egyházak rendezését, a jobbágyság sorsát, még most is, saját önkényére felhagyni s az ország Rendei tanácskozása alól kivenni, jónak látta Fged. Nem sérelem-e?

3-szor, hogy ezen rendeletben is, ujonez és gabona országgyűlésen kívül kéretik az országtól? — Ujitják, nem gyógyítják ezek előbbi sérelmeinket. Mert

1) harmincznyolcz országgyűlést számlálunk az ausztriai kormány alatt olyat, mely háboru idején tartatott. Hogy ezeket épen háboru ideje alatt kelle megtartani, oka az, mert a had és béke joga közös levén az országgal és királylyal, közös tanácskozást igényel; az országnak is érdekében áll, az ország közbátorsága felett határozni, a hadsereg gyakorlatáról s a hadviselés eszközeiről rendelkezni,

Fged gyengélkedése az országgyűlést nem hátráltathatja; mert voltak az ország kezdetétől számtalan országgyűlések, melyek a fejedelem távollétében tartattak; annál fogva most is egybehivathatnék, sőt hadi segély esete forogván fen, szükségesképen egybehívni kellene. Az országgyűlés elhalasztásának felhozott okát tehát kielégítőnek, a milyen nyíltsággal, oly alázatossággal el nem ösmerhetjük.

2) ha a törvényhozási jog, szabadságainknak eme fő alkrésze (mit Fged sem tagad) velünk és Fgeddel közös — a minthogy az, — a mi ezen hatalmat bármi tekintetben illeti, a fejedelem fentartott jogai közé sorozni, következőleg az országgal közös tanácskozás alól kivonni nem lehet.

Vallás, egyházi rend, jobbágy: kitűnő tárgyai a törvényhozó hatalom gyakorlatának. Ha ezek csak egyiknek önkénye alatt lehetnek, legyen a többi is, mint melyek ezekhez képest csekélyek, kisebb-szerűek.

A história bizonyítja, mikép voltak fejedelmek, kiknek semmi, míg másoknak sok vallása is volt. Az igen sok vallásuak fanatikusok voltak, teljesek a más gondolkozásuakat üldöző embertelen szellemmel, kiknek pedig semmi vallásuk sem vala, azok előtt csak közbűvés vala a vallás. Béna nép, béna fejedelem alatt.

Ha a jobbágnak csak fejedelme intése a törvénye, és ha azon fejedelem fukar, prédája lesz a köznek megtartandó jobbágy a vagyonszerzésnek. Sokkal felvilágosodottabbnak hisszük magunkat magyarok, mintsem hinnők, hogy tanácsosabb ezeket egy fejedelem, mint az egész nép ítéletére bízni. Tudjuk, mikép egy az ura a lelkiismeretnek és a földnek. Tudjuk, mikép vannak evang. polgártársaink javára szolgáló békekötések, a bécsi, a linczi és vallásuk bevezetéséről szóló alaptörvények. Tudjuk az emberi kötelességet, melylyel tartozunk azon testvéreinknek, kiket a sors mi alá, nem minket ő alá, vetett. Meg fogja tenni ott, hol helyén lesz, az egybegyűlt ország e tárgyban is, a mit az emberiség, erkölcsiség, okosság, isteni kijelentés és a jogfolytonosság tőle követelni fognak. De

miután ezeket szabályozni, kiválólág a törvényhozó hatalom köréhez tartozik, ezen hatalom pedig közös velünk: semmi reservatának e részben helyt nem adhatunk.

3) Megmondtuk már többször, most újra kijelentjük, hogy ha csak azon törvényeket, melyeket Fged is ezen k. kiadványában szentül megtartani akar, elgázolni, hacsak magunk magunkat tettleg imfámisokká tenni nem akarjuk, országunk élő törvényei ellenére, hadi segélyt, ha akarnók sem adhatnak semmit.

Hadsegély ajánlata fő indok az országgyűlés tartására. Ha a haza állapota hadi segílyt követel, a honi törvények rendelete országgyűlést kíván. Legyen meg ez, meg lesz amaz is.

Felséges Császár! Ha mi nem kételkedünk, hogy Fged velünk őszintén kíván bánni: engedje meg, hogy mi is úgy tegyünk és gondolkozzunk. Ekként cselekedvén, bevalljuk, mikép mi jelen k. kiadványában nem látunk nagyobb biztosítékot, mint abban volt, mely meg nem tartatott. Ha amaz, bár önként adatott, ellenkező tettekkel meghiusított, nem lehet-e aggodalmunk ennek tartóssága felett, melyet talán az idők viszonya iratott? De tegyük fel, hogy Fged azt állandóul megtartja és így teljes biztosítékot nyújt maga személyére nézve: ki fog azért kezeskedni az utódok irányában? Tapasztaláson okulva, félünk a nyomoktól, mik arra mutatnak, mikép gyakorta még az eskük, diplomák és törvények sem voltak elegendő fők némely fejedelmek önkénye ellen.

Még a garantiák is, mik a törvényekhez kötvék, sokszor süketlenek. A király a törvény ellenőreit megnyeri, másokat a sors tehetetlenekké tesz. Ezek nem segíthetnek, mert erőtlenség, amazok nem akarnak segíteni, mert a fejedelemnek kedveznek. Így a törvények gyakran papiroson maradnak; a fejedelem egy intéssel meghiusítja: a törvényre hivatkozót vagy meg sem hallgatja, vagy hogy despotizmust gyakoroljon, megijeszti, másokat büntet. — Ekként mi könnyebb, mint az alattvalókba vak engedelmességet verni, a törvényeken erőszakot elkövetni s a szabadságnak az utolsó csapást megadni?

A mi üdvünk egyedül az országgyűlésben rejlik. Az ország tisztel felügyelni, hogy törvényei szentül megtartassanak, a javítandók — törvényhozás útján — javíttassanak, és mindaz, mit a közjó parancsol, megtétessék.

A szerződésekhez s adott szavához hiv magyar előtt szentek azon köteleességek, melyekkel ő fejedelmének, a törvények szerint, tartozik.

Biztos lehet minden időben a felséges ausztriai ház a magyar királyság örökös voltáról. Világos kötvényen nyugszik: a törvény, a király és az ország.

Vége, miután az ország jelen állapota rögtöni országgyűlést igényel, ezen pedig Fged — betegsége miatt (mit különösen fájlalunk) személyesen jelen nem lehet, de az távollétében megtartathatik, alázatosan jelentjük, mikép mai napon tartott közgyűlésünkől az országbiráját emlékeztettük, hogy levelünk vételétől számítandó törvényes határnap alatt, az országgyűlést törv. tisztéhez képest összehívni el ne

mulasztja, különben az önként fog összegyűlni. Ugyanazon ok hívogat minket az országgyűlésre, mely Fgedet a hadi segély kérésére ösztönzi. Mert félünk, hogy a nélkülünk kezdett háborúnak ártatlanul meg ne igyuk a levét, üres levén az ország minden katonától. Hívogat az országos inség, az adózó nép nyomasztó állapota, mely már alig tartathatik az engedelmesség korlátai közt. Szóval minden dolgainknak hallatlan bonyodalma. Hívogat annál fogva a haza, unokáink és magunk iránti szeretet; hívogat a felséges uralkodóház biztonsága, melyet őseink uralkodónkká tevén, hogy mint király, a törv. értelmében, századokon keresztül fejedelmünk legyen, nem vonakodunk; hívogatnak végre a könnyen történhető oly események, mik nem egykönnyen fognak később orvosoltathatni.

Valamint k. kiadványából örömmel meritünk reményt Felségednek nemzetünk irányában atyai indulata felől, ugy ezen bizodalommal térdről esedezünk, méltóztassék Fged addig is, míg az ország összegyűlhetne, minapi alázatos feliratunkban kifejtett okoknál fogva — veszélylyel járván a késedelem — a só árát kegyelmesen leszállítani. Kik egyébiránt stb.“

Hogy pedig nemcsak tollal tudták védeni megyénk rendei az alkotmányt, hanem fegyverrel is készek valának oltalmazni a királyt és hazát, csakhamar bebizonyították, midőn 1796-ban — noha törvényes kötelességből, — 400 lovas és 200 gyalog nemes kelt föl e megyében, a már Bécsset fenyegető francia ellen. 1805 és 1809-ben hasonlóul.

A XIX-ik századnak megyénkire vonatkozó eseményeiből következőket akartuk feljegyezni:

1802-ben — mint már említők — Kishont törvényes egyesülésének éve. Helyén látjuk itt Kishont régi viszonyának s Gömörrel egyesülésének történetét röviden érinteni.

Ha nemcsak a nagy távolságot, mely Nagy és Kis Hont székhelyei közt létezett, hanem azt is meggondoljuk, hogy e két hatóság rég óta még csak contiguitásban sem volt egymással: ezen kapocsnak természetellenes voltát egyszerre átláthatjuk s könnyen elhihetjük, hogy ennek valaha másként kellett lenni. Területi elszakasztása hihehetőleg a Giskra idejére vihető vissza.

De a kormányzatra nézve is elkülönítették már önkéntesen Balassa Menyhért és Nyáry Ferencz, együttes főispánok, míg az 1542-ik évi országgyűlés ujra egyesítettetéseket elrendelte. Mi hogy teljesezésbe nem ment, jele az, hogy azt az 1552-ik évi országgyűlésnek ujlag meg kellett parancsolni.

Számos országgyűlésen sürgették a kishontiak kerületöknek

vagy törvényhatósági minőségre emelését, vagy akár Nógrád, akár Gömör szomszéd megyékhez kapcsolását. Ezek folytán az

1687. 25. t. cz. által megengedettett ugyan nekik, hogy Hont megye főispánja által Kishont nemesei közül kijelölendőkből egy rendes alispánt, szolgabirákat és esküdteket választhassanak maguknak, külön gyűléseket tarthassanak s ezen bíráik előtt perlekedhessenek, de az egész megyét illető közigazgatási és igazságszolgáltatási dolgokban továbbá is együtt maradni köteleztettek. Az

1729. 23. t. cz. az előbbi törvényt azzal módosítja, hogy még egy aljegyző választását is megengedi s a kishonti alispán hatóságát szükség esetére a vármegye többi járásaira is kiterjeszti, egyszersmind bőven rendelkezik az adó s egyéb közös ügyeik felett; de a kapcsolatot ez is világosan fentartani s minden végzéseiket a közös gyűlésen előadatni rendeli.

Még ezután is minden országgyűlésen megújította kérelmét a kishonti kerület, de sikertelenül; míg, a mit alkotmányos úton el nem érhetett, azonkívül mégis kivívta valahára. II. József császár ugyanis — mint már említők — két ízbeni folyamodványára, teljesítette kérelmét, sőt az egyesített megye székhelyét is ennek kebelébe tette.

1803-tól fogva két rendes physica lett az egyesült megyének.

1805-ik év vége s a következőnek eleje arról emlékezetes, hogy akkor vonult keresztül megyénken az auszterliczi ütközetből hazatérő muszka verthad.

1806. év augusztus hava pedig József nádor látogatásáról nevezetes. Azon hó 12-én Rimaszombatba jött; 13-án a Garamra és a Királyhegyre tett kirándulást, visszahozván ez által Mátyás királynak több mint három százados emlékezetét; 14-én fölment a murányi várba s a rőczei Kohut nagy hegytetejére s átázottan még az nap Jolsvára ment hálni; 15-én Beje felé Aggtelekre, a Baradlába — az alvilágra — szállt, az éjet Pelsőczön töltvén, 16-án Rónyó és Krasznahorka felé, a Szepességnek vette útját.

1810. apr. 27. Mariássy István alispánságának, egyszersmind az 1821. april 3-ki kir. rendelet által, melyben hadi segély országgyűlésen kívül és nélkül követeltetik, — előidézett alkotmány-harcznak korszaka. — „Huszonöt év Magyarország történelméből” sokkal frisebb emlékezetben van még, mintsem annak megyénken lefolyt jeleneteit — különben is szűkre szabott vázlatunkban ismételnünk szükséges lenne; legyen elég annyit megjegyezni, hogy megyénk ekkor is az előharczosok közt állt, mint mindenkor az alkotmány mellett, a kor-

mány és nemzet közt vívott harcokban és csak a mindent felülmult Bars által előztetett meg szilárdságában.

A kormány és nemzet közötti harcokban mondók, mert a mi már a reform harcokat illeti, e tekintetben 1835-ig azok közé tartozik, mik a „salva vitae constitutionis compage“ jelszót tüzték fel zászlaikra.

1832-ben egy jeles bányáštörvény javaslatot dolgoztatott ki bizottmányilag Andrássy Károly gróf elnöklete alatt, utasításul az országgyűlésre.

1834-ben a népnevelés ügyét felkarolván, megyei népiskolai választmányt alakított, mely a közvizsgákon jelen legyen, a jeles tanítókat jutalmazás végett bejelentse.

Ez alkalommal Forgách Antal gróf a magyar nyelvet kitünő szorgalommal tanuló nem magyarajku növendékek ösztönzésére, Szász Coburg Ferdinand hg és Andrássy György gróf pedig a tanítók e téreni szorgalmuk jutalmazására ajánlatokat tettek s ez által megkezdtek az ugynevezett „nemzeti pénztárnak“ mások által is követett megalapítását, melyből 1842-ben már 300 frtot, 1863-ban 170 frt, 1864-ben 175 frt, 1865-ben 236 frt osztatott ki osztrák értékben, s jelenlegi állása 3975 frt 52 kr. o. é.

1835 végén némely publ. polit. kérdésekben szabadabb utasításokat küldözött ugyan már e megye az országgyűlésre; de csak az 1836-diki restauratio az, melyről azt mondhatni, hogy szellemileg is restaurálta a megyét. Ezután adta tanuságát e megye annak, hogy felelőmelkedett a kiváltságok — a nobilismus — szűkkeblülésén, úgy hogy az

1839—40-ki országgyűlésen már a szabadelvű megyék közt foglalhatott helyet mind követői mind utasításai által.

Egy szabad eszme azonban még ekkor sem fogamzhatott meg izraeltelen Izraelben. Az 1840-diki t. czikkek kihirdetése alkalmával ugyanis a 29. t. cz. hosszasan vita után, szavazat útján, kis többséggel bár, akként értelmeztetett, hogy a zsidók még e törvény szerint sem lakhatnak Gömörben.

1841-ben az áldástagadó lelkészek ellen szigorú határozat hozatott az 1647. 14. t. cz. alapján.

Andrássy György gr. indítványára, megyei fiókgazdasági egylet alakítása, valamint a kövel építés és cserépzszindelleli fedés jutalmazása elhatároztatik; a honi iparegylet pártolása munkába vétetik.

1842-ben takarékmagtárak állitatni rendeltetnek, de csak a vályvölgyi és később a pelsőczyi vergődhetett állandóságra. Az

1843-dik év a szabadelvű pártra nézve, diadal egyszersmind vereség éve.

Márcz. 14-én, az országgyűlési utasítások megállapítása végett tartott közgyűlésen: az ösiség eltörlésének kérdése 373 szavazattal, 179 ellenében megbukott.

Márcz. 15-kén a házi adó kérdése, nem numeralt, hanem ponderált szavazat útján, 70 szánoklaltal 4 ellenében, dicsőségesen keresztül ment. Szentiványi Károly két óráig tartott beszéde szívet és eszt meggyőzött. A gyűlés tagjainak száma 800 körül lehetett. Köznemek közül öten szóltak pártolólá. De

Ápril 12-én, a követválasztó gyűlésen, ledorongolta a márcziusi vívmányt a bunkokratia. A veszteséghez járult, hogy ily conjuncturák közt Sz. K. nem vállalta többé ezuttal a követséget, a megye is elmarasztaltatott a kir. tábla által, az idejében meg nem jelenés miatt, a törvényes birságban.

Egyébiránt más kérdésekben, mint a birtok és hivatal-képesség kérdésében, szabadelvű volt az 1843—44-dik évi országgyűlésre az utasítás. A zsidókra nézve is — bár feltételes — emancipatiót tartalmazott.

A hasonszenvi gyógymód pártolása is megvolt hagyva.

1845-ben a januári gyűlésben morális fellépés indítványoztatik, volt országgyűlési követaink által az elhatalmazott korteskedés ellen, aláírási ív nyittatván meg, melyen velünk együtt 75 egyén fogadja becsületszavára, hogy nem korteskedik a következő tisztválasztásra. De többen azt a záradékot kötvén aláírásukhoz, hogy „ha a többség elfogadja”: miután az meg nem történt s az összes választókat tekintve meg sem történhetett, a záradékosok magok oldozák fel magukat — mint mondák — emez impracticus kötelezettség alól. Sükeretlen lön e szerint a nemes küzdelem a szabadság eme százfejú hydrája ellen. Mi miatt nemes indignatióval fejezte ki akkor neheztelését, a Pesti Hir-lapban, Nagy Károly, a megyének számos éven át rémek tollu jegyzője, mult országgyűlési követe s az ügy meleg keblű indítványozója.

A márcziusi gyűlésben több honoratior feleskettetik táblabírónak, az uj törvény következtében.

Az aprilisi gyűlésben: Ragályi Ferdinand és neje, a házi adót s közmunka váltságot önként elvállalván, kéri ezen terhet magukra birtokaránylag kivettetni. Dapsy Vilmos követi a példát, évenként 10 pftot ajánlván e czélra, míg a törvényhozás országosan rendelkezik. Ók valának elsők megyénkben, kik a nemadózásban rejlett kiváltság rostélyán rést nyitottak. — Hasonló példát csaknem két századdal az-

előtt láthatni jegyzőkönyveinkben. 1656. 57. 58. 59. 60-dik években ugyanis nem vonakodtak e megye Rendei habár nem hasonló elvből, hanem szívélyességből, — az adózó nép — már csaknem elviselhetlen — terhének egy részét szűz vállaikra felvenni.

A megyei kórház létrejöttének története ez: 1840. febr. 27-dikétől 1845. évig hétszer tánczoltak Rimaszombatban a kórház javára, azonfelül színházaztak, hangversenyeztek; továbbá Rosnyón egy hangverseny, Csetneken egy színi előadás tartatott, míg Rimaszombat, Rosnyó és Jolsva városoknak az ajánlatokbani versenyzése, egyes jöltevők adakozása és czélszerű kezelés folytán, jelenlegi állása: 22523 frt. o. é.

Ugyancsak 1845-ben a szűk termés aggodalmát költvén a megye Rendeiben, közönséges végzéssel, a szeszégetést a megye határain belül szigorúan betiltották; annál is inkább, mivel október 28-áról kelt intézvényében a helytartótanács hathatós intézkedéseket javasolt.

Az 1846. évi januáriusi gyűlésben a helytartótanácsnak 1845. decz. 21-kén kelt intézvénye olvastatott, melyben gf Serényi Alajos és herczeg Coburg Ferdinand kérelmére a szeszégetést betiltó végzés nehezeltetik. A Rendei ugyan kétségbe nem vonták a kormányshék felügyeleti jogát, de el nem ismerték az intézvény törvényességét, s helyhatósági jogaik szabad gyakorlatának korlátolását szemlélték benne. Minélfogva a végzés épségben tartása mellett — az indokokat kimerítő tudósítást küldének a Htó Tanácsra. Ez alkalomból egyszerűsmind, a különben is közbotráncokozást okozható dorbézolások és dözsölések, — a felesleges fogyasztás akadályozása végett, — szigorúan betiltattak. És a szűklöködők összeírását elrendelték.

Ugyanazon gyűlésben adakozásokból befolyt 3048 frt 34 kr. gabona vásárlásra fordítandónak határozatván: ezzel a megyei takarékmagtár alapja lön megvetve. Az első kiosztás községenkint a bírák kezeihez történt.

Községi takarékmagtár állitatik Bellényben.

A gyorsíráshat elősegélésére a megye Rendei 1 aranyat és 208 frt 40 krt irnak alá s küldenek Pestre.

A szeszégetést betiltó végzés megszégésében talált balogvári uradalomban 200 ft bírság mellett 20 akó szesz 320 akó beforrázott kukoricza, 12 kila kukoriczaliszt, 150 kila árpa, 100 kila nyers kukoricza elkoboztatott. Kokován és Pongyelokon hasonlóul bírság vétett s kobzás történt. Az elkobzott tárgyak eladatván a bejött pénzek az inséges alaphoz csatoltattak.

Az 1846. évi termés sem volt kielégítő. Ugyanazért a gabona-

termés mennyiségének — a lehető fogyasztási mennyiség felvételével — összeírása elrendeltetett.

A só felemelt árából 12000 frt kölcsönt kérnek a rendek a szűkölködők javára — mi a kormányszéktől határozottan megtagadtatott — és kulcs szerint 20,000 frtot vetettek ki.

1846-ban az adózó nép rovásainak száma a jövő 1847. évre 19,628 volt, melyek után az összes megye területén 64,445 frt 20¹/₁₆ kr. hadi adóba egy rovás 3 frt 16 kr. és 45,798 frt 40 kr. házi adóba 2 frt 20 krt fizetett.

1847. januárban a szűkölködők összeírására kiküldött biztosságok munkálataikat bemutatták. Segélyt igénylő szűkölködő találatott a megye egész területén 3133 egyén, kiknek hat havi ellátására 18,798 véka gabona 75,192 vezft értékben szükségeltetett.

A kivetett 20,000 frt, mely nagyobb részben ugyan már is befolyt, elégtelen levén, a helytartótanács megkérte, engedné meg, hogy a szükséges összeg a hadi pénztárból előlegeztessék. A helytartótanács azonban, miután a felemelt sóárából kölcsönt megtagadta, megtagadja a hadi pénztárból előlegezést is, sőt komolyan figyelmezteti a rendeket, miszerint a megye majdnem egy egész évi adójával hátramaradásban levén, annak behajtása szigorú rendszabályok alkalmazása mellett is sikeresíttessék.

1846. márcziusig a Garamon tápszerek hiányából 724 ló dögölt el,

A novemberi gyűlésben biztosság jelenti, hogy a garami hét helységben a szükséges táplálék hiányából fejlődött typhus 1182 egyént vitt áldozatul, 1043 találatott betegen és 323 árva vétetett jegyzékbe s megyeileg gondviselés alá.

1848 elején már a typhus átszivárgott a Jolsva völgyére, sőt Pelsőczre is, hol különösen a rabok közt észleltetett.

Februáriusi gyűlésben biztosság jelenti, miszerint herczeg Coburg Ferdinánd egy maga, garami uradalmában, a szűkölködők táplálására havonként 5000 frtot áldozott.

1848-ra a rovások száma 17,270-ben állapítottatott meg, tehát 2358-al kevesebben mint múlt évre.

A következő idők már egy új korszakéi. A megyei élet utolsó nyilvánulása az 1848-iki országgyűlésre küldött követek részére kidolgozott utasítás volt.

Ezen utasítást, mint zárkövét az eddig folyt időszaknak még ide kell igatnunk. Szelleme nem a múltat, de a jövőt jelzi.

A közszellem annak irányát követte és követi, — vagy eltérő-

leg haladott volna azóta? nem a monographista, de a történetíró fogja meghatározhatni.

Az 1847-ik év október hó 23-ik és 25-ik napjain mélt. királyi tanácsos j. szeniczei Jankovich Antal főispáni helyettes ur elnöklete alatt Rimaszombatban tartatott követválasztási és utasítás készítői gyűlés jegyzőkönyvének hiteles kivonata.

2100. Követi utasítások készítésével megbízva volt választmány-nak, utóbbi gyűlésről ide halasztott munkálata tárgyalás alá vétetvén,

Bővebb megvitatás után következőképen alapított meg s követeinknek kiadni rendeltetett:

1-ször. E megyének egyedüli törekvése a közjólétet előmozdítani; hon és király kölcsönös érdekeit czélszerű törvényekkel biztosítani, törvény előtti egyenlőséget mindenkire nézve, és minden hasznos intézkedések létrehozását, a haladó kor kívánsai szerint eszközölni — azon esetben tehát, melyekre nézve követeink, határozott utasítással ellátva nincsenek, a megyének ezen alapelvből folyó szelleméhez alkalmazkodjanak. Egyébiránt

2-szor. Felejtetlen nádorunk elhúnytával üresen álló nádori szék betöltését mindenek előtt szorgalmazzák, s e részben István ú cs. k. főherczeg iránt ország-szerte tanúsított bizodalomban, szeretetben, tiszteletben osztozva ő fenségének nádorrá leendő törvényes megválasztatását eszközöljék, egyszersmind gondoskodjanak arról, hogy a dicső elhúnytak emléke magas érdemeihez s a nemzet hálájához méltólag örökítségé.

3-szor. A körülményekhez képest netalán kívánczó tisztelkedések alkalmával követeink megbízó leveleiket az országgyűlési elnökségnél bemutatván, a múlt országgyűlési gyakorlatot szem előtt tartva, törvény által kimondatni igyekezzenek: hogy a megbízó levelek hitelessége, vagy az illető megyebeliek részéről akár e részben, akár a választás törvényessége felett támasztandó kérdések esetében, érvényessége felett függetlenül s felsőbb befolyástól menten, mindég és egyedül a S. S. táblája ítéljen, s azt feszegetni senkinek másnak joga ne legyen, a felső táblai egyének meg vagy nem jelenhetési jogáról pedig eldöntőleg egyedül a felső tábla határozzon.

4-szer. Valamint a kerületi naplóknak gyorsírók által leendő vezetését, úgy az országgyűlési hírlapok szerkesztését és szabad nyomását, mint a nyilvánosság nélkülözhetlen eszközeit kívívni igyekezzenek.

5-ször. Az 1791. 13. t. cz. világos törvénnyel úgy magyaráztassék, hogy a fölveendő tárgyak sorozatát, kezdeményi jogon mindég a rendek alapítsák meg; mi hogy czélszerűbben történhessék, követeink a kegyelmes kir. előadásokat, leérkezésükkel, sebes póstán megküldeni siessenek.

6-szor. A nemzet anyagi jólétét mindenek felett akadályozó ösiségi törvényeknek eltörlését szorgalmazzák, nehogy azonban az által, valamint a birtokképeség kiterjesztésével alkalom nyujtassék idegeneknek nemzetiségünk elleni törekvésekre, az ösiség eltörlésével kapcsolatba, a magyar honosítási törvények rendszeresítését is sürgessék, különösen pedig törvénybe hozatalát annak, hogy Magyarországból fekvő birtok egyedül itt született, vagy törvénnyel honosított, és a közhivataloskodás esetét kivéve, állandóan bent az országban lakó polgár vehessen. Ez alkalommal egyszersmind a nemesi birtokra nézve is behozandó telekkönyvek alkalmazása iránt intézkedjenek.

7-szer. A hivatalképességről alkotott törvénynek azon alkalmazása, miszerint az, ki hivatalra megválasztathatik, egyszersmind választási jogot nem gyakorolhat, a törvény céljába ütközvén, ezen következetlenség megszüntetése végett követeink azon legyenek, hogy a népképviselői rendszer törvénybe hozattassék. — Minden esetre pedig eszközöljék azt, hogy a megyei kicsapongások meggátolására, múlt országgyűlésen a rendek által javasolt szabályoknál meghatározott választási kellékek (qualificatiók) szavazatra osztálykülönbség nélkül mindenkit jogosítsanak.

8-szor. A közös teherviselés elvének igazsága, már a múlt országgyűlésen is elismerve és kimondva, s követeink által is pártolandó lévén, életbe léptetése módjának és eszközeinek is mentül előbbi rendszeres kimunkálásán igyekezzenek, s az e részben készítendő javaslatot részletes utasításunk bevétele mellett megküldeni siesse-nek. Mindenesetre oda utasítván követeink, hogy ha törvénnyel intézkedni nem sikerülne, úgy, hogy mindennemű közterhek a nemesek és nem nemesek által egyformán viseltessenek, ez esetben az országgyűlési költségek egyedül a nemességre hárí-tassanak.

9-szer. Az ország és ausztriai tartományok közti vámviszonyok kiegyenlítését oly formán eszközöljék, hogy a vámsorompók mindkét részről fenhagyatván, egyedül a fől vagy egész gyárkészítmények a viszonyosság és méltányosság elvénél fogva — mind az által úgy a kivitelre, mint behozatalra nézve egy arányba vámoztassanak, — a nyers termények pedig mindkét esetben mindig vámentesek legyenek.

10-szer. A jobbágyi tartozások és szolgálatok örök megváltásának üdvös eszméje, eddigi tapasztalás szerint, egyedül engedélyes törvények által ki nem elégíthet-vén; követeink sürgetések az e részben szükséges kötelező törvény megalkotását, úgy hogy előbb egy választmány biztassék meg, mely a fajzasi, legeltetési és szabályo-zási viszonyokra különösen figyelmeztve, a közállodalom (status) hozzájárulásával legcélszerűbben eszközölhető örök megváltás módjáról, kimerítő javaslatot adjon.

11-szer. Az 1836. 2. t. cikkelyt oda módosítani igyekezzenek, hogy mind-azok, kik vasútvonalak létrehozására vállalkoznak, e végett a törvényhozó testület engedelmét kikérni tartozzanak. Ez alkalommal, a múlt országgyűlésen tárgyalt va-sútvonalakra nézve a rendek által kifejtett nézetekhez alkalmazva magokat. — Ve-rőcze megyének a vukovár-fiumei vasútvonal iránti felszólítására nézve, várják be kö-veteink a társulat által megrendelt fölmérést s ennek eredményét további intézkedés végett annak idejében közöljék, mindenesetre odautasítván, hogy a vukovár-fiumei vasútvonal eszméjéhez pártolásokkal járuljanak, a társulattal 4 és 5-ös kamat biztosít-ás melletti egyezkedést elősegítsék, s az egyeskedési feltételek egyike legyen az is, hogy a vaspálya építésnél, a mennyire lehet, honi vasgyártmányok használtassanak, s magyar egyének alkalmaztassanak. Mindenesetre pedig magánosoknak nyitassék út igazságos engedmények által ilyenmű közvállalatokra, úgy hogy a vitelbérek mindég országgyűlésen alapíttassanak meg s ott elfogadott terveik kivitelében a kormány ta-nácsnokság által ne gátoltathassanak — de azoknak haladék nélküli kivitelére feljo-gosítva legyenek.

12-szer. A szellemi s anyagi fejlődést érdeklő tárgyak folyamatjának időn-kinti hosszabb megszakítása, ugyanennyi káros visszalépés a nemzet életében, azért követeink mindannyiszor sürgetni meg ne szünjenek, hogy az ország gyűlésének évenkénti s bizonyos időben leendő tartása s követeeknek mindig három évre leendő megválasztása törvény által kimondassék, s ez esetben, nehogy a két tábla közt eddig tapasztalt hosszas vitatkozások által az országgyűlési tanácskozások célja hiúsúljon — három és három üzenetnek váltásával a felvett tárgy vagy bevégeztnék — vagy a

jövő országgyűlésig — hol annak fölterjesztését a rendek sürgetésére többé akadályozni ne lehessen — letettnek nyilatkoztassék.

13-szor. Egyik országgyűléstől másikig szaporodni tapasztalt sérelmek leginkább onnan keletkezvén, mivel az egy személyben pontosított bíró és tisztviselő, különböző hatáskörének irányát megtévesztve, gyakran szerepeket cserél, mellőzhetlen: hogy az igazgatás a bíraskodástól elválasztassék — s mindkettőnek hatásköre kijelöltessék. Ennélfogva követünk oly törvénynek alkotását sürgessék, mely a cancellaria, helytartótanács- és megyei hatóságot egyedül közigazgatási tárgyakra szorítva, a summás visszahelyezési, nemességi, úrbéri s rövid osztályos örökösödési pöröket is rendes bíró elébe adván — ott fokenkénti feljebbvitel útján a hétszemélyes tábla legfelsőbb vizsgálata alá tartozzanak, s ennek folytában a ker. táblai, úri széki, alispáni és szolgabírói bíraskodások is megszüntetvén, a megyében állandó törvényszékek alakíttassanak, melyeknél minden ügyek első folyamodás útján elintéztessenek a királyi és hétszemélyes tábla pedig egyedül feljebbvitel útján ítélhessen. Ezek szerint a pörlekedési rendszernek megváltoztatása szükséges lévén, követünk ennek kimunkálását s életbeléptetését, s ha ez nem sikerülne, eszközölni igyekezzenek oly törvényes intézkedéseket, melyek által a szóbeli rövid osztályú és örökösödési pörökben tapasztalt hiányok s visszaélések, különösen pedig a gyakorlatba vett felsőbb parancsolatoknak határozott elzárásával, megszüntessenek.

14-szer. Mindazon tárgyaknak, melyek mult országgyűlésen bevégzetlenül hagyattak, tanácskozába vételét s befejezését s már több országgyűlésen felterjesztett előleges sérelmek orvoslását sürgessék, különösen pedig sürgessék:

a) Erdély testvérhazánknak visszakapcsolatását, mire nézve egy országos választmány lenne megbízandó, mely ő felsége által, Erdély részéről is eszközözendő küldöttséggel értekezve, mind két hazának viszonyait különös egyezkedéssel kiegyenlíteni igyekeznék, s munkálkodása eredményét jövő országgyűlés elébe terjesztené. Itt leszen helye az erdélyi részek visszakapcsolását rendelő törvény betöltését erélyesen szorgalmazni.

b) A királyi városok szavazatának s elrendezésének, a kor igényeihez és szabadabb elvekhez alkalmazva leendő törvénybe iktatását, nemkülönben Turopolya, Jász, Kún és Hajdú kerületek, szepesi 16 városok, szabad községek és mezővárosok sorsának elintézését.

c) A hitelintézetnek a rendek által mult országgyűlésen lefektetett elvek szerinti felállítást.

d) A szabad sajtónak nem megelőző (praeventiv), de megtorló (repressiv) elveken alapított törvény általi elintézését, s a törvényeken kívül létrehozott könyvvizsgáló intézetek sérelmes működésének megszüntetését s ezzel együtt a nyilvánosság és szólásszabadság biztosítását.

e) A postáknak Magyarország érdekében leendő rendezését.

f) A katonai szállásolásnak és élelmezésnek a mult országgyűlési felterjesztés értelmében leendő megváltását.

g) A népnevelés rendszerének törvény általi megalapítását.

h) A büntető és bányá törvénykönyveknek a mult országgyűlésen megvitatott, s a rendek részéről pártoló elvek szerinti életbeléptetését.

i) A görög nemegyesültek vallásbeli viszonyainak kiegyenlítését, s általában azt, hogy a keresztény vallásnak bármi felekezetű hivei, a kölcsönös jogokat és viszonyosságot, minden tekintetben biztosító törvények oltalma alatt egy arányban álljanak.

k) Azon pontoknak, melyek a magyar nyelvre nézve, Ő felsége jóváhagyása alá terjesztettek, törvénybe leendő ígatusát, egyszersmind a keleti egyház szertartásaihoz megkívántató magyar könyveknek országos költségen leendő kinyomatását.

l) A követ- és tisztválasztásoknál tapasztalt kicsapongások és visszaélések megállítására múlt országgyűlésen a rendek által készített szabályoknak törvényesítését.

15-szor. Zabolch megye felhívása következtében, s általa kifejtett nézetekben osztozva, emeljenek szót az időközben rendszeresíteni czélzott főispánhelyettesi hivatal ellen, felhozva törvényeink sérelmét, melyek szerint hivatalokat föllállítani, fizetéseiket és hatáskörüket megszabni, egyedül a törvényhozás köréhez tartozik; felhozván egyszersmind Zala megyével azon visszaéléseket, zavarokat, botrányokat, — melyeket Honth és Bihar megye főispánhelyettesei előidéztek, s így tapasztalásból tanúsították azt, mikép rendeltetésük nem a közigazgatás javítása, mint inkább a megyei hatóság törvénytelen megsemmisítése.

16-szor. A szorgalom és iparüzéstől ünnepnapokon elvont kezek henyéltetése miatt, az egész honra háramló veszteség kikerülése végett, az ünnepnapoknak vasárnapra leendő áttételét követünk eszközölni igyekezzenek.

17-szer. A vadászati törvények úgy alkottassanak, hogy senkinek máséba vadászni joga ne legyen, a vadak által okozandó kárt az illető birtokosok térítsék meg, s nekik tétessék kötelességül a kártékony állatokra, eddig szolgabírák által gyakorlott vadásztatás is.

18-szor. Az országos pénztárak számadásainak czélszerűbb vezetése egész kiterjedésben, országgyűlés elébe leendő terjesztése s megvizsgálása iránt czélszerű szabályok hozatalát sürgezzék.

19-szer. A zsidók polgárosítása tárgyában, ha az szőnyegre kerülne, e megye szelleméhez, s eddig hozott végeztésekhez alkalmazva nyilatkozzanak.

20-szor. Követeink addig is, míg a följánlandó közadó mennyisége iránt utasításunkat veendik, mindenesetre figyelmeztetnek, hogy azon határidő, meddig az adó beszedhető léssen, azon túl pedig semmi esetre sem, — világosan kitétéssék, egyszersmind azon legyenek, hogy az adóviselésben a horváthokra nézve semmi különbség se tétessék, s az erdélyi visszakapcsolt részek is, az adófizetésben aránylag részesítenek.

21-szer. Egy műegyetem felállítását, úgy, hogy az tökéletesen nemzeti legyen, és minden olyatón vállalatokat, melyek a nemzeti jólét előmozdítását czélozzák, követeink teljes erővel pártolják, pártolják néhai Horváth István könyvtárának az ország részére leendő megszerzését, pártolják továbbá Zala megye által felhozott nézetekben teljesen osztozva, Zágráb és Túrmező sérelmes panaszait, és Heves megyének, hatósági eljárását mellőzve, királyi biztost rendelő felsőbb parancsolat elleni felszólalását — s min¹ ahhoz, mi tanácskozási szőnyegre kerül, mihelyest általa, akár sérelem orvoslása, akár a nemzet felvirágzása czéloztatik, az itt kimondott elvekkel s törvényekkel egyezőleg járuljanak.

II. FEJEZET.

Gömör-Kishont lakossága néprajzi és népmozgalmi tekintetben s a kórtani és közorvosi viszonyok.

I. A néprajzi viszonyok.

1) Népfajok, szójárás, testi alkat.

Az író rendesen elfogadott kapta szerint jellemzi az egyes népfajokat; Gömör megyében ennek nem nagy hasznát veszi; mert a ki itt a különböző népfajok között csak némi bűvárlati képességgel is fordul meg és azokat nemcsak egymásmellett, de egymással való sokféle összevegyülésekben, közvetítő életmódjuk kölcsönös egymáshatásában akarja tanulmányozni: annak azon szokásos jelzésmintát el kell ejtenie s magát az emberrajz, a népélet, a szellem- s kedélylét felöltő benyomásának elfogulatlanul átengednie. Az emberisme igen nehéz tan; e célra évek során át kell a néppel érintkezni. Midőn Rimaszombat városa a magyar természetvizsgálókat hazafias lelkesezésével a maga, illetőleg a megye kebelébe hívta, bennünk t egy egész megye néprajzára nézve készületlenségünkben lepott meg és igénybe vett rajzunk kiállítását rövid időhöz kötötte. Meg kell tehát jegyeznem, hogy megyénk mozaik ethnographiáját részvények útján állítottuk össze; több kortárs és egykét lelkész urak pontosztos kérdéseimre adataikat szívesen küldték hozzám; időszakonként húsz év alatt a megyét magam is keresztülkasul utazgattam és népéleti jegyzeteket is gyűjtöttem, mindezek daczára a köznépre vonatkozó e rajzomat csak a további bűvárkodásra alkalmas kezdettörödéknék tekintethetem.

Gömör megye lakosai magyarok (83 ezer); szlávok (80 ezer) és németek (5—6 ezer). A cigányok a többiek közé számítvák; a zsidók (2 ezer) 1848 után kezdtek települni, bevándorlással is folyvást szaporodnak.

A magyarok a megye déli felét lakják, legnagyobb részben

tiszta magyarsággal szólnak; palócok délnyugaton Sőregen, Almágyon, Péterfalán, Czereden, Dobfeneken és Báston laknak; a barkók pedig délen, az u. n. Erdőhátat foglalják el; szójárásuk tisztább a palócokénál, ezeknek mégis sok szavaival és kiejtésével, élnek. Például: szap (kemenczeoldal), szapaly (mellette levő pad), kostros (borzas), pást (gyöp), biczköl (szundikál), sutú (sajtó), mancs (fagolyó, melylyel a palóc fiuk játszanak), boimlik (ingerkedik), lohol páhol (megver), morvány (fonott kalács), hideg étek (kocsonya), gyük (gyökér), megest (megint), peg (pedig); ev kjék menni a papnyi (el kellene menni a pap lakába), dóga vóna (dolga volna), óma, szíva (alma, szilva), feteke göbre (fekete bögre), galyavér (gavallér) stb. Vannak saját kifejezéseik is, például: belejke (függő bölcse), ingesz-tel (ingerel) stb. Különös az, hogy nincsen semmi öntudatjuk arról, hogy ők palócok vagy barkók, de a mely barkó tudja magát annak, arra büszke. — A rosnyói szójárás is eltér a tiszta kiejtéstől, például: embör, Dányiöl (Dániel); mentel, ettel (mentél, ettél); epörnye (szamócza); vol'am Garaynot (Garaynál); megyek Radványinyi (Radványihoz). E szójárás annyiból roszt is, hogy sok tót és német, még néha a műveltebbek által is öntudatlanul használt szóktól hemzseg: például: nyitölnyi (forrasztani), kröpöl (fánk), szmuditani (perzsélni), dremotárni (szunyadni), kopincz (kalapács), peneurák (szepegomba), mantli (köpeny), klőka (kotlós tyúk), pratálni (rendezni), klipogni (dobogni), spaisztrun (élés láda), kropilkodik (szemzik), rajnyulka (serpenyő) stb. Végre a szlávoknak nagy része beszél magyarul, de ezen a tótos ékezés és hangejtés könnyen felismerhető.

A magyar rendesen közép-termetű, (Serke körül zömök alacsony; magas szálúak nemcsak szórványosan, de tömegesen is találtnak, Bénán a férfiak és nők is kiválóan magasak); arányosan kifejlett csontvázu, erős izomzatu, széles domború mellkassal, inkább kerekded arccsal, gömbölyded fejjel, barnás bőr- s hajszínnel; testben nem hízik el, karcsú és hajlékony; barkó és palócvidéken a bőr és hajszin nem igen barna („se nem szőke, se nem barna, magyaros“), és a gyermekek széltiben szőke hajuak. A magyarfaj nálunk mind két nemből arcvonásaira nézve a nehéz kereset, a gondtalan vagy rendetlen életmód, illetőleg gyermekági kiméletlenség következtében 35 éven túl a valóságnál öregebb kort mutat; kivált a nőknél tapasztalhatni ezt.

A szlávok több válfajú népiséget mutatnak. Legrégibb lakosai e megyének a régi szarmaták, quádok, jazigok, krobátok és vendek maradékai, kiket hona alkotásakor a magyar már itt talált. Ezek

tótok vagy szlovákok a lipató, túrócz, zólyom és a t. megyeiekhez hasonlók. — A tizenötödik században husszita csehek nagy számban települtek Oláhpatak, Ratkó, Kövi, Balogh, Jánosi, Feled vidékeire és a Rimavölgyön Tiszolcztól le Rimabányáig több helységekben; később az 1626-iki fehérhegyi csata után a kimenekült protestáns csehek közül újra erős szám települt le ide a régi rokonok közé; ezek sokban tartották meg cseh szokásaikat, némely helységekben (Gesztés, Bugyikfala) maguk között még cseh nyelven, különben tótul beszélnek; 1864-ben halt el Gyubákón egy 80 éves utolsó husszita, ki régi vallását tartotta és hogy mely vallás szerént temettessék el, a lelkészek között vita támadt. — A ruthenek vagy kis oroszok, nem tudni mely időben, Pacsán, Uhornán, Sumjácson, Vernáron, Telgárton települtek le. — Lengyeleket Forgács család telepített le a múlt század végén Forgácsfalán, Ottilián, Drabszkon stb., kik családi köreikben még lengyelül beszélnek, máskép a vidék tót szójárását használják. Ezen négy sláv nemzetiségű válfaj sokfelé elszórt letelepülésével, egymással érintkezésével nyelvéből annyit kölcsönzött egymásnak, hogy némely vidékről azt lehet mondani, a mennyi falu, annyi a szójárás (Sajóvölgy), melynek leírására külön nyelvészeti munka kellene. Bibliai és egyházi nyelv a tót evangélikusoknál a régi cseh; az egyesült óhitű ruthéneknek a régi szláv vagy kyril, mely holt nyelv egész Keleten az óhitű szlávsnak egyedüli egyházi nyelve; a katolikus tótoknál a Hatala-Viktorin-féle tót vagy slovák nyelv, mely csak is Magyarországon az irodalom és „matica“ elfogadott nyelve. — A tót elem nagy vonalban lakik a magyarral, melyen viszonyosan beszélnek a két nyelvet oly formán, hogy tiszta magyar falu felett van vegyes tót- és magyarnyelvű helység, e felett tisztán tót: csak önzéstelen és részrehajlatlan kutatások derithetnék fel a két nyelv közül melyik bir több olvasztó erővel Gömörben. Homola tiszteletes úr közlése szerint Szkáros, Visnyó és Felfalu, eredetileg cseh telepek, az első egészen, a két utóbbi vegyesen magyarosodott el; ennek ellenében felhozhatom, hogy P. Ardó, Hosszúszó és Dobócza, tót szigetek a magyar elem közepében századoktól mai napig megtartották tót nemzetiségüket; és Csetnek, Betlér, Tiszolcz német telepítvényei nyom nélkül eltótosodtak. Sőt még e tekintetben az sem döntő példa, hogy a jánosi és feledi hussziták egészen elmagyarosodtak, kiknek test- és szellemvonásaiban különben a magyarétól elütő természet, igen szembeötlő.

A szláv lakos egyöntetű testalkattal nálunk nem bir. A közép hegységben és a Rimavölgyön lakó hussziták maradékai alacsonyabb termetűek, erősek, izmosak, a testrészeknek kiváló arányosságával,

barna, Rőcze vidékén szőke hajjal; a magasan fekvő határhegységi völgyeket lakó tótok magas termetűek, erősen kifejlett csontvázsal, rövidebb mell- és hosszabb hassal, aránylag nagyobb fejjel, szőke hajszínnel; ilyenek a garamiak, Redova, Nagy-Szlabos, F. Lehota, Kokova, M. Hosszúrét, Ráhó és egyéb helységek lakosai. Alantabbi völgyekben ily erős alkat mellett barna hajúak és mozgásaikban nehézkesek (Sajóvölgy); a hegyi vidékek lakói nyúlánk magasak, vékony csontúak, szőkék, soványok, könnyen mozgékonyak; a bányákat mivelők gyakran törpébbek és satnyák. A N. Szlabos vidékbeli nők magasságra vetekednek a férfakkal és kiválóan szépek; eszményképök következő: a kissé sápadt hosszú arcz kellemes vonásaival, szép nagy kék szemeivel, klárispiros ajkak — és villogó fehér fogakkal kitűnő; hajuk szőke vagy barna, az öntetes karcsu testök bőre igen fehér, és nem kövérek. A csehek közül a gesztesi nők szintén szépek, kevésbbé magas termet mellett, gömbölyű piros arczczal testesebbek. A forgácsfalvi asszonyok csunyak, és talán e miatt nagyon termékenyek: ritkán de biztos foganattal szerettetnek.

A német nemzetiséghez tartozókból csak egy sziget telepítvény van Dobsina városában (5600); 1326-ban vándoroltak be Szászországból. Szójárásuk a régi német (plattdeutsch), melynél fogva bizonyos hangzókat felcserélnek és az r betűt sajátosságosan ejtik: Bosser (Wasser), Bein (Wein), Böld (Wald), buhin (wo hin), Peck (Bäck), Kiach (Kirche). — Testalkotása a dobsinai szásznak közép magasságu, jól kifejlett arányos csontvázsal; haja szőke, bajusza barkója ritka; sápadt arczán a járomesontok kiállók, a világos színű szemek mélyen fekvők; az egész alak kissé görnyedt, egészben sovány, de igen erős izomzatú; a kékenyre (Kobalt) való bányamivelés a nemzedék erejére és tartósságára kártékony befolyással bír, a kékenyben sok mireny (Arsenik) lévén. A hasonló alkatásu nők egészségesebb és jobb színben vannak.

A czigány nálunk is olyan, mint másutt; ő bár öntudatlanul, a tettleges böls: csekélyli ezt a világot, a holnappal nem gondol és készlete semmiből sincs, élván a szentírás szavai szerint „non congregant in horreis, pater coelestis pascit illa“. Éhhassal henyél, vagy kéreget inkább, mintsem dolgozik; a falu végen lakik, nyárban, ha egyebe nincsen, nagy tűz mellett vizet főz; télben nyitott kunyhóban félmeztelesenül a földön szeget csinál; jobb része népzeneész. A nemzetiség szerint, mely között lakik, van tótczigány és magyar cigány, a szerint megörzött ősi nyelve is tót és magyar szavakkal kevert,

2) Népviselet.

A magyar férfi nyirott rövid vagy hátrasimitott, erősen zsirozott hosszú haját, fiatalja divatos körhajat is visel; borotválkozik, rendszeren csak bajuszát hagyja meg, mely néha haja színének daczára, szőke; nyárban széltiben-szalmakalapot, vagy különben nemez csárdáskalapot és kucsmát hord; ing és gatyája, hozzá adván gyakran posztómellényt és fekete nyakkendőt, legszokottabb öltözeke; a csizma állandó láböltő; a palócz többnyire meztláb jár, a csizmát mint illemi ruhaczikket ünnepiesb menetelre magával viszi ugyan mind a két nem, de azt csak a megállapodási helyen ölti fel; hidegebb évszakban vászony, vagy posztónadrágot, báránybőr mellényt, fehér szűrt vagy csuhát hord, melynek alól kötött újja — a csuhúj — a tarisznyát pótolja; Rimaszécs vidékén szürke vagy fekete fürtös gubát, és bundát visel. Az asszonyok kontyba kötött haj felett tarka vagy fehér főkendőt, magyar fekete fejkötőt ünnep napokon csak a fiatalabb nők viselnek; a többi ruhakellékek az ingváll, sujtásos vagy pitykés mellény (brusзли), sötétszínű szoknya és kötény, posztó kabát és rövid ködmön. Igen tetészős a magyar parasztok — mód szerinti — ünnepi öltözeke a férfiaknál: perge kalap szalaggal, strucz-, páva-, tűzoktollal, árvaleány hajjal, vagy virágbokrétával ékesítve; selyem nyakkendő; bő gyölcsling; ólomgombos mellény; zsinóros fekete, kék vagy barna dolmány és nadrág; sarkantyús kordováncsizma; rózsák és tulipánokkal kivarrott fehér szűr. A nőknél: arany vagy ezüst főkötő, fekete csipkével, bõlti virágkoszorúval, és nehéz széles selyemszalaggal diszítve; virágos selyem vagy kivarrott kis túlkendő és nagy szemű fehér álgyöngyök a nyakon; átlátszó szalagcsokros ingváll; zsalyi (sál) veres, virágos nagy kázmérkendő; zsinóros mellény; rövid gypjuszoknya arany vagy ezüst csipkével, pántlikával felékesítve; veres, selyem vagy átlátszó fehér kötény; hegyes sarkú kordovány csizma; zsinóros fekete posztózeke, vagy rókaprémes zsinórral, bojttal és rézgombokkal czífrázott mente, mely ruhatárának fő kincse. (Lenner M.)

A tót férfi hosszú, hátratolt hajjal jár; egészen borotválja állát, legfeljebb nyirott kis bajuszt és kevés barkót hagy meg; fejét igen terjedelmes, szélben felhajtott karimáju, középen sekély, gömbölyű búbú kerekkalappal fedi, mely oly nagy, hogy napfény és eső ellen törzsének haránt köriméjét egészen takarja, és hegyi tanyákon vizedényül is szolgál, mennyiben a felső felületébe meritett forrásviz bő mennyisége egy szénagyűjtő vagy nyájjatörző egész társaság szomját elégíti ki. Télben

báránysipkát is visel. Ing és gatyá, csizma vagy bocskor és irhaöv (tűsző, opaszok), ezekfelett gyakran rézgombos posztómellény, rendes nyári öltözéke; az ing oly rövid, hogy hón alatt csak 2—3 hüvelyknyi hosszú, mert ez alatt törzsét a lábnyi széles, elől több fényes sárgarézcsattal fűzött irha öv fedi, mely terjedékes tárczát helyettesít; a bocskort, melyet ügyesen feltekert szíjjal a lábszárhoz csatolnak, a hegyi lakosok széltiben hordják; általában a tót ritkábban jár mezitláb mint a magyar, de gyakrabban meztelen nyakkal: a fekete gyapot nyakkendő nélkülözhetőbb. Téli öltöneyei: szür posztóból készült magyar szabású fehér nadrág, báránybőr mellény, hosszú fehér szür (sirica, szurovica), vagy hosszú ködmön. A hegyi lakosok meredek járás kelésőknél ily nehéz felöltöt nem viselhetnek, itt a térdig érő fehér, ritkán barna szür posztóból készült gallér nélküli zubbony (kabanica) van divatban, néha a legcsikorgóbb időben is csak derékig érő. — Az asszonyok általában hordják a czérnából kötött fehér főkötőt; azt a fejhez szorosan fűzni szeretik, ez okból sok helyütt esküvő után a menyasszony hosszú haját le is nyírják; ha illemmel kell megjelenniök, a fejkötő fölé színes vagy fehér nagy kendőt kötnek; Ujvásár és Rőcze vidékén ekkor is a taréjos fekete vagy fehér főkötő marad a fejdísz; a kontyot némely vidéken (Ispánmező) szalaggal takart huzalkosárákába (kvosik) foglalják, másutt az úgy nevezett kikába. Ez husszita fej-ék, mely nyitott legyező vagy pávafarkalakban hátul a fej felett emelkedik, váza faabroncsból áll és fehér patyolatkendővel ránczosan bevonva homlok körül a kontyhoz köttetik; divatja már szünőfélben van, még csak a vénasszonyok hordják, megyénkben egyedül Valykón, és a szomszéd Nógrád, Csehbrezó, Poltár, Kánó és Berzencze helységeiben. Továbbá ingváll felett színes tarka derékot, télben áttört rézcsatokkal kapcsolt, térdig lenyúló posztó — vagy ködmönzekét viselnek; a hegyek között igen jellemző fekérfekete sávós szörkötény használata van elterjedve, melyet kender- és gyapjúból maguk készítenek. Szoknyák sötétszínű vagy egészen fehér vászonykelméből; láböltőül pedig csizma, télben gyakran fehér botos szolgál.

A dobsinai asszonyok télben és ünnepkor sötétszínű posztóból készült magyar nadrágot, dolmányt és széles karimájú tót kalapot, útban felső öltönyül csurapét és bundát viselnek; nyárban ing-gatyában s csizma helyett gyakran faczipőben járnak. Minthogy a férfiak legnagyobb része bányász, van mindegyikének a selmeczihez hasonló bányászegyenruhája is. A nők a fejidomhoz erősen feszített káposztalevél alakú likacsos fehér főkötőcskét viselnek, melynek kedvéért a menyasszony legszebb haját is kénytelen feláldozni, ezt mindenkor le-

nyirják; a nagy fejkendő és egyéb ruhájok is sötétszínű kelmékből készül; gyapottal vagy bárányszerűvel bélelt posztózekét is viselnek.

3) Táplálkozás.

A köznép élelme túlnyomólag növényi, a hús és szalonna élvezete a megye alsó felében és a felsőnek völgyeiben lakó vagyonosabb lakosoknál gyakoribb: a hegyi lakos néha félévig sem jut húshoz. A miatyánkös főeledele a rozskenyér; a magyar gazdasszony szükség esetében kukoriczalisztből is készít kenyeret, melyet, hogy sütés alatt összetartson, rozstésztával szokott bekenni; a zabkenyér, mióta a silányabb vidékekre is bevitték a tavaszi rozs termesztését, már a hegyi lakosoknál is ritkább, kiknek azonban a rozskenyér is csak zabliszttel vegyítve jó ízű. A kenyeren kívül a magyaroknak legszokottabb eledele nyárban: salátasóska főzve; „fehérlé“, mely sós, tejjel savóval vegyített forró vízből és aprított kenyérből áll; gyúrott tészta szárazon tehát forróval vagy főtt levében kevés tejjel zsir helyett; aratáskor füstölt disznóhús. Télben: sült tök (úri, néha disznótök is, hogy sok ne fogyjon) kenyérrel, burgonya, káposzta, főzelék; ünnepkor marha, lúd és tyúkhús, ezek inkább főzve, és a sokféle kalács. Étkezéskor csak az öregebb férfiak ülnek az asztal körül, a család többi tagja ettől bizonyos távolságban érintkezik a gőzölgő tállal. — A felső töt vidéknek a burgonya annyira főeledele, hogy például a garamiak néha évszakon át kenyeret nem sütnék, egész nap a burgonya járja, bojtben reá öntött forró káposztalével; a parasztnő ilyenkor csak néha süt forró hamuban egy-egy pogácsát, — főzelék itt csak a jobb módúaknál találatik; legszokottabb lé a „fucská“ rozs- vagy kukoricza liszt leöntve forró vízzel, kevés tejjel vagy zsirral habarva, hasonló sokban a magyar „fehérlé“hez; őszkor a besózott juhhús és túró, télen disznóhús, aratáskor aludttej az élelmi sorozat. A juhász és bojtárféle hegyi lakosok fél éven át szintén csak kenyeren és savanyú juhsavón élnek. A bányászok főeledele egész éven át a burgonya- és rozslisztből készült felvert haluska, melyet a hegyi karámban maguk főznek, húst csak odahaza esznek. — Főfényüzési ital nemzetiségi kivétel nélkül a pálinka; a magyar is napszámmunkánál abból álló „áldomását“ — háromszor napjában — bére igen lényeges részének tartja, reggelen kívül azonban a bornak elsőséget adna. Minden férfi lakosnak főélvezési szenvedélye a dohányzás, dohány hijában a bagózás. A tótnak, különösen a garaminak jellemző modora van a pipatöltésnél: vágott dohányt markában megköpi, öszvegyúrja, ezzel töltött

makra pipáját a tűzbe teszi, — útban e célra maroknyi szalmát gyújt meg — és mikor a dohány jól átmelegedve forrni kezd, leve néha a csutora végén is szortyog, akkor gyújt rá és boldogító érzéssel kezdi meg a dohány pöfékelését; így a dohány igen csipős, s kábítóbb lesz és lassan ferken.

4) L a k h á z a k.

A megye alsóbb magyar vidékein a régibb házak fából, néhol paticsból is vannak építve; az újabb házak itt, úgy mint a megye közép harmadán lévő helységeekben, legtöbbször cseréppel fedett vályog-, kő- és téglából, a felső vidéken, a hegyeken faszindely tetővel, tisztán fából építve. A szilárdabb anyagu újabb építvényeket kivéve, a parasztházak mind kéménynélküliek. A ház belső felosztása mindenütt egy minta szerint van berendezve: a pitvarból egyfelől nyílik a tágas lakószoba, másfelől a sötét kamara szelelő lyukkal ellátva. A lakószobának negyedrészt a koczka alakú, 4—5 láb magas kemence foglalja el, magyaroknál a „b ú b o s“, mely fűtésre és kenyérsütésre használtatik; előtte van közvetlen összeköttetésben a kandalló, a főzés és világítás helye padranyiló kürtőjével, mely a két tüzelő hely füstjét a padba viszi fel. A hegyekben láttam még a kemence belső szögletéhez egy kissé magasabb kandallót ragasztva, mely fenyő és egyéb szárított forgács benne való égetésével egyedül a világításra használtatik, midőn a nagyobb kürtő alatt a tüzelésre többé szükség nincsen. E szobában a mestergerenda régi felirásaival ritkán hibázik; ezt a magyar vidéken a középben egy fenálló támoszlop is, a „b o l d o g a n y a“ tartja, melynek faszögeiről lógnak: a szűr, tarisznya, lószerszámok és egyebek; a szobában szokta a palócz gazdasszony aprómarháit, sőt malaczos koczáját is megetetni, de elhajtás után tisztára sepri a szobát. A felvidéken azonkívül, hogy sokan lakják a szobát, tyúkokat, sertést, údon ellett borjút is befognak társaságukba; a kemence körül szárad a mosott ruha, mesterségeknél a nyers agyagedény, kosarak, faeszközök; néha még a hordóra vert káposzta is ott kél és savanyodik. Adjuk hozzá még a szobának gyakori füstjét, koromszagát, a szellőztetés abszolút mellőzését, a talajnak nedves agyagvoltát, a faépületnek nedvszívó természetét, abban a bűdös „acanthia lectucaria“nak könnyű befészkelését és szaporodását, a szénsavgőznek a kürtő időnek előtti bedugásától származott elterjedését: akkor lehet képzeletünk a szobai légnek egészségtelen voltáról, melynek itt a lakos többé-kevésbé ki van téve. A Garamon az ágytól eltöltött vének alszanak a kemenczén, kik a papnak már ágybért sem fizetnek; a fiatalok a sötét

kamrában hálnak, mely a család ruha- és éleltára, hova duna alá néha a beteget is helyezik. A lakszoba ajtaja kívülről egy kis lyukon lefüggő zsinórral emelhető facsappantóval vagy eső násfával záródik; lakatra csak a pitvar ajtaját csukják, ha üresen marad a lak. A házak egyéb gazdasági részei: az ólak, pajta, félszer, csűr, hátrább, leggyakrabban fából építvék. A lakházzal átellenben itt-ott a tűzbiztos ham-bár vagy magtár áll.

Ha egy csupa kéménynélküli faházakból álló és faszindelylyel fedett hegyvidéki helységhez közeledünk, melyben tehát hibáznak a vidám fehér falak, a sűgár kéményekből emelkedő kék füstoszlopok és többnyire a gyümölcsösök szép zöld lombjai is, akkor az ily házhal-maznak fakó színe és a széles háztetőkön elterjedt füstlepel szomorú, lehangelő benyomást eszközöl reánk; és gondolkozásunkat önkényt a könnyen eshető tűzvész rombolásaira és annak fürkészésére irányozza, mi lehet oka és haszna a kémények hiányának? És valóban a lakost folyvást éberségben tartja annak tudata, hogy tűz által laka és épületei földig leéghetnek; ezért tüzelő helyére nagyon vigyáz: nagy szélben tüzet nem rak, vagy a felett a ház lakóiból egyet örködni hágy; ez ébersége felmenti őt a tűzkár elleni biztosítástól, mely ily vidékeken eddig igen kis mértékben vétetett igénybe, mert tudja, hogy tűzvész náluk a legritkább szerencsétlenség; Sumjácznak legvénebbjei sem emlékeznek házégésre. Ha pedig a kémény hiányának okát kérdezzük tőle, azt nem tudja megmondani, csak azzal válaszol, hogy sok költségbe kerülne, és hogy itt nem szokás másként építeni. Szerintem e régi szokásnak oka a fűtés rendszerében és a tűzhely architektúrájában rejlik. Konyháinkban a kéménynek két-három falalapja van, mely biztosan tartja meg a ráépített kéményt; ezen lakoknál pedig mélyen a szoba közepe felé esik be a tűzhely, mely egy kémény ráépítésére gyenge, nem biztos, nem alkalmas, más modorban csakugyan költség; lehet ezenkívül, hogy a tető fölé kinyúló hosszú kémény erős lég-huzásával igen kihűtené a lakot, és ebbe erős szelek idejében tömegesebben lökné vissza a füstöt, mint a szél hatását gátló tető alatt nyíló mostani kürtőnél. Meg kell még jegyeznem, hogy a kürtőnek padoni nyílása, a szobában függő zsinór kezelése által sarkonhajló fedővel zárathatik; az alsó vidéki magyarok azt egy póznára tűzött és rongyokkal kötött kőczsomóval dugják be. A pad tehát a ház füstgazometerje, melyben húst és szalonnát füstölnek, szuszékokban gabbanemüt tartanak; az egész egy lomtár, melynek szarufakötéseire néhol ösztörün még a tyúkok szálnak fel hálás végett, és melyből a füst zszindelyréseken át szabadul ki.

5). Ész, érzelem, műveltség.

Valamely népfaj csak ott szemlélhető észjárási és érzelmi sajátágában, hol tisztán, idegen fajelemek nélkül nagy kiterjedésben és tömegben lakik. Gömörben, miként némely szójárások, úgy az erkölcsök eredeti jellege is többé kevésbé elmosódott. Eltérő fajoknál a helyzet egységéből támadt közös vonások kevervék azokkal, melyek a faj jegeczalakját sajátlag bélyegzik. Rajzunk e legnehezebb töredékét hízegés és kimélet nélkül adjuk, egyéni nézetképen úgy, miként azt mi és tudósítók valóban észleltük.

A gömöri magyar eszes, leleményes és ügyes; az állami és hatósági felsőbbség tekintélyét elismeri és tiszteli; erkölcsisége és valóságossága jó, különösen a nők mély vallásossággal ájtatosak; szeret másoktól tanácsot kérni, de maga eszén jár (barkó); a munka nem kedvelt foglalkozása, jól dolgozni másnak még pénzért sem szokott (palócz); szereti függetlenségét, de azt nem egész jellemével védi, nem mindég őszinte, a barkó gyakran ravasz; igen bátor, de néha gyávaságot is követ el (Sajó és Szárazvölgy); a palócz művelt ember irányában alázatos, háta megett kigúnyolja; a sajómelléki tiszteletet mutat, de maga körében kikél az úri rend ellen; háztartásában, viselkedésében szereti a tisztaságot és rendet. Az Erdőhát és Almágy vidékén juhász kondás ellop ugyan távolabb határokon egypár juh, sertést és nyájai közé összevissza keveri, de a lakosság zömé sem ily lopásra, sem rablásra nem vetemedik, legfeljebb marháival a mezei rendőrségi szabályt sérti, vagy éjjeli marhaőrzéskor a kukoriczást, gyümölcsöst csoportosan fosztogatja, nem ételmi fogyasztásból, hanem pajzánságból és megrögzött szokásból; ilyenkor az ifjak tömegéhez a vénebbek is csatlakoznak a faluból. Kedélyét illetőleg a gömöri magyar komoly, de poharak között igen vidám, élczes és közlékeny lesz; régi rejtett boszúját kitárja és verekedésre csiklandós hajlama támad. Másan kifogni örül (barkó); jótekonyságra, könyörületre nyitott kebellet bír; szenvedélyének hatalma erős, ki inye szerint beszélni tud — szájhős belátása ellenére is rossz tette ráveheti. A paráznság itt-ott színre lép, mióta az ujonczozás rendszere a jókoribb házasságnak korlátot szab. A szabadságos katonák leginkább rontják az erkölcsöt. Műveltsége, helyzetéhez képest, egy résznek elég jó; írni, olvasni mindenütt tanítatják, de a mezei munka, a vasárnapi iskolák hiányos volta, a marhaőrzés időigénye, az öregebbek tudatlan példája miatt sokan elfeledik azon keveset, a mit tanultak; a palócz pénzt gyermekének

könyvre nem szívesen ád; tudtommal lapokat megyénkben a magyar nép nem olvas; a nők szeretnek könyvből imádkozni. A Rimaszombat és Serke vidékbeli magyar lakosokat Csesznok ur, orvostársam, így jellemzi: „Majd mind tud írni, olvasni; gondolkozni szeret; természetes okoskodása helyes; jelleme szilárd, nyíltszívű, őszinte, bátor, nem hágy magán kifogni, a függetlenséget, szabadságot és hazát nemcsak szereti, hanem érte áldozni is kész; gyakran költői tehetséggel bír.“ Ez correct magyar schema! lelkemből szeretném, hogy e fény való legyen és árny nélkül!

A tót fogékony eszű, értelmes, szorgalmas, vállalkozó szellemű; öröklött házi és iparczikkeit ügyesen végzi; alázatos, engedelmes, de hát megett makacs; a tettetés kiváló tulajdona. Kedélye vidám, közlékeny, ivás közben veszekedő, a babonának hisz, és előítéletes. Erkölcös, vallásos; ruházatában tiszta, főképp a nő; a pálinkával való visszaélés sokaknál tunyaságot, házi rendetlenséget okoz, jellemüket erkölcsteleníti. Miveltsége a legnagyobb résznek azon színvonalon alól van, melyre szüksége volna; írás-, olvasásra, hittan és egyébre tanítatnak; kik keresetmódjuk végett sokfelé utaznak, élettapasztalattal bírnak. Vannak vidékek és helységek, melyek kiválóbbr jó vagy rossz tulajdonokkal jellemzik magukat: legmiveltebbek a köviek és ujjásáriak; őszinték a rokfalvi és gacsalkiak; némely tájak asszonyainak paráznaságáról tuttognak az emberek, és e hibát férjeik gyakori és hosszas távollétökkel okadatolják; érdekes adat, hogy e hiba alól a szép gesztési nőket sem mentik; a r. ujjalusiak és sebespatakiak hazugok, ravaszok; a nagy-szlabosiak kiváló rendes életűek, tiszták és gondosak; a pétermán- és hankovaiak ügyetlenek.

A dobsinai szász jó természetes észszel bír, a gazdag város gondos intézkedésénél fogva minden ott született lakos írni, olvasni tud; nemzetiségéhez hévvel ragaszkodik, de tüzes magyar hazafi, honáért szívesen áldoz; nyílt, szilárd jellemű, önfejtő, függetlenségét védi, igen erkölcsös, vallásos, szorgalmas és mértékletes, a nepotismusra nézve a türelmetlenségig összetartó, a „Stodtskind“nek (bennszülöttnék) mindenben előnye van.

6) Foglalkozás, kereset.

A mezei gazdaság, ipar és kereskedés a lakosság foglalkozásának, keresetének fő tényezői. Hol hegyek és erdőségek nagy területet foglalnak el, ott azokon több tagosított kis mezei birtok van elszórva, melyek gyakran nemcsak távol esnek a helységtől, hanem

nagy magaslatokban is fekszenek; ezen körülmény sajátságossá teszi a mezei gazdálkodás vitelét, és jellemző bélyeget kölcsönöz a családi életnek. Ily hegyi birtokon van egy faépület „stodola“ (csűr), mely a gazdasági épületeket helyettesíti; ide gyűjti szüleségét a gazda; itt csépei gabonáját; itt legel, telet szavasmarhája egész éven át, hogy trágyáját helyben használhassa fel; kaszálás- és aratáskor a család itt tanyáz, télen annak egykét tagja, mikor szánon viszi le innét kellő vagy felesleges takarmányát falusi lakáshoz. Így a ház és „Stodola“ között folytonos a közlekedés, ez által a patriarchális életmód némileg vándor színezetet is nyer. — A megye alsóbb felén lakó magyarság mezei gazdasága után javítja anyagi helyzetét; azonkívül a sófuvar, fazék-, deszka-, hordókereskedés, és a két évtizedtől megnyitott kőszénbányák, az ozd-nádasdi vasgyári telepítvények jutalmazó keresetet nyújtanak számára. Az ajnácsköiek szőlőmivelésből élnek. — Az ipar Gömör megyének hegyesvölgyes részében honol: a bányászat, vastermelés és ezekkel összeköttetésben a pagonyfavágás és szénégetés; itt vannak az üveghuták, papír- és számtalan fűrészmalmok, fazekas kemenczék; a fa-, vaskő-, szén-, deszka, lécz-, nyers, kovácsolt vagy hengerezett vasnak fuvarozása sűrű közlekedéssel vidám élénkséget kölcsönöz még a lakatlanabb erdős hegyvidéknek is és szép keresetet ad a zordonabb éghajlat lakóinak. E tekintetben a Garam vidéke különös előnyben részesül; Koburg herczeg erdei és vasgyári pénztára évenként 140 ezer o. é. forintot fizet ki a gyári, erdei és fuvaros munkásainak, melyből egy garami helysége átlagosan 20 ezer forint esik; pedig Polomka azonkívül sertésekkel is kereskedik, melyeket Sáros, Ung, Máramaros vidékéről Zólyomnak hajt; a többi helység sok káposztát természet eladásra, fiatal marhát vásárol, azt a havasi terjedelmes legelőkön felneveli és nyereséggel eladja. Másutt azonban hitványabb is, nehezebb is a kereset: a kokovai hegyben találkoztam egy szegény deszkafuvarossal, ki késő éjben vánszorgott elcsigázott két marhájával a meredek fenyveseken falujába, és egész napi fáradságért tíz váltó garasnyi tiszta hasznót bizonyított. Más hegyi lakosok télen orsó, guzsaly, fakanál, tál, teknő, kosár, seprő, pokrócz, fehér halinaposztó (Tiszolcz), szörkeztyü (Ratkó, Szuha) készítésével foglalkoznak; a nők vászonyművekkel nemcsak a családot látják el, de a felesleggel — pénzzé fordítván azt — gyermekeiket ruházzák; számos munkás aratáskor az alföldre vonul és egy évi gabnakészletet hoz családjának. A fentebbi gyártmányokkal az illetők, cserépkészítményekkel a fazekasok, üvegtábláikkal a vándor ablakosok (Murányhuta), a sonkolyt kereső barkácsolók (Rosnyó, Gesztes vidéke) alföl-

dünnét minden irányban bejárják, hazulról néha félévig is elmaradnak. Annymód életmód természetesen neveli az élelmességet, ügyességet, mivelődést, jólétet; de a test épségére és az erkölcs mivoltára is sokféle befolyással van. Gömör megye egyike a legforgalmasabb megyéinknek, melynek tót lakossága folytonos és organikus életkapocscsal szövetkezik honunk magyar vidékeivel; a magyar nyelvet beszéli; öntapasztalásból ismeri a hazát, mely neki mindent ad, mit szorgalma kiérdemel; melyet ő egész valójával szeret, s védelmére ha kell, szívesen áldozza életét is.

7) Társadalmi élet.

A népelet azon közünnepi és családirag eseményes szakait említjük meg, melyek kiválóbb szokásokban nyilvánulnak; szintűgy a jótékonyági intézkedéseket is megemlítjük.

A keresztelés a magyar vidéken többnyire vendég nélkül igen csendesesen tartatik; a komaasszony egy hétig vendégli a gyermekágyast; legfeljebb a vidéki rokonok jönnek később és tartják meg a pasztát vagy posztrikot, és egy éjjel után visszautaznak. A tót lakosoknál ez már zajosabb, nagy számú vendégek jelenlétében két napig eltart, sok étel és pálinka, a Garamon nagy keresztelésnél 300 iteze is fogy el; a gyermekágyast mézes-cukros pálinkával kínálgtják a jókedvű komaasszonyok; Rőcze vidékén az ital költsége a vendégekre vettetik ki; Oláhpatakán minden részt vevő két krajczárt fizet a gazdának.

A lakadalom mindenütt nagy mulatság, lakomával zene- s tánczczal és czifra szertartásokkal van egybekötve. Az egybekelés advent előtt és farsangban csoportosan, azaz több párnál egyszerre történik; a Garamon lakadalmi hónap az először házassulókra csak november; a múlt éviben egyik egyházban három izre 21 pár eskettetett; és mivel minden egyes menyegző eltart 4—7 napig — másutt rövidebb ideig — el lehet mondani, hogy itt november hónapján „hegyen völgyön lakadalom“ van. A magyar vidéken jobblétűeknél kendőlakással (eljegyzési lakomával) kezdődik a vigasság; esküvő előtt némely helyütt a menyasszony házában mulatnak; az oltárnál esküvő alatt helyenként a pap is versekben köszöntetik fel (Sz. Simon); esküvő után következik a nagy hűrés, a völégény lakánál 2—3 napig; mennyasszonyi ajándék fejében tányéron pénzt gyűjtögetnek; a tánczvigalom néha egy jó barát házában tartatik; ételben, italban csak a meghívott vendégek részesülnek; némelyeket esküvő-

ről visszajövetelben az útczáról erőszakkal is bekérnek; kit a meghívásból kihágy, ettől ne várja, hogy hasonló alkalommal általa meghívassék; egy-két cigány, ha irgalmatlan nyirettyüs is, nem hibázhatnak. Hat hét múlva a menyasszony szülői kalácsokkal rakottan jönnek az új házasokhoz, ekkor tartják a kis herérszt (palócz.) — A tót vidéken a házastás eszméjét a szülék kezdeményezik (Ochtina vidéke); ha a fiú a választásba beléegyezik, estve női pósták eszközlik a két család között fejlődő házassági ügyre nézve a megállapodást; ezt követi a fiu és szülei által tett látogatás a leány családjánál, hol megvendégtetnek; máskor a leány szülői viszonozzák a látogatást, de leányuk nélkül, ezek is megvendégtetnek. A kézfogó sokak jelenlétében estve 9 óra tájban történik; a kérő szentirási idézetekkel felcizfrázott mondókával lép fel; a kiadó válasza is hasonló. Esküvő előtti estén felcizfrázott lovas- vagy ökrösszekeren viszik a vőlegény rokonai és nyoszolyólányok is a menyasszony hozományát a vőlegény házához; az esküvőre gyalog mennek, Oláhpataka vidékén a menyasszony szintén csak mindennapi ruhájában azon előitéletes okból, hogy halála esetében szülői vissza ne kívánják ruháit a vőlegénytől. A templomból kilépő menyasszonyt a leányok körülveszik, jegygyűrűjét kérik; ki azt szerencsés megkapni, azon át pálinkát iszik, és vak hiedelmében biztos, hogy egy év alatt ő is menyasszony lesz (Garam.) Esküvő után mindegyik fél előbb még haza megy; csak ekkor indul a vőlegény virágosan bokrétázva szekeren, ének-zene között vendégeivel menyasszonyáért; de ez padra búvik előle és pelyheket eresztget onnét kisérétére; végre is parancsa alá kerül. A vőlegény házána annak anyja, vagy, ha ez életben nincsen, annak legközelebbi nőrokon szívélyes üdvözléssel fogadja a menyasszonyt, és mézbemártott újjal keresztet fest homlokára (Garam.); a menyasszony néhol kenyeret és sőt hint a ház fedelére, hogy a háznál e cikkek soha ne hibázzanak. A főkött feltételt dicsmondatok között a legtekintélyesebb nő teszi meg; az ebédnél az új pár elől ül, és szükséges, hogy szemérmességéből mitsem egyék-igyék a különben annál többet evő-ivó vendégek szemei előtt. Az ételköltséget a lakadalmaknál az egész vendégkoszorú közösen viseli (Sajó, Rőcze völgye); másutt ételt és pálinkát küldenek ajándékba a meghívottak, ez okból sokakat szeretnek meghívni (Tiszolcz vidéke). A Garamon egy lakadalomnál rendszeren 400, de 1400 itcze pálinka is elfogy.

Ha halott van a háznál, a gazda megszüntet minden munkát, marháját nem fogja be; a hullát a lakószobában terítik ki, hol azonban főznek, esznek mint máskor; a rokonok s szomszédok virrasztanak a

halottnál és vendégeskednek; másutt nappal szent énekkel ájtatoskodnak körüle (Garam.), sőt a tehetősök e célra kántort is meghívnak és éjjel nem virrasztanak (Palócz vidék). Temetés alatt a koporsó a pitvarban tétetik le, és midőn szertartás végeztével onnan kihozzák, azt háromszor a küszöbhez ütik, hogy a halott többé vissza ne térjen (Oláhpatak). Dicsérni szokták azon nőt, ki szépen tud a koporsó felett sirni, az az ki zokogásai között jól tudja elénekelni az elhaltnak életbeni becsét, a nagy veszteséget, és jövőre siralmas hiányát. — A tor röviden, csendesén tartatik; a magyarságnál a rokonok, szomszédok hoznak össze étneműeket (Sz. Simony); a tót vidéken a megszomorodott család vendéglét kenyér és pálinkával.

Az e g y h á z n a p is (búcsú), tót vidéken „h o s z t i n a” (felszentelési emlékűnnep az evangélikusoknál), ájtatosságon kívül a nép társadalmi élményei közé tartozik, melyen a lakoma, zene, táncz nem hiáznak. Kedélyes különösen a jelenet, midőn az alsóbb megyevideki magyarok (palócz) ily napra tova lakó rokonaikhoz utaznak. A család felkerekedik; a mákos, turós, tejes kalácscsal megrakott nagy vászonytarisnyát az erősebbek vállaira akasztja a gazdaszony; mindennel felkészülve, ünnepies öltözkébe, de meztláb útnak indul. Megérkezvén a rokonoknál szíves kölcsönös üdvözlések után, felkérés nélkül első gondja a ház asszonyának a szép fehér tarisznyák terhes tartalmát, mint kétségtelen illetőségét átvenni. Isteni tisztelet után a csendes ház zajos elevenség színhelyévé lesz; sütés-főzés körül a nők sűrögnék; a férfiak összeülve ujdonságaikat, a gazdaság és időjárat eseményeit beszélik el egymásnak, a nehéz idők felett panaszkodnak és jobb jövővel kecségtetik egymást. A mulatságnak kedélyes része a vidám közebéddel beveződik; mert ily napon mindenféle vidéki nép gyűl össze a faluban és lakoma után az italtól felhevült fiatalok gyakran összeverekednek; többnyire hivatlan rakoncátlanok keresnek erre ürügyöt vagy borozás közben a korcsmában, vagy házakhoz is ily szándékkal betolakodnak; így nemcsak öklözésre, de botra, karóra, fokra is kerül a sor, sőt néha a bicska is szerepel; az öregebb férfiak pedig ily vendégségeknél rendesen leittasodnak és harmad negyednapra vergődnek haza. — Az utolsó farsangot vagy kocsmában ünneplik, vagy a fiatalok közös költségen egyik másik háznál rendeznek lakoma- s tánczvigalmat (magyar részen); egyébkor a táncz és dalolás a fiatalság szokott mulatsága; a palóczvidéken a leányok mély-, a tót leányok magas hanggal birnak, a magyar vidéken szépen dalolnak. A barkóságban a legények mulatságai közé tartozik a „m a n c s u z á s”, melynél két ellentábor botokkal egymás ellenében fatakét

gurit. — A dobsinai szászoknál pünkösöd másod napján vájnért testületi (bányászai) ünnep tartatik; a vájnérok ismert jelmezökben előjáróikkal zászlójok és felcírázott jelvényök alá sorakozván, az egyházba mennek; hálaadás után nagy tanácskozmány van az atyamesternél (Brudervater), melynek tárgyai: pénztári számadás, atyamester választása és ilyfélék, mint czeheknél; a pénz begyűlt tagsági évi díjakból, büntetési pénzekből és temetési parádék illetményéből; határozott díja van annak, ha a bányászai testület díszegyenruhában (24 ember) a temetésre meghívatik. Tanácskozmány utáni délután a testület ládáját zeneszó mellett az utcákon körülhordja; e közben az előkelőbbek zenével tiszteltetnek meg, kik ezt a láda számára pénzbeli ajándékkal viszonozzák; az így gyűjtött pénzt és többet az idősebbek és atyamester házában, az ifjak a fiumester (Knechtenvater) vezetése alatt a korcsmában zene táncz mellett ellakmározzák. — A városoknak is van ilyféle ünnepjük áldozó csütörtökön; tisztjeiknek májúságukat tüznek házuk elé, és vasat is hoznak ajándékba, melyért ők egykét hordó bort kapnak.

Az illemnek, a becsületnek hamis felfogása, és a legyőzhetlen álszégény oka annak, hogy népünk a sokféle hagyományos ünnep és családi szertartások alkalmával takarékos és mértéket tartó nem tud lenni; szegénységét, a hol van, számba nem véve, inkább adósságba veri magát, sem hogy azokról, habár csak esetlegenként is, lemondjon. Különösen lehangoló hatással van sorsára a pályinkaivásnak félelmes elterjedése; dr. Mauks Károly úr szerint Sumjácson (1960 lakos) egy éven 70,000 itcze pályinka fogyott el; dr. Marczell János úr szerint Rőczen (2100 lakos) évenként ezer akó mérőtik ki. A legnagyobb méltánylással kell ez okból felemlitenünk Telgárd erélyes lelkészét és biráját, kik a népet ezen visszaélések lemondására tudták bírni; itt most a kereszteleésnél csak a keresztszülék jelennek meg, kik rövid reggelizés után eltávozni kötelesek; a lakadalmat csak egy napig szabad tartani, a tor pedig egészen eltöröltetett: ki ezen, maguk között szabott, rend ellen vétkezik, büntetésül 10 o. é. forintot fizet a község pénztárába. Így míg más helységek eladósodnak, Telgárd vagyónilag gyarapszik.

A társadalmi élet szenvedéseinek enyhítésére nálunk is működik a szeretet és könyörület testületi jótevékenysége; bár mind az, mit e humanistikusan felmutathatunk, nagyon kevés és szegényes. A Rimaszombatban lévő, még zsenge kezdetű megyei kórházon kívül a városokban aggyámoldák vannak (kórházaknak, ispotályoknak is neveztetnek), melyekben előregedett vagy munkatehetet-

len szegények kapnak menedéket; a városok rendesen adnak lakot és fűtést; a többi szükségletet pótolják a csekély alapítványok kamatai, büntetési, adakozási pénzek, az intézeti tagok kéregetése; a maradék hiányt végre is a városi pénztár fedezi.

Rimaszombatnak van egy gyámoldája 20 egyénre 6834 frt 59 kr. alapítványi tőkével.

Röczen 4 ágyra 320 forintnyi alapítvánnyal; e város különben sok jótéteményben részesíti lakosait; ezekért az adót is fizeti; a szükségben lévőket felsegíti; közintézeteket feltart; mindennemű fát lakosainak potom áron ad.

Rosnyón van kath. aggyámolda 12 szegényre 2535 frt; evang. aggyámolda 6 aggottra 1150 frt. alapítvánnyal. Ezeken kívül van egy szegények pénztára, ennek 7622 frt 46 kr. tőkéjét a városi hatóság kezeli, kamataiból hetenként 20—30—40 krajczárral segédkezik számos szűkölködőknek, és az elhalt szegényeket temetteti. Egy leendő rosnyói közkórházra néhány megyei főorvos Kósa Károly és neje Mihalovics Alojzia 12,000 ezüst forintot hagyományoztak oly intézkedéssel, hogy e tőke kamatai által növekedjék azon összevégé, mely a 12 ággyal és kellő személyzettel ellátott intézet életbe léptetésére elegendő leendő: ezen eredeti tőke, a már e célra megvett házon és helyiségen kívül, jelenleg már 23,000 o. é. forintot tészén. Ugyan a fentebbi kegyes alapítók egy rosnyói árvaintézetre szintén 12,000 ezüst forintot hagyományoztak; ennek kamatait azonban végrendeletileg a még életben lévő rokonok halálukig élvezendik.

Dobsinán a 6 egyénre szánt aggyámoldának nincsen ugyan tőkéje, de azt a lakosok könyöre és a községi hatóság segélye pótolja. E város is szerencsés anyagi helyzeténél fogva lakosainak jólétére, bőkezű intézkedésével, jótékonyosságával — mint aránylag más város alig az országban — sokat áldoz; a közintézetek feltartásán kívül (ezek között az 1853-ik évben 20,000 forintnyi alapítvánnyal életbeléptetett kisdedóvóintézet kiemelendő), a polgároktól városi adót nem szed; tűzkárelleni biztosításuk díjának felét maga fizeti; azoknak fa és egyéb építkezési anyagokat a kiállítási áron ad; 40—70 özvegyet havonként 1—2—3 forintnyi adománnyal segít; a szegény előregedett lakosok élelmét 25—35 krajczárnyi napi díjjal biztosítja, kik útkő-törésnél, utcázaseprésnél és egyéb városi munkánál dolgoznak, a mennyire képesek-, és minthogy munkájuk „rettenetes kevés hasznot hajt“ (dr. Fehér), őket a lakosság „Goldarbeiter“-eknek ne-

vezi. — Van itt egy 200 tagból álló evang. nőegylet, szegény evang. egyházak és tanulók felsegélésére.

Végre megemlítendők a gömörmegyei vasgyárak és bányásztesületek társulatai (Bruderlade), melyek a beteg munkások gyógyítására és segélyezésére a munkabérek aránylagos filléreiből alakulnak.

8) Jólét.

Sok hegyes, silányan termő vidékeink miatt nagyjában elég szegény országrész volna megyénk, ha a vastermelésünk, bányászatunk, egyéb gyáriparunk, és vándor kereskedésünk körüli munkatér és kereset kárpótlást nem nyújtana a természet mostohaságáért. Ezek virágzó jólétet adhatnak lakosainknak; de a nagyobb mérvben mindenfelé terjedő szeszitalokkáli visszaélés; a lakmározásokban való fényűzés, korcsmákbani dőzsölés a keresetet elnyeli; a szorgalomnak, takarékságnak véget vet; nagy kamatu adósságot eredményez; fizetési tehetetlenségnél pár száz forint miatt a telkek a korcsmáros kezére jutnak; ki ez úton, a részben általa is elősegített proletárság közepett földesúrrá női ki magát. A zsidó korcsmáros trafikáns is, ketős csáberővel vonzza magához a föld népe vagyonát. Csomán egy ifjunak fél háztelke 3—4 havi trafiklátogatás után a zsidóé lett, kinél még ezután bér nélkül szolgált hátralevő tartozásának lerovásaért. — A szegényedésnek oka a birtok családi osztozkodása is; kik 10—20 év előtt a telket együtt birták, azon most nyolczfelé is gazdálkodnak. — A hűbéri rendszer megszüntetése sem eredményezte megyei népünk jólétére mindenütt azon jó hatást, melynek céljából törvényynyé szentesítettett. A nyert függetlenség, idő és munka nem növelte a paraszt szorgalmát; bolt töke lett az ekkoráig rája nézve, melynek értékét maga javára fejleszteni elmulasztotta; tagosítás után pedig kénytelen volt a közlelegelők megzsorítását gazdaságának tevékeny tömörítésével pótolni; a javára irányzott állami gondoskodás azt nagy részben rosszabb állapotra juttatta: kevés erdeje pusztúl, marhatenyésztése csökken (Sz. Simonyban pl. a helység 1000 darab juha 150-re olvad); vonómarhája kevés és rossz; földjeinek nem adhat elegendő trágyát és ke-l-lőleg meg sem munkálhatja; fuvarral való keresetre tehetlenebb: így hambárja is, erszénye is szegény. Ezekhez járultak a mult évek száraz időjárása, a marhavész; az egyenes és közvetett nagy adók; az általános kereskedelmi pangás miatt a vasiparnak megakasztása; e szerint szomoruan kell bevallanunk, hogy megyénkben jelenleg az elszegényedés növekedőben van.

II. Élettani viszonyok s népesedési mozgalom.

Az egyes emberek a tenyésző, állati és szellemi élet szabályai szerint, tehát élettanilag rendes, vagy ettől elütő állapotban, azaz egészségben vagy kórban léteznek; az egészség az egyéni létadással kezdődik és a kór által vagy félbeszakíttatik, vagy végzet-szerűleg megszűnik, az egyéniség semmisülését vonva maga után. Az anyaméhén kívüli élettani tartósság teszi a kort, melynek kezdete a születés, vége a halál; a születést lényegileg ivari és társadalmi igenlés, alakilag a vallás szerinti esketés tételezik fel; a halál — természettanilag az új élet — a szerves test bomladozó, vagy erősza-kos mivoltából fejlődik ki. E rövid eszmevonalzásban foglal-vák azon tárgyak, melyeket e czikkem számára dolgoztam fel me-gyénk 150 egyházainak nálam begyűlt anyakönyvi kivonataiból; eze-ket az 1860—1861—1862—1863—1864-ik, így öt évre terjedő idő-szakból, és a magas korúakra, elmekórosokra, siketnémákra vonat-kozó adatokat, felkérésemre, a három rabbit kivéve, minden vallás fe-lekezetű lelkész urak hazafias készséggel küldék el hozzám.

Ezek szerint volt öt évi időszakból

A) a hivek évenkénti átlagos száma:

a reformátusoknál	29,135. ₁
a katolikusoknál	64,753. ₈
az ág. evangélikusoknál	54,142. ₀
a keleti gör. egyesülteknél	3,794. ₀
az egész megyebeli minden kereszt. vallásbeliek összesen	151,824. ₇

B) Esketés volt amaz öt év alatt:

	összesen	évenként átlagosan	100 lélekre éven- ként átlagosan
a reformátusoknál	1499	299. ₈	1. ₀₃
a katolikusoknál	3645	729. ₀	1. ₁₃
a keleti gör. egyesülteknél	199	39. ₈	1. ₀₅
az ág. evangélikusoknál	3031	606. ₂	1. ₁₂
minden ker. hitvallásuaknál	8374	1674. ₈	1. ₁₀

Nálunk tehát 90.₆₅ lélekre esik egy egy esketés; az egész orsz-trák birodalomban csak a katonai végvidéken gyakoribb a házasság*), t. i. 87 emberre esik egy, vagy is 100 emberre 1.₁₅ esketés; Karinthiá-ban és Salzburgban legkisebb a százalékos arány, 191 emberre esvén csak egy házasság, vagy is 100 emberre 0.₂₆

*) 1830-ik évtől 1850-ik évig tett felszámítások szerint.

C) Születések öt év alatt:

a) Újszülött volt:

	összesen	évi átlagban	100 lélekre esik évi átlagban
a reformatusoknál	5,162	1032. ₄	3. ₅₄
a katolikusoknál	14,322	2864. ₄	4. ₁₂
á.g. evangélikusoknál	10,573	2114. ₃	3. ₉₈
k. g.ör. egyesülteknél	839	167. ₈	4. ₄₂
minden ker. hitvallásuaknál	30,896	6179. ₂	4. ₀₇

Nálunk Gömörben 24.₄₁ emberre esik egy újszülött; az o. örökös tartományok közül aránylag legtöbb az újszülött Bukovinában, a Vég- és Triestvidéken t. i. 21 lélekre egy, vagy is 4.₇₆ százalék; Karinthiában és Salzburgban legkisebb ez arány, t. i. 3.₀₃ százalék, vagy 33 ember után egy újszülött.

b) Törvénytelen ágyból újszülött volt meggyénken:

öt év alatt	összesen	évi átlagban	100 szülésre esik évi átlagban
a reformatusoknál	384	72. ₈	7. ₄₄
a katolikusoknál	1495	299. ₀	10. ₄₄
á.g. evangélikusoknál	576	115. ₂	5. ₄₄
k. g. egyesülteknél	32	6. ₄	3. ₈₂
az egész megyebeli minden ker. felekezete- teknél	2487	497. ₁	8. ₀₅

Nálunk ezek szerint 12.₄₈ újszülöttre esik egy törvénytelen újszülött; e sajnos arány csak a katonai ujonczozás mostani rendszere óta van, mely a szabadságosok u. n. vadházasságára ad számos példát; meg nem esküdhetvén egyházilag a házassági hűségre, gyermekeik ideiglenesen a törvénytelenek rovatába iktattatnak. — A katonai végvidéken 75.₇₆ szülésre esik egy törvénytelen újszülött, tehát 100-ra csak 1.₃₂; Karinthiában minden 2.₉₅ szülésre egy, és 100 közül 33.₉₃ eset törvénytelen, még csak Isztriában, Velencze-, Dalmát-, Tirol- és Bukovinában aránylag kevesebb a törvénytelen újszülött mint Gömörben.

c) Ikerszülés volt:

öt év alatt	összesen	évi átlagban	100 szülés közöl évi átlagban
a reformatusoknál	55	11. ₀	1. ₀₆
a katolikusoknál	227	45. ₄	1. ₅₉
á.g. evangélikusoknál	98	19. ₆	0. ₉₃

öt év alatt	összesen	évi átlagban	100 szülés közül évi átlagban
kel. gör. egyesülteknel	16	3. ₂	1. ₉₁
minden ker. vallás felekezeteknél	386	77. ₂	1. ₂₅

ezekből hármas volt 5 szülés.

D) Ivar és kor:

a) férfi nemből:

	lélek	százalék
férfi nemből az egész megyében	77,800	48. ₇₇
nő nemből " " "	81,713	51. ₂₃

b) korosztályi számok és arányok:

	férfi	nő	összes	százalék
6 éven alól van	12,274	12,004	24,278	15. ₂₂₀
6-tól 12 évig van	9,501	9,457	18,958	11. ₈₈₅
12-től 24 " "	18,817	21,134	39,951	25. ₁₀₈
24- " 40 " "	19,990	21,718	41,718	26. ₁₅₃
40- " 60 " "	13,529	13,864	27,393	17. ₁₇₃
60 éven túl	3,689	3,526	7,215	4. ₅₂₃

Az anyakönyvek és lelkész urak értesítése szerint 80 évtől 100 évig élő férfi van 83, nő 71, összesen 154. A 100 évet meghaladott élő van 3 nő, a legidősb köztük Bolenyik Kata 106 éves Forgácsfalván, hol 1864-ben két egyén halt meg 104-ik évében; Nagy-Rőczén egy 1861-ben 110 éves, Murányhután egy 105 éves ugyanazon évben haltak el.

E) Kórlét.

Gömör megye a földrajzilag bennünket megillető járványos kórok ellenében kiváltságolt véderővel nem bír; azoknak nem kis mértékben mindenkor meghozta áldozatait, és egészben véve, az alább jegyzett halálozási arányok mutatják, hogy megyénk egy sok betegségeket feltüntető vidéknek nevezhető. Ebből korántsem következik, hogy Gömörnek éghajlata egészségtelen; ellenkezőleg az nagyon is egészséges, csak ne akarjunk sajátságaival dacolni. A tiszta élenyűdűs kör lég, hőmérsékletének évszak elleni változása, a zordonabb tél, a gyakran viharos évkelet és télelő — kivált a magasabb fekvésű vidékeken — leginkább a légző szervek lobos bántalmaira hajlandósítanak, és valóban ha az alantabbi tüdővész, tüdőlob, köhögés, aszkór rovatait szemléljük, és a halálos kimenetelű heveny kútegek nagy részét, — hova a torokgyík is soroztatott, — a légző szervek szenvedéseéhez méltán csatoljuk, sőt még a csecsemők anonym bajaikból is egy juta-

lék részt ide veszünk: világos, hogy a légző szervek lobos betegségei nálunk az uralkodók és összes kóreseteinknek 30 százalékáig felülnek. De ezen nagyobb halandóságnak nem egészben a klíma az oka, hanem a lakosok tartós foglalkozása, járáskelése télben is a zordon hegyes vidékeken, bányákban és gyárokbán, még pedig hitványul öltözve s nem az időjáráshoz alkalmazkodva; a szeszes italokkal visszaélés; a támadt kóroknak fitymálása, elhanyagolása, sőt visszás kezelése. E kártékony befolyások hatását még az uralkodó kórjellem is élesztette; ugyan is 1850-ik évtől az erőhiányos kórjellemet a lobos váltotta fel, mely mai napig folytonosan állomásozik egészségünk ege felett; ennek tünetei még 1855-ben sem szorítottak háttérbe, midőn megyénk több vidékein a cholera, — némely helységeken öldöklőbb alakban mint a 31-iki nagy járványkor — ütötte fel tanyáját; azért ez időközben eláradt járványaink is olyanok voltak, melyek rendszerint inkább a lobos jellemhez tartoznak: mint a fültömírigy — gerinczagylob, a hólyagos himlő, vörheny, kanyaró és vérhas, melyek amúgy is a lobfolyamathoz hasonló terményrakodással végződnek.

Két tájkórunk (endemia) a golyva és váltóláz egészséges vidékünk jó hírét nem rontja meg; mert az első elég ártatlan, az utóbbi pedig feltételes. Golyvát csak nyugaton a Csertyász hegy lakosainál, a forgácsfalvi egyház helységeiben fedeztem fel kis számmal, jelenleg mind össze vagy 24 esetet, 120 lakosra körülbelül egyet. A vidék talaja gránit, vízforrásai és körlege a legtisztábbak; támadási okát e szerint csakis hypothesisokra lehetne alapítani: a települők e testi sajátságot vagy régi hazájokból Galicziából hozták a múlt század végével; vagy ha nem, s ha ott lapály lakói voltak, azt talán új lakóföldjük meredek mivolta okozhatja, hol untalan terhes mászásokkal kénytelenek mindennapi kenyerüket keresni; mind ezekre nézve az idő rövidsége miatt hiteles adatokat nem szerezhettem. Csesznok tudor ügyfelem a megye alsó részében Serkén és Simonyiban, Kishontban pedig Kokován szintén bár kevésbé kifejlett golyva létezését említi; megvallo, azt én ott létemben nem észleltem. — A váltóláz déli irányú völgyeinkben szintén tájkórnak nevezhető nedves évjáratokban; itt minden völgynek megvan a maga patakja, folyócskája, mely könnyen is, gyakran is a medrén túláradozva számos sásas semlyéket ápol vízzel, honnét ez a földár (talajviz) által alólól is nyomott áradmányi agyagrétegen a föld mélyébe nem szüremkedik be, így a szerves bomlásnak fészkevé lesz, melynek világos vegytani bizonyítéka az, hogy a víz színe vékony fehér, opalizáló hártáival van fedve, alatta pedig a sekély vízfeken látszik a szerves bomlásból ujdun termő,

még sárgaveres színű villsavas gyepvaskő; azonkívül magam is ily völgynek lakója nedves csendes est-éjeleken utazván, nevezett semlyékből számtalanszor észleltem a bolygó tüzek fellobbanásait: kétséget nem szenved, hogy a pozsgerj (malaria) itt bizonyos mennyiségben telíti a légkört, melynek fertőztető beszívása annál könnyebben támaszt váltólázát, mivel a völgyek jóval naplemente előtt a hegyektől árnyat kapva, épen a legforróbb napokban hirtelen és aránylag erősen meghűlnek, mire a lakosok kevés figyelemmel lévén át is hűtik magukat. De mind erre legnagyobb bizonyíték az, hogy rajtam kívül minden itt gyakorló orvos ügyfelem bizonyíthatja, mikép a mult évtized nedves éveiben tavasztól késő őszig kezelt szórványos betegeseteink feleszámát minden alakjában és szeszélyeiben a váltóláz képezte; kivált megyénk két leghosszabb, — a Sajó és Rima völgyeiben; ez utóbbiban Csesznok kartársunk bizonyítéka szerint e tájbaj háromnegyed részét képezé a folyó kóroknak: mióta azonban száraz évek járnak, a váltóláz szertelenül meggyérült, sőt némely évben a ritkaságok közé tartozott.

A lakosok keresetmódjából támadt kórok közé tartozik a *dobsinai kékeny kór* (Kobaltkrankheit), mely a — többnyire ifju — ércszemelőknek (Scheider) lassú mirenymérgezéséből származik kik kezeikkel aprózzák e mirenyes érczet és szívják be annak szállékony mérges porát. — A *vasgyárosok*, *szénégetők* és *vájnások* (bányamunkások) sok véletlen, gyakran halálos, sérelmeken kívül a csúznak, köszvénynek és légzésszervi bántalmaknak, *üvegkohókban* pedig az olvadt üveggyurmát fúvó ifjak a *tüdögümőkör*nek vannak gyakran kitéve; sok *fazekasainknál* időszertint megszűnt az ólmos mérgezés, mióta az edényeknek ólommal való zománcozása rendőrséglel meg van tiltva.

A betegségek orvosi statistikáját illetőleg, bár mennyire érdekes tudni, bizonyos időszakban hány ember betegedett meg egy orvosi helyrajz alá vont vidéken, még is egy egész megyére nézve az elérhetlen kívánság marad örökre; mert a legrendezettebb kórházak és magán orvosok naplói is csak egyes község betegségeinek sem adhatják számi tudósítványait hézag nélkül; megközelítőleg az csak járványnál lehetséges, ha egy vagy több községben tüzetes vizsgálat rendeltetik meg hivatalosan. Azonban a halállal végződött kóroknak rendszeres összeállitását, a halandóság okának és mivoltának országosan igen fontos kiismerése tekintetéből, lehetséges volna az anyakönyvekből feldolgozni, ha minden halálesetnek oka ismervé is, feljegyezve is volna. Városokban, hol orvosok vannak, és halotti vizsgálat létezik, a

közegészségi ügy e kívánalma még kielégíthető; de vidéken, jobb rend behozataláig sok nehézséggel jár: mert a kórnak szakavatott meghatározását az anyakönyvet vezető lelkésztől nem követelhetjük, a nép kórismerete pedig e célra igen kevésbé használható. Még is egyedül a művelt és tisztos lelkészi osztály az, mely e téren az államkormány-nak segédkezet nyújthat, ha pályatudományaihoz nem csak országos, de emberiségi tekintetből is még a népszerű gyógytant is csatolandja: akkor képesebb lesz beteg hiveinek szemléje, orvos hiányában tanácsa, vagy a kórlejárat felőli tudakolása után, az anyakönyvnek halálzási rovatait bár általánosabb, de megfelelőbb kórnevekkel betölteni. Azért határozám el magamat amaz öt évi időszakból az egész Gömör megyében halállal végződött betegségeknek fáradságos összeállítását kidolgozni, hogy az illetőket e hézagra figyelmeztessem, annak kijavítására ösztönt adjak, és orvosi helyrajzunkban közegészségi ügyünk felett behatőbb szemlét nyújtsak. Igaz, nehéz volt a 750 darab anyakönyvi éves kivonatban ily kórnevek között „természetes halál“, „snylődés“, „gyuladás“, „mellbaj“, „hosszas betegség“, „vereség“, „daganat“ stb. tisztára jönnöm; és felvilágosítást kérő levelezéseim daczára sem kerülhetém el, hogy „határozatlan kórok“ czime alatt egy rovatot ne hagyjak; még is figyelmezve a halottak korára, az épen uralkodó járványra, a vidékre és halálzások számára, sokban sikerült bizonyossággal eligazodnom: azon meggyőződéssel adom tehát kórrovataimat és szám-arányaimat, hogy azok a valóságot igen megközelítik.

a) *Halottak száma amaz öt évben az egész megyében:*

	összes	évi	100 lakosra esik
	halott	átlag	halott évi átlagban
a reformatusoknál	4,710	942. ₀	3. ₂₃
a katolikusoknál	11,832	2366. ₄	3. ₆₅
ág. hitvalásuaknál	9,152	1830. ₄	3. ₀₄
keleti gör. egyesülteknél	564	112. ₈	2. ₉₂
mindenker. hitvallásuaknál	26,258	5251. ₆	3. ₄₆

A statistika 20 éves korszakból (1830–1850, más hasonló párhuzamokra nincsenek kútforrásaim) adja az osztrák birodalom örökös tartományainak halotti arányát, mely szerint Gácsországban volt a legnagyobb halandóság, 100 lakosból 3.₇₉ halván el, vagyis 26.₃₁ emberre esvén egy halott; Dalmátiában legkisebb volt a halálzás, 100 lakosból 2.₂₁ halván el, vagyis 45.₀₇ emberre esvén egy halott. Nálunk Gömörben a halottak aránya jóval közelebb áll ama nagyobb halálzási arányszűsőséghez: mert 28.₈₀ lakosra esik egy haláleset.

b) *A halottak kora és koraránya :*

volt öt év alatt	Összes halott	100 halottra esik
1 éven alól	6392	24 ⁵⁶
1 évtől 10 évig	7618	29 ²⁷
10 " 25 "	1787	6 ⁸⁷
25 " 50 "	3909	15 ⁰²
50 " 70 "	4431	17 ⁰³
70 " 100 "	1887	7 ²⁵

c) *Halálozási okok : **

öt év alatt elhalt	Összesen	100 halottból
húgykőben	4	0 ⁰²
kiszorúlt sérvtben (hihetőleg mind lágyék-táji)	34	0 ¹⁴
öngyilkosságból	52	0 ²⁰
cholerában	70	0 ²⁸
rákban	78	0 ³¹
görvélyben	99	0 ³⁹
véletlen erőszakokból	39	1 ⁵⁴
asztkórban leginkább gyerme- keknél	557	2 ¹⁹
hökhurut és köhögésben a csecsemőknél	565	2 ²²
gutaütés és hűtésben	958	3 ⁷⁷
hagymáz és ideglázban	1152	4 ⁴⁵ (szórványos volt)
vérhas és hasmenésben	1191	4 ⁸⁹
tüdőlobban	1255	4 ⁹⁴
görcsös kórokban	1375	5 ⁴¹
vizkórban	1712	6 ⁷⁵
aggregor következtében	1751	6 ⁸⁹
heveny bőrkütegekben	2835	11 ¹⁶
újszülöttek éretlensége és gyengesége miatt egy éves koron alól	3115	12 ²⁶
tüdővészben	3410	13 ⁴²
határozatlan kórokban	4794	18 ³⁷

A véletlen erőszakos halál oka volt :

	esetben
vizbefúlás (többnyire kutbaesett gyermekek)	111
villámütés	6
agyonslövés	3
szándékoltt vagy akaratlan gyilkosság	49

*) (235 halottnak a kora, és 856 halottnak kórneve nem volt feljegyezve az anyakönyvi kivonatban, így a rovatból és arányszámításból kihagyattak.)

	esetben
megégetés (többnyire vízzel leforrázása a gyermekeknek)	77
megfagyás	21
mérgezés	1
egyébb szerencsétlenség	123

d) Az eddig említett egyedül testi betegségek felsorolása által megyénk általános kórképe még nincs kiegészítve; az emberi szervezetben az állati életnek hatványozottabb tényezői, az élet főfeltétele a lélek, és annak közvetlen szolgálói, a nagy külvilággal sodronyozott távirati gépei, a külérzések is megbetegesznek: de ezen kórok nem annyira öldöklők, mint a fentebbiek, hanem egész életre egyéni s családi gyászt hozók, melyek a népnél javában csak állami intézkedések által gyógyíthatók vagy enyhíthetők, és a társadalomra emberiségi kötelemeket szabnak. Kellőbb állami tekintetből érdekesnek véltem orvosi helyrajzunkban a megyebeli elmekórosokról, siketnémákról és öngyilkosokról annyit bejegyezni, mennyire a lelkesz urak szívességéből nyert adataim képesítenek; a vakok számának kitudásáról le kellett mondanom, mert a vakság rovatát nem lehetett volna betöltenem, mivel e kórnev alatt a szemnek több egymástól lényegesen eltérő bajai foglaltatnak, és szakismeret nélkül nem jellezhetők.

Jelenben élő elmekóros van a megyében:

búsméla	örjöngő	örült	hülye
férfi — nő	férfi — nő	férfi — nő	férfi — nő
8 — 7	7 — 9	23 — 14	31 — 32
<u>15</u>	<u>16</u>	<u>37</u>	<u>63</u>
férfi	nő		összesen
69	62		131

68 elmekóros gyermekkorától az, ezek legnagyobb részben agy- és gerinczagi bántalmaktól erednek, sokan közülök hűdöttek és nehézkórosak és nagy számmal hülyék; 10 elmekórosnak oka a részegség; 9-nek sorscsapás, 2-nek ijedés, 3-nak fejsértés, 6-nak kiállott nagy betegség; a többinek okát nem tudni. Az egész számból csak egy van tébolydában.

Siketnéma van jelenleg a megyében összesen 60, ezek közül csak 3 neveltetett siketnéma intézetben.

Öngyilkos volt a megyében öt év alatt összesen 55; különösen magát felakasztotta 31; nyakát metszette 2, megmérgezte 3 (gyufával); vízbefojtotta 7, agyonlötte 8, ismeretlen módon megölte 4.

Okra nézve öngyilkos volt elmezavarból 6, félelem-

ből 4, szegényből 4, rendetlen élet- s részegségből 7, szerelmi búból 2, életuntaságból (magyarok) 4, szegénység miatt 3, busulásból (magyar) 1, ismeretlen okból 24. — Az ivar tökéletlenül adatott az öngyilkosokra nézve; magyar volt 29, tót 26.

e) *A lakosok szaporodása öt év alatt:*

	összesen	évi átlagban	egy szaporodás hány lakosra esik?	1000 lakosra hány szaporodott?
a reformatusoknál	452	90. ₄	322. ₂₉	3. ₁₀
katholikusoknál	2490	498. ₀	130. ₂₇	7. ₈₈
ág. evangélikusok- nál	1421	284. ₂	190. ₅₀	5. ₂₅
oroszkoknál	275	55. ₀	68. ₉₈	14. ₁₇
mindenker. feleke- zeteknél	4638	927. ₆	185. ₂₈	6. ₃₂

Hasonlítás kedvéért felemlítem, hogy az 1830—1850-ki husz évi korszakban tett összeírás szerint, Csehországban volt a legnagyobb szaporodás, 93.₉₈ emberre esvén egy szaporodás, vagy is 1000 lakosra 10.₆₄; Salzburgban volt a legcsekélyebb szaporodás, csak 1095.₂₉ lakosra esvén évenként 1 szaporodás, azaz 1000 lakosból csak 0.₉₁ lakos szaporodott.

A szaporodás több tényezőtől függ: az anyagi jóllét, polgári szabadság és függetlenség, erkölcsösség, a közegészségi ügynek jó kezelése legkiválóbban hatnak arra; itt még két lényeges tényezőre, a nemzetiségi fajra és megyénk tájaira akarok néhány szaporodási arányt bemutatni.

A gömör megyei magyaroknál évenként — az alapúl felvett öt év alatt — 250.₇₄ lakosra esik egy szaporodás, vagy is 1000 lakosra 3.₉₉; a szlávoknál 142.₂₂ lakosra esik egy szaporodás, az az 1000 után 7.₀₃.

De a nemzetiségi fajnál is sokat határoz a vidék, melyen az lakik, a hegyekben és nagyobb magasságokban lakók erősebben szaporodnak, mint azt a következő tót helységek mutatják, például:

		szaporodás	fogyás
Ez a Garamvidéke	Helpán 1000 lakosra évenként	12. ₂₁	—
	Pohorellán	11. ₄₆	—
	Polonkán	10. ₁₇	—
	Vereskővön	11. ₄₉	—
	Sumjácson	12. ₇₃	—
	Telgárdon	14. ₉₉	—
	Vernáron	19. ₀₂	—

	szaporodás	fogyás
Forgácsfalván	20. ₈₆	—
Kokován	19. ₄₀	—
Felső-Sajón	12. ₆₀	—

A völgyekben fekvő tót helységek nem mutatnak fel ily erős arányokat, sőt egyik másikban fogyatkozást is tapasztalunk, pl.:

	szaporodás	fogyás
Nyústyán	6. ₉₂	—
Rimabányán	—	4. ₅₁
Rimabrezón	—	3. ₅₉
Alsó-Sajón	2. ₅₄	—
Oláhpatakán	7. ₀₉	—
Köviben	3. ₈₆	—
Hrussón	3. ₄₅	—

Ezen szabály alól nem hijányzanak a kivételek; így Restér tót falu völgyben van, mégis a számítás alapjául vett időszakban legnagyobb szaporodást mutat, 1000 lakosra 21.₄₅; Rédova tót falu pedig egy völgy magas végén fekszik, mégis népessége fogyott, 1000 lakos után évenként 0.₈₄. Megjegyzendő itt, hogy a nevezett 5 év alatt sok halált szóró járványok helyenként a gyermekek között nagy pusztítást eszközöltek, némely szaporodás csökkentésének legalább részben e körülmény betudandó.

A völgyek alján és a síkságon elterülő magyar helységekben a szaporodás arányainak szélsőségeiből is itt néhány példa:

	szaporodás	fogyás
Baracszán 1000 lakosra évenként	14. ₁₀	—
Berzétén	10. ₉₃	—
Zubogyon	4. ₅₁	—
Szubafőn	1. ₈₂	—
Várgedén	1. ₀₅	—
Zeherjén	2. ₅₇	—
Runyán	1. ₁₄	—
Gesztetén	2. ₀₀	—
Beretkén	0. ₀₀	0. ₀₀
Ragályon	—	0. ₈₈
Szalócson	—	0. ₄₂
Serkén	—	5. ₇₃
Szentsimonyban	—	5. ₈₂
Zabarón	—	11. ₈₉

Végezetül városainkban következő volt a szaporodás:

	szaporodás	fogyás
Murányallyán	—	3. ₅₉
Tiszolcson	1. ₇₉	—
Pelsőczön	1. ₇₉	—

	szaporodás	fogyás
Rimaszombatban	2. ₁₀	—
Rosnyón	3. ₁₆	—
Putnokon	5. ₁₃	—
Dobsinán	5. ₃₅	—
Röczen	6. ₂₅	—
Csetneken	7. ₃₉	—
Jolsván	8. ₁₂	—
Sajógömörön	8. ₁₉	—
Osgyánban	9. ₂₂	—
Tornallján	9. ₇₈	—
Klenócson	10. ₅₀	—
Krasznahorka-Várallyán	11. ₂₃	—
Rimaszécsen	14. ₇₈	—

Dr. Kiss Antal.

Ide iktatunk még néhány adatot, melyek Gömör-Kishont általános és viszonylagos népességére vonatkoznak. Ez adatok nagyon eltérők. Ugyanis az általános népesség rúgott:

	r. kath.	g. kath.	ág. hitv.	h. hitvall.	összesen
Fényes szerint 1847.	64,386	4702	75,601	41,699	186,388 lélekre ;
Az 1857-diki hivatalos					
összeírás szerint	61,647	3037	62,300	31,059	159,293 *) „
A rosnyói püspökség					
1865-diki névtára					
szerint	66,846	4484	63,733	31,096	168,552

A gömöri ág. hitv. esperességi összeírás szerint van 41,184, a kishonti ág. hitv. esperességi összeírás szerint pedig 18,219, tehát az ág. hitvallásuak összes száma 59,403. A gömöri helyv. hitvallásuak száma pedig az illető esperességi kimutatás szerint 29,011. Az izraeliták száma a püspöki névtár szerint 2381, a rimaszombati főrabbi kimutatása szerint 2689. Ha tehát az illető egyházi előjáróságok által kimutatott számokat sommázzuk, úgy találjuk, hogy Gömör-Kishont általános népessége 162,436 lélekre rúgott 1865-ben.

A két prot. felekezet hívei együtt véve 88,414 re rúgván, a megye összes népességének több mint felét teszik, de nem annyira túlnyomók, mint Fényes s a hivatalos népszámlálás szerint volnának. Ugy látszik

*) Az általános áttekintetben a hivatalos kimutatás a megye összes népességét 158,008 lélekre teszi ; köztük az említett felekezetbelieken kívül még 13 orthodox görög, 15 orthodox örmény s 1222 izraelita volt. A püspöki névtár a görög nem egyesültek számát csak 3-ra teszi.

azonban, hogy egyik kimutatás sem tökéletes, s tehát a megye általános népességét kellő szabatosággal nem határozhatjuk meg, s így a viszonylagos népességet tárgyzó szám is ingatag. Fényes szerint a megye viszonylagos népessége 2452, a hivatalos 1857-diki népszámlálás szerint 2120, a püspöki névtár szerint 2247, az illető felekezetek saját kimutatásai szerint 2166; azaz ennyi lélek jut egy-egy földirati □ mfdre.

Foglalkozásra nézve Gömör-Kishont népessége a hivatalos összeírás szerint ekkép oszlott meg: 237 pap, 907 hivatalnok, 136 katonai személy, 134 író és művész, 38 ügyvéd, 90 egészségügyi személy (orvos stb.), 15,404 földbirtokos, 297 ház és tőkebirtokos, 3605 gyárnok és iparos, 145 kereskedő, 4 hajós és halász, 12,110 mezőgazdasági munkás, 3272 ipari munkás, 154 kereskedelmi munkás, 8544 egyéb szolga, 13,611 napszámos, 5426 egyéb 14 éven felüli férfi, 95,179 nő és 14 éven aluli gyermek.

Nyelvre nézve a népesség egyik fele magyar, másik fele szláv ajkú; a németek aránylag csekély töredéket tevének.

Az izraeliták a feljebbi tárgyalásba nem lévén bevonva, itt közöljük még a rimaszombati főrabbi kimutatását: e szerint a rimaszombati járásban 1432, a putnokiban 712, a rozsnyóiban 545 mózesvallásu ember lakik. 1865-ben született a rimaszombati járásban 30 fi, 20 nő, összesen 50, a putnokiban 26 fi, 27 nő, összesen 53, a rozsnyóiban 19 fi, 12 nő, összesen 31; meghalt az első járásban 8 fi, 8 nő, összesen 16, a 2-dikban 11 fi, 15 nő, összesen 26, a 3-dikban 4 fi és 3 nő, összesen 7. Tehát a három járásban összesen született 134, és csak 49 halt meg! Az 1-ső járás 1432 egyénei közül 817 férfi, 615 nő, a 2-dik járásban van 360 férfi és 352 nő, a 3-dik járásban végre van 280 fi és 265 nő.

III. Betegedési- s gyógyulási viszonyok.

Az egészségi állapot, éplét, életszivóosság átalában.

Mintegy tiz évről, részint a járásorvosiakból összeállított megyei főorvosi jelentésekből, részint magán orvosi észleletekből vett (bárha nem egészen egyaránt pontos, sőt olykor nem is statisztikai) adataink nyomán megyénk egész területét az emberi s általán az állati egészségre eléggé kedvezőnek kell állítanunk. Mert itt sem a betegedések

nagyobb elterjedése, sem a főleg betegségek miatti halálozásoknak a szokotthoz képest szerfölött szaporodása a későbbi néhány évi időközben nagyban nem tapasztaltatott, sőt péld. az alább említendő adat szerint a megyének mintegy százhetvenezer lakosa közt 33-ra eshetett évente egy halálozási eset.

Kivétel volt az 1847/8-ban kivált a Garamon uralgott (ott éhség okozta) hagymáz és az 1831 és 1855-ben nálunk is dühöngött keleti hányszékelés — cholera — az emberek közt, az állatoknál pedig — a házi szárnyasoknak mostanában észrevett gyakoribb elhullását megelőzve — a közel mult négy év alatt nagyban mutatkozott keleti marhavész; melyek különben országos csapásokul jutottak el hozzánk, és mint ilyenek dúltak körünkben.

A katonaaállítások alkalmával — minden türhető egészségi állapotunk daczára — baljóslatú jelenségül tűnik föl az újabb ivadék satnyulása megyénkben is, — mely a magyarok közt leginkább a 60 bécsi hüvelyknyi mérték meg nem ütése, — a szláv ajkuaknál pedig főkép a lúdláb nagy elterjedésével nyilvánul; a magasb vagy zömökebb termetűeknél alszári s egyéb visszerdagok sem ritkák ez életkorban. A sérvek, — melyek szinte elég gyakoriak földműves népünk közt — későbbi eredetűek többnyire. Annál többnél gyöngye az egész testszerkezet a besorzás alá kerülők soraiban, az első korosztályban kivált.

Az 1862—1863-ik évben az egész megyében elhalt minden hitfelekezetűekről pontosan összeállított kimutatás szerint, mely Paczek Mór megyei főorvostól került hozzám: 5133 évenkénti közép halálozási számból 3058 egyén huszadik életéveig hal el. A kisdedek halálozása különösen szembeötlő gyakoriságú, minthogy az elhaltak összegének negyedét felülmúlá az első életévben elhaltaké, — az 5 első életévben pedig többen haltak el, mint egyéb korúak összevéve. A koravénülés is igen kifejezett népünk közt, mind a nők, mind a férfiaknál. És csakis mintegy negyede a halottaknak halt el 50-ik életévén túli korban, — a többi mind jóval előbb.

Mindez nem csoda, midőn már az első, s további nevelésnél és a családi életben általában és különösen annyira szükséges egészségfenntartás s megszilárdítás felőli ismeretek hiánya miatt az észszerű életrend alig volt valaha méltatva a nép közt követésre, sőt e tekintetben igen balga fogalmak, elöitéletek terjedvék el. Ehhez sokféle kedvezőtlen körülmény is járul, így a szellemi tehetségek fejletlen volta mellett, a vagyoni képtelenség is, melyek miatt az életmód durva, néha alig tápláló étkek, tulságos erőfeszítés, átalán a test nem kimélése, s a szesz italok kiváló élvezete által jellemeztetik. Továbbá a lakhely, an-

nak környezete, a ruházat és a test, lélek tisztaságára, a munka s nyugalom közti arányra, rendre nem ügyelés, — az önuralom, mérséklet meg nem szokása, de annál több rossz szokás, péld. korcsmázás, verekedés stb. elsajátítása. Mindenek fölött pedig, a gyermekek, nők, betegek hiányos ápolása. Mely árnyoldalak egyébként közösek az ország összes köznépével. Nem is javíthatók ezek másképp, mint közerővel, lassanként a művelődés általános jobb iránya s kellő közvagyonosodás folytán.

Az orvosi személyzet és gyógyítási viszonyaink.

Betegségekben mennyire függ az ápolás a vagyoni jólét és értelmi fejlődöttség fokától, bizonyítja eléggé az orvosi személyzet városokon nagyobb mérvű megtelepedése, mely, mint egyebütt, nálunk is feltűnő. Mert a megyénkben lakó azon 66 egyén közül, kik itt kiválólag képviselik, illetőleg többé-kevésbbé keresetmódkép kezelik az egészségügyet: 33 orvossebész közt 19 az egyenként 3000 lakosnál többel bíró Rimaszombat, Rozsnyó, Dobsina, Jolsva, Tiszolczra esik, melyek a főorvosi adatok szerint mostanában 21,624 lakossal bírván összesen, bennök 655 lakosra esik egy orvos, tehát hétszerte több, mint általában a megyében, esvén itt 170,000 lakosra a nevezett összes szám, tehát 5151 lakosra egy, — a megyében lakó 10 gyógyszerész közül ezen városokban hét lakik, tehát míg az egész megyében 17,000 lakosra esik egy, ezekben 3089-re, vagyis 5-szörte több van ezekben, mint amott. 18 okleveles szülésznő közül 8 a nagyobb városok lakosa, tehát az egész megyében 9444, ezekben pedig 2703 lakosra esik egy, vagy legalább 3-szorta több lakik bennök mint a megyében összesen. Öt baromorvos közül is 3 a nevezett városokban települt le.

A hivatalos orvosi személyzetből, melynek élén 1848 előtt két, 1848-ban pedig három megyei főorvos állott, kik egymással vetélkedtek, egymás közt megosztott, tehát tökéletesben végezhetett teendőik teljesítésében, az 1862. év óta újra egyetlen főorvoston kívül, ki Rimaszombatban a törvényszék mostani székhelyén lakik, a megye öt járásában 6 megyei járás-orvos van elosztva, ugyanannyi szülésznő s egy baromorvos, ki jelenleg Rosnyón székel. Ratkón van egy nyugalmazott járásorvos is.

A megyében széteszolva levő összes orvosszemélyzet az illető szakosztályok és az egyetemi rangfokozás szerint egyes helyeken lakására nézve, egyes járásokban következő:

Az orvosi személyzet		Lakosság száma	Orvos-sebész-tudor, szülész személysz	Orvos-sebész-tudor, szülész	Orvos-sebész-tudor	Orvos-tudor	Sebész szülész mest.	Nyug. cs. kir. főse- bész	Sebészmeister	Polgári sebész	Baronorvos	Gyógyszerész	Szülész nő	Összes személyzet	J e g y z e t.
l a k i k															
A Felső járásban	Rosnyón	5489	—	—	2	3	—	—	—	—	1	2	a. 2	10	Az ,a‘ mellett egy-egy megyei szülész nő. A ,b‘ mellett városi főorvos. A ,c‘ mellett városi szülész nő. A ,d‘ alatt járásorvos mindenütt. Az ,e‘ alatt megyei főorvos. Hasonszenvész.
	Dobsinán	5262	—	b. 1	—	1	—	—	1	—	2	1	c. 1	7	
	Csetneken	1566	—	—	—	1	—	—	d. 1	—	—	1	—	3	
	Jolsván	3231	b. 1	—	—	d. 1	—	—	—	1	—	1	a. 1	5	
	Nagy-Rőczén		—	—	—	b. 1	—	—	—	—	1	—	c. 2	4	
	A Vöröskő alatti vas- gyárban		—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
A Ratkói járásban	Helpán		—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
	Ratkón		—	—	—	—	—	—	—	d. 2	—	—	a. 1	3	
A Kis-Hontiban	Rimaszombat	4363(?)	—	—	e. 1	b. 3	d. 1	—	—	1	—	2	a. 4	12	
	Tiszolczon	3279	—	b. 1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	3	
A Serkiben	Serkén		—	—	—	—	d. 1	—	—	—	—	—	—	1	
	Rimaszécsben		—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	
	Jánosiban		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	a. 1	1	
	Simonyiban		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	
	Fel. Csobánka pusz- tán		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	
A Putnokiban	Tornallyán	871	—	1	—	d. 1	—	—	—	—	—	1	1	4	
	Királyiban		—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	
	Putnokon		—	—	—	1	2	—	—	—	—	1	a. 2	6	
Összesen			1	3	4	13	5	1	2	4	5	10	18	66	

Ezek szerint a különben is két szakaszra oszló felső járásban aránylag legtöbb egyénből áll az orvosi személyzet (31 összesen), ezután a kis-honti következik (15 egyénnel), majd a putnoki (11-gyel), serkei (6-tal), végül a ratkói (3-mal). A kevesebb számú orvosi személyzettel bíró járások a szomszéd járásokból pótolják ebbeli szükségletüket.

Megyénk népe általában kevés orvosi személyzettel beéri. Ennek oka részint — kivált a nagyobb részt földmivelő népnél — az ez irányban alig vagy gyéren mutatkozó szükségérzet, részint az általános nyomasztó anyagi körülményekben rejlik. Az első talán a betegedéseknek e néposztálynál nálunk is kisebb elterjedésétől függ, de nem kevésbé látszik itt szerepelni a kellő természetes gyógyipar gyakori sikere, valamint a szellemi képzettség alanti foka is. Az utóbbihoz az állam részéről csekély istápolás is járul. Mert csak igen kevés az állam költségén gyógyított szegény betegek száma, kivált a későbbi időkben. Szintoly csekélyszámu az állam, vagy magántársulatok által e végre fizetett, vagy városi, uradalmi orvos. Nehány gyár munkásai számára rendes orvost tart, pl. a betléri, szalóczi s dernői vasgyár: a rosnyói orvosok közül egyet-egyet. Minden gyárnál van társzláda (Bruderlade), melybe a munkások díjukból egypár % -et fizetnek, — ezzel leginkább a gyógyszerek árát fedezi, a mellett hogy némely munkás betegsége alatt egyébként is segélyeztetik. Sőt van a ki némi nyugdíjat is huz, pl. a garami herczegi gyáraknál. Általában a koburg herczegi uradalmakban van leginkább gond a rendes orvossali ellátásra. Dobsinán, a néhány év óta fennálló bányászati társzládába havonként betett összegecskéből mind az orvosi segély, mind az egész körlefolyás alatti napdíj kitelik. A városok közül Dobsina, Jolsva, Nagy-Röcze tart méltányosb fizetéssel ellátott rendes orvost, leginkább szegény betegek számára.

A megyei fő- s járásorvosok, valamint a magánorvosok is kivétel nélkül vetélkednek egyébként a szegények ingyen, vagy igen csekély tiszteletdíjérti gyógyításában, — a mi kivált az utóbbiak teljesen biztosítatlan állásánál, sokszor a népnek irányukban támasztott követelésével legkisebb öszhangzásban sincs, pl. a távolba göröngyös utakon éjjel, roszt ülésen, zivatarban tett, nem egyszer életveszélylyel járható utazásokért, ad-e még a jobb módu nép fia is csak legkevésbé is méltányos jutalmat? különben is a magánorvosi állást miként egyebütt, ugy itt is a naponta terjedő, az értelmiségre s a vagyonosb aristokratiára a köznéppel együtt egyiránt nehezülő szegényedés mindinkább érzékenyen sújtja.

A csak ritkán, nagyobb bajban, igénybe vett gyógyítást, kivált nagyobb környékű vidéken rendszeresnek mondani egyáltalában nem lehet, mert különösen a köznép, miként eleinte rendszeren minden bajt népiesen gyógyít, úgy ismét visszatér a kuruzsolgatáshoz, mihelyt az orvos szere nem segít, — ha ugyan nem hagyja baját egészen magára, a jó szerencsére. Csakis egyes jobbmóduakat, értelmesbeket, ezeket is csupán eleve kijelentett biztosb kórisme s jóslat esetén sikerül néha kitarthatóbb kezelésnek alávetni. Kivételes azon szokás, hogy az orvos rendesebben igénybe vétessék, pl. Dobsinán, az izraeliták közt egyebütt is. E körülmény maga fölöttébb csökkenti az orvosi naplóvitel becsét, a miért orvosügyfeleink nagy része ezt el is hanyagolja. Ez az oka, hogy betegedéseink statistikájához elég és pontos adatunk ez időben alig lehet.

Kórház megyénkben ugyszólva nincs is, ha csak a pelsőczy megyeházban nyolcz ágygyal ellátott beteg-szobát, mely rabok számára szolgál, valamint a rimaszombati megyeházi hat ágyu beteg fegyencczek számára való szobát annak nem nevezzük. Az orvos rendőri tekintetben elzárandó elmekórosak rendszeren a pelsőczy megyeházba kerülnek, és most a Csetneken lakó (felső járási) megyeorvos által gyógyíttatnak. Rimaszombatban a megyeházban mostanában a vizsgálat alatti fegyencczek közt a betegeskedés annyira gyér, hogy az itteni — a megyei házi pénztár terhére eső kórház, mint ilyen, alig is szerepel.

A többi úgynevezett kórházak inkább csak ápoldák, pl. Jolsván van ilyen kettő, egyik evangélikus 6 ágygyal, másik r. kátholikus alapítvány 10 ágygyal. Rosnyón, Csetneken, Rimaszombatban is van ily szegények háza. Dobsinán agg-gyámolda létezik, hol néhány elnyomrodott vagyontalan aggastyán részesül ápolásban.

Az 1839-től 1855-ig fennállott, majd 1861-ben csak rövid időre fölevenült kisszerű megyei kórházról, mint már nem létezőről csak alább teendünk említést, midőn felsorolandjuk a 20,000 frtot meghaladó megyei nagyobb közkórházra begyűlt, mostanig kamatozó tőke keletkezése történetét.

Adatok betegedéseink általános statistikájához.

Itt a megyénkben előfordúlt betegedéseknek a legközelebbi években észlelhetett különböző hónapokban elterjedéséről, továbbá némely adatból kivehetett gyógyulási s halálozási viszonyainkról teszünk jegyzeteket, — alább egyes kór csoportok és betegségek felől gyakorisági

sorrendben szinte ily szellemben lehetőleg értékesíteni igyekeztvén felhasználható észleleteinket, és másoktól szerzett adatainkat.

Ezek különböző vidékekről, nem is mind ugyanazon időkből kerültek, és a mennyiben számadatokat nyújtanak, sem eléggé pontosak és egyöntetűek arra, hogy egymással jól hozathassanak párhuzamba.

Mégis megkísérljük az egymással némileg összehasonlíthatók egybeállítását. E végre saját (tiz év alatti) naplójegyzeteinken kívül, melyek Tornallya környékéről, különösen a mostani putnoki járás nagyobb részéből szolgáltatnak betegek felőli adatokat, rendelkezésünkre bocsátá Paczek Mór tr. jelenlegi nagy ügybuzgalmú tevékeny, megyei főorvosunk, orvosi képzettsége, gyakorlati irányánál fogva teljesen hiteles saját észleleteit, melyek hat évről, nagyrészt Rimaszombat vidékéről, — de többször egyéb helyeiről is az öt orvosi tanácskozányokra meghíni szokott megyének — szedett össze, főorvosi jelentéseiben való használat végett. Továbbá a megye szegény betegei s fegyenczei felől azon időből, midőn róluk számszerinti kimutatás kívántatott, minthogy számuk is tetemesb arányban került orvosi felügyelet alá, jutott néhány évről tudomásunkra némi — bárha nem épen hiánytalan — adathalmaz. A szegény betegekről mindenik járásorvos tett ugyan statisztikai alakban ezen időben jelentést, de mégis leginkább Rosnyó, Rimaszombat, Pelsőcz, Csetnek, Tiszolczról — hol az állam segélyét többen vették igénybe e végett, mint a megye egyéb vidékein — kerültek e számadatok, melyek a megyei főorvosok által lőnek összeállítva, s így adattak át használatunkra — némi hiányokkal — a megyei levéltárból.

A betegedések általános képét ezekből számokkal, a főorvosi jelentésekből pedig hozzávételleg lehetett némileg körvonalaznunk.

Egyes fontosb, vagy elterjedtebb kórokra nézve egyetmást részint az azok százalékos viszonyait illetőkről péld. Ullman Izidor trtól Tiszolczról 1864 és 1865-ről (febr.—okt. = 21 óról), részint egyebeket, de csak hozzávetőleges becsléssel tudánk ki, péld. Dobsináról Fehér Nándor tr.-tól és Jolsváról Ludvig Lajos tr.-tól a legközelebbi pár évről. Mindezt illető helyén felhasználtuk. Sajnos, hogy az annyi jeles orvossal dicsekvő Rosnyóról alig jött hozzánk valami adat.

Egyébként sem statisztikai, sem egyéb adatunk becsét józanon nem becsülhetve túl (annál inkább, minthogy mindez nem előre jól átgondolt és közös megállapodással készített terv szerint, nem is egy irányban történt kutatás eredménye, sőt nem is sok évről és a

megye nem minden tájáról nyújt fölvilágosítást), csupán viszonylagos értéket tulajdonítunk neki, azaz csakis hozzávetőleg hisszük vele kifejezhetni betegedéseink mérvét.

Részünkről 1856—65-ből mintegy 8119 beteg felől, Paczek tr. nyomán 1860—65-ből 8703 betegségről, — 1857—58—59-ből pedig 1675 megyei szegény és 559 rabbetegről tudhatók ki körülbelül a betegedések általános számarányát egyes hónapokbani előjövetelek szerint. Előfordult ugyanis:

	Jan.	Febr.	Márt.	Apr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Decz.	Össz.	
Pacek tr. előtt	616	669	603	764	927	798	729	862	796	626	655	658	8,703	Rimaszombat vid.
Előttem	*591	**580	**669	**628	741	730	*756	918	759	653	560	534	8,119	Tornallya körül.
Megyei szegénybeteg	207	**61	**122	138	177	149	146	176	*105	143	150	110	1,675	} az egész megyében.
Megyei rabbeteg	75	**30	52	69	66	46	33	46	*50	35	37	20	559	
Együtt:	1489	1340	1446	1599	1911	1714	1664	2002	1710	1457	1402	1322	19,056	

J e g y z e i. Az * alatt egy havi, a ** alatt két hónapi kimutatás hiányzik.

Egyes éveket illetőleg pár ezer esettel több, de szinte hiányos adatunk van.

Előjött:	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	össz.
Rimaszombat vid.	—	—	—	—	—	1176	1632	1636	1439	1356	1484	8,703
Tornallya vidéki	—	401	589	595	718	853	1061	1278	1019	854	741	8,119
Megyei } szegény beteg	881	517	695	556	424	532	—	—	—	—	—	3,605
rabbeteg	253	315	288	173	98	135	—	—	—	—	—	1,262
Összesen:	1134	1233	1572	1324	1240	2696	2693	2914	2458	2200	2225	21,689

J e g y z e t. A megyei szegény és rabbetegek közt 1857-ből a február, 1858-ból a sept., 1859-ből a febr. márcz. decz., 1860-ból pedig az utolsó évnegyedi hiányzik. A Tornallya vidékiből 1856-ból januártól május közepéig, — 1857. részben a július havi, 1858-ban a febr. márcz. aprilisi.

Nem véve figyelembe a megjelölt hiányokat, melyek csak a szegény és rabbetegeket illetőleg szembetűnőbbek, de aránylag nem sokat vonnak le a számadatok becseből, — a betegségek leggyakoribb előjöveteleivel feltűnő hónapon kezdve, a mint azok egyes hónapokban mindig gyéribben mutatkoztak, ily sorrend vehető fel: május és augusztus hóban legtöbb beteg volt, ezután június, majd július és szeptemberben; ápril, január, október, márczius, november, deczember és február hóban pedig mindig kevesebb-kevesebb. Május hó első felén gyakran még hideg és fölötte változó hőmérsékűek a napok nálunk,

azért sok hurutos, lobos — olykor csuzos — bajjal járnak. Másik melegebb felében kezdenek rendesen előtérbe lépni a nálunk, kivált a megye alsó felén, honos csorvás, feles számmal lázas és váltóláz esetek. Ezek számra késő ősziig szaporodni szoktak, néha kivált esősebb időjárás mellett (péld. 1860-ban) járványos kiterjedést is vesznek.

Ugy látszik 1855. óta, midőn a hányszékélés megközelíté itt az 1831-ikit (mely két évet e tekintetben a régebbi járványok történeténél iparkodunk alább párhuzamba hozni) 1862 és 61-ben legtöbb beteg fordult elő, bárha adataink összehasonlítása minden évről kivihető nem levén, a következtetés sem lehet biztos.

A legközelebbi években általában a betegedések gyakorisága következőkép viszonylott a kijelölt vidékeken:

	a megyei		A Tornallya	Rimaszombat
	szegény betegek	rab betegek		
	közt	közt	vidékiek közt	körül
legtöbb eset	1855-ban	1856-ban	1862—61-ben	1861—62-ben
„	1857-ben	1857-ben	1862—64-ben	1865-ben
„	1858-ban	1855-ben	1860—65-ben	1863-ban
„	1860-ban	1858-ban	1859-ben	1864-ben
„	1856-ban	1860-ban	1858-ban	1860-ban
legkevesebb eset	1859-ben	1859-ben	1857-ben	
			1856-ban	

Az 1861- és 62-ik év számos betegedési eseteit, az 1860-ban és 61-ben — nálunk annyira ritka — nagyobb esőzések folytán gyakoribbá vált és a következő száraz nyarú évekbe is átszármazó váltóláz látszott leginkább szaporítani, a vele s számos lázas bajjal nálunk oly gyakran társuló csorvával egyben; — ezek péld. Paczek tr. kimutatásai szerint, kivált ezen évek május havától szeptember végeig egyre nagy számmal fordultak elő, — nem említve a fültömirigy lob, hagymáz gyakoribb eseteit stb. — valamint hegyvölgyes változatos időjáratú égaljunk miatt, az év majd minden szakában mint rendesen ekkor is előjött hurutos lobos bántalmakat sem.

A gyógyulási s halálozási viszonyokat általában kutatandók, még nagyobb nehézségekre bukkanunk, kivált magán gyakorlatunkban. Ezért néhány anyakönyvi adatot is segélyül kell vennünk különösen a halálozások szempontjából, a föl- és alvidék összehasonlításával. Rimaszombatban magában, mely déliebb fekvésű, közel 5000 lakos közt általában 1855—64-ben körülbelül 2,80% lehetett az évi közép halálozási szám, a Csesznok Pál tr. által a megyei levéltárból összeállított anyakönyvi adatok szerint. Egyes hónapokban a halálozások gyako-

risága a legnagyobból a legcsekélyebbig menve ily sorrendet tüntetett föl e városban: auguszt, május, mint leggyakoribb halálozással jelelt hónapok után, melyek elsejében a hányszékelés vivé 1855-ben a főszerepet, másodikában a gümőkór — mely csaknem évről-évre gyakoribb halál-okká válik e városban, márczius, midőn legtöbb a görcs- és lobeset, mint halál-ok, majd január és április jött, csaknem egyenlő mérvben november, február, szeptember, december, ezek után július és október, végül június, — midőn leggyébrebb haláleset fordult elő (tiz év alatt középpen).

Ullmann tr. szerint Tiszolcz, Fűrész, Haracs, Nyustya, Klenócz, R. Brezón a fölvidéken 9716 lakos közt 1855—64-ben 2,64% lehetett az évi halálozási szám átalában. A halálozások gyakorisága szerint így követték egymást az egyes hónapok: márcziusban volt legtöbb halott, majd január, február, decemberben, mind a légzési hurut és lobok tulnyomó volta miatt; ezután auguszt és július tüntettek még föl gyakoribb halálesetet, amaz, az 1855-iki hányszékelés, mindkettő a gyomorbel-hurutok és vérhas végett, míg máj. jun. április. sept. októberben ez mindig gyébrebb volt, legritkább november hóban lévén.

Tornallya környékén, a mintegy 25,000 lakosú putnoki járásban, mely a megye alvidékéhez tartozik, mintegy 3,4%ot tőn a halálozás, 60 évről vett anyakönyvi adatok nyomán. Tornallyán a legközelebbi (1855—64 képezte) 10 év alatt, mint reformált hitfelekezetű egyházban (Sztárnya-Királyival együtt) 600-at kevéssel meghaladó lakossági szám mellett évente közép számmal 26 egyén hal el, — tehát 4,3% — az 1865-ik éven pedig 30 halván meg: 5% volt a halálozás az év elején, kivált Királyiban uralgott himlő majd a vörheny miatt. Egyes hónapokra nézve a főnebbi tiz év alatt legtöbb halálozás történt április. márcz., midőn itt leginkább heveny kütég (vörheny és kanyaró), tüdőlob és gümösödés szerepeltek halál-okokul, nov. decz. sept. hóban, majd mindinkább fogyó számmal jan. febr., továbbá okt. júl. jun., legkevesebb május hóban.

Az egyes évekbéli feltünőbb halálozásokra még alább is utalunk. Egyébként az egész megyéről halálozási adatok már a II. részben átalában is tárgyalva voltak.

A megyei főorvosi jelentések szerint, a megyei szegény betegek közt 1855—60-ban 3220 ismert eredménynyel kezelt egyén közül elhalt 255 (59 hányszékeléses beszámításával), gyógyult vagy javult 2786, köztük 48 hányszékelésből, nem gyógyult 179. A gyógyultak tehát a meghaltakhoz oly arányban voltak, mint 10,8 az egyhez, — ugyanez idő alatt a megyei rab betegek közül 1155 ismert eredmény-

nyel kezelt egyén közt mintegy 20 halt el (köztük 3 hányszékelésben), gyógyult vagy javult 109 (köztük 6 choleras), nem gyógyult 26, — tehát 5,4 gyógyúlra eshetett egy haláleset. 1857, 58, 59-ben egyes hónapok közül a megye szegény betegei közül legtöbb halt el auguszt hóban (8), majd decz. (7), jan. aprilban (6—6), máj. okt. (3—3) úgy látszik legkevesebb. A jan. máj. aug. havi számos betegség mellett aránylag sok gyógyulás volt. Átalában a nálunk szokásos téli, tavaszi, leginkább a légzés szerveket megtámadó hurutos bántalmak, valamint a hasonló (hurutos) jellemű, de inkább a bélhuzamban és mirigyes mellék szerveiben székelő — ilyenkor leginkább váltólázszal járó — nyári s őszi bajok nagyobb számának aránylag eléggé kedvező (szelid) lefolyása mellett tanúskodnak adataink.

Tornallya vidéki betegedéseink közt az 1862—66-ból kiirt mint. egy 4000 esetből ítélve, melyeknek több mint felénél ismeretlen a kór kimenete: 1937 ismert esetben 211 halálos, 1726 gyógyulással végződő volt, tehát 8,1 gyógyulási esetre eshetett egy halálozás.

Egyes években itt következő volt az arány:

1862-ben	gyógyult	509,	meghalt	67	ismert eredményyel gyógyított betegeim
1863-ban	"	441,	"	62	közt
1864-ben	"	440,	"	54	
1865-ben	"	337,	"	27	

Uralgó kórjellem az emberek közt.

Miként az eddig előadottakból is kivehető volt, a legközelebbi, tíz évi észleletek szerint e megyében leginkább lobos, de szelid többnyire hurutos, kevésbé csúzos árnyalatú volt az uralgó kórjellem. Legföltünőbb volt ez télen, de kivált kora tavasszal és késő ősszel is gyakran jött elő, névszerint mint a légutak takhártyában fészkelő hurut és lob, a gyakori hűs, inkább száraz, mint nedves, igen változó irányú légáramtól, de különösen a hőmérséklet és az ezzel többé-kevésbé ellentétes viszonyban álló légsúly nagy fokú s rövid időközben — naponta — mutatkozó ingadozásaitól, az egyéni kórhajlam, a nem kismérvű érrendszeri fölhevüléssel egybekötött életmód és foglalkozás stb. mellett nem kevésbé függvén. Különösen a tágasb völgyek és a magasb hegyi vidékek lakóinál gyakoribbak e bajok. Nyáron, tavasz végével és őszelejen az emésztő szerveket (a mellék vérmirigyeket — májat, lépét — is a szenvedésbe vonva) szokta a hurut inkább székhelyeül választani, kivált a nedvesebb forróbb években, e péss,

hagymázféle (typhoid), alábbhagyó (remittens), általában erőhiányos jellemű lázzal, de kivált váltólázzal társult. Hihetőleg az erjanyagok szerepelnek itt is, mint honunk alföldségén kiváló kór-okúl, mind az emésztő szervek, míg a körlég útján megfertőzve a lakosok nagyrészét, a mi a népnek a tisztaság követelményeit alig kielégítő szokásai által előmozdítatik, péld. Rimaszombat szűk összezsúfolt házai szemetes udvarain stb. A vizáradásoknak kitett vízálló helyek, általában a völgyfenekek televényes, porhanyó nedves, nem szilárd talajjukkal, kivált midőn vizárat okozó bő esőzéseket rekkenő földkiszáritó meleg követ, — mind megannyi góczai a hasonló bajoknak, főkép alsóbb vidékeinken.

A betegedések főbb csoportok szerint.

Gyakorisági sorrendben osztályozva a Tornallya környéki 8000-et meghaladó s az együtt csaknem 5000-re menő megyei szegény- és rab-betegekről egyenként kiírt betegségek felől összesen mintegy 13,000 külön esetről vett, — mindenesetre csak némi becset igényelhető adatokat, következő számarányok merültek föl meggyénkben:

I. Leggyakoribb volt az emésztő szervek baja, az összes betegedések 24,9%; pedig péld. a különben ide sorolhatott fültömirigylobot is a mirigybajok közé tevők. Ebből mintegy 3% a száj és torok bajokra, 20,3% a gyomorbélhuzam bajaira — illetőleg a gyomor és bélhurutra — esett, a lép- és májdag önállóbban 2%-et tehetett, bár jóval gyakoribb volt különben. A csorva talán minden baj közt a leggyakoribb volt. E három rendbeli betegek közt az én adataimban legtöbb gyomorbélhurutos esetet a gyermekeknél jegyezheték meg, kikből e baj az anyakönyvekbe gyöngeség, aszás stb. név alatt bejegyzett számos hslálozás tanusításaként nálunk sok áldozatot ragad el.

II. Az általános bajok 22,8%-ot foglaltak el. Felölük alább terjedelmesben szólandunk még.

Esett %	Tél	Tavas	Nyár	Ősz-re	Esett %	Tél	Tavas	Nyár	Ősz-re
Váltóláz	12,5	21,5	30,5	35,5	Hagymáz	25,5	24,5	12	38
Gyomor és bélhurut	14	25	35	26	Vérhas	7,5	7,5	47	38
Hörghurut és lob	34,5	33,5	16,5	15,5	Szamárhurut	16	12	49	23
Tüdőlob	30	40	14	16	Kanyaró	29,5	62,5	4,5	3,5
Tüdő gümő	25	27	30	18	Vörheny	31	27,5	22	19,5
Heveny csúz	26,5	29,5	25,5	18,5	Himlő	34	34	20	12

A gyógyulási s halálozási arány.

Tornallya körül tudtomra								A megyei szegény és rab betegek közt								Mindössze		J e g y z e t
a betegek közt	meggyógyult				meghalt			vált össze- sen	gyógyult	nem gyó- gyult	meghalt	vált össze- sen	gyógyult	nem gyó- gyult	meghalt	gyógyult	meghalt	
	ösze- sen	fi.	nő	gyer.	fi.	nő	gyer.											
Váltólázban	1315	165	171	160	—	3	1	312	278	11	2	141	116	—	1	890	7	* Sziket legfőlebb javulás
Senyvben	180	22	19	14	1	—	1	9	5	—	4	—	—	—	—	64	6	
Gyomorhurutban	526	116	95	26	—	1	—	607	538	12	28	304	270	1	6	1045	35	
Bélhurutban	390	41	38	101	7	4	12	116	96	3	8	38	37	—	—	313	31	
Gége s hörghurutban	585	110	87	179	4	5	6	{302 18*	{236 16}	21	18	81	75	2	1	703	15	
Tüdőlobban	388	102	56	37	24	19	9	215	170	9	24	61	48	—	1	411	77	
Tüdő gümőben	163	1	6	—	31	21	3	49	13	15	14	1	—	—	1	20	70	
Heveny csúszban	172	31	32	8	1	4	3	177	145	13	5	73	60	1	1	276	14	
Hagymázban	124	31	18	10	13	18	5	36	22	—	11	15	10	—	3	91	5	
Vérhasban	126	30	22	17	7	5	9	103	77	1	22	16	12	1	3	158	46	
Szamárhurutban	95	3	10	27	—	—	1	12	6	—	—	—	—	—	—	46	1	
Kanyaróban	51	3	1	34	—	—	4	9	6	—	2	2	1	—	—	45	6	
Vörhenyben	71	1	5	34	—	—	10	10	5	—	5	—	—	—	—	45	15	
Himlőben	53	10	7	20	—	2	5	5	4	—	—	—	—	—	—	41	7	
Alkati bujakórban	183	41	47	18	—	1*	5	96	71	8	—	37	35	—	—	212	6	* tüdő lobban

J e g y z e t. Az összeg a gyógyított betegek számát illeti, kik felől az eredmény soknál nem tudathatott ki.

III. A légzésszervi bajok 17,7%-ra rughattak.

IV. A bőr és sejtszövetiek 11,3%-ot tehettek, köztük heveny ragályos kütég 1,4%, bőrfekély 2,6% volt, sejtszövetbaj 2,7%.

V. A mozgásszervek 5,4%-ot tőnek, — belőlük 4,3% az ízületek bajaira esett, — csontbajra 0,5%, — 0,4% pedig az izombajokra.

VI. Sebészi különbaj 4,3% lehetett, köztük seb 3,5%.

VII. Érzékszervi baj 4,1% volt, — szembaj 2,8%, — legtöbb hurutos. Fülbaj többnyire lob 0,6%.

VIII. A gy, gerinczagy és idegbaj összesen 3,7%. Ebből 1,6% agybaj, közel 2% idegbántalom.

IX. Húgy- és ivarszervi baj 4,1%, — amaz 0,5, ez 3,6%, — ez utóbbiból nőknél 1,6%, igen gyér legalább gyéren megálapíthatott ragályos takárral (0,07%); férfiaknál mint huygeső takár 1,2%, mint helybeli bujafekély 0,4%, — a többi a nem ragályos bajokra esvén.

X. A mirigy és szívbajok 1,2%-ot tehettek, amazok 0,85%; ezek az érbajokkal együtt 0,35-et.

Függelékül megemlíthetjük ide sorozva még:

XI. A szülészeseteket, melyek 0,2%-ot tőnek, és

XII. A mérgezéseket, melyek 0,1%-ot tehettek.

Néhány nevezetesebb kór, egyes évszakok szerint és azok gyógy- és halálozási aránya párhuzamban.

A Tornallya, Rimaszombat környéki, megyei szegény és rabbegek felől egyes gyakoribb és nevezeteseb, — kivált járványos, ragályos kóroknál érdekes lévén azoknak évszakonkénti gyakorisága, azt százalékos viszonyban jegyzők föl előleges áttekintésül, bárha csak hozzávetőleg, — mind ez adatokból közép számítással. (Lásd a 127. és 128. lapokon közlött rovatos kimutatásokat).

Egyes érdekesb kóralakok a fontosb szervek és szervrendszerekben.

A fönnebb gyakorisági sorrendben (128. l.) elősorolt kórcsoportokból a gyakoribb, vagy nevezeteseb betegségek felől részletesben iparkodunk kimutatni itt főkép azoknak az összes betegedésekhez képesti gyakoriságát százalékokban, bárha ezt csak megközelítőleg vagyunk képesek tenni; némely sajátásaikra, kivált a gyógyulás s halálozás közti arányra, és netán kikutatható, vagy vélt okaikra és a kezünkhöz jutott fölhasználhatóbb anyakönyvi adatokra is utalva.

1) Emésztés és mellékszervi (vérmirigy) bajok.

Ezek közt a száj és torokbajok közül, a fogak igen gyakori szenvedése feltűnő. Ludig tr. Jolsván, hol a nők és lányok aránylag többen szenvednek miatta, ezt a messziről hordott és ezért a pitvarokban álló, 4°-ig kihülő hideg víz ivásának hajlandó tulajdonítani leginkább, — miként a nőknél ugyanott gyakoribb gyomorzsákákat is, melyek néha gyomorfekélytől erednek.

Tornallya vidékén a szájtakhártyalobok 0,6% körül lehetnek, néha szájpenész vagy zsebre alakban, majd czinober füstöléstől stb. Ugyanott a mandolasgaratlob 1,8%, míg Tiszolcz, Rimaszombat táján 1,5%. Az utóbbiak tavasszal és télen gyakoribbak, hurutos jelleműek sokszor, néha azonban a szövet mélyebben is szenved. Soknál szokványosak péld. sok görvélyesnél, kivált a gyermek, ifjkorban, sőt később is. Croupos vagy diphtheriticus — hártás, roncsló — jellem igen ritka aránylag, ezután általános izomgyöngeség, sőt néha a lágy iny hűdésszerű állapota is előfordul. A szájürben hasonló jellemű baj olykor főképp az inyt fogmedret — mintegy fenés elpusztulásig viszi, járványszerűleg is fordulván elő, péld. Kálósán 1858-ban kivált gyermekek közt. A vizrák gyér.

A gyomorhurut mint csorva Tornallya körül 6%, a bélhurut néha gyomorhuruttal társultan 5%-ot tehet, együtt 11-et. Rimaszombatban is ilyforma az arány. A megyei szegény betegek közt 17,8%, a rabok közt 24% volt a gyomorhurut, hihetőleg a durvább tápszerek és tán a tisztátlanabb nedvesebb (penész termelő) szobalégben kifejlő geijbehatás folytán — mint lázas baj. A bélhurut 3—3% körül lehetett itt is, ott is. Tiszolczon 3,7% az előbbi, az utóbbi 3,2%. Nálunk különösen a váltólázszal, sőt csaknem minden lázas bajjal gyomorhurut jár rendszeren, — kivált a mint e számadatokból látható az alsóbb vidékeken levén gyakoribb. Mint lázas kór, alábbhagyó láz és epés hagymászerű baj alakát is veszi föl, bárha gyérebben, — péld. előjött állítólag 1855-ben jun., jul., aug. havakban sokszor ily alakban; nyáron és ősszel leggyakoribb, néha úgyszólván járványosan is uralg, nyáron különösen epés jellemmel. A téli betegedések többnyire disznótorok, farsangi lakomák stb. étrendi hibák következményei. A bélhurut is legtöbb ősszel és nyáron. Főleg a gyermekek sajátja, kiknél a halálozást nagyban növeli, annál inkább, mert a csecsemő emlőtől elválasztásakor s a fogzáskor előjövő hasmenés üdvösnek tartatik annyira, hogy még rohamosb neme ellen sem igen történik semmi.

A gyógyulási arány a csorvánál kedvező, — a bélhurutnál kevésbé, miként előbbi adatainkból és alább is látható.

A gyomorgörcs sokszor a gyomorhurut társbaja, — mint ideges baj Tiszolczon 3%, Tornallyán 1,7%, a bélzsába itt még gyérebb (felényi számú lehet). Szeret mindkettő ismétlődni. A hashártyalob még ritkább, alig több 0,4%-nél, Tornallya körül. Mind itt, mind egyebütt ez leginkább a nőket sujtja, különösen mosás alatti vízben állás — okozta meghűléstől a havi tisztulás idejében vevén eredetét.

A vérhas e megyében a gyakoribb járványok egyike, péld. Tornallya vidékén 1859, 61, 63-ban általam számosabb észleltetett.

Az 1855-ik évi hányszékelés mellett is számosan jelentkezett (talan hasonló élesztő sejtek által előidézve?). Gyermekek legtöbb szenved benne, minden évben több-kevesebb esetszámmal, — nyáron és ősszel különösen auguszt és sept. hóban leggyakoribb. A meleg évszaki csorvás hurutos kórjellem mellett — melynek oka hihetőleg, miként a vele — péld. Tornallya környékén — gyakran szövetekező váltóláznak, gerjben rejlik; — éretlen gyümölcs evése, áthülés is idézi elő, ha nem egyenesen ragályzás, vagy egyszerű bélhurut fokozódása, péld. kisdedeknél és egyéb erre egyéni hajlammal bíróknál. Sokszor hörgőhurut is kíséri, mintegy utalva a kór-okra, péld. a fölhevült testteli hideg földre-ülés után.

A legközelebbi tíz év alatt a rimaszombati, tornallyai anyakönyvekből nagyobb vérhas járványt nem lehetne következtetni, miután amott legfőlebb 1855. aug., sept. és okt. havaiban haltak el benne (vagy 8-an) legtöbben, Tornallyán is csak 1856. aug. sept. havában volt az legkiválóbb halál-ok. Horkán 1862-ben sokan voltak benne, el is halt vagy tíz, köztük hat gyermek. Csetnek vidékén 1863-ban uralgott pusztítóbban. Klenócson az idén, aug. hóban és sept. elején, miként Jolsva vidékén is a gyomorbélhurut — járvánnyal egyidejűleg, többen haltak el benne, leginkább gyermekek, — bárha elegenden a felnöttek közül is. Tiszolcz vidékén általában 7—8%-ra emelkedik jul. és aug. hóban a halálozás az egész évihez képest, miután az rendszerint május hóban 9,6%-ról júniusban hirtelen 6,9%-re szállt alá, az addigi tüdőbajok csökkentével, valamint sept., okt. és nov. havakban is egyre apad (6,5—6,1—5,9%-ra) az utolsó hóban Ievén a legkevesebb haláleset tíz évrőli közép számítással. A tüdő a légutak hurutos lobos bántalmaival bővülködő téli s tavaszi hónapok után, a fölvidéken is a jul. és aug. havi halálozások az ekkor szaporodó emésztésszervi bajok folytán (melyek közt a vérhas, mint könnyebben halá-

lossá váló baj, nagy szerepet visz) leggyakoribbak. Ullmann tr. ezt attól származtatja, hogy a hegyesb vidéken épen a késő nyári időszakban folyik a legnagyobb munka a szabadban, hol a nép hideg bérczen tölti ilyenkor éjeit is, a mellett hogy fárasztó dolog közben sok üde forrásvizet iszik, édes és aludt tejjel, savóval, sok zöldséggel — csaknem kizárólag ezzel — élve. Tiszolczon különben és körüle 1,4⁰/₀, Tornallya környékén mintegy 1,5⁰/₀, Rimaszombat vidéken 8,5⁰/₀, — a szegény betegek közt a megyében átalában 3⁰/₀, a raboknál 1,2⁰/₀-a volt a vérhas az észlelt betegségek összegének.

A Tornallya körüli betegek és a megyei szegény és rabbetegék jegyzékéből kiderül, hogy a bélhurutban szenvedettek közt körülbelül tíz gyógyultra esett egy halálozás, — míg a vérhas-esetek közt 3,5 gyógyulás felel meg egy halálozásnak.

A bélférgesek eléggé gyakoriak, kivált az orsónyák gyermekeknél, ritkább és néha szinte ezeknél is előfordul a galand-végbélkukacz. Ritkaság, hogy ezek miatt támadjon betegség, — mert péld. a haspuffadás és egyéb jel, melyet nekik tulajdonit még a nép értelmeseb része is, inkább a görvélyes, angolkóros testalkat mellett gyakori izomgyöngeséggel járó bélhurutok társa.

A sérvek eléggé gyakoriak mindenfelé erős munkával foglalkozó népünk közt, — azonban a csekély ovatosság daczára ritkán jönnek elő a népnél — legalább tudomásunkra igen gyérek kizárt sérvesetek. Többnyire itt is nagyobbak bélsárteliek levén a leggyakoribb külső lágyéksérvek különösen férfiaknál, rendesen sikerül olykor több nap mulva is helyretételök enyhébb bélürítők és péld. ezek után elővett ólomcsőrésre stb.

A ranyér gyéreb mint gondolnók, inkább a többet ülő, bőven élő olykor általános pozsgában is szenvedő uri rend sajátja, — szintily gyér a májnak péld. vérbőségtől függő daga is; ha csak nem az itt péld. a Sajó- s Rima völgy délibb részein uralgó váltóláznak kifolyása, a még jóval gyakoribb lépdaggal együtt. Mindkettőt, így háj májat is nem egyszer igen bőven táplált, természettől hizékony felnőtteknél, — kemény lépdagot pedig angolkóros egyéneknek is találhatni, kifejezettebb váltólázszerű rohamok nélkül is.

2) Átalános, alkati bajok.

A megye alvidékein kivált a Rima, Sajó völgyekben, főleg a nedvesebb években, különösen ősszel, de nyáron és tavasszal is eléggé gyakran, mondhatni tájkórul uralgó váltóláz fő figyelemünket érdemli itt. A fölvidéken e baj gyér, vagy épen elvéte fordul

elő nyáron és ősszel, péld. Dobsinán. Tiszolcz környékén is nemcsak ritka, de szelid is, — mert Ullmann tr. 1260 betege közül 1864—65-ben csak 3% -át teheté az összes betegedéseknek, míg Tornallya körül $17-18\%$, Rimaszombat mellett $9-10\%$, a megye szegény betegei közt általában $8,7\%$, a rabok közt 11% -ot tőn, tehát középpen ezek közt közel 12% -ot. Tiszolcz táján többnyire mindennapos és harmadnapos e baj; aránylag legtöbb jul. és aug. hóban, a kinalnak mindig könnyen engedett, — a lépdrag is elmúlt rendesen lassankint ezután, váltóláz-senyv, vagy vízkór hátrahagyása nélkül. A megye alsóbb vidékein, hol különösen 1860, 61, 62 és 63-ban volt legközelebb számos, sokkal változatosb alakú s lefolyásu, súlyosb kimenetű ez. A mindennapos és harmadnapos szabvány ugyan itt is tulnyomó, de nyár végén és ősszel negyednapossá is gyakrabban válik az, újból más, olykor lappangó alakot öltendő, s nehányheti látszó szünetelés után nagyobb rohamok által árulandó el folytonos jelenlétét; egyre tartva péld. ősztlőtavaszig, sőt néha évekig is ugyanazon egyénnél, kinek ivadéka is hajlamossá válik e bajra. Rendesen gyomorhurut (vulgo: csorva), olykor májvérbőség bő epekiválás vagy pangással, nyombélhuruttal (sárgasággal) előzi meg sokszor folytonos lázzal kezdődve, majd alábbhagyó lázzal társultan. Ez kíséri további folyamatában is, jeleül annak, hogy a melegebb évszak növénybomlási terményekkel dús volta, mely kivált akkor feltünőbb, midőn az esős napok forró derüesebbekkel váltakoznak, — nem egyedül a légkört teheti gerjessé, — hanem péld. a talaj vizének is, mely italul szolgál, fertőző képességet adhat. E kór — forrás létezése, — illetőleg annak az ottani rosz ivóvízben rejlése, főleg az alföldön megforduló munkás köznép közt általános meggyőződésé vált.

De az ivóvízen kívül a gyomorbélhuzam kiváló elsőrendű bántalmazottságát, mely a bajt ha nem egyenesen előidézni s fentartani is, de legalább bevezetni s makacsabbá tenni látszik, az éretlen gyümölcs bő éldelete — népünk általános hiedelme szerint is — leggyakrabban okozhatja, annállinkább, mert épen a késő nyári s őszi hónapokban van legtöbb váltóláz, kivált gyümölcstermelő völgyektől környezett vidékünkön, még a szárazabb években is néha. Hogy egyéb étrendi hiba is, mely tartós erjedést idéz elő az emésztési folyam alatt, hasonló eredményre vezethet, könnyen elgondolhatjuk. És ez a meghűlésekkel együtt, legalább is fentartója, ha nem egyenes gerjesztője péld. a téli hosszas váltólázaknak.

A lépdrag nálunk, kivált Tornallya körül a putnoki járásban igen gyakori, az életében csaknem mindenkit egyszer, néha hosszasab-

ban is meglepő váltóláz miatt minek koronkénti ismétlődése csak növeli e mindinkább keményebbé váló dagot, — mely idővel rendes térfogatához többé alig is térhet vissza s ilyenkor soknál élethossziglani senyves külemmel árulja el magát. A már kiállott váltóláz mint tapasztalhatni, később — sokára, az irántai fogékonyságot sok esetben csökkenteni látszik, a mennyiben a kórgerjesztő hatány megszokása, mint sok egyéb ilyesmié, annak ártalmát később baj nélkül könnyebben elviselhetővé teszi. De mind e mellett ezen olykor járvány képét felöltő baj — kivált a megye alsóbb sikságain — az általános kórjáratra nagy befolyást gyakorol, — annak jellemét határozván meg némileg, — azért észleleteim szerint a természetes gyógyfolyam vezérlésében sokszor jobban kijelölhetjük a helyes irányt, ha az előrement váltóláznak a vérmirigyek és az idegrendszerrei kiváló befolyását egyes esetekben a számításból ki nem feledjük. Mutatják e befolyást többnemű szövödményei, — péld. sokszor itthoni hányszékeléssel jár, különösen a lázroham alatt, máskor szinte ez időben fokozódó vérhas, vagy hörghurut, gyermekeknél pedig nem egyszer nehéz kórral is (ecclampsia), sőt felnőtteknél agyi gutaszerű rohamoknak is lehet előidézője. A járványos agy — gerinczagykórlobot is pár kitűnő esetben rendes szabványú láz előzte meg, vagy kísérté később. Több zsába, néhány börbaj péld. az ajksömör, — néha az orbáncz, kivált arczon görvélyes orri izzagu s egyúttal nyaki nyirkmirigy-dagu egyéneken, továbbá a csaláinküteg is szeret föllépni vele, főleg csorvával társultakor. Izzag, — kelések, s ilyszerű pokolvar nem állandó kísérői. Az első inkább görvélykórtól, angolkornál látszik függni, ha mellette föllép is, — az utóbbiak pedig a nedvesebb években tapasztaltattak ugyan vele egyidejűleg gyakoriabbaknak, de nem hozathattak szoros kapcsolatba egyes egyéneken vele, sőt leginkább a legegészségeseb, nedvdúsabb, vagy bőrküteges egyéneket szokták ellepni, péld. rüh, himlő, kanyaró, vörheny után a kelések; míg ezek kiaszott gyermekeknél sokszor lappangó bujasenyvet és pedig a következés tanúsításaként nem egyszer méltán sejtettek.

A senyves külem váltóláznál nálunk nemcsak annak nyílt, de ki nem fejezettebb alakainál is gyakori, — a súly ritka utána, de annál gyakoribb a vizkór, mert a Brightfélé vese után leggyakrabban váltóláz idézi elő ezt, kivált a putnoki járás tornallyai vidékén. Már csak ezért is gondosabb, több hétre terjedő nem a nálunk szokásos párnapi könnyelmű kezelésre lenne szükség, a váltóláz ismétli kitörései ellenében. Rendesebb orvoslás, és tápláló választékos étrend mellett a különben is többnyire kedvező gyógyulási arány és termé-

szetes gyógyipar hozzájárultával az utóbajok elhárítása könnyebb volna, a baj természetében rejlő gyakori ismétlődéseknek sem lévén majd ez esetben oly fontossága, mint különben.

Hátha még a baj támadása megelőzésére is volna némi gond? péld. az álló vizek elleni célszerű csatornázással a házak körüli s az ivóvizben annyira nélkülözött nagyobb tisztasággal stb.: mennyivel kevesebben lennének a váltóláz-okozta senyv miatti sinlődés áldozatai!

A hagymáz nálunk 1847–48 óta a rendesebben megjelenő kórok közt aránylag nem volt gyakori, inkább szórványosan fordúlva elő, kivált Tornallya körül, mintegy 1,5–2%-át teheté az összes betegedéseknek. Legtöbb január és október hóban, majd aug. és áprilban, sept. és novemberben volt. Sokszor — többnyire — ki lehetett mutatni itt a ragályzást, mint kór-okot, péld. 1858-ban Fügebén, hol egy családban többen voltak egyszerre, vagy egymás után benne, — 1862-ben pedig Hanván, hová sárospataki tanulók hurezolák e bajt. E falukon, továbbá Ragályon 1863-ban volt legtöbb hagymázeset vidékünkön. Mindhárom helység nagyrészt épen hegy alatti s meglehetősen nedvdús és nem épen szilárd talajon fekszik, — a hegyoldalon aránylag kevés ház épült, — ezek is nagyrészt úri lakok, tehát a baj e helyeken kedvező talajra talált, kivált tavasszal és télen, midőn sokan betapasztott ablakú és szűk, nem egészen tiszta szobákba szoktak beszorúlni. A tornallyai egyházban, melynek mindhárom helysége a Sajó-völgy fensikján esik, gyérebbek a hagymázesetek, de azért leginkább szaporiták a halálozást mégis 1855, 56 telén és tavaszán, 1857 telén, 1859 jun. havában, 1861, 1863-ban tavasszal és 1865 végén (dec.) Rimaszombatban, hol tíz év alatt mintegy 5%-a a halottaknak benne halt el, 1855 és 60-ban volt legtöbb halálozás miatta, tavasszal és télen kivált, ezután 1856, 61 és 64-ben. Paczek tr. szerint 1862 és 65-ben aránylag legszámosb volt különben a hagymáz, legtöbb okt., márcz., jul. apr. sept. nov. januárban, az általa észlelt betegségek összegének mintegy 0,5%-át teheté egészben. A megye szegény és rab-betegei közt alig volt több 1%-nál, amott leginkább jan. és márcz. hóban 1858-ban, ezeknél 1855-ben legszámosb eset fordúlván elő.

Általában ritkább vidékünkön a kúteges, mint a hasi hagymáz. Tiszolczon, hol 1858 telén is uralgott hasi hagymáz és Rima-Brézón 1865-ben sok eset fordúlt elő. Ullmann tr. szerint mintegy 80-an szenvedtek benne, kiknek fele állítólag gyermek volt, de ő az agy-gerinczagy kérlob mintegy járványosan előfordúlt eseteit is mind ide sorolá, — azért 3,7%-re tevé hagymázeseteit. Tiszolczon tavasszal különösen sokan haltak benne, november hóig mintegy 30-an

az anyakönyvek szerint, azért 1855 óta általában 1865-ben legtöbb volt a halálozások száma. A járvány február hóban kezdődött, márcziusban tetőfokát érte el, — néhány eset még jun. hóban is fordulván elő. Egyes egymással összeköttetésben álló családokban, bizonyos házcsoportozatok terén belől számosb esetet lehetett észlelni. Nagyobb részt küteges volt itt az alak, — nagy láz, álom kór, tévengésekkel.

A halálozás a hagymázban tetemes. Jegyzeteink szerint a Tornallya vidéki, megyei szegény és rabbetegek közt az ismert kimenetű esetekből kiszámíthatott gyógyult és halálos esetek közti arányt illetőleg úgy viszonylottak amazok ezekhez, mint $1,82\%$: $1,00$ -hez, vagyis egy harmada elhalhatott hagymázosainknak körülbelől.

Az alkati bujakór, melyet népünk súly, vagy súlyköszvénynek nevezett el, a főorvosi jelentések szerint állítólag nem gyakori a megyében, — de ha elgondoljuk, hány benne szenvedőt kuruksolnak czinober füstöléssel stb. és titkolnak el, elég gyakorinak mondható az. Bár ennyi se volna! Saját észleteim szerint $2,02\%$: 183 eset — számmal. Tornallya körül, Paczek tr-éi szerint $1,52\%$ (131 eset) Rimaszombat táján, — a megye szegény betegek közt $2,66\%$ (96 eset), a rabok közt $3,02\%$ (37 eset) van főnebb említett adatainkban följegyezve, de e két utóbbi adat közé úgy látszik 1855, 56, 57-ből a helybeli fekély is bejön számítva. Összesen volt $21,689$ beteg közt mintegy 447 , tehát $4,06\%$ körül. Ezekből 226 ismert eredményű esetben Tornallya körül, s a megye szegény és rabbetegei közt többé kevésbé javult, vagy gyógyult 212 , a mi — ha a baj tüneteinek későbbi megújulása nem volna gyakori — igen kedvező gyógyulási arány lenne. De a bajnak a késő nemzedékekre átszármazása arra mutat mégis, hogy ez nem oly könnyen irtható ki, sőt gyökeres megelőző társadalmi s egészségrendőri intézkedés nélkül mindinkább terjesztetvén a nép közt, kivált a házasodás akadályai, továbbá a szabadságos katonák, helyváltoztató cselédek által, a zsenge ivadék halálozását gyakoribbá tenni, s elsatnyulását fokozni fogja mindinkább.

Tornallyán és környékén csaknem minden helységben előfordul már is, — leginkább a cigányok közt Méhiben levén otthonos, miként a serkei járásban Dulházán. Mint öröklött bajt kivált Ragályon, Tornallyán lehetett észlelnünk, az idén Szuhafőn voltak aránylag sokan benne. Halálozást vagy 5 esetben jegyzék föl, ily gyermekek közt, itt is hasmenés és egyéb baj, — egy felnőttnél pedig tüdőlob lehetett a halál közvetlen oka. Mint halál-ok néha az anyakönyvekben is előfordul a bujakór. Sok izraelita, uri rendű, csendőr, szabadságos katona, juhász, — legtöbb férfi, legkevesebb gyermek, szenved benne.

Paczek tr. szerint Rimaszombat körül, miként Tornallya környékén is sokkal gyéresebb volt az ide nem is sorozott alább megemlített eredeti — lágyabb — helybeli fekély, míg az alább följegyzett régebbi főorvosi jelentések szerint a helybeli baj volt számosb. Tornallya körül már eleinte t. i. a beteg első jelentkeztekor jelent volt többnyire, legalább is a nyálkás bibircs-alak (plaques muqueuse), borék vagy szemérem ajki izzaggal, — a gége s garat hurutos vagy fekélyes lobja, majd az idült csontbajok voltak leggyakoribbak ezek után, — az utólsók sipesonti, koponyai, kivált homloki, — kulcs, lapoc, mell, fülkarsonti dudorok, éjjeli csont-zaggatások alakában olykor lázas mozgalommal is; kisérletükben bőri geny — tüszők, mikből lassanként terjedő, néha évekig tartó konok fekélyek támadtak, daczolva minden szereléssel, — de a szegények közt az állam rovására kiszolgáltatott higany és iblanytartalmu gyógyszerek huzamosb alkalmazása folytán egyes esetekben ezek is tartósan engednek végre. Pikkely sömör is gyakran; kemény mirigydagok pedig, péld. a lágyékon, nyakon, könyökön általánosan jöttek elő lefolyása alatt.

Tiszolczon és körüle 1,6%-et tőn e baj, az esetek harmadánál kevesebb öröklötten, — 2 uj szülöttnél mint bubor (pemphigus) halálos lőn. Férfi korban legtöbb volt henne, s a foltos, bibircses alak lapos függőlyök garatlob jöttek elő kiválólag. A higany kül- és belhasználat, miként egyebütt, úgy itt is csakhamar okozott, bárha nem egyszer csupán viszonylagos javulást, a mennyiben egyes kórjelek időnként vissza-visszatértek, csakhogy többnyire már szelidebben. Ott legtöbb jómódú, szabadságos katona s nöcseléd szenved benne.

Jolsván a város végén lakó cigányok közt jön elő, de itt is gyéren, mint torokfekély. Dobsinán a nép eléggé ment tőle, erkölcsös magaviselete végett és azért is, mert nem sok járókelő fordul meg benne, a katonajáratoktól pedig merőben el van szigetelve. Hevenyen szabadságos katonák és vándor mesterlegények hurczolják be oda.

Richter Dániel tr. volt megyei főorvos egyik hivatalos jelentése szerint az egész megyében(a járásorvosi adatok nyomán) előfordult az előbbi megyefelosztás szerint:

	átalános bujakór,			helybeli fekély,		
	1855	1856	1857	1855	1856	1857
a rimaszombati kerületben	2	2	1	9	11	7
a rimabrezóiban	1	—	—	4	5	4
a nagy-rőczeiben	2	—	2	3	13	5
a tornallyaiban	1	1	1	5	7	3
A rozsnyóiban	3	2	3	6	9	6
3 év alatt összesen	9	5	7	27	45	26
	21 eset			98 eset		

Az alkati bujakórosak közt 14 javúlt, tehát az esetek $\frac{2}{3}$ -da, az eredeti fekély állítólag majd mind meggyógyult, — de ezt későbbi s pontosb észleletek deríthették volna csak föl jobban. E gyógyulási — talán csak látszatos — kedvező arány lehetett annak oka, hogy a helybeli fekélyek, az alkati bajokhoz képest e jelentésben oly számosoknak jelöltenek meg, — míg egyéb többévi megfigyelésre alapított tapasztalatból ellenkezőt vehetni föl.

A görvélykór az angolkóron kívül 2—3 százalékát teheté az összes betegedéseknek, Tornallya környékén, összevetve az ily jellemű fül, orr, szem, nyirkmirigy, bőr és izületbántalomban vagy általánosabban, kiaszás, hörghélfurugban (angolkórral, vagy a nélkül) szenvedőket. A szegény betegek közt is 2%-ra tehető ezek száma. Télen, tavasszal rosszabbult állapotuk, hihetőleg a sok kívánni valót fölhalgató szobalég, és néha egyéb tekintetbeni nyomor miatt is. A gyógyulási, illetőleg javulási arány az általánosban kifejezett esetekben a megyei szegény betegek közt olyan volt, hogy mintegy $\frac{2}{3}$ részök jobban lett, de ennek negyedénél alig gyógyult föl valamivel több egészen. Tornallya környékén is sokan javúltak, de szinte kevesen gyógyultak meg lassanként annyira, hogy valami nyoma ne maradt volna föl bajuknak. Többnél a tüdőgümők nyilvánosan társultak vele előbb később, néha már kisdedecknél is.

Tiszolczon 1,9% volt e baj gyakorisága. Mint egyebütt péld. Dobsinán is, hol elég gyakori, főleg gyermekeknél fordult elő. Az öröklést nem lehetett mindig kimutatni. Indokul a rosz táplálát, nedves lakás vétethetnek föl. Jellemzik a halvány, túlgöngöd, vagy duzzadt arczbőr, mirigydagok, kivált a nyakon és hónaljban, igen gyakran hólyagcsás vagy genytszöcs köthártyalobbal (1,2%), mely néha ugyan e nélkül is jelentkező nagy fényiszony, szemhéjgörcscesel, — továbbá arcz-izzag hörghuruttal jár, — gyérebbe és pedig leginkább kisdedecknél bélhuruttal is. Jolsván is gyakoriak az ugynevezett sömörszerű (görvélyes) köthártyalobok.

Túlhízásra csak egyes példák vannak, ritka a köznépnl, — szinte így a pozsga, mely már jóval gyakoribb, kivált a bővebben élő jobb módúak közt.

A sápkór Tornallyán és vidékén 1%, Tiszolczon 1,7%; pórlányoknál itt leginkább havi tisztulás alatt vízben állás után fejlődött ki, Rimaszombatban 1,5%. Dobsinán, Jolsván ritka. A gyógyulási arány kedvező, bárha némelyeknél évekig fennmarad e bajra hajlam.

Süly általában igen gyér. Leginkább a megye börtöneiben raboknál fordul elő (4,3%) különben — úgy szólva — mind jó kime-

nettel. 1856-ban legtöbb volt. 1864-ben is előjött néhány eset, mind Rimaszombatban.

Víz kór mint kórszövődmény igen számos bajnál fejezi be az életet, legszámosb észleleteim szerint a Brightvesénél, váltóláz után és vörheny folytán, az e két utóbbitól eredettnek sikerül többször tovatelése, sőt néha egy időre a ráknál is stb elmúlik így. Az anyakönyvekben ez halál-okúl gyakran van följegyezve, péld. Rimaszombatban 10 év alatt a halottaknak 8%-át teheték a benne elhaltak (az agyvizben elhaltak be nem számításával, mely hihetőleg egy lóbtól eredt.)

Rák gyéren fordult elő. A megyei szegény és rabbeteggek közt 3—3 említetik. Tornallya környékén tíz év alatt vagy 28-at láttam a női emlőben (8—9, a méhben (2) és a hasüri egyéb szervekben (10 eset), — ebből 5 gyomori, 1 máji, 2 főleg bélfordori, kettő vastag bél-rák, — az alajkon (1), állon (5), nyelven (1). A tenyéren, fejtetőn és czombon is jött elő hasonló (velős rákszerű) képlet. A bőrfarkas évek óta daczol egy tornallyai leány orrán mindenféle kezeléssel. A rák netáni kiirtása után rendesen ismétlődött. Csöltői izraelita nőnek hasi rákos daga kifejlődése alatt tömött bajusza, szakála sarjazott. Dobsinán igen ritka ez; Jolsván Ludig tr. 2 gyomor, 2 arczrákot észlelt. Tiszolczon Ullmann tr. 6 közül: 2 gyomorit, 1 májit, melyet bonczolással is földerített, — egy emlőt, mit 1864-ben szerencsével ki is írtott (83 éves pórnőnél), egy fültő-mirígyit a nyakon, és egy főlhámí (sejtes) rákot a fülkagylón.

3) Légzésszervi bajok.

Leggyakoribb köztük a légutak hurutos lobos bántalma (a gégehörg hurut és lob), péld. Tornallya vidékén az e bajban orvosi segélyt keresők közt, kik csak súlyosb esetekben kérnek ellene tanácsot, az összes betegedésekhez képest 8%, Rimaszombat körül 6,8%, a megye szegény betegei közt 8,4%, a rabok közt 6,3%, Tiszolcz táján 6%. Itt a hurutok és lobok tél vége felé, s tavasszal fel-tünőbb gyakorisága miatt mart. és január hóban legtöbb volt a havonkénti halálozás, t. i. az egész évihez aránylag 10,6—10,5%, — ezután pedig febr. máj. april és december hóban (10,0—9, 6—9, 5—8,5%).

Legtöbb eset fordul elő általában a tüdőlobbal együtt tavasszal és télen. Tiszolcz, Dobsina és Tornallya körül ősszel is eléggé gyakori. Nagyrésze, miként maga a tüdőlob is, a légköri mérséklet gyakori s hirteleni változásában, és a hűsnél hűsebb széljárásban találja e baj okát, — mely néha nyáron is számos hasonló betegedést idéz elő. A 1858-iki évi száraz nyáron, midőn különben még jun. hóban is sok-

szor igen hűsek voltak az esték — miként 1862-ben is bárha rendszeren a nedves hideg légkört tartják inkább indokul, — talán a száraz légnak is, legalább mint hűsebbnek volt rá némi befolyása, miként igen kemény hidegü teleken a tüdőlob gyakoriságára lenni szokott. De az egyéniséget sem kell a számításból kifelednünk, mert péld. gyermekeknél, kik közt a gége valódi hártás lobja nálunk gyér, de többnyire halálos, a gége hörghurut igen gyakori, minthogy, ugy a fogzás, mint az ángolkóros testalkat nagy szerepet játszik nálunk. A test nagy meleghez szoktatása, túlságos elérzékenyítése, elpuhítása, dunnatakarók által, szinte számba veendő itt. Továbbá a baj előtti szokványos megjelenése, a gümő, görvélykór, szintúgy számtalanszor elősegelő s fenntartó tényezői e bajnak, — tüdő légdagu öregeknél is gyakori ez stb. A férfiaknál inkább a tüdőlob gyakoribb a nagyobb testi erőfeszítést és az ezzel járó érrendszeri fölhevülést követő meghülés folytán, péld. a köznép közt favágás, kötörés után.

Mint hurutár (sziket, miként a nép is nevezi Rakottyás körül) 1858 telén uralgott általában megyénkban a főorvosi jelentés szerint nagyban a légutak elterjedt hurutja, kivált január hóban, de még 1857 december havában kezdődve egészen 1858 juniusáig, csakhogy igen szelid lefolyású volt.

Léguti hurutban a Tornallya vidéki s megyei szegény és rabbegek közt, csak azokat véve számba, kiknél az eredmény tudva lön, általában 46,6 gyógyúlt esetre eshetett 1,0 halálozás, — ez is inkább gyermekek, öregek és különben kimerülteknél történt, míg tüdőlobnál 5,3 gyógyúltra esett egy halott, tehát 18,8% volt a halálozás körülbelől, csakhogy ehhez is egyéb okok járultak ilyenkor, péld. két oldali szenvedés igen öreg, vagy gyermekkor, régi betegeskedés, agylob bélhurut stb, — bárha ezek sem idézték elő mindenkor a halált.

A tüdőlob, mely gyermekeknél karélycsás alakában rendszeren hörglob kísérője, Rimaszombat körül leggyéresebb 1,3%, Tiszolczon 2,9%, Tornallya körül 4,6%, a megyei szegények közt 5,8%, a rabok közt 5%. Ezek szerint a sanyarú, kivált földmivesi nagyobb erőfeszítéssel járó életmód kedvez kifejlődésének. Tavasszal legtöbb, majd télen, — legkevesb ősszel. E télen aránylag kevés eset volt a szelidebb téli hideg miatt. Február hóban is inkább hurutok jöttek elő, kivált gyermekeknél, míg 1858, 63 és 64-ben aránylag legtöbb volt Tornallya vidékén a tüdőlobeset. Tiszolcz, Jolsva körül szelidnek tapasztalták ezt, Ullmann és Ludig trók. A tüdőlob tünetei alatt gyorsan elhaltak nagy számát Dobsinán Fehér Nándor tr. hevenygümősödéstől hiszi függeni. Én gyakran tapasztalám, tüdőgümösöknél a tüdőlobot a

nélkül, hogy ez miatta azonnal halálossá vált volna, — bárha tovább látszék is azt fejleszteni. Vannak, kiket többször megtámad éltökben, kik időközben erősek, egész-égeseknek látszanak.

A mellhártyalob, kivált mellüri nagyobb izzadmány-gyülemmel gyér, hosszas lefolyású s nem egyszer tüdőgümőkkel szövetkezik. Szelidebb fokát bajos néha e névvel meg is jelölni, — tüdőlobbal ily alakban úgy látszik gyakran társul nálunk.

A tüdőgümősödés inkább a felsőbb vidékek és városok lakosainak ostroma. Tiszolczon 3,3% kifejlődött, — de 1,6%-el minden esetre több, ha a vérköpösek, kiknél idült hurut, mellnyilalás, váltólázszerű lázas mozgalom, gyöngeség, testaszás árulta el csak a baj jellemét, beszámítjuk. Mind gyermek, mind felnőtt gyakran szenved benne. Sok esetben — feles számmal — öröklöttnek bizonyult be. Többnyire idült alakú. A Tiszolcz körül számosabban — legtöbben — lakó, csizmadiák, kalaposoknál gyakoribb, mint a földmives köznép közt.

Rimaszombatban évről-évre szaporodik e baj, — a legközelebbi tíz évi halálozások közt 12,8% ot foglal el. Vidéken Paczek tudor szerint 3%, Tornallya körül 2%, a szegény betegek közt 1,6%-át teheté a felhasználtuk adatok szerint az összes betegedéseknek. Gyakori Dob-sina táján is. Rozsnyóról Kiss Antal tr. értesít, miszerint Henzlován szinte helyi kórnak volna e baj vehető a bányászok közt, kik benne számosan halnak el, talán azért (lob miatt?), mert hegyes vidékőkön a mindig zord szél járatú tetőkön könnyedén öltözködve járnak kelnek.

Volt eset, hol e bajban is javulás jött egyidőre, de észleletem szerint ez mégis rendszeren halálos — legalább nálunk.

A számarhurut (pertussis) koronként a gyermekek közt uralg járványosan az év különböző szakjaiban, péld. Rozsnyón, Tornallya körül 1857-ben volt tavasztól őszig, — itt 1858, 59, 63, 64-ben is. Kimutathatólag ragályos szokott lenni. Benne kevés hal el, ez is leginkább szövödményei miatt. Daczol egyébkint minden szereléssel. Kimutatásaink erre nézve igen hiányosak; — az utóbbi ok folytán, miként a heveny járványos, ragályos kútegek közül kevés kerülván az orvos elé, még akkor is, midőn egész falvak gyermekeit lépé meg.

4) Bőr- és sejt szövetbántalmak.

A heveny járványos ragályos, leginkább a gyermekeket, de koronként a felnőtteket is felkereső kútegek, bárha általános bajok, szokás szerint itt is tárgyalhatók. Ezek rendszerint télen és tavasszal leggyakoribbak, ősszel leggyérebbek. Róluk % szerint

bajos szólni, mert a valótól igen messze esnék (sok beteg közül) a csak gyér esetben élénk került egyénenként vett számadat. Az orvosok felügyelete alá ritkán kerül közölők valamely súlyosb utóbaj jelentkezte nélkül valaha néhány példány. Sok gyermek is hal el hiányos ápolás miatt bennök! A halálozás mind az anyakönyvi, mind a megyei szegény és rabbetegokról, mind saját észleleteinkből merített adatok nyomán a vörhenyben legnagyobb, a kanyaróban és himlőben gyéresebb. Például Rimaszombatban a halottak 2,4%-a vörhenyben, 1,5%-a kanyaróban, 1,0%-a himlőben halt el 1855—64-ben (tiz év alatt). Mindhárom küteg előfordul egyszerre, vagy egymás után, csaknem minden évben legalább itt-ott szórványosan megyénkben, — olykor — bárha — ritkábban egyidejűleg is, egy vagy más helyen eléggé tömegesen lépve föl. Így péld. midőn 1857 tavaszán Rimaszombatban a kanyaró lépett föl, számosabban és többen (17-en) el is haltak benne, miként 1864-ben is (9-en); Tornallya vidékén inkább a vörheny uralgott (1857-ben) csaknem kizárólag, 1858-ban még számosabbá leendvén. E járvány itt ekkor több súlyos esettel járt, péld. hártás torokgyík, mellhártyalob és izzadmány, belfüllob, nehéz kór, heveny veselob és vízkór eléggé gyakran kísérték, — még utólag is sokáig maradt föl hörghurut és genytüszök támadtak nem egyszer. Többen el is haltak miatta. 1864, 65-ben is jött e baj itt elő. 1858-ban Rozsnyó, Nagy-Rőcze, Rima-Brezó környékén is inkább a kanyaró uralgott, kivált tavasszal és nyár elején, — midőn Tiszolczon, Rima-Brezón, Kokován elterjedtebb, Rozsnyó táján kisebb himlőjárvány is volt egyidőben, — azonban szelidebb alakban mint kecskehimlő különösen, és még inkább az év végén s 1859 elején, tavasszal ugyanekkor (annak végén) és nyár elején vörhenynek adva helyet. Eme kütegek, mind elszórt góczokban szokták magukat fentartani, szakszerűen a nagyobb járványoktól megkímélt években is, — valószínűleg így termelve újra meg újra magukat, míg alkalmuk van nagyobb közlekedés folytán ismét nagyobb kiterjedést is vehetni föl. 1860-ban a megyében szétszórtan volt a vörheny, — 1862-ben (midőn Rimaszombat és Csetnek körül a himlő lőn gyakoribb) Pelsőczön és a kis-honti járás pár északnyugoti helységében mutatkozott és mind a küteg kiütése s virágzása, mind az utóbajul támadt heveny vízkór alatt többször halállossá vált. Jolsván az 1864-diki év össze végétől az 1865-ik évi tavasz kezdetéig volt vörheny, gonosz indulatu nyaki mirigylob, a sejtiszövet és bőr nagyterjelmű, eves szétesésével (mihez hasonlót Runyán magam is láttam), hangrézs-vizenyő, a 2-dik hét végén Brightkórral voltak ádáz kísérői. Tizenegy esetből 5 meggyógyult, 6

elhalt. 1865-ben a vörheny, a felsőjárás Csetnek s Murány völgyén és a serkei járásban nagyon heves rohamos lefolyású volt, leginkább kásaszerű kúteggel, — többször üszkösödő torokgyíkkal (péld. Pelsöczön) halálössá lön. Állali mirigydagok, heveny, Brightkórral társuló vízkór voltak utókövetkezményei több helyen is — péld. Sajóvölgyünkön — mint már említők.

Tiszolcz körül, kivált itt is Klenócson, csak kevés gyermeket ki-mélt meg a kanyaró 1864 tavaszán. Nehány eset már január február hóban volt, marcziusban tovább terjedt, áprilban tetőfokát érte el a járvány mind a betegedések számára, mind hevenységére nézve. Tiszolczon 12, Klenócson mintegy 90 gyermek halt el benne, azért 1864-ben aránylag itt legnagyobb volt a halálozás. A fejlődési s virágzási korszakban álmokór, örökimerültség volt már soknál. Az élet első hónapjaiban levő csecsemők nem igen szenvedtek. Némelyek 4 hét — 3 hó alatt 2 szer is kiállották a kanyarót (hasonlót a vörhenyre nézve 1858-ban magam is vettem észre). Csak a betegedések kisebb részét képező súlyosb esetekből is, melyek keze alá kerültek, Ullmann tr. 2°/_o teheti a kanyarósok ez évi számát.

A kanyaró 1864 és 65-ben volt egyébként az egész megyében legszámosabb. Tornallya vidékén 1864-ben Tornallyán, Hubón, Szentkirályon, Recskén, Alsó-Szuhán, — általában egyebütt is, az iskolás gyermekek közt több helységben felüté fészket, néha nehéz kórral (eclampsia) lépett a sorompóba; az orr és szemköthártya lobján kívül, gyakran gége, hörg, tüdő, agykér, és agylobbal járt. Utóbajul állali mirigydagok, makacs, főleg vastag bélhurut, vérhas, néha görvéllyes porczhártyalob (keratitis) szegődtek hozzá. — Tornallya körül haltak is benne 1864—65-ben.

Himlő Tornallya körül 1863 és 65-ben észleltetett legtöbb, ez utóbbi évben haltak is benne Királyiban jan. febr. hóban. Kokován is jött ekkor elő. Tiszolczon 1864—65-ben nyáron (1°/_o?). Beöltötnaknál haláleset nem jött elő. 2 oltatlan férfinál összefolyó himlő miatt geny-vér okozá a halált itt. Jolsván a város — leginkább néhány pór, pásztor, kertész, fazekas és fuvaros lakta — környi részén a szegényebb tisztátlanabb néposztálynál majd minden gyermek és sok felnőtt himlössé lett 1865-ben tavasztól nyár végeig, benne tán csak egy csecsemő halt el, a többi könnyen türté, — egy mórt — amaurosis — egy szélhüdést kapott utána.

Egyéb borbajok közül: Tornallya környékén legtöbb az izzag, (Iczema), miként Tiszolcz körül is: 1,8^o/_o, arczon, görvéllyes gyermekeknél, régi alszár fekélyek, kemény kérges környezetén

stb. A rüh Tornallya körül 1,6% tán legtöbb az izraelitáknál, — Tiszolczon 0,5%, a megyei szegényeknél 1,4%, a raboknál 5,5%. Az orbánecz Tornallya körül 0,5%, Tiszolczon 0,9%, a megye szegény betegei közt 1,3%, a rabok közt közel 1%. Jolsván tél kezdetén gyakoribb.

A különböző bőrsejtszövetlobok, hova a tályog, kelés stb. sorozvák, a szegények közt 1,2%-ot, 3%-ot a rabok közt, és 2,7%-ot tehettek Tornallya körül, a bőrfekélyek közel 2%-et tőnek, mind itt, mind Tiszolczon. Dobsinán is gyakoriak általában, leginkább az alszárat foglalják el, a szegény betegek közt 3,6%-ot, a rabok közt 7%-ot tehettek. Leginkább alszári viszérdagoktól nőknél terhesség után sok állás mellett támadtak, és a kimélethiány miatt levének macsokká.

Pokolvar Tornallyán 0,3% körül lehetett, többnyire ragályzasi (lépfenétől), Rimaszombat körül 0,5%, a megyei szegény betegek közt közel 1%. Tiszolczon mostanában nem jött elő.

Sejtszövetkeményedés fölötté gyér, új szülöttnél Ludig tr. jegyzett meg egyet.

5) Izület-, csont- és izombajok

Mintegy 4%-ot tehettek mindössze véve a heveny csúzos bajok (ide számítva az izomcsúzt is) — Rimaszombat, Tornallya körül a megye szegény és rabbetegei közt; — Tornallya vidékén csak 2%-ot, Rimaszombat körül 3,6%, a szegény betegeknek, 4,3%, a raboknál 6%-ot tévén külön-külön. A Rimaszombatból esetek hihetőleg majd mind csúzos izlobok lehettek, Tornallya körül ezek 0,8%-ot tehetének. Legtöbb heveny csúz-eset volt, miként Jolsváról is tudósítatánk: tavasszal. Ezek közül mintegy húsz gyógyúlra jött egy haláleset, kik közt egypárnál heveny tüdőgümösödés volt a halál oka. Tiszolczon a csúz mintegy 3% volt, csaknem annyi idült, mint heveny; inkább izületekben, mint izmokban fészkelve. Görvélyes izlob Tornallya körül nem épen gyakori, de kivált a csipizületben igen macs és rendesen legalább is megsántulásra vezet. A köszvény 0,2% körül jön elő. Tiszolczon is gyér. Csontlob, mint görvélyes baj, néhol szuval párosultan, szinte nem gyakori, gyakrabban jön elő ez utóbbi körömperczloboknál. Angolkóros nem sokszor jön elő kifejlődöttebb alakkal. Dongaláb (pes varus) gyér, annál több a lúdláb (pes valgus), a gerincoszlop általános, vagy csak nyaktáji elferdülései sem épen gyakoriak, bár némely családban egyes tagok (néha

unokák) az elődök hasonló bajában sinlődnek. Ritka az elidomtalantató izlob is.

Átalában a tagok, és egyéb testrészek elferdülései nem éppen gyakoriak, bár van erre csaknem minden helységben pár példa, — leginkább görvélyes csipizületlob miatti izmerev, vagy tagrövidülés, — gerincoszlopi elhajlások vagy köszvényes izbántalmaktól.

6) Sebésziek.

Legtöbb a seb, kivált a koponyán, verekedések folytán, többnyire csak a bőrre szorítkozva. Számtalanszor jön elő a leforrázástóli s egyéb égetett seb vigyázatlanság miatt, kivált a pór nép tűz mellett hagyott gyermekei közt. Tornallya környékén a sebek 4%-ot tehettek összesen, a rabok közt 5%-ot, a szegény betegek közt 2%-ot, melynek fele égéstől volt. A bányászatnál, péld. Dobsinán számos bonyolult sértés szokott előfordulni, szikladarabok zúzása s átalán löpor folytán, péld. a szemén. A csonttörés Tornallya körül 0,4% lehetett, — legtöbbször jött elő a bordán, majd a fölkar és kulcsonton, czombon, alszáron stb. A ficzam még gyéreb volt, alig harmada a töréseknek, leginkább a fölkar — fejecs kitérésével. Az uj képletek is gyérek voltak átalában. Bőrfarkasnak csak pár esete került elő. A sebgógyulás gyors volt. A fenésedésnek csak gyér esetét lehetett észlelnünk, péld. vízkór nál az alszáron (öregnél) lőtt fölkaron, ütér szétzúzástól ugyanott égés folytán gyermeknél (Mihályfalván), fagyás miatt lábbujjakon. Gyermekek köldökfenéjéről Tiszolczon értesültem.

Szabadjon itt az e megyében szokásos műtéteket is megemlítenem.

A nagyrészt borbélyok és falusi műkedvelők által végzett foghúzásokon kívül az érmetszések, és átalában a vérvételeknek csak nem rég is nagyban szokásban volt használata érdemel figyelmet, — ezt tavasszal elegendő ok nélkül kívánta a nép még ezelőtt néhány évvel is, mihelyt az erősebb munka beálltával, mihez a meleg is járult, tagjait fáradtabbaknak, és e miatt kissé fájdalmasbaknak érzé, vagy csak pusztá szokásból, nehogy „idejét múlja.“ Az orvosok vonakodása azonban e rossz szokást mindinkább háttérbe szorítja már, — bárha a nép tüdőlob, örvöngés esetén, és megerötetéstől karfájdalmi idején, most is megkeresi végette az orvost, tőle e műtét okvetlen kivitelét megvárva, — sokat nem kis feladat is ennek elkerülhetéséről meggyőzni.

Az alább említendő, volt megyei kórházban Paczek Mór tr. által

többszöri műtét hajtattott végre, — péld. fölkar, alszár csonkítás, ujjküzelés, — száj, nyelv, ajk, bőr-rák és zsirdagok kiirtása, szürke hályog hátrahajtása (reclinatio), több hascsapolás, hevevizdag műtete beföcskendéssel, több tömlő kivétel. 1848 táján Adler tr. Tornallyán néhány szürke hályogot is sikeresen műtött. Egyébként műtétek meggyenkben a magán gyakorlatban kivált ritkán hajtattak végre. Péld. Kiss Antal tr. mint műtétkedvelő foglalkozik még most is ínmetszés, testgyengítés, kancsalság műtétével stb. E sorok írója kénytelenségből és lelkiismerete megnyugtatóására kísérlett meg párszor gégemetszést is, — egyiket, gégeben és a jobb hörgőben rejlő idegen testek, másikat gége croup miatt a szénsavvali vérmérgezés, kimerülés szakában, — a műtét maga, mindkét ízben szerencsésen sikerült ugyan, de az élet nem lön jövőre biztosítva általa állandóan egyszer sem. Az általam végzett emlőrák kiirtásoknak is csak ideiglenes (pár évig tartó) javulás volt eredménye. Keleméren Schwarz Armin sebész-mester, Tiszolczon Ullmann tr. kevesebb több szerencsével végbéli veleszületett zárulatot, és miként én is, pár fitymaszort, húgycső szűkületet műtettek. Paczek tr. egy ízben szerencsével műtett kizárt sérvet is. Itt ugyan bélsipoly maradt föl, és hónapokig tartó bélhurutos és lobos szenvedés, de végül a pokolkö véletlen — nagyobb lobot, gyorsabb hegedést okozó — betörése folytán állandó lön a gyógyulás.

7) Külérzékszervi bántalmak.

Leggyakoribbak köztök a szem betegségek, 1%-ot tevéen, péld. a megyei szegény és rabbetegék közt legalább is. Tornallya vidékén maga a hurutos szemköthártyalob 1,1% körül jön elő, ennek csak harmadát teheti a görvélyes jellemű hasonló baj, — a porcshártyalob is 0,9%; foltjai sem ritkák, kivált heveny kütegek, péld. himlő, kanyaró után és még inkább görvélyes szemlob maradványakint. Szemtakárgyér, de többnyire inkább rossz mint jó kimenetű. Tiszolczon 3,6%-ot tesznek a szemlobok. Stellwag (görvélyes) szemköthártya sömöre 1,2%. Jolsván is majd mind ilyenműek a szemlobok. Éji vakság (hemeralopia) Aggtelken az 1858-ik évi tüzvész után gyakrabban jött elő, — Rima-Brézón pedig a szénégetők közt részint ez, részint a nappali vakság (nyctalopia) észleltetett 1859-ben. Szürkehályog öregeknél jön elő, de nem éppen gyakori. Kancsalság néhol (péld. Felfaluban) több mostanában agy-gerinczagykórlobtól. Előrement agybaj miatti mór (amaurosis), továbbá pár esetben bujasenyv okozta látzavar is észleltetett.

A fülbántalmak közt sok, többnyire folyással járó, nem

egyszer a dobürben székelő füllob fordul elő, péld. Tornallya vidékén közel 1%. Ezek közt sok görvélyes jellemű s néha a csontot is körébe vonva, s ez által agykórlobot okozva, halálossá is nem egyszer válik. — Nagy othallás elég gyakori, részint eme leginkább gyermek-kori, különösen hevenykütegeket kísérni szokott baj miatt, részint öregeknél. — Siketnéma is találkozik néhol. Ennek legközelebb a járványosnak vehetett agy gerinczagykórlob volt párszor oka.

Az orr bajai a mindennapos huruton kívül leginkább izzagos és görvélyes természetűek, — a bőrfarkas eset is itt fordul elő. Orrvérzés nem éppen gyakori, de jött elő már halálos eset is, midőn az orr garatfelőli bedugaszolása után is a légzés elnehezülése miatt ez nem soká türetvén, kimerítő vérszegénység lőn a halál oka.

8) Az idegrendszer bántalmai.

Köztük az eléggé gyakori ideges fejfájáson — migraine — kívül 1,2%-ot tevő tulajdonképi zsábák után, melyek közt az arc- és szív-zsába túlnyomó, az agybajokból Tornallya környékén legtöbb agyvérbőségi eset fordult elő, — ezek közt több a forró nyári napsugarak egyenes behatása, vagy szesz italok folytán támadt (be nem számítva a láztól eredtet). Tiszolczon 1,2% volt, míg a zsábák itt csak 0,9%-ot tőnek. Itt az eskór (epilepsia) gyakoribb — 1,1%, — míg amott 0,3%, — 29 eset jöven elő gyakorlatomban. A szegény betegek közt 0,4% (16 eset) említetik. Ezenkívül a gyermekek, szülők nehéz kóra (eclampsia) s egyéb péld. méhszenvi görcsök Tornallya környékén összesen 0,8%-ot tehetnek. Vittáncz 11 esetben észleltetett (0,1%) többnyire vérszegény gyermekeken. Agyguta s szélhűdés 0,3% körül, — agy és agykérlob 0,6%, ezek $\frac{3}{5}$ -de körülbelől gümös volt. Rimaszombatban 1855—64-ben (tiz év alatt) elhúlltak közt görcsben halt meg 11,4% (legtöbb febr.), agyvizben 2,4%, agygutában 3,5%, szélhűdésben 4%.

Új jelenségül tünt föl megyénkben is járványos alakot öltve az agy-gerinczagykórlob. A főorvosi jelentés szerint 1865-ben a felső járás murányi szakaszában, valamint a kishonti járásban is igen számos volt gyermekek közt kivált, nagy fejfájás, lázzal jelentkezett, hányás, eszméletlenség, — álli, garatizomi, gerinczozslopi, főleg nyaki merevgörcs kíséretében. Agynyomás folytán a kór tetőfokán többen haltak el benne. Utóbajai közt figyelemre méltók voltak: a sükettség, a még irni nemtudóknál a beszélés lassankénti feledésével, vagy legalább nehéz, akadozó beszéddel, — tántorgó járás, kancsalság, (a ratkai járásban), nehéz fölfogás (Jolsván), szemsorvadás lobos folyam

után. Félheveny agyviz tünetei alatt, melyek mórral, vagy kisebb látzavarral, vagy általános aszálylyal, szemrekesz és edényhártyalob miatti megvakulással jártak, gerinczi merev és kórszerű rohamok után hetek havak multával halt el néhány Tiszolczon e bajban. Itt Ullmann tr. 12 gyermekén észlelte e bajt, kik néhány hónaposok — 12 évesek lehettek, éppen a kúteges hagymázjárvány idejében mart. közepén, midőn az Tiszolczon legjobban dühöngött és kiválólag a hagymáz látogatta családokban. Nehánynál ajki sömör volt, de kancsalítás vagy hagymázos rózacs soha. Négy már néhány napra elhalt, három pedig a főnebb leirt jelenségekkel járt idültebb agylobban jóval később.

Tornallya körül 8—10 esetenél többet alig észlelhetünk. A hosszszas kórtartam, a láznak némileg a váltóláz vagy inkább az alábbhagyó lázhozi hasonlata, csorvás bélhurutos szövödményei, de hörghurut nélküli jelentkezte s a ragályzásnak teljes kizárhatása e baj mellett: ha nem engedék is fölvennünk egyenesen Ullmann tr.-ral, hogy a baj lényegében hagymázos jellemű, de legalább beláttaták velünk, miszerint itt alig ha egészen egyszerű lobos folyam, hanem inkább valamely (a talaj és légkör bomlási terményekkel telt voltától függhető) gerj-félével szoros viszonyba hozandó baj forog szűnyegen, mely hasonló ugyan a hagymáz, váltólázhoz, azonban velők azonosnak elhamarkodás nélkül alig állitható előzetesen.

Jolsván magában 1865 máj. havától septemberig uralgott ez. Ludig tr. 8 gyermeknél és 5 felnőttnél észlelé. Amazok közül négy, ezek közül kettő halt el. Tornallya körül még mostanában (tél vége felé) is jött elő néhány hasonló eset.

A legközelebbi években néhány úri gyermeknél nehézkóros rohamokkal kezdődött és minden szellemi tehetséget csirájában elfojtó agyi táplálati zavar is fordult elő, a gerinczagy hasonló szenvedésével; mely vidékünkön magában is, de gyéren, előfordul.

Tornallya vidékén — az eskórtóli gyöngé elmüségét nem számítva — egy butát, 9 busongót, 8 örjöngőt, és pár iszákos sági rezgő rjben levőt jegyezheték meg. A megyei szegény betegek közt három ilyen emlittetik meg, három egyéb elmebajún kívül. De akad több néha vigkedélyü kóborló elmebeteg is, kik közül némelyik általános ismeretes. Tiszolczon Ullmann tr. rövid időköz alatt 7 rezgő rjet jegyzett föl, 3 egyéb téboly eset (Irrsinn) mellett. Ott a méhszen v (hysteria) a pórnők közt is elő-előjön (nálunk többnyire szivszorongás alakában ezek közt), urnőknél a szellemet leverőleg érintő külbefolyások és az azok ellenében minél csekélyebb ellenállásra képes kis lelki erő folytán jelentkezik sokszor e baj ro-

hama. Ennek valószínűleg a ferde irányú, leginkább a kedélyt beteges érzékenységekben tartó s egyoldalú nevelés, mely a test és önuralom gyakorlatát mellőzi s talán a sok példa általi elsajátítás is lehet részben oka, ha nem egyenesen az öröklés. Ehez járul az erős fűzködés is, mely egyéb bajok közt az arra hajlamosoknál, kivált a havi tisztuláskor okoz nagyobb alhasi vérpangást s izgalmat.

Jolsván 3 ö r j ö n g ö t jegyzett föl Ludig tr. mostanában, két-tónél átmeneti volt a baj, — a 3-iknál butaság is volt jelen már előbb. Rezgörj ott alig fordul elő; g u t a is ritkaság, z s á b a, e s k ó r szinte gyér.

A hülyeség, bárgyuság — cretinismus — kivált golyvával, sem a felsorolt vidékeken, sem Dobsinán nem honos. S i k e t n é m a is ritka, mind a mellett, hogy közel vérek közti házasság több helyen (péld. Dobsinán) szokásos.

9) Húgy- és ivarszervi bajok.

Ezek közt a B r i g t h k ó r érdemel különös figyelmet, mert péld. Tornallya körül legalább is 0,5%-át képezi az összes betegedéseknek, nem számítva a vörhenytől eredőt. Többnyire ez a vízkór oka, mely sok betegség utolsó kísérője. Ez okból támadva az, rendesen előbb-utóbb sirhoz vezet az illetőket, — néha csaknem gutaszerű tünetek mellett. A nyári, őszi, tavaszi hűs éji légkörben a nem ritkán nedves (legalább harmatos) fűvön hálás, fölhevült testteli leheveredés a szabadban gyakori előmozdítója lehet e kórnak a köznép közt, péld. pásztoroknál stb. Szinte úgy a váltólázsenyv. Olykor nehézkes (ecclamp-ticus) rohamokat kapott szülőkönél is fölfedezhetni a fehérsyenevizelest, — egy esetre emlékszem mind a mellett, hol minap ennek nyomát sem találhatám.

H ú g y k ö Tornallya környékén tíz év alatt egyszer a vesében, kétszer a húgyhólyagban észleltetett. A megyei szegény betegek közt is 5—6 év alatt csak egy pár, Dobsinán Tiszolczon pár év alatt egy sem jött elő.

V i z e l e t r e k e d é s húgyhólyaglobtól (péld. húgycsőtakár folytán) öregségi s egyéb okból szélhűdéses állapot miatt néha pöcsap alkalmazását igényli, bárha ritkán is.

H ú g y c s ő t a k á r férfiaknál elég gyakori. Így Tornallya vidékén 1,3%-on felüli, — köztük az ismert kimenetű esetek rendesen gyógyultak, vagy legalább javultak, ha sokszor makacsak voltak is. Az eseteknek mintegy negyedénél vele here, vagy mellék herelob

társult. Pár esetben dűllmirigylob által is kísértetett e baj. Lágyék-mirigylob, kigenyedés, vagy a nélkül is jött elő néha mellette.

Méh hűvel y t a k á r, mint ragályos baj gyéren jött kezelés alá. Gyermekeknél — tán mint ragálytalan — kivételkép szinte fordult elő.

A megyei főorvosi jelentések szerint előfordult járásorvosok jegyzeteiként húgycső t a k á r:

Egyes kerületekben	1855.	1856.	1857.	Összesen.
a rimaszombati kerületben	11	17	15	43
a rozsnjóiban	12	18	11	41
a tornallyaiban	12	5	4	21
a rima-brezóiban	6	6	2	14
a nagy-rőceiben	7	9	5	21
Összesen :	48	55	37	140

Ezek nyolcz állítólag nem gyógyult eset hián mind gyógyultak vagy javultak.

Rimaszombat környékén 0,8% körül volt a húgycső-takár, a megye szegény betegek közt 1,2%, a rabok közt 0,5%. Tiszolcz körül mintegy 0,7%.

Egyszerű ragályos fékély (lágý chancré) gyér volt, péld. Tornallya körül 0,3%. Rimaszombatnál szinte ily formán, a szegény betegek közt: 1,6%. Csaknem mind férfiaknál észleltetett, a gyógyulás eléggé gyors volt. Szoros határt e fékélynem és a keményebb féleség közt eleve nem vonhatánk mindig, azért ide sorolók a keményes, de utóbaj nélkül elmúltakat is.

A női ivarszervi bajok közt Tornallya körül, a méhlob csaknem 0,5%, — a petefészeklob annak harmada lehetett, és szinte ennyi a gyermekági lázas állapot is. — Idült méh h u r u t (fehérfolyás alakában) 0,3% volt, — a szegények közt 1%. A méh vé r z é s vidékünkön 0,6%. Többször elvetelés látszott itt szerepelni, péld. a gyermeköket még terhességek kezdetén szoptatóknál. Mert a hosszas, mintegy másfél évig, de sokszor jóval tovább is tartó szoptatás a köznép közt az újbóli terhessé-levés megakadályozása végett szokott jóhiszemüleg divatozni. Idült méh t ö m ü l é s gyéren jött elő. A méh i s z a m o t is gyéren mutatják be, azonban ugylátszik eléggé gyakori az, a gyermekági béli korai fölkelés miatt. A méhfibroid és a hüvelyes rész rákja ritkaság itt. A havi tisztulás rendellenességei mindennapiak. A havazás alatti vízbenállás soknál okozott halálos méh és hashártyalobot a köznép közt. A női b a j o k különben orvoslás

alá ritkábban kerülnek, mint bármely egyéb baj is, — és ha igen, ekkor sem eléggé jókor és kitartóan. Keletkezésök oka többnyire a gyermekágyi állapot alatti test nem kimelésben rejlik. Sok esetben utólag magtalanságra adnak alkalmat. Ezt előidézendő egy kondás hajdanta N. Csoltón neje a petefészek-kiirtást akként eszközölé, mint ezt sertéseken tenni szokta (vagy mint tyukoknál némely nő teszi), szerencsésen sikerült is e műtéte, de végette egy időre börtönbe került.

10) Szív- és mirigybántalmak.

A szív bajok Tiszolcz körül 1%-ot tőnek, mint billentyűhibák belszívrok, általános vízkór mellett köszöntött be miattuk a halál. Dobsinán ritkák, Jolsván pár esetben ütértömesz (embolia) okozta mulékony szélhűdést idéztek elő. Tornallya körül 17 eset billentyű-elégtelenséget észleltem tíz év alatt. Az ideges szívdobogás, és ugynevezett szív szorongás gyakori baj, emez nemcsak az úri rendű méhszerves nőket, de a szegényebb osztályukat is eléggé gyakran lepve meg, — ezeknél többnyire ijedelem után vérszegénységgel, vagy a nélkül is jelenkezhén. Néha ugyan az utóbbi gyomorzsárával is fölcseréltetik, — sok esetben különben kisebb fokát képezi az eskóros és méhszerves rohamnak. A szív szervi bántalmainál nem tapasztalám, általában inkább ideges (agyi?) bajok mellett jött elő.

Az érbajok közt sok a viszszerdag, kivált az alszáron; valódi golyvát pedig tudtommal alig észlelhetni megýénkben (A szegény betegek közt említetik négy eset).

A mirigybajok közt főemlítést érdemel (itt nem említve többé az emésztésszerű bajoknál érintett nagyobb vérmirigyeket: lép pet májat) a nyírkmirigyek gyakori, leginkább görvélyes, néha gümös lobos, máskor azonban érzéketlen daga, mely Tornallya körül 0,5 — 6%-ra tehető; a heveny-kütegek után szeret ez különösen támadni, de egyéb közeli lobfolyam a bőrön, takhártyán szinte előidézi. Péld. a nyaki kivált orri izzag jelenlétében, toroklobnál lép föl. Az előbbi esetben arc- és koponyaorbanáz által közvetve az életet is veszélyeztetheti. Sokszor kigenyed, körébe vonva a bőr sejtiszövetét.

A fültő mirigylob, melyet, ha nem járna többnyire nyírkmirigylobbal, jogosabban az emésztésszervek bajai közé lehetett volna sorolnunk, miként a nők szoptatás alatt leggyakoribb (csecsemőknél gyér) emlőlobja: 0,3%-ot tehetett Tornallya körül, — Rimaszombat körül 0,6%-ot, leginkább tavasszal fordult elő. Járványosan nem igen gyakran, de mégis uralog néha. Így Tornallya körül febr., márt, apr., máj. hóban 1862-ben jött elő szeliden, mialatt a Vályvölgyön számos

toroklobok mutatkoztak. Ekkor télen és tavasz kezdetén Rimaszombat körül is, sőt az egész megyében számos volt a főorvosi jelentések szerint (miként 1857. okt. havában is), — kivált iskolás gyermekeken, mérsékelt lázzal egész családokat megtámadva jelentkezett, némi ápolás mellett szeliden folyva le.

F ü g g e l é k e k.

A) Szülészeti adatok.

Az elvetelés, eléggé gyakori megyénkben, különböző okok miatt péld. szoptatás-, sápkór-, láz-senyvtől stb.

Tiszolczon a pórnö ülve szeret szülni. Ugy ott, mint általán a megyében már a szülés utáni első napokban, legfőlebb egy hétre dologhoz lát, csakhamar fölkelvén, — étkezésében nem tekint választékoságot, sőt pálinkát is bőven iszik azonnal. Hamar, (egy hétre már) imára jár, hidegben és jó távolra. Ennyit elég itt megemlítnem a nép közt e részben még számosb ártékony szokásokból, — melyek az új szülött gyermekekkel bánásmódnál sem kevésbé számosak.

A főorvosi jelentések közt gyakran állítatik a szülő s gyermekágyas nők nehéz kóra (eclampsia), — állítólag sok esetben szerencsés kimenetellel végződött az, érmetszés, langyos fordó után stb.

A méhlepény művi eltávolítása tán. leggyakoribb szülésszi műtéteink közül, — aztán a lábra fordítás, — szülfogó alkalmazása, — bárha mindezekre gyéren van szükség. Haránt fekvés miatti magzateldarabolásról csak egyszer tesznek említést a legközelebbi tíz évről szóló főorvosi jelentések. Nehány előfekvő méhlepény és pár medence szülékület is észleltetett. A gyermekágyi láz nem gyakori, sokszor jó kimenetű.

B) Mérgezések.

Tornallya vidékén légygomba, karpátcepppek (vilany) és bor-szesztől 3—3 mérgezési esetet észleltek, — egyszer karpátcepppek után, melyek nálunk váltóláz ellen a nép által — mint olcsó szer — a legközelebbi években igen gyakran alkalmaztattak, halálozás is történt. Nadragulya, belénd és csodafa (datura stramonium) magvaktól, dohánylétől (pipamocsoktól) leginkább gyermekek közt, — kénsav, ólomczukor, körisbogártól is támadt leginkább esetlegesen baj.

A kobalttal dolgozó bányászoknál Dobsinán az idült mirenymérgezésnek egy neme szokott, mint sajátlagos helyi betegség, előfordulni. Ezt Fehér Nándor tr. következőleg írja le:

„Ezen, a nép által kéklénykórnak (Kobalt Krankheit) nevezett bántalom legjobban föltűnik azon serdülő korú bányásztanulóknál, kik a kéklényérczet törik, és minősége szerint osztályozzák (Scheiden). Ők a káros hatálynak leginkább vannak kitéve, s ellene koruknál fogva legkisebb ellenállásra képesek. A baj tünetei következők:

Bizonyos idő múlva a kéklény-munkás kezén és lábán leginkább az ujjak egymás felé néző oldalain, körülírt pir és fekély támad, látszólag magától, — ez kerekded idommal, szennyes szalonnás alappal bír, és rendesen lencse-borsó nagyságú. Tisztántartás és nyugalom mellett ily felületes alakában gyógyulásnak indul, ellenesetben mélyebben harapózik, bárha nem az izomrétegen túl. Máskor csak az ujjak vége dagad meg, és néha körömperczlob támad, — vagy pedig meg-orbánczosodik a hereborék, melyet néha valódi herelob követ; — majd ismét a külör és az ajkak lobosodnak meg környezetükkel együtt orbánczosan, ez alatt többnyire hurutban szenved az orrtakhártya, néha rágó fekélyekig fokozódva. A szöveti folytonosság miatt (talán a belégett és lenyelt portól is?) rendesen leterjed a hurut a többi takhártyákra is, — gégehurut, rekedtség (reggeli hangtalansággal) ekként támad a munkások közt, sőt hörghurut és tüdőlob is, — veleszületett és szerzett tüdőgümösödésrei hajlam esetén e baj is siettetik. Midőn a hurut a gyomor és bélhuzamra terjed el, szenved miatta az emésztés, és áthasonítás, és vele az egész tenyészeti élet. Az emésztési zavarok gyakran bélzsábjával vannak egybekötve, s csúzos izom — és tagfájdalmak sem ritkák a betegség e fokán.

E baj előre-haladott szakában a beteg következő benyomást gyakorol a vizsgálóra: Bőrszine fakó, bőre fonnyadt, száraz, alattai zsírköt-szövet nélkül, — szemei beesvék, általában sovány elgyöngült, izmai, taghajlatai fáznak, — láztalan tüdő-gyomor hurut jelei s nyomott kedélyhangulat kíséretében.

Ezen kórtünetek kútfeje a kéklényércz, mely kéklény és ályon (Nickel) kívül 41% mirennyt tartalmaz. A mirenny ércz lefejtése, különösen zárt légkörbeni porrá zúzásakor nagy mennyiségben illan el, érinti mind a test külrszeit, mind a levegőben szétterjedvén, vele a légző szervekbe is eljut.

Ez idült mirenymérgezés gyógyítása okának mellőzésében rejlik, melyet az illetők igen jól tudnak, tapasztalatilag gyakorlatba is vevén. A bányászok ugyanis nem soká dolgoznak valamely dús kéklénytartalmú helyen, hanem gyakran munkát cserélnek, sőt néha egészen el is hagyják azt. Csupán így lehetséges évekig dolgozniok egy

kékleny bányában a nélkül, hogy a betegség pusztító végtünetei közöttük gyakoriak lennének.

Igen meglepő, hogy a gyógyítás másik főeszközét, a tisztántartást eddig teljesen elhanyagolták, — nyilvános meleg fürdő Dobsinán nem létező, mely képes volna a testhez oda tapadó mocskot lemosni, s a már fölvevett mérgező bőrparólgás utjának eltávolítását elősegíteni.

Orvostörvényszéki s rendőri töredékes adatok és észleletek.

Nevezetesebb esetek és némely megjegyzések meggyénk közegészségügye állásáról.

Az orvostörvényszéki esetek közt a fejsértések nálunk leggyakoribbak, átalán számosak, többnyire bottali verekedés eredményei, azért szerencsére ritkán, — bárha mint alább látható, nem egyszer — életveszélyesek. 1855-től 1861 végeig a nagyrészt nem egyöntetű s kissé hiányos, mert nem mindig egész évről (péld. 1860-ból csak $\frac{3}{4}$ -ről) vagy nem az egész megyéből (péld. 1861-ből feléről) vett főorvosi adatokból az vehető ki, hogy eddig mintegy 1100 sértés közül 850 könnyű, 200 súlyos, 40—50 pedig halálos volt. 1862 elejétől pontosb egybevágó adataink lévén az egész megyéről, ide foglalva a nevezetesebb rendőrieket is. Paczek tr. megyei főorvos szerint:

előjött	összesen	könnyű	súlyos	életveszélyes	halálos	Megkísérlet mérgezés	Törvény- széki	Rendőri	Öngyilkos- sági eset	J e g y z e t
s é r ü l é s						bonczolat				
1862-ben	275	224	28	4	19	1	19	21	5	* A vizsga- eredménye ne- hányánál nem- leges.
1863-ban	263	222	30	2	9	—	26	24	12	
1864-ben	264	227	30	3	4	—	22	31	16	
1865-ben	289	223	54	6	6	—	22	28	9	
Összesen :	1091	896	142	15	38	1	89*	104	32	

Öngyilkosok közt ez utóbbi négy évben következő halálnevek fordultak elő :									
Fejbe- lövés	Akasz- tás	Vizbe- fulás	Torok- átmet- zés	Kés azívbe szúrása.	Meg- égés	M é r g e z é s		Összesen	
						gyúfával	tömény kénsavval		
8	22	2	4	1	1	3	1	32	

Az előbbi években néhány önfelakasztás, egy-egy gégeátmetszés, hasátdöfés voltak a kiváló halál-okok öngyilkosoknál.

Paczek tr. szerint az 1861—65-ben tárgyalt halálos sérelmeket következő rovatokban mutathatjuk ki:

A halál legközelebbi oka volt	összesen	Halálos volt			A sérülést okozta:							J e g y z e t
		föltétlenül	történetes.	egynileg	szúrás	vágás	lövés	fejbeütés	zúzás	megfojtás	verés.	
Agyacsseb és agy-nyomás	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	
Agy- és tüdővizenyő	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Agykér és agylob	2	—	2	—	—	1	—	1	—	—	—	
Agylággyulás	2	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	
Agyrázkodás és lob	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	
Agy-guta	3	2	—	1	—	—	—	1	—	2	—	
Agnyomás (vérömlengés)	12	11	—	1	—	1	—	11	—	—	—	
Agyzuzódás	2	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—	
Agytályog	13	11	2	—	1	7	1	4	—	—	—	
Nyakgerincz-sérülés	2	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	
Tüdő s májlob	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	
Tüdőtályog	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	
Hashártya- s béllob	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	
Megfülés	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
Elvérzés	13	9	4	—	2	7	4	—	—	—	—	
Genyvér	2	1	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
Ujszülöttsikkasztás	21*	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen : 79 40 15 3 4 17 8 22 4 2 1 1												

* Ebből 8
bebizonyult,
13 — nem.

J e g y z e t. Tehát 47 esetben fejsértés volt a távolabbi halálok, mely 27-szer föltétlenül halálosnak nézethetett. Legtöbb fejbeütés és vágás fordult elő. Többnyire utóbajok, de elégszer elvérzés is idézték elő a halált.]

A véletlen halál nemek közül a kútba (1) vízbefulás (6), szengőzben való megfülés (1855-ben egy pár), bölcső kötélérei felakadás megfúlással (1), leforrázás több esetben, elégs (2) szülők gondatlansága miatt gyermekeknél, gyufátóli meggyulás (1, 1858-ban), megfagyás (3), zúzó malom kölyüje alá esés (1), magasról lezuhanás (2), bika általi átdöfetés (1), agyonnyomás — gyermekek 2-szer — szekérrel feldülés (1), villámsujtás egy pár, szinte ennyiszor fa általi agyonütetés, egy-egy esetleges lövés, ütérdaGREPEDÉS, ijedés (izzadmányos agylob), vagy ötször ittasság alatti, vagy a nélküli guta, pár tüdőlob, stb. említendő meg példa gyanánt mint olyanok, melyek rend-

őri bonczolásra adtak alkalmat az előbbi (vagy öt év alatti — 1855—60 képezte —) időkörben. Az új szülöttek közt kiválóbb halálokokúl, magzat elhajtás, elvetélés, gyermekkitevés és szétmarczongoltatás, a szükséges segély elmulasztása, péld. a köldökszínór le nem kötése miatti elvérzés, vizes dézsába fulás stb. lön egyszer-kétszer megjegezve az akkori főorvosi jelentésekben, bővebb részletezés nélkül, még a törvényszéki s rendőri bonczolatok sem levén elkülönítve azokban, — minthogy nem mindig egy modorban és azonos utasítás szerint készültek.

A víziszonyról is itt teszünk említést. Ennek legtöbb esetét embereknel 1855-ben lehetett észlelni, midőn Baradnán az akkori rima-brézói kerületben 12 egyént mart meg dühös (szuka) farkas, kik — kitörvén rajtuk a víziszony — a rimaszombati megyei kórházba kerültek, hol 7 közülök el is halt, míg a többieket (leginkább meghalni?) haza bocsáták. 1858-ban Rosnyón is egynél, 1861-ben Uzapanyitban egy cigánynál tört ki e baj, mindkető elhalt, miként szinte ez évben Kálósán is egy asszony. Erre nézve az nevezetes, hogy ugyanazon eb által ketten marattak meg, — ő, kinél semmi óvó eljárás nem vétetett igénybe, s egy királyi cigány, kinek sebe harmadnapra ki lön étetve tömény légsavval és vagy hat hétig nyitva tartott, míg ő belsőleg vigasztalóul napjában kétszer venni rendelt $\frac{1}{8}$ szemernyi nadragulyavonattal szereltetett. Ez minden baj nélkül maradt. Hasonló óvó rendszabály többször igazolta magát a megyei főorvosi jelentések szerint is. 1863-ban 44 napra a marás után tört ki a baj egynél, ki 32 órai kín után a pelsőczy megyeházban halt el, — mint 1866-ban egy gyermek Sankfalán.

Az elmebetegekre eddig orvosrendőrileg kevés figyelem volt fordítva, legfőlebb a közbiztosságot veszélyeztetőkre.

Az orvosrendőri felügyelet a gyógyszerházakban leginkább azok évenként ősszel szokásos pontosb megvizsgálása által gyakoroltatik.

A falusi tanulatlan nagyszámú bábáknak — legálább megyei orvosok vagy bábák által kivihető — némi oktatására is kevés gond fordittatik már. A kuruzslások terjedése napi rendben van és gát ellenökben nem igen szokott vettetni.

Az orvos személyzet egészben, a magán orvosokat sem véve ki, járványok, péld. hányzékélés esetén igénybe szokott vétetni, — szintűgy a védhimlő-oltásoknál és előbb — 1850—60-ban — a törvényszéki bonczolatoknál is — azonban vagy elegendő díjazás nélkül, vagy csak sok utánjárásra megkaphatott díj mellett, mely különben

akárhányszor, mint elévült illeték, meg is tagadtattott, daczára a büntetés terhe alatt követelt szakértői munka szabályszerű teljesítésének. Az ilyesmihez szükségelt pénzalap hiánya okozza tán, hogy általában el van hanyagolva szinte a már néhol (péld. 1857-ben) életbeléptetni kezdett halottkémlés, kőhölgyekrei ügyelet, — kik a megjegyzett évben a városokban legalább hetenként rendesebben vizsgáltattak és ha ragályozva voltak, magánházakban rendszeresen gyógyítottak; a mi ugyan nem lehetett így sem oly eredményes, mint kórházban lett volna. A hűskémlést mostanig csak az izraeliták teljesítették rendszeresen; — kiknél másrésről a korai temetkezés divatos, mint országos törvényeinkkel össze nem egyeztethető rossz szokás.

A vásárokon a fazekasok, marhákra való gond mindinkább ernyedtebb; az utóbbiak végett legfőlebb egy baromórvost tart a megye, nem véve számba a gazdaközönség nagyobb szükségletét. Az élelmi szerek, a közintézetek, péld. börtön, iskola, egészségi tekintetben nem igen vizsgáltatnak meg, azért türelik péld. az utóbbi kútja mellett közvetlenül az árnyékszék stb. míg egyszer hányszékelés, hagymáz, vagy vérhas tömegesen nem pusztítandja el az iskolás gyermekeket.

Általában a közegészségi rendőrség megyénkben is, miként egész hazánkban bölcsőjét még nem hagyá el. Például nincs figyelem arra: egészségesekek-e az egybekelendők, nincsenek elegendő számu tanult szülésznök; az újszülöttek és szülönők e miatt sok esetlegnek vannak kitéve, a mellett hogy a csak most szült nőket korán engedik templomba járni, kik szülötteiket csakhamar távolra is hordatják télen-nyáron keresztelésre; a gyermekek testi képzésére s életszükségletére alig fordítanak gondot népiskoláinkban, hová sok helyen szomszéd faluból jár tél idején is az apró tanulóhad; — azok aránylag sokszor szűkek, sötétek, szellőztelenek, minden életkoru gyermek számára csaknem egyenlő asztalokkal és székekkel látvak el, melyekben a gyermek csaknem egész nap, kivált télen görnyedten ülni kénytelen. A börtönök rendesen minden bírálaton alóli helyiségek, — a hagymáz, súly fészkei. Bennök jártában kapta el 1847-Pelsőczön a hagymázt a jeles Kósa tr. megyei főorvos, és a Tornallyán akkortájtban putnoki járásorvosi minőségben lakott Ballus tr. Mindkettő el is halt miatta. De a tisztaságra általában kevés a gond egyebütt is. Fördőnek pl. sokkal többnek kellene lennie. A borszeszárulás nagyban divatozván, egyre terjedni látszik az iszákosság és erkölcstelenedés is, melyek a szellemi részt szennyezik be, s ezzel is korcsosítják az újabb nemzedéket. Ehhez járul az életet és egészséget veszélyeztető ártalmasabb tényezők semmibe sem vevése. Péld. minő szűk, ingadozó, karfátlan, magas gyaloghidakon kell átjárnia a népnek, péld. Királyi-

nál, Méhinél hátán teherrel, — mily kevésbé vannak a szűkebb meredkszelü országutak ellátva karfákkal stb. Erre úgy látszik semmi gond nincs — Császár ő felsége itt járta óta — rendőrileg. A táji vagy járványos betegségek keletkezésére s tovaterjedésére is mily kevésbé iparkodik gátlólag hatni, kivált emberek közt az orvosi rendőrség! Hány mocsárt szárítanak ki, hány állóvízes vidéket árkolgatnak el czél-szerűen, hány falu melletti kenderáztató tavat temettetnek be, hány helyen választják meg az építkezésre alkalmas szilárd talajt, — tiltják be a bűzhödtt kút vize használatát, különítik el a ragályos bajokban szenvedőket szigorúabban?

Különösen mennyire becsüli a hatóság orvosait, kik a közegészségügyet képviselni volnának hivatva? Van-e méltányos fizetésök? ki vannak-e szabatosan jelölve teendőik, nem halmoztatnak-e túl néha, péld. marhavész esetén, midőn baromorvosok többen kellenének; nem alárendelt-e — a bennök föltételezett képezettséghez nagy igény mellett is — állásuk, — nincs-e e miatt önkéntes tevékenységi buzgal-muk is, — melyet kitüntetéssel, előremenetel reményével fokozni kel-lene — megzsibbasztva? Mindez oly kérdés: melyre könnyen megfe-llelhetünk, mind megyénkben, mind egész hazánkban. Azonban ez, a remélhető önkormányzat, szabad társulás és verseny mellett jövőre mind kedvezőbbre fordul, jobb irányban alakuland át saját igyekeze-tünk mellett.

De hogy tárgyunktól messzire ne térjünk, itt még főkép a véd-himlőről kell pár szóval külön megemlékeznünk.

Védhimlő-oltás.

A védhimlő oltás hivatalosan általában elővételik évenként me-gyénkben is, leginkább a tavaszi és nyári hónapokban. Csak ritkán és különös kívánatra folytattatik némely orvos által télen át is (kicsiben), ősszelre pedig inkább a hanyagabbaknak marad oltani-valójuk. Mert (valljuk meg) e részben is zsibbad mindinkább a tevékenység. Ugyanis mig itt péld. 1860-ban mintegy 6000 oltatott be sikerrel, azóta 4—5 ezer-nél bajosan oltottak be többet évente. Ennek oka főleg a napi- s fuvardíjaknak a 10—14-re mehető oltó-orvosoktól megvonása miatti kisebb oltási buzgalom. Mintegy 5—600 o. é. ft. meg van ugyan évenként ily uti költség leszámításával gazdálkodva, de ezer oltatlanul maradt kisded meghimlőzés veszélyének kitéve, tehát ugyanennyi élet kockáztatva ez által. Hány halt el ezek közül himlőben, kivált me-gyénkben, kinek életbenmaradása a munkaszerezte tőkét szaporithatta s visszapótolta volna az államnak idővel érlette kiadott filléreit. Külön-

ben nem is igazságos, hogy midőn adónk nem fogyott, ily ügyben csak hazánk szülötteinél takarékoskodnak *).

A nyomorult fogat, melyet a megye 1861-diki határozatából a helységek adnak, ha ugyan adnak, nem idején, általában rendetlenül szolgáltatván ki: elkésésre, az oltó orvos részéről kedvetlenségre s az oltás föl-fölakadására ad alkalmat. Kissé — elfoglaltabb magánorvos 10 $\frac{1}{2}$ krnyi minden egyes sikerrel oltottért eső díj miatt nem igen hagyhatja ideje egy részét veszendőbe menni, biztosb jövedelemforrással kínálkozó orvosi gyakorlatára nézve. Azért nem örömet foglalkozik oltással. Ennek egész terhe ez okból nagyrészt a járásorvosokra nehezül, kik különben is nem egyszer igen el levén foglalva, ha kissé könnyelműebbek, elhagyják síklani a gyermekből gyermekbe oltathatás alkalmát, számtalanszor. A száraz, vagy hirtelen szedett, tehát vigyázatlan bepecsételéskor nagyobb meleg által nem egyszer fertőtlenített, vagy részben nyitva hagyott üvegcsébe rejtett oltóanyag, melyet e miatt többször használnak sikertelen. Ezért gyakoribb 1863-tól fogva mindinkább a satnya himlőképződés és a sok sikertelen oltás. Pedig ez nincs is mindig híven bevallva a rovatos kimutatásokban, kitudása nem is lehetséges az utó-szemle nélkül, a mi bizony sokszor elmarad, a csekély díjazás miatt, — valamint az újra oltások is, melyeket lelkiismeretesb orvos soha el nem mulaszthat. Most még, az azelőtt himlőjárványok idejében óvó rendszabályúl alkalmazott bármely időszakban elő-elővenni szokott tömeges oltás sem divatos. Ehez a nép ellenszegülése is járul, mely okozza, hogy midőn 30—32 oltás képesből kettő oltatlanul marad, — ez csaknem felényinél történik betegség, mint inkább meg nem jelenés miatt, mert maguk a birák is ritkán gondoskodnak eleve arról, hogy minden oltásképes, a kijelölt helyre kellő időben megjelenjék. A gyermekökből oltást is legtöbbször ellenzik. A betegségek közt a heveny kütég (péld. kanyaró 1858-ban Rimaszombat, Rozsnyó táján) volt a védhímő oltás hátráltatója nagyban.

A hasznos házi állatok bajai.

Ezek közül a leginkább rendőri észleletek és intézkedésekre nézve megyénkből következőket jegyezhetünk meg:

A tyúkdög több év óta uralg a putnoki járásban, állítólag májelfajulástól függve.

A lovaknál leggyakoribb a (juhoknál is eléggé gyakori) rüh, úgy hogy miatta 1857-ben az akkori Tornallyai kerületben álta-

*) Mig a Lajtán túl az oltó orvos előfogat- és napdíjban is részesül.

lános lövizsgálat is tartatott szükségesnek. T a k n y o s s á g és b ő r f é r e g nem igen gyakori baj lovaink közt. Rendesen agyon lövetnek, vagy üttetnek, leszúratnak az ilyenek. Majd minden évben van itt ott eset erre mégis.

S e r t é s e k n é l a torokfájás, sokszor croup és fenés torokgyík alakában, péld. előjött 1856-ban Rédován auguszt hóban, 1857-ben Ochtinán nyárban, 1858-ban Balogfalán, Péterfalán (jul.) a száraz időszakban, esőzés után elmaradván, Rimaszombatban, Rozsnyón aug. hóban. Előjön a nyaki mirigygyenedés szinte eléggé számosan, a borsókás hús is észleltetik néha leölésökkor.

Kutyáknál az e b d ü h gyakori, 1863-ban ebmarástól malacz is veszett meg. Rendesen agyon lövetnek jókor a dühös ebek, — kár, hogy — miután veszettségök nincs mindig megállapítva, midőn embert megmártak, nem igen van szokásban a megmárt egyén érdekében ajánlható fontosabb megfigyelés végetti elzáratásuk. A kutya nálunk különben nagyon is sok, szájkosár nélkül járkel, gyakran igen harapós az egészséges is, kivált félre eső helyeken péld. a juhászeb.

A j u h o k k ö z t az alább említendő juhvészen kívül, a himlő leggyakoribb, tömeges oltással és a beteg állatok külön zárásával szokott tovább terjedésének eleje vétetni. Többnyire szelid, inkább szórványos, mint járványos, az 1865-iki járvány alatt oktob. deczemb. hóban Baradnán és Polomon a ratkai járásban 745 juh-létszámból 658 betegült meg, 517 meggyógyult 141 elhullott. A j u h m é t e l y mindennapos Imolán és Alsó-Szuha vidékén, kivált nyári s őszi esőzések idején, tehát tájkórul vehető.

T e h e n e k n é l a vérvezelés, tavasszal és nyáron péld. Csetnek, Rimaszombat, Rimabrézó körül majd minden évben (kivált 1857—58-ban) fordult elő. A s z á j é s k ö r ö m f á j á s külön vagy együtt, többnyire szórványos baj az egész megyében, egy vagy más helyen (1861, 62, 63-ban több volt). Ispánmezőn és Ujvásáron járványkép lépve föl 1862 sept. okt. havában 31 udvaron, bennök 260 marha létszámból 129 betegedett meg, de mind felüdült.

L é p f e n e előfordult a szarvasmarhák közt 1856. Sebespatakon junius hóban, 1857-ben Tornallyán egy udvaron, 1858-ban szűk legelő mellett Rimabrézón, Rimaszombat körül junius julius havakban, — 1859-ben Tót-Pokorágy, Lucska, Rimabányán, 1860-ban Balogon, hol állítólag a sertések is benne szenvedtek. 1855-ben Imolán ez okozá a marhadögöt, midőn ez év vége felé 100 darab közül, mely mind benne volt, 25 elhullt miatta egy hónapnál tovább huzódó tartama alatt. 1862-ben Hosszúsúzon volt pár eset embereken pokolvarat okozva, mi-

dön levágatott és fölhasználtatott az ily marha. Nálunk ez gyakran megtörténik a nélkül, hogy a hatóság értesülne felőle. Dobsinán tüdőlob volt néha a tehenek közt (1854), Rozsnyó környékén pedig férges tüdővész (1853).

A keleti marhavész nagy és öldöklő kiterjedésének elkülönítesseli gátlásában, sajnos, hogy az azt szárazságtól föltételező nép nem örömet nyújt segédkezett. Először 1862 jul. 25-dikén tört ki az Szentkirályon, hol okt. 12-kén lehetett csak megszüntét kinyilatkoztatni (21 napra a betegedések utolsójának megszüntével). Ide Ongáról Abaujból hurezoltatott be. Kevéssel itteni elenyészte után Kerepeczre Kúnhegyesről juhokkal hozták el a bajt, innen egy cséplő — ki dögöt húzni segített — saját teheneire vitte át Kövecsesre, hol az illető ölon kívül tovább nem terjedt, bárha a benne levők elhullottak. A Kerepeczről tovább — Kelecsénbe — vitt juhok oda is elterjeszték a bajt, honnan Zubogyra az esett marha husát állítólag cigányok csenték el, kiktől a csontokat ebek hurezolták szét. Szinte Kúnhegyesről került juhok vitték Sajó-Gömörre is, hol a volt földes-uraság juhai közt mutatkozván előbb a baj, egyik sajó-gömöri lakos juhaira ment át, — midőn ez, a magáéit, a juhászszal egyetértve, titkon az uraságéihoz csatolta. Saját juháról kapták meg szarvasmarhái ily módon azt. A többi helyen e baj tovább terjedési módja kikerülte figyelmünket. Méhibe is külön forrásból, az alföldségről hozták egyenesen a marhavészt. A meglehetősen szigorú helységzárlat mellett 1863-ban ápril 24-kén nyilvánított ki teljes megszűnése, az 1862 okt. 21-kén a putnoki járásban Kerepeczen kiütött, és 25-kén hivatalosan meghatározott két járási járványnak, (mely a főorvosi jelentésekben együvé hozatott). Utósó esetek voltak ekkor a felső járás Miglész, Nagy-Rócze, Jolsva, Vizesrét nevű helyein. 1863-ban jun. 15-ke körül Mező-Keresztesről Simonyiba hozatván be, gyorsan elterjedt e baj, miután előbb már ápril hótól kezdve szabad kezdett tőle lenni megyénk. Simonyin kívül a serkei járásban, Tót-Zab ar, Dobócza, Várgede stb. szenvedtek, összesen 14 helység itt, a kishontiban Tiszolcz és közép Bakti pusztá, a ratkóiában Ratkó, Bisztró, Uzapanyit, Felső-Alsó-Balog, a putnoki járásban 17 helység (egypár pusztát is beleszámítva), a felső járásban 21 helyen volt ez ekkor. 1864-ben eleinte a felső járás néhány községében uralgott, Rédován jun. 19-én megszűnt, — jun. 29-én Oláh-patakon újra fölmerülve, végződött végkép Jánosi-ban 1865 január 13-án a serki járásban. Ebben négy, a kis-hontiban három, a ratkaiban két, — a felső járásban három helyen jelent meg. Egybevetve mind a négyrendbeli járványt:

1862-ben Szentkirályon 220 marha közül 29 lett beteggé, 19 elhúlt, 6 gyógyult, 6 beteg agyon veretett.

1862, 63-ban, a nevezett helységekben összesen 2998 marha közül 119 lett beteggé, 66 elhúlt, 47 gyógyult, 6 beteg agyon veretett.

1863-ban csaknem egész megyénkben 23,398 marha közül 4493 lett beteggé, 3028 elhúlt, 1077 gyógyult (146 beteg, 242 gyanús).

186 $\frac{1}{2}$ -ben 4329 marha közül 599 lett beteggé, 273 elhúlt, 303 gyógyult, 23 beteg agyon veretett.

1862—65-ben összesen tehát mintegy 3800 szarvasmarha veszteséget okozott a keleti marhavész-járvány megyénkben csaknem 31 ezer marhalétszámból, mely ezer marha közül több mint 122 darab veszteséget tehet. A megbetegedettek közt (5240-ből) ezer közül elhulla összesen 647 (3386) természetes uton, agyon veretett mintegy 72 (423), fölgyógyult 281 körül (1463). 2,2 elhullt és agyonvertre jöhetett e szerint egy gyógyulás-eset (mintegy harmada a betegeknek.) E baj ellen bárha többnyire elkésve, főleg az elkülönzés vétetett elő, hajdanta Kósa tr. az oltást kísérle meg egy járvány alkalmával elég szerencsével, most a lebunkózást használák inkább, csakhogy későn.

A juh vész a hivatalos adatok szerint (melyek aligha teljesek főlebbi jegyzeteinkből ítélve) 1863-ban jelentkezett mind az öt járásban július közepétől 1864. febr. 22-ig, a juhok 27 $\frac{1}{10}$ -át megtámadva s ezek 84 $\frac{1}{10}$ -ánál többet megölve, a gyanús agyonverettek itt nem számíttatván. A szerki járásban Tót-Zabar, Csiz, a kis hontiban Tiszolcz, a ratkaiban Ratkó Bisztró; a putnokiban: Aggtelek, Putnok, a felső járásban Polomka, Sumjác; és Fekete-Lehota valóának góczai. Mindenütt a marhavész társbajául fordult elő, a veszteség 3571 darabot tön (38 $\frac{1}{10}$), ugyanis 9423 létszám mellett 3471 megbetegült, — ezekből 597 gyógyult, 2866 elhullt, azonkívül agyonszeretett 8 beteg és 697 gyanús.

III. Adalékok

a megye korábbi járványai történetéhez.

Bartholomaeides László 1806—1808-ban Gömör-Kis-Hontról irt helyrajzi munkájában a dögvészt — pestist — említi régebbi adatok nyomán, mint olyat, mely a 17-ik század utófelében és 1710—11 körül különösen Ochtina környékén dühöngött. Továbbá ugyan ő emeli ki, hogy a bujakór 1700 körül a falukat sok helyen keresztül kasul járta, mintegy járványosan, a nélkül hogy szaporította volna a halálózásokat. Már ő megjegyzé azt is, hogy a lázas bajok különösen a vá-

tól azok nemcsak gyakoriak, hanem sokszor előidézői a vízkórnak is megynben, még annak fölvidékén is.

A himlő az emberiség ezen előbbi századokbeli egyik ostora, a putnoki járásban számos volt a mult század 7-ik tizedében Bejében, 1773-tól pedig Felső-Szuhán, Tornallyán ismételtén 1786-ig, szintűgy Csetnek táján 1786-tól e század elejére terjesztve ki csaknem éven tei pusztításait. Rozsnyón is állítólag mintegy ötödét ölé el a kisedeknek, a felső járásban átalán uralgva a 18-ik század két utó tizedében. A tehén-himlővel oltás csak a jelen század kezdetén lön valóban megkezdve. Bartholomaeidesként addig az volt az oltonyzás módja a nép közt, hogy a szelidebb bajúnak gondolt himlőshöz elvivék az anyák gyermeköket, ágyába fektették, vagy ruháját adák rá, vagy a pörköket adák be poralakban. Századunkban előjött a himlő putnoki járásunkban 1817-ben Zádorfalán és Imolán, hol miként Sajó-Kesziben is 1812-ben sőt 1823-ban is számos volt. 1822-ben Alsó-Szuhán, ugyanitt és Aggtelken 1829-ben, Sajó-Gömörön 1823 és 29-ben, 1823, 24-ben Hanván, 1823-ban még Királyi, Tornallya s Zubogyon is, 1824-ben Beretkén, hol 1854-ben is gyakoribb lön. 1842-ben Tornallyán kívül Zádorfalán, Hubón, Keleméren, itt 1840-ben is. Ez időtől mindig gyérebbe volt e baj a későbbi időkig, — ennek oka kétségkivül a védhimlőoltás nagyobb mérvű elővételében rejlik, — miként a legközelebb számosabb hasonló esetek ujra ennek kevésbé szigorú kezelésében találják megfajtásokat.

A vörheny és kanyaró, melyek az anyakönyvi adatokban nem igen különítvék el egymástól, a mult század vége felé s jelen századunk elején rendesen a himlőjárványokat előzték meg és követték Gömör megye felsőbb vidékein. A putnoki járásban is uralogtak ez időben olykor-olykor (péld. Tornallyán, Szuhafőn). Egyébként itt gyakoriak voltak e század egész első felében is, péld. 1817, 41-ben Keleméren, 1842-ben Recskén, 1853-ban Felső-Alsó-Szuhán, 1834, 41, 48, 49-ben Tornallyán, 1842, 54-ben Zubogyon stb. A kanyaró 1853, 54-ben — bárha inkább szórványosan — mutatkozott egész megynkben a főorvosi jelentések szerint is, kivált a rozsnyai csetneki völgyben; — a dobsinai Garan-Murány völgyön febr. jun. ban 1853 a vörheny Pelsőczig terjedett le. Halálozást ezek gyakran okoztak, mert ezen adatok is nagyrészt halottakról anyakönyvekből meritvék.

Vérhas a mult század két utó tizedén Ochtina körül csaknem minden harmadik évben uralgó volt, átalában a rozsnyói, csetneki, murányi völgyekben és népiesen szerencsésen gyógyítottatott, bor, fűszerlélekkel stb. A putnoki járásban néhol gyakrabban elő-előjött már ek-

kor is, péld. Szuhafőn 1775—81-ben, 1825-ben Zádorfalán (aug. szeptember hóban), Keleméren, hol 1850-ben is volt, — 1826, 29-ben Hanyván, 1827-ben Hétfen, 1854-ben Ragályon (jul. okt. legtöbb gyermekhalállal) és Tornallyán. Az utóbbi helység kivételével, hol csakis a malomutcza esik nedvesebb tájra, közel a Sajóhoz, — a többi nagyrészt alantabb fekvő vizenyős talajon fekszik. Némelyikökben a hagymáz, sőt a hányszékelés is annak idején kedvező tanyára talált.

Hagymáz-esetek jegyezték föl a putnoki járásból Tornallyáról 1830, innen és Királyiról 1847, 48, 52, 53, 56-ból, Keleméren 1839, 48, 51-ből; — 1847, 48-ban a garami völgyön éhség idézte ezt elő állítólag, nagy halálozást okozván. Tornallyán állítólag a víz mellé szorult (akkor még általa el nem hordott) czigánysoron uralgott. A pelsöczi rabok közt is sokan voltak benne s egy megyei fő s járásorvosra is halálos bajt ült etének át, mint már említők. Sajnos, hogy az 1847⁸-ki nagy hagymáz járványairól hivatalos öszletes kimutatások nem találhatók. A lelkészektől időközben kapott néhány adat Kiss tr. kezébe kerülván, általa főlebb értékesítve lön.

A keleti hányszékelés — cholera orientalis — melyhez hasonló szelidebben mint a gyomorbélhurut alakja, olykor nálunk is észlelhető nagyobb váltólázjárványok idején nyáron, — a nagymélt. magyar kir. Helytartótanács levéltárából hozzánk juttatott adat-töredékek nyomán: 1831. jul. hava elejétől aug. hó 15-ig uralgott első ízben megyénkben átalában; — kisebb mérvben, bárha egyes helyeken számosan előfordult ezen heveny járványos fertőzési kór 1849-ben is több helységben, péld. Sajó-Gömörön (oroszok által behurczolva), — második nagyobb járvány 1855-ben volt, midőn megyei levéltárunk lehetőleg teljes adatai szerint junius hó 10-kén Szelczén az akkori rimabrezói kerületben föllépve, egész október hóig megtartá járványos jellemét.

1831-ben, 128 községben 81,951 lakos közül 5182 lön beteggé, 3027 fölgögyült, 1293 elhalt.

1855-ben, 144 községben 92,892 lakos közül 3563 lön beteggé, 2099 fölgögyült, 1464 elhalt.

Ezek szerint ezer lakosból mintegy 64 betegedett meg 1831-ben, 1855-ben pedig közel 39, — tehát az első járványban 16, míg a másodikban csak 10. Elhalt az előbbiben úgy, mint az utóbbiban körülbelül a lakosság 1,5—6 százaléka, s a choleras betegek közül mintegy 23,4⁰/₉ 1831-ben, míg 1855-ben 41,8⁰/₉. A gögyültak száma az elhaltakéhoz úgy állott az előbbi évben, mint 2,3 - 4 az egyhez, 1855-ben pedig mint 1, 4 : 1-hez, — e szerint 1831-ben kedvezőbb volt a göy-

gyítási arány, mint 1855-ben. Ekkor egyidejűleg vérhas is uralgott vele, csorvás, hurutos, néha lobos jellemmel, meglehetősen súlyos alakban, kivált gyermekek- s nőknél, főképp aug. sept. hóban; jun., julius, augustusban pedig az epés typhoid (vulgo epeláz). A megye északnyugoti részén az utóbb nevezett évben Szelczén támadt hányászékelés a rimabrezói kerületben 31 helységet keresett föl. Innen dél és délkelet felé terjedt, hol legdühösebb volt, megtámadva az akkori rimaszombati kerületben 38 helység lakosait, a tornallyaiban pedig 46-ét. Már az északkeleti tájakon gyérebb volt. Így a rozsnyói kerületben 13, a nagy-röczeiben 16 helységben jött csak elő. Itt később is lépett föl, bárha megelőzőek egyes szórványos „cholera nostras” esetek. Jun. hóban kezdődve, jul. 2-dik felén és aug. hóban már tetőfokát érte el, sept. hóban feltűnőleg fogyva s október hóban mint járvány megszűnve egészen. A Richter Dániel tr. készítette főorvosi jelentés szerint, miből a lefolyásmódot megismerők, a járvány elején és vége közelgtével az gonoszabb indulatu volt egyeseknél. Jelleme epésnek mondathatott, — a visszahatási korszakban typhoid volt szokott kísérője. Gyakran egyes helységek és egyes helyekre szorítkozott, hol a közeli környezet sokszor ment maradt tőle. A ragályzást csak gyanítani lehetett néhol. A szükség drágaság, a léghőmérséklet és általában az időjárat rendkívüli változásai, az évszak viszontagságaihoz csatlakozva, elősegítették kiterjedését, ezen egyes helyeken hihetőleg a talaj alanti fekvése s vizenyős, televényesb minősége által fentartott és terjesztett erjanyagból eredő bajnak. Mint ily tájat kell például megemlítenünk a mostani putnoki (előbb tornallyai) járást, nagyobb részben, mely a váltóláznak is kedvelt tanyája, mind alantabbi síkságán, mind más vizárnak kitett szűkebb völgyeiben. Itt novemberig tartott az 1855-ik évi cholera is (juliustól), péld. Keleméren, hol (1849. júniusban) most csak aug. hóban lépett föl, — 1831-ben szinte tartott szeptemberig, sőt októberig is, péld. Ragályon, miként a halálozási anyakönyvekből kiderül. Mind két évben számosabb volt az: Beretkén, Sajó-Gömörön (hol 1849-ben is volt több eset), míg Recskén 1848-ban is volt, — Hubón (hol állítólag 1842-ben is volt vagy 12 haláleset miatta), Sajó-Kesziben, Méhiben (hol szinte volt 1849-ben is), továbbá A.-Szuhán, Zádorfalán, stb. Csak 1831-ben volt számosb a Turóczi kiöntéseinek kitett Bejében, továbbá Hanván, Imolán, Ragályon és Trizsben, stb. Mind ezen helységek nagy viz- és sárfészkek.

Több férfi halt el vidékünkön, mint nő benne általában, legtöbb öreg, — ezután legtöbb volt a halálozás a közép-gyermekek kora között, legkevesebb az ifjak seregében. A megye szegény betegei között 12,1%

lehetett 1855-ben choleras, kiknek felénél több elhalt (58:107 közül) jeleül annak, mennyire gyakori a szegényebb osztálynál és mily veszélyes volt e baj. A rabok közt 3,6% volt benne, kiknek harmada elhalt (9-ből: 3).

Tiszolcz körül az évi közép halálozást felülmutta az 1855-ik év átalában (tiz év alatt). Miatta volt aug. hóban is ott a legtöbb halálozás évek során. Tiszolczon magában, a körülte eső helységek közt legtöbb volt benne. Rimaszombathban 39, 5%-et tett 1855-ben a benne főleg aug. hóban — bár részben jul. szeptemberben is — elhaltak száma, az egyéb ok miatt elhaltakéhoz viszonyítva. Itt sem igen dicséretes, sem a város — lapályos vizenyős téreni — fekvése, sem udvarainak tisztasága. Ezen helyeken kívül 1855-ben Kokova, Péterfala, Alsó-Balog, Gortva-Kisfalud, Runya, Hubó, Naprágy, Zádorfala, Deresk, Putnok, Dobsina, Oláhpatak és Murányban voltak a hivatalos rovatos kimutatásokban egyenként megjelölgetett halálozások leggyakoribbak. Kár, hogy ezen rovatok nem vágnak mindenütt együvé az anyakönyvi adatokkal, — tehát nem mondhatók egészen hibanélkülieknek.

Az 1831-ik évi cholera-járványban elhalt az akkori főorvos nagytornyai Marikovszky György tr. is, ki az akkor e baj alkalmából megyénkben működött állandó egészségügyi bizottmány egyik tevékeny tagja volt. Kár, hogy ily bizottmányokúnak csak akkor engedtek mind ez ideig némi munkakört, midőn már minél kevésbé lehet hatni a baj ellen, t. i. kitörése után. A járványmentes évek a folytonos éber egészségügyi felügyeletre, péld. az építkezési helyek megválasztására s a házak környéke tisztaságát illetőleg nem igen szoktak ekkorig sem fölhasználtatni; ha csak Pettenkofer hangos intő szava valahára nem hangzik el a pusztában. Mind 1831, mind 55-ben bizonyos terület jelöltetett ki tevékenysége köréül minden orvosnak, — az előbbi járvány alatt a bizottság 1831. jul. 11-kén Pelsőczön kelt végzése szerint, köztük senki sem hagyható el kijelölt vidékét annak egyenes utasítása nélkül. A csekély orvosi létszám némi pótlására és kiegészítésére, ekkor öt orvost küldött le e bizottság kérése folytán a n. m. Helytartótanács, vagy három font bismuthal, — a mit a gyógyszerészek a Nógrádmegye felőli szigoru — szinte tulságig vitt — zárlat miatt be nem szerezhettek Pestről, és mely általánosan használtatott Dr. Leo ajánlata folytán. Jelentéseket rovatokban az illető orvosok hetenként tőnek a megyei főorvos utján a n. m. Helytartótanácschoz.

A cholera gyógyítása tárgyában kiadott országos utasítás mellé Marikovszky György főorvos külön véleménye is kinyomatott. A csak 1831-ben megkísérlett bucsujárás közajtatosság stb. tömeges összejöv-

tel megszüntetése, a csak szabad ég alatt jókor reggel történt isteni tiszteletgyakorlás, az egyik faluból másikba szökök száz ezüst forintra, s egyévi börtönre büntetése, ideiglenes kórházak fölállítása, általában a vesztég zár, mely 10 – 20 napig tartott minden utasra nézve, a szerint a mint az egészséges vagy fertőzött tájról jött — ezek mint meg annyian a járvány terjedése gátlását ezelő többé — kevésbbé helyes intézkedések valának, — melyeknek nagyobb sikerre vezetését tán csak a fő helybeli, talaji — okok figyelmen kívül hagyása nem engedé meg. Ezek különben még 1855-ben is egyre fennálltak, mint nevezetes kórtényezők és fenállnak maiglan is, csak a baj kitörését megindító, alkalmi erjre várva, hogy ugyan azon hatást jövőre is kifejleszthessék. 1855-ben tán azért haltak el aránylag többen, mert a zárlat nem gyakoroltatván, a megbetegedettek jobban ki valának több esetben téve a nem egyszer ragályzó bajnak.

A megyei kórház ügye.

Miként már említők fölebb is, megyénkben a szegénység számára mindez ideig nagyobb kórház nem volt és jelenleg sincs. 1839-ben Marikovszky Gusztáv tr. akkori megyei főorvos folyamodása folytán a rimaszombati megyeházban, egy hat ágygyal felszerelt szoba lón engedélyezve, melyben részint rabok, részint bujakórosak és szegény adófizetők, kik a sebészi műtéteknek voltak alávetendők, vétettek föl és a megyei házi pénztár költségére kezeltettek, a nevezett főorvos, vagy távollétében Paczek tr. által, ki a műtéteket szokott hideg vérrel, ügyességgel végzé. A kórház 1850-ig maradt ezen helyiségben, midőn az új város (eme nedves talajárok ismert vízfészek) egyik házába, mint bérlakba tétetett át, -- 1855-ben egészen bezáratván. 1861-ben a megyei választmányi gyűlés hasonló szobát engedélyezett Paczek tr. megyei főorvos kérvényére a mostani megyeházban Rimaszombatban, ez meg is nyílt april hóban, de a kormányzat változtával 1862 január havában, mint kórház lenni megszűnt.

A mostani rimaszombati s pelsőczy fegyencz kórházak oly jelentéktelenek, hogy még érdemesnek sem tartatik felőlők rendes jelentéseket tenni. A megszűnt kórházakban előfordult betegedések is, miután rólok rendes napló aligha vitetett minden évben, és ha vitetett sem jegyeztetett bele minden eset, annál kevésbbé tudhatók ki pontosabban, mert 1845—51-ről semmi jegyzőkönyv sem található többé. Leginkább idült bujakóros bajok szerepeltek ott Paczek tr. szeirnt. Az ott végzett sebészi műtétekről már tevének fölebb említést nagyjában

Mindössze statistikailag annyit jegyezhetünk meg felüle, hogy az 1839—44, 1851—55, és 1861-diki években ápoltatott ott összesen 757 beteg, kik közül körülbelül 290 rab, 467 nem rab volt — 482 férfi, 275 nő, — gyógyult 638, javult 43, nem javult 27, meghalt 49, tehát a halálozás mintegy 7⁰/₀-ot tőn. E 12 év alatt legkevesebb beteg volt a kórházban (16), 1844-ben, legtöbb 1853—42-ben (88, 87), — évenként középben 63. Legnagyobb volt a halálozás 1855-ben, — midőn az ott meghalt baradnai viziszonyban szenvedettek szaporiták a halottak számát : 14⁰/₀ volt az, 1839-ben egy se halt meg benne 62 egyén közül, ezután legkisebb 1861 ben volt, midőn 3⁰/₀ lehetett az elhaltak száma. A halál oka legtöbbször (9-szer) vízkór volt, és a hagymáz (9-szer), viziszony (6—7-szer), tüdőlob, gümőkór és cholera (3—3) stb. A bujakór mint alkati baj 113-szor jött elő, tehát 16⁰/₀-nél több volt, ezután a váltóláz 82-szer, (11⁰/₀), lelki baj 50, (7⁰/₀), köztük őrzöngés 42, busongás 8 izben, fekély 40 (közel 6⁰/₀), csorvás epészláz és láztalan csorva (38 és 24) 5—3⁰/₀-nál valamivel több, sebzés is 5⁰/₀ körül (36), tüdő-mellhártyalob 4⁰/₀-nél több (30), rüh szintannyi, végül vízkór több 3⁰/₀-nél (25) stb. Az uralgó kórokra nézve ezek kevés fölvilágosítást nyújtanak ugyan, de legalább kitünik belőlük : 1) hogy valóban elterjedt kórok voltak nálunk ezelőtt is a váltóláz, fekélyek, csorvás bajok, a tüdőlob, vízkór stb. — tehát, mint egyebütt, ugy egyéb adatainkhoz hasonlítva, legalább itt sem találunk ellenmondásra ; 2) hogy kórháziilag (mely a szegénynek költségébe nem kerül) önként jelentkező legtöbb szegény gyógyíttathatik czélszerűleg bujasenyv ellen, mely itt azért csaknem mind szerencsével gyógyítható, bárha egyszer 1852-ben benne halt is el egy beteg a kórházban (míg a többi mind gyógyult vagy javult). 3) Az elmekórok közt nálunk azelőtt is gyakoribb volt a még gyógyulást engedhető őrzöngési alak és általában számos elmekóros fordult elő, kiknek szükséges közintézetbe vitetniök, már csak a közbiztonság végett is.

Különben nagyobb közkórháznak a megye székhelyén, valamint kisebbeknek ugy szólva minden helységben felállítása szükséges, vagy legalább üdvös voltát alig kell bővebben indokolnunk. Belátták ezt nálunk már előbb is, midőn alaptőkét iparkodtak teremteni e célra. Ugyanis Marikovszky Gusztáv tr. indítványára Draskóczy Sámuel akkori első alispán karolá föl a kórház ügyét, midőn a megye közönségével együtt elhatározá egy megyei nagyobb kórház fölállítását. Fölhívására aláírás útján több önkéntes ajánlat és sorsjátékkal egybekötött tánczigalmakból így alakult bizonyos töke 1839-ben.

1840 april hó 17-kén átvett Ratkó József akkori pénzkézeli

Rimaszombatban február 27-kén sorsjátékkal összekötött tánczvigalomból 420 ft. — krt. eziüst pénzben.

Julius 8-kán rozsnyói hangversenyből . . .	93 „ 48 „
1841. febr. 27-én egyesek általi adakozásokból	290 „ — „
— Mart. 8-kán Rimaszombatban műkedvelők által adott szini előadásból	521 „ 23 „
Igy 1845 ig évenkénti tánczvigalmak, hangversenyek és szinielőadásokból bejött még	824 „ 22 „
Némi pótlékkal eddig összesen	2162 ft. 13 kr.
1847-ig ehhez jött a főnebbin kívül gyűjtés adakozásból	1299 „ 55 „

Ezekon kívül még több föltétlen és föltétes ajánlatok tétettek még eleinte, melyek közt megemlítendő a Koburg herczeg ő magassága nevében megajánlt 1000 ft, a rimai vasművelőegylet részéről aláírt 100 ft, bold. L. K. 100 ft, a jászói prépostság szinte annyit ajánltak föl. Rimaszombat és Jolsva a helyiséadás fölött vetélkedtek, — amaz helyet és 50 ezer téglát, az utóbbi pedig azon esetre, ha ott épülne kórház 800 ftot, százezer téglát ígért, a kórházi gyógyszerek $\frac{1}{4}$ része fedezésével. Tettek ajánlatokat fa, kő, cserépszindely s más építési anyagokban, továbbá asztalos, lakatos és egyéb kézi munkában is, — még hagyományyal is szaporodott a különféle ajánlatok összege.

Az 1847-dik évi számadás szerint a 2065 ftnyi függő ajánlatokon kívül 4599 ftra rugott volna már állítólag az összes tőkepénz(a „Sürgöny“ 1863-ik évi 119. számában közlött adatok szerint, melyekből merítők nagyrészt az 1861 óta e részben történtek felölicheket is), a főorvosi jelentés szerint azonban, mely a mostani kezelőtől került egyenesen, tényleg 1848-dik évi december 30-kán 4133 ft — kr. volt csak tőkésítve. 1849-ben elhalván Ratkó József gondnok, számadókönyve s a kötvények a megyei főnökséghez kerültek, mely 1850-dik évben Samaray József urat nevezte ki kezelőül. Ő 608 ft behajtása után lemondva, 1851-ben Lengyel Sámuel ügyvéd lön kezelővé, ki kötvény és készpénzben átvett összesen 4793 „ 10 krt Mélt. Szilárdi és Gömöri cs. k. megyefőnök urak alatt kevéssel szaporodott ugyan szinte az alap, de az, hogy minden alapítvány, még a föltételes is behajtatott és sok birság, egyéb büntetéspénzzel együtt az építendő megyei kórház pénztárába folyt be, mélt.

Koreska József, előbb cs. k. megyefőnök, majd királyi biztos ur kiemelendő érdeme.

A kórházi tőke tőn 1853 végével már . . . 6825 ftot.

„ „ „ „ 1860 „ „ . . . 16184 „

1861 vége felé a megye élére lépve ujlag a nevezett királyi biztos ur, biztosítottatá a tőkepénzeket betáblázás által, intézkedett a kamatok pontos fizetése iránt és annyira gyarapítá a megyei kórház ügyében kifejtett buzgalomával a kezében öszpontosuló teljehatalom fölhasználása folytán a tőkepénzt, hogy 1862-ben már . . . 18444 ftra

1865. jan. elsején pedig mostanig kamatozva . . . 20407 ft 81 kr-ra rugott az.

Adja az ég, hogy az ügybuzgalom e részben átszivárogha e megye jelenlegi s későbbi kormányára s támogatatva nemcsak megyénk lakosai, hanem a magas kormány, illetőleg hazánk összesége által, mielőbb valóban tetté váljék megyénk nagyobb kórházának eddig is melegen fölkarolt eszméje; de a mely mellett a szegénység részére több apróbb kórház is szükséges volna megyénk némely pontjain.

A gömörmegyei népies gyógymódok.

Nem lehet egészen és minden kivétel nélkül rossz néven venni, ha a szegény köznép, mely a megyében egyenlően el nem osztott orvosokhoz nem könnyen juthat, minden ember néha házi szereket használ, melyek közt a legalább egyéb badar eljárástól a népet elvonó hasonzenvieken kívül akad egy két valóban hatályos is. Atyám, ki széles és alapos nyelvismerete s természetes hajlamánál fogva sokat tanulmányozott ilyesmit, mint lelkész felebarátai iránti könyörületből fölhasznált sok régi népies és szelidebb hatású ezekhez tartozó orvosi szert. Rimaszombat, Otrokocs, Putnok, és Zsipben — kivált itt, — a Balogvölgyön laktában szenvedő embertársai, főleg hívei bajainak enyhítésére: egész füzetkét írt össze azon népgyógymódokról, melyek meggyőződése szerint hasznosakúl bizonyultak be. Nagyrészt ezekből és saját e részben részint hallomás, részint megfigyelés útján tudomásomra jutott adataimból állítám össze e külön függelék, — mely, úgy hiszem, nem lesz egészen érdektelen.

Nagyobb öszhangzat és könnyebb áttekinthetés végett a nevezetesebb szerv-rendszerek szerint soroljuk elő a főnebb elfogadott rendben a nép gyógymódjait.

1.) Az emésztésszervi bajok csoportjából.

A fogfájás ellen a nép a saját olcsó fogászaitól kissé nagyban is gyakorolt foghuzáson kívül, sok helyen péld. Királyiban hólyaghuzót, vagy tormareszelék és lisztből tapaszt alkalmaz az állakapocs mögé, vagy meggyújtott csepütartalmú poharat nyom föl oda. Odvas fogba konyhasímsó összevegyített porát, erős borszeszt vagy sós francia pálinkát, vagy sáfrányt tesznek pamuton, vagy a tekeresbe hajtott és meggyújtott papír kozma olaját (pyrothonid) teszik bele, mely eleinte a fájdalmat növeli, később megszüntetvén (végkép?). Zsipben egy varrótű fülébe huzott s annak rátekergetéssel gombostű alakot adó selyemszálat, illetőleg gömbjét választó vízbe mártva, a fogürben megforgatják, vagy gombostűt botocskába szurva s gömbje felé meggörbítve, gömbjét tűzben izzítják, és így nyomják a fogodúba, mások belénd főzet porát alkalmaznak stb.

Szájsebrénél nyers sárga répa (murok) reszelékruhán átnyomott levét ugyanannyi szinmézszel keverve kávéskanalanként adják a gyermeknek. Ez nem árthat, de igen a büröknek mézzel itt szinte alkalmazott bármi kevés kinyomott leve.

Toroklobban egy kanál méz szeges szegfű porával és konyhasóval elkeverve, (vagy tiszta símsópor) a mandolákra gyakran nyomatik belől, bárha fájdalmat okoz, mások az eb fehér száraz bélsarát vajjal gyapjúra, vagy kender és lencsázalakra kenve kötik a nyakra, legtöbbször fagygyuval bekent ruhát, meleg hamut, mások ismét pállított bodza virágot vastagon kötnek föl, vagy kenegetik a nyakat.

Csorva, gyomor és bélhurutnál. Az első esetben hánytatóul kétmaroknyi reszelt erős tormát egymesszely vízben jól megfőznek, leszűrt levét lágymelegen egyszerre megisszák. Vagy $\frac{1}{4}$ itcze rozspálinkát öntenek előbb finomra vagdalt fél főtt tojás fehérére, egy éjen át ázni hagyják ezt benne. Ennek kanalanként vett leve erősen hánytat, állítólag két marok borókabogyót egy messzely vízben jól megfőzve ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ órai forrás után) bodzavirágot tesznek bele s a szüredéket lágymelegen isszák. A bodzafa lehántott héjából (a fölhámot leszedve) egy jó maroknyit megfőznek messzelynyi vízben, jól megeczuk. rozva leszűrt levét hidegen hashajtóul, lágymelegen hánytatóul isszák. Egy messzely édes tejben egy kanálnyi szinméz fölhabarva reggeli italul, — továbbá egy kanál káposztalé erre azonnal bor, vagy savó, minden fél óránegyedben iva, — szintugy esőtől ázott tölgy odújában levő nedves reves kissé összeállt porból 10—15 csepp egy pohár tejbe vagy levesbe cseppentve jó hashajtónak tartatnak. Este vacsora helyett egy

negyed itcze édes tej bőven megeczukrozva hasonló hatásu, szintugy éhgyomorra egy jó pohár hideg viz, vagy sári mocsárfű (*caltha palustris*) 20—30 magva megtörve vízzel, — továbbá tök, dinnye 4 - 5 összezuzott szirma nyárban ugy, mint ősszel összerázva vízzel (lázás bajnál is).

Ugynevezett megcsömörléskor (sok, vagy undorral evett étel után) a pápafű (*carduus benedictus*) finom porát veszik be kevés timsóval, vagy avas szalonnával duránczi szilvát főznek (hasjátóul), másutt csak keserű sót vesznek be. Néhol dohányfőzetet használ a nép hánytatóul, másutt apró riczinmagot héjastól megtörve, elég hibásan, „gyomorerősítőül“ az annyira kedvelt pálinkában tavaszalmát (*fructus colocynthis*), aloét, — hánytatóul „spanyol bort“ kér a gyógyszerárókban hánytató borkő tartalma végett, de bizony most már bajosabban kap; miután orvos, látatlanban kivált, nem rendel, gyógyszerész pedig e nélkül ki nem ad könnyen ilyesmiket, mióta többen nagyfokú bélhurut lőn ezek következménye stb.

Cholera-ban boróka-magot és farkas alma-levelet, vagy egy pár egész mákfejet magvastól egy maroknyi lósóska maggal főznek meg, ezt csupán hasmenés vérhas ellen (az utóbbit magát rátottával is) használva így, — csalánnal verdesik a beteg hasát, vagy erős tormás-tésztát kötnek rá. — Csepütartalmú poharat, amazt meggyujtva, nyomnak reá mások. Pusztán csak nagy hányás esetén szerezsen dió vagy „virága“ porát fodormentaecztes forrázatában adják hidegen. Hasmenésben amazt magában adják czukorral, vagy egy tojás fehérét főhabarnak egy jó negyed itcze vízzel italul használva föl, — másutt piros fűzény (*lythrum salicaria*), vad szilva, kőkény, vad körte s aszu birsalma főzetét, mely vérhasnál is nyújtatik, adják ellene, — az áfonyát uri házaknál, — gyermekeknél a nép a pichurim-bab reszeléket levesben „spanyolmakk“ név alatt, fürdőket használ különféle babonaságokkal, kivált akkor, ha a hasmenés alatt kiaszott gyerekekről azt hiszi, hogy szemmel verték meg. Királyiban pörkölt rozst káforral sokáig áztatnak pálinkában, e készítmény mint szépeességi híres cholera — s hasmenés ellenes szer adatik néhány cseppenként.

Vérhasban lúgot iszik a nép, néhol megeczukrozva, — melegített finom fővenynyel telt zacskóra, meleg téglára ül, hasára pörkölésig melengetett zabot, hamut rakosgat föl, — eczetteli párgolást alkalmaz, nagy kimerüléskor nem ritkán sikerrel. Palakő, csepegőkő levakart vagy finomra tört porát, rákszemet, hegyjegeczet porul, — pecsétviasz levakart porát, parafafőzetet, égetett csontport, használnak még vagy mák és lenmag-fejetet ivogatnak enyhítőül a főnebb említ-

tetteken kívül. Putnok táján rézgáliczot is adnak be ellene. Néhol csak a természetre bizzák, majd az üdülés felé jó vörös bort isznak. Másutt vas troszkás fürdőt alkalmaznak sikerrel. Mád tájáról egy szer szinte jutott ide, ez gyalog bodza bogyóinak szárastól (kemenczébe n való megszáritása után) vörös borrali főzése által készül.

G y o m o r b é l z s á b á b a n az illatos herbatéán, hasmelengetésen kívül, szilva pálinkát isznak (mint péld. szüretkor, sok szőlőevés utáni csikaráskor) néha faolajjal is, mely olykor csak duránczi szilva levével vegyítve adatik be, — nem egyszer helyette zsírral. Másutt lótrágya fehér hamuval. — Hanván cigánymogyorót (*xanthium strumarium*) herbatéul használnak, Méhiben forróra hevített kővel kádban száraz meleg fürdőt csinálnak a nyakig takart betegnek, míg róla erősen csorog a veriték; gyermekeknek kevés szappan só hamut vagy közönséges hamut adnak. A hastormázás, pohárrali köppölyözés is gyakran jót tesz.

B é l f é r g e k, különösen orsonyák ellen félborsónyi égetett tim-sót dörzsölnek el jó nagy darab czukorral, 6—8 részre osztják, — egy-egy adag után fél pohár káposztalevet, erre fél pohár savót, néha kevés bort is isznak, míg hasmenés áll be. Uti lapu (*plantago*) magvait czukorral veszik be, vagy komló s szappanfű magvait szinte így. Mások fehér eperfa fölvgdalt vékony gyökereit főzik meg vízben itálul, vagy néhány csepp babérolajat sok czukorral, néha borral vesznek be, vagy recsegő tiszta angol szint öntenek gyakran vízbe, s ezt róla letöltve iszogatják. Egy tollnyi higanyt egy negyeditcze forró vízzel főzve, a vizet magában adják be, mások egy pár czikk fokhagyma tejbeni főzetét, vagy reszelt sárgarépa kinyomott levét ugyanannyi színmézzel, — katona petrezselyem — *glecoma hederacea* — gumóit czukorral. Egy borsónyi vas gáliczot egy darab czukorral eldörzsölve, ezt kés hegyenként adogatják. Tüzes vas szögeket hányva tejbe, ruhán átszűrve kanalanként adják ezt gyermekeknek.

G a l a n d ellen, egy iteze káposztalébe egy maroknyi finom vas reszeléket vetnek, és levét kanalanként hidegen isszák. Erre vele föl-váltva olajos savót isznak, — mire darabokban szokott elmenni a galand (atyám állításaként).

A r a n y é r b e n piritott zsiros kenyéren kénvirágot esznek, pipacs és ökörfark-kóró (*verbascum thapsus*) virágai, egérfark (*millefolium*), kevés beléndfü, s papsajtból készitenek főzetet.

A v é g b é l é g é s ellen tojás fehére vagy papsajt és köleskása-pép köttetik föl. A g y e r m e k e k s z é k s z o r ú l á s á n á l szappan-

csap vagy méz-vajcsap van alkalmazásban. Felnőtteknél a 'sannya mannya' (senna manna), alapi por (jalappa) stb. bevéve.

Holt részegeknél (midőn elaléltás, álomkór van jelen) állítólag a néha szájukból kijövő spiritus láng eloltására, a szájba vi- zellenek.

2) Az általános bajok közül.

Lázaknál általában a roszullét és tagfájdalmak ellen a kenés mindennapos, általa gyomorcsorvánál bizonyos bőr alatti csomókat hisznek eloszlathatni (miket én tapogatáskor figyelmes kutatásom da- czára sohasem érezhettem még).

Váltólázban az úri rend a láz kezdetén citromleves czuk- ratlan fekete kávéit iszik, vagy több citromot magvastól eszik meg (Jánosiban); a Balogvölgyön a nép közt 3-ad naposnál cinadonia s be- lénd összetört nyers leveleiből 20—30 cseppet facsarnak vízbe, s meg- isszák (miként köhögés ellen is), pápafüvet nyers árpa s timsóval főz- nek, levét hidegen kanalanként iván. Timsót szerecsendióval vagy vi- rágával, porúl vagy 8 annyi czukorral kés hegyenként vagy tök és dinnyeszirmokat czukorral eldörzsölve vesznek, a férfi női, a nő férfi vizeletet iszik Zádorfalán hamusó, paprika, bors és borral vegyítve. A középujj körömperezére, a körmön belől beltojáshártyát tesznek és rajta meghagyják száradni a szaggató fájdalomig (?). Egy messzely veres borban 48 óráig egész tojást áztatnak mialatt héja megpuhúl, a bort óranegyedenként véve elköltik. Hólyaghúzóúl békalábat (ranun- culus) összezúzva kötnek az alkar beloldalára (miként nekem is gyer- mek koromban). Negyednapos lázban a bal rászt-tájra kötik ezt, mi- ként a földi tökből (bryonia alba) készült pépet, terpentint is. Vad szilva vagy kökény gyökeret fölvagdalva boros vízben forralnak föl italúl — vagy lencsényi kék követ (cuprum sulfuricum) elegyitnek egy kanálnyi czukorporral (dörzsöléssel) s óránként egy borsónyit vesznek belőle. Idült bajnál is pár szemernyi adagokban a timsó czukorral, vagy szerecsendió porral sokáig véve néha hatályos; — Rozsnyón e kettő némely családban hagyományos szer, de egy egész dió ugyan- annyi timsóporral vétetik be ott kétszerre vízben a lázroham előtt. Hanván, Fügebén hírneves vegyitékül egy-egy késhegynyi puskapor, konyhasó, hamu s tört bors egy étkanálnyi eczettel szerepel makacs váltóláz ellen, kivált a köznépnek az úri rendűek által beadogatva. Bejében a paprikás pálinka, vagy csak a bor, — mely nélkül sóval hánytatóúl is adatik. Pelsőczön fél, — egész messzelynyi hig mézet isznak meg egyszerre a roham előtt. Zöld dióhéj pálinkában sokáig

áztatva a ratkai járásba mint gallicziai népies szer hozatott be. Gyöngébb lázrohamok ellen néha a fűzhéjfőzet, a rum tisztán lázroham előtt, sőt egy tornallyai nőnél a rozs-anya is használt (tőle hányás-hasmenés támadván). Bejében hideg vizzeli leöntés, vizbeugrás is divatos váltóláz ellen. A babonás eljárásról, mely Méhiben stb. helyt divik, itt nem szólunk.

H a g y m á z n á l egy körtenagyságú földi tök-darabot megtím-sózva boreczetben megfőznek, levét kanalanként itatván (Zsipben), Timsós árpalevet pápafű herbatéval adnak, vagy erős boreczetet. A lázas fájdalmas bajokban szokásos kenés, gyurogatás, pállított füvekkel haskötözés, a fej krumpliszeletekkel körülvétele, tormás tészta a vég tagokra itt se marad el.

B u j a k ó r ellen a cinóber vagy pecsétviasz porávali füstölést, amazt kivált nagy mérvben gyakorolják, — péld. egy putnoki kuruzsló nőnél naponta 3-szor vagy fél-fél óráig hordó vagy kádban dunnafedezet alatt, melyet rendesen fekélyes higanymérgezési szájlob kísér. Ehez sőtlan savtalan étrend, koplalás, faital használata van kötve, — néha bámulatos gyorsasággal gyógyúlnak is valóban tőle (egy hét alatt is) makacs alszári bujakóros eredetű fekélyek. A faital leginkább édes gyökér és keserű lapu gyöke (radix bardance) főzetéből áll. A higanyt néha (egy tollnyit) egy messzely édes tejjel fölrazva, de amannak fölöslegét tán belőle kiöntve (?) szinte juttatják a szervezetbe, továbbá szürke zsirt is kennek be a fájdalmas tagokba. Kékkő mézzel vagy tejföllel eldörzsölve fekélyekre, függölyökre mint úgynevezett huszár-kura szokott alkalmaztatni. A timsóporrali behintés, a hamuvali étetés a helybeli chancrenél divatos.

S á p k ó r n á l és állítólag s á r g a s á g n á l is, melyet úgy lát-szik össze zavarnak, a kovács tüzes-vas-hűtő vizét használják, vagy azt, mely nála a köszörűkö vállujából kerül, italul, — vasas tej, békalencse (lemna), lizinka (lysimachia) virága forrázata, továbbá eső víz és igen czukrozott krétaporral is élnek. Az ágyban dunna alatt izzasztott beteget úgy melengetik még jobban (tán csak sárgaságnál?), hogy szabadon levő fején kívül forró (akkor sült) kenyérrel veszik körül mindenfelől.

S ü l y n é l, ha már az íny vérzik, a nyers káposztát és annak levét eszik, isszák naponta 3-szor jó bőven két hétig, és asszú szilvát esznek. P e t e c s e k b e n lágymeleg kissé timsózott savót isznak kanalanként minél gyakrabban.

V i z k ó r b a n földi tököt reszelnek meg és a hús étekhez torma helyett eczettel használják. Tojás belhártyáját alkalmazzák a húgy-

csőre s rajta száradni hagyják. 10—12 méhet cukorral eldörzsölve, porukat késhegyenként adják. Mások csupán boróka- s árpalével itatják hetekig a beteget. A tengeri hagyma (scilla) pálinkába áztatva, mely oly kedves gyógyszere minden testi lelki bajban köznépünknek, a nép közt is igen ismeretes; némely kuruzsló erős hánytató s hashajtó szerrel ér czélt e baj ellen (péld. váltóláztól függő vízkórnál).

3) A légzésszervi bántalmak közt.

Rekedtség ellen timsós savó, vagy savó és kevés bürökfű főzetével öblittetik a torok. Köhögés ellen 1—2 csepp (?) velenzei terpentín (tán olaj) adatik 1—2 kávéskanálnyi szilvapálinkához reggeli italul; továbbá többféle kivált bodza, — hársvirágherbaté melegen erős betakarózás mellett üde hurutnál gyakran használtatik, az úri rendnél thea, krampampuli, langyos limonád, a köznépnél árpa s boróka sűrű leve, vagy egy kanál reszelt torma s egy kanálnyi színméz elegyítettén, reggel — este fél — egy diónyi vétetik be. Reszelt torma zsíros piritósra hintve; vagy tüzes vasaló vasra jó eczet hintetvén, párája fölshivatik fejtakaró alatt, — ily gőzfürdő az egész testre hatva többet ér állítólag, mint egy helyrei péld. beszívásra, alkalmazás mellett, mely csak idültebb hurutnál lehet helyén. Foghagymás piritós, — mell — talpbekenés ugyanazzal és zsírral szinte szokásos. Retek szeletkékre mások cukorport hintenek, két tányér közt rázzák és így nyert levét isszák meg. Száz vagy kevesebb beléndmag jól felforraltatván egy messzely tejben, a magvakrólí leszűréskor emez kanalanként fogyasztatik el. Mellfájással egybekötött idült hurutban örvénygyökér (inula) porát mézzel elegyítve nyalatul használják. Szamarhurutnál Bejében főzetik a fekete ribiszke (ribes aureus) leveleit. A Szuhán a szamártéjet rendes táplálatul; máskor a tengeri hagyma cukros nedvét (oxymel scillae).

Tüdő mellhártya lobnál Zsibben (hihetőleg a Sauerféle szokás szerint) egy lencsényi kék követ törnek finom porrá rézmozsárban, egy tele evőkanálnyi cukorporral eldörzsölik finomra $\frac{1}{4}$ óráig, — ebből fél — egy negyed órában egy borsónyit vesznek a nyelvre. E mellett egy-egy jó maroknyi mák és lenmagbólí fejetet költenek el naponta. Tornallya körül a nép mézes dohánylevelet, tormás téstát, néha mohval, vagy egyébvel készült nedves meleg pépszerű borongatást használ fájdalomenyhitőül, vagy cukorpapirosra, csepűre tojásfehérét kennek, timsóporral behintik és úgy kötik föl. A tormázás is mindennapos nyilalás ellen.

Tüdővész ellen a beteg vagy egy hóig juhakolban lakik —

még elaléltan is ott fekszik éjjel nappal, — ital helyett is zsendiczével él ez alatt. Kutyzsir, ó szalonna, zsíros piritós finom félmaroknyi tormareszeléssel, vagy egy-egy késhegynyi kénvirággal, — néha kifacsart csanállé megeczukrozva, egy-egy kávé kanállal, tölgyfa ág és rügyből készült herbaté használtatik.

4) A bőr-sejtszövetbajok közül.

Heveny kútegeknél (kanyaró, vörheny és himlőben) összeszúzott fügét pár itcze tejjel sokáig főznek, leszűrt levében sárga (köles) kását főzve ismét, — a betegnek gyakran adják étkül. Különben vagy igen melegben tartatnak, vagy éppen semmi gond alatt nincsenek ilyenkor a gyermekek.

Orbán cznál, melyet folyosónak is nevez a nép, belsőleg bodzavirág forrázatát veszi naponta 3-szor, külsőleg tűzre hintve ugyanazt cukorral, füstölésre használja; ha hólyagos és igen lobos (tüzes), kevés timsó porát tojás fehérével dörzsölve el, keni rá taluval. Bab, zab, vagy rozs-liszt fölhintése, vagy zacskóban melegen való felkötése, szintig bodzavirág, székfű, tört kendermag, — néha káfor-tartalmú párnávali száraz borongatás, káforgolyók ruhára dörzsölése s ekkénti fölrakása, számár szőrével füstölés (nőnél csődörével, férfinál kanczáéval), hájjali kenés, vagy annak hashártya burkávali fedezés: mindez szokásos népünk közt.

Izzagnál (Eczema) gyermekeknél néhol kenőcsül egy ideig zabot piritnak zsírban, és ezt használják, — másutt lugos mosás, finom korompor ugyanannyi zsírral vannak használatban; mások kecskerágó „vörös sapkát“ magvastól édes tejben megfőzve, ezzel locsolják lágymelegen az „ótvart“, — ha pedig hasonló görvélyes baj az arcot szemeket egyaránt megtámadja: 3—4 tetvet vesznek elő más gyermek fejéből és ezt teszik a beteg gyermek nyakszirttáji hajzata közé, mire a nagy vakarástól ott támad hasonló ótvar, az arci s szem-baj csökkenésével.

Rühnél ó-hájjal finomra tört babérborsót dörzsölnek össze, vagy sertés zsírral fehér hunyorgyókér port kenőcsül, miként a bűdös-köves (kénes) zsírt használva; sok cinadoniát (chelidonium majus) félig lúg, félig vízzel felfőznek, és a testet vele melegen mossák. A nagy (ló) sóska gyökereit is meg szokták főzni vízben, és kevés zsírral (előbb megreszelve) vele a testet gyakran mossák. Két hétig sem vesznek magukra tiszta fehér ruhát (a mi nagyon helytelen eljárás). Májusban réti nagy fű harmatában gyakran fürödnek meg ilyenkor.

Juhnál Harkácson erős borszeszt tisztán, vagy terpentín olajjal dörzsölnek föl sikerrel.

Köröm méregnél becsavargatják a fájós iz fölött az ujjat kendővel, végét forró vízbe, tejbe mártják a baj kezdetén nehányszor a fájdalom szünteig, — később a netalán elhalt szöveteket naponta nyirogatják, tojás sárgából timsó és finom konyhasóporral irt készítve, azt gyakran kötözik föl.

Vak-köröm ellen korpát főznek eczettel és borkővel pépül s azt vászonra vastagon fölkenve, éjjelre fölkötik, — előbb megráspolyozva a köröm felületét. Avas sós túrót, vagy viaszburkot is szoktak ezután tenni föl.

Bőrfekélyeknél, kivált az alszárra a könnyű kerekded (nem szögletes, zsíros, nálunk suskának is hívott) tölgygubacs, vagy tölgyhéj, égetett timsó, szén, egérfark levél száraz pora összevegyítve (néha székfű porral is) kevés káforspiritussal vagy a nélkül még az úgy nevezett sülyköszvényes (bujakóros) természetűekre is naponta párszor fölhintetik porúl. E mellett füstölés zöld kenderrel, de czinóberrel is gyakori (egyszerű bajnál is), a [lapukkal péld. fehérhátú lapu (fol. farfarae) stb-vel fedezést még gyakrabban láthatni. A nyugalmas fekvésre nem adja magát a nép, azért hosszas e baja.

Pokolvarnál összetört malozsa szöllőt, kevés fehér hamut és paprikát, sóval, — borsozott szilvát (bel felületével), pokol füvet (chenopodium olidum) rak fel a nép, miután fölhólyagzott fölhámán sáfrányt, vagy selymet húzott át. Néha tüzes tüvel egész kékes területét átszurkálgatják, eleven pókkal kiszivatják nedvét, és ezután azt összetörve rákötik, (Zsipben atyám ezt néha keléseknél is gyakorolja). Nagy fájdalom esetén csodafa-laput (datura stramonium) összezúzva tesznek rá. Másutt paradicsomot (lycopersicum), sáfrányos kásapépet kötnek föl stb.

Kelés és tályognál kása lenmagpépen kívül Tornallyán tejföl, fehér (fenyő) szurok, viasz, szappan és vöröshagymából (melyet megsütve tisztán is kötnek föl néha) készítnek meglehetősen bőrre tapadó irt, lágyan vastagon ezt hordják, — vagy terpentint, közönséges szurkot, mézes tésztát, avas nyúlhájat (mely a bőrt meglehetősen átmarja) tesznek föl, néhol ezen kívül a nyúlbőrt szőrénél megfogva, forró tejben megpuhítják, és amazt befedik vele.

Tetvesség ellen köménymagolaj zsírral elegyítve, szürkezésír kenetik föl. Fülbe, sebbe jutott légylárvák (pondrók) ellen terpentint és lenolajat öntenek be (sertésnél babonásan kiolvastatják azt állító-

lag, mint a váltólázat). A sebeket — leginkább „hogyan azok bele ne essenek” — péld. sertésnél stb. kátrányfélével kenik be.

5) Az izületi, izom, csontbajok közt.

Czúznál pörkölt zabot alkalmaz a nép zacskóban lágymelegen, belsőleg bodzavirágteát, repülő zsiron és egyéb úgy nevezett „hangya, golya” stb. zsiron kívül, melyet a gyógyszerárban mind kaphatni; fürdöket és hangyazsombékokkal, — szénapernyéveli párgolást, sós, káforos pálinka bedörzsöléseket, gyakran vesz elő. A levárti fürdő, mit igen melegen vesz a nép, jó hirben áll előtte különösen a csúzos és egyéb fájdalmas bajokban, bárha péld. hashártya méhlob maradványai stb. ellen is, és általában mint hathatós meleg fürdő igen jótékony és nagyobb látogatásra volna érdemes, mint ez ideig szokásban volt kevés fürdővel dicsekedő helységeink közepette annál inkább, mert mostani birtokosa sokat tön kényelmi tekintetben úgy, miként a fürdőszobák szaporítását illetőleg is czélszerűsége emelésére.

Némely helységben vannak különösen csúzelleneseknek tartott vizek egyebűt is, így használnak egy forrásvizet Harkácson hideg borongatásra örömet, bárha többnyire félni szoktak e bajban a hidegtől. A Szuhán az úgy nevezett mogyorós kút lábáztatásra s Tornallyán a város fölötti rétszéli tó — mely inkább langyosan használtatik — fürdőül, szinte azért oly becses a nép előtt.

Köszvényénél a roham alatt meleg marhaganéjjali bekötözés, méz avas juhtúróval, vagy reszelt sajttal egyenlő mértékben írrá dörzsölten vastagra vászonra kenve (miként ütés utáni zúzódásnál is) itt jól megszívva alkalmaztatik, — máskor csak állati agyvelő; tört kendermag, lóciprus (salina) lomb, cukor, bodzavirág és zabliszt, sőt néhol dögcson is parázs tűzön égetve közvetlen füstölésre; nadragulyapor zsirral és csodafa lapuval összedörzsölve kenőcsül lágymelegen. Csoda fa magvaiból egy gyűszűnyit néhol egy messzely édes tejben főznek meg, megszűrve (mag nélkül) megisszák egyszerre, csakhogy ez két-három napi nagy bódultságot is okoz, miként a néhol belsőleg is használt nadragulyafőzet is könnyen veszélyes lehet, mint a gyermekeknek Bejében altatóul adni szokott mákhéj főzet. Másutt zabliszt székfü-virág, — tört kendermaggal vászon párnában száraz meleg borongatásra rakatik fel. Tüzes békasó (quarz) vízbe vetve párgolásra szinte alkalmaztatik.

6) A sebészi bajok közül.

A sebekre hideg, boros vizet raknak, ha genyednek, lapukat,

fekete balzsamirt (ungv. basil.), néha mindjárt eleinte a belsőleg (has-hajtóul) is annyira használt Seehoffer-féle balzsamot teszik föl, ritkán tapaszt, viaszos vaját stb. Az ebmarás ütésre nyers vöröshagymát húst kötnek, a zúzott részekre a köszvénynél is szokásos említett túrópépet. A láb kéz tőli rándulások utáni dagra eczetes korpát, vagy famoh, fekete szappan és összetört zöld rutábólí pépet, ismételt kenés után. Égett sebre faolajat kennek, kukoricza lisztet szórnak föl (Sztárnyában), vagy lencselisztet (Tornallyán), agyagport (miként gyermek kipállás ellen is), vagy a falról vakarnak rá rögtön meszet s azon felül olajjal és spiritussal is kenegetik, bevonják asztalos mázzal, — kövi rózsza (*sempervivum tectorum*) kinyomott levét, — spiritust, lenolajat, mésvízzel vagy krétaporral kennek föl. A megforrázott kezét azonnal sóval hintik be, kivált ha föl sem hólyagzott még, — vagy vatát boritnak föl, rajta hagyván a teljes meggyógyulásig.

F a g y á s ellen az illető tagot a szobában káposztalében áztatják, savanyu káposztaharaszttal kötik be, — vagy jobban dézsába hóba helyhezik egy időre. Némelyek melegített hamuba dugják, ha kékes; ha még fehéres is az: salétromport dörzsölnek el zsírral, vele kenve az úgy nevezett „vak tetűt“ a talpon, melyhez hasonló viszketeg fagyási bőrlöbféle a kezeken és füleken, illetőleg a fülhagylókon is előjövén, reá krumpli reszeléket raknak hidegen.

A t o r o k b a a k a d t halszálkát, tüst, csontot stb. burnót orrba szippantással, erős tüsszenés által vettetik ki.

B o r é k s é r v e t és m é h i s z a m o t hanyatt fektetés közben úgy tesznek helyre, hogy egy ember a lábak közé állva, azokat alszárastól fölemeli s ez alatt a beteg maga zsírral, vagy vajjal kenegeti a lecsusszant, (illetőleg beszorult) belet vagy méhet.

V é g b é l i s z a m n á l köles kása, sóska magvak nyers pora alkalmaztatik fülhintésre, a felnyomintás előtt, ez 2—3-szor alkalmazva az iszamat megelőzi későbbben.

A f ö l a k a d t k ö v e t a férfi húgycsővéből szájjali erős szivással vonják ki. A f i c z a m „tudósnők“ általi helyrekenése, a tört tag egyengetése és bekötése naponta apró fasinek és alátett nadálytő-gyökérpép csepegőkő-poros ruhával nálunk nagyhitelű.

7) A külérzések bajai közül.

S z e m l o b ellen belől jól megsózott fél főtt tojás fehérét kötik föl, — vagy téjjel megáztatott lágy friss marha trágyát, két ruharéteg közt, továbbá aludt tejbe mártott ruhát szoktak felkötözni, sőt főtt marhalépet is. Fürödnek. Főtt boróka mag vizébe tüzesített quarz dara-

bokat szórva, párája fölé tartják a szemet. Czukorport, sőt lágy sőt is fűnek be naponta többször is a szemhéj alá, — olykor még büzös éji edényről is levakargatva a vizelet száraz csapadékát, czukorral eldörzsölik azt és így valamint a sárga réz rozsdát szinte ekként elkészítve, befújják tollon át, — mindezeket csak idültebb bajnál teszik; a mi avatlanoknál még így is alig engedhető meg. A „semmi por“ (fehér gálicz, tinc. sulfur.) vizzel szokott szemviz.

Éji vaksnál az úgy nevezett „farkas hályog“ ellen (hemeralopia) marha májat esznek főve-sülve, ugyanezzel párgolják és kötözik, néha főtt léppel is szemöket egy hétig.

Porczhártya-homályt avas nyúlháj, halepe s májszirral, vagy papirból készült kozma olajjal oszlatnak, sőt szürke hályogot is. Egy messziről került nő ugyanis, kinek férje adó-hivatalszolga volt, kísérelgette ezt látszólag sikerrel (?) Ez Tornallyán fehér papirból úgy készített olajat, hogy összetekergette, hosszú üres szűk hengert képezve, alól csészére helyezte, felül meggyújtá a papirt. Az olajnemű kozmaszagú anyagból, mely a papir leégésekor a csészén maradt, ujjhegyén, vagy tollal egy keveset bekent e nő (1856-ban) mindkét szemhéj belfölszinére naponta, ha csak nagyon lobos visszahatás nem volt — melyet euphorbium-tapasz előleges fölmögé tétele, s a nép által ily bajnál így használt szembe fejt női friss tej, vagy beföcskendett vizzel győzött le. Én egy fiatal nőnél, kit nála szürke hályoggal láték esetleg, mint házában gyógyított patientsét, valóban a hályog közepén egy világosb foltot veheték észre, e mellett az egyén vallomása szerint pár heti gyógyítás után kezdett látni e szemével is. Ily állapotban már haza szokta a nő bocsátani betegét, — a lencse egészen átlátszóvá tételére (?) bizonyos port fuvatott még be otthon vele, melyben szegfűszeget (caryophylli arom.) lehetett szagjáról fölismerni. Sajnálom, hogy időközben elmenvén innen e nőorvos (ki titkos mesterségét állítólag az illető por vényével együtt — melyet elvesztett? — egy bécsi orvostól tanulta el, kinél egykor szolgált), illető patientsét is elvesztém egészen szemeim elől, további észlelhetés nélkül, — tehát nem bírálhattam meg: valódi volt-e a javulás, vagy csak látszatos?

Süket ségnél retekreszelék kinyomott leve, kevés majoránna vizzel 4—5-ször cseppentetik naponta a fülbe, vagy dióolaj, sőt tinta is. Fül szakgatásnál dinnyelé beöntés, és párgolások, hólyaghúzó divnak.

Orrvérzés ellen koldústáska (thlaspi bursa pasztoris) kinyomott leve, s timsós víz szivatik föl az orrba.

Orri régtartó varadzást (eczema?) saját vizeletökkel gyakran nedvesítve gyógyítanak meg némelyek.

8) Az idegrendszer bántalmai közül.

Indulat roham bántat stb. vagy bármely ismeretlen ok előidézte roszullét esetén a nép többnyire gyöngyvirág- vagy egyéb erős eczetet itat, a néha magán kívül levő elalélttal: „sziverősítőül“, azt hívén, hogy „szivelszorulás“ oka a bajnak, óvszerül még a netáni guta ellen is szinte azt itatják tehát az elájulttal is, eczettel dörzsölve homlokát stb. A kínél erős nyakbeli görcsféle van, pipáztatják, vesicatorozzák, tormázzák, dörzsölik. A nehézkóros on, hacsak lehet, a roham után eret vágatnak (néha állítólag sikerrel?); különben borsmenta, majoránna forrázatot adnak neki, mások régi avas sertés hús közül az állcsontot tűzben megégetve, porát borban adják be apránként. Diót csepűben egészen héjastól megégetve, ennek porát is. Ha gilisztát sejtene, reszelt vasport káposztalével adnak be, máskor csőreül: egy pipa dohányt édes tejjel forralva föl szüredékét veszik elő. Az alszáraakra hólyaghúzókat tesznek.

Szellem bajoknál keményen bánnak az emberrel, füstölik, péld. mint az erről híres zeherjei pásztor, szemébe köpködve stb.

Fejfájásnál, midőn az láztalan, többek közt csombor — menta (*mentha pulegium*) herbatét isznak, ha tartósabb, pióczázást, pecsetet (*empl. euphorbii*), fejökre ismételve tormát tesznek föl, párgolják; pállított petrezselyem-zellerrel, selyem kendővel kötik át a homlokot, ezt jól megszorítva stb. Láznál eczetes vizet is borongatnak föl a forró fejre, vagy csak krumplici szeleteket stb.

Csuklás ellen a kisdetek fejét melengetik, czukros vizet, vagy porczukrot adnak nekik. A felnőttek hirtelen 9 korty hideg vizet isznak; a rózsa száraz szirmaiból borrali leforrázással nyert teát adják be, vagy aszalt birsalmát főznek, levét borral nyujtva, — mások pedig a narancs száraz héját áztatják borban. Égő gyufa vagy kén gőzét szagoltatják, néhol köpölyfélét (melegített poharakat) raknak a fölhasra.

A szélhűdött tagokat csanalazzák, belsőleg gyöngyvirág eczetet itatva.

Víziszonyban ebtej füvet (*euphorbia*) forralnak föl pálinkában és így isszák (vagy gyógyszerári festvényét), vagy két körisbogarát (fej nélkül) adnak be vízzel, — továbbá egy gyűszűnyi csodafa magvat egy itcze tejjel főznek meg italúl. Tarnics (*gentiana*) gyöke porait is használják, — a sebet gyakorta sós lúggal mossák.

Zsába ellen (péld. ül, — farzsábánál) tormás tészta, néhány csepp terpentín olaj zsirral fölkenve, — meleg téglá, zabpárnára ülés, több (tán földi?) giliszta mozsárban összetörve s borszeszszel eldörzsölve lágyemelegen mint bekenni való s melegített pohár-fölrakás van napi renden különféle párolás és füstölés, fürdés mellett.

9) A húgy és ivarszervi bajok közt.

A vese s egyéb húgyköveket egy hétig káposztalében ázott vasporral, a szőlővenyige hamvából készült lúg étkanalankénti adogatásával és más, de előttem titokban maradt, (bárha pontosb vegyelemzés végett egy izben, csekély mennyiségben Pestre is küldött) a titokbíró által ivadékról ivadékra hagyományosan (egyik jövedelem-forrásul) használni szokott fehér por vételével hiszik feloldozhatni s elhajthatni többen.

Havitisztulás elősegelésére a kovász-levet (párkorpora savanyús levét) iszszak Zsip körül naponta 1—2^h messzelyenként, ezzel elvetélést is idézve elő nem egyszer. Esős időben mások egyre eső vizet isznak, külsőleg száraz földi bodza — kóró leveleiből készítenek erős fürdőt, naponta fürödvén benne. Továbbá csombor menta forrázatot isznak.

Méhvérzés ellen fahéj darabokat főzve, levét kanalanként gyakran adják, vagy szurok-port borban; és ecetes kormot tesznek föl zacskóban, — néha ecetes ruhacsomót be is helyeznek. Úti fű (plantago) gyökeret is használ a nép vörös borban főzve e végre.

Szoptatók tejmegfogyás és „elszakadás“ esetén óránként egy étkanál bodzavirágherbatét isznak csalatlan szerül (Zsip körül) hidegen.

Emlő- s csecsbimbódag-sebfájdalomban és tejcsomó képződés esetén folyó víz, vagy vízben főtt bürök, osztató fű (senecio vulgaris) párájának teszik ki az emlőt, többször naponta, mire a tej szivárgásnak indul és a seb meggyógyul (?) ha jelen van. Máskor sárgarépa reszeléke kinyomott levével és sötletlen vajjal piritott irt készítnek befedésére, vagy csak viasz és vajból stb.

Nehéz-szüléskor kevés összezuzott vörös hagymát áztatva egy pohárnyi vízben, azt megitatják a nővel (Zsip körül?) Tiszolcz körül többnyire széken ülve szülnek a nők.

Jegyzet. A fölvidéki népies gyógymódokról általában keveset tudhaték ki, ezek felől Kíss tr.-hoz kerülvén az értesítések és onnan hozzám nem juthatván eddig.

10) A szív- és mirigybajok közt.

A köznép nőinél nem ritka szívgyörcsben a szokásos gyöngyvirágeczet-itatás és szivgödörrei feldörzsölésen, melegített poharak, torna-reszelék oda rakásán, alkörmös (syr. kermesinus) mint „sziverősítő“ itatásán kívül (melyet az ijedt, görcsös gyermekek is rendesen kapnak), szarkaláb virág forrázatot is szokás adogatni (Zsipben).

Golyvánál hamuval összetört füge-tapasz, vajjal összetört földi tök és bürök porral elkeverve köttetik föl.

Török János tudor.

IV. Gömör megye ásványvizei.*)

Számos ásványvizeink közül kettő országos érdekekkel bir: az ajnácskői föld-vas-kénes savanyúvíz, és a légujabban felfedezett csizi iblany-büzöny konyhasós víz. Ezek után három ásványvizünk fürdőintézeteivel csak vidéki hirre vergődött: a várgedei föld-vasas savanyúvíz, a lévárti meszes és a rozsnyói vasas vizek. A többi legnagyobb részben savanyúvizek, számra még 30, helyi érdekűek, csak italul szolgálnak, némelyike fürdőül és gazdasági vagy műtani célokra is. Hőmérsékletre valamennyi hideg; hévvizünk egy sincs.

Marikovszky György egykori érdemdús megyei orvos volt első, ki 1813-ban megyénk 18 ásványvizét vette vegyelemzés alá; újabb időben csak az ajnácskői, csizi és rozsnyói mennyiségi, — a levárti, tiszolczy és királyi vizek pedig egyedül minőségi vegybontás alá vétettek: ez utóbbiak kivételével tehát e czikkben leírandó ásványvizeink vegyi alkotrészeit Marikovszky György hagyománya után jelölendjük. Kiválóbb vegytani tulajdonaikra ásványvizeink

1. savanyú vizek,
2. konyhasós vizek,
3. meszes vizek,
4. vasgáliczos vizek.

*) Az első rész II-dik fejtében (I. a XLV. s. k. l.) Gömör ásványvizeit csak névszerint soroltuk elő, itt részletesebb ismertetésök következnek. Ez ismertetés szerint a rőczei víz nem a meszes, hanem a vasas vizek közé tartozik, s egyenlő a rozsnyóival, csak hogy gyengébb.

1) Savanyú vizek.

Savanyú vizeink szénsavgőz-mennyiségre nézve, egypár kivétellel, nem erősek; leginkább mészkésérőleg-vassókat, kavasavat, ti. manyt és konyhasót tartalmaznak kisebb nagyobb mennyiségben. Földtani helyzetre nézve vagy A) jegeczes tömör s palás kőzetekből, és földtani középkorú (Jura, Lias) képletekből erednek, föld-konyhasóvasasok, és vas nélküliek, a megye felső éjszaki és nyugati részeiben; vagy B) a harmadlagos eocen rétegeken áttört vulkanikus bazaltok omladványai körül buzognak ki nagy számmal a megye legdélibb nyugati részén, mind földes és vasas tartalmuak; vagy végre C) özőnvizi képletekből jönnek a napvilágra a középhegység alsó völgyeiben, meszet és sziksót tartalmazók. — Fürdőintézetten csak két savanyúvizi helyiség van ellátva: az ajnácskői 10 fürdő — és három épületben 24 lakszobával, és a várgedei 9 fürdő — és 8 lakszobával. A többi savanyúvíz forrás kútképen kő- vagy fafoglalványban, némelyek természetes faköpiiben vagy csak természetes eredeti alakjukban léteznek.

A) A jegeczes és középkorú földtani képletek savanyú vizei:

a) Tiszolczi savanyú víz a csillámpalára és gnájszra fektetett juramésznek egy alsó lejtőjén fakad a tiszolcz-murányi országút felett; e mészképletet Ulmann orv. tdr. úr közlése szerint a bécsi földészek a triaszhoz sorozzák és az alatta lévő veres homokkővet werfeni rétegzetnek tartják; ámde ezek nem homok, hanem valóságos mészkőpalák, mint azt a savanyokra való pezsgésök is mutatja, és sok okom van állítani, hogy tömeges mészkő-fedelők a jurához tartozik. Ez ásványvizet Tiszolcz városi hatóságának felkérésére Hamaljar Károly rimaszombathi gyógyszerész úr a múlt őszkor minőségileg vegyelemezte; szerinte az nagyobb mennyiségű szabad és kötött szén-sav-gőzt, kis mennyiségű kén- és ósavat, alj-kép főbb alkotó részül mészéleget és kis mennyiségben keseréleget tartalmaz, a vasnak csak nyomait mutatja.

A következő savanyú vizek timanyon és kavasavon kívül következő vegytani alkrészekkel birnak:

b. c) a telgárti a Királyhegy gránitoldalán 3 forrásból bugyok; a sumjáczi is hasonló talajon minőségre amazzal egyenlő, de ásványrészekben szegényebb.

	Hat polgári font vízben van							1 fontban
	Kréta	magne- sia	vas	kony- hasó	sal- miak	gyps	szikso	szénsavgőz szabad
A telgárdi víz- ben	5	0	4	12	0	0	18	4 köb hüvely
d) arimabrezói- ban	20	0	4	4	0	0	0	12 k. h.
e) nagyszuhai- ben	27	4	0	5	0	0	0	4 k. h.
f) pongyeloki- ban	0	2	0	0	2	0	0	15 k. h.
g) masztincziban	0	2	0	0	2	0	0	4 k. h.
h) jeleneiben	12	0	3	0	0	0	0	10 k. h.
i) ratkószuhai- ban	2	0	0	0	0	3	0	6 k. h.
k) a helpai nem vizgáltatt.								

B) A vulkanikus eocenképlet területén előjönnek:

a) A sidi savanyúvíz források, a helység közép hosszának le-
vonuló pecze folytában kisebb nagyobb számmal; ha valamelyikét
az esővíz beiszapolja, más helyen üti fel magát, néha a közel háztel-
keken is; azt a tulajdonos beszokta hányni, hogy a vizért járók alkal-
matlankodásától meneküljön.

	Hat polg. fontban			1 p. fontban
	Kréta	magnesia	vas	szabad szénsavgőz
a) A sidi vízben	11	5	6	6 k. h.
b) Po-cseviczében (3 forrás)	4	6	8	10 k. h.
c) bizófalviban (Kisfalu)	4	6	6	14 k. h.
d) várgedeiben	4	6	6	14 k. h.

e) Az ajnácskői savanyú víz három forrásban buzog, azon-
kívül két kútból merítettik vize a melegítésre; a Kemény forrást én
elemeztem 1856-ba és az iblant első fedeztem fel benne (lásd „A két
magyar haza gyógyvizei“ Török József 1859). Legujabb vegyelem-
zését 1861-ben *Molnár János* végezte, az következő:

	Kemény forrás	Kovács forrás	Széchenyi forrás
a hőfok C. sz.	+ 10.05	+ 12.58	+ 12.41
	míg a levegőé + 16.91 C. sz. volt.		
a z a r á n y s ú l y	1,002154	1,001952	1,00192
	0 hőfok és 740,6 millim. levegőnyomásra kiszámítva.		

1000 gramme vízben találtatott gramme-okban:

KO.SO ₃	0,01240	0,00990	0,00416
Na Cl	0,07520	0,04110	0,02390
Na F	0,00070	0,00060	0,00060
Forrassavas Na O	0,08360	0,08580	0,07590

Na O. CO ₂	0,01313	0,17920	0,04970
Sr O. C O ₂	0,00460	0,00420	0,00210
Ca O. C O ₂	0,72770	0,68030	0,68460
Mg O. C O ₂	0,17190	0,07410	0,04320
Fe O. C O ₂	0,13690	0,12740	0,01121
4Al ₂ O ₃ . 3PO ₅	0,00390	0,00180	0,00070
Si O ₂	0,08330	0,03190	0,03270
Bórsav és Mn O	n y o m o k		
Szilárd testek	1,43650	1,23700	1,02960

Légek szintén 1000 gramme vízben köbcentimetreken a források közönséges hőfokánál

C O ₂	1272,30	836,2	878,6
S H	0,26	—	—
C H ₂	5,60	—	—

C) Az özőnvi ví képletekbeni savanyúvizek:

	Hat polgári fontban						1 fontban
	Kréta	magnesia	vas	konyhasó	gyps	szikso	szénsav gőz
a) A szútoriban*)	12	3	0	2	0	3	14 k. h.
b) csakóiban	11	0	1/2	0	0	3	4 k. h.
c) baracziban	8	0	1	0	2	0	8 k. h.

2) Konyhasós vizek.

Hol a megye déli felében a Rima- és Sajólapályok érintkeznek, özőnvi agyagdombbal végződik a közép hegységnek egy ága, melyen Csiz helysége fekszik. A falunak egy, ama lapályok felszínénél néhány öllel magasabban létező melenczájében néhány év előtt feltűnt egy kútnak vize sós tulajdonságával; a vegyelemzés ebben a gyógytanra nagy fontosságú ásványos vizet fedezett fel, ez a már is elhíresedett Csizi iblany-büzenyes sós viz. A jelentékeny felfedezés további kutatásokra ösztönözött vállalkozókat és tavaly részvényesek egy másik kútat ástak 20 ölnyi távolban az elsőől; e munkával kékes sivajkrétegeket vertek át; a negyedik öllen édesviz jelent meg, másfél öllel lejjebb azonban itt is sóvizet találtak, de ez a még közzé nem tett vegybontás szerint sóban is, iblanyban is szegényebb az elsőnél.

Than Károly egyetemi vegytanár vegyelemzése a csizi ásványos viznek következő:

*) 1/2 K. h. SH is van jelen.

	tartalma 1000 rész vízben	vegyesúlyak arány- lagos száma	
Szikeny (Natrium)	6,1383	88,53 Na	} 100 e.
Mészeny (Calcium)	0,2990	4,96 Ca	
Kesereny (Magnesium)	0,1635	4,52 Mg	
Hamany (Kalium)	0,2191	1,86 Ka	
Lavany (Lithium)	0,0026	0,13 Li	
Vas (Ferrum)	0,0008	0,01 Fe	
Halvany (Chlorum)	10,3232	96,46 Cl	
szénsavas } Széneny (Carbonium)	0,0556 }	3,08 Co ₃	} 100 e.
sókban } Élén (Oxygenium)	0,2222 }		
Büizeny (Bromium)	0,0531	0,22 Br. O	
Kovasavas } Kovany (Silicium)	0,0045 }	0,11 Si ₃	
sókban } Élén (Oxygenium)	0,0057 }		
Iblany (Jodum)	0,0308	0,08 J.	
Kénsavas } Kén (Sulfur)	0,0020 }	0,05 SO	
sókban } Élén (Oxygenium)	0,0041 }		
a szilárdrészek összege	17,8245		
Szabad szénsav	0,2471	5,40 CO ₂	
Szabad szénsav 1000 térfogatban 127,23 térfogat (Volumen).			

3) Meszes vizek.

A mit eddig megyénkben a meszes hévvizekhez soroztak, az mind barlangviz, mely a jura — és liashoz tartozó mészkőhegyek alján ömlik sok helyen nagy mennyiséggel elő, és néhol azonnal tavat képez; ilyen tavi vizek a levárti, a királyi, kunta-plócza, vigtelki és egyebek. E hegységnek torna-abaujmegyei folytatásában is vannak hasonló meszes tóvizek, mint az evetesi, méhészkei, somodi stb. Ezek a vízforrás származásának és a sziklaoldásnak, a hegység barlangos és meszes mivoltán alapuló érdekes tünetenyei. A légkör minden alakú csapadékainak vize a meszes körétegeken átszűrődvén, kötetlen szénsavgőze mennyiségének arányában, a mészkő szénsavas mész-, keser-, vas- és egyéb éleget feloldja, magába veszi, és vékony szivárgásaival szeltiben barlangokra bukkanván, azoknak boltzatjairól, falairól csurog vagy cseppen a talajra; hol vagy elpárologva merő alkatrészével a szép csepköveket alkotja, vagy azonnal csermelykéket képezve a barlangok örökös sötétségében ezer ölnyre, sőt egykét mértföldnyire is tova foly; és más hason eredetű csermelyekkel egyesülve a hegyek alján lévő sziklanyilásokon bő mennyiségben jön ki a napvilágra. E barlangoknak tehát minden vizet cseppentő pontja a föld külszínén megjelenő vízforrásnak értelmével bír; és bárha nem hiányzanak e meszes hegyek területén a források, még is azoknak legnagyobb száma a barlangokba nyílik: mert midőn szikla-

nyílásokból ismét a felszínre kerülnek, inkább sebes patakokhoz mintsem forrásokhoz hasonlóak. Hol a sziklanyílás mélyen fekszik, azaz a belőle kiömlő víz lejtőség helyett öblöt talál, ott a víz előbb az öblöt tölti meg, s tavat képez mielőtt odább folya. Ily tavi vizek az évnek hideg szakjaiban láthatólag gőzölögnek; mert akkor a levegő és barlangi víz mérsékletei között nagy különbség van; télen a tóvize nem fagy be, de kifolyása kisebb nagyobb távolságban mindinkább meghűlvén befagy; innét van, hogy a nép e tóvizeket hév- és ásványos vizeknek tartja. Pedig a hévizek tulajdonaival éppen nem bírnak, az ásványviznek nevezetét még csak kis mértékben sem érdemlik. Ugyan is a hévizeknek lényeges tulajdonuk az, hogy hőfokuk a küllég hőmérsékletének behatásától nem függ; a barlangvizek mérséke pedig az évszakok szerint és a barlang hossza, mélysége arányában mérsékletükre nézve többé kevesebbé változik. Én 1856-ban augusztus 18-kán és 1857-ben február 20-kán vizgáltam az aggtelki barlangban a vizek hőfokát különféle távolban és mélységben a nyílástól; e szerint volt:

Réaumur hőmérője szerint:	Augusztusban		Februárban	
	víz	levegő	víz	levegő
1. a barlang előtt a szabadban reg. 8 órakor	—	+ 16.0°	—	— 7.2°
2. a barlangban, Kistemplomban	+ 7.8°	+ 8.0°	+ 6.5°	+ 6.5°
3. a barlangban, Csontházban	+ 6.2°	+ 7.5°	+ 3.5°	+ 3.0°
4. az uj ág kezdetétől 25 ölnyi távolságban	—	—	+ 6.0°	+ 8.0°
5. az uj „hőfúvásnál“	—	—	+ 6.5°	+ 7.5°
6. a „ravaszlyuk“ végén	—	—	+ 8.5°	+ 8.5°

Kifolyásuknál és a tavakban tél vagy nyár szerint e vizek hőfoka + 6 és + 17° R. között változik. Ezen kevés adatokból is kitétezik, hogy hőmérsékletük felett a barlang hossza, mélysége és az évszak bizonyos fokig határoznak: e meszes vizek tehát a hévizekhez nem sorozhatók. — Ásványi tulajdonaikat illetőleg, minthogy egy eredetűek, szilárd alkatrészi minőségükre is egyformák, feloldott kis mennyiségű földes anyagokat tartanak. Színre tiszták, átlátszók, némi lágyságuk kivételével közönséges víz ízűek. Nevesebbeknek tartatnak:

a) A levárti meszes víz, fürdőintézettel, melyben 12 fürdő — és 20 lakszoba van; tóvize Hamaljar Károly gyógyszerész ur legujabb minőségi vegybontása szerint tart meszet, kevés magnesiát, a vassnak nyomát, szénsavat és igen kevés sósavat;

b) a királyi meszesvíz egy a Sajó bal partjának csekély magaslatán fekvő, 120 öl körületű, 3—4 láb mélységű tóból foly ki, melyet tengérszemnek nevez a nép, mivel vize a tó közepén lévő, állítólag 24 öl mélységű, merőleges sziklakút nyílásából, folyvást

malmot hajtó nagy mennyiségben ömlik fel. Merő részekben, úgy látszik, valamivel gazdagabb a többi mészvíznél, mert a malom kerekét mészkéreggel vonja be és Marikovszky György is 6 szemer, egyedül mészből álló, merő alkatrészeket fedezett fel egy polgári font vizében 1813-ban; ezen körülmény és a tónak a meszes hegyektől fél mért földnyi távola oda mutatnak, hogy e barlangviznek szikla-alatti útja igen hosszú, és a mésszel sokáig érintkezik. Höfoka *Török János* orv. tdr. úr szerint volt a mult novemberben $+ 11^{\circ}$ R. a körlégnék $+ 8.5^{\circ}$ R. höfoka mellett, de nyárban széles medenczéjében azt a nap igen felmelegíti, mert Marikovszky György júliusban $+ 20^{\circ}$ R. fokúnak észlelte. E tóban őszkor kendert áztatnak, ekkor vize kissé könkés szagot kap; különben még vászonfehérítésre is kiválóan alkalmas. — Ifj. *Pósch József* vegytani tudorjelölt ez évben vegyelemzte e vizet minőségileg, abban kevés vasélecszet és timanyéleget, sok meszet jelölt meg, azonkívül kevés keser-, szik- és hamanyélegeket, szabad és kötött szénsavon kívül só, kén- és kovásvakat; a ráfogott könként egy kémszere sem bizonyítá.

c) Végre azon állításom támogatására, hogy Gömör megyének u. m. meszes hévizei nem igazi hévizek, hanem egy eredetűek, azaz barlangvizek, legnagyobb érdemül az aggteleki vizet hozhatom fel. Az aggteleki cseppegő viznek mennyiségi vegyelemzését, melyet bizonyos tudományos czélból néhány év előtt végeztem, több fontnyi a barlang boltozatjáról lecseppenő vizet gyűjtöttem oly pontokból, melyeken a cseppek épen képződik; annak vegybontási eredménye kétségen kívülé teszi mindannyiak azonosságát.

Az aggteleki barlang cseppegő vizének 572.⁸⁸⁰ gramme-jában (egy polgári fontban) alkatrészei ezek:

Szénsav	összesen	0,120. ⁵⁸	gramme
Kénsav	"	0,020. ⁴⁹	"
Halvány	"	0,000. ⁹⁰	"
Kovasav	"	0,003. ⁴⁹	"
Súlóleg	"	0,005. ²⁵	"
Mészéleg	"	0,041. ⁵⁴	"
Vasélecs	"	0,019. ⁵⁹	"
Keseréleg	"	0,000. ³⁸	"

A víz elpárologtatása után maradt egy polgári font vízből 0.139 gramme, vagy 1.746 szemernyi merőrész; minthogy a vegyelemzett víz a barlang első harmadában gyűjtetett, nem kétlem, hogy e barlangvíz józsaffői kifolyásánál még gazdagabb merő alkatrészekben, mert e 3000 ölet meghaladó útjában a mészkővel még sokáig marad érintkezésben.

4) V as g á l i c z o s v i z e k .

a) R o z s n y ó n a város felett egy kies völgyben van a püspöki vasas fürdő, 9 fürdő- és 11 lakszobával. E völgynek jegeczes agyapalája igen terjedelmes vaskő telepeket foglal magában, különösen a fürdő melletti régi bányáknak számos görcei kihányt vaskőhalmokból állanak, és az itt folyó Drazus pataknak talajvize néhány ölnyi mélységre ily vaskőtelepet áztat, melyen két kútból merittetik a tiszta, tentaizú, kifolyásában sárga vasélecsvizegyét lerakó ásványviz az üstbeni melegítésre; e viz tehát a kutakban vaslugozott talajviz, melynek hőmérséklete egy éven át havonkénti észlelésem szerint, az évszak hőfokával $+ 4.4$ Réaumur foktól egészen $+ 10.6$ R. fokig változik. Feljebb a völgyben is van, de már forrásból csörgedező ilyen vasasviz egypár magán fürdő- és lakszobával.

A r o z s n y ó i p ü s p ö k i v a s a s v í z n e k v e g y b o n t á s á t 1852-ben végeztem következő eredménnyel:

Egy polgári font vizben van	szemer
Kénsavas szikéleg	1.42
Kénsavas vasélecs	0.43
Ketted szénsavas vasélecs	0.38
Halvpirany	0.13
Ketted szénsavas mészéleg	0.03
Ketted szénsavas keseréleg	0.64
Ketted szénsavas cselélecs	0.03
Kovasav oldott állapotban	0.20
<hr/>	
	3.26 szemer.

E szerint ásványos alkatrészekben szegény ugyan e viz, de vassókból fontja közel egy szemert tart, azért a viz egyedül vasasnak és pedig elég erősnek jellemezhető.

b) A r ö c z e i v a s a s v í z hasonló földtani viszonyok között létezik mint a rozsnyói, de vastartalomra sokkal gyengébb; intézete 6 fürdő- és 6 lakszobából áll.

5) K ö z ö n s é g e s v i z r e v a l ó f ü r d ő k .

a) R i m a s z o m b a t b a n a részvényes társulati, és a konyhafürdőben van összesen 16 fürdő- és 20 lakszoba.

b) J o l s v á n a fürdőintézet 3 fürdőszobából áll.

V. Marikovszky György és Kósa Károly orvostudorok.

1) *Marikovszky György* orvostudor s 1806 ik évtől 1832-dik évig Gömör és Kishonth megye főorvosa, ifj. Marikovszky György, a nagy gyűlés ez évi érdemes titkárának éles atyja, született Rozsnyón Gömör megyében 1771 év október 24-dik napján.

Apja ns. Marikovszky Jónás, anyja Sloszár Ráhel volt.

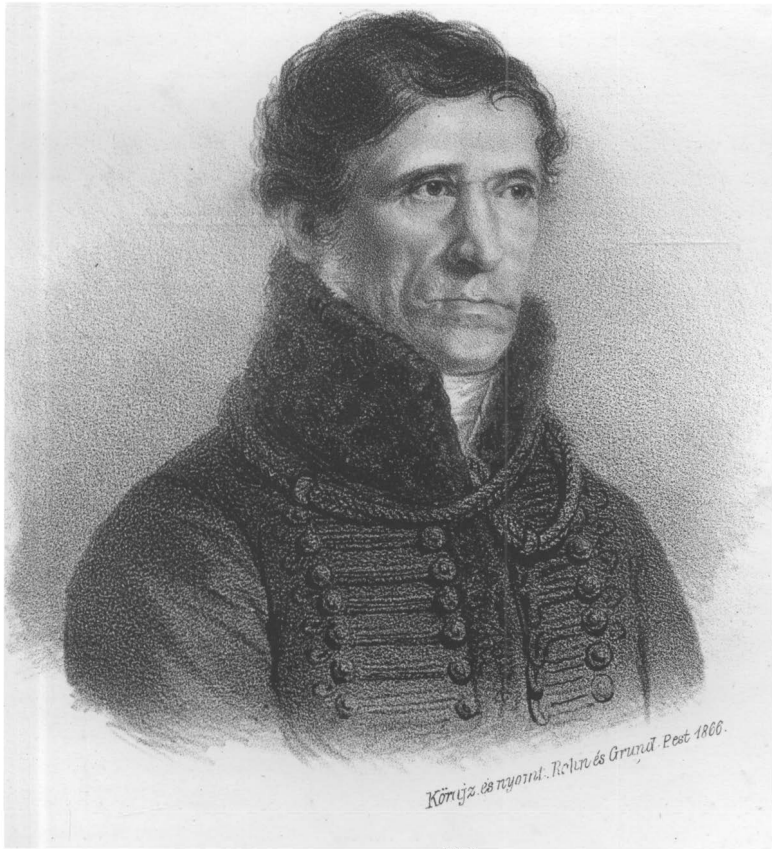
Apjának szent bibliájában a többi között ezen jó és biztos kézzel írott jegyzék találtaik : „Item anno 1771 die 24 octb. született ez világra egy fiunk, kinek neve Marikovszky György. Isten ő Felsége vezérelje maga szent lelke által, éltesse és tartsa ez világon maga neve ditséretére, sok emberséges emberek szolgálatjára, legkivált képpen édes szüleinek örömeire és használatyára, holtya után pedig örökké örvendezhessen velünk együtt.“

Igy gondolkoztak és cselekedtek még egy század előtt a jó család-apák, s a buzgó vallásos keresztyének.

Szülei vallásában t. i. evang. ágost. hitvallásban neveltetvén, oskoláit Sajó-Gömörben, Lőcsén s a felső gymnasiumot Pozsonyban végezte ; itt Szábel természettani tanár és Dr. Lumnitzer István híres fűvész által, kiknek különös kedveltjök volt, ösztönöztetve, és elhunyt nagybátya Dr. Marikovszky Márton fényes életpályája által serkentetve, a bécsi egyetemen kezdette s kitűnő sikerrel végezte nem csak az orvosi szaktudományokat, de hajlamánál fogva az összes természetani s az astronomiai előadásokat is szorgalmasan hallgatta. Ezen egyetemenél kitűnő eredményű orvos-tudori oklevelet nyert 1791-dik évben.

Szeretve és tisztelve tanuló társai, kitüntetve tanárai, jelesül Dr. Frank Péter, báró Jaquén és Dr. és Csász. főorvos Quarin által, s párt foglaltatva az első nagy befolyású s európai hírességű szaktudós által, többféle jeles állomási ajánlatokat kapott, jelesül Spanyol- és Oroszországba is.

De hazáját hön szeretve, s talán az európai zavarok által óvatosságra intetve, lemondott a fényes ajánlatokról, s csendes kedélyes hajlamánál fogva szülő földjét, Gömörmegyében fekvő Rozsnyó szabadalmas, püspöki és bányavárosát választá jövőendő tudományos működései színhelyéül. Itt csakhamar alkalma lőn a nagy mértékben uralkodó vérhas és hagymáz járványok sikeres gyógyításában magát dicséretesen kitüntetni, s ez által mint tudományos, szorgalmas és tapintatteljes orvos, s némely tudományos iratok által mint tudomány em-

Dr. MARIKÓVSZKY GYÖRGY.

bere is, jó hírnevet szerzett magának. Ő volt Gömörmegyében első orvos, ki a tehén- vagy mentő himlő oltását nemcsak tetteg életbe léptette, hanem ez ügyet magyar és német nyelven irt értekezései által terjeszteni is igyekezett.

A Jénai ásványtani társulat, 1804-dik év május 15-ki oklevele által, tagjává nevezte.

1806-ban Gömör és Kishonth megye rendes főorvosává választván, lakását Rimaszombat városába, később Dr. Pillmann Rozsnyón lakó megyei első rend. főorvos hivataláról leköszönte után, ismét Rozsnyóra tette által. — Miképen működött ezen, — az összes orvosi tanokat magában foglaló pályáján, tanúsítják nem csak a megyei hivatalos jegyzőkönyvek, — a m. kir. helytartótanáctól nyert dicsérő okmányok. — Colaudatorium, — de kartársainak tisztelettel és bizalommal párosított szeretete, s a még élő kortársak vagy azok utódjainak hálás emlékezete is.

Mint kedélyes, szerény, tudományos, fáradhatatlan buzgalommal működő orvos és ember; mint a rozsnyai evang. egyház és iskola felügyelője; mint boldog házasságban élő férj és családapa — felejthetetlen tiszteletben részesült boldog emlékezete.

Gyakran találták e tisztelt férfit számos barátjai és jó tanácsát kérő tisztelői, még 1831-dik év nyarán, maga alkotta kertjében, hol külön épületben nagy könyvtára, fűvészs és ásványtani gyűjteménye is létezett, — sírboltja építésével elfoglaltan. Bölcshez illő nyugalommal várta és érte el, eredmény dús, szorgalom teljes élte végét december hó 21-kén 1832-dik évben.

Csupán ezen fáradhatatlan munkássága tette lehetségessé, hogy nem csak 5—6 megyére kiterjedő orvosi gyakorlatát, s mint megyei főorvos és táblabíró, hivatalos ügyeit kitünően elvégezte, hanem némely kedvelt tanulmányát p. o. a föld- és ásványtant is mellékesen tanulmányozta, s azokban búvárkodva haladott.

A salzburgi med. chir. ujságba, s a „Hufeland Journal“-ba beküldött több értekezésein kívül még a következő munkákat írta :

1. Ueber den Honighandel in Rosenau.
2. Nachricht über die Handlung der Producte des Gömörer Comitates, „Dr. Lübeck „patriotisches Wochenblatt“ folyóiratában.
3. Nachricht über Kuhpocken-Einimpfung im Gömörer Comitete Schedius „Zeitschrift von und für Ungarn“.
4. A tehén vagy mentő himlő kiterjesztéséről 1805.
5. Physische und analytische Beschreibung der Mineral-Quellen des Gömörer und Kishonth Comitates.

6. A rőczei ásványos viznek felbontásáról, orvosi erejéről és használatáról.

Be nem végzett kéziratai közt találtattak: „A halálos sérelmek megvizsgálásáról“; és Gömörmegye föld- és ásványtani leírásához jegyzékek, 2 photographiai ábrával.

2) *Kósa Károly*. Még egy újabb időben élt jeles gömörmegyei orvosról kell itt megemlékeznünk, ki terjedelmes orvosi működésében s közhivataloskodásában tanúsított ernyedetlen buzgalma által kitünő érdemeket szerzett s emberiségi ügyre szánt hagyatéka által századokra kiterjedendő emléket alapított magának Gömörben. *Kósa Károly* osvostudor az, ki mint megyei főorvos Rozsnyón halt el 1847-ben. B. e. Bene Ferencz egyetemi orvostanár ajánlatára, ki alatt kórodai segéd volt, Lajcsák Ferencz rozsnyói püspök 1825-ben udvari orvosává választá. Az országos érdemű tanár ajánló levelében azt írta róla: „mitto vobis manum meam dextram“. A Rozsnyón letelepült fiatal Aeskulápnak hamar kezdett orvosi jó híre terjedni; és midőn Marikovszky György halála után 1833-ban a megyének physikusa lett, akkor már Gömörnek első hírvé és legkeresettebb orvosa volt. Mi, kik körében éltünk, vele való gyakori érintkezésünkben meggyőződünk arról, hogy szaktanunk akkori kifejtettségéhez képest a belgyógytanak tökéletesen kiképezett bajnoka volt; közösen kezelt betegeinknél a kórfolyamat épenes mozzanatait, a beillő gyógyjavallatokat kiváló észtannal, ügyes didaktikával és meggyőződést támasztó tisztasággal tudta és szerette elemezni: gyógymódja egyszerű, mindig alaposan átgondolt, következetes és okszerű volt. Köz hivatalában haláláig, 14 éven át buzgón és lelkiismeretesen működött, és éppen annak teljesítésében — mint jó katona a harcmezőn — találta sajnos halálát. 1847-ik év őszében a járványos hagymáz megyénk felső részeiben iszonyúan dühöngött, neki számos helységekben éjjel-nappal kellett gyógyintézkedéseket tennie; hol legnagyobb volt a veszély, ott segédkezett leghuzamosabban, míg végre a hagymázos ragály őt is veszélyes hálójába sodorta, melyből őt, ki százaknak mentette meg életét, nem voltunk képesek körünknek és az emberiség körüli további szolgálatának megtagadni. Deczember 16-kán életének 51-ik évében Rozsnyón elhalt. Ifjabb korából minden igyekezetünk daczára sem juthattunk részletes adatokhoz, mert a megyéből eltávozott magtalan neje is néhány év után elhalván, nem volt, ki azokat nyújthatta volna. Bizonyossággal csak azt mondhatjuk róla, hogy Komárom megyében

szegény sorsban született és nevelkedett; gymnasiális tanulmányait bevégezvén, a kegyesrendűek közé állott, s mint elemitanító működött, azután kilépven, Pesten végezte orvosi tanulmányait és avattott fel orvostudorrá. — Ethnographiai czikkünkben jegyeztük fel nemcsak lelkének páratlan tanuságát, egész élete fáradozásainak szerzeményét, betegeinek minden adományát a szenvedő emberiség oltárára tette le: annak nem csak hív szolgája volt, de felkent jótevője is lett. Rozsnyón egy kór- és árvaházra 24 ezer ezüst forintot alapított, mely kamatai által jelenleg 35 ezer forintnyi növekedésével kitűzött céljához közeledik. Tizenkilencz éve immár, hogy ez emberszerető orvos a föld alatt hamvad, eddig minden emlékkő és a méltánylat köznyilatkozata nélkül: legyen itt e néhány sorban róla való kegyeletes megemlékezésünk egy babérlevél azon majdan örökké fenálló sírkövére, melyet szent alapítványa által Gömörmegyében maga magának emelt!

Kiss Antal orvostudor.

III. FEJEZET.

Gömör-Kishont mezőgazdasági és erdőszer- viszonyai.

I. A mezőgazdasági viszonyok.

Valamely ország földiparának fejlettségét annak egyes vidékei egy tekintetre előtűntetik. Az angol farm élő képe azon magas tökélynek, hová a brit mezőgazdaságot a farmerek értelmes osztálya századunkban emelte. Hollandban a holdakra terjedő kerti művelés alatt álló lapályok tükrözik azon szorgalmat, melyet a németalföldi földiparában kifejt; a magános prairie, melyet Éjszak-Amerika ős erdeiben a vállalkozó yankee-birtokába foglalt, tanúsága a merész szellemnek, melylyel az amerikai a rengetegek művelés alá hódításában tovább halad. Az értelemmel párosult emberi szorgalomnak leghálásabb tere maga anyaföldünk, melynek felületén ha gondatlan kezek be nem gyógyítható sebeket ejtenek is, melynek példáját a spanyol Sierrák kopár sivatagjaiban látjuk, de viszont a munka jutalmazásában, semmi sem hálásabb a földnél, s a keleti rege, mely szerint a rossz szellem a búza magvát irigyen örökre a föld alá temetni vélte, a mag azonban százszoros gazdagságban fejté az alól kalászait, tanúságosan jelképezi a hasznót, melyet a földipar a talaj művelése által előállíthat.

Az ember első szükségét, napi táplálékát mindenkor a föld adta meg, s ez nem változott akkor sem, midőn az egyesek egymás segédelmére társadalomba léptek. A polgárisodás mai állásában is minden állam legbiztosabb alapja legfőképp a föld iparban nyugszik, — úgy szólván annak karjain indult meg az emberiség századok előtt a fejlődés azon útjára, melyen nagy viszontagságok között a jóllét jelen korbeli fokáig haladhatott, s az ókor köeszközeitől eljuthatott a füstölő gőzgépekig, melyekkel már mai napság mezei munkájának egy részét végezheti.

De a földipar fejlődésére, természeti alapján a föld felületén kívül, nélkülözhetetlen tényezők a társadalmi, és állami intézmények. Csak hol ezek az emberi értelem kifejtéséről, s a mezőgazdaság segéd

eszközeiről kellőleg gondoskodnak, várható a földipar felvirágzása, s a tapasztalás kétségtelenül bebizonyítja, hogy az állam helyes közgazdasági intézményeitől függ legfőképp a földipar emelkedése, vagy ellenkezőleg annak hanyatlása. Az államtudomány korunkban e részben szakítván a régi intézményekkel, új irányokat jelölt ki, melyek követésétől várja és föltételezi az állam jóllétét, — szabadnak kívánja t. i. a földbirtokot, kereskedelmet, kézmű, mint gyáripart, és a pénzüzetet.

Magyarország máj válságában, melyben létele áll kockán, köztött kezekkel van sorsának intézésében; közjogi bonyodalmi megállíták közel két évtized óta ama haladásban, melyet törvényhozása az intézmények korszerű átalakítása körül kifejtteni törekedett. A mi a földipar fejlesztésében ez idő alatt történhetett, az felsőbb kegyelem kifolyása, s ha ki nem elégíti az idő kívánalmait, — oka mindenesetre rajtunk kívül keresendő. Hazánk legalább az elfogulatlan gondolkodó előtt mindenkor bebizonyítja, hogy a polgárisult európai államokban hasznosnak tapasztalt intézmények alkalmazásában országgyűlésein soha sem járt utól, s idejekorán felismerte a mezőgazdaság haladására nézve is azt, hogy a birtoknak a hűbér bilincseitől kiszabadítását, a birtokolhatás közönségessé tételét, s a nemesi földbirtoknak az ösiségi törvények nyügétől való felmentését, a földipar nagy hátránya nélkül tovább nem halaszthatja. Ha azonban mind a jelenlegi mostoha helyzet mellett is, melybe sodortatva élünk, azt tapasztaljuk, hogy a földipar a hazai termelés kétségtelen gyarapodása után ítélve nem sülyedt, következtetnünk lehet, hogy e nagy ország leginkább földmivelő népe hivatásának teljes tudatásával bir, s mindenesetre remélnünk lehet, hogy kedvezőbb viszonyok nyíltával kilátása lehet hazánk földiparral foglalkozó polgárainak azon jóllétre, melyet más boldogabb államok népei immár élveznek, s melytől mi viszonyainknál fogva, fájdalom, elzárva vagyunk.

A mezőgazdaság viszonyai között egyik fontos tekintet a földbirtok elosztása. Hazánkban erre nézve nagy végletekkel találkozunk; mert míg egy részről az elszegényedett falusi nembest sok helyütt egy vékás földön láthatjuk gazdasággal foglalkozni, nem ritkán tapasztalunk egyszersmind nagy földbirtokost uradalmakra szabott birtokokban, az úrbéri birtok felszabadítása után is 50—200,000 holdon folytatni földiparát, s Galgóczy 3600 családra teszi azon birtokosok számát, kik 1000 holdat haladó birtokon gazdálkodnak. Hogy a nagyon elaprózott földbirtokon tágabb értelemben vett mezőgazdaságot haszonnal folytatni nem lehet, azt minden okszerű gazda régen átlátta már, de a tapasztalás leginkább mutatja, hogy hazánk néposztályai között

legszegényebb épen a nagyon elosztott kis nemesség, s a felső megyék azon úrbéresei, hol az úrbéri birtok felosztása 124-ed részig haladhatott. Széchenyi gondoskodó nagy szelleme előtt nem maradhatott elrejtve a veszély, mely közgazdasági szempontból a birtok elaprózása által népünket fenyegeti — felszólalt egy minimum törvény hozatalára nézve, melyben a legkisebb birtokot 50 holdban kívánta meghatároztatni. Ujabban is az irodalom mezőgazdaságra vonatkozó részében emlékeztetbe hozatott a földipar érdekében egy minimum-törvény szüksége, s hivatkozás történt Anglia példájára, hol a birtoktörvények a földbirtok elaprózásának gátul szolgálván, ez oka lett a kézműipar és kereskedelem felvirágzásának az által, hogy a népeség földbirtokra nem támaszkodható részét ezen két más életmód követésére terelte. Az adósorozati bizottmány által összeállított adatok szerint, nálunk a földbirtok darabonkénti megoszlása — 20,834,538 részletre rúg $3644^{42}/_{100}$ □ mérföldön, a mi egy tekintetre megdöbbenőnek tűnik fel, összehasonlítva az e tekintetben rossz hírben álló Franciaország 9625 □ mérföld területével, hol 1815-ik évtől 1844-ig 10,083,731 részletről 11,124,213 részletre növekedett a birtok darabonkénti felosztása (Galgóczy); habár hazánkban, azt megfontolva, hogy az egyes részletekből, melyek közbeeső idegen birtokok, folyóvíz vagy más a közvetlen érüklözést gátló akadályok által választatnak el, több darab egy birtokos tulajdona, a kitett számból jókora mennyiség eszik is, — még is kedvezőtlen fog maradni ránk nézve az arány, s óhajtható marad, hogy a törvényhozás gondoskodása által a nagyobb mérvű birtokeldarabolásoknak a földipar érdekében eleje vétessek. Mindenestre ott állunk most, hogy nálunk épen a legelőnyösebb közép terjedelmű jöszágok a legritkábbak.

Másik fontos tekintet a földipar felvirágozására az állami intézmények között, a közlekedési ügyek állása. A forgalom gyors közvetítése által a földipar nagy arányban emelkedik, eszközt nyervén abban terményeinek értékesítésére, s a gyors érintkezhetés által a kereslet és kínálat sokszorozódására. A gőz alkalmazása a vízi mint vasuti közlekedéseknél közvetve kiszámíthatatlan hatással van a földipar állására, s tapasztalás szerint míg egyrésről kiegyenlíti a termények árát, meggátolván a termény árának szűk években azelőtt tapasztalt felszökkenését, s eltávolítván a teljes pangást, mely bő termésű években a termények értékesítését lehetetlenné tette. Hazánk e részben sincs kedvező helyzetben, közlekedési ügyei valamint kereskedelme felett idegen hatalom intézkedik, s csak annyiban részesülhet ezen intézmények hasznában, a mennyiben az osztrák birodalom jól vagy ro-

szul magyarázott érdekei megengedik. Az események elvették tőlünk az államhatóságot, mely a közlekedési s kereskedelmi ügyek önálló kifejtéséhez szükséges.

Befolyással vannak a földiparra, úgy mint a többi ipar nemekre nézve is, az adóztatási viszonyok, s e tekintetben is földiparunk az utóbbi két évtizedben mostoha állapotok nyomása által lankasztatott. Nemcsak hogy a földbirtoknak az 1848-ik évben törvényhozásilag elfogadott közteher viselés alá vont, úgynevezett nemes kézen lévő része az úrbéri felszabadítás után előállott válság mellett tekintve az úgy mondott majorsági birtok még felszeretlen állapotát, — aránytalan adó alá vetetett; de általában a földadó évről évre oly fokokban súlyosbítatott, hogy a mint az osztrák erősített birodalmi tanács vitatkozásai közben 1860-ban kifejtetett, tíz év alatt a földadó Magyarországon oly emelkedést mutat, milyen például Csehországban egy század alatt, jöhetett csak létre. A napi sajtóban jelenleg is olvashatunk avatott nemzetgazdáktól felszólalásokat, melyekben egyenesen kimondatik, hogy a magas földadó hazánkban elviselhetetlenné vált, s az adóztatás a földjövedelmén túl már magát a tőkét is megtámadá. Egy nagy részben egyébbb körülmények mellett ez is okozta azt, hogy a földbirtok értéke utóbbi időkben tetemesen alább szállott.

A pénz és hitel viszonyok is nem kis mértékben folynak be a földipar állapotára, ezek szolgáltatják mindenenk előtt a földiparba szükséges befektetési tőkéket. Hazánkban nincs pénzügyi önállása, s a mi támogatásra e részben a mezőgazdaság számíthat, az a pár év előtt felállított pesti magyar földhitelintézet még eddig csekély mérvű kihatása mellett, egy kis részben néhány hazai takarékpénztár hitelműveleteiből telik ki, melyek az e részben mutatkozó szükségleteknek távolról sem képesek megfelelni, s nagy része földbirtokosainknak, — a hatás nélkül életben lévő, s céltalannak a napi tapasztalás által bebizonyított uzsora törvények mellett is, az uzsora körmei közt sínylek.

Nem lehet említetlen hagyni azon befolyást sem, melyet a földipar fejlesztésére a gazdasági egyletek gyakorolnak. Anglia mezőgazdaságát több mint ötszáz ily egyesület támogatja, Poroszországban hatszázhuszonhat hasonló intézet áll fenn, nálunk azonban az országos magyar gazdasági egyesületen kívül, melynek a politikai viharok által megakasztott hatása 1850 ik évben indult újabban meg, csak kevés számú vidéki gazdasági egyesület tevékenységét szemlélhetjük, — a keletkező félben lévőeknek megalakulása azon akadályok elhárításától függ, melyek a szükséges kormányi engedély kinyerhetésének útjában állanak.

Végül figyelembe kell még venni a mezőgazdasághoz szükséges tudományok terjesztésére fenálló gazdasági tanintézeteket. Ilyen hazánkban Magyaróvart van, mely azonban az austriai állam segélye által államintézetté avatott, s tannyelve a mint tudjuk a német. Múlt évi október havában nyitott meg magyar gazdasági tanintézet Keszthelyen, a régi híres Georgicon helyén, s egy másiknak alapjait épen most rakják le Debreczenben, egy harmadiknak keletkezése, mely szinte magyar lenne, most van vájúdásban, s helyétül az országos magyar gazdasági egyesület felterjesztésében a város nemes áldozatkészsége folytán Rimaszombat van jelölve.

Ez előzmények után térjünk át a rövid dolgozat tulajdonképi feladatára, Gömör és Kishont vármegye földiparának ismertetésére. Ha igaz, a mit e megyéről egyik leírásában olvasunk, hogy „e vármegye Magyarország kicsinyben“, úgy e megye földiparbeli köz viszonyai általános állásának egy nagy része a fennebbieken már rajzolva van. A hasonlat nem is egészen helytelen. Egyik határával a Kárpáti havasokra támaszkodva, másikkal Putnoknál a tiszai nagy síkságba, bár keskenyen bele olvadva, képviseli e vármegye a havasok és a lapály mezőgazdaságát. Nagy uradalmak mellett ott látjuk a kis nemesség egyes falvait elaprózott határával, hol az utód, melynek apái Bocskai, Bethlen és a Rákóczyak hazánk szabadsága mellett felemelt zászlaját diadalmasan követék, nagy hűséggel ragaszkodik egy mérő földjéhez, s a szent kegyelet közben, melylyel úgynevezett örökjé iránt viseltetik, észre sem veszi, hogy nem földbirtoka az, mely őt táplálja, hanem két keze, idegen birtokba fektetett munkájának jövedelme, s hogy ő tulajdonképen földbirtokosból már napszámosná süllyedt. Ha nem adhatjuk is hiteles adatok hiányában az úrbéri birtok elosztásának állását, annyit még is bizton állíthatunk, hogy az e fajta birtoknak, földipari szempontból káros, eldarabolása mind a tulajdonosok, mind a hatóság részéről vétkes gondatlansággal üzetik, s ha látjuk, hogy a fennálló törvény ellenére az úrbéres gyakran úgy válik meg úrbéri birtoka külső tartozmányaitól, hogy magának belső telke és háza megmarad, s ő ez által földbirtokosból napszámosi kenyérkeresetre szorúl, szomorúan gondolhatunk arra, hogy e néposztály süllyedése két három ember nyom után utólrérheti a kis nemesség kétségbe ejtő helyzetét. Egyesek pusztulása az államot kevésbé érdekelheti ugyan, de midőn az intézmények tökéletlensége, vagy azon könnyelműség által, melylyel az igazgató hatalom ezek fentartásában eljár, a végpusztulás nagy néposztályokat fenyeget, kétszer gondolja meg az állami hatalom, midőn eljárása felől számot vett magával, a sajnós következményeket, me-

lyekből a legnagyobb kár magára az államra hárulik vissza. Távol gondoljuk magunkat minden protectionalis hajlamoktól, s a mellett, és épen azért, mivel a szabad föld barátjai vagyunk s az egyén kárhoz-tatandó ösztöneinek legyezgetését a törvényszolgáltató hatalomtól épen hibáztatjuk, mondjuk, épen ezen elveknél fogva kell megrónunk a föld-birtok czéltalan elaprózásának megengedését, melynek végeredménye más nem lehet, mint az, hogy az ily módon elmeszárlott földbirtok elveszti azon kellékét, mely a földipar legkisebb mérvű fennállhatására egy bizonyos mértékben megkívántatik, s tulajdonosa földmivelő helyett, napszámos lesz, vagy koldús.

Átmenve a megye közlekedési eszközeire ezek között legnagyobb gondban, de legnagyobb kiadásban is részesül azon úgy nevezett állam útvonal, mely Nógrád határszélétől Tornallya, s innen egyrészt Rozsnyó, másrészt most már Aggtelek felé is átmetshi az egyesült vármegyét, a többi útvonalok megyei közmunka által tartatnak fen, a Sajó, Rima és Túróc völgyein, — egy szép vonalat pedig Szász Cöburg Góthai herczeg ő fensége állított és tart fen, murányi uradalmában; e közlekedési vonalokon szállíthatja a természetű eladásra szánt készletét, a rozsnyói, rimaszombati, és az újabb időben nagyobb jelentőségre emelkedett putnoki piacokra, mely piacok azonban a földmivelésnek előnyös tulajdonságukból vesztek azóta, hogy a tiszai vasútvonal Kassáig kiépült, s mióta tapasztalás szerint, a miskolczyi piac árai, honnan a fogyasztó megye termény szükséglete azelőtt szállítattott, gyakran egyenlők, vagy épen magasabbak, mint a rimaszombati vagy rozsnyói terményárak, s a szepesi, és lipői vevők, kik ez előtt szükségleteiket többnyire Rimaszombat és Rozsnyó heti vásárain szerezték be, Kassára járhatnak be vásárlás végett. Heves vármegye felé Egernek a megyei útvonal sem Gömör sem Heves felől nincs még kiépítve. — Vasútja e megyének, melynek vasipara különben az országban legjelentékenyebb, eddig egyáltalában nincs. Azon elmunkálatok, melyeket az egykori ugynevezett Ipoly-Sajó-völgyi vasúttársulat a megyén keresztül Miskolczig végrehajtatott, valamint a tiszai vasúttársaság által eszközölt elmunkálatok a Sajó-völgyön, Rozsnyó és Dobsina fele, további következmény nélkül maradtak, s ekkép még a megye e tekintetben el van zárva a viláfgorgalomtól; — legközelebb talál vasutat, egyrészlől Miskolcznál Borsodban, más részlől Salgó-Tarjánánál, Nógrádban, feltéve, hogy ez utóbbi pálya végkiépítése valamikor csakugyan létrejöhet.

Mennyire érzi a földipar ezen megyében is az adó elviselhetetlenné vált súlyát, erre nézve némi világot vethet a csaknem folytonos

katonai adóbehajtás; melynek terhe alatt és szigora mellett, a mezőgazda, kivált mióta a termények árán azoknak productionalis költsége is alig kerülhet meg, hogy adóbeli kötelezettségének megfelelhessen, gyakran kényszerülve van oly áldozatokra, melyek földiparára károsan hatnak vissza. A hitelviszonyok mióta a megyében Rimaszombatban és Rozsnyón takarékpénztárak alakultak, némi tekintetben a mezőgazdákra nézve is kedvezőbbé váltak, legalább egy kis részben óva vannak e pénzintézetek által az uzsora felemésztő nyúgeitől, bár ezen intézetektől kölcsönözött összegek is, arra hogy a földbirtokos a jelenlegi viszonyokban gazdaságában haszonnal alkalmazza, drágának tűnnek fel.

Gazdasági egylet a megyében nincs. Kísérlet történt e részben elébb, hogy „Sajóvidéki gazdasági egylet“ czimen Gömör és Borsod megyének e vidéki gazdái egy ily egyletbe lépjenek. Később 1861-ben Gróf Serényi László felhívására összejövén a megyei földbirtokosok, feladva az előbb említett eszmét, egy csupán Gömörmegye területére értett gazdasági egyesület alakítására társultak s alapszabályaikat hatósági jóváhagyás alá még akkor mindjárt fel is terjesztették, mind ez ideig azonban a gazdasági egyesület ügye nem haladhatott annyira, hogy életbe lépésének idejét csak megközelítőleg is meghatározni lehetne.

Épen ily bizonytalan eddig még a Rimaszombatban tervezett gazdasági tanintézet felállítása is, — az erre szükséges felsőbb engedély megadásától lévén az föltételezve. Kétséget nem szenved pedig, hogy ezen tanintézet, s a gazdasági egyesület, a megyei földipar felvirágoztatására jótékonyan fognának hatni az által, hogy míg a tanintézet a míveltebb mezőgazdasághoz szükséges értelmi tényezőket szolgáltatná, a gazdasági egylet gyakorlatilag mozdítaná elő a gazdasági ismeretek terjedését s közvetítései által a mezőgazdaközönség egyéb érdekeinek is nagy szolgálatokat tehetne.

Keletről Torna és Borsod, délről Borsod, Heves és Nógrád, nyugotról Nógrád és Zólyom s északról Liptó és Szepes megyék által környezve, fekszik Gömör- Kishont vármegye Magyarország Tiszán inneni kerületében. Kiterjedése a legújabb fölvetések szerint 74.⁸⁹, Fényes szerint 76.²³ □ földirati mfd. Összes népességét Fényes 1847-ben 186,388, az 1857-ki hivatalos népszámlálás 158,008, Galgóczy 160,174, a m. k. Helytartótanács multévi összeállítása 164,224 lélekre teszik. E népesség Fényes szerint egy püspöki, 12 mezővárosban, 263 falun s 40 népes pusztán lakik. Az 1857-diki összeírás szerint 6 város, 9 mezőváros, 257 más lakott hely s 25,659 ház van. Galgóczy 6 várost, 8 mezővárost, 260 falut, 67 pusztát, 24,666 házat számlál. A megye hasz-

nálható földje az adósorozati bizottmány felvétele szerint 655,338, terméketlen tere 51,336, összes térfogata tehát 707,224 katasztralis hold, melyből szántóföld 170,241, rét 95,261, szőlő 1564, legelő 36,034, erdő 352,188 hold. Fényes felvetése szerint használható földje 784,000, magyar holdra számíttatik, melyből a szántóföld 350,000, a rét 40,000, szőlő pedig 2500 holdat tenne. Galgóczy statistikai adatai végre a szántóföldet 202,229, a rétet 66,624, a legelő földet 89,478, a szőlőt 1926, kert, és gyümölcsösöket 8590, az erdőt 286,561 a terméketlen részt 72,753, az összes térfogatot ekkép 731,000 holdban határozták meg.

Ily területen mozog a vármegyének földipara, s a kitett népességnek igen nagy arányban mezőgazdasággal foglalkozó része a földiparnak csaknem minden ágát műveli. Talaj tekintetében e terület három egymástól különböző részre osztályozható. Egyik osztály a megye Borsod és Hevessel határos része, az alsó Rima folyó jobb partján túl legnagyobb részben homok vegyületű talaj, föltonként vastartalmú agyag, s ennek egy része az itt ugynevezett nyirok földet itt-ott megszakasztva. A Rima folyó bal oldala, a Balog, és Sajó völgy alsó vidéke képezheti a második osztályt, kis részben agyagos homok és televény felrétegű, több helyen azonban, mint a rimaszombati, pálfalvai, dobrai, gernyői, rimaszécsi, s más némely határokon helyenként a nedvességet átnem bocsátó alréteggel, ennél fogva hideg és vizenyős természettel, úgy szintén az ugyan e folyók mellett elterjedő lapályok televény, de helyenként tőzeggel túlságosan bővelkedő, szórványosan szintén vizenyős talajjal. Végre a harmadik osztályt képezheti a megyének egész felső vidéke, hol a talaj többnyire veres agyagos föld, s legfelül épen köves és hideg. Az első osztály kellő trágyázás mellett a gabona fajokat, hüvelyes növényeket, továbbá burgonyát, tengerit megtermi, különösen egyes határok mint a hangonyi, ajnácskői, geszteti, kittünő minéműségű rozst adnak. A második osztály a megyének legháladosabb része, kellő művelés és trágyázás mellett terem őszi, tavaszi búzát és rozst, árpát, zabot, burgonyát és tengerit, s kivételesen és kisebb terjedésben tavaszi repcét is. Rendes időjárás mellett itt a termés átlaga 1200 □ öles holdonként, az őszinél 10—14, tavaszi gabonánál 10—14, burgonyánál 80—90, tengerinél 14—16 alsó austriai mérőre tehető; a vörös lóher jól diszlik, de nagyobb kiterjedésben eddig csak nagyobb földbirtokosok által termesztetik, termése 1200 □ öles holdanként 25—30 mázsa takarmányra tehető. Luczerna termesztésre kevés alkalmas föld van, s azért annak mívelése csak kisebb mély rétegű televényes és száraz földekre szorítkozik. A harmadik osztály egy része a tiszta búzát is megtermi ugyan, a Garam-

völgyén azonban csak rozs termesztetik már, sőt ennek felső részén, hol a föld igen kavicsos és sovány, csupán zab és pohánka tenyészik. Az éghajlati viszonyok e területeken nem igen kedvezők, legfelső része a megyének hideg és zordon, alsó részén már meglehetősen szelíd, de száraz és szeles; szárazságtól különösen szenvednek Pálfalvától kezdve le Mártonfalva, Rimaszécs, Czakó, Zádor, Csiz, Hamva s más e vonalba eső határok. A tenyészet ennél fogva nagy eltérést is mutat, a gabona neműek érése ideje 10—15 napi különbséggel áll be az alsó és felső vidéken.

A gazdasági rendszer, mely szerint az egyes birtokosok a földipart e megyében általában kezelik, úgy nevezett vegyes, vagy is kiterjesztett gazdaságnak mondható. A magyar emberre e rendszer hagyományyszerűleg szállott s az előszeretettel, melylyel iránta viseltetik, független nemzeti jellemében találja magyarázatát, kényelmesebbnek találja, hogy maga gazdaságából élet szükségének legnagyobb részét kielégíthesse, s ehhez a nyers anyagot, a mennyire lehet, gazdaságában maga szereti kiállítani. Épen azért a megyei birtokosok gazdaságaiban, kevés kivétellel, az e tájon diszlő gabona minden nemeit, s állattenyésztésében a haszonmarha és baromfi ez égalji tenyésztését csak nem mind feltaláljuk. A miatt, hogy a tulajdonosok az intensív gazdálkodás gyakorlatba vételére, részint a tagosztályi birtok elkülönzések most javában folyó válságai, beruházási tőkék hiánya, s sok egyéb a helyi körülményekből folyó viszonyok miatt birtokaikban át nem térhetnek, a földmivelés túlnyomólag a három nyomású ugar rendszer szerint üzetik; vannak azonban számos nagyobb földbirtokosok, s néhány kisebbek, kik pusztabeli birtokaikon már régebben váltó rendszert hoztak be, sőt a már tagosított többi birtokok művelésénél is az okszerű váltó gazdasági rendszert részint már behozták, részint behozni fogják. A váltó gazdaságot régebben alkalmazott földbirtokosok közt kiemelendők különösen gróf Serényi putnoki, herczeg Coburg Ágost baloghvári, s báró Vay Alajos bánrévi uradalmával, — továbbá ifj. báró Kemény István Serkei, s Ragályi Nándor pusztá Gortvai birtok részeikkel. A megye terményei: gabona fajok és növényekből, őszi tavaszi búza, rozs, árpa, zab, tönköly, tengeri, burgonya, takarmány répa s a több vidéken kitünő réti fűvön túl, veres lóher és luczerna; iparnövényekből az éghajlat mostohaasága miatt csak tavaszi repce, s egy pár év óta gomborka csak kicsiben és kevesek által termesztetik, mint kereskedelmi czikknek azonban jelentőségök épen nincsen. Kender az alsóbb vidékeken a szükségleten felül termesztetik s kereskedésbe is hozzátik — a kender vászon a rimaszécsi vásárokon jelentős czikk, be-

lőle itt évenként 40—50,000 rőf adatik el; s ezt leginkább szegedi s más alvidéki kereskedők vásárolják össze. A len termesztés nem mindenütt sikerül, de Nagy-Rőcze város és vidéke e növény termesztésére igen alkalmas s a len itt nagy mérvben és nagy haszonnal is termeltetik. — Dohányt termesztetni a megyében csupán Csetneken szabad, pedig a dúlházi, serkei, harmaczi dohány egykor híres volt. A rétek rendszeres mívelése trágyázás vagy öntözés által, azt lehet mondani, hogy e megyében ismeretlen, sőt a rétek termését elsavanyító mocsárok s szabad folyású patakok szabályozására általában keves, vagy semmi gond nem fordítatik; kitünő takarmányt szolgáltatnak, a Sajó, Turóc, Balogh és Rima folyam alsó völgyei, de a Balogh és Turóc gyakori kiöntései a jó termést iszapolásaik által sokszor megrontják. Legelő rendszeresen sehol sem műveltetik, a Rima, Balogh és Sajó völgyi gyeplegelők jobbadán rét minéműségűek s a marhát igen jól táplálják, ezek nek nagy része a tagosítások után már rétekké fordított; legelőül szolgálnak általán véve az erdő területek is, melyek azonban az erdő cultura fejletlenségénél fogva többnyire nem elégítik ki azon szükségletet, melyet a jelenlegi marha állomány megkíván, s hogy a marha állomány rajtok valaha azon számra felgyarapodhatnék, mely a mívelés alatti földek aránya szerint a trágya szükséglet előállítására megkívántatik, jövőben sem remélhető. E mellett az erdei legelés magának az erdő gyarapodásának sok helyen nagy kárára van, s a gondatlan, s okszerűtlen legeltetés (által) miatt, különösen közös határookban több erdőrészt találhatunk vég pusztulásnak indulva. A szőlő művelés a megyében a Borsod és Hevessel határos részeken, továbbá Tornallyán, Sajó-Gömörön, Bejében, kisebb részben Vályban, Baloghon, Panyiton, Rimaszécsen divatozik, a putnokvidéki fehér borok egyjellegűek a szomszédos borsodi fehér borokkal, — míg az almagyi és ajnácskői hegyeken már túlnyomólag vörös bort szűrnek, s az almagyi hegyek közt a Matracs oly kitünő vörös bort ad, mely az egrivel vetekedik. De a szőlő művelés a lakosságnak mindenütt csak mellék foglalkozása, s csak a közönségesebb szőlő fajok, mint juhfark góhér, polyhos hárslevelű, s vörös borra az úgy nevezett török szőlő míveltetnek. Dicséretes kivételkép tekinthető Szentmiklóssy Viktor bejei, Szentiványi Miklós sajógömöri szőlője, továbbá a tornallyai, bodolói, rimaszécsi hegyek, melyek jobb fajokat tartalmaznak, s jó asztali bort adnak. A gyümölcs tenyésztés szintén nincs annyira elterjedve, s a mi fődolog a gyümölcs nemesítésére tekintettel mívelve, meunyre a megyének éghajlati fekvése a földipar ezen ágának teljes kifejtését és hasznosítását megengedné, bár Gömör e tekintetben jó hírben állott s

egyik ismertetésében felőle az állítatik, hogy itt a gyümölcs oly szorgalommal s műszeretettel kezeltetik, mint valószínűleg az ország igen kevés vidékein. A gyümölcs tenyésztő s nemesítő társulat, melyet jólsvai tanító Czernek Pál már 1796-ik évben alapított, s mely külföldről hozatott legjobb gyümölcs fajokkal 37,208 □ öl tért beültetett, melynek értéke aztán csakhamar 1700 ftra becsültetett, s mely társulatnak 12 cseresznye, 53 alma, 53 körtve, 15 szilva, s 3 kajszin baraczk faja volt, fenáll ugyan még, de hatása nagyon helyhez kötött arra, hogy az egész megye területén a gyümölcs tenyésztést, és nemesítést egyetemesen emelhetné. Egyébb birtokosoknál található nemesebb fajta gyümölcsöket, első helyre tehető ezek közt Sziklay Viktor-nak Rozsnyó és krasznahorkai Váralya közt fekvő majorjában felállított gyümölcsöse 109 féle nemesített körtve, s 91 féle almával mint egy kétezer termőfával, s terjedelmes oskolával, mely gyümölcsösnek alapját Tolmács, és Nyitra Pereszlénybőljez előtt mintegy 20 évvel vásárolt fajokkal vetette meg, s azóta évről-évre fejlesztvén jelenlegi virágzó állására hozta. A Rozsnyóhoz közelfekvő Csetneki uradalomban a köz nép gyümölcsfa mivélésben, s annak megőrzésében kitűnik, itt különösen két helység, Hankova és Berdárka lakossága, mely nemcsak almát, hanem cseresznyét is nagy mennyiségben termeszt, s Szepes megyébe is kihordja, eladás végett, de kitűnik általában Csetnek városnak lakossága, mely az alsóbb vidékieknek sok nemesített gyümölcsöt ad el. Nevezetes volt Sajó-Gömör mező város cseresznye termesztése, sőt a lakosságnak jelenleg is 130 hold terület cseresznyése van, mely nevezetes jövedelmet hoz be. A közönséges fajú alma, körte, szilva, baraczk és cseresznyének termesztése s kereskedésbe hozatalára nézve első helyen állnak Gesztes, Balogh, Uzapanyit és Zeherje, mely helységek lakossága részint helyben, részint a megyének több részén, sőt a szomszéd megyei losonczy piacon is adván el gyümölcsét, ebből meglehetősen pénzel. Kiemelendő különösen a gesztesi császár körte s nagyszemű ojtott cseresznye, mely jó keletnek örvend. A szilva a megyében jobbra pálinkának főzetik, s ekkép használtatik fel, kereskedésbe azonban ebből sokkal kevesebb jut, semhogy említést érdemelhetne. A megyei földipar erdő mivélési ága, már annál fogva, hogy az erdő terület a megyének több mint felét foglalja el, nagy tekintet érdemel. Nyers állapotban vagy szénül tüzelő szert szolgáltatván; — deszka, lécz, zsendely, gerenda vagy szarufakép épületi anyagúl dolgoztatván fel, mint élőfa egyrészben nevezetes makk és gubics termést adva, s ha új vágásai annyira felkapnak, hogy kár nélkül lehet beléjük juhot bocsátani számbavehető legelő tért nyújtva, az erdő a gazda jövedelmének több

ágát képviselhetné. A havas fenyveseit, mint a melegebb égalj tölgyeit, gazdag változatosságban megtalálhatjuk a megye területén, csak-hogy, ha igaz a mit törvényeink mondanak, hogy az erdők az ország kincsei, fájdalom e kincsek nagy része el van már itt pazarolva. Az élőfa növekedéséhez, addig míg megállapodik, éveket sőt századokat igényelvén, az erdő miveltetés természeténél fogva nagy időközök forgásával hozza meg hasznait, azért az élőfának minden oly felhasználása, mely rendszer, vagy számítás nélkül történik, már magában pusztítás.

S e féle kezeléssel a megyei földbirtokosok igen nagy részénél találkozunk. Példányszerű rendszeres erdőművelés áll fenn azonban Cóburg Ágost herceg uradalmaiban, a gf Andrásziak is, valamint gf Serényi, s a Rimamurányvölgyi vasgyár egylet, terjedelmes erdeiket pagony szerint használják fel, de az egykori, a nép mondása szerint — makkal vaddal, és szegény legénnyel — bővelkedő hires Cselény nem az egykori őserdő már; vagy az Erdőhát, mely régi elnevezést bizonyosan erdeitől kapta, kopasz és vizmosásokkal barázdált meredekével, mintha azon törvényre várna, melyet a francia császár múlt évben törvényhozóinak eleibe terjesztett, melynél fogva az elpusztult erdő talajokra az államkormány rá teszi kezét, s a kopárokat a terület negyedrésszéért állami költségen erdővel újra telkesíti, ha tulajdonosa nem tudná, vagy nem akarná a telkesítés költségeit az államnak megtéríteni. Nincsenek biztos adataink arról, hogy kézműileg vagy gyár ipar által feldolgozott faanyag mennyi kerülhet ki a megye erdőségeiből; de látva szorgalmas tót atyáncfiakat a megyei utakon naponként hosszú karavánokban faeszközökkel meg rakott szekereiken az alföldség felé vonulni, jelentékenynek állithatjuk a mennyiséget, melyet az ekkép üzött kereskedés évenként forgalomba hozhat. Nagy mennyiségű szént szolgáltatnak a megyei erdőségek ezen felül a vas iparnak, mely Gömörben most is jelentékeny mérvben üzetik, bár az ez idő szerint kedvezőtlen viszonyok a gyárak egy tetemes részének termelését nagyon megcsökkentették, sőt némelyikben egészen meg is állították. Kedvező években a makk és gubics termések is tekintélyes jövedelmet adnak, s herceg Cóburg, vagy a derencsényi uradalom erdei terméseinek árverezésein ilyenkor tekintélyes pénzösszeg szokott megforogni. Szóllanunk kell végre a földipar egyik fősegéd eszközéről, az állattenyésztésről. Mint főnebb már röviden érintve vala, az ez éghajlatot eltűrő állatfajok itt mind tenyésztetnek, szarvasmarha, ló, több juh-fajok, kecske, szamár, sertés és szórványosan bival feltalálhatók e megyében. Az alsóbb vidékeken tenyésztetni szokott szarvasmarha túlnyomólag fehérszörű, czimeres és szép alkotú, az úgy

nevezett eredeti magyar faj, a felső vidékeken a fehér szőrű szarvasmarha már ritkább, itt inkább az apróbb vörös vagy vörösbarna szőrű szarvasmarhát találjuk, mely fajnak tehenei rend szerint jól tejelnek s ha kisebb alkatú is e marha faj, de erős és kitartó. Gulyabeli marha sehol sem találatik, s lehet mondani, hogy a szarvasmarha tenyésztés a legelő korlátoaltsága miatt jelentéktelen, s kereskedésbe is kevés saját tenyésztésű marha hozatik. Fejős tehenek a fehér fajban is igen jók találatnak. Virágzóbb volt a marhatenyésztés a szomorú nyomokat hátrahagyott közel múlt mostoha évek előtt, s lehet mondani, hogy jelentékenyebb lehetne most is, ha annak tenyésztését a terjedelmesebb, s jobb legelőkkel bíró községekben a juhtenyésztés nem korlátozná. A gömörmegyei földnép mint marhakereskedő ismeretes, — alföldi marhával kereskedik, melyet a rimaszombati és rimaszécsi vásárokon szokott eladni. A közönséges igavonó lovak tenyésztésében különösen kitűnik a rimavölgyi lakosság, s egy pár sajóvölgyi község, Simoniban, Jénében, Sajópüspökiben, s Rimaszécseén 13—14½ markos zömök s kitartó lovak nagyobb mennyiségben tenyésztetnek, s a földmivelés nagyrészt lovak által végeztetik, de kereskedésbe is sok ló jön; a Balogvölgyön is találatnak jó parasztlovak, Iványiban, Radnóton, Ujfaluban, Zsipben és Tamásiban. Magán ménesek nincsenek, s a kocsiba használt nemesebb fajú lovak többnyire az alsó megyékből kerülnek ide. — A juhtenyésztés napról napra nagyobb tért foglal magának, ez idő szerint a közép és nagyobb gazdaságokban az állattenyésztés ez ágában reméli a földbirtokos gazda, valamint a bérlő feltalálni Jázon arany gyapját. A finom merinojuh herczeg Cóburg Ágost baloghvári uradalmában tenyésztetik, és gróf Andrássy György krasznahorkaváraljai uradalmában, grf Serényi László putnoki juhászata szinte nemesített nyájából áll; ilyen volt báró Luzsénszky osgyáni uradalombeli juhászata is, hanem ez utóbbi az újabb időben egy részben kétnyiretűvé változtatott át. Több nagyobb, s általában minden kisebb birtokosnál a durvább részint egy, részint két nyiretű birkatenyésztés van bevéve, ilyen birka után évenként átlagosan 2—2½ font gyapjú, az anyától pedig 10—12 font sajt nyeretik. A gyapjúnak, mely nagyobb részint a losonczi és rimaszombati vásárokon szokott eladatni, ára a közelebb lefolyt években 80—120 ft közt változott; a losonczi vásárokon tekintélyesen szerepelt mindég a gömöri kétnyiretű gyapjú, s a lendület, melynek az újabb időben a birkatenyésztés indult, annál öröndetesebb, minthogy a tenyésztésnél több birtokosok, különösen gyapjúgazdagság tekintetében, okszerű keresztezési elvek keresztülvitelére költséges kísérleteket sem sajnálnak.

Említést érdemlő juhászata van Szentiványi Miklósnak Sajó-Gömörön, Szentmiklóssy Victornak Uzapannyiton, Ragályi Miksának pusztá Bodollón, Hámos Gusztávnak Keleméren, Radvánszky Gusztávnak Sztárnyán. Alkalmunk volt ezen juhászatok közül Szentiványi Miklós egy nyiretű juhainak 1864-ik évre szóló gyapjútermelési adatait megsemlélni; — ezek szerint saját nevelésű anyajuhai átlagosan adtak darabonként 1 font 28 lat, — alföldről vásárolt anyajuhai 2 font 16 lat; az itt úgynevezett mulasztók vagy még kos alá nem bocsátott juhok 2 font 4 lat gyapjút: e szerint e három különböző osztályu juhok gyapju termelését összeadva a három darab adott 6 font és 16 latot, mely összeg háromfelé elosztva, egy darabra 2 font és $5\frac{2}{3}$ lat gyapjút adna ki átlagképen; — a tokjuhok adtak 1 font 29 latot, — a kosok 3 font 9 latot, s a gyapjú eladatott mázsája 120 forintért. Tenyésztetnek még, részint pedig kitaratnak e megyében úgynevezett oláh vagy magyar t. i. hosszú szőrű juhok, mert a hegyi legelők birkajuh-tartásra inkább alkalmatlanok, s a felvidék lakossága ezen legelőkből akkép von hasznót, hogy leginkább Erdélyből vásárolt oláhjuh nyájakat hizlal nyáron át rajta, melyeket ősszel mészárosnak gyakorta nagy nyereséggel ad el. Ugyancsak a felvidéki juhtartás hasznai közé tartozik a híres klenőczyi sajt s a túrónak egy máskép készített neme, mely országszerte lipői túró név alatt ismeretes, s nagyon keresett czikk. Az Erdőháton, vagy a máskép úgynevezett Barkóságon az urbéres birtokosok által is jelentékeny mérvben tenyésztetett a kétnyiretű birka. Szentsimon községben, melynek legelője e czélra kiválólag alkalmas, igen szép, s gyapjas birkákat lehetett a lakosoknál látni, hasonlóképen a két Hangonyban, Gesztétén, Detérben, Csomán, Söregen, de a behozott tagosztály által a tenyésztés e legelőtér bekövetkezett korlátoztsága miatt most már egészen megszűnő félben van. Sertés tenyésztetik közép földbirtokosok által önálló nyájokban s a köznép által közös vagy bérelt legelőkön közpásztor alatt, az előbb említettekben az okszerű tenyésztés dicsegetes példáira akadhatunk, míg ellenben a községi közös nyájak eddig legalább zagyvalékai a leggondatlanabb elkorcsosodásnak. Újabb időkben a megye alsóbb részén régebben tenyésztett úgynevezett vörös szalontai fajt, mely testre nézve nagyobb, tapasztalás szerint ízletesebb húsa s kiadóbb szalonnája van, azonban hizlalása hosszabb időt kíván, a gyorsabb hizású zsirosabb de kisebb testű fehér mangolicza faj kezd a tenyésztésből kiszorítani, — sőt itt-ott fekete mangolicza fajt is lehet tenyésztetben látni. Az egyes urasági nyájak szolgáltatják leginkább a hizlalt állapotban kereskedésbe került sertéseket, a hizlalás pedig eszközöltetik leginkább makkoltatás által, s arra gya-

korta külmegyei távolabb erdőségek is igénybe szoktak vétetni s megvásároltatni. Nevezetesebb sertéstenyésztést találunk, hol t. i. a faj megválasztására s tisztán megtartására is gond fordítatik a Szentmiklósiaknál, Ragályi Gyulánál, Szontagh Bertalannál, a ki egy czélnak megfelelő keresztezés felfedezésében fáradozik, s a Szakáll testvéreknél. A kecske tartás a régi időben az egész megye területére megyei szabályoknál fogva, egyetlen helység t. i. Polom hivatelé-vel, el volt tiltva, jelenleg azonban már az erdő növekedés tetemes kárára, s daczára a rendőri üdvös törvényeknek, leginkább épen oly helyeken, hol kivágott erdőségeket találunk, tartja a köznép a kártékony állatfajt, s egész nyájak lepik el az elnyomoritott cserjéket. A szarmártartás a juhászatnak szerény attribútuma s tartásából nem sokkal több a haszon annál, hogy a juhász élelmet és almot hord rajta nyájának s komájához szekerezik rajta, mulatság idején. Bivalt egy pár erdőháti úri udvarban teje miatt tartanak, úgy látszik azonban, mikép mind a mellett is, hogy ez állat a legértéktelenebb táplálékon is kiél, s tartása a gazdának sok gondot épen nem ad, tenyésztése inkább apad, mint gyarapszik. Hátra van még a mezőgazdaság egyik kevés kiadással összekötött, kedvező körülmények mellett azonban jövedelmező ágát, a mehészetet megemlítenünk. E hasznos foglalkozást a megye felső vidékén, Rozsnyó és Csetnek táján némi gonddal üzik, alsóbb vidékei a megyének a száraz, és gyakorta szeles időjárásnál fogva méhtenyésztésre nem kedvezők, s azon országos fontosságú méz s viasz kereskedésnek, melyet Rozsnyó város lakosai folytatnak, anyagját nem e megye állítja ki, hanem egész Magyarország. Az összes állattenyésztés a hivatalos adatok alapján következő számokban fejező ki magát; összeíratott ezen adatok szerint 1864-ik évben 17,621 darab ló, 61,189 darab szarvasmarha, 180,189 darab juh, 2670 darab kecske, 310 darab szamár, és 41,154 darab sertés.

A különmemű viszonyok egyes vidékek szerint különböző eljárást tesznek a földbirtokok mezőgazdasági kezelésére nézve szükségessé. Uradalmakban általában mindenütt majorságilag kezeltetik a mezőgazdaság, nagyobb földbirtokosok közt inkább látjuk már fel feltűnedezni a bérrendszert, sőt a felében való miveltetésnek egy pár ok-szerű példáját is láttuk már, mely a költséges beruházás azon részétől, mely az iga-~~l~~jószág, és gazdasági eszközökbe szokott fektetetni, a gazdát egészen megmenti, s megmenti a, fájdalom, végképi súlyedésnek indúlt drága cselédség egy részének tartásától. Két figyelemre méltó dolog van még az újabb időben, mely nagy terjedésnek indúlt a föld birtoknál s úgy látszik, hogy hivatva van a földipar nagy haladását

biztosítani, egyik a birtokok tagosztályozása, másik a javított gazdasági szerszámok térfoglalása. Hivatalos adatok 180-ra teszik azon helységek s puszták számát, melyekben a tagosztály ügye bíróságilag befejezve van; ezek igen nagy része azonban már tetteleg fel is van osztva; s osztályban kapott tagbirtokában a földbirtokos szorgalmának szabad tért talál. Megjegyzendő jelenség gyanánt tűnik fel itt azon körülmény, hogy a kisebb nemesség s volt úrbéresek is általában, szántóföldeiket most is dülők szerént s három nyomásos ugarrendszerhez alkalmazva kivánták általában kiadatni, s a közös legeltetést is egymásközt megtartották. — A gyárilag készült gazdasági eszközöket legelőbb uradalmak, később nagyobb földbirtokosok alkalmazták; most már középbirtokú gazdáknál is el vannak terjedve s a Vidacsékét szélteben lehet szántás idején látni, — vannak alkalmazva szárnyas boronák, rögtörő hengerek, szecskavágók és szóró rosták, valamint répa-vágó gépek is. — Lóerőre készült cséplőgépek dolgoznak Cöburg herczeg csobáncái gazdaságában (Hubazyféle négy lóerőre), gróf Serényi putnoki, báró Vay Alajos bánrévi, Ragályi Gyula, Hevessy Bertalan gazdaságaikban. — Nevezetes áldozattal állított fel Cöburg herczeg részint uradalmi, részint a gazdaközönség ebbeli szükségének fedezésére 1852-ik évben, nagy terjű felszereléssel Innfeld intéző tiszt felügyelete alatt, gazdasági gépgyárat Rimaszécsett, — melyben készült egyéb gazdasági eszközök mellett az onnét nevezett tüskés rögtörő henger s a szárnyas borona, mely előbbinek nagy használhatóságát a tapasztalás fényesen igazolta. — Sajnos, hogy e gyár vidéke sokkal szegényebb, gazdaságata sokkal fejletlenebb volt, sem hogy e gyárüzletet fentarthatta volna, s éppen azért nyolcz évi fenállás után megkelle szünnie. Ujabban Krasznahorka-Várallján Gintner József állított gazdasági eszközök készítésével s eladásával foglalkozó kisebbszerű gyárat, melyben cséplőgép kivételével jobbára minden egyéb, e megyében szükségelt gazdasági eszközök gyártatnak, s az üzlet gyártmányai meglehetősen keletnek is örvendenek; legujabban Sztaniszlawszky Rozsnyón szintén nyitott gazdasági eszközök készítésével s eladásával foglalkozó üzletet, s készítményeit, kik ismerik, jónak mondják. A nyers termények feldolgozására használt gépek sorában fel kell említeni a szeszgyárakat és serfőzdeket. — Közönségesen és országszerte tudva van, hogy a szeszgyártás a terhes és alkalmatlan adóztatás által mindenütt elnyomatik, különösen Gömörmegyében az által, hogy az eladásra elkészített gyártmánynak vevőt nehezen lehet találni és továbbá, hogy az aránytalan adóztatás mellett, a nyert moslék takarmány értékének ára oly magasra rúg, hogy e különben nagy szerepet játszó takar-

mány pótlék, akármely gazdaságban, hasznossága elvesz; és miután a szeszt is mint üzleti cikket gyártani nyereséggel nem jár, s a gyártásnak csak épen takarmány függeléke az, mely a gazdának hasznot ígérhetne; az adóztatás nagysága miatt csupán rövid időközökre lehet takarmány-pótlásra is a gyártást folyamatba hozni; de a folytonos és szakadatlan gyártás, a helyi viszonyok mellett úgy szólván lehetetlenné vált s mezőgazdasággal kapcsolatban felállítatott szeszgyár e megyében egy sem tarthatja magát szakadatlan működésben. — Van a megyében gőzkészületű szeszgyár herczeg Coburg birtokain Deresken, Csobánkán s közönséges gyár Felső-Balogon, — van Szentmiklósy Victornak Uzapanyton, Radvánszky Gusztávnak Sztárnyán; állított egyet legközelebb Ragályi Gyula s ezek bizonyos időközökben gyártanak is; de Szentiványi Miklós sajógömöri szeszgyárának működését egészen beállítá. — Sörfőzés van Balogon évenként 600—800 akó termeléssel, ez hg. Coburgé, — van továbbá Kokován, s egy kisebb mérvű Rozsnyón.

Hogy a megyének az adószorozati bizottmány által fölvetten össze-
sen 655,338 hold jövedelmező területe, — kihagyva ebből a 352,188 hold erdő mennyiséget, a szorosán vett földművelés által mily termelést mutat föl, erre nézve csupán a n. m. m. királyi helytartótanács 1864-ik évre szóló országos terményösszeállításából nyerhetünk utmutatást. — Távol attól, hogy ezen dicséretes szándékkal, de gyarló alapon létrejött összeállítás tökélyét elismernők, mind a mellett még is erre, mint egyedül létező adatra kell fektetnünk ismertetésünk e pontját; — miután más, e célra szolgáló munkálatok tudunkkal nem is léteznek. Ezen hivatalos kimutatás az e megyei tiszta búza termelést 155,503 p. m., a rozs termést 406,795 p. m., az árpa termést 64,493 p. m., zabtermést 353,619 p. m., tengerit 93,002, tenkely termést 400 pozsonyi mérőben mutatja ki. — Burgonya termeltetett 513,171 mérő; répa 7960 mérő, széna bekerült 567,516 mázsa, sarjú 156,684 mázsa, lóhere 7080 mázsa, búkköny 680 mázsa, bor termett 2112 akó, gyümölcs 51,672 mázsa. A hivatalos kimutatásban mindennütt fel van egyszersmind véve a megyei szükséglet is mindezen egyes csikkeken; és ugyan: tisztabuzában 187,350, rozsban 684,974, árpában 61,660, zabban 365,012, tengeriben 83,149, kölesben 2570, burgonyában 499,336, répában 7880 pozsonyi mérő. — Szénában 708,789, sarjuban 174,486, lóherben 7080, búkkönyben 680 mázsa. — Borban 31,788 akó. Gyümölcsben 29,818 mázsa. — Az ekkép felvett szükséglet szerént, a kitett termelés mellett, mutatkozik hiány tisztabuzában 31,847, rozsban 278,197, zabban 11,393 pozsonyi mérő. Szénában 141,273, sarjuban 17,802 mázsa, borban 29,676 akó. Felesleg mutat-

kozik: árpában 2833; tengeriben 9853, kölesben 1000, burgonyában 13,835, répában 80 pozsonyi mérő s gyümölcsben 21,854 mázsa. — Ha az adószorozati bizottmány által fölvetett jövedelmező tér összegére, 655,338 holdra, az ugyancsak általa felvett tiszta jövedelmet 995,101 forintot elosztjuk: egy hold tiszta jövedelme 1 ft 51⁵/₆ kr-ra fog átlagban kiütni; — mi kétségtelenül azt mutatja, hogy e megye a szegényebb termelésűek közé tartozhatik, tudván azt, hogy az egész ország jövedelmező területére felvett tiszta jövedelmek holdanként 2 frt 37¹/₂₀ krnyi átlagot állítottak már a munkálat első befejezésével elő, — a községenkinti felszólamlások után közbejött hivatalos vizsgálat eredményeképp pedig ez országos átlag holdanként épen 3 frt 4⁸/₁₀ kr-ra emelkedett.*) A mezőgazdaság remélhetőleg még tökéletesbedik, nagyobb terjűvé fejlődik, a termelés magasabb lesz, de e megye még is inkább látszik arra hivatva, hogy rendes fejlődés s kedvező közgazdasági viszonyok mellett tekintélyesebb gyáriparral bírjon mint mezőgazdasággal.

Ha a létező mindennemű marhaállományt a kimutatott takarmánytermeléssel viszonyítva felvesszük, hozzátéve, hogy a tavasszalma, tavaszsnövény s egyéb takarmány pótlékokkal az évenként felémészthető száraz takarmány 1,290,450 mázsára, az alom 402,696 mázsára tehető, — a felemésztett takarmány 3,228,625 mázsa trágyát, az alom 604,044 mázsát, a kettő együtt 3,832,669 mázsát állít elő, — mihez nyári trágyául hat hónapra egy darab szarvasmarha után átlagosan tíz mázsa trágyát, egy darab ló után nyolcz mázsát; juh és kecske után 1 mázsát; sertés után szinte 1 mázsát számítván: 61,189 darab szarvasmarha 611,890 mázsa; 17,621 ló 140,968 mázsa, 182,859 darab juh és kecske 182,859 mázsa; 41,154 darab sertés 41,154 mázsa trágyát állít elő, mely mennyiség a fennebbihez adva 4,809,540 mázsa trágya értéket szolgáltat e megyében a mezőgazdaságnak. — Ha ebből az 1564 hold szőlő területre évenként holdjára 30 mázsát, az egészre tehát 46,920 mázsát leszámítunk, marad a szántóföldekre 4,762,620 mázsa, melyből esik egy hold földre 84 mázsa trágya. — Ha Boussingault és Payen vegyelemzéseik, melyek szerint a különböző állati trágyák ereje kiszámítva van, kifogás alá nem jöhetnek, ha ekkép a legkevesebb mennyiséggel legnagyobb javítást eszközölő *kecsketrágya, s a hugynélküli szarvasmarha ganéj*, — melyből hasonló javításhoz legtöbb kívántatik, — valamint az egyéb közbeszámított állati trágyák értékéből is a középszámítást megteesszük: úgy a vegyes állati trágyából egy hold megjavavítására 22,556 font vagyis

*) Gombos Gusztáv úr adatai a „Pesti Napló“ f. 1863. évi 25 és 26-ik számaiban.

255 mázsa és 56 font szükségeltetnék. — Nem bibelölhetvén e helyen annak pontos kiszámításával, hogy az állati trágyák viszonylagos ereje mikép oszlik el a megyei különböző állatfajok száma szerint: a kitett 4,762,620 mázsa megyei termelhető trágyát, középszámítás szerinti erejű állati trágyának vesszük, — vagyis olyannak, melyből egy hold megjavítására 225 mázsa 56 font kivántatik, s így az lesz az eredmény, hogy az őszi földekre szükségelt trágya mennyiségnek a megyei mezőgazdaság ez idő szerint egy harmadánál valamivel többet képes csak előállítani, s hogy e szerint tágas mezeje van még a szorgalomnak, addig, a míg a mezőgazdaság trágya termelés tekintetében azon tökélyig juthat, hogy a termő szántóföldek csak egy harmadát és a tudomány és tapasztalás által megállapított trágya mennyiséggel elláthassa.

Alólírt választmány, melynek azon megfeszített feladat jutott, hogy a megyei földipar rövid ismertetését szerkessze, úgy hiszi, hogy feladatát, az eddigiek után az által fejezi be legjobban, ha a megyei gazdaságok közül egy kettőnek rövid leírását adja, azon közlések alapján, melyeket ezen gazdaságok részéről nyerni szerencsés volt. — Őszintén sajnálván, hogy Gr. Serényi László putnoki gazdasága felől, mely hosszabb idő óta a tökély oly magas fokán van már, — s oly példányszerűleg kezeltetik, hogy az országos magyar gazdasági egyesület figyelmét magára vonván, általa ismertetésre is kijelöltetett, — kimerítőbb adatokat ismételt fáradozásai mellett sem kaphatott s hogy rendezett közép vagy kisebb birtokot, mely váltó rendszer szerint kezeltetik, — bár szándékában vala — szükséges adatokhoz nem juthatván — ismertetésébe nem vehetett fel. — Megnyitja az ismertetendő gazdaságok sorát

Gr. Serényi László putnoki gazdasága.

Az uradalom áll Putnok mezőváros határában 150 hold 1200 □ öles szántóföldből, 160 hold rétből, 26 hold legelőből és 900 hold erdőből, — ennek szomszédságában a Pogony pusztabeli 550 hold szántóföldből, 120 hold rétből, és 40 hold legelőből; — áll végre a Málé helység határából, ehez tagosztályozott Pázi és Somos majorságokból, melyek közül az első 252 hold szántóföldet, 26 hold legelőt; az utóbbi 216 hold szántóföldet, 30 hold legelőt, 1000 hold erdőt s 60 hold erdő alatti legelőt — foglal magában, — már mindenütt tagosított állapotban. — A mennyire a közlött s nem egészen világos adatokból következtetni lehet, a putnoki majorság 8 éves vetésforgásra, a Pásti major 10 éves vetésforgásra, a Pogonyi majorság 12 éves vetés forgásra, a Somosi major 9 éves vetés forgásra van felosztva, és pedig következőkép:

Putnokon	Pogony pusztában
1. Zöld bükköny.	1. Zöld bükköny.
2. Őszi.	2. Őszi.
3. Kapásnövény.	3. Kapásnövény.
4. Tavasz.	4. Lóher.
5. Lóher.	5. Lóher.
6. Lóher.	6. Legelő.
7. Őszi.	7. Őszi.
8. Tavasz.	8. Kapanövény.
	9. Bükköny.
	10. Őszi.
	11. Tavasz.
Pásti majorban	Somosimajorban
1. Takarmány bükköny.	1. Ugar trágyázva.
2. Őszi.	2. Őszi.
3. Kapásnövény.	3. Kapásnövény.
4. Tavasz-lóherrel.	4. Tavasz-lóherrel.
5. Lóher.	5. Lóher.
6. Lóher.	6. Lóher.
7. Őszi.	7. Legelő.
8. Magbükköny, lenese, köles.	8. Őszi.
9. Kapásnövény.	9. Tavasz.
10. Tavasz.	

Van luczernás Putnokon 6 hold; Pogonyon 40 hold, a Pásti majornál 42 hold s leveles takarmányon kívül mintegy 50 hold földben takarmányrépa termesztetik, tehenek, ökrök és sörék számára, — száraz években lomb takarmány is használtatik.

A gazdaságban tartatik Putnokon 8 ökör, 4 ló, Pogonyban 40 ökör és 6 ló, ezek végzik az uradalombeli gazdasági munkákat. Haszonmarhakép tartatik Putnokon 15 darab fejős tehen és 17 darab gulyabeli marha, Pogonyban 800 darab anyabirka s télen át 24 darab hizó ökör, a Pásti majorban 600 darab ürü és 100 darab kos, végre a Somoson 600 darab meddő juh. — Az uradalmi tisztség áll egy rendező tisztartó, erdőbíró (ki egyszersmind magtárkezelő) s ispánból, kiknek két elseje Putnokon, az ispán pedig a Pogonyi pusztán lakik. — A cselédség létszáma két gazda, négy mezei s két erdei kerülő (a juhászok száma nem közöltetett), minden 4 ökör mellett egy nagy és egy kis béres, 4 ló mellett egy nagy és egy kis kocsis. — A fuvarozás két lóval, a szántás két ökörrel történik. Gazdasági eszközök, vasékék, boronák, hengerek, rögzűzők, — részint vett, részint helyben-készült szénagyűjtők, szórórosták, répametszők, szecskavágók és cséplőgép. — Trágyázás rendszerént bükköny alá történik télben; mind télben mind nyári ugarra egyaránt 300 mázsa hordatik, s ez kitelik a

tartott marha szám által előállított évenkénti, ezen felül compost, továbbá növényi s végre vásárolt trágyából, — mely utóbbinak 15 mászába számított szekereért 60 kr. fizettetik. — A putnoki és pásti legelő gyümölcsfákkal van beültetve s kapa alatt áll. A putnoki erdő 30 éves pagonyra felosztva használtatik most csak ritkításkép tűzi és épületi fára, — általában pedig juh legelőkép; a Somosi majorhoz tartozó erdőség hasonló használat alatt áll 60 éves pagonyra felosztva. — Az őszi rendszerént vagy zöld bükköny alá vagy fekete ugarkép megtrágyázott táblákba vettetik; a repczetermés sem az őszi sem a tavaszi fajta eddig nem sikerült. Az anyajuh nyáj részint merinó részint negretti régi faj, — négy évenként szokott felfrissíteni néha Sziléziából gr. Zierotim, néha pedig gr. Károlyi ördögösi juhászatából, — néha az alesi vagy budaörsi nyájakból vásárolt kosok által. — A gyapjuterelési átlag az öreg juhok által $1\frac{3}{4}$ font, a bárányok után $\frac{5}{8}$ font, a nyírás az előbbieknél június hó elején, az utóbbiaknál július utolján történik. — Egy 120 darab anyajuhból álló nyáj kézből hágitik, azon czélból, hogy a juhnyáj gyapjuterelése mielőbb növekedjék. — Az uradalombeli gabna termés aratása részesek által történik, őszié mint tavaszié 11-edén, a cséplés cséppel 12-edén, cséplőgépen 24-edén tisztán kirotálva és a rostaalját be nem számítva.

Szász Coburg-Góthai fejedelmi herczeg Ágost ö kir. fensége, Balogvári uradalombeli gazdasága.

A Balogvári uradalom Gömörmegye alsó részén fekszik, legnagyobb részben a Balog és Rima folyó völgyén s ez elnevezés alatt egyesítve van 1828-ik év óta a Rimaszécsi uradalommal.

A rimaszécsi uradalomhoz 6 helység tartozott, u. m. Zsip, Újfal, Czakó, Iványi, Szútor és Dobóca, az uradalom főhelye pedig Rimaszécs volt. A balogvári uradalomhoz tartozott öt helység, u. m. Tamási, Felső-Balog, Meleghegy, Pádár és Perjése. Ezek közül 10 helységben a tagosítás már tökéletesen be van végezve, a hátralévő két helyen pedig folyó 1866-ik évben fog végrehajtatni.

Ezen uradalom gazdasági területének fekvése kis részben hegyes; legnagyobb részben azonban szelid emelkedésű dombos és lapályos. — A szántóföldeknek hegyes részei mész vegyületű veres agyagot, túlnyomólag azonban homokos agyagot tartalmaznak; dombos és lapályos részei vaséleg mellett homokos agyag vagy televény felrétégek; helyenként a nedvességet átnemeresztő alréteggel, hol a szántóföldek vízenyősek is.

A mezőgazdaság területe 3500 hold szántóföld, 1210 hold rét,

1282 hold legelő; összesen 5992 (1200 □ öles) hold. A szántóföldekből 2116 hold váltógazdaságilag műveltetik és pedig 5, 6, 7, 8 éves vetésforgásban, következő rendben:

5. fordulatú folyam

1. Trágyás ugar zöld búkőnnnyel.
2. Őszi.
3. Lóher.
4. Őszi.
5. Tavasz.

6. fordulatú folyam.

1. Kapanövény trágyában.
2. Tavasz-lóherrel.
3. Lóher.
4. Lóher.
5. Őszi.
6. Tavasz.

7. fordulatú folyam

1. Trágyás ugar takarmánynövénnnyel.
2. Őszi.
3. Kapanövény.
4. Tavasz-lóherrel.
5. Lóher.
6. Őszi.
7. Tavasz.

8. fordulatú folyam

1. Ugar takarmány növénnnyel trágyával.
2. Őszi.
3. Kapanövény.
4. Tavasz-lóherrel.
5. Lóher.
6. Lóher egy kászálás s féltrágya után.
7. Őszi.
8. Tavasz.

A váltógazdasági rendszer már régebben van behozva a csobánkai pusztán 562 holdon 8 fordulatú folyamban és két szakaszban, hol külön szakítva 15 hold luczernás is tartatik; a gernyi pusztán 238 holdon 8 fordulatú folyamban, a leánymezei pusztán 365 holdon 8 fordulatú folyamban, a peszétei pusztán 130 holdon 8 fordulatú folyamban s végre a hájoldali pusztán 108 holdon 5 fordulatú folyamban. — Ujabb időben rendeztetett a váltógazdaság Felső-Balogon 235 holdon 8 éves forgásban, hol 30 hold luczernás is alakítatott; a herédelyi pusztán 188 holdon 7 éves forgásban; a szutori pusztán 120 holdon 6 éves forgásban és a kelecsényi pusztán 135 holdon 8 éves forgásban. — A lefolyt 1864-ik és 1865-ik években tagosított 998 1200 □ öles hold szántóföldből 648 hold a történendő felszerelésig házilag az ugar rendszer szerint fog műveltetni, — s csak ha a birtok felszerelve lesz, fog itt is a váltógazdaság behozatni. — A többi 350 hold szántóföld s 65 holdnyi rét, az Iványi, Meleghegyi és Pádári határookban, az illető helységbeli lakosoknak fog 6—12 évre kibéreltetni oly módon, hogy a földnek bárminemű terméséből $\frac{1}{4}$ -dét és a rétnak terméséből $\frac{2}{3}$ -adát adják természetben az uradalomnak, s azt az uradalmi majorságokba be is fuvarozzák s összerakják s ezen kívül a kibérelt birtok után eső bárminemű adót s pótlékokat magok a haszonbérlők fizetnek. Hasonló föltételek alatt van 264 holdnyi kiterjedésű „Trója“ puszta is a balogi lakosoknak már régebben 24 évre ki bérelve. Ezen bérleti rendszer

eddig az uradalom részére előnyösnek bizonyult be, — mivel a trágyát, vető magot magok a bérlők adják s a földmívelést is azok végzik, ennélfogva az uradalmat legkisebb kiadás sem terheli.

Az őszi gabona átlagosan 6—8, a tavaszi 7—9 magot szokott az uradalomban adni.

A rétek nagyjából szárazak, de rendes időjárás mellett mégis kétszer kaszálhatók s holdanként átlagosan 20—25 mázsa jó minőségű takarmányt adnak; a múlt 1865-ik évben a nagy szárazság miatt sarjú csak igen kevés helyen kaszáltatott, s a termés átlag holdanként csak 13 mázsára rugott. — A rétek csupán Balogon és Pesztén öntöztetnek; mi végből a hegyi patakok vize felfogatik s bárázdákon a réteknek öntözhető részeire vezetetik; a múlt 1865-ik évben az öntözött réteken kevés sarnyú is termett s ezek holdanként 19 mázsa száraz takarmányt adtak.

A vörös lóher általában jól díszlik, s rendes időjáráskor két kaszálásra 25—30 mázsa száraz takarmányt ad.

Kapanövények közül a takarmány répa évenként csak 15—20 holdon a marha számára, — a burgonya s tengeri pedig 200—250 holdon a szeszgyárak számára termesztetik. — A tagosítás útján nyert nagyobb terjedésű legelők részint kaszálókül hagyatni, — részint fel-tőretni, részint pedig legelőkül fognak használni.

Az igavonó erő jelenleg áll 110 darab igás ökör és 24 igáslóbol, — melyek a mezei munkákhoz többnyire kettős fogatban alkalmaztatnak. — Gazdasági gépek és eszközök használtatnak — saját készítményű vasekék, boronák, sima és tüskés hengerek, szecska és répavágók; — töltőgető és turo ekék, és vett szóró rosták, — répavetőgép s egy Hubazyféle 4 lóerejű cséplőgép.

Szarvasmarha és sertés nem tenyésztetik. Hizlálásra 25—30 darab ökör szokott beállítani.

A balogvári uradalomban tenyésztett egyenyiretű finom negretti fajú juhok származnak, gr. Erdődy nyitramegyei hajdan híres juhásztábol s felrissítésül használtattak ezelőtt gróf Hunyadyféle s ugyanily fajú morvaországi kosok is a hágatásnál, — jelenleg azonban saját tenyésztésű kosok használtatnak. — A hágatás kézből történik; — az utolsó időben a gyapju tömörségére fordítatott főfigyelem; a Felső-Balogon találtató törzsnyáj kitünő gondban részesül s következetesen tenyésztetik, a hágatásnál a többi juhászatokban is többnyire törzsnyájbeli kosok használtatnak. — A törzsnyáj jelenlegi létszáma áll 98 darab öreg 4 és 2 fogú kosból és 590 darab öreg 4 és 2 fogú anyából. Az elletés kielégítő takarmány termés mellett rendes en január és fe-

bruár hónapokra esik; a nyári elletés csak a csobánkai juhászatban van állandóan behozva, azonban a múlt 1865-ik évben a takarmány szűke miatt csak mártius és április hónapokra esett az ellés. — Az 1865 ik évi átlagos nyirési eredmény volt öreg 4 és 2 fogú kosok után darabonként $2\frac{15}{32}$ font, az anyák után $1\frac{15}{32}$ font, ürük után $1\frac{7}{32}$ font. — Ezen gyapjútermelésnél azonban meg kell jegyezni, hogy a takarmánynak rendkívüli szűke miatt a juhok s különösen az ürük igen sovánny telettetésben részesültek. — A gyapjú rendesen bécsi nagy kereskedő házaknak adatik el; ára mázsánként 180—200 forint között ingadoz. Tenyészmarha eladás már több év óta nem történt, mivel a juhok a tagosítás által szaporodott új birtokok felszerelésére szükségeltetnek. A juhok létszáma az 1865-ik év végével volt 6834 darab, s a folyó évi szaporodásból reméltetik 1800 bárány.

Az uradalomban van két szesz gyár is, egyik Csobánkán 3 lőcrejű gőzgéppel, a másik Balogon közönséges szerkezetű, — melyek azonban a nagy adó miatt csak időszakonként gyártanak, s csak is a takarmánykép felhasználni szokott moslék előállítására. — Van Balogon serfőzes és egy hat lőcrejű gőzmalom Csobánkán 3 köre, egy pitlével, tengeri s szaladzuzóval, gabnatisztító s grizkésztő szerkezettel, — örül az uradalmi szeszgyárak s a vidéki lakosok számára, e malomban valamint a szeszgyárban is tüzelőszerűen kőszén használtatik, mely a Czenteri kőszén bányából vásároltatván Csobánkára szállítva mázsája 24—27 krba kerül.

A gazdasági személyzet áll 1 rendelkező tisztartóból, ki Rimaszécsben lakik, 1 számtartóból Felső-Balogon, 1 gazdasági intézőből Csobánkán, 2 kasznárból Gernyő és Felső-Balogon és 3 gazdasági segédből. A cselédek létszáma 11 hajdú s mezőkerülő, 1 conventiós kovács, 2 kerékgyártó, 7 szeszgyári béres, — minden két ökörnél egy béres, minden 2 lónál egy kocsis, 4 juhászmester és 29 bojtár.

Gróf Andrássy György Krasznahorka Váraljai
uradalombeli gazdasága.

A Krasznahorka váraljai uradalmi gazdaság 1089, 1200 □ öles szántóföldre terjed. — Ebből van:

1. A Dernői határban 96 hold palaagyag, továbbá meszet tartalmazó veres agyag talajú szántóföld. Ezen gazdaságban 12 éves vetésforgás divatozik két szakaszra osztva:

- a
1. Bükköny egész trágyában.
 2. Őszi.

- b
1. Ugar trágyázva.
 2. Őszi lóherrel.

a	b
3. Tavaszí gabona.	3. Lóher.
4. Répa egész trágyában.	4. Lóher.
5. Tavasz-lóherrel.	5. Őszi féltrágyában.
6. Lóher.	6. Hüvelyes növény. ¹
7. Lóher.	7. Bükköny egész trágyában.
8. Őszi féltrágyában.	8. Őszi.
9. Hüvelyes növény.	9. Tavasz.
10. Takarmány növény egész trágyában.	10. Bükköny egész trágyában.
11. Őszi.	11. Őszi.
12. Tavasz.	12. Tavasz.

Az őszi megad átlagosan 6—8 magot, a tavaszi 5—6 magot, a lóher két kaszálásra 25—30 mázsát, — a burgundi répa 200 mázsát, — legjobb sikerrel műveltetik a sárga angol répa. Van ezen kívül a dernői hegy fensikjén 40 hold föld, melyen tavaszrozs, zab és burgonya termesztés mellett 1864-ik évtől a répa is műveltetik s holdanként 150 mázsát ad.

2. A Hárskúti határban van 50 hold meredek fekvésű részint palaagyag, — helyenként tiszta homag és agyag keverékből álló szántóföld s műveltetik 4 éves vetésforgásban, és úgyan

1. Bükköny egész trágyában.
2. Őszi.
3. Borsó vagy bükköny.
4. Árpa vagy zab.

Legjobban termi az őszi rozsot, mely rendszeren 8—10 magot ad; borsót s bükkönyt szinte kettőnöt terem.

3. Krasznahorka-Várallján van 450 hold nagyobb részt szelid lejtősségű agyag, homag, més, agyagpala kisebb nagyobb keverékeiből álló, lapos helyein sőt helyenként dombosabb részein is vad vizes rétegekkel bíró szántóföld. — Ezen területben 180 holdon szabad gazdaság üzemel s csak 370 hold műveltetik váltó rendszer szerint 9 éves vetésforgásban u. m.

1. Bükköny trágyában.
2. Őszi.
3. Burgonya egy fél trágyában.
4. Répa egész trágyában.
5. Árpa lóherrel.
6. Lóher.
7. Lóher.
8. Őszi egy fél trágyában.
9. Zab.

Van ezenkívül a gombási majorban 192 hold területű gazdaság, melyből majorságilag csak 60 hold műveltetik, a többi 132 hold 3 nyo-

másra beosztva, évenként egy nyomás nyilvános árverés útján három évre bérbe adatik, holdanként 8—10 forint évi befizetés mellett. — A majorságilag mivel 60 hold a trágya szűke és távolság miatt csak magyar juhokkali kosarazással javíttatik s következő 5 éves vetésforgásban műveltetik

1. Ugar kosarazva.
2. Őszi lóherrel.
3. Lóher.
4. Lóher.
5. Zab.

Ezen gazdaságokban legjobb sükerrel természetik a rozs, mely 6—8 magot ad; az árpa 6—7, a zab 5—8 magot, a burgonya 3—5 magot, a lóher első évi két kaszálása 34—40 mázsa, bükköny 18—20 mázsa, bükköny 18—20 mázsa, répa 200—250 mázsa takarmányt szolgáltat.

4. Krasznahorka-Hosszúréten van 211 hold nagyobbbrészt sikon fekvő szivós agyag, kis részben mész vegyületű nehezen művelhető s kevés kivétellel vadvizet szántóföld, melyben száraz időjárásban a vetemény jól diszlik, ellenben nedves években az őszi kiázik, eldudvásodik s a tavaszi termények közül legfeljebb a zab termesztethető sikerrel. — A termés átlaga egyre másra az őszinél 5—6 magra, — zabnál 8—10 magra rúg. — A vadviz eltávolítására tett alagsövezések nem mutatnak kedvező eredményt. — Az uradalom tagosított szántóföldei 13 szakaszba beosztva következő kétféle vetésforgásban műveltetnek:

a) belső gazdaság

1. Bükköny egész trágában.
2. Őszi.
3. Lóbab.
4. Répa.
5. Zab lóherrel.
6. Lóher.
7. Lóher.

b) külső gazdaság

1. Ugar egész trágában.
2. Őszi lóherrel.
3. Lóher.
4. Lóher.
5. Köles.
6. Zab.

A hosszúréti hegyek lapályain van egy 50 hold kiterjedésű gazdaság, mely az ott nyaraló juhoktól nyert trágával trágyáztatik s következő 6 éves forgásban műveltetik:

1. Burgonya féltrágában.
2. Répa egész trágában.
3. Tavaszi repeze.
4. Őszi féltrágában.
5. Borsó-magbükköny.
6. Árpa.

Itt a tavaszrepeze csak két év előtt jött vetésforgásba s a száraz-

ság miatt csak 4 magot adott; az őszi 8—10, a tavaszi 6—7, a burgonya 4—5 magot szokott adni.

5. A Jóléshi határban csupán 60 holdnyi rétbirtok van, mely kétszeri kaszálásra holdanként 15—20 mázsa vegyes minőségű takarmányt terem.

Egyébként rétjei ezen uradalomnak hegyi és völgyi rétekből állanak; amazok 8—10 mázsa, különösen a juhoknak jó és egészséges takarmányt adnak, a völgyi réteeknek egy része száraz jó takarmányt ad, ezek közül Várallján 40 hold a Pacsáról lefolyó hegyi patakból öntöztetik s holdanként 30—35 mázsa jó széná s sarjú termést szokott adni; a Hosszúréti réteeknek szárazabb része holdanként 18—25 mázsa jó takarmányt adnak; a vadvizes rétek egy részén száraz időben termett vegyes minőségű szénát szarvas marhával is sikerrel lehet etetni, de vannak oly vadvizes rétek is, hol bűdös csáté s bábaguzsálnál egyéb nem terem.

Az uradalom eredeti vérű spanyol s nemesített birkajuhot tenyészt; ezenkívül tart magyar juhokat is kosaralás végett.

Várallján van eredeti vérű 900 darab juh,

nemesített 600,

magyarjuh 500,

Hosszúréten van nemesített 1400,

a hárskúti pusztán 600 ürű. Az eredeti spanyol juhokról 1832-ik évtől s így 35 év óta származási könyv vezetetik; a hágtás kézből történik s hágtáshoz csak eredeti vérű kosok² használatnak úgy Várallján valamint Hosszúréten is. A silányabb 5—6 osztályú kosok, ha vevők jelentkeznek, tenyésztésre, ezeknek hiányában felhízlatva mészárszékre vitetnek; gyapjút az anyák egyremásra $1\frac{1}{4}$ a kosok 3 fontot adnak évenként.

Van az uradalomnak Hosszúréten schweiczi tehenészet, melyből az évenkénti szaporodás által előidézett felesleges 5—6 éves jó tejelő tehenek árverés útján jó árakon szoktak eladatni.

Van végre az uradalomnak Várallján téglagyára, melyben gép alkalmazásával fedélsövek s alagsövek is készítenek, ez utóbbiak $\frac{3}{4}$ '' vastagságtól 5'' vastagságig; az alagsöveknek azonban az uradalom szükségletét kivéve, kelete nincsen.

*

*

*

A fennismertetett gazdaságok a megyének elsőrendű gazdaságai; alkalmazva találjuk bennök a művelt gazdaság rendszereit, a mint a

talajterjedelem s az uradalmak más benső viszonyai megengedik. — Azonban a megyei mezőgazdaság általános képe még nem hasonlítható ezen gazdaságokéval. Az utas, ki Heves megye felől jöve az Istenmezei és Szederkényi kopárok után eléri Zabart, megyénk határfaluját, megdöbben a pusztításon, melyet e helység határán emberi gondatlanság és rossz akarat véghez vittek, a mely pusztításnak sebei, hogy behegedjenek, a falu lakosságának félszázados okszerű szorgalma is aligha elégséges leend. Beljebb érkezve a megyébe s az almagyi fordulónál az ajnácskői kies völgybe jutva már a tagosztály üdvös hatásai szemlélhetők. — Az egyéni szorgalom függetlensége, melyet az elkülönített birtok biztosít, már itten előtűnedezik s a völgyön lehaladva a Rima és Sajó tájaira, egy két helység kivételével, mindenütt a tagosztályra mutató birtok alakzatok tűnnek szembe s bennük a kezdetleges törekvés nyomai a mezőgazdaság tökéletesbb nyomai felé. — Sok még az, mi e megyében a földipar általános felvirágzására megkívántatik, s a mezőgazda, ki magát a helyzet felől jól tájékozta, környezve oly cselédségtől, melyet az osztrák esetlen és boszantó rendőri gyámkodás szánakozásra méltó módon elaljasított, s mely, ha azelőtt a régi magyar közmondás szerint gazdájának „fizetett ellensége” volt, mai nap már valóságos ostorává vált; — s arra gondolva, hogy a közel multban nem egy mezőgazdaság cserélte meg a mentő pénzintézetek felállítása nélkül behozott váltótörvény keserű jótékony-sága által urát, hogy továbbá az állam adókövetelésével keresményének nagyobb részét magának foglalja, és hogy végre felszereletlen birtokából ezen terheken túl most alig képes még annyi hasznót bevenni, mellyel gazdaságát csak mostani helyzetében fentarthassa, nemhogy jövedelmével a földipar tökéletesbbitésére megkívántató befektetéseket eszközölhessen: gyakran elcsüggedhet. Csak egy kedvezőbb jövő reménye az, mely őt nemes életmódjához még kötheti s ösztönt adhat neki, hogy a rideg anyagiság e századában önmegtagadással tűrje a mostoha viszonyok elkedvetlenítő hatását, s törekedjék megtartani apától öröklött földbirtokát magánál, tán szerencsésebb korszakot érő utódjainak.

**A Gömör és Kishont t. e. vármegye földiparának
ismertetésével megbízott választmány.**

II. Gömör erdőszeti viszonyai.

B e v e z e t é s.

Gömör egyike Magyarország legerdősebb megyéinek. Erdőségei kivált a megye felső északi hegységein terjednek el. Ott mérföldekre kiterjedő folytonos erdőket találunk, melyeket csak itt-ott szakasztanak meg elszórt havasi rétek és legelők. Azt vélhetné tehát az ember, hogy ott nagy bőviben vannak az erdőnek és fának, de az nincs úgy. — A természet azon hegyekben egy igen becses kincset rakott le, mely az erdő- és fabeli gazdagsággal egybekötve a megye lakosainak nevezetes keresetforrásává lett, kivált pedig a hegyek között, hol a zordon égélj, a szántóföldek csekély kiterjedése s részint meredek fekvése miatt a gazda csak szűk aratásnak örvend. E kincset a sok és jeles vasérczek teszik, melyek e hegyek gyomrában rejlenek, s az ezekre meg a fatermelésre alapított vasgyártás, mely évenként sok százezeret, sőt mondhatni milliókat jövedelmez; ugyanis a nyersvas, öntvények, rúdvas, bádóg stb. pénzértéke az utóbbi években több mint 2 millió ftra rugott évenként, miből egy rész az erdők, vasgyárak és bányák birtokosainak jut, legnagyobb rész pedig a megye lakosai kezébe kerül, kik az erdőkben, vashányákban és vasgyárakban a sokféle munkát és fuvarozást végezik, s kiknek keresete azáltal annyira gyarapodik, mint ez csak ritkán történik amolyan hegyes vidékeken.

Nemcsak a megyében termelt tetemes famennyiség értékesítettik és fogyasztatik el, hanem a vastelepszetek fa- és szénfogyasztása néhány évtized óta annyira növekedett, hogy a gömöri erdők nem képesek többé szükségletüket fedezni, s más megyékből is kell szenet ide szállítani, mint az alábbi statisztikai kimutatásokban látni fogjuk.

Gömör erdői az egész megye hegységeire terjednek ki, mégis leginkább az északi hegységeket foglalják el, hol csak a völgyekben létező szántók és kaszálók szakasztják meg. Magokban a hegységekben néhány kisebb nagyobb hegyi réten és legelőn kívül csak kevés más telket, s helységet vagy más lakott helyet is ritkán találunk. A helységek leginkább csak a völgyekben és ágazataikban vannak, különösen a Garami, Rimai, Baloghi, Ratkói, Murányi, Csetneki és Dobosina-Rozsnyói (Sajó) völgyekben.

Tehát megyénk erdői a K. H. 37° 26'-től a 38° 27'-ig (Ferrótól) s az É. Sz. 48° 6'-től 48° 56'-ig terjednek el.

A megye domborzati viszonyai már feljebb levén előadva, itt csak röviden érintjük meg, hogy északi részében a hegyek

az erdei tenyészet felső határáig s ezen túl is emelkednek; déli részében alacsonyabbak s lassankint dombozatokká törpülnek. Láttuk, hogy az Alacsony-Tátra tetői s a 6115 l. m. Királyhegy emelkednek legmagasabbra, azután következnek: a Fabova (4541') Murány, Breznobánya és Polonka határjaiban; a Kohut (4481') K. Rőcze és Fekete-Lehota határjában; a Klyak (4480') a murányi hegységben. Ez utóbbitól nem messze a Szudna nevű erdőkerülői lak van (az azon vízben szüklőködő mészhegységben fakadó forrásról neveztetik így), mely 3721' magasságban fekszik; onnan lefelé délkeletre menve Murányvár romjai láthatók egy 2973' magas meredek sziklafokon, s ennek tövében Murányalja fekszik már csak 1243' magasságban. Tehát a Klyak hegytől Murányváráig a hegység, körülbelöl 1 mfdnyi távolságban, 3257, s a várhegytől a Murányi völgyig, körülbelöl $\frac{1}{8}$ mfdnyi távolságban, 1730 lábbal ereszkedik alá. Jólsva ugyanazon völgyben s 2 mfdnyi távolságra Muránytól 828' magasságban van *), s Putnok környéke csak 400—500 lábnyira fekszik a tenger felett. — Megemlítjük még a Veport (4260') Tiszolcztól nyugatra s a Voloveczt (4020') Betlér felett.

Erdőszeti tekintetben a hegységek főleg agyag- és mészkőhegységekre oszlanak, s e szerint az erdei talaj is agyag- és mészkőtalajra szakad.

Az agyaghegység leginkább van elterjedve s magas sorokban nyúlik felfelé a fővölgyek között, azután a Királyhegyen és Fabován át. E hegyekben gránit is van, de kevés, továbbá gnájsz és sok csillámpala s helyenként agyagpala. Többnyire sok forrás és patak van bennök, talajuk fris, jobbára mélyrétegű s azért mint erdei talaj igen termékeny. A mészkő-hegység Murány és a Garam völgye között emelkedik nagyobb kiterjedésben, s Tiszolczon át nyúlik el; továbbá nagyobb mészkőterületek vannak: Vernár és Jolsva környékén s a Sajó völgyében, kivált Rozsnyótól Pelsőczön át S. Gümörig; kisebb szakadékokban a Csetneki és Ratkói völgyekben stb. is előfordul a mészkő. A mészhegység többnyire száraz, talaja sekély és kevesbbé termékeny; mindazáltal zárolt erdőálladékokban, hol a föld nem sziklad ki annyira, az erdei fák azon hegyekben is díszlenek.

A Murányi mészkő hegység fent 3000—4000 lábnyi magasságban a tenger felett dombos felsíkot képez, melynek kiterjedése vagy

*) Ezen s e cikkben említett többi magasságméréseket, melyek a murányi uradalomra vonatkoznak, értékező úti barometerek által lehető szabatossággal tette meg előbbi években.

$\frac{3}{4}$ □ mfd, s mely csaknem egész körületében meredek sziklatornyokkal és falakkal ereszkedik le. Az egész felsíkon csak 3 forrás található, és pedig Sztudna, Lopusno s a vár alatt levő erdőkerülői lak mellett; e források vize is nemsokára a sziklák közt eltűnik s nem képez állandó csermelyeket. Ámde a felsíkon mindenütt kisebb nagyobb töbröket, üst- és tölesér alakú mélyedéseket találunk, melyek az eső és hó vizét felfogják s földalatti csatornába vezetik, melyekben az tovább foly, mignem valahol előbukkan. S így a hegytömeg tövéen, Murányhoz közel, két igen erős forrás bugyog, melyek legott patakokat képeznek; sőt az egyik néhány száz lépessel alább már egy kölyű malmot hajt.

A mészhegységet már messziről is első tekintetre meg lehet különböztetni az agyaghegységtől; kiálló meredek sziklatornyok és sziklafalak jellemzik, míg az agyaghegység többnyire gömbölyded tetőket és terjedelmes, de nem meredek hegyoldalokat mutat.

A Ratkói és Rimai völgyek közt a derencsényi urodalomban s más helyeken talkagyag hegyek is vannak, ezeknek talaja szintén friss, mélyrétegű s az erdei tenyészetnek igen kedvező.

Vége a völgyekben s kivált a megye alsó részeiben, hol a völgyek széttágulnak, áradmányi és diluviumi torlaszföldet is találunk, mely többnyire homokkal és mészkővel kevert agyagtalaj; ez főleg oly fajoknak felel meg, melyek erős s mélyen ható törzsgyökereket hajtanak, pl. a tölgy.

A többi kőzetek és talajok, melyek megyénkben találtnak, csekély kiterjedésűek s azért erdészeti tekintetben el mellőzhetők.

A megye *é g a l j i v i s z o n y a i*, mint ezt már más fejezetben láttuk, nagyon különbözök, és pedig e különbség nem annyira a földirati fekvéstől, mint inkább a domborzattól függ. E szerint az *é g a l j*-ban három fokozatot különböztethetünk meg: az *e n y h e*, *m é r s é k e l t* és *z o r d o n é g a l j t*.

Enyhe *é g a l j t* a megye alsó részeiben, Rimaszombat, Rimaszécs, Balogh és Tornalja környékén találunk, hol a bor és dinnye is megterem. E vidéknek az észak és északkelet felé fekvő hegységek is nyújtanak ótahnat a fagyos északi és északkeleti szelek ellen.

Az ezen alsó vidék felől Brezón, Ratkón, Jólsván és Rozsnyón át Tiszolczig, Murányig és Alsó-Sajóig elhuzódó völgyekben mérsékelt *é g a l j* uralkodik. A bor nem terem ugyan, de a gabbanemek, kukorica is, a kerti vetemények, paradicsomalma, spárga, ugorka, bab, répa stb. s mindenféle gyümölcs buján teremnek. A levegő elég nyirkos, az esők rendszeren nem maradnak ki, a tél már tartósabb.

Muránytól felfelé a völgy több szűk melléksurdokra ágadzik szét, melyek erdős és meredek hegyek között húzódnak el s melyekben már nincsenek szántók és kerti vetemények. A Rima völgye is Tiszolczon felül nagyon megszűkül s a magas erdős hegységekben vész el, hol tehát szintén nem igen termesztethetnek gabnát és gyümölcsöt. Murány és Tiszolcz gabnaföldjei csak 1200—1300 l. magasságig terjednek fel. A Rimai, Murányi és Sajói völgyek közötti hegyvonalon még 1500, sőt helyenként 2000 l. magasságban is természetik őszi rozs.

Murány-Hutta határában 2200—2400 l. magasságban már a zab is alig érik meg, s többnyire csak burgonya, káposzta és len termesztetik. Épen ez az eset Dobsina határában 2400 lábnyi magasságban.

Tehát a zordon égélj körülbelől 2000 l. magasságban kezdődik s annál zordonabbá válik, mennél magasabbra emelkedik a hegység. E magassági övben Murány-Huttán kívül a garamvölgyi hat helység fekszik: Polonka, Závadka, Helpa, Pohorella, Sumjác és Telgárt, továbbá Vernár és Dobsina. Ezek közül legmagasabban fekszik Sumjác (2803') s legalacsonyabban Polonka (1975'). E helységek határában csak zabot, némi árpát, sok burgonyát, káposztát és lent termesztenek. De Polonka és Závadka még sok őszi rozst is termeszt. Ugorkát, tököt és babot csak a Garam völgye alsó s védett vidékein lehet termesztetni, de a többi főzelék, káposzta és kél, a kartifol is, kalarábi, murok, retek, petrezselyem és mák mindenütt díszlik. De a Sztudna kerüli laknál 3721' magasságban már, ugyszólván, semmisem terem, noha dél felé nyílik s észak felől az erdős hegyek által van védve; csak a retek még ott is díszlik. Azon magas vidékeken a levegő nyirkos és igen zord; a köd, harmat és eső igen gyakori s többnyire hátráltatja a mezei termények kifejlését, miért is a gabnafélék ott jobban érnek meg száraz években. Hó rendszeren sok esik, tavasz ugy szólván nincsen; mikor a hideg és szelek megszűnnek, mindjárt a nyár is beáll. De nyáron is gyakoriak a zimankós napok, s a hófergetegek néha elég messzire szállnak alá. 1865-ben pl. Sz. János napja előtt 8—10 nappal, tehát jun. közepén havazott, és pedig 3000' lábnyi magasságig lefelé, tehát az erdő felső környékében is. Itt azért mindig készen kell lenni a fűtésre, egy hónapban sem lehetünk biztosak abban, hogy fagy nem lesz. S jó, hogy a garamvidéki erdők elegendő fával kínálkoznak; hasznát is veszik annak, s oly erősen fűtenek, hogy más ember, ki nincs hozzászokva, a meleg szobákban alig maradhat meg.

A magas fekvés által okozott zord időjárás s a szomszéd szepesi és lipthói magas havasok által okozott északi szelek és viharok az er-

dei gazdaságnak is igen ártalmasak, kivált tavaszkor, mikor a fáknak a nedvkeringés már megindult s a rügyek fakadni kezdenek, vagy a friss hajtások részint már kiképződtek. Akkor azután a rügyek és hajtások elfagynak, a régibb fák növése hátráltatik, a fiatal csemeték pedig gyakran egészen elfagynak, ha nincsenek megvédve; s ha meg is maradnak, mindenesetre csak nyomorultán tengődnek. Azért szükség, hogy a vágásokban a serdény s a vetések és ültetvények védelméről legyen gondoskodva megkimélendő régi álladékok által, s a régibb álladékokat sem kell a vágások czélszerűtlen vitele által a viharoknak védtelenül kitenni, ha nem akarjuk, hogy a szél által elpusztíttassanak. Az erdész, ki az ezen hegyekben s általában a Kárpátokban előforduló helybeli égalji viszonyokat nem ismeri és tekintetbe nem veszi, s tehát a fiatal csemeték s az öregebb és öreg fák védelméről az elfagyás és a szélvész ellen nem gondoskodik, nem igen öröndetes dolgokat fog tapasztalni az erdei gazdaságban.

1) A mivelési ágak egyenkénti területei s az egész megye területe.

Jóllehet újabb időben az úrbéri szabályozás és tagosítás czéljából a legtöbb helység határa felmérített, s tehát a mivelt földnek, valamint a termőtlen területeknek kiterjedése elég szabatosan meg van határozva, mégis azon felmérési eredmények még nincsenek egybeállítva, s bajos is volna, a megye összes helységeiből azon eredményeket pontosan összegyűjteni.

E felméréseken kívül az adószabályozás végett újabb időben tett területi meghatározások megközelítőleg legszabatosabbak, mert ezek mellett, mint tudva van, sok urbéri és egyéb felmérés is használtatott, hol megvolt.

Ez adószabályozási munkálat szerint Gömör megye területéből:

Szántóföld	170,241	kat.	hold.
Kaszaölő	95,270	"	"
Szőlő	1564	"	"
Legelő	36,079	"	"
Erdő	352,184	"	"

Összesen 655,338 kat. hold.

Tehát az erdőségek az egész termő területnek valamivel több mint felét teszik. Miután Gömörmegye egész kiterjedése a véghezvitt trigonometriai és katastrális felmérések szerint 70.7 osztrák □ mfdre rúg, termő területe pedig 655,338 k. hold, azaz körülbelül 65.5 □ mfd (10,000 k. holdat egy osztrák □ mfdre számítva), tehát a termőtlen terület (sziklák, hömpölyök, háztelkek, utak, patakok stb.), 5.2 □ mfd. tenne.

2) Birtokviszony.

A gömörmegyei erdőségekből az állam csak igen csekély részt bir, u. m. 3100 kat. holdat a tiszolczi közbirtokosságban; a rozsnyói, csucsonyi és nadabulai erdőknek egy része — mindössze 3700 hold — püspöki birtok; a többi mind részint magánosok, részint Jólsva, N. Rőcze, Rimaszombath stb. városok, részint pedig — az újabban történt birtokszabályozások (a faizás megváltása) folytán — falusi községek tulajdona.

Legterjedelmesebb erdőtest a herczeg Sz. Cóburgféle (előbb h. Koháryféle) murányi uradalomban létezik, mely, a kihasított falusi és városi községerdők leszámításával, körülbelül 65,000 kat. holdat tesz; a terület pontosan ki nem mutatható, miután az urbéri és telekszabályozás némely községben még teljesen befejezve nincsen. — Azonkívül a h. Cóburgféle erdőségek kiterjednek még 11,000 k. holdban a baloghvári uradalomra, hol a községi erdőrészek és legelőknél kihasítása már majd nem teljesen be van végezve; azután 7107 holdban a Csákyféle zálogbirtokra (Deresk, Kövi, Rákos és Nandrásház községekben), hol a községi erdők és legelők elkülönítése még nem történt; végre körülbelül 5900 holdban a derencsényi közbirtokosság egy részére, hol az elkülönítés éppen most folyamatban van.

Terjedelmes erdőségek vannak továbbá Gömörmegyében a gróf Andrassyféle birtokokon, melyek a már kihasított községi erdőrészekkel együtt, be nem számítva a csetneki közbirtokosságban való jelentékeny részletet — 17,825 holdat tesznek; a csetneki közbirtokosság, a még el nem különített községi erdőrészekkel 16,000, a derencsényi közbirtokosság, a még kihasítandó községi erdőkkel 14,780, a rimamurányvölgyi vasgyár egylet a Rima és mellékvizeinek völgyeiben közel 11,000 holdat tesznek; Dobsina bányaváros 9320 holdat bir. Jólsva és Nagy-Rőcze mezővárosok is szép erdőket birnak, melyekkel tűzifa szükségletüket teljesen fedezik. Jólsva községe, mióta az uradalomtól magát kiváltotta, már sok fát el is adott; mely eladások azonban jövőre ily kiterjedésben nem folytathatnak, hogy ha azonkívül a lakosok faszükségletét is fedezni akarják. Ily erdőtestek valamely községre nézve nagy kincset képviselnek, főleg szegényebb tagjait illetőleg nagy jótétemény az, ha a szükséges tűzifát a községi erdőből kevés költséggel nyerhetik és nem kénytelenek csekély jövedelmöknek nagy részét a kellő fára kiadni, vagy pedig fázni. Igen kíváncsi azért, hogy azok, kiknek feladatuk, a polgárok jóléte fölött örködni, az anyanyira értékes erdei kincset megtartani igyekezzenek.

Különösen áll ez azon erdőkre nézve is, melyek újabb időkben, az urbéri szabályozások következtében, a falusi községek számára hasitatnak vagy jelenleg hasitatnak ki; ezekre csakugyan szükséges a czélszerű felügyelet, különben rövid idő alatt a túlságos felhasználás következtén el fognak pusztulni.

3) Erdészeti személynzet.

Előbbi időkben, még csak 40—50 évvel ezelőtt, keveset gondoltak még ezen megyében az erdőknek ápoló kezelésével. A fatermés ezen terjedelmes erdőségekben sokkal nagyobb volt mint a faszükséglet. Sokáig tehát gond nélkül dúslakodtak a roppant fakészletben, melyet a meglévő régi, részben még őserdők szolgáltatnak; leginkább csak a közelebb fekvő erdőrészeket, melyekhez könnyen lehetett férni, s ezekben is csak a legszebb fát használták fel, a többi fát, főleg a félre-eső erdőkben ott hagyták elrohadni. A szükséges serdény nevelésére, az erdők tartós használhatása érdekében, senki sem gondolt; a mi pedig önmagától minden mivélés nélkül sarjadzott, azt részint a volt urasági jobbágynak csordái, részint a szénégetők és szénfuvarosok legelő meg ígás marhája jobbra elpusztították.

De miután a vastelepszetek mind inkább kiterjeszkedtek, a fa-szükséglet mind nagyobb lett, az erdei gazdálkodás pedig minden rendszer nélkül a megszokott slendriánban folytatott: tehát azon fakészletek elvégre felmésztettek, és az erdők az érdekeltek meglepetésére szerfelett gyérültek, túlságosan vágattak, sőt részben végkép elpusztultak, olyannyira, hogy a megyei erdők a fa- és szén-szükségletet többé nem fedezhették és más megyékből kellett szenet bevenni.

E szomorú tapasztalatok indokul szolgáltak arra, hogy az erdők rendszeresebben és tervszerűbben kezeltessenek és használtassanak, s hogy szakavatott erdőtisztek alkalmaztassanak.

Legelőbb is a gróf Andrássyféle erdők vétettek rendesebb kezelés alá, hol már fél század előtt, szakértő erdészek alkalmazása és az erdőbirtokos urak igazgatása mellett, nemcsak az erdőségek czélszerűbb felhasználása, hanem az erdőségnek gondosabb mivélése és ápolása is fogantatba vétetett.

A második nagy lépés a gömörmegyei erdőségek okszerűbb kezelésében a most herczeg Cóburgféle (előbb h. Koháryféle) uradalomban történt, különösen a terjedelmes erdőkkel és vastelepszetekkel megáldott nagy murányi uradalomban. Midőn ezen uradalom, nem egészen 40 év előtt néhai Szász-Cóburg-Gothai herczeg Ferdinánd birtokába jutottak, és ő Fensége uradalmainak beutazása alkalmával egy-

részt ezen erdőknek eddigi helytelen kezeléséről, részben elpusztulásáról, másrészt pedig azoknak, úgy az uradalomra magára, mint különösen ezen hegyes vidék lakóira való nagy fontosságáról meggyőződött vala : azonnal elrendelte, hogy egy a czélnek megfelelő, szakértő erdészszemélyzet szerveztessék, mely csakhamar életbe is lépven, azon idő óta, a körülményekhez képest mind inkább kifejlődött. — Negyven év előtt még egyetlen szakavatott erdőtiszt sem volt ezen uradalomban alkalmazva, jóllehet erdőségei, a jolsvai és röczei városközségek kiszakadta és a községerdők kihalásának előtt, a dereskei kerülettel együtt nyolcz négyszög mértföldnyi területet foglaltak el. Jelenleg alkalmazva vannak :

Egy erdészeti igazgató (kinek igazgatási hatásköre a Magyarországon fekvő többi hercegi uradalom erdőségeire is kiterjed),

Egy igazgatósági assistens,

Egy erdészeti segéd,

Négy erdőmester,

Tíz erdész és főerdész,

Egy erdészeti pénztárnok,

Egy erdőbecslő (taxator), egy segéddel,

a kellő számú erdészeti védszemélyzet — jelenleg 38 erdőkerülő.

Az erdészek és segédek a tisztai személyzethez tartoznak, melynek erdészeti és egyéb tudományos képzettsége van; az erdőkerülők a cselédek osztályába soroltatnak, tőlök tudományos műveltség nem követeltetik, csak olvasni és írni tudjanak, különben hivatalbeli teendőiket az erdőben gyakorlatilag tanulják meg.

Ha tovább tekintjük Gömörmegye erdőségeinek előbbi és jelen kezelését, azt találjuk, hogy a rimavölgyi vasgyár-társulat (előbb Coalitio) szinte már több mint 30 évvel ezelőtt gondoskodott egy szakértő erdőmesternek és a szükséges segédszemélyzetnek felállítására által erdőségeinek gondosabb kezeléséről és célirányosb használtatásáról.

Dobsina bányaváros 1847 óta alkalmazott a 9320 k. holdra kiterjedő erdőségében egy szakképzett erdőtisztet.

Hasonlókép gondoskodtak, az utóbbi évtizedekben, ezen megyének más részeiben is a jobb rendnek behozataláról s e végett erdőtiszteket alkalmaztak, és bizton remélhető, hogy e megyének többi erdőiben is, hol az okszerűbb kezelés tekintetében eddig még semmi sem, vagy igen kevés történt, a gazdálkodás a már meglévő jobb példák után célszerűbben fog rendeztetni.

4) A fanemek és elterjedésük.

Azon körülmény következtében, hogy Gömörmegyének hegységei 400 lábtól 6000 lábnál magasabbra emelkednek a tenger színe fölé, és e miatt éghajlatának szelid, zord, sőt igen zord fokozatai vannak: ezen megyében majd nem minden tülevelű és lombos fanemeket találunk, melyek általában az egész országban előfordúlni szoktak. Éjszakai magas zord hegységeit terjedelmes fenyvesek borítják fel egészen a henyefenyűig; a középhegységeken és alacsonyabb dombozatokon ellenben a lombfákat találjuk le a tölgyig sőt a cserfáig, mely fanemek szintén jókora erdőrészleteket képeznek.

Három fanem van leginkább elterjedve, u. m. a lúczfenyő a zord magas hegységen, a bikkfa kivált a mérsékelt éghajlatú közép- és előhegységeken, és a tölgy az alantabban fekvő szelidebb éghajlatú tájak dombozatain.

A lúczfenyő magában alkotva erdőrészleteket legmagasabban emelkedik hegységeinkben, és pedig 4500—4600 lábíg a tengerszín felett; egyes törpe példányokban még nagyobb magasságban is előfordúl, lefelé pedig 2000 lábnyi magasságig ereszkedik; itt-ott még alább is találtatik. Különösen vályogtalajban díszlik; mésztalajon is jól növekedik, noha nem oly buján; fája azonban itt annál szilárdabb.

A bikkfát a mésztalajon (Murányi hegységben) még 3500' magasságban is majdnem vegyületlen erdőrészletekben találtam; egyenkint vagy csoportosan, lúczfenyők között, még 300—400 lábbal magasabbra is emelkedik; sőt találtam egy 5—6 hüvelyknyi vastag és meglehetősen aránylagos magasságú bikkfát a 4480' magas Klyak hegyen a Murányi hegységben egy öreg lúczfenyvesben, mely már egészen a havasi fának jellemét mutatta. A bikkfa azonban a zord hegységben ritkán terem magot, tehát e tekintetben mint erdei fa nem igen van ott a maga helyén; lúcz- és jegenyefenyőkkel keverve azonban a bikkfa (gazdag lombhullása által) ez utóbbiaknak növekvését magasabb fekvésekben tetemesen előmozdítja — meleg takarót és kitünő televényt kölcsönözvén a talajnak. Legjobban díszlik itt a bikkfa 1000—2500' magasságban; ily magasságban gyakran magot is terem, mely teljesen megéri, s ez által azon szép meg hasznos fanemek szaporodása leginkább biztosíttatik. Kitünően sikerül továbbá a bikkfa a vályog- és magnezia talajon, azonban mésztalajon is jól növekszik, ha csak ez nem nagyon sekély és száraz. Alább a bikkfát jobbra nyirkosabb talajú éjszakai partoldalokon találjuk; míg déli lejtőkön a tölgy vegyül nagyobb arányban hozzá, vagy magában uralkodva

vegyületlen erdőrészeket is képez, melegebb fekvést igényelvén és szárazabb talajt megállván.

Különben a tölgyfa legjobban díszlik az alsó vidékeken, az áradmányi dombozatoknak mélyebbbrétegű talaján. De bikkfákkal és más lombfákkal vegyesen még 2000' magasságban is előfordul. A murányi várhegynek déli oldalán (mészkőzet) 3000 lábnyi magasságban is találtatik, de itt már satnya, magot igen ritkán hoz és általában nem oly erdei fa, mely magasabb helyekre való. Helye a szelidebb éghajlatú vidéken van, hol kitünően díszlik, igen jó fát szolgáltat, makkot és gubicsot bőven terem, és az erdőbirtokosnak jelentékeny jövedelmet hajt.

Ezen három fanemnek megyénkre nézve igen nagy bece van, minthogy a különböző éghajlati és talajbeli viszonyoknak leginkább megfelelnek, mit nagy elterjedésök is bizonyít, és minthogy magában úgy mint vegyesen egyaránt igen jól sikerülnek.

Igen elterjedt és becses fanem továbbá a jegenye fenyő; azonban inkább lúczfenyővel és bikkfával keverten találtatik, mintsem magában, különösbbe vályog- meg jobbféle mésztalajon tenyészik. A lúczfenyő őltalma alatt 4000' magasságra is terjed fel; és főleg bikkfával keverten némely helyeken 1500 lábnyira ereszkedik le a mérsékelt tájban. Elterjedése ennél fogva igen tetemes; miért is sokkal több figyelmet érdemel, mintsem általában reá fordítatik. Azután a talajba mélyebben hatoló erős gyökérzete, főleg törzsgyökere, által sokkal inkább képes a gyakori, és magas hegyekben sokszor igen rohamos viharoknak ellenállani, mint a sekélyebb gyökérzetű lúczfenyő; a rovarok, különösen a szúk pusztításainak is kevésbé van alávetve, mint a lúczfenyő; mindezeknél fogva ott, hol a lúczfenyvek közé vegyül, ezeknek úgy mint a bikkfa, sokszoros védelmet nyújt. Ezenkívül a jegenye fenyűnek tűzi- és szénfája sem áll a lúczfenyőé megett; épületfának is becses; tönkjeiből pedig jó, noha nem oly keresett, szelvényárúkat készíthetni. A jegenye-fenyű gyakrabban hoz magot, és öreg erdők őltalmában jól díszlik; még a korosabb erdő. részek sűrű árnyában is tenyészik, úgy hogy azokat, mikor ritkálni kezdenek, beveteményezi és jobb zárlatban megtartja. Azonban a jelen körülmények között ezen kitünő fanem mindinkább fogyni fog. Mert fiatal korában nagyon is szüksége van védelemre a fagyok és a legelő marha ellen, mely tekintetben eddig, fájdalom, igen kevés történt, minek következménye az, hogy a jegenyefenyű serdény részint elfagy, részint a legelőmarha miatt elpusztul, mert ezen fenyűnek igen gyöngé,

sarjképessége lévén, a fiatalosok lerágásuk következtében satnyulni kezdenek és végre elvesznek.

Igen értékes faem a magas hegységek erdőiben a vörösfenyő is. Ezen fa igen gyorsan nő és kitűnően tartós épületfát szolgáltat, kivált vízi építkezésekhez, úgy hogy e tekintetben a tölgyfával ér fel. A vörösfenyő tehát e tekintetben a tölgyfát pótolja, és az itteni hegyes vidékekre nézve annyival becsesebb, mivel a sok vastelepze-teken sok ily vízi épületfára van szükség. Azonkívül a vörösfenyő padlók (vastag deszkák) kádak készítésére, (péld. sörházakba, szeszgyárakba) s más effélére igen kerestetnek; a vörösfenyőből való zsindely is igen tartós stb. Tehát ezen tekintetből a veresfenyő fentartása és szaporítása erdeinkben igen ajánlatos, annál is inkább, minthogy a zord éghajlatnak csak oly jól állhat ellene, mint a lúczfenyő, és oly magasságra is terjed fel; sőt a magas tájakon még üdőbb kinézése van, mint a lúczfenyőnek. Lefelé a vörösfenyő 2000 lábíg száll alá. Magában csak ritkán fordul elő, és a hol ez az eset, az erdőrészeket, kivált ha korosak, mindig gyérek és hézagosak; a tisztásokban más faemek, 'kivált lúcz- és jegenyefenyők fészkelnek meg, melyek a vörösfenyőt lassan-lassan kiszorítják. Egyébiránt azt magvetés vagy ültetés által könnyen lehet termesztetni, csak hogy oly években, mikor a mag megéri, mi nem épen igen gyakori, elegendő magkészletről kell gondoskodni; a jó vörösfenyő mag több évig tartja meg csirázási képességét. — Ezen faemet itt főleg csak a mészhegységben találjuk, ritkán az agyaghegységben vályogtalajon, ámbár ezen is megterem, ha a földet megmunkáljuk, csak hogy azután fája nem oly kemény és tartós, mint a sovány mésztalajon. Nem volna érdeknélküli feladat természetvizsgálóra, azon jelenségnek okát kimutatni, miért kerüli a vörösfenyő hegyeinkben az agyaghegységet és miért díszlik különösebben a mészhegységben? — vajjon oka a vályogtalajnak dús fűnövésében rejlik-e, mely a magvak csirázását és a csemeték fejlődését hátráltatja, vagy másutt keresendő?

Az erdei fenyő oly fa, mely a szelid és zord églj egyaránt eltűri, tehát igen nagy területen fordul elő, s nevezetesen egész Gömörben van elterjedve, fel a lúczfenyő tenyészet határáig; mindamellett csak helyenkint találhatik, és ritkán képez vegyületlen erdőszléteket, hanem többnyire más faemekkel, kivált pedig a lúczfenyővel van keverve. Legkevéssbé előfordul a magas hegyekben; mert ott sokat szenved a hó- és zuzmaranyomástól; ugyanis a hó és zuzmara a hosszú tűvelek közé ülepedvén, lekonyítja a fiatal csemetét, sőt a nagyobbacska fát is, s ekkor elsatnyúl; az öregebb fáknak pedig csúpjait és

ágait töri le, s így csonkítja meg. Alacsonyabb hegységeken, 2000—3000' magasságban, gyakrabban fordul elő, de itt is leginkább csak a soványabb mésztalajon; mert itt nem nő oly erőteljesen, kisebb levelei vannak, melyek közé kevesebb hó és zuzmara ragad, s a vékony hajlékony ágakról közönségesen lehullván, kevesebb kárt okoz.

Régebben kísérletet tettem a fekete fenyő (*pinus austriaca*) tenyésztésével körülbelül 3000' magasságban, jó vályogtalajon. A csemeték a zord égaljnak jól ellenálltak ugyan, de hosszú tüleveleiknél és vastag ágaiknál fogva a hónyomástól annyira szenvedtek, hogy gyöngélkedni, lassan-lassan elszáradni kezdetek, mignem végre a rovarok, főleg a betűző szúk annyira ellepték, hogy az egész, bár ugyan nem terjedelmes, ertvény végképen elpusztult.

A jávor, szil és köris három kitűnő fanem, melyeknek fentartása és szorgalmas tenyésztése az erdőgazdáknak eléggé nem ajánlható, mert nemcsak igen gyorsan nőnek és jókor nagy termést szolgáltatnak, hanem egyszersmind kitűnő használati fát nyújtanak az asztalosok, bognárok, hangszerkészítők stb. számára; jeles tüzi meg szénfát is adnak, mely utóbbi tekintetben főleg a sarjerdő tenyésztésére nagyon ajánlhatók. Tiszta zárolt álladékokban ugyan általában igen ritkán találhatók, minthogy ezek csakhamar ritkúlnak és akkor közéjük más fanemek keverednek, melyeknek a mérsékelt beárnyalás és az ezen fák alatt találtató televényes talaj kedvez; egyenkint azonban vagy csoportosan más fanemek közé elegyedve itt is mindenfelé előfordulnak a lombos és fenyves erdőkben és kitűnően díszlenek. Köris és szilfákat ugy az alantabbi vidékeken, mint a magasabb hegységben találunk. 3000' magasságig még szép példányokat találtam; a fejérv jávor (*Acer pseudoplatanus*) még magasabbra is terjed fel, egész 4000 lábíg, míg a jókori jávor (*Acer platanoides*) az alantabbi vidékek hegységein mindenütt előfordul és igen jól díszlik. Ezen fanemek a vályog- és mésztalajt szeretik, a jávor és köris pedig az üde, bár kissé nyirkos talajon, források és patakok mellett, mély völgyekben és árnyékban díszlik legjobban.

A gyertyán kitűnő fanem sarjerdőnek, minthogy a tősarjak a 30—40 éves korig igen jól növekednek. E mellett jókor terem magot és pedig gyakran s oly bőven, hogy a környező ritkásokat mind beveti. Igen jó tüzelő fát, kitűnő szénét és jó szerszámfát is szolgáltat malmokba stb. Szálas erdőbe azonban a gyertyán nem ajánlható, mert későbbi korában igen lassan nő, csekély termést ad, és más gyorsabban fejlődő fák által túlszárnyaltván elnyomatik. A zordabb éghajla-

tot sem tűri el, és csak a szelid éghajlatú vidékeken fordul elő, s ezeken nálunk is leginkább találtatik.

Az égerfát — hamvas és mezgés égerfát — mindenfelé találni erdeinkben, völgyekben, források és patakok mellett, üde és nyirkos, sőt mocsáros talajon, hol más fanemek roszúl vagy éppen nem tenyésznek. Ezen okból e fanemek igen ajánlhatók, valamint gyors növések és nagy termésök miatt is. Tüzelő fának és szénnek is ajánlhatók.

A hamvas éger nálunk 3000' magasságig még jól tenyészik, mint bokor azonban még nagyobb magasságban is található s másfelől az alsóbb vidékeken is előfordul. A mezgés éger 2000' magasságig emelkedik és leginkább az előhegyek völgyeiben meg az alsóbb vidékeken találtatik.

A nyírfa és rezgő nyárfa szintén mindenfelé található az alsó vidékeken úgy mint a magas hegységben; az előbbi föl a lúczyfenyőnek tenyészeti határáig egyenkint vagy csoportosan más fakkal keverve, főkép a sarjerdőkben, hol a tisztásoknak bevetése által, — a rezgő nyárfa pedig egyszersmind gyökthajtásai által is jó szolgálatot tesz, és gyors növése-nél fogva nagy termést is ad, úgy hogy ez által fájának csekélyebb értéke pótoltatik. Különben ezen fanemek sokféle használati fát is szolgáltatnak, és pedig a nyírfa a kerékgyártók, a rezgő nyárfa a képfaragók számára; a rezgő nyárfa szárazban építésre is használható, és e tekintetben a lúczy-meg jegenye-fenyőt pótolhatja, hol ezek elő nem fordulnak.

Szálerdő üzletre azonban ezen fanemek nem ajánlhatók, mint-hogy álladékaik nagyobb korukban igen ritkúlnak; belőkben is könnyen megrevesülnek.

Ajánlható fanem sarjerdőbe még a fekete gyűrű jávor, (*Acer tataricum*), mely azonban csupán az alsóbb vidékeken fordul elő és nem igen magasra terjed fel az előhegyekben, de 20—30 éves koráig gyorsan növekedik, jó tűzi-, szén-, és használati fát szolgáltat és jókor, gyakran meg sok magot terem, ennél fogva szaporodása igen alkalmas.

A többi fanemek erdészeti tekintetben nem bírnak jelentőséggel. Gömörmegyében a nevezettek kivül még a következő fák és cserjék fordulnak elő:

Nagy- és kislevelű hárs,

Vad körte- és almafa,

Vad vörös és fekete cseresnye,

Diófa, bokréta és gesztenyefa,

Czirbolyafenyő (a murányi uradalomban, de csak egyes vetett v. ültetett példányokban),

Sima fenyő (a dobsinai erdőkben mesterségesen tenyésztetve),
 Fekete fenyő (szintugy),
 Veres berekenye, fojtós berekenye, lisztes barkóca,
 Kecsefűz és egyéb fűz fajták,
 Fodorjávör (Acer campestre),
 Zelnice (az erdőben ritka),
 Fürtös bodza és fekete bodza,
 Veresgyűrű és húsos somfa,
 Saj meggy (Prunus Mahaleb),
 Henye fenyő (a Királyhegyen).
 Havasi fenyő (egy kis tűzegtelepen a Murányi hegységben),
 Ternyő tiszafa (Taxus baccata ; ritka),
 Mogyorófa, csikos kecskerágó (Evonymus europaeus),
 Varjutövis benge (Rhamnus catharticus),
 Kutya benge (Rhamnus frangula),
 Sóska borbolya (leánysom, Berberis vulgaris),
 Kánya bangita és ostormén bangita (Viburnum opulus és lantana),
 Iszalag bérce (Clematis vitalba),
 Csere galagonya (Crataegus oxyacantha),
 Kökényfa, vad rózsza és havasi rózsza (Rosa alpina),
 Űkörkelonc (Xylostemum),
 Veres és havasi ribiszke (Ribes rubrum et alpinum),
 Pöszméte ribiszke (Ribes grossularia),
 Kőnászpolya (Mespilus Cotoneaster),
 Farkas boroszlán (Daphne mezereum),
 Repekény borostyán (Hedera Helix),
 Seregély szederj (Rubus fruticosus),
 Málna szederj (Rubus Idaeus),
 Fekete Áfonya (Vaccinium myrtillus),
 Veres Áfonya (Vaccinium vitis idaea),
 Börvén meténg (Földi borostyán) (Vinca minor).

5.) Az erdők kezelése a vágat, mivelés s a. t. tekintetében.

Gömörmegyének erdőségei részint mint szálerdő, részint mint sarjerdő kezeltenek, némely erdőpagonyban a közép-erdő-gazdaság is gyakoroltatik. A szálerdő kezelés ismét a vágásszerinti szálerdő, (mely itt a legterjedtebb), azután a szálaló- és a makerdő-üzletre oszlik.

A vágásszerinti szálerdő-üzlet alatt azon kezelésmódot értjük, melynél az erdő nagyobb korban, 60, 80, néha 100, sőt több éves korában szakaszonként (vágásonként) taroltatik le, és a serdény leginkább természetes maghullás vagy mesterséges vetés és ültetés által neveltetik fel. Ezen üzletmód főleg a magas hegységnek el-egyetlen s bikk és más lombfákkal kevert fenyveseiben gyakoroltatik,

de a közép- és előhegységnek, nemkülönben az alsóbb dombvidéknek tölgyesei- és bükkeseiben is; tehát erdeinknek nagy részére terjeszkedik ki.

A letarolás jobbára magvágatokban és tarvágatokban — védfalakkal — történik. Magvágatok leginkább csak a középhegységnek bikkfákkal jobban kevert erdőiben és az előhegyek meg a dombvidék bükkeseiben és tölgyeseiben eszközöltetnek, még pedig többnyire úgy, hogy legelsőbb az épület-, tüke- és egyéb használati fák vétetnek ki, és az álladékok ekkép megritkíttatnak, hogy kellő maghozó vágást képezzenek, és miután a természetes bevetés legalább részben megtörtént s a serdény is kissé kifejlődött és ennek diszlésére kívánatos, hogy az erdőrészlet még jobban gyéritessék: akkor egy gyérítő vágat alkalmaztatik, úgy hogy a meglevő fáknek körülbelül fele kivétetik; mihelyt pedig az illető terület teljesen be van vetve s a fiatal facsemeték már annyira megnöttek, hogy magokban is képesek megmaradni, akkor a végső vágat hajtatik végre, vagyis az eddig még fennhagyott fák is kivágatnak és feldolgoztatnak; a még fennmaradt tisztások pedig alkalmas csemetékkal ültettetnek be.

Ámde a magas hegységben, hol jobbára csak fenyvesek vannak, ezen vágatási és nevelési mód nem alkalmaztatik, minthogy a gyérített erdőt a szél többnyire megkárosítja s mivel az ismételt faszállítás egy és ugyanazon vágásból (mi többnyire csuszatókon történik) sok költséggel jár. Hogy ezen hátrányok eltávolíttassanak, a kezelés egyszerűsítettessék, a serdénynek a zord éghajlatú hegységekben a kellő oltalom biztosíttassék és felnevelése minél rövidebb idő alatt eszközöltessék, a következő eljárás követtetik: a vágatok 15, legfeljebb 20 ölnyi szélességben tétetnek, minden két-két vágat között ugyanily szélességű pásztán a fa érintetlen hagyatik — védfal gyanánt s ebből csak az elszáradt vagy elnyomott fák, (melyek a zárlat fentartására nem szükségesek), vágattatnak ki. Azután a letarolt vágások mindjárt maggal vettetnek vagy ültetvényekkel ültettetnek be; később pedig a védfalak is, midőn a serdény oltalmára többé nem szükségesek, kivágattatnak, a tér pedig, melyet elfoglaltak, — föltéve, hogy rajta a természetes magvetés meg nem történt és a serdény a két oldalról világosság következtében, elegendőnek még sem mutatkozik — szintén mesterséges ültetés által teljesen megműveltetik; e végre a kellő csemeték többnyire csemeteoskolákban — rigólozott talajon és kerti kezelés mellett — neveltetnek.

A forgási időszak ezen szálas erdőkben jobbára 70—90 évre terjed, a szerint a mint erősebb vagy gyöngébb fát akarunk nevelni és

a talajviszonyok megengedik; vannak azonban 60 és 100 éves forgással való erdőink is.

A sarjerdő-üzletnél a fa már 30, 40 éves korában, néha elebb is vágatik, és a serdény többnyire tű- és gyökshajtásokból neveltetik, ennél fogva ezen vágatási mód csupán lombfáknál alkalmas. — Gömörmegyében szintén nagy kiterjedésben találtatik, kivált a közép- és előhegyekben. Ez a legegyszerűbb, s meredek hegyoldalakon és sekély talajon, hol rendesen az erdők előfordúlnak, legalkalmasabb s azért igen elterjedt vágatási és erdőmivelési mód. Minthogy azonban a fatövek sarjazási képességeket lassankint elvesztik és elhalnak, azért némi magfák tartatnak fenn, körülbelül minden 20 lépésnyire egy, hogy ezek által a hézagok a forgási időtartam alatt maggal bevetődjenek s a magból nőtt csemeték által kitöltsenek. A következő letarolásnál azon magfák kivágatnak és fiatalabbak által helyettesíttetnek, s így egyszersmind egyszerű módon valamivel erősebb fa is neveltetik. Ezen vágatási mód ennél fogva különösen a községi és kivált falusi erdőkre nézve ajánlható, melyek jobbra csekély kiterjedésűek s melyekben nincsenek szakértő erdőszők alkalmazva, kik az erdők mivelésére gondot viselnének.

A forgástartam nálunk is jobbra 30—40 évre terjed a sarjerdőkben; itt-ott azonban a 30 ik év előtt is vágatik a fa, ha t. i. az erdőt mértéken túl kihasználják, s az öregebb vágható erdő részleteket már elfogyasztották, s most a faszüséglet fedezése végett a fiatalabb erdőrészekhez kénytelenek nyúlni.

A közép erdő-üzlet, a sarjerdő- és szálerdő-üzletek egyesítése; nálunk, nem igen gyakoroltatik, s rendezett állapotban tán sehol sem divatozik.

Rendezett szálaló vágót sem fordul elő, noha itt-ott, kivált az alsó vidéknek kisebb erdőiben sokat szálalnak; a szálalás azonban csak abban áll, miszerint a legszebb tönkök kivágatnak, a mint épen sükségeltetnek, és a hol legközelebb kaphatók, vagy legkönnyebben az erdőből kiszállíthatók, — a serdény ápolására, óltalmára és felnevelésére kevés vagy semmi gond se fordítatik.

Egy egészen sajátzerű erdőkezelés, mely csupán Magyarországon fordul elő és Gömörben is gyakoroltatik — a makolás tölgyerdőkben. Találtatnak ugyanis az alsóbb vidékeken tölgyesek, vén és igen vén, 100, sőt 200 éves fákkal, melyek 6, 8, 10 és több ölnyi távolságra vannak egymástól és terebélyes koronákkal birnak. Ezen vén, igen ritkás tölgyesek hihetőleg maradványai a hajdan jól zárolt szép tölgyeseknek, melyek a legszebb tönköknek folytonos kivágatása

által annyira megritkultak, miszerint csak a kevésbé szép, bütykös, rövidekereű, eltörpült szálak maradtak meg, a mint valóban csak kevés szép növésű fát találni bennük. Minthogy azonban ezen tölgyek oly ritkásan és szabadon állanak, tehát koronáik igen kifejlődtek és sok makkot, meg (hol kocsános tölgyfa van) gubacsot teremnek, a talajt közészerűen beárnyalják és a kiszáradás ellen őltalmazzák, miért is efféle erdőkben a legelő sem sül annyira ki, mint az e meleg tájakon a kopár helyeken nyáron gyakrabban történni szokott.

Efféle erdőknek fő haszna abban áll, hogy makkot és gubacsot hoznak, s hogy legelőül szolgálnak; fát keveset szolgáltatnak, mert rendszeren csak az elszáradt szálatokat, vagy a száraz csúpokokat és gallyakat vágják ki, néha azonban a szükséghez képest egyes még egészséges és jobb növésű fákat is kivágnak.

Amde a makk- és gubics egyik másik efféle erdőben s némely esztendőben igen nagy hasznót hajt, mely kedvező, az északi szelek ellen védett fekvésekben gyakran nagyobb mint az, melyet a zárolt erdőkben a fatermés nyújtana, főleg ha még a legelőből eredő haszon is számításba vétetik, mely némely gazdaságokra nézve nagy értékkel bírhat.

Miután azonban a vén fák ezen makkos erdőkben lassan-lassan elhálnak, s egyszersmind egynémely tönkők a tulajdonosnak házi szükségletére vagy eladásra is időről időre kivágnak, a folytonos legeltetés mellett pedig serdény nem támadhat s mesterséges magvetés vagy ültetés által sem pótoltnak a hézagok: tehát azon jövedelmes erdők mindinkább ritkúlnak, s a makk- meg gubacstermésnek fokozatos csökkenése mellett elvégre végképen el fognak tűnni, a mint csakugyan már számos ily erdő tetteleg eltűnt, s a talaj, hol arra alkalmas, eke alá vétetett, a hol pedig nem elég jó, sovány legelővé változott, melyen még csak itt-ott látszanak egyes nyírfa- vagy boróka-csoportok; végre sok helyütt a dombos föld vizmosások következtében részben vagy teljesen kopár pusztasággá lett.

De hogyha ezen erdők rendszeren kezeltetnének, ha t. i. fentartásukra magvetés, vagy helyesebben nagyobb fiatal tölgycsemetéknek, kivált a kocsános tölgynek, ültetése által — kellő gond fordíthatnák: akkor azokból négyszeres hasznót lehetne tartósan húzni; t. i. a makkolásból, a gubacsból, a legelőből és fából. De e végre arról kellene gondoskodni, hogy az ezen erdőkben előforduló nagy hézagok (tisztások) lassan-lassan kitöltessenek, és hogy elszáradt vagy kivágott fa helyébe azonnal néhány fiatal csemete ültetettnek stb. Azonban ennek részletesebb tárgyalása nem ide való, szerző e tárgybani nézeteit bő-

vebben kifejtette a magyar erdész-egylet közleményeinek I. évfolyamában, 4-ik füzetében.

Hogy ezen makkerdőkben művelés által eddigelé oly kevés történt, annak oka részben az eddig fennállott legelőviszonyban, kivált az úrbéri legelőben keresendő, mi mellett az ily erdőgazdaságnak észszerű szabályozása alig vihető keresztül, minthogy az a mellett szükséges ültetvényeknek óltalmazása igen sok nehézséggel jár.

Annál öröndetesebbek azon előmenetelek, melyek fiatal erdő-részletek nevelésére más, főleg hegységi, erdőségekben eszközölt vetésekre és ültetésekre nézve újabb időben tétettek. Negyven évvel ezelőtt még nyomát is alig lehetett ily erdei művelésnek találni, jelenleg pedig nagyobb erdőkben, melyek szakavatott személyzet kezelésére bízzák, mindenütt javíttatnak a vágások, magvetés és ültetés által, s ezáltal oda törekszenek, hogy jól zárolt fiatalosok ép, egészséges, ne pedig a legelésző marha által megrágott és eltörpült serdénnyel neveltessenek. A herczeg Kóburgféle uradalmakban magtermő években nagy mennyiségű lúcz-, jegenye-, vörös- és erdei fenyő magvak, továbbá makk, bükk és lombfa magvak szedetnek és részint a vágásokban, részint pedig a csemetekertekben elvettetnek, hogy az ezekben nevelt csemetékkel a vágások, hol szükséges, kiültessenek. Minden erdőpagonyban, hol csemetékre szükség van, csemetekertek is találhatóak.

Ezekben a talaj többnyire rigóloztatik, és a magvak sorban ágyakra vettetnek; nyáron át az ágyak minden fű és gáztól tisztán tartatnak és porhanyíttatnak, mi által nemcsak rövid idő alatt, hanem mindenféle időjárás mellett is, száraz és nedves években, egészséges, erőteljes csemeték neveltetnek.

A magas hegységi fenyvesekben az ültetés jobbára csomókban történik (Büschelpflanzung), az alsóbb vidék lomberdőiben inkább az egyenkinti ültetés van alkalmazásban, kivált ha nagyocskák a csemeték. A vágásokban való vetés közönségesen fészkenként történik, (Plätzesaat.)

Sarjerdőkben, kis tisztásokon a dugvány általi szaporítás is alkalmaztatik.

Hasonló modorban eszközöltetik a fatenyésztés gr. Andrássy, továbbá Dobsina és a Murányvölgyi vasgyár-egylet erdőiben, és a vágások vetés meg ültetés által javíttatnak, a mennyiben természetes maghullás által teljesen be nem vetődnek maggal.

A kokovai erdőkben 20 év óta a fatenyésztésnek még más módja is divatozik. A vágások ugyan is, letaroltatásuk után, egypár évig me-

zei művelésre, különösen burgonya vagy hajdina termesztésére fordítatnak, aztán pedig kertekben nevelt fenyőcsémetékkel ültetnek be, ez eljárást erdei mezőművelésnek is hívják (Waldfeldwirtschaft); de az nem valami sajátos erdőgazdaság, hanem csak egy sajátos művelési eljárás, mert ott a szálerdő-üzlet divatozik. Különben ezen művelésmód csak ott jöhet alkalmazásba, hol egyfelől sok munkaerő áll rendelkezésre, másfelől pedig kevés a szántóföld, vagy pedig a mezői növények termesztése (péld. dinnye az alföldön) a friss televényűs erdőtalajon igen hálásnak mutatkozik.

De kisebb erdőkben is találni már itt-ott favezéseket és ültetvényeket, ámbar vannak még oly erdőségek is, hol mesterséges művelésre éppen nem, vagy alig gondolnak és mindent csak a jó természetre bíznak; ámde ott az erdők mindinkább hézagossakká és ritkássakká válnak, termőképességekben hanyatlanak és lassan-lassan tönkre jutnak meg elenyésznek, főleg midőn a vágások óltalmazására sincs kellő figyelem, és a serdény a marha által károsíttatik és fejlődésében gátlóztatik.

Egyik nagy akadályát az erdőművelésnek tette és részben még most is teszi az erdei legelőnek tekintet nélküli gyakorlása. Azelőtt kivált a volt úrbéri jobbágyoknak barmai egyesülve a földbirtokosok barmaival, nevezetesen birkáival, rongálták az erdei serdényeket, favezéseket és ültetvényeket. Ez okból minden, még a jobban kezelt erdőkben is nagy nehézségekkel járt, a vágásokat, vetéseket és ültetvényeket kellőleg mególtalmazni és tökéletes fiatalosokat kevés költséggel fölnevelni, — mint ezt alább az erdei szolgalmányok tárgyalásánál még bővebben ki fogjuk mutatni. Miután azonban most az úrbéri legelő jobbára már elkülönített, és hol ez még nem történt, nemsokára elkülöníttetni fog, tehát ezen akadály nagyrészt elmozdított és ézáltal az erdőművelésben kétségtelenül nagy előmenet tétetett. Az erdőbirtokos most legalább képes erdőt kellőkép őltalmazni s a serdényt mególtalmazni, ha csak önmaga nem teszi ki saját barma rongálásainak, a mint ez csakugyan némely pagonyokban meg is történik, minthogy általában magok a birtokosok az erdőben barmaik által okozott kárt helyesen megítélni gyakran nem tudják, s a jobban kezelt és zárolt erdőkben található silány legelőnek értékét igen magasra becsülik; a kisebb birtokosok pedig a barom legeltetés tekintetében sok esetben csakis az erdőre vannak szorítva. Ha azonban ez utóbbiak ritkítják az erdőt, hogy a legelőt tágítsák és a mellett még egy kevés fát is nyerjenek, úgy azt még ki lehet mentenünk; de a nagyobb erdőbirtokosok sokkal jobban tennék, ha erdőségök egy részét egészen legelőnek hagynák,

hogy sem barmaikkal az egész erdőt bebarangoltassák, melyben azok a silány legelő következtében csak akkor élhetnek meg, ha a vágásokat lelegelik s így az erdőt már csirájában elpusztítják.

Továbbá az erdei gazdálkodásra nézve még ki kell emelni, hogy Gömörmegyében már sok erdő meg is van becsülve; azonfelül a rendszeres gazdálkodás céljából erdőkezelési tervek is készültek. Ide tartoznak a h. Kóburgféle Murányi uradalom erdői, hol már 48,000 k. hold van megbecsülve, a többiekre nézve pedig a becslés és a gazdálkodási tervek készítése folyamatban van.

Hasonlókép gr. Andrassy, Dobsina városi, a Rima-Murányi vasgyár-egylet erdői is nagyrészt már megbecsülvők s gazdálkodási tervek szerint kezeltetnek; a derencsényi közbirtokosság erdőiben is megtörtént a becslés és fáizás szabályozása.

Azonkívül helyenként az erdők vágások szerinti beosztása is megtörtént, főleg a kisebb erdőbirtokokon, hol a sarjerdő kezelés divatozik, miszerint tartós fahaszonvét biztosíttassék. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy ilyféle beosztások és ezekre alapított gazdálkodási tervek céljoknak teljesen meg nem felelnek, hacsak a kezelés, vagy ennek legalább ellenőrzése szakértőkre nem bízatik. Ily beosztások vágásokra könnyítik ugyan az ellenőrzést, vajjon a fát nem vágta-e ki az előirt határon túl, miután ezeket mindenki megismerheti, a ki csak valamit a mértani térképekhez ért; de mindamellett az erdőknek túlságos kihasználását és elpusztítását nem gátolják; mert ha mindjárt a vágások a kiszabott kiterjedésben eszközöltetnek is, de benők tilalom, vetés, ültetés által a szükséges serdénnyel s a fiatal teljes álladékok felneveléséről meg az öregebb álladékok (középálladékok) fentartásáról nem gondoskodnak: akkor a termés, kivált a második forgásnál, a vágások szerinti beosztás ellenére is tetemesen csökkenni fog, tehát a haszonvét korántsem lesz tartós.

6.) Fatermési viszonyok és összehasonlítása a termésnek a faszükségletekkel.

Az első szakaszban adott kimutatás szerint Gömörmegyének összes erdőterülete 352,184 kat. holdat teszen. Ezen erdők alólírtnak saját tapasztalásai, valamint más szakértő erdészek közlései szerint termőképességek szempontjából a következő osztályokba hozhatók:

30,000 k. hold szálerdő kitünő talajon, leginkább lúcfenyvesek, azután lúcz és jegenye fenyvesek némi bikkfával keverve, ad évi átlagtermésben egy kat. hold után $1\frac{1}{4}$ bécsi öl fát (2 bécsi öl = 1 köböllel.)

70,000 k. hold szálerdő jó talajon, szinte részint tiszta lúczfenyvesek, részint lúcz- és jegenyefenyvesek, bikkfával keverten, továbbá tölgyesek, bükkesek, vagy e kettőnek keverékéből álló erdők, átlagosan holdanként 1 bécsi öl fát adnak.

100,000 hold szintén efféle szálás erdők közepszerű talajon meg hosszabb forgással — évi átlagban $\frac{3}{4}$ bécsi ölet adnak holdankint.

100,000 k. hold sarjerdők közepszerű talajon, melyek bikk, tölgy, gyertyán, jávor, szil, köris, rezgőnyár, nyír, éger s m. efféle fajokból állanak, és pedig egyrészt tiszta, de jobbára kevert erdők, adnak k. holdanként $\frac{3}{5}$ b. öl évi átlagot.

52,184 k. hold hasonló sarjerdő rosz talajon vagy tökéletlen, ritkás és hézagos álladékokkal, ide számítva a makkerdőket is — évenként csak $\frac{2}{5}$ b. öl átlagtermést nyújt.

Az itt felvett termésmennyiségeket nem fogjuk nagyobbra tehetni, ha tekintetbe vesszük; hogy nyesegetések (Durchforstungen) még csak kis mértékben történnek; hogy a tőfa a fenyvesekben részint csekély ára, részint az irtás költsége miatt, ugy szintén a vékonyabb gally, ág és heverő fa is a távolabb erdőkből csak keveset vagy éppen nem használtatik fel; és végre, hogy számos erdőrészlet nem eléggé zárolt, hanem hézagos és vigályos.

E szerint az összes fatermés a következő számokban fejezhető ki:

30,000 k. hold	$1\frac{1}{4}$ b. öllel	Átl. összesen	37,500	bécsi öl fát.
70,000	" "	1	" "	" "
100,000	" "	$\frac{3}{4}$	" "	" "
100,000	" "	$\frac{3}{5}$	" "	" "
52,184	" "	$\frac{2}{5}$	" "	" "
Összesen			263,373	" "

Ha már most ezen erdőknek összes fatermését a szükséglettel és különféle használatással összevetjük, a következő eredményekre jutunk:

Előtte levő tapasztalatokra alapított felvetés szerint a fönnt kimutatott összes fatermésnek legalább $\frac{1}{8}$ részét, tehát 32,921 bécsi ölet a következő célok veszik igénybe: u. m. száraz-, víz- és bányaeépítkezések, zsindely-, padló-, deszka- s effélének készítése, szer- és más haszonfa, lángra a vastelepzeteken, tűzifa a különböző gyárakban, ugyanint: kőedény-gyár Murányban, üveg-gyár Kokova mellett, papir-gyár a csetneki, dobsinai és rimai völgyekben, (a szükséges helyiségek fűtésére), cserépedénygyártás, mész és téglacégetés, szeszgyártás és serfőzés, szénégetés kovácsok és lakatosok számára, nyilvános épületek fűtése, cserkéreg timárok számára stb. stb.

Még nagyobb famennyiség szükségeltetik továbbá a lakházak

fűtésére, főzésre és sütésre, mely szükséglet megközelítőleg következőleg mutatható ki:

A lakosok száma körülbelöl 160,000 lélek. Ezen népesség nagyobb részére, kivált a falusi lakókra, kik közönségesen csak egy szobát fűtenek, hol egyuttal főznek és sütnek, tapasztalás szerint számíthatatik egy egész évi szükséglet fejében egy-egy emberre $\frac{1}{2}$ b. öl vagyis egy családra, átlagban hat személylyel 3 b. öl fa. Jolsva, Dobšina, Nagy-Rőcze sat. városi községekben egy 6 tagból álló családra évenként 4 b. öl, vagyis 1 személyre $\frac{2}{3}$ b. öl keményfa számíttatik ugyan; azonban ezen városi lakosok száma az összes népességhez képest aránylag nem nagy, és a falusi lakosok szegényebb osztálya, kik a szükséges tüzfát legnagyobbbrészt hátukon hordják vagy szánon és taligán szállítják haza, jobbadán kevesebbel is kénytelenek beérni, mint 3 öllel, hogy sok időt ne veszítsenek a kellő fának beszerzésével, azonfelül sok gally és hullófát is feltüzelnek, mely a fatermés feljebbi felvetésében nincsen befoglalva; ezáltal a városi községek nagyobb szükséglete némileg kiegyenlítettik.

Ha tehát $\frac{1}{2}$ ölet számítunk egy-egy személyre: akkor az évi átlagos faszükséglet 160,000 lakos után 80,000 b. öl fa.

Ezen tüzifa-mennyiséghez azonban még egy pótlék adandó azon lakásokra nézve, melyekben a tüzifa-fogyasztás jóval nagyobb. Ide tartoznak a föld- és gyárbirtokosok, lelkészek és tanítók, bérlők, megyei, erdei és gazdatisztek, bányászati és kohászati tiszték, orvosok, gyógyszerészek, kereskedők sat. lakásai, melyekben, tudvalevőleg, a szobák nagyobb száma és a külön főzés meg sütés miatt jóval több fa fogyasztatik. Ilyen lakás Gömör megyének 268 helységében, majorjaiban és gyártelepeiben legalább 1000 vehető fel. Ha most ezen lakások mindegyikéhez, a fennebbi 80,000 ölben már befoglalt 3 ölen kívül, átlagban még 10 b. ölet számítunk, még 10,000 ölet kapunk, tehát az összes tüzifa-szükségletet 90,000 b. ölre tehetjük.

Vagy ha 3 öl tüzfát számítunk átlagosan egy házra, úgy a 25,800 ház után, mennyi az újabb számítás szerint Gömör megyében találhatik, esnék 77,400 b. öl, ha ehhez ama 10,000 ölet a fönn kitett tágasabb lakásokra hozzáadjuk, s tekintettel vagyunk arra is, hogy sok házban több lakás van; — szintén legalább is 90,000 b. öl fog kikerülni, mint a lakások fűtésére, a főzés és sütésre szükségelt tüzelőfa mennyiség.

Minthogy már most a fennebbi kimutatás szerint az évenkénti fatermés 263,373 b. ölet tesz, ebből pedig épület-, dorong-, szer- és egyéb haszonfára, meg gyárakba sat. szükségeltetik 32,921 b. öl tüzelőre a lakházakba 90,000 „ „ tehát ezen szükségletek fedezésére összesen esik 122,921 „ „

Tehát marad egyéb használatra 140,452 öl, mely jelentékeny famennyiség ez-ideig szénné égetve és a vastelepszetekben használtatott fel.

Ha a dorong- és gallyfából (le egész 1—2" vastagságig, mint ez a sarjerdőkben jobbára előfordul), egy köbölre 10 mérő szenet (8 köbláb a hézagokkal együtt) számítunk, és a hasáb, meg a kevés dorongfából, mint lomb- és fenyő-szálerdőkben előfordul, egy köb-ölre 14 mérő, tehát átlagban a szál- és sarjerdőből 12 mérő szenet vagyis 6 mérőt 1 bécsi ölre számítunk: akkor a fennebb kimutatott szenesítendő 140,452 b. öl 842,712 mérő szenet szolgáltat.

Gömör megye összes vastelepszeteinek szénszükséglete, történt nyomozások szerint, az utóbbi években átlagosan közel 1.060,000 mérő, tehát 217,288 mérővel többet tett azon szénmennyiségnél, mely a szénesítésre rendelkezésre álló fából előállíthatott; és csakugyan a rendelkezésre álló szénfának elégtelensége a minden szomszéd megyéből, és részben távoli vidékekről történt szénszállítás által is bizonyult, mely szállítás néhány évtized óta fokozatosan emelkedett, azon idő óta t. i., midőn az előbbi nagy készleteket vágható fában, sőt még az akkoriban létezett őserdőket, legnagyobbbrészt fölemésztették és a vastelepszetek lassan-lassan nagyobbodtak és szaporodtak.

Úgy látszik azonban, mintha a gömöri vasgyárak aranykora már elmúlt volna; adja Isten, hogy sorsuk nemsokára jobbra, ne pedig rosszabbra forduljon, mi nemcsak azoknak és az erdőknek birtokosaira, hanem általában a megye mindazon lakosaira nézve, kik a vastelepszetek és erdők körüli keresetből élnek, nagy csapás volna. Hajdan minden vastelepszet, hacsak nyers és némi rúdvasat előállítani képes volt, szép jövedelmet mutathatott ki; most a vaskereskedésben beállott nagy pangás és a vasáraknak tetemes csökkenése mellett a dolog megváltozott, és az előbbi kedvező viszonyok alig fognak valaha megint visszatérni; mert a köszén, vaspályák és gőzhajók sat. mindent kisodortak a régi kerékvágásból, és már most az alapos készültségű szakférfiaknak feladata: új módokat és eszközöket találni fel, hogy a meglevő kincsek vasérczben és fában czélszerűen értékesíttessenek.

7.) Eddigi felhasználása és értékitése a fának és faárúknak pótlása a fának más tüzelő anyagok által.

A fának felhasználását, és értékitését általánosan már az előbbi szakaszban láttuk.

E szerint az évenként használat alá kerülő fának nagyobb fele szénné égettetik, és a szén majd mind az e megyebeli vashámorokba

és gyárakba szállítatik, s ott fogyasztatik el; továbbá a fának nagy része lakások fűtésére (25,800 házban), gyárakban stb. fogyasztatik el; a többi épület- s egyéb haszonfára dolgoztatik fel.

A szenesítés ennél fogva legfontosabb ága az erdei iparüzletnek. Leginkább az erdőben történik, u. n. tót milékben és csak a murányi uradalomban, a Garam völgyében, (a Polonkai erdőhivatalban) létezik két geréb-szenesde, hova a szénfa csúsztatókon és két rekesztéssel el látott patakon szállítatik és nagyobb mennyiségben u. n. olasz milékben égettetik.

A szénfának hasábhossza jobbára 6, 3 és 4 láb, és pedig a szál-erdőből, különösen fenyvesekből való hasábfá jobbára 6 és 4 láb, a vékonyabb fa pedig, kivált a botfa a sarjerdőben 3 láb hosszú. A vastagabb fa jobbára fűrészeltetik, a vékonyabb pedig fejszével vágatik.

Az átlagos szénmennyiség, melyet egy b. öl fából nyernek, az elébbi szakaszban már ki van mutatva, mely azonban még nagyon függ attól, mikép mérik a vastelepszeteken a szenet, mert itt néha sok önkény fordul elő, mely leginkább abban áll, hogy a szenet tömötten rakják a mérőbe, ezt többé kevésbé meghalmozzák, vagy pedig a szenet csak szekér számra veszik át.

Tűzifa átadás vagy nagybani eladás sehol sem fordul elő. A legnagyobb átadások vagy eladások, egyenkint véve 500—1000 köbölre ruagnak és lángfából állanak, mely a h. Kóburgféle vastelepszeteknek és köedénygyárnak a murányi uradalomban, az üveggyárnak Kokova mellett stb. adatik át. Különben az őlfa csak kis mennyiségekben, mint tűzifa adatik el és pedig fűtésre, szeszgyárakba, sörházakba, mész és tégláégetésekbe stb.

Nagyobbmértvű szálfa-kereskedés és eladás szinte nem fordul elő és a mi szálfa eladatik, az mind a megyénkben szükséges száraz-, viz- és bányáépítkezésekre fordítatik. Csupán a Garami hegységből szállítatik 1000—1500 darab szálfa a Garamfolyón az alsóbb vidékekre, és a talpak deszkával meg egyéb szelvény-áruval (Schnittwaare) rakatnak meg, szinte az alsóbb vidékeken eladásra; e fakeskedés idővel sokkal nagyobb jelentőséget nyerhet, ha majd a fát nem lehetend úgy, mint eddig a vastelepszetekben értékesíteni, és a Garamfolyó a tutajozás végett jobban szabályoztatandik.

A legkitünőbb használati fához tartozik a c z ö l ö n k f a (Klotzholz), mely deszkákra s egyéb szelvény árúkra dolgoztatik fel és mint ilyen részint a megyebeli terjedelmes vastelepszetek szükségleteire, építkezésre stb. használtatik fel, részint az alsóbb vidékekre, Torna,

Borsod, Nógrád, sőt Heves megyékbe szállítatik, részint pedig a Garafolyón tutajoztatik le.

Erre leginkább fordítanak a lúcz-, jegenye-, vörös- és kevés erdei fenyvek meg tölgyek. A legtöbb czölönkfa, évenként közel 10,000 db, jobbára lúcz- és részben jegenyefenyő, ehhez járul még 500—600 darab vörösfenyő czölönk, melyek a murányi uradalomban állítatnak elő és vágattatnak fel, két nagyobb és két kisebb fűrészmalmon. A szerfeletti czölönkfa-vágatok, és a murányi erdőknek az előbbi időben gondatlan kezelése miatt a czölönkfa erdőrészek majdnem egészen fel voltak már használva; miután azonban az erdőszemélyzetnek a 3. szakaszban említett szervezése és az erdőgazdálkodásnak szabályozása által egy más rend állott be, és időközben a fiatal erdők is felerősültek, a czölönkfa-előállítás évről évre növekedik, s azon erdők egykor nemcsak Gömör megyének legnagyobb részét, hanem az alsóbb vidékeket is fogják deszka és más szelvény áruval elláthatni.

Továbbá sok metszett árúk készíttetnek és kereskedésbe hozatnak Kokava vidékén, hol sok kis fűrészmalom működik. A legtöbb czölönk, évenként majdnem 6000—7000 darab a gr. Forgáchféle erdőkből kerül; egyébiránt úgy látszik, mintha ezen erdők, terjedelmök mellett, nem lesznek képesek, hasonló mennyiségű czölönkfát tartósan szolgáltatni.

A dobsinai erdőkben évenként közel 3000 db czölönkfa vágatik, köztök 500 db bikk és 200 db vörösfenyő- meg erdefenyő-czölönk; a metszett árúk azonban jobbára saját szükségletre, építkezéseknél, bányáknál stb. használtatnak fel.

Azonkívül fűrészmalmok még Klenócson, Tiszolczon, a csetneki meg rozsnyó-dobsinai völgyben is vannak, melyeken azonban csak kisebb mennyiségű czölönkök vágattatnak fel és az itt nyert szelvény árúk jobbára az erdő- vagy vasműbirtokosoknak saját szükségleteire vagy a környékbeni eladásra fordítatnak.

Ezen deszkaczölönkökön kívül még némely más tönkfák vágattatnak és különféle célokra használtatnak fel, u. m. kalapácsnyélre stb. a vasművekben, malmokban és gyárakban, bognár és kádárfára stb., de ezen tönkök száma nem igen nagy.

A fazsindel készítése megyénkben szintén elég nagy, miután az épületek nagy része, főleg a hegyes vidékeken, zsindellel fedetik s így a szükséglet igen tetemes. Legtöbb zsindel a murányi uradalomnak fenyveseiben (fenyűzsindel) készül és részint az uradalomban használtatik fel, részint a megyének alsóbb vidékeire, sőt még messzebbre is szállítatik. Évenként körülbelül 1,000,000 fazsindel készül.

Vörösfenyőzsindel csak különös megrendelésre készítetik. — Azonkívül Kokován, a csetneki és dobsinai hegységben sok lúczfenyő zsindel is metszetik, jobbra azonban csak az erdőbirtokosok saját szükségére vagy a környékbeni eladásra. Dobsinán e célra egy különös zsindelvágó-gép állítatott fel. — A murányi uradalomban is volt egy zsindelvágó-gép egy fűrészmalommal összeköttetésben, de nem mutatván különös előnyöket, felhagytak véle.

A nevezett faárúkon kívül készíttetnek még többfelé: különböző kádárárúk u. m. hordóabroncsok, vízvedrek és más faedények; faragott árúk u. m. kalánok, tálak, tányérok, teknők s m. eff. Ezen tárgyak részint vásárokra a megyében, részint az alsóbb vidékekre szállítanak. A Martinyfele papírgyárban a Csetneki völgyben nyárfa is köszörültetik pakolópapir készítésre és ezen papiranyag részint saját használatra fordíttatik, részint más papírgyárakba eladatik.

Más tüzelő anyagok, u. m. kőszén- barna-szén, tőzeg, Gömör megyében nem használtatnak. A murányi hegységben van ugyan egy kis tőzegtelep, de kis területe miatt nem használtatik. Ugyanez áll egy másik kis tőzegtelepre nézve a Volovecz hegyen Uhorna határában. — Kőszéneddig tudtomra sehol sem találtak; szalma szintén nem alkalmaztatik a tüzelésre. Barna-szenet azonban hoznak Borsodmegyéből, különösen a Gömörmegye határához közelfekvő Czenterről és használják péld. a Rimaszécs melletti csobánkai szeszgyárban és a Hornbachléle papírgyárban a csetneki völgyben.

8). Fa- és munkaárak.

Ölfaárak.

Még körülbelül 40 évvel ezelőtt a tűzifa- és szénfa árak igen alacsonyak voltak. 1 köböl szénfát (a vágatási ár nélkül) 1 f 20 — 2 ft-jával lehetett venni, a mostani pénz szerint; tehát 1 bécsi ölet (6' széles 6' magas és 3' hasáb hossz) 60 - 100 kron! Miután azonban a készletek vágható fában a divatozott rendetlen kezelés és a vas telepzetek szaporítása következtében mind inkább felemésztettek, a faárak jelentékenyen emelkedtek, és pedig az utóbbi időben 5—6 ftra és többre köbölenkint. Kemény és puha fa közt régibb időben nem tétetett nagy különbség, minthogy a kemény szenet az olvasztókban az érczek felolvasztására, a puhát pedig a készelőekben és nyújtó hámorokban használták fel.

Rozsnyón, Jolsván, Rimaszombaton a tűzifa ára (beleszámítva

vágó- és fuvarbért) utóbbi időben 10—12 frt volt, hová azonban jobbra csak kemény, különösen bikk- gyertyán- és tölgyfa szállítatik.

Egy két év óta a tüzi- és szénfának ára a vaskereskedésnek csökkenése miatt lejjebb szállott.

Szálfa (épületfa) és czölönkfa- árak.

Ezekről ugyanaz áll, mi az ölfák árára nézve mondatott; csak hogy azok azelőtt aránylag valamivel magasabban állottak.

A murányi uradalomban eddigelé a czölönkők ára volt lúcz, jegenye, erdeifenyő-, bikk-, nyír-, éger-, és nyárfából 12—15 o. é. kr. köblábonkint, a szálfa ára pedig, ugyanezen fanemekből 8—12 kr. köblábonkint. A göröndüfa (Wellenholz) 15—20 kr.

Veresfenyő szál- és czölönkfa körülbelül felével drágább.

Tölgy czölönkfa köblábjá 15—20 kr, szálfa 10—15, göröndüfa 20—30 kr.

Hasonló szálfa és czölönkfa árak léteznek a megye többi részeiben is, bár a helyi viszonyok szerint valamivel magasabbak vagy alacsonyabbak.

Fakéreg árai.

Egy négyfogatu szekér luczfenyő kéreg kerül átlagosan 1 f. 50 krba, tölgy kéreg fiatal fákról a sarjerdőben 4 f o. é.

Szelvény áruk árai.

Egy darab 12' hosszú, 12" széles és 1" vastag lucz-, jegenye- vagy erdeifenyő deszka kerül a felsőbb vidékeken, hol a szelvény áruk előállítatnak, jelenleg 30—35 krba, az alsóbb vidékeken a fuvarbér beszámításával 40—45 krba. Hosszabb, vastagabb vagy szélesebb deszkák árai méreteik arányában növekednek; a szélesebb deszkák, mert ritkábbak, valamivel jobban fizettetnek, a keskenyebbek ellenben aránylag olcsóbbak, mert kevésbbé kerestetnek.

Közönséges metszett, 12' hosszú, 2" széles és 1" vastag léczek luczfenyő- és vörösfenyőfából kerülnek az előállítási helyen, darabonkint 5—6 krba.

A vörösfenyő metszett áruk körülbelül felével drágábbak mint a luczfenyőkből valók.

Jávor-, szil-, és körisfa metszett árukért két annyit adnak, mint a luczfenyőből valóért.

Tölgyfából kevés metszett áru készítettik, és ez $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ -vel drágább, mint a luczfenyő áru.

Faz sindely ára.

Egy ezer db fazsindely, 20' hosszú, lúczfenyőből, kerül előállítás helyén jelenleg 5—6 frtba, vörösfenyő zsindely 12 ftjával és még drágábban is adatik.

Erdei munkások bére.

A munkabérek nemcsak a könnyebb vagy nehezebb munkától hanem attól is függnék, milyen munkaerők kaphatók a végzendő munka közelében. A közönséges munkadíjak a következők:

F a v á g ó k díja egy köb-ölért (= 2 bécsi öl) 80—100 kr. o. é. a szálas erdőben; némely vidéken 1 ft 20 kr. — Sajerdőben 65—80 kr.

T u s k ó i r t á s é r t fizettetik lúczfenyő erdőkben köbölenkint 2 fttól 2 ft 20 krig; azelőtt 2 ft 50 kr. és még több is fizettetett.

Z s i n d e l y m e t s z ö k n e k 1000 db után 1 ft 60 krtól 2 ftig.

S z é n é g e t ő k díja, az erdei szenesedékben, a szerint a mint a szénfa többé vagy kevésbé távol van, vagy elszórt, 8—10 kr egy mérő szénért (8 köbláb a hézagokkal együtt); a gerébszenesedékben (Rechenkohlungen), hol a fa együtt van 6—7 kr.

N a p s z á m az erdei mívelésekben 15—25 kr, mire leginkább nők, leányok és gyermekek alkalmaztatnak; nehezebb munkáknál, péld. utkésztésnél, hol férfi munkások szükségeltetnek, 30—40 kr.

A faárakat és munkabérket csak általánosan lehetett felhozni, mert ha azokat egyes vidékek szerint akarnók részletezni, igen sok tért kellene evvel betölteni. — Egyszersmind csak a legkitünőbb erdőtermékek árait és a legközönségesebb erdőmunkák bérét vettük itt fel, azonban ezekből a többi még előforduló faárak és munkabérek is megíthetők.

9.) *Erdei mellék-haszonvételek.*

Legjelentékenyebb mellék-haszonvétel a gömöri erdőkben a m a k k- és g u b a c s t e r m é s. Már fönnebb az 5. szakaszban láttuk, miszerint ezen haszonvét az alsóbb vidékek makk-erdőiben sokszor igen tetemes. De a többi tölgyfa-erdőkben is sok makk meg gubacs fordul elő. Továbbá a közép- és előhegyekben lévő kiterjedt bikkesek is sok bikkmakkot szolgáltatnak, mely utóbbi azonban a tölgymakknak jóval megette áll, mivel nem oly sikeres a sertésekre nézve, és mivel a bükkesekben, kivált ha sűrűk vagy fiatal erdők, a sertésörzés több nehézséggel jár.

Jobb években, melyek nem oly ritkák, ezen erdőkben több ezer

sértés hizlaltatik; oly években is, midőn a makktermés kevésbé sikerül, azon erdőkben nagy mennyiségű sertés táplálkozik az őszi hónapokon át, sőt egy ideig télen is, ha nem kemény. Makktermő években nagyszámu birka is tartatik, gyakran több hónapon át, a makkon részint az erdőben, részint az istállókban, mi kivált takarmányszűk években nagy előny.

Egy másik terjedelmes mellékhaszonvét eddig az erdei legelő volt, kivált az urbéri legelő. Az erdei legelő által azonban rendszeren több kár okoztatik, mint mennyit a haszonvét megér, mint ezt már az 5. szakaszban megemlítettük és alább a 10. szakaszban még bővebben kimutatjuk. Az erdei legelő tehát csak ott igazolható, vagyis csak ott szolgáltat valódi hasznot, hol az a gazdasági marhaállomány fentartására okvetlenül szükséges, vagy teljesen mellőzhetlen, vagy hol a fának kevés vagy semmi kelendősége, tehát csekély értéke is van, és az erdő jövődelme a legelőhasználat által némileg emelkedik.

Hasonlót mondhatni az erdei lombtakarmányról is, mely először más takarmányfélékhez képest közönségesen elég drága takarmány, miután szedetése meg szárítása sokba kerül, és ha a szárítás meg eltartás gondosan nem eszközöltetett, sok belőle megpenészedik, elrothad és élvezhetlenné válik; és másodszor, hogy a szedéssel gyorsabban elkészüljenek, igen közönségesen a helyett, hogy csak a gallyak s ágaknak végeit részben lenyesnék, a fának egész ágait, sőt nem ritkán még csúcsait is vágják le, miáltal az erdők tetemesen megkárosíttatnak.

A lombtakarmány szedetése ennél fogva csak ott czélszerű, hol az főleg csak a nyesési fára terjed ki. Egyébiránt rendkívüli takarmányhiány idején lehet a marhaállomány fentartásán a takarmánylombbal valami keveset segíteni, a mint ez az utóbbi száraz és takarmányszűk években valóban történt is; mégis az ilyen nagymérvben gyakorolt lombtakarmány-szedetéssel közönségesen sok kár okoztatik az erdőben, mely kár a lombtakarmánynak értéke által nem mindenkor pótoltatik, azért is az erdőnek ez iránybani igénybe vétele csak rendkívüli takarmányhiány idején menthető és igazolható.

Még károsabb mellékhaszonvét az erdőre nézve az erdőalom szedetése, főleg midőn ezen haszonvét annyira kiterjesztetik, hogy televény se képződik többé az erdőben, s a talaj természetes trágyájától megfosztatik, mely annyira szükséges a fák diszlésére. Szerencsére ezen mellékhaszonvét a gömöri erdőkben csak ritkán fordul elő és sehol se nagy kiterjedésben, miért mindenütt, hol az erdők zártan tartatnak, kitűnő talajerő találtatik és e mellett a gyökereknek megma-

rad a jótékony lomb-, moha- és televény-takaró, mely kivált a magas hegységben a kemény hideg ellen védelmül szolgál; ezen kedvező körülmények között az erdők a magas hegységben mindig épek maradhattak eddig és a rovaroknak, kivált pedig a szúknak (Lorkenkäfer) pusztításaitól is mentve voltak.

Hasonlókép áll a dolog a gyántanyerésre nézve is, mi által a fák szintén elerőtlenednek, betegekké válnak és a rovarok szaporodására alkalmul szolgálnak. Ezen mellékhaszonvét itt szintén igen ritkán és csekély kiterjedésben fordul elő.

Sokkal célirányosabb ellenben a luczfenyő- és tölgykéregnek használata cseranyagul, miből itt nagymennyiség áll rendelkezésre; jelenleg azonban a cserkérget főleg csak a gömörmegyei timárok keresik. Reményünk van azonban, hogy a Garam vizén a távolabb fekvő alvidékekre is lesz szállítható.

Az erdőhasználat többi neme nem birván jelentőséggel, itt hallgatással mellőzhető.

10.) Szolgálmányok.

A jövedelmező erdők felnevelésében és fentartásában, valamint általában az erdők célszerű kezelésében nagy akadályul volt a fennállott és részben még most is fennálló úrbéri fáizás és legeltetés. Azért az utóbbi időben megtörtént és folyamatban lévő törvényes megszüntetése az úrbéri fáizásnak és legeltetésnek, s a községi erdőknek és legelőknek elkülönítése nagy haladást jelez az összes erdőgazdaságban, a mennyiben ez által az erdőbirtokos képessé tétetik, erdőiben akadály nélkül rendezettebb kezelést folytathatni. A divatban volt úrbéri fáizás által kártételekre, falopásra bő alkalom szolgáltatott, minthogy a jogosultak nagy része az erdőnek minden zugában forgolódott a faszedés ürügye alatt, ilyenkor pedig a legszebb zárolt álladékokat megritkították, főleg a helységek közelében, mikor a gallyfa, melynek szedése meg volt engedve, el volt fogyva.

Még nagyobb bajt okozott az úrbéri legeltetés, mert tudomás szerint a zárolt teljes, kivált öregebb erdőben kevés vagy csak silány legelő van; tehát leginkább csak a ritkább, hézagosabb és vigályosabb erdő-részletekben, meg a vágásokban, vetésekben és ültetvényekben van legelő. E szerint az erdei legelő — mert a vágások tilalom alá tételnek, s hogy az erdő már csirájában el ne pusztíttassék, kell hogy tilamazzassanak, tökéletlen erdő-részleteket tesz fel, ezek pedig a legeltetés által nemcsak fentartatnak, hanem mindinkább kiterjesztetnek, minthogy a ritkás hézagos erdő-részletek nem képesek

benőni és zárolt teljes álladékokká képeződni, miután a marha leginkább a kisebb-nagyobb vigályokra van szorítva, hol minden sarjadékot és serdényt lerág és letapos. Legjobb legelőt a marha a vágásokban talál, miért is a pásztorok, bármennyire legyen eltiltva, különösen azokat keresik fel, hol azután a marha a legnagyobb és sokszor pótolhatlan károkat okozza és az erdőrészeket már fiatal korukban hézagossá és foltossá teszi.

Sok pagonyban, hol önként nem mutatkozott serdény, a vágások jelentékeny költséggel mesterséges művelés alá vétettek és azután betiltattak; de a tilalommal a legelőre jogosultak nem sokat gondoltak: a vágások többé-kevésbé legeltettek, a serdény letiportatott, megrágatott vagy máskép elpusztított, és habár egyik-másik kártevő elfogatván, megbírságoltatott, ez a kárt teljesen nem pótolta. Sok ilyen esetben néhány év múlva új kultúra volt szükséges, de a marha ráhajtása és a serdény megrongálása nem ritkán újra bekövetkezett, és már most harmadszori kijavítás is lett volna szükséges, mely azonban részint a nagy költség, részint pedig a miatt nem történhetett, mivel a legelőtilalom már hosszú időre terjedett. A jogosultak panaszt indítottak az erdőbirtokos ellen, hogy a legelőt kelleténél túl betiltja. A tényállás megvizsgálására egy bizottság jelenik meg, mely meggyőződve arról, hogy a kérdés alatti vágás már 10, 12, 15 év óta be van tiltva, és látván, hogy itt-ott néhány csoport rezgőnyárfá, kecskefűz, és más kevésbé értékes fa meglehetősen felserdült, a vágást fölszabadítja — mely, minden józan erdőműveléssel annyira ellenkező, eljárásnak sajnos következménye egy hézagos, foltos, tökéletlen fiatal álladék. Ily ferde eljárás menthető volt akkor, midőn a fát még nem lehetett értékesíteni és mesterséges erdőművelésre szükség sem volt; de a jelen körülmények között ilyen visszasszágnak megszüntetése az erdőgazdaság sikeres fejlődésére okvetetlenül szükséges.

De a községekre nézve is előnyös a községi erdőnek és legelőnek kihasítása. Mert a mi az erdőt illeti, meg kell jegyezni, hogy először is a község mint kihasított erdő-illetményének jogi tulajdonosa maga rendezheti egyéb gazdasági viszonyai szerint erdőbeli gazdálkodását, és ha valódi érdekét szeme előtt tartja, szép hasznót húzhat erdejéből; másodszor a község nem függ többé annyira az erdőbirtokostól, ki nem ritkán oly rossz gazdálkodást vitt az erdőben, hogy a fáizás lassan-lassan mind csekélyebb lett, és néha egészen is megszűnt, miután t. i. a tulajdonos és a fáizásra jogosultak az erdőt tulságosan igénybe vették és tönkre juttatták.

Megtörténhetik ugyan, hogy némely községek is érdeiket rövid

idő alatt felhasználni vagy elpusztítani fogják, de ennek egy czélszerű és nagyon szükséges erdőtörvény és a községi erdőknek kellő ellenőrzése által elejét lehet venni; mert az ily község, mely erdejét elpusztítja, csak maga árt magának; azután általán véve a nemzeti jóllétre nézve mégis csak sokkal kevésbbé káros, ha a kisebb községi erdő idő előtt felhasználtatik vagy kevésbbé jól kezeltetik, mintha az egész erdőtest, melyből a községi erdő kihasított, minden irányban megkárosíttatik és lassankint elpusztíttatik.

Az erdőbeli legeltetés az illető jogosultakra is sokféle hátránnyal járt. Midőn a vágások és fiatalosok igen szigorúan védettek, és a jogosultak marhái csupán az öregebb és vén erdőrészekre voltak utasítva: akkor a legelő valóban nagyon silány volt, és a gazdák sokszor igen tetemes büntetés alá estek, ha márháikat mégis valamely tilosban érték; másfelől némely erdőkben magok a tulajdonosok oly számos marhát, kivált juhok tartottak, miszerint a jogosultak barmai számára csak igen kevés legelő maradt. Azért nem kell kevésre becsülni értékét azon legelőtérnek, mely az erdei legelő pótlására a községeknek — jobbára a helységek közelében — hasítatik ki, és melyet a községek mint teljes birtokukat legjobb belátásuk szerint használhatnak.

A többi teher, melyet megyénk erdősegei viselnek, áll azon fa adományokban, melyek a legtöbb helységben a lelkészeknek, kórházaknak járnak ki, továbbá épüettfában sok patronatusi épületre. Ezen terhek azonban nem olyanok, hogy az erdők rendes kezelésére káros befolyást gyakorolnának, minthogy azon kevés jogosultakkal sokkal könnyebb a szükséges rendet fentartani, mint egész községekkel lehetséges.

Végül kötelezve érzem magamat, mind azoknak, kiktől kérésemre statistikai adatokat nyertem, és ezen értekezésnél használtam, legbensőbb köszönetemet kifejezni, nevezetesen Balogh Péter katasztrális felügyelő urnak Kassán, Tomory János, Terray Pál, Brez Sándor, Kolbenheyer József, Weiskopf Alajos erdőmester urnaknak, és Szontágh Lajos főerdész urnak.

Greiner Lajos,

Kóburg hercegi erdőtanácsos.

IV. FEJEZET.

Gömör megye bányáipara.

(Két bányatérképpel.)

Bevezetés.

Az isteni gondviselés az egyéni szükségletek kielégítési ösztönebe helyezte az emberiség szellemi művelődésének és anyagi gyarapodásának alapját és feltételeit. — Ez ösztön: az auri sacra fames, a hatalmas rugó, mely a zordon s hegyes, de érczdús vidékeket, s a forró éghajlat porrá égett, de aranszemercsekben gazdag sivatagjait virágyos emberi lakokká változtatja át.

Az ősember csakis ott verte fel első tanyáit, hol a dús természet áldásait szükségleteinek kielégítésére könnyen szedheté. Megszaporodván, s szomszédjai, kényelmes életének versenyzői által szoríttatván, gyakran kényszerült a hegyek sziklái közé menekülni. S szerencse reá nézve, ha a tápláló növényekben szűkölködő hegyek vízmosta lejtőinek verőfényében az érczek csillámlását vette észre, mert ezen kincs felszedése által eszének leleményességét fokozva, s testi erejét edzve, csakhamar urává lett annak, a ki a dús rónák arany kalászhai s édes gyümölcsei közt elpuhulva elsatnyult.

A bányáipar tehát az emberi művelődés leghathatósabb eszköze; mert azt a terméketlen hegyek közzé helyezvén, az emberi művelődésnek oly téreket nyit, hol nélküle az emberi nem, a tenyésző feltételek szűke miatt, csak gyéren lakhatnék, vagy csak nyomorúltan tengethetné életét.

A bányászat történelme az ősrégék homályába téved el. Az arany, réz, vas és ezüst már a Genesisben említetnek. Homér hőseinek fegyvereit arannyal és ezüsttel ékesíti. Az argonauták aranygyapja nem más, mint az aranymosáshoz alkalmazott bárányszőr.

A Genesis szerint Ábrahám kincseit ezüst, arany és barom képezték.

Mig a Genesis Thubalkaint — mint a réz kovácsát és a vasnak feltalálóját, és egyszersmind kovácsát is — említi; — Homér mitsem tud a vasról; s hőseinek fegyvereit, de a házi eszközöket is rézből készítteté. A görögök a Thubalkainnál sokkal későbbben élt Kadmust tartják a réz feltalálójának.

Az assíriaiak, az egyiptomiak, s az indusok régi történelme a vasról nem emlékezik; habár a roppant egyiptomi építmények, melyeknek egy része még a Móses előtti időben épült, a vasnak azonkori használatát kétségtelenné teszik.

Igen természetes, hogy a fémek közül annak használata lett legelőbb ismeretessé az ember előtt, mely a természetben tiszta fém alakjában legnagyobb mennyiségben s legkönnyebben található. Az arany volt tehát azon fém, melynek használatát az emberi ész legelőbb is kitanulta; mert az arany azon egyedüli fém, mely nemcsak tiszta fém alakjában is találtatik, hanem egész hegységeknek is képezi alkatrészét kisebb nagyobb szemek vagy lemezek alakjában levén bennök elhintve, úgy hogy a kőzetek elmorzsolódása következtén a völgyek áradmányi rétegeiben leülepedik s könnyen felkutatható. Ez áradmányi rétegek voltak tehát az arany első s leggazdagabb lelhelye s azok még korunkban is.

Az ezüst és réz tiszta fémalakjában majdnem kizárólag csak a kőzetek hasadékaiba s mélyedéseibe leülepedett telérekben és telepekben található; azért igen természetes, hogy azt sokkal később kezdék megismerni és használni mint az aranyt.

Mennyi tömérdek ismeretet, s mily fejlett társadalmi életet kell feltennünk azon korban, melynek a vasnak feltalálása és használata sikerült! miután a vas fém alakjában csakis a légköben találtatik, mely ritkaságánál fogva az ősidőkben inkább a babonának, mintsem a közhasználatnak szolgálhatott tárgyául, s tehát a vasnak nagyobb mennyiségbeni előállítására érzekből, csak a tűz s az emberi ismeretek roppant összegét feltételező szerszámok segítségével történhetett meg! Még Róma első korszaka, a királyok alatt a rézművesek és más czéhek mellett, a vasművesek czéhét nem ismeri, bizonyítékául annak, hogy azon időben a vasnak használata még igen csekély lehetett. — Herodot s más régi írók bizonyítása szerint a Skyták nevezete alá foglalt népek, Ázsiának északra fekvő hegyláncolataiban roppant kiterjedésű bányászatot űztek. És a perzsák roppant ezüst kincsei, melyek Nagy Sándornak martalékul estek, csak úgy magyarázhatók meg, ha mint bizonyost feltesszük: hogy ezen birodalom népei az Ural és Altai hegyeket lakó, s a bányászatot űző Skyta nemzetekkel kereskedelmi

összeköttetésben voltak ; mert ez időben Ázsiának más részeiben ezüst bányászat nem létezett.

Kétségtelen, hogy a bányászat, és ezzel a fémek előállítására s használata az Ázsiából kiköltözött indo germán néptörzsek által hozott be Európába.

Hazánkban a bányászat, Tacitus tanúsága szerint, már a Gothi-
nok által műveltetett ; és Claudius Ptolemaeus szerint a Quádok is foglalkoztak azzal. Ez utóbbi szerint a „Montes Sarmati“ tövében kószáló Jazygok, és az „in Sylva Lunae“ tanyázó Quádok több várost építettek. Ezek közül való „Germanum“, mely Bartholomaeides szerint annyi mint Ghemerum, vagyis Gömör.

S tagadhatatlan, hogy Gömörmegyében a bányászat és ezzel kapcsolatban a kohászat, az ezen vidék őslakói, a szláv törzsi sarmaták és jazygok, nem különben a német származású quádok és gothinok által műveltetett ; a mint ezt nem csak a csákány segítségével, tehát a puska-
kapor használata előtt kívájt tárnák, de a garami hegyek magaslatain vezetett vízcatornák romjai is bizonyítják.

De bizonyos, hogy a magyarok is jártasak voltak a bányászat és kohászatban nem csak azért, mivel közép-ázsiai őstanyáikon közeli érintkezésben voltak a világ legrégibb bányászatával ; hanem mivel Leo bizanci császár tanúsága szerint, az Árpád alatt 889-ik évben Pannoniába beköltözködő magyarok fegyverzete kard és mellvas vala s paripáik előrésze is vassal volt fedve. A vasnak ily nagy mennyiségben használata feltételezi, nem csak a vas — de a többi nemesebb fémek bányászatának ismeretét ; mert az arany- ezüst- és rézbányászat, a fe-
nebb említett természetes kifejlődés rendje szerint mindenütt vagy megelőzte a vas termelésnek ismeretét, vagy bizonyosan azzal együtt járt.

Hazánkban a bányászat kifejlődésének történelme a leglényege-
sebb pontban különbözik a német birodalométól.

Törvényhozásunk soha el nem ismerte a fejedelem kizárólagos jogát az érczekre, s folytonosan ragaszkodott a földbirtoklási jog azon természetes fogalmához, hogy a föld mélyében levő ércz is a föld-
birtok tartozéka ; mert az 1573. évben Miksa által kibocsájtott bányatörvény törvényhozásunk által soha el nem ismertetett, és az 1723. 108. t. cz. szavai : „Judicia montanistica secundum privatas eorumdem leges, ultra seculum stabilitas, in suo esse manebunt ;“ csakis a bányabíróságok szervezésére vonatkozik, s Miksa törvényét a legtávolabbról sem említi.

Igaz ugyan, hogy ezen fejedelmi előjogot az érczekre még az

Árpád házbóli királyok is igényelték, és ennek gyakorlatában — különösen az aranyra és ezüstre nézve — legkevésbbé se gátoltattak.

Igy III. András király a jászói prépostságot 1290 évben azon joggal ruházta fel: hogy a birtokainak határaiban találtató arany és ezüstre a kiaknázási szabadalmat akárkinek adományozhassa és az urburát beszedhesse.

A fejedelmek ezen törvényellenes igénye azonban sok surlódásokra szolgáltatott alkalmat. Ezen viszony következménye lehetett, hogy midőn Bebek György földbirtokos jogainál fogva, a Dobsina határában levő czembergi gazdag ezüstmányákat 1475-ik évben elfoglalta, ezeket Mátyás király — Dobsina községre panasza folytán — 1483-ban karhatalommal visszafoglalta és a dobsinaiaknak visszaadta.

Ebből következett, hogy míg András király 1291-ik évben az esztergami érsekségnek Rozsnyót mint „*possessionem pure regalem*“ ezüstmányáival együtt adományozta, s ezen adományozást 1323-dik évben Károly király megerősíté, — az időközben hatalomra emelkedett község tulajdon kezére több ezüstmányát birtoklásba vett, a melyek művelésében azonban az érsekség által gátoltatván, Zsigmond királyhoz folyamodott, ki őt 1418-ik évben jogába vissza is helyezte.

A fejedelmek ezen surlódások kikerülése végett, s hogy igényelt jogukat legalább színel megmentsék, az ércz kutatási jogot hatalmasabb dynastákra, községrek és egyházi testületekre átruházni jónak látták. Ezt tette Miksa király csak két évvel bányatörvényének kibocsátása előtt, midőn ezen joggal a Battyán családot összes magyarországi birtokaira nézve felruházta. Ezt tette még 1669-ik évben I. Leopold király is, a ki az Andrássyak grófi családját a krasznahorkai uradalom határában találtató mindennemű érczekre a kizárólagos kutatási és műveltetési joggal felruházta, mely jog 1860-dik évben az 1854-ik évben kibocsátott bányatörvény életbeléptetése után is, még további 10 évre meghosszabbított.

Eltérnék a czéltől, ha bebocsátkoznám azon gyakori összeütközések elősorolásába, melyek különösen Miksa bányatörvénye után a földbirtokos, — mint ki a bányatörvény érvényét el nem ismerte, és a bányaművelő — közt, ki a bányatörvény értelme és a bányai hatóságok védelme alatt a bányákat művelte, keletkeztek, mely összeütközések kiegyenlítése különösen 1608-dik évben II. Mátyás királyt sok munkával elhalmozta.

A bányászat ezen rövid általános történelmi ismertetése után átmegegyek kitűzött czélomra: a gömöri bányászat ismertetésére.

Az arany-, ezüst-, réz- s higany-bányászat Gömör- megyében.

Az arany-ezüst és ez utóbbival összeköttetésben a rézbányászat tették le alapját Gömörmegye legnagyobb községségeinek. Rozsnyó, Csetnek, Dobsina, Jólsva, Rőcze, Tiszolcz, Berzéthe, Ochtima, Jólsva-Taplócza nagyobb részét német bányász telepítvényeseknek köszönhetik létökét.

Az aranybányászat azonban nagy kiterjedésű sohasem lehetett; mert habár a 13-ik század második felében IV. Béla király a Bebek családot a berzéthei aranybánya jövedelmével adományozta meg, mégis már maga ez adományozás az aranybányászat csekély kiterjedését és alárendelt fontosságát mutatja; mert tudnunk kell, hogy régi királyaink a gazdagabb aranybányáktól nem oly könnyen váltak el.

Az említett berzéthei aranybányákon kívül kétségtelen nyomai vannak az aranymosásnak a Rimavicza völgyében, közel Kokova helységhez.

Az arany kutatása végett ugyanezen helység határában a Bohato nevű hegyoldalban — nem különben Nyústyán az Osztra nevű hegyen kivájt tárnák csakis némely bányakedvelők vérmes reményét bizonyítják; mert az aranybányászat az 1783-ik évben felhagyott Rokfalusi tárnával e megyében végkép megszűnt, az aranymosást pedig az emelkedett munkabér gazdasági szempontból akadályozza.

Az ezüst, és ezzel összeköttetésben a réz- és higany-bányászat már a magyarok bejötte előtt virágozhatott e megyében. Ezen bányászat főhelyei: Dobsina és Rozsnyó valának. És minthogy a fentebb említett IV. Béla király a Bebekéknek kiadott adománylevelében a „*possessio Dopsucha*“ is előfordul, és Bebek Miklós fia, László de Dobsina 1326. évben a szepesi káptalan előtt a Korponáról Dobsinára betelepedett több családnak némi szabadalmakat biztosított, magának a mindennemű érczbányászat jövedelmeinek egy harmad részét biztosítván, bizonyos: hogy Dobsina már is a 13-ik század előtt tekintélyes bányatelepítvény volt. Ugyanis Dobsinát IV Béla diplomája azon helységek közé sorozza, „*quae quondam Bors Comititis fuerunt*,“ melyek tehát már a magyarok bejöttekor léteztek. Az ezüst és rézbányászat korábbi fontosságát és kiterjedését bizonyítja az is, hogy a 19-dik század első negyedéig Dobsina tőzsomszédságában, Sztraczenán nem csak kincstári beváltás létezett, de egy réz-olvasztó is működött.

Megemlítendőnek tartom még a veszverési, oláhpataki és a nagyhnileczyi határookban régenten virágzó rézbányászatot is, mely legin-

kább az Andrássy grófok és némely szepesi bányapolgárok által miveltetvén, saját olvasztóval is el volt látva.

A grófok, a szepesi bányapolgárok szomszédságát nem tűrhetvén, nagy-hüleczi bányáikat leromboltatták, és habár őket Mária Thereszia jogaikba karhatalommal visszahelyezé, mégis a bányapolgárok leomlott bányáikat többé fel nem nyitották. Ezen bányák felnyitása a vállalkozó s erélyes gróf Andrássy Károly által 1835-dik évben, — dacára egy felállított költséges vízemelő gépnek — nem sikerült.

Gróf Andrássy Manót illeti azon dicséret, hogy törhetetlen eréllyel őseinek nyomdokait követve, nemcsak a fenebb említett beomlott veszverési bányákat új mivelés alá vette; de az alsó-sajói régi ezüst-, réz- és higany-bányákat is felnyitván, és ezeket kielégítő eredménnyel miveltetvén, ezen iparunkat a közjó javára felélénkítette.

Az említett helyeken kívül Gömörmegyének egyéb ezüst-, réz- és higany-bányászata említésre nem méltó, és itt-ott szétszórt kísérletnek nevezhető csak.

A réz, ezüst és higany kizárólag az agyag- és csillámpála anyaközetben találtató telérekben fordul elő. — A rézércz nagyobbára rézkéneg. Az ezüst a fakóérczben találtatik. — A higany részint kisebb-nagyobb fémcepekben, részint pedig mint ezinóber a fakóérczben jön elő.

A telérek majdnem kivétel nélkül keletről nyugatra csapnak, és délnek dőlnek.

Kivájása ezen érczeknek tárnákban löpor és csákány segítségével történvén, a kiszállítás bányatargonczákkal fa járdákon eszközöltetik.

Jelenleg ezen bányászat 117,000 négyszögölnyi területet foglal el; évi termelése: 2419 mázsa ércz, mely 158 mázsa rezet, 5461 lat ezüstöt és 35 mázsa higanyt tartalmaz, és 19,141 ftnyi értéket képvisel. Ezen érczek a szepesi bányatársulatnál beváltatván, annak olvasztóiban dolgoztatnak fel.

Minden csekélyisége mellett is ezen bányászat 100-nál több munkásnak, és legalább is 350 családi tagjaiknak 13,000 ftnyi keresetet nyujtván, egy családtag fenntartására 37 ft juttat, és az erdei gazdaságot 10,000 köbláb fa fogyasztásával gyarapítja.

A kékeny-nikol bányászat.

Kiváló említést érdemel a kékenynek és nikolnak a Dobsina-Rozsnyói völgyben, de különösen Dobsinán virágzó bányászata.

A kékeny a dobsinai bányákban ugyan már a múlt század első

felében felismertetett; de értékesítése ismeretlen levén, — s minthogy az ezüst érczekkel vegyítve ennek tisztítását nehezítette és drágította: az áhítatos dobsinaiak imádságaikban óltalmat kerestek ezen ellenségek ellen; — nem is sejdítve, hogy aránylag rövid idő múlva ezen félelmes ércznek fogják köszönhetni, hogy községek egyike a leggdagabbaknak e hazában, hogy ez leend azon áldott kútforrás, melyből a jótékony szellemű, szilárd hazafiui érzelmű község iskolák és neveldek építésére, kórházak felállítására s egyéb célok előmozdítására, a népnevelés, a jótékonyosság s általában az egyház és haza javára oly jelentékeny áldozatokat fog meríthetni.

Egy bizonyos Schön Gottlieb, szász születésű, kincstári hivatalnok volt az első, a ki a kékenyt a Kögel Michaeli bányán észrevevén, ki-
eszközölte a kincstárnál, hogy a dobsinai Kögel Michaeli, Czemberg és Mária nevű bányákból a kékeny beváltassék és Joachimsthálba, Csehországba szállíttassék értékesítés végett.

Előttem ismeretlen okoknál fogva, de bizonyosan a kékeny fém előállításának nehézsége és költséges volta miatt, a kincstár a kékeny érczek beváltását beszüntette, s így ezen bányászkodásnak is 1810-ik évben vége szakadt.

Csak is 17 év lefolyása után sikerült az akkori rozsnýói kincstári bányamesternek, Dulovics Andrásnak, egy kiviteli engedélyt ki-
eszközölnie, és Malvieux pesti nagykereskedő közvetítése által a kékenyérczeket a külföldön értékesítenie. Az élelmes angolok, a kik az említett úton ezen ércz ismeretéhez jutottak, nem késtek, ennek lel-
helyével megismerkedni, s már is 1828-ik évben Evans et Askin birming-
hami iparosok az összes kékeny-termelést Angolországba kivitték, és ez idő óta ők majdnem kizárólagos vevői ezen érczeknek. Mert az időnkint Szászországba kivitt, és a losonczy vegyszergyárban felhasznál-
t érczmennyiség alig említésre méltó, azért is: mert az utóbbi az általa feldolgozott ércznél leginkább csak a nikol tartalmára szorí-
kozik.

A dobsinai kékeny érczek becsét a nikol felhasználása emelte, mely 1834-ben kezdődött, mert a nikol többnyire társa a kékenynek.

A kékeny-nikol érczek kelendősége, emelkedő ára nagy tevékenységre ébreszték Dobsina szorgalmas bányász népét, és az előke-
lőbbek vállalkozó szellemét; mely támaszt és biztos irányt nyert a tudományban, mely szabályait a tapasztalásból meríté.

Azt hiszem, hogy csak hív tolmácsa vagyok a dobsinaiak érzüle-
tének, ha itt elismeréssel megemlékszem D o b a y V i l m o s hazánk-
fiáról, ki 20 évi bányatiszti működése alatt, különösen a czembergi bá-

nya körül sok érdemet szerzett magának, és általában a kékeny-nikol rendes és czélszerű kiaknázásának azzal tette le alapját, hogy felismerte: miszerint ezen ércz kizárólag csakis a dioritban, és a zöldkőben fordul elő. Ezen általa felismert, és a tapasztalásból merített szabálynak, a kékeny-bányászat jutalmazó üzlete mellett, természetesen azon következménye volt, hogy azon közet területe az egész Dobsinai-rozsnói völgyben, adományozott telkek és szabadturzások által elfoglaltatott.

A dobsinai kékenynikol ércz a fénylék osztályába tartozik, és alkotórészei a következők:

Kékeny	0.15%
Nikol	0.30 "
Kénkö	0.10 "
Miniom	0.40 "
Vas	8.10 "
Mész	10.18 "
Kovácsagyag	3.15 "

Néha némi csekély rézzel és ezüsttel is van keverve.

A kékeny-nikolércz telepekben fordul elő. — Telepeknek nevezem azért, mert ezek fekszik az eddig feltárt bányákban az agyagpála, míg földje a diorit; és habár csapása délnyugotnak vonul, — dőlése a fekszik közet hullámozása szerint a telepek éjszaki részén délnek, és a déli részén éjszaknak tart. Ezen telepek szakadozva erősebb avagy vékonyabb, hosszabb avagy rövidebb szalagokból, itt-ott pedig fészkekből állanak.

A vastagabb telepek zömét a szénsavas vaséleg — vaspát — a szénsavas mészéleg — méspát — képezi; de a vékonyabb szalagokban többnyire tiszta érczből áll.

A kivájási és szállítási mód ugyanaz, mint az ezüstabányászatnál.

A kékeny-nikol bányászat által elfoglalt terület 320,352 □ öl, és az évenként 12,000 mázsával kiaknázott érczben 372,600 fontnyi értéket képvisel.

Dobsina városa népessége ezen bányászatnak köszöni jólétét, és szellemi felvirágzását: mert ez maga 4. tiszt, 6. alsóbbrendű tiszt, és 548. munkásnak, s 1604. tagból álló családjaiknak nyújt évenkénti 62,000 ftnyi keresetet, melyből minden családtagra 39. forint esik, tehát 2 fttal több, mint azon családtagoknak, kik az ezüst- réz bányászatnál vannak alkalmazva.

A bányászat ezen ága által felhasznált fa 20,600 k. lábra, kezelési tőkéje pedig 10,000 frtra tehető.

D á r d a n y - b á n y á s z a t .

Hogy a gömörmegyei bányászat egész képét nyújtsuk a t. olvasónak, a d á r d a n y - b á n y á s z a t r ó l is meg kell emlékeznünk, annál is inkább, mert a rozsnyói antimonium egy állandó rovatát képezi a lapok kereskedelmi tudósításainak.

Habár a dárdany-bányászat kezdete hiteles adatok nyomán meg nem határozható, bizonyos : hogy ez mint az arany és ezüst érczek kísérője Gömörmegyében ezen utóbbi bányászattal együtt miveltetett és jelentőségre emelkedett a nyomdászat terjesztésével, minthogy a betűk vegyítékének főalkatrészét képezi.

A rozsnyói dárdany kitűnő tiszta kezelése és a vevők által kívánt csillogó és széles sugárú jegeczedése folytán az 1840-ik évig igen keresett világkereskedelmi árucikk vala; mert nemcsak, hogy a gyógyszerárakban jelenleg is kizárólag használtatik, de az üveggyöngyfestésre is fordítatván, Velenczébe, Triesztbe és Angolországba kivitetett. 1840-ik év óta azonban erősebb versenyzőre talált az afrikai szigeteken kiaknázott dárdanyban, mely által nemcsak szűkebb fogyasztási térre szorítottatott, de eladási ára is nagyon csökkent.

Tegyük még hozzá, hogy a rendetlen, csakis a mai napról gondoskodó „raboltatási“ vájás folytán, a dárdany-bányák mivelése napról napra költségesebb lett, ép oly arányban, a minő arányban viszont az eladási árak csökkentek. — Ily körülmények közt természetes, hogy a bányászat ezen ágában a tevékenység évről évre csökkent, és jelenleg az összes „antimonium crudum“ termelése a 300 mázsát felül nem mulja, melynek értéke a 3000 ftot meg nem haladja.

A dárdany-bányászat Rozsnyó szomszédságában, a csucsomi határban, három bányatársulat által 9830 □ ölnyi téren üzetik, s némi reménymunkálatokat egy szabad turzás is fed; — az egész azonban csak 12 munkást vesz igénybe, a kik összesen 1200 ftot keresnek, miből a 28 számra menő családtagok fejenként 43 ftban részesülnek. — Az ezen bányászatba befektetett tőke a 800 ftot felül nem mulja.

Az ismert és munkálatban lévő telepek a rozsnyói határban Drápus patak völgyében vevén kezdetöket, délkeletről éjszaknyugotra csapnak és délnyugotnak dőlnek. Ezen telepek földközete az agyagpála, feküje keselykő, keselypala és síkpala. A nyers dárdany tartalma az érczekben 33—70% közt változik.

V a s - f é n y - f o s z l á n y .

Ezen érczek csakis mint mint mellékes termény vájatnak a

kincstár által a Rozsnyó melletti csucsomi vasércztelepekben és évi készletük 346 mázsára rúgván 1211 ftnyi értéket képvisel.

A v a s - i p a r.

A társadalmi kifejlődésnek leghívebb tükre a vasipar történelme. Elágazó szálaival a társadalmi élet sokoldalú viszonyaiba beleszővőd-vén és alapját a természeti tudományokban találván, a vasipar folytonos előhaladásában észlelhető nemcsak a segédtudományok kifejlődésének áldásos hatása, de tapasztalható egyszersmind a társadalom békés és lázas mozgalmainak hatása is.

Nagy Károly császár parancsára a 9-ik század első felében Privesia, a marahánok hercege által a Pécsvárad környékére (ad radices montis ferrei) a vasérczbányák műveltetése végett telepített salzburgiak, a 11-dik század közepén az egri püspökség által behozott flandriaiak, a 13-ik század harmadik tizedében bevonult karantánok; — a tatárok pusztításai után 1241 — 1242-ik években németekkel, olaszokkal és csehekkel telepített felső megyék tanusítják egy részt az „*unius linguae uniusque moris regnum imbecille*“ politikai szabály után való törekvést; — másrészt pedig következményei az álladalmat megrázó kódtató eseményeknek.

Már felebb említők, hogy vasiparunk leginkább a német és tót telepítvényesek által műveltetett az Árpádok uralkodása alatt honunkban.

A zselezniki (vas hegyi) és a hrádeki hegyeken, a vas ércz telepek tözsomszédságában találtató nagy mennyiségű vassalak majdnem kétségtelenné teszi, hogy a vas készítés ősi eszköze oly egyszerű lehetett, mint cigányaink jelenlegi kovácsműhelyei. Segédeszközei voltak egy mozgó kis kemencze, kézi fuvó s kalapács; mert a minden vízerő nélküli hegymagaslatokon más mint élő erők alkalmazása lehetetlen volt. Ezen ősi régi időkben azonban már is a kovácsok és vas kohászok külön-külön osztályt képeztek.

A társadalom kifejlődésével emelkedő vas szükséglet annak becsét emelvén, csakhamar ösztönül szolgált a termelés szaporítása végett a természeti erőket segítségül keresni fel. És ugy is történt: mert mind a Zseleznik mind pedig a Hrádek aljában fekvő közeli völgyek salakhalmai mutatják, hogy a mozgó hegyi kemenczék a patakok mentében állandósítottak, a fuvó és kalapács mozgatása pedig a vízerőre bízott.

És így keletkeztek az állandó tót kemenczék, melyek a mozgó kemenczékől csakis nagyobb köbtartalmok által különböztek;

mert a kezelés módja és eredménye, vagyis a kovácsolható vasnak közvetlen előállítás a vasérczekből, mindkettőnél közös vala.

Ezen átalakítás nemcsak azért nevezetes, hogy a vasipart a természeti erők használata által a lehető legnagyobb kifejlődhetés terére tette át; de azért is, mert egy igen jelentékeny társadalmi átalakulásnak biztos jele egyszersmind.

Mint még jelenleg Török — Boszniában, ugy nálunk is, a magyar birodalom megállapítása első századaiban a vas termelés bizonyosan urbéri munkások által végeztetett; és ha szabad lakosok, az ugynevezett Libertinusok is foglalkoztak a vas iparral, a föld birtokos, vagyis a nemesi osztály részéről temérdek zaklatásoknak voltak kitéve, a mint Miksa főherczeg a murányi vár kapitányához báró Herbenstein Gyulához intézett rendeletéből is kitetszik, mely köteletségévé teszi, hogy a jolsvai lakosokat a csetneki és ochtinai vasérczbányák művelésében védje, különösen az őket háborgató Mariássy Ferencz és a Csetneki vár urai ellen. Ugyanezt bizonyítják II. Mátyás király 1600, 1604 és 1609-ik évekből ugyanezen bányamivelők védelmére kibocsájtott decretumai.

Midőn tehát a mozgó vaskemenczék, melyek könnyű áthelyezése a zaklatások előli menekülést nagyon könnyíthette, a folyók mentében kiterjedtebb és költségesebb előkészületek mellett állandósítottak: a tulajdonjognak már biztosítottak kellett lenni, úgy hogy a zaklatások ellen védelmet lehetett találni.

Azt, hogy a vastermelés azon időben, midőn még a mozgó kemenczék által a vasércz közelében kezeltetett, urbéri munka és a földbirtokos dynasta közvetlen örökődése mellett történhetett csak: bizonyítják leginkább a zselezniki és a rákosi vas kötelepek közt fekvő várromok; e várnak feladata fekvésénél fogva nem lehetett más, mint az ott lévő vastermelést ótalmazni.

A tót kemenczék korszaka a 19-ik század elejéig tartott, és csak annyiban szenvedett változást, hogy a vas ércz bányákhoz ugyan közelebb, de vizerőben szegény völgyekből áttétetett a távolabb fekvő, de nagyobb víz erővel rendelkező völgyekbe.

De még az ekképp szaporított vastermelés is alig volt képes megfelelni a keresletnek. Ezt nem csak az álladalom kifejlődésével szükségkép járó vasfogyasztás öregbítette, hanem különösen a 16-ik században a felső- és alsó-magyarországi bányavárosok legvirágzóbb állapotja is. A vas, és az ezzel összekötött kézműiparra különös jótékony befolyással lehetett, midőn 1600. körül Zrinyi György indítványára az akkori könnyű hadi öltözet vas pánczéllal cseréltetett fel.

A 17-ik és a 18-ik században dühöngő belháboruk különösen emelék vasiparunkat, mely daczára a bécsi udvari kamara által iránta tanusított ellenséges indulatnak, a mint ez a beszterczei polgárok által a Garam völgyében felállított vasgyári telepek megszüntetésében, — a Gömörben és a Szepesbeu termelt vasra vonatkozó erőszakos elővételi kísérleteiben, és temérdek más, különösen az urbura fizetésére vonatkozó önkényes intézményeiben nyilvánult, — daczára ezen ellenséges indulatnak mondom — vasiparunk még is a 18-ik század elején, különösen Rákóczy Ferencz valóban államférfiui gondoskodása folytán addig nem ismert virágzásnak indult.

Ezen fejedelem, a ki helyes nemzetgazdasági tapintattal, és a bécsi udvari kamara intézkedéseivel ellenkezőleg keveset gondolva a már hanyatlásnak indult nemes ércz bányászattal, kiváló gondját a vasipar emelésére fordította.

Lányi Pál, sajo-gömöri földbirtokosban, mint a vasipar felügyelőjében, a gömöri vasipar vezetésére oly férfit választott, a ki buzgalma és gyakorlati ismeretei által nemcsak nagy tevékenységet idézett elő e téren, de az által, hogy a nemesi osztályban is érdekeltséget tudott ébreszteni ez ipar iránt, nagy szolgálatot tett a hazának is.

Ezen kitünő férfiü működésének köszönhető leginkább, hogy Dobsinán egy második olvasztó, — az első már 1680-ik évben épített vala, és azon kívül Nagy-Rőczén és Rhedován egy-egy nyersvas olvasztó állíttattak fel. Rákóczy parancsára jött létre a hajdan híres dobsinai kardgyár is.

A nemesi osztály felébresztett érdekeltsége és tetteges részvéte által nagy lendületet nyert Gömörben a vasipar; mert az által nemcsak a földesúri zaklatásoktól megmenekült, hanem azon értelmi erők közvetítésének azt is köszönheti, hogy nemsokára a szétszórt egyes vállalatok egyesülése által új és nagyobb vasipar társulatok alakultak. — Így jött létre 1808-ik évben a „Murányi Unio“, — így 1811-ik évben a „Rimai Coalitio“, kiválólág Sturmann Márton; — így 1836. évben a csetneki „Concordia“, a még most is élő Madarász András közreműködése folytán. A „Concordia“ Madarász András igazgatója ösztönzésére 1843-ik évben a pécsi hengergyárat is alapítá, s habár ezen gyár eredményei nem nagy ingerül szolgálhattak a követésre, mégis 1845-ik évben, leginkább Rombauer Tivadar és Szathmári-Király Pál működése folytán a „Gömöri vasművelő társulat“ keletkezett, mely az özdi hengergyár építése által a vasfinomítást a barna köszén által tüzte ki céljául. Végre 1852-ik évben alakult a „Murányi Unio“, — „Rimai Coalitio“, és fennebb említett „gömöri vasművelő társulat“ egyesülése

által, — a jelenleg is létező „Rimamurányvölgyi vasgyári egyesület“, mely jelenleg felső Magyarországon a legnagyobb vastermelő társulat.

A t ó t - k e m e n c z é k.

A vasipar történelmében három időszakot különböztethetünk meg: a t ó t k e m e n c z é k; a k o h ó és h i g g a s z t ó, és végre a k o h ó és k a v a r ó, vagyis a h e n g e r ü z l e t időszakait.

A mint már fentebb említők, a „t ó t k e m e n c z e“ a mozgó kemencétől csak nagyobb terjedelme és azon géptani előnye által különbözött, hogy az előállított vasat nem emberi kézzel mozgatott, de vízi erővel hajtott kalapácsok által idomította.

A „tót kemencze“ magassága 10—12 láb közt változott és 20—25 hüvelyk átmérőjű, és 16—18 hüvelyk magas olvasztási térrel bírt. A légfolyás egy agyagból égetett csövön vezetett be az olvasztási térbe, deszkákból készült két darab gúlaalakú fuvóból. — A vasérc, keverve a szükséges mennyiségű faszénnel, a kemencze felső nyílásán beadatván, az égő szén és a szél hatása alatt salakká és vassá átváltoztatván, ez utóbbi egy tömbben a kemencze aljára leülepedett, a honnan a kemencze mellkasának kitörése által, salakjával együtt kihuzatott, és ettől megtisztítva egy nagyobb, 5—6 mázsás hámor alatt nagyjából kikovácsoltatván, két darabra szétvágatott. Ezen kezelés tehát azt eredményezé, a mi, különösen a 19-ik század harmadik tizedében, anynyi kísérletek tárgya volt, t. i. a nyújtható vas előállítását közvetlenül az érczekből. Igaz, hogy az említett kísérletek egy, a tüzelő anyag és vasérc fogyasztására vonatkozó gazdaságos eljárást tüztek ki célul, míg a tót kemenczék ezen anyagokbani gazdálkodása, — a mint alább említendem — követésre nem buzdíthatott.

A tót kemenczék készítménye az úgynevezett izzó tüzekben kimelegítettén, súlyosabb kalapácsok alatt 8—15 hüvelyk hosszú, 2—3 hüvelyk vastag vasdarabokra kinyújtatván, a nyújtó hámoroknak adattott át; a hol kisebb tüzekben kimelegítettén, a vas kisebb súlyú kalapácsok alatt a kereskedelem és a fogyasztó közönség által kívánt formákra nyújtatott. Ezen finomítási tüzek tüzelő anyaga faszén volt, a kalapácsok és a fenebb leírt itt is használt fuvók, vízhajtotta kerek-ek által tétettek mozgásba.

Két tótkemencze mellett egy nagy és kisebb súlyú kalapács, hozzátartozó izzó és melegítő kemenczéivel használtatott. Egy tótkemencze napi termelése két darab 250—300 font súlyú tömbből állván, heti termelése nyújtott vasban a 40—50 mázsát meg nem haladhatta. A szénfogyasztás egy mázsa kész vasra az 50—56 köblábat is megüté,

és a 45—50% tartalmú érczekből csakis 16—18% vas állítatott elő. Ezen 5—6 mázsára menő napi termelés körül el volt foglalva: a tót kemenczénél 2, az izzó kemencze és kalapács mellett 3, és a melegítő tűz és nyújtó kalapács körül 2, és így felváltott nappali s éjjeli munkában 14 munkás.

Ha fel vesszük, hogy századunk első éveiben a vasiparral foglalkozó munkás napi dija a 30 v. krajczárt felül nem haladta, nem hibázok, ha a „tótkemencze“ munkásainak napi keresetjét fejenként 25 v. krajczára teszem; és így a 14 munkás 5 ft 50 krnyi keresetjéből esik az 1 nap alatt készült 5 mázsa vasra munkadíj fejében 1 ft 10 kr, vagy is 1 ft 22 $\frac{1}{4}$ kr o. ért. Ezen munkadíj-illeték a jelenlegi hámosi munkadíj-illetéknél közel 25, a hengergyári munkadíj-illetéknél pedig 50 kr-al o. ért. nagyobb.

Bartholomaeides szerint 1808. évben Gömör megyében 9 nyersvaskohó, 81 tótkemencze, és ez utóbbiak használatára 62 nagyobb, és 38 kisebb súlyú kalapács volt működésben.

Minthogy azon időben a nyersvas kivitelét a magas vámok lehetlenné tették, mint bizonyost fel kell tennünk, hogy azon nyersvas itt dolgoztatott fel, és pedig a Bartholomaeides által is megemlített higasztó kemenczékben, melyek a fenebb említett és a tótkemenczéknél használt izzó kemenczéktől lényegesen nem is különböztek.

Tudjuk, hogy az akkori nyersvasolvasztók heti termelése 150—180 mázsa közt változott, és egész működésök egy éven át 30—40 hétig tartott. Ezeket előre bocsátva, egész határozottsággal állíthatom: hogy egy nyersvasolvasztó egy évi termelése az 5000, és így 9 darab kohónak egész évi termelése összesen a 45,000 mázsa nyersvasat felül nem haladhatta. Ezen összegből levonva az öntménynek felhasznált 5000 mázsát, finomítás alá juthatott körülbelül 40,000 mázsa nyersvas; ebből a nyersvas 25%-ának elemésztése mellett összesen 30,000 mázsa nyújtott vas készült. — Minthogy továbbá egy tót kemencze évi termelékét 2000 mázsánál többre nem lehet tenni: a gömöri 81 darab tót kemencze egy évi termelése 160,000 mázsára tehető, és így az összes egyévi termelés e század első éveiben Gömörben körülbelül 190,000 mázsára rughatott nyújtott vasban.

A műtani kezelés akkori állása szerint a tótkemencze csak 18—20%-ot értékesített a vasércz súlyából; a nyersvas-kohászat pedig 24%-ot.

Ezen emésztési arányok szerint a fenebb kimutatott 190,000 mázsa nyújtott vasmennyiségre felhasználtatott az e célra kivájt leggaz-

dagabb, és így 45—48% vastartalmu érczekből 1,010,000 mázsa tehát egy mázsa kész vasra több mint 530 font vasércz esik.

Még nagyobb volt a tüzelő anyag pazarlása. A kohó-kezelés egy mázsa nyersvasra 14—33 köbláb faszenet vett igénybe, — a tót kemence kezelése 50-től 60 köbláb használt fel. Ezeket számításba véve, és figyelve arra, hogy a nyersvas finomítás a higgasztó kemencékben és a nyújtó tűzekben 40—45 köbláb szenet emésztett fel egy mázsa készvasra: az akkori 190,000 mázsányi nyújtott vastermelés Gömör megyében 10 millió köbláb faszenet vett igénybe. — Egy mázsa készvas előállítására tehát több mint 52 köbláb, vagyis körülbelül 623 font faszén használtatott fel. Minthogy az akkori szenelés többet 80 köblábnál egy köb-öl fából nem állított elő, a fogyasztott 10 millió köbláb faszén előállítására közel 180,000 köb-öl fa, és ennek természetére — egy hold erdőtalajnak termő képességét 0.35 köb ölre számítva — rendes erdészeti kezelés mellett 514,000 hold erdőterületet vett igénybe.

Vasiparunk ezen időszakában tehát egy mázsa kész vasra 530 font a legjobb minőségű 45—48% tartalmu vasérczet, és 52 láb faszenet használtak fel. Ha ezen tételeket összehasonlítjuk a mostani nyersvas olvasztás, higgasztás, és hámorok alatti vasnyújtás kezelésének eredményeivel, a mely egy mázsa nyújtott vasra 321 fontot, — nem egészen 39% vastartalmu érczet, és összesen 30 köbláb szenet fogyaszt, méltányolni fogjuk vasiparunk ez utolsó félszázad alatti haladását, és belátandjuk: hogy a tót kémenczék kezelésének további fentartása már csak azért is lehetetlenné vált: mert ezt hosszabb időre elegendő tüzelő anyaggal a körülötte levő megyék erdőterülete sem láthatta volna el.

Nem lesz érdektelen ezen korszak kereskedelmi viszonyait is közelebbről szemügyre venni.

A tárgyalt időszak kezdetén és majdnem a 18-ik század végéig a vaskereskedés több községekben létező „fuvarosok társulatai“ által közvetített. Ezen fuvaros társulatok a vasat a gyárakban megvevén, azt az ország minden szögleteibe elvitték, s az eladott vas árán összevásárolt élelmi és más fogyasztási cikkekkel tértek vissza.

Ezen cserekereskedés élénkségét és nyereséges voltát bizonyítják azon számos kereskedési, fuvarosokból álló társulatok, melyeknek Csetnek, Jólsva, Nagy-Röcze, Kövi, Nandrás, Ratkó mint székhelyeik hajdani virágzásukat nagy részt köszönhetik.

Azon társulatok egyike, „Ország“ név alatt, Jólsván még mai napig is fenáll, és névleges fenállását évenként ünnepli. Irományai kö-

zül figyelmünket vonja magára egy 1656-ik év június 1-én Rákóczy György által kibocsátott s Radnóton kelt rendelet, mely szerint a fenedelem erdélyi vámhivatalnokainak szorosán meghagyá: hogy a jólsvai vaskereskedőket a vámfizetésre ne kényszerítsék. Nem kevésbé érdekesek Wesselényi Ferencz 1659-ik év april 25-én és 1663-ik év január 8-án, — mindkettő Murányvárában kelt — rendeletei, a melyek elseje által inti a városok előljáróit: hogy a „vassal és sóval kereskedő szegény embereket“ vásári sátoraikban nyugton hagyják; — másika által azonban a községek biráit figyelmezteti: hogy a jólsvai „szekereknek az Magyar Ország koronás kiráليoktól arrúl való szép Privilegiumok s szabadságok vagion (a mely Privilegiumokat producáltak is előtte)“, miszerint peres ügyeiket tulajdon birájuk előtt intézhetik el; — a miért is inti a községek biráit, hogy az illető szekeresek peres ügyeikbe ne avatkozzanak. „Nemes szabad kir. Debreczen városának lakosi, Kovács, Lakatgyártó és Csiszár czéhbeli mesterek“ pártfogásában is részesült a nevezett jólsvai kereskedelmi társulat; meit a fenebb említett tisztességes mesterek, egy, ugyan kelet nélküli, de mindenestre a 17-ik század közepéből való levelökben követelik „vasáros uraiméktől esztendőnkint 12 pénzt, a melyet szoktunk híni orpinznak“, ezért kötelesek levén őket „tisztességesen eltemetni, tolvajos időben pedig két melyföldig ő kegyelmek mellé kíséőket adni.“

A Wesselény Ferencz által kiadott rendelet kétségtelenné teszi, hogy ezen vaskereskedelmi társulatok a 15-ik és 16-ik századbeli királyaink különös figyelmét vonták magukra, s tagadhatlan: hogy, tekintve az akkori közlekedési viszonyokat, ezen „szekeres társulatok“ közvetíthették legcélszerűebben a vaskereskedést.

Pestnek e század elején rendkívül emelkedő kereskedelme nagy változást idézett elő a fenebb említett viszonyokban; mert nem csak hogy a gyárosok nagy része a pesti kereskedői czégek vezetése alatt bizományi raktárakat alakított Pesten; de a pesti kereskedők is közvetlen összeköttetésbe lépvn a vasgyárosokkal, a vaskereskedés igen nagy részét magokhoz vonták. Mind a mellett azonban a „szekeresek“ cserekereskedése a tiszai vidékre a tiszai vasuti vonalak kiépítéséig tartott folytonosan, és még jelenleg is nem tartozik épen a ritka esetek közzé.

Mielőtt ezen vaskezelési időszak leírását bevégezném, szükségesnek tartom még megemlékezni az e század elején uralkodó fa, vas és más, az akkori vasgyártásra vonatkozó, anyagok áráiról és munkabéerekről.

A vas akkori valódi értékét csak úgy határozhatjuk meg, ha en-

nek eladási árát, nem a francia háborúk folytán fenekestül felzavart valuta idejében keressük; mert ezen árak 1805-ik évtől 17 frtról p. p. 1811-ik évig 300 fira v. cz. emelkedtek. Rendes ára volt azonban 1795—1798-ik években, a mely 5 és 6 ft közt változott; mely árak a jelenlegieknél csak 40—50 krral o. ért. kisebbek. — A fának az ára a gyártóli távolsága szerint köbölenkint 30 krtól 3 ftig változott. Egy mázsa vasércz a gyárba beszállítva 15—18 krba került. A szénégetési bérek egy mérő = 8 köbláb széntől 3—7 kr.; munkások napi bére 20—30 kr. közt változott. — Uri jog czíme alatt egy olvasztótól 15 ft és urbura czimén a kincstárnak 105 ft, és ugyanezen czímezen egy tót kemenczétől 25 ft, és illetőleg 42 ftot köteles volt fizetni a vasgyáros.

A nyersvas olvasztási és higgasztási rendszerrel összekötött nagyobb termelési képesség és takarékosabb szengazdálkodás tette lehetségessé, hogy az e század első tizedében rendkívül emelkedő vas-szükségletnek megfelelőhessenek egy részt, de más részt a már is érezhető fahiányból eredhető magas fa árakat is kikerülhessék vasgyárosaink.

Nyersvas, kohó és higgasztás.

A vasgyártásnak „tót kemencze“ féle rendszere átváltoztatását a nyersvas újabb olvasztási és higgasztási rendszerévé még azon körülmény is előmozdítja, hogy a „tót kemencze“ csak is a barna vas érczeket (vaséleg vizegy) használhatta fel előnyösen, ellenben a pát vasérczeket (szénsavas vaséleg) csak erősen pörkölve értékesíthette. Ezen körülménynek tulajdonítható leginkább, hogy a „tót kemencze“ korszakában a gömöri vasgyártás a zseleznik-rákosi és a hrádeki barna vasérczet tartalmazó hegyek körül csoportosult, és a Sajó völgyében leginkább a Dernő és Pelsőcz közti vidékre szorítkozott, mely csoportozat a nadabulai pát-vasércztelepek tetején lévő barna vasköveket dolgozta fel leginkább.

A pát érczek nehezebb értékesítése a tót kemenczék által egyzersmind azt is okozá, hogy a nyersvas újabb kiolvasztási és higgasztási rendszere már 1680-ik évben vette kezdetét egy bizonyos Fischer Daniel szász eredetű gépész által Dobsinán épített olvasztóval.

Csak ezen rendszer behozatala folytán lettek értékesíthetők a kitünő minőségű pát vasérczek, melyeket a Dobsina és Rozsnyó közti heglánczolat rejt méhében. Ezen völgy vasipara, vasának kitünő minősége által alárendelt helyzetéből csakhamar versenyzőit túlszárnyalta.

Az 1808-ik évben Gömörmegyében fenálló 9 nyersvas olvasztó-

közül 6, az említett Dobsina-Rozsnyói völgynek pátvaskő csoportozatához tartozott, s az új gyártási rendszer előnyös eredményei igen kecsesítőleg hathattak a többi vasiparosokra is. Mert három év lefolyása alatt a régi tót kemenczék nagyobb része nyersvas olvasztókra alakított át.

Ezen átalakulásnak, kapcsolatban a fentebb már említett érdekességgel, mellyel a nemesi birtokos osztály vasiparunk iránt viseltette, még azon jótékony következménye is volt, hogy az egyes tót kemenczék birtokosait egyesülésre kényszeríté.

Az ekkép alakult társulatok: az „Unio“ és a „Coalitio“ már az 1808 ik és 1811-ik évben a nyersvas termelést egynehány olvasztóban központosítván, a régi tót kemenczék helyein higasztó tűzeket állítottak fel. Ezeket csakhamar *Hámos Pál* is követte, a ki a Szalóczi és Pelsőczy „tót kemence“-féle gyártelepeket megvevén és higasztókká átalakítván, nyersvas-termelését egy olvasztóban egyesítette t. i. abban, melyet az 1816-ik évben bérbe vett Gömbaszögi telepzetten épített.

Mindezeket megelőzte *Nádasdy Rebeka* grófné, a ki még 1780—1781-ben betléri vasgyárait egy olvasztóval látta el.

Az *Andrássyak*, vasiparunk körül oly kitünő érdemeket szerzett grófi családja, is sietett a Dernői vastelepzetet egy olvasztóval látni el.

Ezen átalakulási mozgalmat: a kohó és higasztó időszakát, — mondhatni, a csetneki „Concordia“, fejezte be, mely az 1830-ik évben kezdett átalakítását 1836-ik évben bevégezvén, egyszersmind a jelen korszakot, vagyis a „kohó s kavaró korszakát“ kezdé meg az 1843-ik évben Pécselt felállított hengergyára által.

Ezen új vasgyártási rendszer műtani tekintetben lényeges javításokat vont maga után. Most a nyersvas üzlet nemcsak a tulajdon finomítási szükséglet fedezésére szorítkozott; de minthogy a nyersvas egy független kereskedelmi cikké lett, minden olvasztó-tulajdonos a nyersvas termelésének szaporítását tűzte ki főczéljául, hogy azt mentül nagyobb mennyiségben a piacra vethesse. De ezen szaporítás csak is nagyobb kohók és szilárd anyagból készült fuvókkal volt elérhető, és vasiparosaink nem is késtek ezen átalakítások keresztül vitelével.

Es itt megint első sorban találjuk az *Andrássyak* grófi családját. Az érdemekben dús gróf *Andrássy György*, a ki hálára kötelezte le vasiparosainkat az által, hogy gyakori utazásainak tapasztalatait rendkívüli áldozatokkal és kitartással Dernői vasgyárában érvényesítvén, itt — ugyszólván — egy vasgyári iskolát alapított, a melyben minden új találmány kitartó utánzásra talált. Dernő volt az első vastelepzet,

hol a nemes gróf még az 1821-ik évben egy 40 láb magas nyersvas-kohót, s ehhez egy porosz Sziléziából, Gleiwitzből hozott öntött vas fuvót állíttatott fel.

Századunk 3-dik tizedében a mozgalom a kohók átalakítása körül általános lett: újak építtettek, a régiak átalakíttak és nagyobbíttak, egy széleső helyett kettő három alkalmaztatott, a régi faláda fuvók eltűntek, és helyökbe öntött vas fuvók állíttak fel.

De úgy látszik, hogy ezen évtizedben a javítások leginkább a nyersvas-olvasztásra szorítkoztak, mert a hígasztásnál és a nyujtásnál a tüzelő anyag fogyasztása még mindég nagy volt, mert az első üzleti ágnál 32—36, a másikinál pedig 7—8 köbláb közt változott.

Ezen időszakban a hígasztás különféle módjai voltak alkalmazásban, melyek lényege azonban abban állott, hogy egy öntött vas táblából összeállított négyszögű nyílt kemenczében a nyersvas egy szélcső előtt beolvasztatott, a szél és a faszén hatása alatt idegen vegyítékétől megtisztítatván, a kemence alján egy tömbbé lett; ezen tömb a nyersvas tisztább vagy tisztátalanabb minősége szerint feltöretett, s egyes darabjai megint a szél és szén hatásának tétettek ki, mig nem a kívánt tisztaságu tömbben ülepedett le. Ezen tömb a tüzből kivonatván, 6—7 mázsa súlyú öntött vas hámorok alatt 2—4 darabra szétvágatott, és ezen darabok ugyanezen hígasztó-kemenczében a nyersvas beolvasztása alatt izzóvá kimelegítették, és részint vastagabb rudakba, — mint kereskedelmi árúczikk — kinyujtattak, részint rövidebb és 2—3 hüvelyk vastag darabokra kikovácsoltattak, és kisebb nyujtó tüzekben kimelegítettén, finomabb vasrudakra kinyujtattak.

Ezen gyártási rendszer tehát a „tótkemence“-féle gyártás módjától az által különbözik, hogy míg ez utóbbi a nyujtható vastömböket közvetlenül a vasérezekből állítá elő, az első az érzeket a kohóba nyersvassá átalakítván, ennek finomítását a hígasztó tüzekben végzé be.

A harmadik évtizedben véghez vitt nyersvas kohók átalakítása, folytán a nyersvas előállítása nagy mérvben növekedett; — és minthogy a fennálló magas közbenső vámok mellett a kivitel csak kisebb mennyiségekben, és csakis a bécsi piacra szorítkozott: magától előállott azon kényszerültség: hogy nyersvasunkat tulajdon gyárainkban finomítsuk, annál is inkább, minthogy rudvas-termelésünk még a honi szükségletet nem fedezte.

Ezen irány tetteges kifejezését nyerte a 4-ik és az 5-dik évtizedben véghezvitt javításokban és átalakításokban, melyek egyszersmind a vastermelés harmadik korszakának: a nyersvas kohó s kavarás korszakának kezdetét jelzik.

Kohó és kavarás.

Az 1837-ik évben Straczenán (Szepesen) és Rhoniczon (Zólyomban) legelőbb felállított szélmelegítők, tehát az olvasztóból kiszálló égő gázok által melegített szélnek alkalmazása a nyersvasolvasztásban, melynek folytán a szénfogyasztás egy mázsa nyersvasra 25—30%-el kisebb lett, — Gömör megyében is csakhamar általánossá lön.

Ezen javítással összeköttetésben a 4-ik évtized második felében nagy zajt okozott F a b r e du F a u r találmánya: az említett kohógázokkal fűtött kavará kemenczékben a nyersvasat finomítani; mert ennek sikerülése rendkívül csökkentette volna a tüzelő anyag fogyasztását.

Gróf Andrássy György, itt is az élén, herczeg Cóburg Ferdinand, és a „Rimai Coalitio“ siettek nagy áldozatokkal a Wasseraalfingenben kísérletező tudós találmányát megvenni, de azon szép remények füstbe mentek: mert nemcsak hogy a helytelen elvekre alapított kavarási s illetőleg tüzelési mód a hohók rendes menetét lehetlenné tette; de terménye is a további finomításra hasznavehetetlen volt.

Ezen hiu kísérletek közt azonban utat nyitott magának egy, a viszonyokhoz alkalmazott, alapos ismeretekre és tapasztalásokra alapított más javítás, mely a helyi viszonyok szerint két irányban nyilvánult. A fával bővelkedő gyártulajdonosok a higasztásra nézve az úgynevezett Comtétüzeket, yagyis a fával fűtött kavará és forrasztó rendszerét, kapcsolatban a hengerrendszerrel hozták alkalmazásba. A fában szegényebb gyárosok pedig a barna kőszénnel fűtött kavará kemenczéket vették használatba.

Comté higasztás.

A Comtétüzek első s főelőnye a higasztási működés alatt elszálló égő gázok használatában állott, melyek a finomítandó nyersvas, vagy a kinyújtandó vasdarabok kimelegítésére alkalmaztattak; — második előnyét pedig a termelési mennyiség szaporítása képezte. Ezen kezelési rendszer kifejlése körül kitűnő érdemeket szerzett magának Müller János, ki herczeg Cóburg-Koháry pohorellai gyáraiban a Comté tüzekkel a rúdvas, vas- és pléh-henger-kezelést összekötvén, a tüzelő anyag fogyasztását tetemesen leszállította. A fával való kavará és forrasztó fűtést is Müller vezette be legelőször Pohorellán, a honnan későbbben felső Magyarország több gyáraiba elterjedt.

A mint már felebb említém, e két eljárési rendszer csak is a fában oly gazdag vidékeken, mint Rhónicz Zólyomban, Pohorella Gö-

mörben, Mária völgye Sárosban és Szina Abaujban volt alkalmazható; mert csak a fának azon vidékeken értéktelensége teszi ezen üzleti rendszerek fennállását lehetségessé.

A nyersvas-termelés főcsoportjai u. m. a Zeleznik-Rákosi, a Hrádeki és a Rozsnyó-Dobsinai nem csak egészen elfogyaszták a közelökben találtató fát, hanem még a nyersvas olvasztáshoz szükségelt faszénnek igen tetemes részét kisebb-nagyobb távolságról Abauj, Borsod és Torna megyékből kénytelenítették beszerezni.

Igen természetes volt tehát, hogy mindennek előtt ezen csoportozatokhoz tartozó nyersvas olvasztók tulajdonosai igyekeztek a vas finomításnál a köszenet alkalmazni. — Uttörő e tekintetben a „Concordia“ volt pécsi hengergyárával 1843-ik évben; azt csakhamar követték 1845—47. gróf Nádasdy Tamás és a gömöri vasgyári egyesület, jelenleg a Rimamurányvölgyi vasgyári társulat; az első a Bethlérben Gömörmegyében, a második Ozdon Borsodmegyében építettett nagyobb gyárat készítette.

Az első, a bethléri kísérlet, halva született gyermek volt; mert építésénél azon lényeges hiba követtetett el, hogy nem a Czentéri köszénbányák közelébe rakták a finomító gyárat, miután akkor 7 mázsa barnaszén volt szükséges egy mázsa finomított vasra, — hanem a 7 mértföldnyi távolságra fekvő Bethlérre, a nyersvas olvasztó mellé tétetett át, holott egy mázsa finomított vashoz csak 134 font nyersvas szükségeltetett. A messziről szállított. köszén költséges vitele tette lehetetlenné az üzletet. — Az Ozdi hengergyár, a mely tőszomszédságában fekszik a köszénnek, jelenleg is virágzik, sőt a szomszéd Nádasdy-féle hengergyárban szaporitást is nyert. — Gróf Andrássy György kísérletei barna köszénnel Dernői gyárában, sok oldalú tapasztalással bővítették a tudományt a barna köszén használata körül, de nagyban nem leltek alkalmazást.

A Gömöri vasipar jelenlegi állapotja.

A vasércz bányák.

Előadván, és tán bővebben mint szükség volt, vasiparunk régibb fejlődési viszonyait szükségesnek tartom mostani állapotját is leírni.

Életképes és a legmostohább körülmények közt bámulandó módon erősen kifejlett vasiparunk alapja: a kitünő minőségű vasércz, melylyel hegyeink nagy mennyiségben kínálkoznak.

A vasércz, és így az erre alapított nyersvastermelés is, Gömörmegyében négy fő csoportozatra osztható.

A Vashegy-Rákosi csoportozat kizárólag barna vasérczeket tartalmazván, az erre alapított vasolvasztás kitünő szürke és öntött nyersvasat szolgáltat.

A Hrádeki csoportozat kiválólag barna, de pát vasérczekkel kevert vegyitéket olvaszt, és nyersvas terményei kitünő erősségök miatt nagyon keresett öntményanyag.

A Betlér-Nadabulai csoportozat nagyobb mennyiségben pát —, kisebb mértékben kevert barna vasérczeket használ fel, és nyersvas terménye kitünő a finomításra, de kevésbé használható az öntésre.

A Dobsinai csoportozat majdnem kizárólag pátvasérczeket dolgozván fel, nyersvas terménye általában a finomításra, de az aczélgyártásra is fordítatik haszonnal.

Vashegy-Rákosi vasbányák.

A gömöri vasérczek közt méltán első helyet foglalnak a Vashegy-Rákosi vaskötelepek, melyek a liasz mészkő által körülövedzett timpálában települnek, keletről nyugotra több mint 2500 ölnyi hosszaságban csapnak, és délnek lejtve 15° — 75° alatt dőlnek, vastagságuk 2 öl-től 20 öl-ig változik.

Ezen hatalmas telep, melynek tiszta vastartalma 42—45%, agyaggal és kova földdel kevert barna vasérczből (vaséleg vizegyből) áll; közbevonuló keselykő lerakódások által négy külön részre, vagy telep szakaszra osztatik, melyek közül az egymástól 20—100 ölnyre fekvő három telepszakasz a vashegyi csoportozatot; — az ezektől majd nem 400 ölnyre eső rákosi telep pedig más közbeneső kisebb telepekkel együtt a rákosi csoportozatot képezi. — (Lásd a bányatérképet.)

Jóllehet ezen telepek egy időben képződtek, mégis barna vasköveik mellékvegyitékeinél fogva lényegesen különböznek egymástól. = Ugyanis a vashegyi kisebb vastagságú első telep sok mangános vasérczet tartalmaz; a második már vastagabb telep vasércze helyenkint némi villót foglal magában, de nem káros mennyiségben; a harmadik, helyenként több mint 20 öl vastag telep, nem különben a kitünő, 15—20 öl vastag, rákosi telep is ezen ártalmas keveréktől egészen tiszta és csakis a kedvelt mangánnal vegyített vasérczet nyújt.

A legcélyszerűbb vajúsi mód az oszlop és omlás rendszere, de a kincstári bányákban a jóval költségesebb keresztvájás hozatott be az utolsó időben kísérlet gyanánt. A kiszállítás a tárnában rakott fájárdákon közönséges — és bánya — targonczákkal történik.

Az A) rovatos kimutatás szerint ezen csoportozat vasbányáiból, melyek területe az 5000,000 négyszög-ölet megközelíti, majdnem 1

millió mázsa vasércz aknáztatik ki; és daczára ezen évenként kiaknázott tetemes mennyiségnek, a Vashegy-Rákosi telepek eddig ismert mélységökben még több mint 100 millió mázsa érczet tartalmaznak, tehát nyersvas-termelésünket jelenlegi kiterjedésében egy századra biztosítják.

Az ottani bányászkodás nemzetgazdasági fontossága kitetszik ebből, hogy 15 tisztnek s felvigyázónak, 375 munkásnak és ezek 1300-ra menő családtagjainak 67,325 ftnyi keresetet nyújt. Az erdőgazdaságra azzal hat jótékonyan, hogy közel 22,000 köbláb bányafát használ fel; — a mezőgazdaságra nemcsak a lakosság nagyobb keresete folytán növekedett fogyasztási tehetsége, de közvetlenül az által is hat, hogy a mezői munkáktól szabad időben igényelt több mint 60,000 két vonó marhájú napszámért 103,000 ftot fuvarbér fejében fizet.

Dobsina-Alsó-Sajói vasércz bányák.

Az említett csoportozatot fontosságban közvetlenül a Dobsina-Alsó-Sajói, sokkal nagyobb területen elterjedt csoportozat követi.

Földismei tekintetben lényegesen különböző viszonyokat mutat fel. — Itt vaskőtelepek és telérek felváltva jönnek elő; — és míg az első siluri, ez utóbbiak a metamorph anyaközetben találhatók, mindannyian keletről nyugatra csapnak és különféle fokok alatt délre dőlnek. Vastagságuk 3 lábtól 15 ölönig változik. Ezen vasércz telepek s telérek majdnem kizárólag szénsavas vas élegből (pát vasércz) állanak, 35—40% fémvasat tartalmazván. Ezen vasérczek — kivéven az imitt amott előjövő kénvasat (Eisenkies) — menten minden ártalmas vegytéktől, tetemes mennyiségben a kedvelt, mert a vas aczéltermészetét előidéző mangánt tartalmazták. A telérek felső részei a levegő s víz hatása alatt rendszeren barna vasérczczé változtak át.

Ezen csoportozatokban kiváló figyelmet érdemel a dobsinai „Kogel-hegy“ déli lejtőin lévő telep, vagy is inkább fészek, melynek feküje timpala, földüje azonban keselykő, keletről nyugatra való csapásában 100 ölre, szélességében 60 ölre terjed, és 15 öl vastagságot mutat.

Általános figyelmet gerjesztett ez utóbbi időben gróf Andrássy Manó által a „Reinberg“ hegyen az alsó-sajói határban nyitott vasércz telep, a mely a Dobsinai fészekhez hasonlítván, ezt kiterjedésében nem csak megközelíti, de a mennyire a még hiányos feltárásból ítélni lehet, felül is múlja.

A vágás a telérekben tárnák segítségével, a telepekben és fé-

szekben lefedés által általában repesztő porral történik ; a szállítás nem különbözik az előbbi csoportozat szállítási módjától.

A kivájt vaskő mennyisége az 573,000 négyszög-öltre menő bányaatelkeken évenként a 800,000 mázsát megközelíti. Bányaépítő fát 4,400 köblábat fogyaszt. A foglalkozó 7 tiszt és segédzemélyzet, 210 munkás, és ezek 960-ra menő családtagjaik évenként közel 38,000 forintot keresnek, a 64,000 két ígás fogat 129.000 ftnyi bérrel pótolja terméketlen földjének jövedelmét.

A Rozsnyó-Nadabulai vasércz bányák.

A Rozsnyó-Nadabulai csoportozat nagy területet foglal el, és Alsó-Sajótól kezdve lefelé a Sajó mentében fekvő helységek határain Rozsnyóig terjedvén, az e körül lévő Csucsom, Rudna, Rekenye helységek határait foglalja magában.

Az e vidéken találtató vasércz telepek majdnem kizárólagos anyaköze a timpala, melynek keselyköbe és keselypalaköbe való átmenetei — mint Betlér mellett — igen gyakoriak, a timpalát azonban gyakran a csillámpála és zsirlapála váltja fel. — Kiváltképen a rozsnyói Rákoson találtató vas csillámkő egy kétségkívüli telérben jön elő. A vasércztelepek délről éjszakra csapnak és 30—80° alatt rendszeren ellenlejtessen dőlnek.

A bányákban fejtett vasércz vagy pátvasércz, 32—48% vastartalommal, — vagy pedig mindenféle barna vaskő a bótartalmu vesealaku üvegércztől kezdve az agyag és vasas erektől áthúzott s elváltozott paláig.

Ezen telepek vastagsága 4 lábtól 12 ölig terjed, és ezek legkitünőbbike a nadabulai határban lévő Bernátbánya vasércztelepe.

Vasérczei, kivéven a ritkán mutatkozó kénvasat, minden ártalmas vegyítéktől tiszták, és a finomításra kitünő minőségű nyersvasat adnak.

Ezen csoportozat bányászata 872,000 négyszög öl terjedelmű bányaatelkeken 450—460 ezer mázsa vasérczet szolgáltat, és 1200 köbláb bányafát használ fel. Az e körül foglalkozó 4 tiszt, 177 munkás, 423 családtagokkal együtt évenként 27,000 ftnyi, — és a 24,000 két ígásfogatu fuvaros napszámos 28,000 ftnyi keresetben részesül.

A Hrádeki vasércz bányák.

A Hrádeki, a Csetnek-völgyi hegységekben szétterjedő csoportozat vasércz-telepei s telérei a keselyköpála és zsirlapála anyaközetben fordulnak elő, rendszeren keletről nyugotra csapnak, és változó fo-

kok alatt délre dőlnek. Közölük legnagyobb a Hrádeki, melynek vastagsága 7—42 láb, s hossza mintegy 400 öl; a zsirlapála mint feküje, és a keselypála mint földüje közt vonul, és a legkitünőbb barna vasérczet szolgáltatja. Ezeknek vastartalma 39—55% közt változik; minden ártalmas vegyítéktől mentek, azonban tetemes mennyiségű mangánt tartalmaznak.

A Sebespataki, Feketepataki és Bisztrai telepek a keselyköpálába csapván, 40—48% vastartalmu pártvasérczből állanak.

Mindezen, mind pedig a Rozsnyó-Nadabulai csoportozatokban a vágás egyenlő módon történik, t. i. tárnák segítségével; az érczek fa talpakon bánya targoncákkal szállítatnak ki.

Ezen csoportozat a 98,737 négyszög öltre menő bányatelkekben 260,000 mázsa vasérczet vág ki. A foglalkozó 6 tiszt, 164 munkás és 475 főnyi családtagjaik évenként 33,000 ftot keresnek, és a 17,000 két ígás vonatu fuvaros napszám 19,000 ftnyi évi díjban részesül.

Minthogy a Szepesmegye Sztraczenai két olvasztója vasércz szükségletét kizárólag a gömörmegyei vasércz telepekből szedi, és így lényegesen ezen megye vasiparához tartozik, ezen két olvasztó a Dob-sina — Alsó-Sajói csoportozatba felvétellett.

A vasércz bányászat ezen rövid leírása után, átmenyünk a nyersvas olvasztáshoz. Rövidség végett, a nyersvas olvasztás leírásánál is ezen csoportozatokra szorítkozom.

2. A nyersvas termelés.

A Vashegy-Rákosi csoportozathoz 10 nyersvas olvaszda tartozik, és pedig: Nagy-Röczén 3, Nyústyán 1, mind négy a Rimamurányvölgyi vasgyár-egyleté; Gerliczén 1, a Tapolcsányi társulaté; Ploszkón 1, a Latinák családé; Podhorán 2, a Czékus családé; Chizsnovodán 1, Heinzelmanné; Tiszolczon 1, a kincstáré. Ezek közül az utóbbi a legnagyobb, és 40 láb magassága s aránylagos belterjedelme által, jó 3 cylinder fuvója mellett 70,000 mázsa évi nyersvas készítményre képes. A többi olvaszda 22 láb s 32 láb magasságig terjednek; mindnyájan szélmelegítőkkal és cylinder fuvókkal ellátvák; a melyek mozgására általán vízzel hajtott kerekek alkalmaztatnak. A Ploszkói és a Chizsnovodai olvaszda azonban az elfutó meleggel fűtött segítő gőzgépekkel vannak ellátva. Közel négy öt éve, hogy ezen olvaszda túlnyomó része zárt mellel dolgozik.

Ezen csoportozat 10 olvasztója évenként 384,000 mázsa nyersvasat és azonkívül 14,000 mázsa öntményt szolgáltat, összes termelése tehát a 398,000 mázsát üti meg, és műtani tekintetben kitünő eredmé-

A. Vasércz bányászat.

Csoportozat	Bányatelkek terjedelme									
	☐ °	mázsa	köbláb	száma	száma	száma	forint	száma	forint	forint
1. Vashegy-Rákosi	437,470	365,000	21,900	15	375	1300	67,325	61,333	102,975	30,000
2. Dobsina-Alsó-Sajói	573,045	790,918	4,400	7	210	960	37,800	64,413	128,826	33,100
3. Kozsnyó-Nadabulai	872,024	355,600	1,190	4	177	423	26,950	23,706	28,447	9,090
4. Hádéki	98,737	256,142	3,553	6	164	475	32,918	17,049	18,907	25,980
Összesen	1.981,276	2.367,660	31,043	32	926	3158	164,993	169,501	279,155	98,170

nyeket mutat fel. Mert 3.184,000 köbláb faszénét fogyasztván el, csak 8 köbláb, vagyis körülbelül 90 font faszén esik egy-egy mázsa vasra. Vasérczből 965,000 mázsa olvasztatik ki, tehát egy-egy mázsa vasra 240 font esik s e szerint egy mázsa vasérczből 42 font nyersvas állítatik elő.

A mint már fentebb említém, ezen csoportozat termelése, a majdnem kizárólag felhasznált barna vasércz miatt, nagyobb részt szürke öntmény-nyersvasból áll, kivéven a tiszolezi és a rimamurányvölgyi társulat olvaszdáinak termelését, melynek nagyobb része fehér és fekete nyersvasból áll.

Dicséretes említésre méltók a chizsnavodai gyár országszerte ismert öntményei; ezen gyárra a csoportozat 14,000 mázsa öntményéből 12,000 mázsa esik.

Egy olvaszda átlagos évi termelése megközelíti a 40,000 mázsát. Az egyes társulatok és birtokosok közül e csoportozatokban legtöbb nyersvasat a rimamurányvölgyi vasgyári egylet termel, t. i. évenként több mint 200,000 mázsát. A tiszolezi kincstári olvasztó, mint már említém, 70,000 mázsa termelési képességgel bír.

E csoportozat 10 olvaszdája fuvóinak mozgatására 160 lóerőt vízi, s 60 lóerőt gőzerőben használ fel.

Nyersvasiparunk hatását az erdei s mezeli gazdaságra, a lakosság kereseti módjára, s a kitünő helyet, melyet nemzetgazdasági tekintetben érdemel, alább fogom kimutatni.

A dobsina-alsó-sajói csoportozat 7 működésben levő olvasztóból áll; egy Dobsinán van s a kincstár birja haszonbérben; egy ugyancsak Dobsinán, kettő Pohorellán, kettő Sztraczenán Szepesmegyében van, ez utóbbi négy Coburg-Koháry herczeg tulajdona, a dobsinait ugyan ő haszonbérben tartja, és végre a hetedik Oláhpatakán gróf Andrássy Manó tulajdona.

Ezen 7 olvaszda évi nyersvastermelése több mint 301,000 mázsa. Ebből 4500 mázsa öntmény, mely csak a tulajdon gyári szükséglet fedezésére készítettetik. A felhasznált 2.817,000 köbláb faszénből egy mázsa nyersvasra 9 köbláb esik, melynek súlya azonban, mint-hogy általánvéve puha faszén, a 90 fontot meg nem üti.

A felolvasztott 791,000 mázsa vasérczből egy mázsa nyersvasra 260 font szükségeltetvén, az ércz vastartalma a 39%-et el nem éri. Nyersvas terménye általán fehér és feles, de aczéi készítésre kitünő minőségű.

Ezen 30—40 láb magas hét olvasztó átlagos évi termelése a 40,000 mázsát felülmulja. Az egyes nyersvas-termelők közül Coburg-

Koháry herceg 214,000 mázsányi termelésénél a legnagyobb. E csoportozat fuvógépeinek mozgatására 155 vízi lóerőt és Sztraczenán 20 gőzlóerőt használ fel.

A rozsnyó-dobsinai csoportozathoz 4 olvaszda tartozik: kettő Betlérben, gróf Nádasdy Tamásnéé; 1 Henszkón Sárkány örökösöké; és végre a negyedik Berzéthén, a berzéthi vastársulaté. Ezen csoportozat készítménye szürke, feles és fehér, öntményekre kevésbé használ, de a finomításra kitünő tulajdonságu nyersvasból áll; a miért is összes öntménye az 1000 mázsát el nem éri. Összes egy évi 137,000 mázsa nyersvas termeléséhez 983,000 köbláb kizárólag keményfaszecnet használván fel, ebből 7 köblábon felül s súlyra 90 font esik egy egy mázsa nyersvasra.

Ezen 30—40 láb magas 4 olvaszdnak átlagos évi termelése a 34,000 mázsát üti meg. A betléri két olvaszda birtokosnéja e csoportozatban 90,000 mázsa termelésével a legnagyobb nyersvastermelő.

Ezen 4 olvasztó fuvógépeinek mozgatására 46 vízi és 16 gőzlóerő használtatik fel, ez utóbbi a berzéthi olvaszdnál.

A hrádeki csoportozat olvaszdáinak száma 5. — Kettő Csetneken van, az egyik Sárkány Károly örökösöké; a másik Madarász Andrásé; — egy Gombaszögön herceg Eszterházy Pál tulajdona, s bérben tartja a szalóczi vas-társulat; egy Vigtelken, ez utóbbi társulat tulajdona; és végre egy Kun-Taplócson Sárkány Károly örökösöké.

Ezen csoportozat a legkitünőbb, öntményekhez kizárólag keregett szürke nyersvasat állít elő, és a csetneki Madarász András olvaszdája mellett egy öntödét mutat fel, melynek jelenlegi öntmény-készítményei az 5—6000 mázsát érik el.

Az egy évi 98,000 mázsára rugó nyersvas termeléséhez feltüzelt 838,000 köbláb faszénből egy-egy mázsa nyersvasra 8, köblábat, és súlyra 100 fontot használ fel; a felolvasztott 244,000 mázsa vasércből 250 font esik egy mázsa nyersvasra és így vasérceiből 40% nyersvasat hoz ki.

E csoportozatban az egyes gyárosok s társulatok közt Sárkány Károly örökösei 75,000, és ha henszkói olvaszdájukat is ide számítjuk, 90,000 mázsa nyersvas termelésökkel az elsők.

A fuvógépek ezen csoportozatban 60 vízi és 15 gőz lóerőt vesznek igénybe. Egy gőzgép Madarász András csetneki gyárában használtatik.

Az összes gömöri nyersvas termelés — ide számítva a szepes-megyei sztraczenai két olvasztó 90,000 mázsa készítményét is, melyre

kizárólag gömörmegyei vasérczek használatnak fel — 936,000 mázsára tehető, miből 26,000 mázsa öntmény.

Ezen számításból kihagyatott a Zólyomban létező rhóniczi kincstári olvaszdáknak, a tiszolczin kívül, több mint 100,000 mázsára rúgó egy évi nyersvas termelése, azért mert, habár vasércz szükségletének nagyobb részét a vashegyi, nadabulai és a dobsinai telepekből nyeri, mégis más tetemes részét zólyommegyei bányáiból fedezi.

Tekintetbe véve, hogy ezen termelés az 1864/5-ik éveknek átlagos eredménye, tehát oly időszaké, mely alatt vasiparunk a belső közjogi s a külső zilált európai viszonyok bizonytalansága folytán beállott kereskedelmi pangás súlya alatt görnyedett; tekintetbe véve ezen körülményt, mondom, — bizton állithatom, hogy ezen egy évi termelés 1,200,000 mázsa nyersvasra annál biztosabban vihető fel, minthogy rendelkezésére állanak ezen iparnak a roppant, és századok szükségletét fedező vasérczek, s a fatüzelő anyagban sem szenved és fog szenvedni hiányt, annál kevésbbé, minthogy a tagosítások keresztül vitele után, az erdőmivelésre is nagyobb gond fordittatik.

Ez iparág elemzését nemzetgazdasági szempontból későbbre tartván fel, itt csak azt említem meg: miszerint az ezen nyersvas mennyiség termeléséhez szükséges tüzelő anyag 7,822,000 köbláb szénre rúg, és ennek kiállítására 87,000 köböl fa, — ezen famennyiség fedezésére pedig 248,000 hold erdőterület egy évi növése — szükségeltetik.

Ezen roppant mennyiségű faszükséglet fedezésére hozzá járulnak Gömör, Borsod, Zólyom, Szepes és Nógrád vármegyék erdőterületei.

Ezen ipar szívós életképességét csak az bírja felfogni, a ki tudja, hogy mily nehézségekkel van összekötve járhatatlan mellékutainkon a faszénnek 12 mértföldnyi távolságból való szállítása a gyárakhoz.

3. A vasfinomítás.

Gömör megye vasfinomítása magában véve csekély és összes egy évi termelése alig üti meg a 100,000 mázsát. Minthogy azonban a Borsod megyében fekvő ozd-nádasdi s a tapolcsányi vashengergyárak nemcsak a megye szellemi és anyagi ereje által emeltettek fel, de nyersvasszükségletöket is kizárólag e megye nyersvasipara fedezi, ezen hengergyárak méltán Gömör megye iparához sorozandók, és azért több mint 110,000 mázsa hengerelt vastermelésökkel számításunkba fel is vétettek. A rhóniczi 160,000 mázsa hengerelt rúdvas és

B. Nyersvas termelés.

Csoport- tozat	Olvaszdák													
	sz.	mázsa	kőb	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	sz.	sz.	f.	sz.	f.
		Felolvasztott vas- érc	Felhasznált faszén	Termelt nyersvas	Termelt öntmény	Összes termelés	Feldolgozott nyers- vas	Eladható nyersvas	Foglalkozó tiszt s telvígázó	Foglalkozó munkás	A foglalkozók csa- ládtagjai	A foglalkozók ke- resetje	Foglalkozó 2. ígás fuvaros nap	A fuvarok bére
														Befektetési tőke
														Üzleti tőke
														A használatban lévő gépek ló ereje
	sz.	mázsa	kőb	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	sz.	sz.	f.	sz.	f.	f.
1. Vashegy- Rákosi	10	965,000	3,184,000	384,000	14,000	398,000	182,150	201,850	40	873	3200	157,100	210,000	267,000
2. Dobsina- Alsósajói	7	790,918	2,817,000	297,140	4,506	301,646	110,746	186,394	21	583	2100	106,380	259,000	310,000
3. Rozsnyó- Nadabun- lai	4	344,100	953,170	137,000	800	137,800	5,750	131,250	12	252	709	57,524	44,360	81,400
4. Hradeki	5	243,640	838,110	91,233	6,876	98,109	13,678	77,535	16	300	740	46,026	75,400	98,000
Összesen	26	2,343,658	7,822,280	909,373	26,183	935,555	312,324	597,049	89	2007	6749	386,930	583,760	756,400
														1,285,000
														2,046,000
														421
														111

vasúti sin készítési képességgel bíró hengergyárak a nyersvasipar leírása mellett említett okoknál fogva itt is kihagyatnak a számtásból.

Műtanilag vasfinomításunk három részre oszlik:

1-ör. A faszénneli higgasztásra, az ezzel összekötött hámorok alatti nyújtással, mely jelenleg még összes termelésünk több mint $\frac{1}{5}$ részét, és a kizárólag gömörmegyei termelésnek majdnem fele részét teszi.

2-or. A fával vagy faszénnel higgasztásra és kavarássra, az ezzel összekötött hengerezéssel, a mely ép oly arányban mutatja magát, mint az első osztály; végre

3-or. A barna köszénnel kavarássra, forrasztásra, az ezzel összekötött hengerezéssel. Ezen osztály az összes termelés $\frac{3}{5}$ -öd részét teszi.

Az első két osztály gépművei vízerő által hozatnak mozgásba, — kivéven a tapolesányi vasgyárat, a mely hengersorozatát gőzerővel forgatja.

A 3-ik osztály gépei kizárólag gőzerő által működnek.

A hely szűke meg nem engedi, hogy az egyes finomító gyárak leírását adjam. Itt is csak az egyes csoportozatokat veendem tekintetbe, kiemelvén az egyesekből, a mi kiemelésre méltó.

A vashegy-rákosi csoportozatokhoz tartoznak az ozdi és nádasdi két hengergyár, a rimóczeai és a málnapataki — ez Nógrád megyében — vashámorok, minő a rimamurányvölgyi vasgyári egyesület tulajdona; a borosznoki hámor, Latinák család tulajdona, a tapolesányi vasgyár, a hasonnevű társulaté; — és végre a fűrészhi hámor, a kinestár tulajdona; és így számra összesen: hét gyár.

Ezen gyárak közül az ozdi és nádasdi hengergyárak különös említést érdemelnek, nem csak azért: minthogy felső Magyarorszáiban uttörői azon iránynak, melyet az összes e vidéki vasiparnak, ha feladatának megfelelni és létét biztosítani akarja, elkerülhetlenül követnie kell; de azért is: mert a csoportozat 136,000 mázsára rúgó termeléséből e két hengergyárra 118,000 mázsa esik.

Az ozdi hengergyárnak keletkezési idejét már fentebb említvén, itt csak azt emelem ki: miszerint az ozdi gyár tulajdonos társulata által 1863/5-ik években a nádasdi hengergyár is építettett két mértföldnyi távolságban Ozdtól, a nádasdi barna köszéntelep közvetlen szomszédságában.

Az ozdi gyár a barna köszénbánya főtárnájával egy 1400 öl hosszú lóerejű vasuttal van összekötve; — a nádasdi gyár egy rövid

200 ölnyi vasuton kapja közvetlenül a bányából szükséges kőszenét.

Mindkét gyár jelenleg 16 kavará és 8 forrasztó kemenczével dolgozik, és a termelés kikovácsolására és hengerezésére két gőzhámort és hat hengersorozatot mozgat.

A hengersorozatok s más a gyártáshoz szükséges gépek mozgására 260 gőzlóerőt használ fel, melynek gőzét a kavará és forrasztó lángkemenczékből kiszálló meleg gázok állítják elő. Mint tüzelő anyagot kizárólag a barna kőszenet használja.

Vasuti sínek készítése mellett termelési képessége e két gyárnak 160,000 mázsára vihető fel.

A kereskedelemben jó néven ismert terménye többnyire a rúdvas különféle vastag és legfinomabb nemeiből, szöglet vasakból és pléhkekből áll, mely utóbbiakból 8000 mázsát készít.

E csoportozatban említésre méltó még a tapolcsányi gyár is, — mely egy, fával fűtött lángkemence, és egy hengergőzgép felállítása által utóbbi időben ismert jó minőségű vastermelését tetemesen szaporítja.

A Rimóczei, Málnapataki, Borosznoki és Fűrészhi higgasztó és három gyárak csekély fontosságúnak, — összes termelésük alig üti meg a 10,000 mázsát, vízi erővel hajttnak, s tüzelő anyagnak a fászenet használják.

Ezen 7 gyár összes termelése 136,000 mázsára rúg évenként; ebből 10,000 mázsa faszén mellett higgasztott és három alatt nyújtott rúdvas; 8000 mázsa fatüzelés mellett kavart, és faszén mellett izított s hengerelt, — és végre 110,000 mázsa barna kőszén mellett kavart forrasztott és hengerek alatt nyújtott rúdvas, — és ugyanezen tüzelő anyag mellett hengerelt 8000 mázsa pléh.

A foggasztott 344,000 köbláb szénből, 19 köbláb esik egy-egy mázsa a három alatt nyújtott vásra, a mely arány-rész a Tapolcsányi gyárnál, minthogy a higgasztókban készült vasat a kihengerezés végett fával lángkemenczében melegíti, — több mint 3 köbláb fával növekszik mázsánként. Az Ozdi 118,000 mázsa hengerelt rúdvas és pléh készítmény mellett felhasználott 724,000 mázsa kőszénből több mint 6 mázsával terheli az egy mázsa készítményt. A foggasztott 158,000 mázsa nyersvasból közel 134 font esik egy mázsa kész cikkre.

Az ezen gyárakban működő gépek szolgálatára 230 vízi s 270 gőz lóerő használtnak.

A Dobsina-Alsó-Sajói csoportozathoz tartoznak a Dobsinai három, melyek évi termelése faszén mellett higgasztott és három alatt

nyújtott vasban 72,000 mázsára rúg évenként; — műtani tekintetben más említésre méltót nem nyújtanak, mint azt, hogy kitűnő acél termésetű vasuk igen kedvelt árucikk.

A faszénneli higgasztást alkalmazó gyárak közt azonban a Coburg-Koháry herczeg Garamvölgyi Pohorellai gyárai kitűnő helyet foglalnak el honi vasiparunk terén, nem csak rudvas készítményeiknek elismert jó minősége, de különösen pléheiknek a birodalom akár melyik gyár pléhkészítményével versenyző kitűnősége miatt.

Azon gyárak műtani szervezése az alkalmazott higgasztás mellett igen czélszerű: mert a higgasztásnál elszálló égő gázokat azon anyag vasak melegítésére használják fel, melyek a vízzel hajtott hengerek alatt pléhekre és rúdvasra kinyújtatnak.

Termelési képességöknél fogva első helyet foglalnak a faszénnel tüzelő gyárak között; tetteleges évi termelésök: 65,000 mázsa készárú, ebből 26,000 mázsa pléhvas.

Ezen csoportozat egy évi termelése több mint 25,000 mázsa hámor alatt nyújtott, 23,000 mázsa hengerelt, és 24,000 mázsa pléhvas, vagyis összesen 72,000 mázsa. Ha az ezen kész vasárak előállítására feltűzelt 1.100,000 köbláb szénhez hozzáadjuk a felfogyasztott, és 50,000 köbláb szénre átszámított 107,000 köbláb fát: az egy mázsa terményre feltűzelt 16 köbláb szén dicséretes tanuságot teszen a követett üzleti rendszer mellett.

Az előttem fekvő kimutatás szerint ezen 72,000 mázsa készítményre közel 111,000 mázsa nyersvas kívántatnék meg, tehát egy mázsa kész vasárura 153 font nyersvas esnék. Ezen aránytalan nagy fogyasztásnak oka csak a nagy pléhtermelésben lenne kereshető, de itt sem levén indokolható, a közlő tollhibájának tartom.

Ezen csoportozat gépeinek mozgatására 550 vízi lóerőt használnak fel.

A rozsnyó-alsó-sajói csoportozathoz tartozó többi vasgyárak alig említésre méltók.

A betléri vasgyárnál van két higgasztótűz, egy melegítő kemenczével; hozzá egy bakó, s egy hengermű. A henszkói vasgyár szintén két higgasztó tűzzel s egy nyújtó kemenczével van ellátva. Mindkét gyárnál az átlagos évi termelés hámor alatt nyújtott rudvasban 3200, s hengerelt vasban 1300 és így összesen 4500 mázsára rúg.

A hrádeki csoportozathoz csakis a szalóczi gyárak tartoznak, a 10,000 mázsát meghaladó átlagos évi rudvas termeléssel; melyet 10 higgasztó és 5 nyújtó kemenczék segítségével állítanak elő s hámorok alatt nyújtanak ki. A kitűnő művezetést leginkább a csekély faszénfo-

gyasztás jelzi, midőn egy mázsza kész vasra 14 köbláb szén sem esik; a nyersvas fogyasztása is csekély, mert egy-egy mázsza kész vasra 130 font nyersvas sem esik.

A szalóczi vas minősége régi jó hírét folytonosan megőrizte.

Ezen és az előbbeni csoportozat gépei összesen 356 vízi lőerőt vesznek igénybe.

A vasfinomítás fa és faszén szükségletét ugyanazon megyék területe fedezi, a melyekből ezt a nyersvas termelése szedi.

Még megemlítendőnek tartom, hogy jelenleg 1 köből szénfa ára 2—6 ft, a távolságok szerint, s általában egy köbláb szén a gyárnál 9—10 kr, egy mázsza vaskő beszerzési ára a gyárhoz szállítva 8—30 kr. közt változik. — Egy vasgyári munkás napidíja 40—150 kr; egy mázsza közönséges vas eladási ára 5 ft 50 kr.; 1 mázsza vaspléh eladási ára 8 ft 50 kr, egy mázsza vasuti sín 7 ft.

A gömöri vasipar nemzetgazdasági fontossága.

Hogy erről világos fogalmat adjunk az olvasónak szükséges: hogy az A. B. C. táblázatokban foglalt számokat összesítve elemzés alá vegyük.

E megyei vasipar az 1,981,276 négyszög öltre terjedő bányatelkeken 935,555 mázsza nyersvas és öntmény termeléséhez szükséges 2,343,658 mázsza vasérczet váj ki. — Ezen nyersvas mennyiségből 312,324 mázsát használ fel a finomító gyáraiban készített 223,923 mázsza rúd- és pléhvashoz, és marad e szerint az egy évi nyersvas- és öntménytermelésből eladásra 597,049 mázsza nyersvas és 26,182 mázsza öntmény.

Ez vasiparunk tevékenységének egy évi eredménye, és ennek elérése végett 189 tisztnek és 4378 munkásnak ad foglalatosságot és 14,265 főre menő családtagjaik fentartására 876,962 ftnyi keresetet.

A vasércz, fa, faszén, kőszén és a nyers és kész vas a fogyasztási és eladási helyekre való elfuvarozása, a földmivelő népnek mellékkeresetül 2,158,467 ftot ad.

Az erdei gazdaságnak a felhasznált 106,360 köből faért, ezt csak 3 ftjával számítva, közvetlenül 319,080 ft jövedelmet hajt.

Vasiparunk befektetési tőkében	3,357,000 ftot
és forgó tőkében	3,540,970 „
és így összesen	6,897,970 ftot

képvisel.

Az ezen tekintélyes erő által kiállított érték, ha a termelt nyersvasat és öntményt együtt 2 fttal, a finomított vasat s pléhet 6 fttal, eb-

ből azonban a fogyasztott nyersvas értékét levonva — és az előállított köszén mázsáját 12 krral számítjuk, 2,686,880 ftra rug a gyári helyen, a mely érték sz áru cikkek fogyasztási helyeikre való szállítási díjak hozzáadása által 3,500,000 ftra emeltetik.

Iparunk áldásos hatását e környék mezei és erdészeti gazdaságára, és a lakosság jólétére és adó képességére ezen számok világosan bizonyítják: mert midőn a közvetlenül foglalkozók 14,265 főre menő család tagjainak, a melyek ezen ipar nélkül e vidéken nem létezhetnének, élelmet nyújt; ha az egyes fő fenntartására szükséges élelmi cikkeket 8 kila gabona értékére átszámítjuk, — a mezei gazdaságnak nem csak az élelmi cikkek fogyasztása által 230,000 ftnyi bevételt ad, — de a kifizetett 1,281,505 ftnyi különféle fuvarbérek is kizárólag a mezei gazdaságnak esnek javára: mert ezen kereset hasonlíthatatlanul tulnyomó része a mezei munkáktól szabad időben, és különben is a mezei gazdaság szükségletének fedezésére tartott vonómunka által nyeretik meg.

Vagy, hogy ezen 1,281,505 ftra rúgó mellék fuvarkereset rendkívüli nemzetgazdasági befolyását kiemeljem, fel kell hoznom, hogy ezen összeg közel 7000 család fentartására elégséges.

Az erdei gazdaság a vasiparunk által felhasznált 106,360 köböl faért 319,080 ft jövedelmet nyer, ha a fának köbölét 3 ftjával számítjuk. És minthogy ezen fa állandó termesztéséhez 303,000 hold erdő szükségeltetik, az erdei gazdaság holdjának évi jövedelmét legalább is 1 ftjával értékesítheti.

Ha végre tekintetbe vesszük, hogy ezen iparág kezelési és forgó tőkében 6 millió, és közel 900,000 forintot képvisel, lehetetlen ennek kiváló fontosságát el nem ismerni, különösen iparszegény hazánkban.

Vasiparunk jelene, jövője, hiányai, szükségletei.

Hogy vasiparunk — melynek nyersvas terménye az összes magyarországi termelésnek, a hozzácsatolt részeket is ide számítva — $\frac{2}{3}$, és az összes birodaloménak $\frac{1}{5}$ részét teszi, — a fenebb leirt kitünő álláspontját elérte — ezt kizárólag szívós életképességének köszönheti; mert ennek történelmi részéből meggyőződünk: hogy a kormányok részéről nem csak hogy semmi támogatásban nem részesült, de szüntelenül, az utolsó időkig, részint helytelen és zavaros nemzetgazdasági elvekből, részint pedig ellenséges indulatból folyó nyomasztó intézkedések által zaklattatott.

Csak két intézkedésök van a mult idők kormányainak, a melyek — habár önhaszonleső indulat által sugaltattak — mégis iparunkat

hathatósan előmozdíták. — Érttem itt az 1842-ik évben a nyersvasra eltörült közbenső vámot, és az 1850-ik évben történt közbenső vámvo-
nal eltörlését.

És minek köszönheti tehát iparunk fennállását s folytonos gyarapodását, daczára a szüntelen küzdelmeknek az ellenünk irányzott vámpolitica nyomasztó következményeivel; daczára a közlekedési kö-
s vas-utak majdnem teljes hiányának; daczára a drága tőkének és minden szellemi, felülről ápolat elhanyagoltságunknak?

Köszöni ezt épen ezen ellenséges viszonyoknak, mert hogy eze-
ket legyőzhesse, oly térre kellett iparunkat ültetni, a hol minden kül-
ápolás nélkül, az idők zordon s a viszonyok barátságtalan hatásának
ellenállhasson.

Ezen küzdelmek által megedzett, és az ausztriai tiltó s védvám-
mok által védett, és üvegházilag nagyra növesztett vasiparával való
szabad versenye által megerősödött életképes iparerőnknek köszön-
hetjük: hogy az ellenünk emelt vám-sorompók eltörlése folytán nyers-
vas iparunk a 40-ik évben bizonyosan lehetlennek hitt oly kifejlődési
fokra emelkedjék, a mely lehetségessé tevő: hogy terményei, a birodal-
lom nagyra nőtt s hatalmas nyersvas iparával versenyezve a határszé-
lekig hatoljanak, a külföldre való menetelben csakis a védvámok által
feltartóztatva.

A birodalomban megállapítandó kereskedelmi vámrendszer kö-
rül tartó heves küzdelmek idején, nem tartom feleslegesnek ismételve
kiemelni azon körülményt: hogy vasiparunk az 1842-ig évig súlyos
kiviteli vámok, és a többi birodalmi tartományokból való korlátlan be-
vitel, tehát egy keletkező fejletlen ipar elfojtására kiszámított kereske-
delmi és üzleti viszonyok közt keletkezett, s mégis a vám-sorompók
eltörlése után a többi tartományok minden oldalról ápolat vasiparával
versenyezve, ezt nemcsak hazánk piacairól leszorította, de tulajdon
fogyasztási területén is kisebb körre szorította; és a mi legfőbb: a vas-
árú czikkek árát 25°/_o el mérsékelte.

Tekintve azon körülményt, hogy nyersvas iparunk nem rendel-
kezhetik közel fekvő, az olvasztáshoz használható, és kokszolható kö-
szénnel; ez a tudomány jelenlegi állása szerint kizárólag csakis a fa-
szén használatára szorítkozhatnak. De ha figyelembe vesszük, hogy a
még aránylag nagy kiterjedésű, a fára és faszénre állapított vasfinomí-
tásunk nem csak nemzetgazdászati elveknél fogva káros; — mert a
fában igen becses anyagot használ fel, a mely igen czélszerűen a kö-
zel fekvő nagy mennyiségű barna köszén által is pótolható, — de drá-
gább árúczikkeivel hosszabb időre a versenyt sem állhatja ki: igen

C. b) V a s f i n o m í t á s.

Csoportozat	Felhasznált nyersvas		Foglalkozó tiszt s felvigyázó		Foglalkozó munkás		A foglalkozók család-tagjaik		A foglalkozók keresetje		Foglalkozó 2. igás fuvaros nap		A fuvarok bére		Befektetési tőke		Üzleti tőke		A használatban lévő gépek ló ereje	
	mázsza	sz.	sz.	sz.	ft.	sz.	ft.	ft.	ft.	ft.	víz	gőz								
1. Vashegy-Rákosi	182,150	40	920	2,750	221,000	103,000	134,800	956,000	942,000	230	270									
2. Dobsina-Alsó-Sajói	110,746	20	344	1,056	100,369	64,000	90,000	800,000	400,000	550	—									
3. Rozsnyó-Nadalulai	5,760	1	41	72	5,760	3,300	4,600	16,000	3,300	36	—									
4. Hrádoki	13,678	7	140	450	17,920	1,200	16,350	300,000	60,500	320	—									
Összesen	312,324	68	1,445	4,328	345,049	182,330	245,750	2,072,000	1,405,800	1,136	270									

természetes, hogy az ezen iparág által jelenleg felhasznált fa s faszén a nyersvas termelésnek rendelkezésére állandó, és ezt legalább is 200,000 mázsza évi nyersvastermeléssel emelni fogja. — Nyersvas iparunk tehát jövőre is csak a jelenlegi irányban s alapon fejlődhetik ki ugyan, de hogy a fogyasztási jogos igényeknek — az olcsó vasra — egyrészt megfelelhessen; más részt jutányos árúczikkeivel a bel- s a szabadkereskedelmi elvek életbeléptetése esetére a külföldi versenynek is ellentállhasson, elkerülhetetlenül szükséges: hogy a szétszórt kisebb vállalatok nagyobb tömbekbe csoportosúljanak.

És ha ez bekövetkezik, s a közlekedési vasuti vonalak kiépítettnek, életképes nyersvas iparunk a legkorlátlanabb vámkereskedelmi viszonyok közt is diadalmasan megállhat.

Finomított vas-iparunk jelenlegi viszonyait a C táblázat tünteti elő világosan. Szerintem még igen lényeges bajokban szenved ezen iparágunk: mert abnormis állapotnak tartom, hogy nyersvas-termelésünkhez aránylag oly csekély kiterjedésű; hogy nagy része még a fa-tüzelésre van állapítva; s hogy végre a kitünő minőségű nyersanyag mellett is kizárólag a közönséges kereskedelmi rúdvas- és pléhtermelésre szorítkozik. Ezen bajok oka azonban hatásunkon kívül esik, mert egyes egyedül a közlekedési vasuti vonalak hiányában fekszik. A közönséges rúdvason kívüli vasczikkek gyártása csakis egyenes rendelményre szorítkozhatik; és ez biztos időre való elszállítást feltételez; a mi, közlekedési eszközeink hiányossága mellett, lehetetlen. De ha sítsa s vegye csak körül vasiparunk területét egy czélszerűen vezetett vasuti hálózat: finomító vasiparunk azonnal hatalmas lendületet fog venni s gyári telepzeit Nógrád és Borsod közel fekvő barna köszentelepei szomszédságában állítván fel, nemcsak Gömör, hanem a szomszéd megyék nyersvasát is fel fogja dolgozni. — És ennek további következménye az leendő: hogy iparunk a vasfinomítás minden ágaira kiterjeszkedvén, s egészen a barna köszén használatára szorítkozván, a rendelkezésre álló fa-anyag a nyersvas előállítására fog fenmaradni.

Ugyancsak ezen feltétel alatt remélhető, sőt biztosan várható, hogy kitünő nyersvasunk s tiszta és czélszerűen használható barna köszénünk mellett, egy nagyszerű Bessemerféle aczél-gyártás is fel fog virágozni.

És melyek ezen, reánk nézve életfontosságú vasuti vonalak?

Szerény értekezésünk szűk kerete meg nem engedi, hogy ezen tárgyat hosszasan fejtegetsem; itt csak azt akarom kiemelni: miszerint Gömör, s a vele egy közlekedési rendszerhez tartozó Torna megye nyersvas ipara, 1 millió mázsánál nagyobb; és hogy az összes

többi felső magyarországi nyersvas termelés — Szepest is ide értve — a 400,000 mázsát meg nem üti; továbbá: hogy a gömői vasiparnak a szomszéd Nógrád és Borsod barna kőszén telepeiben kimeríthetlen tüzelő anyag áll rendelkezésére. Mindezekből következik, hogy a felső magyarországi vasút-hálózatnak megállapításánál Gömör vasiparának s különösen összeköttetésének a borsodi s nógrádi kőszéntelepekkel döntő befolyásának kell lennie.

Ezen szempontból tekintve e fontos ügyet, elkerülhetlenül szükségesnek tartom: a pest-losonczi vasut kiépítését, és ennek Fülektől Miskolczczal való összeköttetését. Továbbá a kereskedelmi viszonyoknál fogva a debreczen-nagyvárad-kolozsvár-oláhországi vasut a dunai tartományokat és Török birodalmat; az Alföld-Fiumei vonal a társországot és a külföldet; a Losoncz-Oderbergi vonal végre a birodalom éjszak-nyugati részeit nyitandja meg vaskereskedelmünknek.

E helyen lehetetlen meg nem említenem még azon káros hiányt, melyben iparunk különösen a szakképzett művezetőkben, s alsóbb rendű tisztekben is szenved. Van ugyan a selmeczi bányász akadémiában egy jeles intézetünk; de ez nemcsak hogy, mint magasabb fokú intézet, az említett szükségletnek meg nem felelhet; de idegen tannyelve mellett, magyarajku ifjainknak hozzá is férhetetlen; különben is fő iránya a bányászat. A Windschacht, s a Szomolnoki bányász-iskolák bennünket ki nem elégíthetnek.

Vasiparunk első rangú fontossága, azt hiszem, megérdemli, hogy a törvényhozás egy, Gömör megyében alkalmas helyen, felállítandó gyakorlati vasipar s kőszénbányászati tanodáról gondoskodjék. A Stájerországi rendek példája, kik a Leobeni tanoda felállítása által oly rendkívüli nagy szolgálatot tettek hazájoknak s iparuknak, bizonyára utánzásra méltó.

Záradéku még kiemelem: hogy egy, viszonyainkhoz alkalmazott ipar s bányatörvényre is elkerülhetlenül szükségünk van.

V a s - k e r e s k e d é s .

Nyersvas termelésünk az 1842-diki vámreform s a közbenső vámnak 185 $\frac{1}{2}$ -ik évben történte ltörlése óta rendkívüli lendületet és terjedelmet nyert. Szürke nyersvasunk a bécsi piacon döntő állást foglalt. Morva s Szilézia finomító gyárainak nagyobb része a magyar nyersvas feldolgozására volt kizárólag utasítva. — Jobb minőségű fejtér nyersvasunk, a vámok daczára, Poroszországba is behatolt; és hogy a jelenlegi belföldi véghetetlen vasüzleti pangás mellett, a midőn szerencséseknek tartjuk magunkat, ha a nyersvas mázsáját az előállítási

helyen 1 frt 60 krjával értékesíthetjük; nagyobb mennyiségű nyersvasat Poroszországba ki nem vihetünk, csakis a 45 krnyi vámtétel akadályozza. Az eladható, közel 600,000 mázsa nyersvasból, normalis üzleti időkben a bécsi piacz 100,000 mázsánál többet, a pest-budai öntödék 50—60,000 mázsát igényelnek, a többbit a sziléziai, morva — s gácsországi finomító gyárak használják fel.

Rudvasunk és pléheink fő fogyasztási helyei a bécsi piacz, mely 224,000 mázsa termelésünkéből közel 60,000 mázsát emészt fel; a pesti 120,000, a tiszavidéki és aldunai piaczok 35,000 mázsát, a többbit a közel fekvő felső megyék s Gácsország használják fel. Itt meg kell említenem: miszerint vasunk, a pesti és a miskolczi kereskedés közvetítése mellett, Szerbiában kizárólagos fogyasztási piacot talált, és a Dunai fejedelemségekben is tetemes kelendőségnek örvend.

Z á r s z ó.

Végül, szives köszönetem kifejezése mellett, kötelességemnek tartom megemlíteni, miszerint jelen szerény dolgozatomat szives közléseikkel és igen becses adalékokkal előmozdították: *Dobay Vilmos*, bányaigazgató; *Szontágh Pál*, *Schmidt Otto*, *Czilbur Kálmán*, *Binder Jenő*, *Schlosser Albert* vasgyári igazgatók, s *Dapsy Viktor* gyakornok urak. — Történelmi részéhez: *Zippétől* a fémek történelmét, *Biedermann T. H.* „A vasipar Magyarországon“, és *Bartholomaeides* „Notitia Cottus Gömöriensis“ etc. című munkáit használtam fel.

Volny József.

V. FEJEZET.

Gömör megyének ipara s kereskedelmi forgalma.

I.

Gömör megye, a vele törvényesen egyesült Kis-Honttal, hazánk legiparosabb megyéinek egyike, sőt ha az előállított gyár- s kézműiparczikkék értékforgalmát tekintjük: megyénk, tán kérdés nélkül, hazánkban e tekintetben az első helyet igényelheti magának.

Legfontosabb iparága kérdésen kívül a vasipar. E részben a természet megyénket bőven megáldotta mindennel, mi a vasipar biztos felvirágzásának természetes alapfeltételül szükséges: a vashegyi, rákosi, ochtinai, csetneki, rozsnói, nadabulai, dobsinai stb. vasércz kerületekben oly bőséges, oly gazdag tartalmú s oly jó minőségű vasércztelepeket bir, melyek minden, még ha túlzott igényeknek is, teljesen megfelelnek.

Nagykiterjedésű erdőterülete a legjobb szénfát s kitűnő épületfát elegendő mennyiségben szolgáltatja.

Megyénk déli határszélein, vagy ezen szélekhez közel szomszédságban elnyúló roppant barna szén-telepek vasiparunkat távol jövőre biztosítják;

Mozgató erőkül a legszebb vízeséseket bírjuk, a gőzgépekkel pedig vasiparosaink régóta megbarátkoztak;

Felvidéki népünk munkaszokott, értelmes és józan; iparos osztályunk szakképzett, előre törő, vállalkozó.

Hogy mind ezen részint természeti, részint időfolytán kifejlett előnyök daczára Gömör megye vasipara a legutóbbi időkben nem csak kellőleg nem fejlődött, sőt inkább a többi, megyénkben mivelt iparágakkal egyetemben hanyatlásnak indult: annak oka, a jelen ismeretes állam-kormányzási viszonyok között, egyszerűn abban rejlik, hogy azon a téren, hol a magánosok szorgalma hatáskörének határát érő, s az állam beható működésének tere kezdődik, az állam-kormány maiglan semmit, de semmit nem tett, mi az államnak e tekintetben ter-

mészetszerű hivatásához tartozik, s mit minden jól rendezett állam beliparának fejlesztése s ez által a közjólét emelésének érdekében tenni, elsőrendű kötelességének ismer el.

Megyei gyár s kézműiparunk fejlődésének főkellékei az egész országéival közösek: olcsó, korszerű közlekedési eszközök, különösen vasutak kiépítése; a fenálló szállítási bérek lejjebbitése s általában a vasutakon olcsó vitelbér megállapítása; oly közintézetek felállítása, melyek az állampolgárok szellemi s anyagi kifejlődését elősegítik, különösen a népnevelés előmozdítása minden áron; olcsó s gyors igazgatszolgáltatás s a magán jogviszonyok kellő rendezése; rendszeres s beható kimélése a honpolgárok vagyonának az adónak productiv célokra való felhasználása által, s általában a pénzügy gyökeres rendezése az összes államban . . . mind természetes s igen egyszerű kormányzási elvek, de a melyeket az állam-kormány ez idő szerint, úgy látszik, foganatosítani nem bir, s melyeknek teljes hiányját nem csak megyénk ipara, de az egész országé, nem csak az országé, de az egész birodalomé sajnosan érzi.

A megyénkbeli ipar, lényegénél fogva, nagy terheket mozgat, reá nézve tehát főfontosságúak a közlekedési eszközök; miért is legyen szabad mindenek előtt ezekre egy futó pillantást vetnünk.

A fenálló országos vasutvonalak főképen hadászati s némi részben földipari szempontból építvék, a gyáriparra még ott sem volt tekintet, hol a gyáripár érdekét a két elébb megnevezett érdekekkel összhangzásba lehetett volna hozni. Különösen megyénk, aránylag nagy kiterjedésű gyári s kézműiparával, e tekintetben tökéletesen elszigetelve áll, mintha csak ellenséges indulatú, vagy irigy versenyző szellemek adtak volna irányt a létesítendő vasut rendszernek. — A Tisza; vasútnak megyénkhez legközelebb eső pontja Miskólcz; ezen vasut is azonban megyénk iparának igen csekély szolgálatot tesz, mert legfőbb iparczikkeink a nagy kerületet Debreczennek Pestre s a többi eladási piaczkokra, meg nem bírják. Vizi utunk egyáltalában nincsen; a Tiszát ugyan Lúcznál érjük legközelebb, s a Dunagőzhajózási társulat ez irányban dicséretes erőlködésekert tesz folyvást, járatván gőzhajóit a Tiszán is fel egész Tokajig: de ki a Tiszának hosszú útját s tekervényes folyását ismeri, s figyelembe veszi, hogy a Lúczon megrakodott hajó csak Titel alatt kanyarodhatik fel a Dunába, hogy innen viz ellenébe felfelé evezzen Pestig s Bécsig — az könnyen meggyőződhetik, hogy a megyénkbeli ipar ezen vízi utat, egyéb hátrányai számbavé-

tele nélkül is, milyenek : a szállítás bizonytalansága, a megérkezési idő meghatározásának lehetetlensége, stb. költséges volta miatt is egyáltalában nem használhatja.

Megyei iparunk egy része, különösen a vasipar, készítményeinek tovaszállítására Morva- és Sziléziába, a Vágfolyót is használja Liptó megyén keresztül Szentmiklóstól lefelé Zsolnáig, tengelyen szállítván gyártmányait először a Telgárt-Poprádi ut vonalon Szt.-Miklósig, Zsolnától azután a Jablonkai vonalon ismét tovább ; de ezen szállítási mód a szállítványnak oly gyakori átrakodása, a szállítás bizonytalansága s hosszas volta miatt annyi nehézséggel van összekötve, s annyi idő s költség-vesztegetéssel jár, hogy annak mindezeknek daczára igénybe vétele nem annyira ezen vonal czélszerűségéről tanuskodik, mint inkább azon szomorú helyzetre vet világot, melylyel a közlekedési eszközök tekintetében gyár-iparunk küzdeni kénytelen, és tanúbizonyságot tesz iparosaink életrevalóságáról, s vállalkozó szelleméről, mely szerint ily s ennyi akadályokkal tud megküzdeni, csak hogy gyártmányainak piacot hódítson, s egyéni erőfeszítéssel törekszik az állam mulasztásait, vagy a körülmények hátrányait a lehetőség határáig el- lentsúlyozni.

Megyénk ipara ennél fogva gyártmányainak piacra való szállításában leginkább a kőutakra van utalva, általában ipar s kereskedelmi forgalmunk leginkább úgynevezett országutainkon történik. Kiki tudja, hogy ezen ódonyszerű közlekedési szállítási mód a legnehézkesebb, egyszersmind pedig a legköltségesebb ; s ha tekintetbe vesszük, hogy a megyénkbeli ipar összes, eladásra szánt terményei, az azok előállítására szükséges nyersanyagokkal egyetemben sok millió mázsányi teherre rúgnak : könnyen be fogjuk látni, hogy ezen egy körülmény is, t. i. az olcsó s korszerű közlekedési s szállítási eszközök hiánya valóságos nyűg az ipar életműködésében, s egy maga elégséges arra, hogy iparunkat természet engedte kifejlődésében megakassza s előhaladásában megakadályozza.

De itt már némely szomszédaink azon hiedelemben lehetnének, hogy utak tekintetében helyzetünk elég szerencsés s kifogásra kevés okunk van, mert hiszen régi, talán országosan ismert ama közmondás : „Gömörnek jó utjai vannak !“ Nem kutatva ezen jó vélemény okát s eredetét, — csak annyit mondhatunk, hogy a Gömörmegyei ipart s kereskedelmet képviselő osztály nehezen hozta forgalomba ezen közmondást, s ha hallotta is olykor emlegetni, annak mindig csak viszonylagos értéket tulajdonított s úgy értelmezte, hogy Gömörben kevésbbé roszak az utak, mint sok helyen az országban. Megyénk minden lakó-

ja már ma épen úgy tudja, mint az iparos, hogy utjaink jelen állapota megyénk kiterjedt ipari s kereskedelmi szükségleteinek egyáltalában meg nem felel.

Ipari s kereskedelmi forgalmunknak két főiránya van: az első Rosnyóról Rimaszombaton át Vácra, Pestre; a másik Tornalyáról vagy R.-Szombatból Putnokon át Miskolcra, s az egész Tiszavidékre. Az első irányban Gömörmegye kéz- s gyáripara készítményeinek legnagyobb részét, mint kiviteli czikkeket, Pest-Bécs felé szállítja, a kereskedés pedig a két fővárosból a belfogyasztásra szükséges összes kereskedési czikkeket behozza; a másik irányban kézi s gyáripár termelésünk egy részét, leginkább vasöntvényeket, papírt, kő-cserép- s faedényeket s más különféle faneműeket s épületfát kiviszünk, s élelmi szükségleteink összes hiányát: gabonát, sőt, szalonnát és marhát behozzuk.)

Az első vonal Kassát egyenes irányban köti össze Pesttel, e tekintetben tehát strategicus, fő s posta vonal is, ezért mint állami út az állam költségén tartatik fen; egy részben, nevezetesen Balassa-Gyarmat és Vadkert közt, mintegy 3 mértföldnyi területen, még kiépítve nincsen; s e miatt, de különben is czélszerűtlen vezetése, különösen számos meredek emelkedései miatt teherszállításra igen alkalmatlan, s így egy kereskedelmi nagy útvonal kellékeivel épen nem bír. Mint-hogy pedig kiváltképen megyénk forgalmi viszonyait ismertetjük, helyén látjuk itt megemlíteni, hogy ezen főútvonal megyénk területén, nevezetesen Bejéttől Rimaszombatig egyenlőtlen s meredek emelkedései által teherszállításra oly annyira alkalmatlan s az ipar és kereskedelmi forgalom méltányos igényeinek oly kevésbé felel meg, mikép ha e hiányokon mielőbb segítve nem leend, bizton előre látható, hogy a megyénkbeli ipar s kereskedelmi forgalom kényszerítve lesz Rimaszombat mellőzésével Pest felé más irányt keresni s magának könnyebb utat törni; mi által R.-Szombatnak, mint fő átmeneti helynek, jelen s még inkább jövődöbéli jelentősége nagyon csökkenne, s e város, mely megyénkben tán a legtöbb általános rokonszenvvel dicsekedhetik, e körülménynek kimaradhatlan következményei által megyénk kisebb rangú városainak osztályába esnék vissza.

A másik főútvonalunk a tornallya-miskolczi vonal, mely talán gyáriparunkra nézve kevésbé fontos, a mennyiben a Tisza vidéke különösen vasiparczikkek fogyasztásában nem versenyezhet egyrészről honunk, más részről a birodalom fővárosaival; de ha tekintjük, hogy megyénk népességének $\frac{3}{4}$ része fogyasztó, s élelmi összes szükségleteinek egy csekély részét ugyan megyénk alsó áldottabb földü

vidékének feleslegéből, de a hasonlíthatatlanul nagyobb részét a Tisza vidékéről fedezi, melynek raktára Miskolcz; ha továbbá tekintetbe vesszük, hogy nem csak megyénk, de a szomszéd Szepes megyének egy nagy része is Miskolczról élélmezi magát s e végre a tornallya-miskolczi vonalat hssználja kizárólag, hogy tehát e vonal két megye kitűnően iparos népességének első szükségü élelmi czikkek fedezésére szolgál egyedüli közvetítőül; viszont megyénk kézmű- s gyáripár készítményeinek számos czikkeit, nevezetesen vasat, öntményeket, papírt, üveget, kő s cserép edényeket, mindennemű faedényeket s eszközöket, valamint épületfát nagy mennyiségben szállít ez uton a Tisza vidékére: mindezeket tekintetbe véve, ez útvonalnak megyénkre nézve nagy fontosságát eltagadni nem lehet, s az értelmes s gondolkodó hazafi alapos s méltó megütközéssel szemléli: mikép ezen főfontosságú útvonal, mely megyénket közvetlen, s általa közvetve a szomszéd Szepes, sőt Zólyom megyéknek nagy részeit is egy országrészszel — a termékeny Tisza vidékével köti össze, oly elhanyagolt, oly valósággal kezdetleges állapotban van, hogy az ember, ha nem látná, nem hinné; mert okát felfogni nem tudná s ezt annál kevésbbé, mert ezen útvonal fekvése s helyzete a legkedvezőbb, mert sík s egyenes, s nem csak műút építésére, de vasút létrehozására is a legalkalmasabb.

Ezen két fő útvonalon kívül Gömör megyének még számos mellékvonalai vannak, a megyebeli ipar s forgalom mind annyi élesztői s közvetítői.

A százbérczű Gömörnek hegyei között számos és terjedelmes völgyek terülnek el, melyeknek mindegyike egy vagy több iparágnak székhelye, s mint ilyenek elkülönített helyzetüknél fogva külön-külön útvonalat szükségelnek. — Itt van, felülről kezdve, a *d e r n ő i v ö l g y*, kitűnő vasiparával, vasércz bányáival s terjedelmes erdeivel; utána a *D o b s i n a* vagy felső *S a j ó* völgye, kiterjedt vasiparával, roppant vasércz-, nikol és kóbalt gazdagságával, virágzó bányászatával s nagy terjedelmű erdeivel; mellette a *C s e t n e k* völgye számos vas, réz s papír gyáraival, s vasércz bányáival, valamint jó gyümölcs s híres dohánytermesztésével; utána a jó hírű *M u r á n y - J ó l s v a* völgye vasolvasztóival, vasöntődjével, gép-, szög-, köedény- s fűrészházgyáraival s roppant erdeivel; e közt s a *R a t k ó* völgye közt a híres *Vashegy* nagyszerű vasércz telepeivel s rendszeres bányászatával; továbbá a *R a t k ó* völgye vasgyáraival s több nemű kéziparával; mellette a *B a l o g* völgye dísz- s vadaskertjeivel, makkot és suskát termő kiterjedt erdeivel; végre a nagy *R i m a* völgye a klenóczi s kokovai mellék-völgyekkel, vas-, üveg- s papír gyáraival, roppant erdeivel s terjedel-

mes fakereskedésével — mind ezen, többnyire nagy hosszaságban terjedő, völgyek egymás mellett majdnem egyenközüleg nyúlván éjszaki-déli irányban, valamennyi függőlegesen esik be a rosnyó-rimaszombat-pesti főútvonalba, külön külön útjaik megannyi mellécsatornákat képezvén, melyeket a főútvonal magába fogad. Mindezen utak egyik jobb, másik rosszabb karban lévén, teljesen kielégítő állapotban közülök egy sincsen, s mind ezért, mind pedig hosszas kiterjedésükért úgy a nyersanyagok beszerzését, mind a gyári készítmények piacra szállítását tetemesen drágítják.

A régi megyei kormányzat alatt ezen útvonalak többnyire a 2-ik osztályba soroztattak.

E tárgynál is tán első helyen kellett volna említenünk a Garam völgyét, megyénknek egyik legszebb s ipar tekintetében legnevezetesebb részét, mely az imént elősorolt fővölgyektől különváltva, egészen más irányban, amazokkal majdnem egyenes szöglet alatt keletről nyugatra huzódva, megyénk éjszaki széléin végig terjed, s Gömörmegyének legéjszakibb részét képezi, de a legjobb utakkal dicsekedhetik.

A Garamvölgye, mielőtt benne az ipar meghonosodott, egy, hozzáférhetetlen hegyek által a világtól elzárt rengeteg erdőterület volt, egyetlen nyílással folyója mentében Zólyom megye felé. Most az ipar, névszerint a vasipar e vidéket nem csak lakhatóvá tette, de meg is népesítette; ez egykori vadrengeteg most Gömörmegyénk egy legkiesb, egyszersmind legjelentékenyebb gyáros vidéke, mely munkás népének iparával folytonos keresetet nyújtva, annak nem csak megélhetését biztosítja, de e vidék birtokosának Szász Coburg Góthai herczeg ő fenségének ép oly nemeslelkű mint böles előrelátó gondoskodása s bőkezősége folytán felállított templomok, iskolák s egyéb, a közjót célzó, magán intézetek által a nép mivelődését és szellemi kifejlődését s ez által anyagi jólétének állandósítását is, hathatósan előmozdítja.

Midőn a Garam völgyének ipar tekintetébeni jelentőségét másutt részletesebben s adatokkal fogjuk feltüntetni, itt a szönyegen levő tárgyat érdeklőleg még csak azt kell megjegyeznünk, hogy e vidéknek kitünő műutjai vannak, melyek a birtokos herczeg költségein épültek s tartatnak fen, s melyek számos elágazásaikban egy felől a Garam folyó mentében Breznóbánya felé Zólyom megyével, másfelől Vereskőtől Murány s Tiszolcz felé a Sajó Rima völgyeivel, ismét Vereskőtől felfelé Telgártnak a Csuntava hegyen át a Dobsinai völgygyel, Telgárttól Pusztamező felé a Sztraczenai völgygyel, végre Pusztamezőtől Vernárnak Szepes megyével kötik össze e vidéket, ez utóbbi, u. m. Vernár, Tel-

gárt, Vereskő-Murányi vonal lévén egyszersmind Szepest Gömörmegyével összekötő főutvonal.

Ez általános vonásokkal megyénknek felső, az egésznek jóval nagyobb, részét kívántuk, ipar s kereskedelmi szempontból helyrajzilag is, röviden feltüntetni, azon vidéket, melynek népessége csaknem kizárólag gyári s kézi iparral vagy kereskedelemmel foglalkozik; s hol az ezekből fojyó kereset képezi a lakosság létezésének főalapját.

Ezzel hasznos ellentétlen áll megyénknek alsóbb vidéke, hol a gyáripar néhány vizi malmok és egy két szeszgyár kivételével képviselve nincsen, de hol a földipar annál virágzóbb s annál jutalmazóbb. Fekvési sorozatánál első helyen említjük, az áldott nagy Sajó völgyét Tornallyától, illetőleg Csóltótól Lénártfaláig (a Sajó völgy felső részét Pelsőczön át Rosnyóig számos jól berendezett vasgyáraival, kifejlett kézmű- s malomiparával, a felvidékhez számítván), jó buzatermő földjével s terjedelmes rétjeivel, bal oldalán a Cselény s más erdők által beszegélyezve; a szép alsó Balog völgye Balogtól Rimaszécsig, gazdag bőtermő rétjeivel; az alsó Rima völgye Rszombattól Lénártfaláig, hol ezen völgy a Sajó völgyével, a Rima és a Sajó folyam egyesülése által egybeolvadván innen „Sajó völgy“ nevezete alatt, Putnok és Dobicsány közt megyénk határát elhagyva s azután folyvást szélesedve egész a Tiszáig terjed.

Minthogy e vidék, valamint egész megyénk földipari s gazdasági állapotának megismertetése egy külön értekezésnek feladata, itt erre kiterjeszkednünk szükségtelen, hanem az előnkbe tűzött feladatot tartva szem előtt, áttérünk már most megyénk gyár s kézműiparának, azután ezzel kapcsolatban, a kereskedelmi forgalom részletes megismertetésére.

1.) Legfőbb fontosságú gyáriparág megyénkben tagadhatatlanul a vasipar. Évi termelésének jelentékeny volta s értéke, azon pénzmenyiség, melyet forgalomba hoz s mellyel termékenyítőleg hat egyéb iparágakra is; a jótékony hatás, melyet megyénk földiparára, különösen erdészetére gyakorol, emelvén a föld s erdei birtok értékét; a jutalmazó foglalkozás s keresetmódok, melyeket a különben terméketlen felvidék sűrűn lakta nép ezreinek terjedelmes bányászata, vaskőfuvar, szénégetés, szénfuvar, kézimunka s egyéb soknemű foglalkoztatás által állandóan nyújt — ezen iparág valódi fontosságát, ipar szempontjából eléggé feltüntetik. De fontos ezen iparág megyénkben társadalmi szempontból is, nem csak mert jólétet terjesztvén, az általános mivelődést előmozdítja; de azért is, mert e kiterjedt iparág számos és mivelt kezelői az alsóbb néposztályokkal

folytonos, közvetlen érintkezésben állván, ezeknél a közszellem ébresztésére s annak irányára hathatós befolyással vannak, s a tényekben nyilvánuló tapasztalás bizonyítja, hogy megyénk gyáriparos vidékein a nagy részt szláv ajkú nép, számos ellenkező kísérletek daczára, mindig hazafias érzelmű maradt.

Egyébiránt megyénk vasgyáriparát, ezen iparágaknak egyik első rendű képviselője s avatottja a feljebbi értekezésben részletesebben ismertette: ezért e helyen annak csak rövid vázlatára szorítkozhatunk.

Megyénkben jelenleg 23. felszerelt vasércz olvasztó létezik több mint egy millió mázsza évi nyersvastermelési képességgel, de melyek a mostani kedvezőtlen üzletviszonyok közt a m. 1864-ik évben csak 836,000 m. és e közt mint egy 26,000 m. kereskedési öntmény czikkeket termeltek.

A fentebbi nyersvas mennyiségből a megyebeli vasfinomító gyárak, névszerint:

a Garami, Szalóczi, Dobsinai, Csetnekvölgyi és Rimavölgyi gyárak emésztének	143,000 m.
az Ózd-Nádasdi gyárak emésztének	158,000 „
a Rhonczai kincstári gyárak emésztének	60,000 „
a Tapolcsányi gyárak Borsodban emésztének	11,000 „
a Bujakovai gyár Zólyomban emészt	5,000 „
Összesen	460,000 m.
marad kivitelre	377,000 m.

A finomított vastermelés, mióta megyénk legnagyobb vasgyártársulata, a Rimamurányi egylet újabb rendszer szerint átídomított vasfinomítását megyénk szélére, a már Borsodban fekvő Ózd- s Nádasdra tette által, a volt számos kisebb finomító gyárak pedig ez iparágukat beszüntették, jelenleg megyénk határai között 98,000 mázsára apadt le; ha azonban az Ózd-Nádasdi gyárakat is a megyénkbeli vasgyárakhoz számítjuk, mit annál biztosabban tehetünk, minthogy azoknak életszámai csakugyan megyénkben gyökereznek, s e gyárakat Gömöri társulat, Gömöri pénz, Gömöri vállalkozó szellem hozta létre: akkor a finomított vas évi termelése, amazzal együtt 224,000 m., s nem csak belfogyasztásunkat feleslegesen fedezi, de megyénknek legjelentékenyebb kiviteli cikkét is képezi, mely kivált kedvező időkben pénzt, s ezzel jólétet hozván megyénkbe, ezáltal termékenyítőleg hat minden irányban, s a további általános előrehaladásnak legfőbb tényezője.

2.) Rézipar. Réz id. Madarász András Csetneki és Ochtnai

hámorjában állittatik elő. Mult évi (felére süllyedt) termelése 500 mázsa különféle réz üst, m. e. 30,000 f. értékben.

3. P a p i r i p a r. Papírgyáraink nem bírnak a jelenkori ipar színvonalára felvergődni, miért is ezen iparág épen nem emelkedik. Papírgyár 9 van a megyében: Nadabulán egy meritő papírgyár Roxer Pál tulajdona, készít évente 600 m. különféle papirost. Dobsinán van 2 meritő papírgyár, készít 1300 m. különmemű papirost.

A Csetnek völgyén van 4 papir gyár: a Masznikói és Nagyszlabosi részvénytársulatoké, gépelyes papírgyárak; Rokfalván Martinyi Lajos, és Ochtinán Lindner Hermann meritő papírgyárak; készítnek összesen 11,000 mázsa közönséges és középfinom papirost.

A Rimavölgyén, a tiszolczi határban van egy meritő papir malom, Gyürki Pál tulajdona; készít 300 m. közép finom és 500 m. közönséges író és borító papirost. A kokovai határban van 1 papirmalom, Kuchinka Istváné, 2000 mázsa évi termeléssel.

Összes évi papir termelés 14,700 mázsa

" " " értéke 280,000 frt.

4. Ü v e g i p a r. Üveggyár csak egy van megyénkben a Kokovai határban az Ujantálvölgyi Kuchinkaféle üveghuta. Készít kitűnő üveget mindennemű szükségletre. Évi termelése m. e. 12,000 mázsa üveg. Értéke m. e. 80,000 ft.

5. B ő r g y á r megyénkben egy van Rozsnyón, a régóta jó hírben álló Marko József örökösei bőrgyára, mely nagyobb mérvben s teljesen felszerelve s a szükséges helyiségekkel kellőleg ellátva. Készítményeinek jeles minősége nem csak a közel vidéken, de Erdélyben, Galicziában s Bécsben is eléggé ismeretes. Készít bőrt mindenféle használatra, főczikke azonban az ugynevezett „fontos talpak.” Évi készítménye 10,000 db. bőr; ennek pénzértéke 150,000 ft.

6. S z e s z g y á r. Rosnyón kettő van Sztankovits János és Szepesi Andrásféle, mindkettő marha hizlalással van összekötve s készít évente 120,000 itcze szeszt. Sztárnyán a Radvanszky Gusztáv és Dereskén s Csobánkán Cőburg herczeg uradalmához tartozók, az első készít 100,000 itczét, az utóbbiak 1600 akót, mindkettő marhahizlalással van összekötve. Várallyán gr. Andrassy György szeszgyára 100,000 itcze évi készítménnyel. A szeszipar is jelenleg a kis árakat s nagy adót sínyli. A felhasznált anyag leginkább burgonya, a terméshez képest kukoricza és rozs.

S ő r h á z kettő van Dobsinán 600 akó, és Balogon szinte 600 akó évi készítménnyel. A sörivás megyénkben kevésbé van elterjedve.

7. M a l o m i p a r. Műmalom megyénkben csak egy van; a Baki

műmalom Rosnyó mellett a Berzéli határban, Schlosser Károly tulajdona. Egyike a legelső műmalmoknak az országban, a pesti hengermalommal egyidejű. Vizerőre épült. Van 4 őrlője a műlisztre, francia kövekkel, egy gríz és egy daraőrlője, négy hollandi hengerrel a dara gömbölyítésére. Van egy cséplőgépe is vizerőre alkalmazva, melyen a tulajdonos saját termése kicsépeztetik, és egy szecskavágója, melyek a szükséghez képest ki is beakaszthatók. A műmalom a száraz hideg-örlést használja, az újabbkori javítások felhasználásával van berendezve, s mindenféle gabona-nemüekből igen jó lisztet őröl.

Egyébbiránt meggyénk minden városában, sőt majdnem minden egyes falujában van egy, néhol több, közönséges vízi malom, mit a majdnem minden vidéken rendelkezésre álló vízi erő, a kellő esésekkel ellátva könnyen kivihetővé tett. A falusi malmok rendesen két, a nagyobb malmok, kivált a városokéi, négy s több őrlővel, s többnyire egy vagy két kása, kender vagy lóheremag kallóval vannak ellátva, s legnagyobb részének szerkezete olyan, hogy ugyanazon gabonából háromféle lisztet készíthetnek. Ilyen vízi malom összesen 168 van a megyében, csak is helybeli szükségre őrölnek s még erre sem mindenütt elegendők, mit bizonyít azon körülmény, hogy Pestről, Egerből, Miskolcra, kivált finomabb őrleményekből tetemes a behozatal.

8. Fűrész m a l o m i p a r. Fűrészmalmaink készítenek összesen :

Lágyfadeszkát	1,145,000 dbot
Sindelyt	8,900,000 „
Léczet	530,000 „
Veresfenyűdeszkát.	6,500 „
Épületfát folyóól	175,000 „

mintegy 600,000 ft. értékben. Névszerint :

Rosnyón 1 fűrész malom 10,000 deszkát, u. a. léczet.

Dobsinán 1 fm. 40,000 deszkát, 20,000 léczet, 20, ezer folyó öl épületfát.

Csetnek 1 fm. 30,000 szál deszkát s léczet.

Murány 2 fm. 75,000 deszkát, 1,000,000 sindelyt, 5000 db veresfenyű deszkát, 5000 f. öl épületfát.

A Garamon 3 fm. 100,000 deszkát, 500,000 sindelyt, 10,000 f. öl épületfát.

Tiszólcz 2 fűr. m. 20,000 lágyfa, 1500 veresfenyű deszkát, 10,000 léczet, 400,000 sindelyt és 50 ezer f. öl épületfát.

Klenóc 1 f. m. 10,000 deszkát s léczet, 5000 f. öl épületfát.

Kokova 800,000 deszkát, 2,000,000 sindelyt, 400,000 léczet, 80,000 f. öl épületfát.

Antalvölgye 60,000 deszkát, 40,000 léczet, 5 millio sindelyt;

készít azonfelül rostaabroncsokat és gyufaszálakat m. e. 12,000 f. értékben.

9. Kőedénygyár egy Murányban, készít évenként m. e. 30,000 f. értékű edényeket; és egy Rosnyón, melynek tisztakészítményei keresettek voltak, de mióta a porcellán edények ára annyira leszállott, azóta jóval kevesebbet készít.

10. Szőgyárunk kettő van; egyik Rosnyón a Nehrer Mátyásé igen jól berendezve készít m. e. 70 millió darab legkülönbélebb szögeket, leginkább kivitelre, és felemészt 2000 mázsa vasat; a másik a Murány völgyén van a Lubenyiki határban; kevésbé jelentékeny.

11. Van egy gyufagyárunk Rosnyón, Pekár és Radványi tulajdona; jó gyártmányt készít.

12. Van több gépgyár; egy Pohorellán herczeg Coburg vasgyáraihoz tartozó; egy más N.-Röczén a Rimamurányi vasműegylet tulajdona; leginkább vasgyári gépek készítésével foglalkozik; egy más gépgyár Rosnyón Sztaniszlowszky Venczel tulajdona; gazdasági eszközök s gépek készítésével foglalkozik; végre Várallyán Günthner gazdasági eszközök s kocsigyára.

13. Cserépgyár. Várallyán gr. Andrássy Györgynek egy cserépsindely-prése, s egy földcső-gyára van (Drainage-Röhren Maschine.)

A kézműipar — számos különféle ágaiban — megyénkben erősen van képviselve. Népünk általános jelleme a munkásság és szorgalom, miután megyénk területe legnagyobb részben hegyes, földművelésre kevésbé alkalmas levén, e vidék lakosai élelmük megszerzésében vagy fuvarozásra, vagy két kezük szorgalmára s ügyességére vannak utalva. Bár kiváló kézműiparunk, különösen műiparunk épen nincsen s csak is közönséges kéziparral dicsekedhetünk: ez azonban lakosaink igen nagy részének biztos, sokszor egyedüli keresetforrása, s mint ilyen, azok létezésének majd egyedüli, majd főalapját képezi.

Megyénkben legelterjedtebb kézműiparág az agyag gyártmányok készítése. Számos vidékeinken az agyagos képletben szép fejér agyag jön elő, mely könnyű idomíthatási sajátságai által fazékkészítésre igen alkalmas. Söt Pongyelok, Szuha, Zaluzsány és Susány határaiban, egészen nógrádmegyei Poltár helységeig, egy kitűnő tisztaságú fejér agyag fordul elő, mely fentérintett sajátsága által nemcsak fazék s kályhakészítésre igen alkalmas, de azonfelül kevés ércz-éleg tartalma miatt, mint tűzálló agyag gyáripárunk terén is előnyösen szerepel, a mennyiben a vasérczolvaszdákban és üveggyárakban, béléstéglának és olvasztási csuproknak idomítva, igen jó szolgálatot tesz. Egymaga Fazekas-Zaluzsány és Susány, Kis-Hontban, ily vasolvasz-

dákba való béléstéglát mintegy 600,000 dbot készít, azonfelül vagy ugyanannyi igen jó cserépzsindelyt, vagy 10,000 db virág cserepet, m. e. 350,000 közönséges hosszukás és négyszögü téglát, vagy 150 db kályhát, és m. e. 60,000 db különféle fazekat és korsót.

Pongyelok-Szuha hasonlókép nagy mennyiségű cserépzsindelyt, téglát s fazekat, különösen pedig jó hirben álló kályhákat készít. Osgyán szintűgy sok jó fazekast számlál. Azon felül ezen vidékről évente m. e. 50,000 mázsa agyag más vidékekre eladatik.

A Rima völgyén: Bakostörék, Varbócz, Keczege; a Balog völgyén: Balog, Pápocs, Pádár, Perjés; a Ratkó és Kövi völgyein: Visnyó, Deresk, Levárt; a Murány völgyén: Licze, Gicze, Mikoicsány, Nasztraj foglalkoznak fazék- s cserép-készítéssel.

Fazék s korsó összesen 600,000 dbra, cserépzsindely m. e. hat millióra tehető. Az elsőből sok vitetik a Tisza vidékére.

A kézműipar terén a második helyet tán a szűr csapók foglalják el. Ratkó, Jólsva, Csetnek, és Klenócz, kivált az ez előtti időkben ezen czikk előállításával erősen foglalkoztak. Magyar juhgyapjuból, fonó s szövő székek, valamint vízerőre alkalmazott kallók segédelmével, durva pokróczfélékét, és közönséges s középfinom szűrposztókat készítenek, mely köznépünk közönséges ruhaviselete, egyszersmind pedig kereskedelmi czikk is. Ratkón ily szűrposztó előállítására egy kis fonógyár is van, 100 orsóju fonógéppel és gyapjútisztítóval ellátva. Kedvező időkben különösen Ratkó-városának lényeges kiviteli czikke; ilyenkor csupán Ratkónak 75 szűr csapója 1600 vég szűrposztót készít s felhasznál 400 mázsa gyapjút. Piaczai Pest, Gyöngyös, Eger és Miskolcz.

Harmadik helyen a vargák és timárok állanak szintén kiviteli czikkül szolgáló bőrkészítményeikkel. Ezek megyénk valamennyi városában kisebb nagyobb számmal képviselve vannak, de leginkább Ratkón, Rimaszombatban, Jólsván, Nagy-Rőczén és Tiszolczon. Ratkónak 86 vargája s timárja évenként kikészít: az első 800 ökör s tehénbőrt, leginkább talpaknak; az utóbbi 10,000 apró marha bőrt, melyeknek eladási piaczuk Abauj, Zemplén és Borsod, valamint Nógrádnak közeeleső része. Tölgy s cseres erdeink bőven szolgáltatják a szükséges cserhaját, melynek összetörése vízerőre épített egyszerű csertörő malmokkal birnak az illető kézműiparosok. Ezen, valamint az előbbeni pontban ismertetett, iparágban még a cézrendszer fennáll. A kézműipar azon készítményei között, melyek a kiviteli cikkeket képezik, e helyen kell felemlítenünk a jólsvai kolomp-készítőket is, kik évente több ezer mindenféle nagyságú kolompot szállí-

tanak a Tisza vidékére, Debreczenbe, Erdélybe, sőt Oláhországba is, hol azok jó tiszta hangjok miatt mindig jó kelendőségnak örvendnek.

Az eddig ismertetett kézműiparágak, t. i. az agyag feldolgozása, a szűrposztó s a bőrkikészítés, megyénkben az egyedüliek, melyeknek készítményei a belfogyasztáson felül, jelentékeny kereskedési s kiviteli czikkeket képeznek, s ugyan azért a kézműiparágak sorozatában az első helyekre véltük azokat teendőknek.

Ezen sorozat alá lehetne számítani a fa készítményeket is, u. m. fakanalak, rocskák, dézsák, kádak, hordóabroncsok, kosár, gúzsálj, orsókat, melyek megyénk felső erdős vidékein, névszerint Kishontnak, a Balog, Ratkó és Murány völgyeinek felső részeiben nagy mennyiségben készíttetnek s megyénknek szintén egyik kiviteli czikkét képezik: de minthogy ezek előállítása a lakosságnak inkább mellék, mint rendes foglalkozása, a mennyiben mind ezen czikkek csak a téli hónapokban, más munka hiányában, készíttetnek, s így állandó, rendes mesterségüzést nem képeznek; azért ezen készítmények leginkább csak a kereskedelmi forgalom tekintetéből birnak némi jelentőséggel s a kézmű iparágak sorában alig foglalhatnak helyet.

Ilyen többféle foglalkozást ismer a mi felvidéki köznépünk, melylyel más munka hiányában, a téli hónapokat, különösen a női nem, hasznosan kitöltik. Ilyen az ugynevezett „halena“ posztó készítése, mely kötés által történik, s melyből a felvidék legszegényebb helyein a köznép ruhát és bocskort visel. Lényegesebb ennél a len- s kender fonás és szövés, mely egész megyénkben a köznép sőt sokszor a jobb osztályok női részének is általános s egyik kedvencz foglalkozása, s melylyel, többnyire saját terméséből, a földmives gazdaszszony egész házi szükségleteit fedezni szokta, s mert a saját fonását nem minden gazdasszony képes megszöni, azért vannak Rozsnyón, Jolsván és Nagy-Röczén ügyes szövők, kiknek a szövés rendes mesterségök.

Egyébiránt megyénkben a kézműipar majdnem minden ágai elégségesen képviselve vannak, úgy hogy az e részbeni belszükségletet tökéletesen fedezik. Ezek közt vannak olyanok, kik vásári munkát készítenek, s ezzel nemcsak megyénknek, de a szomszéd megyék közelebb eső városok vásárjait is rendszeren látogatják. Ilyenek a rozsnyói, rima-szombati, jolsvai szürszabók és csizmadiák, ilyenek a rima-szombati kalaposok, a jolsvai kötélgyártók, a rozsnyói és jolsvai mézeskalácsosok, a rozsnyói festők és gubások. A többi kézművi czikkek csak a helyi szükségletek fedezésére szolgálnak. A rimaszombati és rozsnyói kocsigyártók készítenek néha Kassa, Miskolcz, sőt Debreczen számára is kocsikat, melyek könnyűségök s jó formájuk által

előnyösen kitűnnek; de ezek rendes kiviteli cikket nem képeznek. Az esztergályos munkák közt a rozsnyói megy, pipaszáraknak, a szerémi megygyel versenyzik. Rima-Szombatban az asztalosegylet igen csinos szobabutorokat készít.

Az említettekén kívül megyénkben még a következő kézműiparágak miveltetnek.

Ács- s építőmester, szabó, cipész, lakatos, kovács, molnár, pék, czukrász, mészáros, szappanos, kerékgyártó, szíjgyártó, gombkötő, fésűs, üveges, bádogos, rézmives, órás, aranymives, könyvkötő, puska-mives, kőfaragó, kőmives, bodnár stb.

Mindezen kézműiparosok a helyi szükségleteket több vagy kevesebb ügyességgel tökéletesen ellátják.

II.

Gömörmegye kereskedelmi forgalmát egyrészt a fent előadott gyári s kézművi cikkek s nyerstermények kivitele, másrészt a belfogyasztásra szükséges élelmi cikkek, különféle ruházási s fényüzési kelmék, melyeket a városainkban lévő számos kereskedők közvetítenek, gazdasági s egyéb gépek, nyersbőrök, sonkoly, szűrposztó készítéshez használt durva gyapju, rongyok sat behozatala képezik.

Finomított vas, az ország különféle vidékein kívül Erdélybe, Galicziába, az aldunai tartományokba s Bécsbe is kivetetik. Az összes évi kivitel 224,000 mázsá, értéke 1,500,000 forint.

Nyersvas, a belfogyasztáson felül, melyhez a szomszéd országnak adni való finomított vasgyárak 158,000 mázsával, a tapolcsányi vasgyárak 11,000, a bujakovai vasgyár Zólyommegyében 5—6000 mázsával járulnak, nagy mennyiségben vitetik ki a morva és sziléziai vasfinomító gyárakba, valamint a pest-budai és bécsi öntödék- s gépgyárakba, hol nyersvasunk régóta jó hírben áll. Az összes évi kivitel 460,000 mázsá, értéke 920,000 forint.

Réz, a belfogyasztáson kívül, melyhez a megyebeli vasgyárak s némely kézműiparosok járulnak, leginkább Pestre vitetik ki, hol állandó raktára van. Az összes évi kivitel m. e. 500 mázsá, értéke 30,000 forint.

Papír, a belfogyasztáson kívül az ország minden vidékeire, valamint Pestre is kivetetik. Évi kivitel m. e. 14,000 mázsá, értéke 260,000 forint.

Üveg, a helybeli fogyasztáson kívül az ország különböző részeibe, de legtöbb Bécsbe vitetik ki, hol e czim alatt: „Első magyarországi üvegyár raktára,” állandó eladási piacza van, s a külföldi

üveggyártással győzedelmesen versenyeznek. Évi kivitel 9—10,000 mázsa, értéke körülbelül 80,000 forint.

Vasszőg, mindennemű használatra s formában, m. e. 70 millió darab, kis hordócskákba csomagolva, Debreczenbe, Pestre, a dunai tartományokba s Velenczébe vitetik ki. Értéke 40,000 forint.

Bőrök. A közönséges timárok készítményei, a helybeli fogyasztáson kívül, leginkább a szomszéd Torna-, Abauj-, Ung-, Beregh-, Zemplén- és Borsodmegyébe vitetnek ki. A rozsnyói Markó-féle bőrgyár készítményei igen jó hirnek örvendenek, s hazánk fővárosain kívül Erdélyben, Galicziában s Bécsben mindig jó keletre találhatnak. Évi kivitel 8—10,000 mázsa, értéke 70,000 forint.

Méz. Ezelőtt a megtisztított mézzel Rozsnyó városa jelentékeny kereskedést üzött, kivitele egész Hamburgig terjedvén. Az utóbbi időkben ezen kereskedelmi ágat a zsidók magokhoz rántották, s kevésbé tiszta eljárás s különösen az által, hogy a mézhordócskákat, melyeknek meghatározott súlya volt, nehezebb súlyban készítették, s ez által azok méztartalmát hiányosan bocsátották a kereskedelembe: ezen czikk hitelét megrontották, s a külkivitelre alkalmatlanná tették. Jelenleg Rozsnyó városa még m. e. 1500 mázsa tisztított mézet visz ki, részben Galicziába, leginkább azonban Pestre, értéke 18—20,000 forint.

Viasz. A rozsnyói viasz a pesti piacon, sőt a külföld előtt is igen jó hirben áll, s fővárosunk piaczn s általában a kereskedelemben nem is ismernek más magyarországi viaszt, mint a rozsnyóit. A valódi rozsnyói viasz kitünő tisztasága által tűnik ki minden más viasz felett, ment lévén minden tisztátalan, főkép a fehérítésének ártó idegen alkatrészekről. Egyébiránt Rozsnyó alig állít ki többet évenként 100 mázsa viasznál, melyet a bécsi kereskedők mindig helyben vesznek meg, s valódi rozsnyói viasz a pesti piacon soha se fordul elő. Azon viasz, melyet a pesti piaci kimutatásokban találunk rozsnyói viasz név alatt, gömörmegyei készítmény ugyan, de nem rozsnyói, hanem hrussói, s általában balogvölgyi, honnan több helységek lakosai, leginkább Lipócz, Dobrapatak, Hrussó, Szilistye, Bugyikfala, Gesztesből évenként számos sonkolyszedő bejárja az alföldet, leginkább a Tisza vidékét, s az ott összeszedett sonkolyt Hrussón, Lipóczon, Dobrapatakon e célra felállított sajtókban viaszszá préselik s rozsnyói viasz czime latt Pestre szállítják. Ezen kereskedelmi czikk számos e vidékbeli embernek a köznépből jólétét eszközölte s az ottani lakosságnak egyik főkeresetforrása. Évi kivitel m. e. 1000 m., értéke 90—100,000 forint. Jelenleg a viaszkereskedés is pang.

D o h á n y. A fennálló államegyedárúság mellett, csak a csetneki dohány (melyhez az ochtimai is tartozik) jöhet mint kereskedelmi cikk tekintetbe; m. e. 650 mázsa szolgáltatik be évenként a monopólium részére, körülbelől 10,000 frt értékben. Engedékenyebb rendszabályok, vagy szabad termesztés mellett, a dohány megyénknek jelentékeny kereskedelmi cikkkét képeznék.

Antimon. A pesti piaczi árjegyzékben a rozsnói antimon mint kereskedelmi cikk rendszeren előfordul. A rozsnói antimón mindig a legkitünőbbnek tartatott, mivel királya (regulus) gazdag érczekből nyeretvén, törésében a legszebb, minden más antimontól különböző jegecedési formát mutat, sugarai képződése pedig s azok fénye a Lipóti és Szepesi antimont előnyösen felülmulja, miért a kereskedésben rendszeren két forinttal drágábban fizetettetett, mint más antimon. Jelenleg Rosnyó alig termel többet egy-két száz mázsánál, s a mi ennél több körül piacra, az nem rosnyói.

Nikol-Kolbalt. Dobsina városának s számos egyesek jólétének főforrása. Többnyire Angolországba vitetik ki, kis része a Losonczy pakszékgyárba.

Égetett mész. Csak a belfogyasztásra készítették: kivitelre közlekedési eszközeink mellett nem alkalmas. Előállítani nagy bőségben lehetne.

Cserépedény: korsók, fazekak minden formában és nagyságban, nagy mennyiséggel vitetnek ki a Tisza vidékére, hol rendszeren gabonáért s ételmi szerekért cseréltetnek el.

Cserépsindely, nagy súlya miatt, csak kevés szállítatik a közel szomszéd megyék határain túl.

Tégla csak belszükségletre készítettik. A pongyolói és zsuzsányi tűzálló téglák a szomszéd Zólyom, Nógrád s Borsod megyék vasgyáraiba s üveghutáiba is szállítatnak.

Kályhák leginkább belszükségletre; a murányi kályhák Miskolcz tájékaig mennek.

Faneműek. A faneműekker kereskedése megyénknek igen jelentékeny. Miskolczot s vidékét lágyfa neműekkel, mint fenyődeszka, sindely, lécz, sőt épületfával is, egészben megyénk látja el. A Miskolczra megyénk különböző vidékeiről, leginkább a Garamról, Kókova és Klenóczi elszállított faneműek mennyisége deszkákban 400,000, sindelyben 6 millióra, léczekben 100,000, épületfában 40,000 folyó öltre tehető, ezenkívül számtalan kanál, guzsaly, kosár, hordó abroncs szállítatik megyénkbeli a Tisza vidékére. A Garami fűrészmalmok készítményei ezenkívül nagy mennyiségben szálfákon usztatat-

nak le a Garam folyón Esztergomig, s ezen kereskedési ág ott élénk forgalmat szül.

Az Uj-Antalvölgyi Kuchinkaféle fűrészmalomok pedig tetemes mennyiségű gyufaszálakat, valamint rosta abroncsokat is készítenek kivitelre, melyeknek értéke most is már m. e. 12000 ftra rug — s Görmör megye fakereskedése jóval nagyobb mérveket ölthetne magára kétségtelenül, ha közlekedési eszközeink hiánya azt oly nagyon nem akadályozná; tudjuk ugyan is, hogy e kereskedési czikkkel foglalkozó iparosaink már Triesztből is kaptak fűrészmalmi készítményekre tetemes megrendeléseket, melyeket azonban szállítási eszközeink jelen állásában el nem fogadhattak. Megyei fakereskedésünk jelentőségét kimutatja azon egy adat is, hogy csupán az egy kokovai vidék m. e. 84,000 f. értékű fakészítményeket ad át évenként a közforgalomnak, melyek majdnem 84,000 mázsányi súlyban, leginkább Miskolcz, Gyöngyös, Debreczen és Pestre szállítatnak.

Mennyi fát szolgáltatnak ezeken felül a megyebeli erdők a vas más gyáraknak tüzelő anyagul, azt az erdészeti értekezés bővebben tüntette ki.

G y a p j u t, egy és két nyiretüt, m. e. 3000 mázsát szolgáltat megyénk kivitelre.

S u s k á t m. e. 10,000 mázsát, mely Pestre szállítatik.

Durva s z ű r p o s z t ó t több ezer véget, mely czikk kivált háboru idején megyénkben igen keresett.

Jolsva városa igen jó k o l o m p o k a t készít, melyek Erdélyben s a dunai tartományokban jókeletűek.

Lényeges megyénkben a s e r t é s k e r e s k e d é s is. A sertések megyénk makkot bőven termő erdeiben kihizlaltatván részint a helybeli fogyasztásra szolgálnak, részint a szomszéd Nógrád, Zólyom és Szepes megyékbe, sőt Pestre is kivetetnek.

Egy kereseti cikket nyújt megyénkben még a v á s z o n f e h é r i t é s is, mely megyénk több vidékein, nevezetesen Rosnyón és a Ratkó völgyén, régóta üzetik, hova Debreczenből s a Tisza vidékéről évente több ezer vég vászon jön fel kifehérités végett, s a vele foglalkozóknak — s ezek kizárólag nők — jó keresetet nyújt.

Lényeges kereskedési ág megyénkben még a m a r h a k e r e s k e d é s, nem csak azért, mert minden városban, sőt minden nagyobb községben vannak mészárszékek, melyekben egész éven át rendszeren méretik hús; hanem mivel a községekben általában véve igen sok marha tartatik, s a lakosok nemcsak tulajdon szaporodásuk nagy részét fel szokták nevelni, de azonkívül számos falu van megyénkben,

még pedig a felvidéken is, nevezetesen a Garamon, melynek lakói igen sok fiatal marhát vásárolnak a környéken, s azt felnevelve, azután mint felnőtt marhát adják el rendesen a körülfekvő városok országos vásárain.

A szesz behozatalát mennyiségileg meghatározni — kellő adatok hiányában — igen nehéz. Tekintve megyénk községeknek s azok korcsmáinak számát, a szeszfogyasztást hozzávetőleg 20—24,000 akóra becsüljük évenként, mely Miskolczról s a Szepességről hozatik be.

Ugyan ez áll a bor behozatalára nézve, melyet szintén csak hozzávetőlegesen 20,000 akóra lehet tenni. Ez jobbára Miskolcz s Eger vidékéről hozatik be.

A behozatalt képezik továbbá különféle gabonaneműek, buza, rozs, árpa, kukoricza, leginkább Miskolczról; liszt Pestről, Egerből, Miskolczról; főzelék félék Miskolcz s Eger tájáról; borok Miskolcz, Eger, Gyöngyös vidékeiről, só, szalonna, zsir, szappan, Miskolcz, Debreczen és Szegedről; nyersbőrök, rongyok az ország minden vidékeiről; nyersmész és sonkoly az alföldről; magyar juhok Erdélyből; hizlalni való sertések a szomszéd megyékből; továbbá mindennemű ruházási s fényüzési kelmék leginkább Pest-Bécsből, czukor kávé s egyéb gyarmatcikkek többnyire Pestről; végre gazdasági s gyári gépek, az első Pestről, az utóbbiak Bécsből. Mindezen behozatali cikkek mennyiségét, s értékét részletes adatok hiányában, pontosan meghatározni nehéz.

A belkereskedést városaink heti s országos vásárai, valamint számos boltos kereskedéseink követitik. Vásári joggal bírnak:

Rimaszombat hat országos és két heti vásárral bír. Vásárai megyénkben legjelentékenyebbek, s csak is ezek évi forgalmáról bírnunk megbízható adatokkal, melyek eléggé érdekesek, hogy azokat alább részletesen közöljük. Ezeken leginkább gabonaneműekben, szarvasmarhában, gyapjuban és faneműekben élénk a forgalom. Ezenfelül van R.-Szombathat bejegyzett, 10 be nem jegyzett boltos kereskedő és 10 kisebb kereskedő, 1 könyvtár, 2 üvegkereskedés, 2 gyógyszerár; egy rendezett kereskedelmi testület ahhoz tartozó kereskedelmi iskolával, egy takarékpénztár és egy könyvnyomda.

Itt közöljük a rimaszombati vásárok évi forgalmára vonatkozó kimutatást:

Buza	15,000	P. Mérő	Sertéshús	1,200	Mázsa
Ros	14,000	"	Gyertya mindennemű	1,800	"
Árpa	4,000	"	Szappan	1,200	"
Zab	15,000	"	Tollú	100	"
Kukoricza	12,000	"	Gyapjú	3,000	"
Burgonya	3,000	"	Suska	5,000	"
Tüzi fa	4,000	B. öl	Méz	140	"
Épületfa nagyobb	20,000	öl	Viasz	300	"
Ugyanaz kisebb	40,000	"	Mák	150	"
Deszka	20,000	darab	Lóhere mag	450	"
Lécz	160,000	"	Olaj különféle	600	"
Fasindely	600,000	"	Repeze mag	200	Mérő
Cserépsindely	50,000	"	Szűr és Guba	700	darab
Tégla	—	—	Szűr posztó	1,500	"
Kávé	200	Mázsa	Posztó	800	"
Czukor	1,500	"	Vászon	150,000	Rőf
Egyébb fűszer áruk	100	"	Liszt	16,000	Mázsa
Szesz 30°	3,500	Akó	Kenyér különféle	156,000	darab
" 36°	100	"	Hüvelyesek (főzelék)	3,200	Mérő
Bor fehér	5,000	"	Szárnyas aprólék különf.	11,000	darab
" vörös	500	"	Szarvasmarha	2,500	"
" palaczkokban	200	darab	Juh	4,000	"
Sör	1,200	Akó	Sertés	5,000	"
Szalonna	4,000	Mázsa	Ló	900	"
Zsir	1,600	"	Kender és Len	120	Mázsa
Hal	20	"	Tojás	80,000	darab
Vad	300	"	Gyümölcs különnemű	2,000	Mérő
Marhahús	1,800	"	Só	3,000	Mázsa
Bárányhús	800	"	Faedény	800	darab
Borjühús	800	"	Ször és szalma kalap	12,000	"

R o s n y ó. Még csak néhány év óta bir országos vásári joggal, de ezen vásárai mind eddig semmi jelentőségre nem birtak felvergődni. Heti vásárai különösen gabonaneműekben sokkal élénkebb forgalmat eszközölhetnének Szepes megye felé határszéli fekvésénél fogva, ha az uti összeköttetése Szepes megyével jobb volna. Van rendezett kereskedelmi testülete, 52 bejegyzett taggal, egy vasárnapi iskolája, egy takarékpénztára, egy könyvnyomdája, 15 bolti kereskedése, egy bőrraktára, 1 üveg; 1 vaskereskedése, 1 gyógyszerháza. — Mind két város egy jó reál iskola hiányát élénken érzi.

D o b s i n a, főképen bányaváros. Nikol kéklény kereskedése legnevezetesebb. Jelentékeny a fakeskedése is. Egyébb piaci forgama leginkább élelmi czikkekre szoritkozik. Van 7 bolti kereskedése, egy gyógyszerháza.

J o l s v a rendes heti és négy országos vásárral bir. Forgalmát leginkább gabona, marha és fakészitményekkel kereskedés teszi. A Ga-

ram völgyi lakosságnak rendes piacza. Van 5 bolti kereskedése, egy gyógyszertára.

Csetnek kereskedése jelentéktelen. Dohányát a kincstár váltja be. Termő években gyümölcsrel, szénával és burgonyával élénken kereskedik.

Nagy-Röcse

Murány

Tiszolcz

Ratkó

{ heti országos vásárokat tartanak, csak helyi jelentőségűeket.

Pelsücz, Tornallya és Putnok, országos vásáraikon leginkább élénk marhakereskedést, az utóbbi jelentékeny gabona kereskedést is üznek.

Mint kereskedelmi egyletek csak a feljebb futólag érintett rimaszombati és rosnyói kereskedelmi testületek léteznek, melyeknek feladatuk ugyan az, mi mindenütt, u. m. rendezett állapotok fenntartása a tagok s az övéik között, különösen a tanulási s szolgálati viszonyra kellő figyelemmel lenni; kereskedelmi iskolákat alapítani, vagy a fennállóakra kellő felügyelést s figyelmet fordítani; a hatóságnak jelentéseket s magánosoknak felvilágosítást vagy véleményt adni hatáskörükhöz tartozó viszonyokról. A R.-Szombati keresk. testület 71, a Rosnyói 52 tagból áll.

Megyénkben csak négy év óta válhatott a takarékpénztárnak üdvös eszméje valósággá, s azóta ezen intézetek évi pénzforgalma már is kétmillió forintot felül emelkedvén, a megyebeli gyár s kézműipar, valamint a kereskedelemnek is megbecsülhetetlen szolgálatot tettek, nem csak azok fejlődésére, hanem főképp a jelen általános pangás és pénztelenség közepett, sokak feltartására is hathatósan befolyván.

Jelenleg takarékpénztárunk kettő van: egyik Rimaszombatban, másik Rosnyón; egy harmadik Jolsván alakuló félben van.

A biztosítási ügy nemcsak városainkban, de a vidéken is megyeszerte különféle ügynökségek által erősen van képviselve. Következő társulatoknak vannak megyénkben felállított ügynökségeik:

1. Az első magyar általános biztosító társulat, összekötve jégelleni és életbiztosítással.

2. Hungaria-Bank.

3. Pesti biztosító társulat.

4. Azienda Assicuratrice.

5. Phönix.

6. Riunione Adriatica di Sicurtà.

7. Apis biztosító bank.

8. Bécsi első általános biztosító intézet és takarékpénztár.

9. Anker, életbiztosító.

A postaügy megyénkben az itteni ipar s kereskedelmi forgalom méltányos igényeinek teljességgel meg nem felel; kivált azon iparosoknak, kik a rimaszombat-rozsnói főpostavonaltól távol esnek — pedig iparosainknak a nagyja van ezen helyzetben — a postaügy berendezése és kezelése ellen számos és alapos panaszai vannak. A postaigazgatás Kassán lévén, a kassa-rimaszombat-pesti vonalon napontai rendes posta- és hetenként négyszeri málhakocsi összeköttetés van, mikor utazók is felvétetnek. A Rima völgyének Tiszolczig s Murány völgyének Murányig még elegendő postafordulatai voltak, hanem egynémely vidéki állomásokon a kellő felügyelet nélküli posta-kiadók hanyagsága s rendetlensége által az illetők zúgólódva szenvednek.

A Csetnek, Ratkó és Balog völgyein, sőt Dobsina völgyén is a községek vagy magánosok tartják fel a postaösszeköttetést, mi a postafordulatokban az illetőkre nagy késedelmet okoz, főképen a téritvényes és pénzes leveleknél.

Távirdai összeköttetésünk eddigelé nincs; de biztos a reményünk, hogy még ez év folytán olyannal birandunk, kilátásban lévén, hogy a már Losonczig előretolt távirdai állomást Rima-Szombatig s Rozsnyóig, innen Kassáig, Tornallyától pedig Miskolczig fogják kihuzni.

Midőn ezzel Gömör- és Kis-Hontmegye ipar s kereskedelmi forgalmának rövid ismertetését befejezzük, még csak a rimaszombati takarékpénztár keletkezésének s eddigi fejlődésének rövid történelmét valamint az utolsó két évi üzletforgalmának s mérlegének kimutatását akarjuk előterjeszteni.

A rimaszombati takarékpénztár 1861-ik évben alakult. Ezen város polgársága már jóval előbb felfogta egy ilyen intézet anyagi s erkölcsi hasznát, s létesítésén régóta fáradozott; de megállapításának eszméje és kész terve, az előbbi kormánynak az egyleti intézmények iránti türelmetlensége miatt, ismételt kérvényezések daczára is több évig lett a kivittől elzárva; — végre az 1861-ki évi szabaddabb mozgást engedő lendület behatása alatt, az ügy élén állók elhatározták az intézet önerejű felállítását. Az egyelőre 800-ban megszabott részvények a város mint fő- és pártoló részvényes, s annak polgárai által néhány hét alatt aláírtak, és a 100 frtnyi részvénydíjból 50 frt azonnal befizettetvén, a pénztár ezen 40,000 frt alaptőkével 1861. év jul. 1-én kezdette meg működését.

A mutatkozó siker a vállalatnak, ha nem is egyszerre nyereséges, de életrevaló voltát igazolván, — a részvényes polgárság, — nehogy a vidék irányában kizárólagosságot gyakorolni láttassék, a részvényeknek még 400-zali szaporítását elhatározta, s

ezen részvények nagyobb részben vidékiek által iratván alá, a takarékpénztár megszünt szorosan városi intézet lenni.

Az intézet ügyeit az alapszabályokhoz, s a részvényesek évenkénti közgyűlésének határozataihoz alkalmazkodva, évenkénti választás alá eső egy 24 rendes és 12 póttagból álló választmány, (melynek tagjai a napi biztosi ügyeket is felváltva viszik), abban elnöklő két igazgató, egy választmányi jegyző és egy 8 tagból álló váltóbíró bizottság, a pénztárt egy pénztárnok, s a könyvvitelt egy könyvvezető kezelik. A részvénytársaság élén egy — három évenként választott — elnök áll, s a közgyűlésnek saját választott jegyzője van.

Jótevény és hova tovább nagyobb tért nyerő üzletének ágai: fekvő javakrai kölcsönzés, váltók leszámítolása és ingó zálogok s tőzsdei papirokrai előlegezés; — segéd eszközeit pedig a részint 5, részint 6%-el kamatoztatott betételek képezik, melyeknek biztosítására a fentebbi kihelyezési módokban nyert alapokon kívül — a részvénydíjakból előállott 60,000 frt alaptőke, egy közelebb 20,000 frtra kiegészítendő tartaléktőke, s a részvényeseknél még kint lévő, szükség esetén befizetendő részvénydíjak másik fele része szolgál.

Az ezen alapokon megindult üzlet forgalmát 1861-ik évi jul. 1-től 1862-ik év végeig terjedt másfél évi kezdetleges időszakban következő táblázat tünteti fel:

Mennyire fogta s használta fel azóta a közönség ez intézetnek a pénzbetételek biztos gyűmölcsöztetésében nyilvánuló jótekonyságát, s viszont mily mértékben részesíti ez mérsékelt kamatú pénzkölcsönökben a befolyamodókat, azt az 1865-ik év ide iktatott forgalmi kimutatása és mérlege tanúsítja, melyre nézve figyelembe veendő, hogy a szomszédos rozsnyói tugarékpénztár üzletének mezejét is ezen megyének s részben Rima-Szombatnak vidéke képezi.

Sajnosan kell felemlíteni, hogy ezen takarékpénztár alapszabályainak felsőbb-ségi helybenhagyó megállapítására még mind ekkoráig várakozni kénytelen.

KIMUTATÁSA

A RIMASZOMBATI TAKAREK-PÉNZTÁR

Forgalmának

1861. évi Julius 1-től 1862-ki Deczember 31-ig bezárólag.

Főkv. lap- szám	Bevétel	Osztr. ért.		Főkv. lap- szám	Kiadás	Osztr. ért.	
		frt	kr.			frt	kr.
1	Részvénybefizetés	60,000	—	2	5% Betét tőkék	25,807	—
26	Részvény kamatpótlék	1,600	—	4	„ „ tövült kamatok	101	15
2	5% Betét tőkék	48,629	93	6	„ „ folyó „	375	15
3	6% Betét tőkék	18,992	53	3	6% Betét tőkék	150	—
8	Arany, ezüst pénz visszafizetésére póttőke	1,230	40	5	„ „ tövült kamatok	3	50
9	Visszafizetett előlegtek	29,375	60	7	„ „ folyó „	3	82
10	„ váltó tőkék	280,607	68	9	Előlegek	45,048	60
11	Előlegkamat	853	93	10	Váltók	371,381	33
12	Leszámitolás	7,390	03	19	Hivatali személyzet fizetésére	1,950	—
13—18	Különféle díjak	1,013	27	20	Bútor megszerzésére	652	63
21—22	Visszatérített felszerelési s bútor költség	205	60	21	Felszerelési s kezelési költség	1,471	75
23	„ perköltség	3	14	12	Visszatérített leszámitolás	3	75
				23	„ perköltség	3	14
				22	1862 évi deczember 31-én készpénz	2,950	29
	Összesen	449,902	11		Összesen	449,902	11

Harmatzy Béla,
könyvvivő.

K I M U T A T Á S A

A R I M A S Z O M B A T I T A K A R É K - P É N Z T Á R

M é r l e g é n e k

1862-ik évi Deczember 31-én.

GÖMÖR MŰIPARA S KERESKEDELME.

Főkv. lap- szám	V a g y o n	Osztr. ért.		Főkv. lap- szám	T e h e r	Osztr. ért.	
		frt	kr.			frt	kr.
22	1862. évi deczember 31-én készpénz . . .	2,950	29	1	Részvénybefizetés	60,000	—
9	Előlegekben	15,673	—	26	Részvény kamatpótlék	1,600	—
10	Váltókban	90,773	65	2	5% Betét tőkék	22,822	93
20	Butorzatban használatért 1½, évre 15% levonva	386	—	4	" " tövült kamata	497	58
				6	" " folyó "	118	19
				3	6% Betét tőkék	18,842	53
				5	" " tövült kamata	393	78
				7	" " folyó "	129	92
				8	Arany és ez. pénz visszafiz. póttőke . . .	1,230	40
				24	" " " " tövült kamata	52	1
				25	" " " " folyó "	2	26
				9	1863. évre előre befizetett kam. előlegtől .	98	83
				10	" " " " váltóktól	496	86
				22	1861. félévben felm. jöved. 360 frt 5 kr.)		
				—	1862-ki első félévben " 1577 " 48 "	3,497	65
				—	" második félévben 1560 " 12 "		
	Összesen	109,782	94		Összesen	109,782	94

Hudoba Samu,
pénztárnok.

K I M U T A T Á S A

A R I M A S Z O M B A T I T A K A R E K - P É N Z T Á R

F o r g a l m á n a k

1865. évi Január 1-től Deczember 30-ig bezárólag.

Főkv. lap- szám	B e v é t e l	Osztr. ért.		Főkv. lap- szám	K i a d á s	Osztr. ért.	
		frt	kr.			frt	kr.
22	1864. évi deczember 31-én készpénz . . .	10,370	41	2	5% Betét tőkék	59,229	43
2	5% Betét tőkék	59,444	18	4	" " tövült kamata	2,023	18
3	6% Betét tőkék	94,697	36	6	" " folyó "	723	23
8	Arany, ezüst pénz visszafizetésére póttőke .	163	52	3	6% Betét tőkék	18,670	31
9	Visszafizetett előlegtőkék	70,059	—	5	" " tövült kamata	2,623	38
10	" váltó	854,642	48	7	" " folyó "	839	9
36	" ingatlan vagyona kölcsönzött tőkék	2,200	—	8	Arany, ezüst pénz visszafizetésére póttőke .	118	95
11	Előlegkamat	2,454	76	9	Előlegek	74,784	—
12	Leszámitolás	18,628	23	10	Váltók	907,382	90
32	Ingtalan vagyona kölcsönzött tőkéktől kamat	1,568	25	31	Ingtalan vagyona kölcsönzött tőke	27,450	—
13—18	Különféle díjak	3,648	81	19	Hivatali személyzet fizetése	1,532	—
				21	Felszerelési, kezelési költség, adó és jóté- kony adakozásokra	1,089	94
				11	Visszafizetett előlegkamat	1	—
				12	" leszámitolás	13	93
				26	Részvények utáni kamat 1864. évre	2,400	—
				22	1865. deczember 30-án készpénz	18,995	66
	Összesen	1,117,877	—		Összesen	1,117,877	—

Harmatzy Béla,
könyvvivő.

K I M U T A T Á S A

A R I M A S Z O M B A T I T A K A R É K - P É N Z T Á R

M é r l e g é n e k

1865-ik évi Deczember 30-án.

Főkv. lap- szám	V a g y o n	Oszt. ért.		Főkv. lap- szám	T e h e r	Oszt. ért.	
		frt	kr.			frt	kr.
22	1865. évi deczember 30-án készpénz . .	18,995	66	1	Részvénybefizetés	60,000	—
9	Előlegekben	48,219	—	2	5% Betét tőkék	80,600	21
10	Váltókban	248,617	20	4	" " tövült kamata	3,977	55
31	Ingatlan vagyponra kölcsönzött tőkékben .	31,750	—	6	" " folyó "	276	37
28	Elmaradt kamatban előlegek után . . .	133	53	3	6% Betét tőkék	164,684	8
30	" " váltók "		81	5	" " tövült kamata	7,000	82
20	Bútorzatban	312	—	7	" " folyó "	686	87
				8	Arany és ez. pénz visszafiz. póttőke . .	1,524	14
				24	" " " " tövült kamata	280	15
				25	" " " " folyó "		82
				9	előre befizetett kamat előlegetől . . .	259	23
				10	" " " " váltóktól	1,615	74
				32	Ingatlan vagyponra kölcsönzött tőkéktől	477	80
				26	Részvények utáni 4% kamat 1865. évre .	2,400	—
				33	1861. évi julius 1-től 1865. évi deczember .		—
					31-ig a részvények után elmaradt . . .		—
					2% kamat	5,400	—
				34	Jótékony adakozásokra	200	—
				31	Tartalék tőke	18,644	42
	Összesen	348,028	20		Összesen	348,028	20

Hudoba Samu,
pénztárnok.

VI. FEJEZET.

Gömör egyházi és közoktatási viszonyai.

I. Egyházi dolgok. *)

Láttuk már, hogy Gömör-Kishont népességéből 66,846 (más ki-számítások szerint 64,932 vagy csak 64,776, az 1857-diki népszámlálás szerint 61,647) a r. kath. anyaegyház tagja; 4484 (más felvetés szerint 3395, az 1857-diki népsz. szerint 3037) g. kath.; 60,540 (az 1857-diki népsz. szerint 62,300) ág. hitv.; 29,011 (az 1857-diki népsz. szerint 31,059) h. hitv.; 2689 (az 1857-diki népsz. szerint 1222) mózesvallású.

A) A r. kath. egyház.

A r. kath. nép a rozsnyói püspökség joghatóságához tartozik, mely Mária Terézia alatt VI. Pius pápa helybenhagyásával 1775 marc. 13. alapították, s egész Gömör és Torna vármegyéket, Nógrád vármegyét az Ipoly rárosi hidjáig, Abaúj és Szepes vármegyék egy részét magában foglalván, közel 140 □ mfdnyi téren terjed el. E területen, midőn még az esztergomi főmegye egy részét tette, 1397-ben létezett 174 lelkési állomás, mely szám utóbb szaporodott, de a 16. században nagyon megapadt. Fölállításakor az új egyházmegye 67 plebániával bírt; jelenleg van 98 plebániája és 1 curatiája, melyekből Gömörben van 47 pleb. és 1 curatia. Három főesperességében van 14 alesperesi kerület, melyekből Gömörre 7 esik. Minden kerület papsága évenként két gyűlést tart, tavaszt és őszt. A püspöki megyében van

*) E könyvben az egyházi és közoktatási ügyeket csak statisztikai szempontból lehet tárgyalni; azért az egyháztörténelmi viszonyok tüzetes előadásába nem bocsátkozhatunk, s a t. lelkész urak által beküldött egyházi monographiákat el kell mellőznünk. Csakis L e n n e r M i k l ó s rozsnyói tiszt. kanonok, rimaszécskerül. alesperes és sz.-simonyi plebánus ur dolgozatát; valamint S z i g l i g e t i K á r o l y lelkész, C z é k u s I s t v á n és H o l k ó M á t y á s ág. h. főesperes urak, s végre S z e n t p é t e r y S á m u e l ref. esperes ur dolgozatait és kimutatásait közöljük, hol egészben, hol kivonatilag.

6 valóságos és 6 tiszteletbeli kanonok; van 3 címzetes apátság: a jánosi, hárskuti és losonczi; prépostság a káptalanin kívül 1 valóságos: a jászói, és egy címzetes: a garábi; 2 oltárjavadalom vagyis altaria: a rimaszombati és k. h.-vári. A szentszék egyszersmind ítélőszék a házassági ügyekben. A plebániái javadalmak elnyerésére az áldozárok-nak vizsgát kell kiállaniok a zsinati vizsgálók előtt. A megye kegyes-alapítványi pénztára a káptalan kezelése alatt áll. Van 3 szerzetes ház: Rozsnyón a prémontréieké, és sz. ferenczieké, Füleken ez utóbbiaké; 5 plebániát a prémontréiek, egyet a ferencziek látnak el. Van anyatemplom 99, fióktemplom 67; azonkívül templom és kápolna, hol isteni tisztelet tartatik, 28. A 99 lelkészi állomás közül 49 tisztán magyar, 12 magyar-tót, 26 tisztán tót és 12 tót-német, s német-tót ajkú híveket számlál. Segédlelkészlet van 40; a 10. számú huszárezredhez a rozsnyói püspökség adja a tábori káplánt. A kiérdemült és elaggott lelkészek intézete Rozsnyón van. Az összes hívek száma 143,746, ide nem értve a gör. kath., kiknek száma 9733.

Az egyházmegye püspökeinek sorozata ez:

- 1) Galgóczi János, 1776 apr. 5-én elhunyt, mielőtt főpapi székét elfoglalta volna;
- 2) Gr. Révay Antal, 1776 - 1779, mint nyitrai püspök meghalt 1783 decz. 26;
- 3) Gr. Andrássy Antal, 1780—1799, megh. 1799 nov. 12.;
- 4) Szányi Ferencz, 1802—1810, megh. 1810 marc. 29.;
- 5) Gr. Eszterházy László, 1811—1824, megh. Szolnokon 1824 szept. 11.;
- 6) Lajcsák Ferencz, 1825—1827, elhunyt N.-Váradon 1843;
- 7) Scitovszky Ker. János, 1828—1839, jelenleg az ország primása és bibornok;
- 8) Gr. Zichy Domonkos, 1841—1842, átment a veszprémi püspökségre, de erről 1849 lemondott;
- 9) Bartakovics Béla, 1845—1850, most egri érsek;
- 10) Kollár-csik István, 1850-től, v. b. t. tanácsos és lipótrend középkeresztése.

Az egyházmegye történelméből megemlítjük még a következőket:

A Ker. Sz.-Jánosról nevezett jánosi apátság a benczéseké volt; alapítója, úgy mint alapítása s eltörlésének ideje ismeretlen. Virágzott a 14. században; faragott kövekből épült kéttornyú temploma pusztulásnak indul.

A rimaszombati altaria mikor alapítottatott, nem tudatik.

1771-ben a r.-szombati r. k. lelkészi hivatallal örökre egyesítettett; a kinevezési jogot ő felsége gyakorolja.

A kraszna-horka-vári altaria 1700 körül vette kezdetét; a vári káplánnak megszűntével 1814-ben a váraljai lelkészi tisztséggel köttetett össze.

A ferencziek zárdája Rozsnyón 1733-ban Pecz-féle házbán vette kezdetét.

Ez 1748-ban leégvén, a kolostor épült s 1780. befejeztetett. A templom 1761-ben adatott át az isteni szolgálatnak, de csak 1826-ban hozatott tökéletes állapotba. Gömörben az egyedül fennálló monostor.

A B. sz. Máriáról nevezett zárdája a pálosoknak Gombaszegén. A gombaszegi vicariatust, mely alatt Pázmán szerint a nyárdi és háromhegyi perjelség állott, 1371-ben Bebek György és László alapíták és gombaszegi birtokával megajándékozta Csetneki László. Beniger Miklós, a rend történetírója szerint 1534-ben Bebek Imre titkárja, Simontornyai Gergely, ellen védte itt a rk. ügyet a zárdá főnöke Bánffy György. — Bebek György 1566-ban a zárdát erőddé változtatta, melyet később Svend Lázár dűlt föl. A templom igen magas falromjai a gombaszegi pusztán ma is szemlélhetők.

A pálosok Sz.-Annáról nevezett hangonyi zárdája, a remete Sz.-Pál rendének évkönyvei szerint 1368-ban Lázár és Domonkos hangonyi nemesektől alapítottatott. Talán, mint Pázmán véli, a ladi vicariatushoz tartozott. — A rend feloszlata után pusztulásnak indult. A monostor köveiből 1776-ban a sz.-simonyi lelkész-ház épült. — A templom falai még a jelen század elején állottak, de nemsokára leégvén Hangony, a hivek minden követ és téglát onnan elhordtak és laképítésre felhasználtak. A f. hangonyi határ azon völgye, melyben e kolostor létezett, most is Barátvölgynek neveztetik.

A pálosok sz. Lélekről nevezett ilsvai zárdája (Péterfy szerint Ilsva-Illova, Ilsova, Jolsva). Említik ezt a rend évkönyvei, mást róla nem tudunk. Egy Jolsvával határos helység ma is Mnisán (baráthely) nevet visel.

A nazarénok ujjvásári kolostora. Ennek romjai láthatnak a derenchi pusztá erdejében. Hagyomány után tudatik, hogy temploma egy Ujjvásár (Ribnik) alatt emelkedő parton állott, melyet most az ág. vallásuak isteni szolgálatra használnak. Ma is barátszokás szerint itt „Complet“-re harangoznak.

A sz. ferencziek kolostorát Köviben megemlíti Pázmán. Ki mikor építé vagy elpusztítá? nem tudatik. Hogy 1533-ban már

nem létezett, kitetszik onnan, mert a rend történetírója Frídrich Orbán a rend azonkori zárdái közt fel nem hordja.

Jézus társasági atyák székhelye Rozsnyón. Ide hozta be őket Lippay György esztergomi érsek 1659. júl. 31. Az alapító okmánynak a pozsonyi káptalan által 1659-ben kiadott hiteles másolata olvasható a „Magyar Sion” 1865-ki évfolyama 306 – 110 l. — Is-teni szolgálatra átdatatott nekik a piac közepén akkor újból épült templom, a torony és harangokkal. Nagy Lipót megerősítő oklevele kelt 1659 nov. 7. Itt működtek ők a lelkipásztorság terén felosztatásukig, 1773, kivéve az 1682. jun. közepétől 1687 februárig lefolyt időközt, melyben Rozsnyóról számkivetve voltak. Residentiájok a jelen püspöki lak nagyobb részét teszi.

Simonchich Incze a kegyesrendiek 1805-ben kiadott évkönyveiben említi, hogy Wesselényi Ferencz ország nádora 1667-ben meghívta a piaristákat Murányba, és Széchy Mária számukra Jolsván házat készített, de szándéka kivitelében az országos zavarok akadályozták meg.

A Gömör vármegyében létező r. kath. plebániák. *)

<i>I. A székes főesperességben.</i>	Nyelv	A plebá- nia lélek- száma	A kerü- let lélek- száma	Fióktemplomos helyek
1. Rozsnyó	m. t.	4122	4122	A székestemplomon ki- vül van ft. Berzátón, Rekenye-Ujfaluban, s 1. az erdők közt.
a) A rozsnyói kerületben				
2. Csetnek	t. m.	1093	— —	
3. Dobsa	t. n.	1515	— —	Fióktemplomos helyek:
4. Kraszna-Horka-Várallya	m. t.	2261	— —	Vár. Hosszúrét. Pacsa.
5. Nagy-Veszverés . . .	t.	845	— —	Betlér. Henczkó.
6. Pelsűcz (curatia) . .	m.	503	6217	
b) A várgedei ker.				
7. Egyházas-Básth (gö- möri r.)	m.	912	— —	Almágy.
8. Gesztete	m.	1354	— —	
9. Péterfala	m.	671	— —	
10. Sőreg	m.	1762	— —	
11. Várgede	m.	2067	— —	Balogfala. Kerekgede.
12. Zabar	m.	857	7623	Pogony.
c) A putnoki ker.				
13. Deresk	m.	1549	— —	Lévárt (elhagyott).
14. Harkács-Sámkfala . .	m.	1088	— —	
15. Licze	m.	693	— —	
16. Méhi	m.	1280	— —	
17. Nagy-Csoltó	m.	1125	— —	Kecső. Melléte.

*) Rövidítések: m. = magyar; t. = tót; m. t. = magyar-tót; t. m. = tót-magyar; t. n. = tót-német, ft = fióktemplom.

	Nyelv	A plebá- nia lélek- száma	A kerü- let lélek- száma	Fióktemplomos helyek
18. Putnok	m. t.	2653	— —	Abafala. Málé (ft). Sz.-Király (nyilv. kápol.)
19. Ragály	m.	1007	9395	
d) A rimaszécsi ker.				
20. Baracza	m.	1226	— —	Füge.
21. Dobócza	m. t.	1095	— —	
22. Feled	m.	900	— —	János (pusztuló).
23. Rimaszécs	m.	1339	— —	
24. Sajó-püspöki	m.	1393	— —	Lénártfala. Velkenye (itt romban).
25. Szent-Simony	m.	2508	8461	Hangony. Uraj.
e) A murányi ker.				
26. Jólsva	t. m.	1067	— —	Chisnyó.
27. Murányallya	t.	1268	— —	
28. „ hosszúrét	t.	825	— —	M.-Lehota.
29. Nagy-Rőcze	t.	1292	— —	Vizesrét.
30. Rákos	t.	221	— —	Szirk (romokban).
31. Ratkó-Lehota	t.	544	— —	
32. Süvete	m. t.	284	5501	Perlász, kápolna.
f) A garami ker.				
33. Helpa	t.	1589	— —	
34. Murány-hutta	t.	541	— —	
35. Pohorella	t.	2217	— —	
36. Polonka	t.	3735	— —	Závadka.
37. Vereskő	t. n.	1040	9122	
II. A nógrádi főesperességben.				
A füleki kerületben némely részek.				
Füleki pl. Síd fiókja m.	—	444	— —	
Püspöki pl. Béna fiókja m.	—	327	— —	Béna.
38. Gusztona (gömöri része)	m.	719	— —	
39. Osgyán „ „	m.	713	2203	
g) A kishonthi ker.				
40. Antalfalva	t.	1559	— —	
41. Forgácsfalva (gömöri r.)	t.	1450	— —	
42. Kokova	t.	1414	— —	
43. Nagy-Szuha	t.	1726	— —	Fazekas Zaluzsán. Susán.
44. Nyústh	t.	587	— —	
45. Ráhó	t.	424	— —	
46. Rimaszombat	m. t.	1962	— —	
47. Tiszolcz	t. n.	1096	— —	
48. Uzapanyit	m. t.	1189	11407	F. Balogi kastély. (kápol.)
Szomolnok fiókja Uhorna t.		567		
Összesen	20 m. 7 m. t. 2 t. m. 16 t. 3 t. n.	Összes plebániák lélekszáma Gömör vmegyében s a rozs- nyói püspökségben 64,619		f. t. 30, káp. 3. tehát anyatemplom 47 fiók „ 30 más „ 3 kápolna 10
	48 plb.			

	Nyelv	A plebá- nia lélek- száma	A kerü- let lélek száma	Fióktemplomos helyek
Ezenkívül α) a szepesi püspökségben az istvánfalvi plebániához tartozó — gömüri részről való Sztraczena fióknak van rk. hive . . .	m.	273		— — — — —
β) az egri érsekségben a domaházi plebániához tartozó gömör-vmegyei pusztákon (Csobánkó, Czinegés, Répás, Szilakszó)	m.	41	314	— — — — —
Tehát Gömör vármegyében az 1865-ik évi névtárak szerint van rkath. összesen	—	— —	64933	

B) A protestáns egyházak.

A monda szerint Szent-István az országban szerte tanítván és keresztelvén, szombaton érkezett a Rimához, hogy a megye ezen főpontján vasárnapra összegyűjtven a népet, a pogány szertartásokat megszüntesse, s a jelenlevőket megkeresztelje. A körül fekvő hét falu: Sz. Margita, Gernyó, Gacs, Tormás, Rákos, Tarnócz, Möcsén első királyának megérkezettét Rimaszombat mostani helyén a hármass forrásnál — Kiskut, Csurgó, Zuhatag, melyet zöld berek vett körül, fehér lovat — utoljára — áldozott, s az áldozat beleiből a jósok és táltosok nagyszerű változások jövőndölésével voltak elfoglalva, midőn a király kíséretével megérkezett. Az isteni ige, s az apostolkodó király tisztas alakja előtt meghajlott az ősi vallásához ragaszkodó nép s megkeresztelkedett. Az apostoli király kivágatta a berket s fájából a legszebb helyen — a mostani piacz közepén — a Sz. háromságos Isten tiszteletére templomot építtetett. A hely töle István-falvának neveztetett; később midőn a tatárjáráskor a hét falu feldúlott, a nép az egyesülésben keresvén boldogulását, a Rimánál csoportosult s e folyótól és a nevezetessé lett szombat naptól, mellyen heti vásárait tartja: Rimaszombatnak hivatott.

Hogy a ker. vallás gyökeret verjen és felvirágozzék, s hogy az ősi hit pogány szertartásaival együtt minél inkább feledésbe menjen, Sz. István püspökségeket, zárdákat, egyházakat alapított. A nép tanítását az egyházi rend kezelte. Innen van, hogy a hány zárdá — Rozsnyón, Gombaszegen említetik, ugyan annyi iskolákat számíthatni. Írás és olvasás, vallástan és szentek élete és számtan voltak a tantár-

gyak, melyekhez a felsőbb tanintézetekben: latin nyelv, theologia és történelem járult.

Gömör tanügyére nézve a megye iparának, már Nagy Lajos alatti virágzásáról, kedvező következtetést vonhatni. Ugyanis honunk belkereskedésének ez időben két főpontja volt: Debreczen és Jolsva. S hogy e vállalat országos érdekü lehetett, bizonyítja az, hogy az iparüzők és kereskedők ezen testülete országunk nevezetett, s üzletük kifelé Boroszlóig terjedett. Szabadalmaik Mátyás király által erősítettek meg, melyekből látjuk, hogy Jolsva fa és vas készítményekből és anyagokból számos szekereket megterhelve, időnként küldött Debreczen felé, s hogy Debreczen kötelezte magát, ha zavaros idők jártak, a buzával, pénzzel ellátott, vállalkozó testületet, visszatértében a pusztákon keresztül fegyveres poroszlókkal kísérni, s a megrablástól védeni. A testület bírása „Országbíró“ vagy személyesen vagy helyettese által kíséré őket, s az előforduló eseteket gyakran már utközben is, de többször a Jolsván évenként tartatni szokott összejövetel alkalmával hozott ítélet által döntötte el. — E régi intézmény emlékeül fenn áll még egy évenként divatozó összejövetel Jolsván „Ország“ nevezet alatt, melynek időnkben a mulatságnál egyéb célja nincs.

Gyászos, ámbár kiváló szerep jutott megyénknek a 13-dik század közepén, midőn IV-ik Béla alatt, a Sajónál gondolták feltartóztatni a tatároknak hazánkat előzőnlő sokaságát. Maig él a nép ajkán azon erdős helyek emlékezte, hol a lakosok a „kutyafejű“ tatárok ellen rejtőztek. Ezen vad csorda dúlásai hazánk és megyénk virágzását, valamint vallás és tanügyünket is tönkre tették.

Midőn a 15-dik században Albert király halála után annak özvegye Erzsébet a huszita Giskrát Csehországból hivta védelmére s a lengyelekre támaszkodó Ulászló ellen Zólyomtól Kassáig az erdőket neki átadta, a pártvezér seregének zömét Gömörmegyénkben, Ostyán, Derencsény, Rozsnyó körül helyezte el. Azon 2½ évtized, mely Giskra kalandozásáról nevezetes, részint új lakókkal szaporította megyénket, részint Husz János tanainak ismertetése által utját egyengette a XVI-dik századbéli vallásmozgalomnak.

Luthernek okt. 31-én 1517-ben a vittembergi vártemplom kapujára tüzött s a bünbocsánat árulása ellen intézett 95 tétele 10 nap alatt egész Németországban s rövidebb mint egy hónapi időköz alatt Rómába is eljutott. Hazánk felvidéke s különösen a Szepesség kereskedelmi s nyelvrokonsági viszonyainál fogva szinte korán megismerkedett a ker. vallásmozgalommal. Már 1520-ban szükségesnek látszott hazánkban is kihirdetni X. Leo pápának Luther és követői ellen inté-

zett bulláját. Iratok olvasása s egyes utazók jelentése nyomán lassanként terjedett a megtisztított evangéliom tana, úgy, hogy már 1530 körül tanítókra és lelkészekre volt szükség. Fischer András Szepes megyéből kiüzve Rozsnyón működött az újított tan érdekében, míg Bebek Ferencz által elfogatva s a Krasznahorkai várba zárátva, a maradék szikláról letaszítottatott. A löcsei káplán Leudischer György Boroszlóban az ev. hitre térvén Rozsnyón és vidékén tanított, míg Bebek üldözése elől Kézsmárkra menekült. Bebek Ferencz bátyja Imre, székesfehérvári prépost, Verancsics szerént igen kegyes és tudós férfiú, az ev. hitre térvén, Budán megházasodott, s az új tant Bebek Györggyel, s a nagyhirű Csetneky családdal megismertette.

Az erdélyi török mozgalmak korában és érdekében Murányvára német katonasággal volt ellátva II. Miksa idejében, melynek parancsnoka Maszko Melchior az ev. vallás nagy pártfogója, hogy a megye főispánját Bebek Györgyöt fejedelmi ura részén megtartsa, szívesen beleegyezett nemcsak a megújított vallás szabad gyakorlatába, hanem abba is, hogy 1565 körül az új tan követői összegyűlvén, a murányi tábori papot Friedt Cypriant válasszák superintendensül, hatósága kiterjeszkedett Gömör és Kishont megyékre. Ezen szabad vallás gyakorlat 1585-ben Herberstein Gyula murányi kormányzó által megerősítve egészen a XVI-ik század végeig virágzott. Sőt a Csetnek völgyén lakó magyarok, a kik Calvin tanához szitottak, miután Csetneky István 1590, a murányi egyházszervezetet aláírta, a gömöri egyházak lelkészeivel együtt, amazokkal egyesültek s közakarattal fogadták el az V. szabad kir. város által I. Ferdinándnak benyújtott hitvallást. S ámbár Gömörmegye a XVII-ik században török járom alatt nyögött, az egyházak az 1606-dik törvény ótalma alatt békességben éltek, sőt betlenfalvi Thurzó György nádortól 1610 jul. 10-én szabadalmat nyértek saját superintendenseket választani. Bakos Cábor, Szécsy György megyei főispán nejjével Homonnay Máriával előmozdították a prot. ügyeit. Szokássá vált, hogy mielőtt a megye főispánjai a beligazgatáshoz fogtak, a prot. egyházak szabad vallásgyakorlatát hitlevelükkel biztosították. Ezen XVI-dik század vége felé a megye magyar ajku lakói között már el volt terjedve a Calvin tana s a csepregi és debreczeni zsinatok a reformált elvek követőinek két külön felekezetre válását megállapították.

Sem az író ideje sem a tér nem engedi, hogy a XVII és a XVIII-dik század viszontagságai részletesen előadassanak. Szabad legyen tehát a főbb pontok kijelölése után a jelen korra térnünk át, a részletes leírást másokra bízván.

Még a török járom sem volt lerázva, már a jezsuiták Rosnyóra bevitetvén, zavarták a prot. nyugalmát. A rozsnyói Delegatum Judicium, mintha különösen Gömörmegyére nehezedett volna, holott a beidéztet egyházi férfiak nagy része innen került ki. Midőn Mária Theresziát gyontatója rávette, hogy az ugynevezett cretnekeket birodalmából irtsa ki, a kegyes királyné Batthyányi esztergomi érsek javaslatára a prot. bővelkedő vidékekre róm. kath. püspökségeket alapított. Gömörmegye is ezek sorába esett, a Rosnyói püspökség felállítása által. A Jezsuiták működését 1769 junius 24-kén Rimaszombat városa sajnosan érezte. Karaba György galsai lelkésznek és Ráhóra behelyezett hittérítőnek fellépése által, a ki Rimaszombatba bejövén, mindenünnen hatóságilag összehúzódtatott nép tömegével a kishonti megyeház előtt misézett, épen azon időben, midőn a hely. hitvallásuak piaczon álló templomukból az isteni tisztelet végeztével kifelé mentek, a piaczon keresztül vezetvén tömegét verekedés keletkezett, mely a polgárok befogatásával, a prot. templom és iskola elfoglalásával, lelkészeik és tanítóik elűzésével s a róm. katolikus lelkész behelyezésével végződött. Ekkorig Rimaszombatban tógátus deákok is voltak, de ezen rázkódtatás meggyengíté az egyház erejét.

Szomorú volt a 18. század második felében a protestánsok állása a gömöri esperességben. A lelkészek hivataluk teljesítésében azon néhány anyaegyházakra valának szorítva, melyek, bár szűk korlátok közt meghagyattak volt; a fiókegyházakba kirándulások kemény büntetések alatt tiltva valának. Ekkor hirdetteté ki a protestánsokra nézve halhatlan emlékü II. József a türelmi parancsot, s felesleges megemlitenünk, mily hálásan fogadták ezt az evangélikusok, főleg oly időben, midőn majdnem gondolhatták, hogy végelpusztulás várja őket.

Ezen türelmi parancs Gömörmegyében 1782-dik évi marczius 9-én kihirdettetvén, természetes következménye volt, hogy számos új egyház keletkezett; s a protestánsok, a hol csak a törvény kívánalmának megfelellhetni gondolták, magokat szervezni kezdék, s egyházakat alapítának. Igar, itt is nem egy akadálylyal kelle megküzdenniök, de e megye soha sem volt szegény oly férfiakban, kik az elnyomott igazságos ügyet felkarolni készek, s ilyen férfiak segítségével ügyöknek is győznie kellett. A türelmi parancsot hasznukra fordítandók, magán isteni tisztelet gyakorolhatásának szabadságáért folyamodtak 1782-ben Szirk, Turcsok és Rákossal együtt; Nagy- és Kis-Veszverés, Henczkó és Bethlér; Chisnó, Lubenyik, Mnisán Koprással; Süvete, Perlász, Jólsva-Tapolcz és Miglésszel és Visesrét Umrló-Lehotkával, s bár különböző időben, a folyamodók mindannyian czélt érének.

Nagy-Röcze és Jólsva a multa hivatkozva, nyilvános isteni tiszteletért folyamodtak, de csak magán isteni tisztelet gyakorolhatását nyerheték meg. A rozsnyói egyház Berzétéről, hová hazájából mintegy számüzve volt, Rozsnyóra hazatért. Rédova és Fekete-Lehota anyaegyházaitól, amaz Felső Sajótól, emez Nagy-Szlabostól elszakadván, önálló egyház lett, valamint Murány-Hosszurét is, odahagyván Nagy-Röczét, saját lelkésze meghívhatásáról gondoskodék. Hrussó, mely régiebb időkől fogva Lipócz és Dobrapatakkal Derencsényhez tartozék, a két említett fiókegyházzal anyaegyházzá alakult, később Jólsva-Tapolcz is Miglésszel együtt Süvetétől elválván, önálló egyház lett, valamint Betlér és Sebespatak, Rekenye is. S így alakult a jelenlegi gömöri ág. hitv. evang. esperesség, 40 anyaegyházat számítván kebelében, melyek következők :

- 1) Baradna Poloma, Rónapatak, Poproc és Zdichava leányegyházaival.
- 2) Betlér. 3) Bugyikfalva Gesztes és Szilistyével. 4) Chisnó, Mnyisán, Lubenyik és Koprással. 5) Csetnek Genes fiókegyházával. 6) Derencsény Pápocs Esztrénnyel. 7) Dobsina. 8) Feketepatak, Brdárkával. 9) Geczeli, Kis-Szlabos és Petermán fiókegyházakkal. 10) Sajó-Gömör, melynek Lökösházán kívül több szétszórt fiókegyházai vannak. 11) Murány-Hosszurét, melyhez a garami Vereskői fiókegyház tartozik. 12) Hosszúszó Ardó és Kecsővel. 13) Hrussó, Lipócz és Dobrapatakkal. 14) Jólsva. 15) Kiette Sztrizs s Babaluskával. 16) Kövi. 17) Felső-Lehota. 18) Nandrás, Rákossal. 19) Ochтина, Rokfalvával. 20) Oláhpatak, Góccsal. 21) Pádár Perjés és Meleghegy fiókegyházaival. 22) Gömör-Panyit, Mellétével. 23) Ratkó, hova Ratkó-Szuha, Répás, Ploszkó és Rónapataka egy része tartozik. 24) Ratkó-Bisztró, Filler, Gerlicze és Krokova fiókegyházakkal. 25) Rédova. 26) Restér, Markuskával. 27) Nagy-Röcze, Kis-Röcze és Zdichava fiókegyházaival. 28) Rozsnyó, Csucsom, Nadabula, Jólész, Rudna s más fiókegyházakkal. 29) Rozlozsno, Gacsalkkal. 30) Alsó-Sajó, Henczkóval. 31) Felső-Sajó, Hankovával. 32) Sebespatak, Rekenyével. 33) Süvete, Perlász, Mikolessán, Nasztrajjal. 34) Szirk, Turcsokkal. 35) Nagy-Szlabos. 36) Jólsva-Tapolcz, Miglésszel. 37) Kún-Tapolcz. 38) Ujvásár, Ispánmező, Szásza és Borosznok fiókegyházakkal. 39) Nagy- és Kis-Veszvéres. 40) Vizesrét Umrló-Lehotkával.

A gömöri ágostai hitvallásuak ügyeiket régi idők óta hittanaikhoz képest magok szabadon rendezék. Történt ez mindig esperességi gyűlésekben, melyekben mind a világiak, mind pedig a lelkészek részt vevén, az egyház java fölött tanácskoztak. II. József azon rendelete, hogy minden nagyobb tanácskozmányok kir. biztos jelenlétében történjenek, a dolgok folyását megakasztotta volt, utóbb a viszonyok változván, ez is jobbra fordult. Az esperesség élén állt a főesperes és a világi főügyelő, kik, mindenik saját köréhez képest bár, de közösen igazgatják az esperességet s annak ügyeire felügyelnek. Haynau ren-

delethez folytán a gyűlések kir. biztos jelenlétében, de mindig ikerelnökség mellett tartattak. Az 1859-dik évi szeptemberi pátens következtében az eperességben szomorú szakadás következett be. Már 1859-dik évben ősszel Nagy-Röczén tartatott esperességi tanácskozmány alkalmával kezdődött ez. Mert miután a lelkészek egyrésze az akkori főesperessel a pátens elfogadására hajlandónak mutatkozott, nagyobbbrésze pedig s a világiak a késmárki egyházkerületi gyűlésnek a pátens visszavonására célzó határozatát osztva a pátens ellen nyilatkozott volna, a bizalmatlanság magva már is el volt hintve. Ennek következtében történt, hogy miután a patentális rész a főesperes által Vizes-rétre esperességi gyűlés megtartása végett összehívatott; az önkormányzathoz hű felügyelő s első alesperes Csetnekre gyűlést hirdettek, s bár azok, kik nagy számban e gyűlésre siettek, Csetneket rendőrök s rendes gyalogsággal megrakva találták s visszautasították, sokan közülök Rozsnyóra menvén, ott az említettek elnökle mellett a gyűlést meg is tarták. A májusban kibocsátott legfelsőbb intézkedés nyomán a pátens felfüggesztetvén, azon egyházak is, melyek a pátent elfogadták volt, az önkormányzathoz visszasiettek, s azóta ahhoz, mint őseiktől nyert legdrágább kincshez ragaszkodnak.

Az esperességi ügyek vezetésére még két alesperes, egy pénztárnok, két világi és két egyházi jegyző, hat körlelkész s ugyanannyi világi iskolai felügyelő hivatvák.

II. József korától fogva a gömöri ág. hitv. evang. esperesség élén, mint annak világi kormányzói a következő felügyelők állottak: Szontagh Gáspár, ki 1778-ban felügyelővé megválasztatván, a gyűlésekben szorgalmatos részt vőn s Dobsinán 1786. évben meghalt; — Gömör Pál a nevezett évben felügyelőnek megválasztatván, mint a gömöri esperesség egyik képviselője, a pesti zsinatban részt vett s 1809. évben kimult; — Szontagh Mihály, 1806. évben helyettes felügyelő lett, 1809-ben rendes felügyelő s e hivatalát 1812-ig viselte. Következett utána Szontagh Ádám, ki 18 évig fáradhatlan lévén e hivatalában, elaggott korában attól búcsút vett s 1831-ben ifjabb Dráskóczy Sámuelben utódot nyert. Ez 1843-ban egyházkerületi felügyelőnek választatván meg, helyébe Szontagh Lajos, ki 1831-dik év óta mint helyettes felügyelő az ág. esperesség ügyeibe befolyt, — választatott. — Hivatalában utódja lett fivére, Szontagh Imre, ki a bekövetkezett válságos időkben óvatosan vezetése az ügyeket, míg az evang. egyház légválságosabb időpontján, s oly időben, midőn az egyháznak lelkes s áldozatkész védőkre leginkább szüksége volt, 1860-ban Szentiványi Miklós állott az

ügyek élére, s hivatalát három évig viselvén, Szontagh Pálnak, ki mint közszeretettü esperességi felügyelő jelenleg működik, helyt engedett.

Az esperesség kormányzatában, mint ezen férfiak méltó társaik, a következő főesperesek működtek: Schramko Mihály, kövi lelkész s 1779—1784-ig főesperes. Ennek helyébe Institoris Samu csetneki pap választatván meg, a hivatalt aggkora s gyengesége miatt elfogadni vonakodott, s így történt, hogy 1785-ben Coronyi Frigyes akkori ratkai lelkész lett főesperes s hivatalát különféle viszonyok közt 1813-ig viselé. Jelen volt, mint gömöri főesperes s ez esperesség egyik képviselője a pesti zsinaton, s abban tetteles részt vett. A fenemlített évben hivataláról lemondván, utódjául Valaszky Pál jólsvai pap választatott meg, ki az előbbinek társa volt az említett zsinaton, s mint „*Conspectus historiae literariae in Hungaria*“ című jeles műnek szerzője nevet szerzett magának. 1819-ben papi hivataloskodásának félszázados örömnépét megülvén, főesperesi hivataláról 1821-ben lemondott, mely hivatalban több munkájáról nevezetes, de főleg „*Notitia Comitatus Gömöriensis*“ czimű munkája által Gömörmegye ismertetése körül érdemeket szerzett, férfit Bartholomaeidesz László ochtinai pap következett, ki azonban aggkora miatt e hivatalt csak rövid ideig viselvén, 1824-ben az akkori nagyrőczei papnak Raisz Sámuelnek csinált helyet. Ez hat évi hivataloskodása után hivataláról lelépén, 1831-ben Karlovsky József csetneki lelkész lett főesperes, annak pedig 1836-ban Spisák György sajó-gömöri pap utódja, ki a hivatalt számos évek folytán nagy erélylyel viselé, míg a viszonyok annak letevését igényelvén, utódjául Ferjencsik Samu jólsvai lelkész választatott. Ennek nem várt halála bekövetkeztével a megürült főesperesi székhely Tomasek Samu chisnói lelkész ültetett; míg az egyház terén felmerült szeptemberi pátens okozta surlódások és viszonyok miatt ez utóbbinak lelépése szükségessé válván, az önkormányzathoz ragaszkodott s az ahhoz visszatért egyházak által Bartholomaeidesz János csetneki lelkész s első alesperes választatott meg, ki azonban rövid hivataloskodása után az esperességből eltávozván, 1861-ben Czekus István rozsnyói lelkész lett főesperes.

Ezen időfolyam alatt a gömöri ág. hitv. papok közül három superintendensi hivatalt is viselt. Mindannyian Dobsinának érdemteljes papjai valának. Első volt Rufinyi János, második superintendensi hivatalának áldozata szenvedéseiről ismeretes Packh Mihály, a harma-

dik Máday Károly, a tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület jelenlegi tisztelt superintendense.

A kishonti ág. ev. esperességet a következő 15 anyaegyház alkotja: 1) Cserencsény, Orlai-Törék és Bakos-Törék leányegyházakkal; 2) Fűrész, Hacsava l. e.; 3) Klenócz; 4) Kokova; 5) Kraszkó, Lukovistye l. e.; 6) Nyústyá; 7) Osgyán, Nagy-Keresztúr l. e.; 8) Pokoragy; 9) Pongyelok, Szelcze, Valykó és Susány-Zaluzsány l. e.; 10) Ráhó, Kecze és Varbócz l. e.; 11) Rimabánya, Rimócza, Rimazaluzsány és Priboj s Rima-Lehota l. e.; 12) Rima-Brezó, Likér l. e.; 13) Rima-Szombat-Tamásfalva, Dúzsza, Várgede és Zabár l. e.; 14) Alsó-Szkálnok, F. Szkálnok és Tót-Hegymeg l. e.; 15) Tiszolcz.

A gömöri esperesség 40 anya és 68 leányegyházaiban az illető főesperes jelentése szerint 42,321 ág. hitv. ember lakik; a kishonti esperesség 15 anya és 20 leány egyházaiban pedig 18,219, összesen tehát Gömör-Kishont megyében 60,540 ág. hitv. ember volna. De a r. kath. püspökség névtára a gömöri ágost. hitvallásuak számát 64,526 lélekre teszi.

Mindkét esperesség a tiszáninneni superintendentiához tartozik.

A helvét hitvallástételt követők a gömöri reformált egyházmegyét képezik. Kálvin tanait kivált a született magyarok vették be 1560 táján. Gömör-Kishont délkeleti része Putnoktól fel a határon Berzétéig, innen Pelsőcz, Gicze és Balogon át Rimaszombatig, megint innen Kisfalud és Harmacson át Putnokig körülbelül 100 községgel 1600 táján csaknem egészen az úgynevezett magyar hitet, a kálvinismust követte. De nemsokára beállt az ellenhatás, s az Eperjesen működött Karafának, valamint a Putnokon lakott Herkó páternek még most is él nem irigylendő emlékezete. Még Mária Terézia alatt is a hatalom fegyverével töretett meg a kálvinista Rimaszombat, Csoltó, Feled, Dobócza stb., széthányatott néhány templom s elfoglaltattak úrasztali készletek, anyakönyvek és fekvő birtokok. A kálvinista hitű magyarság nem egy helyen az utolsó csemetéig kiirtatott s helyébe igazhitű tótság plántáltatott. De fátyolt a multakra! Isten jó voltából még most is meg van kerék számmal 30,000 kálvinista, kik testben lélekben magyarok. Minden anya- és leányegyháznak van rendes iskolája s türhetően, sőt több helyt jól fizetett iskola-tanítója, s a hol a nép kevésvolta miatt önálló iskola nincs, társként van csatolva az ily kis gyülekezet szomszédjához s ketten tartanak egy tanítót. Többnyire minden iskolaköteles jár iskolába, s a népség legnagyobb része tud írni és olvasni, több helyen már egyesek vagy apró társulatok jó könyveket, újságokat is olvasgatnak.

Az egyházmegyei kormányzó testület áll: egy esperes, hat papi tanácsbíró, két papi jegyző, főgondnok, 6 világi tanácsbíró, egy ügy-

véd s egy világi főjegyző, összesen 18 tagból. E testületnek ország-
szerte ismert tagjai: Fáy Gusztáv, Ragályi Nándor, Dapsy Vilmos,
Ragályi Miksa, Bodon Ábrahám, Tompa Mihály a koszorús költő, Bor-
sody József stb.

Az esperesség anya és leányegyházai: A) Putnoki járásban: 1) Agtelek és Kecsű; 2) Alsó-Szuha; 3) Hét, Bánrév és Pogonyi puszta; 4) Imola; 5) Kelemér és Poszoba; 6) Putnok és Dobicsány; 7) Ragály és Trizs; 8) Szuha; 9) Zádorfala; 10) Zubogy. B) Tornallyai járásban: 1) Alsó-Bátka, F. Bátka és Rakottyás; 2) Hamva, Lénártfala s Csíz; 3) Hubó; 4) Kövecses és Kerepecz; 5) Naprágy; 6) Sajó-Keszi és Sajó-Lenke; 7) Radnót; 8) Recske, Szentkirály, Abafala; 9) Runya; 10) Rimaszécs, Zádorháza, Susa, Jene, Czakó, Iványi; 11) Tornallya, Királyi, Sztárnya; 12) Zsíp, Újfalu, Dulháza, Barcziháza, Bodoló. C) Pelsőczy járásban: 1) Alsó-Kállosa, F. Kállosa és Dapsi puszta; 2) Beje, Oldalfala, Zsór, Otrokocs, Füge; 3) Beretke, Csoltó, Lekenye, Gömörpanyit, Melléte, Tiba; 4) Berzéte, Körös, Rudna, Rozsnyó, Jólész s vidéke; 5) Felső-Vály és Bikkszög, Alsó-Vály, Gergelyfala, Mihályfala; 6) Gicze, Nasztraj, Mikolessány; 7) Horka; 8) Pelsőcz, Páskaháza; 9) Szalócz, Vigtelke; 10) Szkáros, Alsófalu, Visnyó, Felfalu, Rás. D) Rimaszombati járásban: 1) Alsó-Balog és F. Balog; 2) Harmacz; 3) Jánosi, Pálfala, Bellény; 4) Kisfalud, Felled, Gortva, Balogfala, Ajnácskő; 5) Mártonfala; 6) Rimaszombat, Majomi, Tamásfala, Bakti; 7) Serke; 8) Sinonyi, Darnya; 9) Szútor; 10) Uzapanit, Tamási; 11) Zelerje, Pokorágy. Összesen tehát 47 anya és 65 leányegyház van. A hivek száma az illető kimutatásban 14,114 férfira és 15,897 nőre, összesen 29,011-re tétetik; a r. kath. püspökség névtára 30,860-ra teszi.

A h. h. gömöri egyházmegye a tiszamelléki egyházkerülethez tartozik.

II. Közoktatás.

A r. katolikusok elemi tanodái az egyházmegyei főtanügyi igazgató alatt állanak, ki valamelyik kanonok, továbbá az alesperesek mint kerületi tanfelügyelők s a plebánusok mint helybeli iskolaigazgatók alatt. A hol tanoda van, ott világi iskolagondnok is létezik. Minden alesperesi kerület tanítói évenként tanácskozmányra szoktak összegyűlni. Vannak kerületenként tanítói könyvtárak, melyek azonban csak látszólag alakúlnak. A szegényebb állomásokon levő tanítók egy felségelésökre alakult pénzalapból évenként némi segélyben részesülnek. Az egész egyházmegyében 3 főelemi és 189 alelemi tanoda van. Ezekből Gömör vmegyére esik 2 főelemi és 94 alelemi tanoda. A Gömör megyében létező iskolaköteles, azaz 6—12 éves gyermekek száma 5792, ezekből valósággal 5249 járt iskolába, tehát 543 gyermek oktatás nélkül marad.

Rimaszombaton van egy főelemi tanoda 4 tanítóval és 173 tanulóval.

Rozsnyón	"	"	"	"	4	"	"	235	"
----------	---	---	---	---	---	---	---	-----	---

A többi iskolák vannak:

1) A rozsnýói kerületben:

Hely	iskolaköteles	iskolába járó
Berzéte	33	27
Csucsom	19	17
Nadabula	29	29
Rekenye-Ujfalu	20	17
Csetnek	53	46
Dobsina	106	100
K. H. Váralja	75	69
K. H. Hosszú rét	58	53
Pacsa	51	50
Jólész	35	33
N. Veszverés	17	17
Betlér	20	26
Pelsőcz	60	29
Összeg	13 573	507

2) Várgedei kerület:

E. Bást	90	90
Almágy	40	40
Gesztete	95	62
Détér	40	34
Péterfala	41	41
Dobfenék	22	22
Sőreg	82	75
Csoma	47	47
Ajnácskö	33	29
Várgede	76	60
Balogfala	70	62
Kerekgede	47	42
Kis-Gömöri	13	13
Korlát	13	13
Külső-Zabar	6	6
Belső-Zabar	23	22
Pagony	42	45
Összeg	17 737	687

3) Putnoki kerület:

Deresk	106	106
Lévárt	41	41
H. Sankfala	96	89
Licze	67	62
Méhi	41	46
N. Csoltó	24	27
Beretke	14	13
Kecső	21	21
Melléte	12	12

Putnok	105	79
Abafala	70	57
Málé	66	66
Ragály	17	17
Összeg . . . 13	680	637

4) Rimaszécsi kerület.

Baracza	35	29
Füje	26	14
Dobócza	68	52
Feled	21	19
Rimaszécs	75	61
Czakó	11	10
Püspöki	64	6
Velkenye	55	52
Sz. Simony	69	67
A. F. Hangony	99	84
Uraj	46	35
Összeg . . . 11	569	493

5) Murányi kerület.

Jólsva	84	80
Chisnyó	20	20
Murányalja	130	96
M. Hosszúrét	42	38
M. Lehota	39	32
N. Rőcze	44	41
K. Rőcze	39	35
M. Zdichava	41	41
Vizesrét	16	16
Rákos	5	5
Rutkó-Lehota	28	28
Süivete	6	6
Összeg . . . 12	494	438

6) Garami kerület.

Helpa	223	227
M. Hutta	82	62
Pohorella	199	199
Pohorellai maza	52	52
Polonka	285	285
Závadka	167	167
Vereskő	39	39
Ferdinándvölgy	76	76
Összeg . . . 8	1124	1107

7) Füleki kerület.

Sid.	31	31
Béna	39	39
Guszona	67	65
Osgyán	78	78
Összeg	215	213

8) Kishonti kerület.

Antalfalva	98	77
Gyubakó	65	42
Hidegkút	19	19
Forgácsfalva	92	72
Drabszko	47	37
Homocsa patak	43	37
Kokova	60	50
Utekács	36	26
Zlatno	41	27
N. Szuha	42	42
F. Zsaluzsány	58	58
Susány	80	72
Nyustli	72	17
Ráhó	19	6
Tiszolecz	129	129
Uzapanyit	119	48
Összeg	1020	759

Ez adatokat L e n n e r M i k l ó s rozsnói tiszt. kanonok, rimaszécs kerül. alesperes és sz. simonyi plébános úr szedte ki az 1865-ki megyei névtárból. Statistikai szempontból nem tarthatjuk egészen szabatosoknak, mennyiben t. i. az iskolára köteles gyermekek számát tárgyzazzák. Mert a népszámlálási eredményekből tudjuk, hogy a 6—12 éves gyermekek az összes népességnek több mint 12 százalékát teszik s Dr. Kiss Antal úr feljebb közlött felszámítása szerint is Gömörben a 6—12 évesek a népességnek 11.685 százalékát teszik. Ha tehát ez arányszámot vesszük alapul, akkor 66,846 r. kath. lakosra 7807 iskolaköteles gyermek esik, s miután az iskolát tetteleg csak 5249 gyermek járja, valósággal nem 543, hanem 2558 r. kath. gyermek marad oktatás nélkül. Az 1865/6-ik iskolaévre vonatkozó kimutatás szerint a r. katolikusoknál az elemi iskolák állása az volt: 2 főelemi, 91 alelemi, összesen 93 tanoda; ezek közül 56 magyar, 32 tót, 3 magyar-tót, 2 német-tót. Tanköteles gyermek: 3111 fiú, 2816 leány, együtt 5927; ezek közül 3340 magyar, 2542 tót, 45 német; tetteleg járt az elemi tanodákba 2980 fiú, 2399 leány, együtt 5379, ezek közül

3040 magyar, 2300 tót, 39 német. Tehát fentebbi észrevételünk szerint összesen 2428 iskolaköteles r. kath. gyermek nem járt tanodába. — A rendes elemi tanítók száma 100, a segéd tanítóké 4, ezek közt van egy világi pap és 2 szerzetes; a többi mind világi.

Az ág. hitvallásuaknál a gömőri esperességben a népiskolák 6 kerületre (dekanatusra) vannak felosztva, mindegyiknek élén egy egyházi s egy világi felügyelő (dékán) áll, kik a tanítókra felügyelnek, a vizsgálatokon megjelennek s a tapasztaltakról az esperességnek kimerítő jelentést tesznek. A tanítás városokban szeptembertől jun. végéig, falukon rövidebb ideig tart. Az összes elemi iskolák száma 91, ezek közül a dobsinai elemi főtanoda 6, a rozsnyói 3, a jólsvai szintén 3, a nagyrőcezi, kövi, ratkói iskolák két-két rendes tanítóval ellátvák, a többi iskolák mind csak egy-egy tanító alatt állanak; de helyenként segédtanítók is vannak. Dobsinán kisdédóvó is van.

Czékus István főesperes úr tudósítása szerint a gömőri ágost. hitv. esperességben van:

	iskolaköteles	tettleg iskolába járó.
Balogvölgyi dekanatus	575	568
Ratkóvölgyi dekanatus	815	815
Murányvölgyi dekanatus	888	808
Felső-Rozsnyóvölgyi dekanatus .	1345	1284
Alsó-Rozsnyóvölgyi dekanatus .	272	264
Csetnekvölgyi dekanatus	655	650
Összeg	4750	4389

A kishonti esperességben Holko Mátyás főesperes úr szerint iskolaköteles gyermek van összesen 1997, iskolába járó pedig 1835; tehát a két ág. hitv. esperességben az iskolaköteles gyermekek száma 1865-ben összesen 6747, az iskolába járóké pedig 6224 lett volna, s e szerint csak 523 gyermek maradt iskolai oktatás nélkül, t. i. 361 a gömőri és 162 a kishonti esperességben. De 59,403-ra menő lélekszám mellett a 6—12 éves gyermekek számát legalább 6938-ra kell tennünk, s így az iskolai oktatás nélkül maradó ág. hitv. száma valósággal 714.

A reformátusok iskolaügyét Szentpéteri Sámuel esperes úr írja: „Mi nem értjük azt, mit teszen ez: be nem iskolázott helység, — mert nálunk minden anya és leányegyháznak rendes iskolája, s türethetően, sőt több helyt jól fizetett népiskola van, s a hol a nép kevés volta miatt önálló iskola nincs, társként van csatolva az ily kis gyülekezet szomszédjához, s ketten tartanak egy tanítót. Van is látatja, itt többnyire minden iskolaköteles jár iskolába, s ezért a

népség legnagyobb része írni olvasni tud, több helyt már egyesek vagy apró társulatok jó könyveket, újságokat is olvasgatnak. A néptanítók száma 66, ezek közt van gyenge is, mint mindenütt; aránylag azonban annyi jeles szakképzett buzgó tanító alig van több bárhol is a hazában, mint e kis körben. Kitünő a közszellem, előretörékvés, mely itt honos. Öröm látni, miként küzdenek megvívni diadalmasan az útfokban álló nehézségekkel, miként fáradsz anyagi és szellemi jobblétök, özvegyeik, árváik lehető biztosítása után, természetesen a szabadelvű, s a népnevelés fontosságát méltányló s ezen pálya bajnokait buzdító és gyámolító egyházi kormány folytonos pártolása mellett.

Dicsérettel emelhetem ki a gömöri ref. népiskola tanítók hatalmas éneklő karát. Volt ez már akkor is, mikor még a dalárdáknak hite sém volt hazánkban. Azonban új lendületet vett ez az énekügyet kiválólag pártoló mostani esperes sürgetésére. — Szöllősi István és Beke József szakképzett jeles tanítók vezetése, Bata Bálint és Borsodi József lelkészek elnöklése s t. Diószeghi Zsigmond világi tanácsbíró hathatós pártolása mellett. Sajó és Rimavölgyi éneklő kisebb karokra van oszolva az egész és folytonos gyakorlás és rendszeres tanulás mellett úgy állanak, mint kevés ilyenmű társulat a hazában.“

A hely. hitvallásuaknál az esperességi jelentés szerint van:

Járás	iskolakötelezett			iskolába járó		
	fiú	leány	együtt	fiú	leány	együtt
Putnoki	299	290	589	268	214	482
Tornaljai	445	354	799	381	276	657
Pelsőezi	389	342	731	362	288	650
Rimaszombati . .	454	410	864	446	362	808
Összeg . .	1587	1396	2983	1457	1140	2597

Tehát az iskolaköteles gyermekek közül 130 fiú s 256 leány, együtt 386 nem látogatja az iskolát. Azonban 29,011 h. hitv. lélekre valósággal legalább 3,388 iskolaköteles, vagyis 6—12 gyermek esik, tehát az iskolai oktatás nélkül maradó h. hitv. gyermekek száma 791, a mi sokkal kedvezőtlenebb arány, mintsem az esperességi jelentés felállítja.

Az illető jelentések szerint 1865 ben a r. kath., ág. és h. hitv. elemi iskolákban járó gyermekek összes száma 14,070 volt, kiszámításunk szerint a felvett lélekszám után a 6—12 éves gyermekek száma legalább 18,133, tehát ezek közül az iskolába nem egészen 78% jár s több mint 22%, vagyis 4,063 gyermek oktatás nélkül marad. Látuk hogy dr. Kiss úr a 6—12 éves gyermekek számát 18,958-ra teszi, te-

hát még valamivel többre mint mi, mert a g. katolikusokra legfeljebb 448 iskolaköteles gyermek esik. Ezeknek iskoláztatásáról nincsen adatunk.

A mózesvallásuaknál az iskolaköteles gyermekek száma: fiú 206, leány 158, együtt 364; iskolába jár fiú 161, leány 112, együtt 273, tehát 91 gyermek, t. i. 45 fiú és 46 leány nem jár iskolába, vagyis épen 25%.

A felsőbb kiképezés végett létezik a megyében egy r. kath. papnővelde, egy r. kath. s 4 prot. gymnasium.

A r. kath. főgymnasium és papnővelde Rozsnyón van.

Bár igen valószínű, hogy Rozsnyónak, melyet Demeter esztergomi érsek 1382-dik évben kiadott okiratában már városnak nevez, s melynek Zsigmond király 1410-dikben „bányaváros“ czímet tulajdonít, régibb időktől fogva tanintézete volt; ennek biztosabb nyomaira mindazáltal csak a 16-ik század közepe táján — a protestantismus elterjedtével — akadunk.

1656-dik évben Zombori Lippay György esztergomi érsek a gömöri kath. ifjuságnak a kath. hit alapján történendő czélszerű neveltetése tekintetéből két Jézustársulatbeli atyát egy mesterrel Rozsnyóra küldött, — ezen társulatnak alapítványkép 5,000 forintot adományozván azon 10,000 forintból, melyeket Késmárk városának a végett kölcsönözött, hogy az magát Tökölyi István uralma alól kivált hassa, egyszersmind biztosítván számára 200 tallérnyi évi jövedelmet, melyet Rozsnyó városától, bizonyos birói elmarasztalás, s ennek alapján a várossal kötött szerződés folytán, huzandana. Ez utóbbi egyedül Lippayt, s nem az érsekséget illető összeg a pozsonyi káptalan előtt 1659 dik évben tett vallomás alapján adatott át. Ugyancsak Lippay György az említett társulatnak ez alkalommal átengedte a város piacán lévő templomot is a toronynyal és harangokkal együtt, mely toronyról megjegyzendő, hogy azt a város építette ugyan, hanem fentebb érintett elmarasztalás folytán a Jézustársulatnak kénytelenített átadni.

Mindezek háborítlan birtoklása mellett a Jézustársulatiak Rozsnyón egész 1705-dik fényes sikerrel működtek részint mint lelkiatyák, részint mint tanítók s nevelők. Valószínű, hogy az utóbbi minőségben eleinte csak az elemi tanodákban foglalkoztak, s csak a 17-ik század végén szerveztek gymnasiumféle tanfolyamot. Annyi bizonyos, hogy midőn a szécsényi gyűlés határozata folytán 1705-ik évben történt

száműzetésükből 1708-dikban, a trencsényi ütközet után, Rozsnyóra visszatértek, a tanintézet már érseke gymnasiumnak czímeztetett, melyben működésüket egész 1773-dik évben történt eloszlatásukig folytatták. —

1776-dik évben a pesti m. k. egyetemnél tartott pályázat alapján a jászói prépostság bizatott meg a rozsnyói gymnasium ellátásával. Midőn a nevezett prépostság e gymnasiumot átvette, egyszersmind a város piacznál helyezett — Xaveri sz. Ferencz tiszteletére felszentelt — templom, és a hozzá tartozó torony a harangokkal együtt az ő birtokába ment át, a tanárok lakhelyéül a jelenlegi átigazított gymnasiumi épület jelöltetvén ki. — A torony és a harangok használatára nézve a város és a gymnasiumi igazgató között 1786-dik évben keletkezett vita az országos főkormányshoz 1799. Jun. 19-én 14,565 sz. a. kelt intézvénnyel akkép döntetett el, hogy a torony a harangokkal együtt ezen túl is xaveri sz. Ferencz templomához tartozzék, egyébiránt az ágostai hitvallásnak vallási gyakorlataikra naponta kétszer harangoztathassanak, temetések alkalmával a harangozásból begyűlt pénzt a város szedje, s abból a torony s harang fentartási költségeit fedezze. — Minthogy a premontréiek részint alkalmasok egyének, részint lakhely hiánya miatt az intézet kezelését véglegesen csak 1778%-ki tanévben vehették át, — 1777-dik évben august. 11-kén kelt helytartótanácsi intézvény folytán, a tanítást a tankerületi főigazgatóság által választott s a jászói prépostság által fizetett egyének teljesítsék.

A premontréi kanonok rend Magyarországon 1786-ban eltöröltetvén, az ifjúság nevelését e gymnasiumnál, mely az államgymnasiumok közé soroztatott, részint a volt tanárok, részint világiak kezelték. A tanárok ez évtől fogva a tanulmányi alapból díjaztattak, s ugyanebből fedeztettek a gymnasium egyéb költségei is.

1802-ben I. Ferencz apostoli király Ő Felsége a premontréi rend előbbi jogait visszahelyeztetvén, a már akkor a leleszi s nagyváradi-hegyfokival egyesített jászóvári prépostság visszakapta a rozsnyói hat osztályu gymnásiumot is, az előbbi lakhelylyel, templommal és a régebben eldöntött harangjoggal oly módon, hogy annak hat osztályában az ifjúság nevelését s oktatását meghatározott számu egyének által, mint azelőtt, saját birtokainak jövedelmeiből eszközölje. E gymnasiumbeli tanszékek azonban az épület igazítása, de leginkább a szükségelt tanerők hiánya miatt premontréiek által véglegesen csak 1809/10. tanévben tölthettek be.

Az 1849-ik évben megállapított újabb tantervhez képest az eddig létezett bölcészeti tanfolyamok a hat osztályu gymnasiumokhoz

csatoltatván, több helyen 8 osztályu gymnasiumok szerveztettek, — minélfogva Rozsnyó városa is 185 $\frac{1}{2}$ -ben az addig létezett hat osztályu gymnasium, s a szabályozott püspökségek alapjából 1818-dik évtől kezdve fentartott bölcsészeti lyceum helyett, — a fenálló körülmény méltányos tekintetéből — 8 osztályu gymnasiumot nyert, s ennek kezelésével a jászóvári egyesült prépostság bízott meg. Mint-hogy ezáltal a tanárok száma nagyobbodott, s a prépostság összes jövedelme kisebbnek találtatott, hogysem e mellett még más három 8 osztályu gymnasiumot is kezelhessen, a löcsei gymnasium ellátásától még ez évben, a kassaiétól pedig 185 $\frac{2}{3}$ -dik tanév végén legkegyelmesebben felmentetett, a rozsnyói gymnasiumi tanszékeket azonban, — mivel a löcsei tanodát még egy ideig egyénekkel kellett ellátnia, saját tagjaival teljesen csak 185 $\frac{7}{8}$ -diki tanévben tölthette be, s minthogy a gymnasiumi épületben csak 7 egyén számára volt elegendő helyiség, — az idővel 13-ra szaporodott premontréi tanárok közül hat a gymnasiumi épületen kívül. a papnöveldeben, s a szent Ferencz rendiek klostromában lakott.

Azon körülménynél fogva, hogy a jászói prépostság 186 $\frac{1}{2}$. évi tanévtől kezdve a kassai főgymnasiumot ismét magára vállalta, — saját kérelme, s a megyés püspök ő kegyelmessége ajánlata folytán 1862-dik évi aug. 25-kán 43,068. sz. a. kelt kegyelmes udvari rendelettel azon évi 58,211. számu helytartótanácsi intézvény szerint a premontréi rend a rozsnyói nagy gymnasium három felsőbb osztályának tanárokkal ellátása alól felmentetett, s megengedtetett, miszerint ezen osztályokhoz szükségelt 5 tanár a rozsnyóegyházmegyei clerusból a tanulmányi alapból kiszolgáltatandó évi 500 forintnyi fizetés mellett a rozsnyóegyházmegyei püspök által kineveztessek, ki a jászóvári premontréi préposttal egyetértőleg a gymnasiumi igazgatót is felsőbb megerősítés mellett kinevezi, — egyetértés nem sikerülése esetében, ezt az országos főkormányshoz teljesíti.

Jelenleg e tanintézetben az igazgatóval együtt 12 tanár működik, u. m. 7 premontréi rendi, 5 rozsnyóegyházmegyei áldozár. Ezen kívül 1 világi tanító a szépíráásban, egy másik pedig a műienekben ad oktatást.

Ez évben egy premontréi tanár által a franczia nyelv is rendkívüli órákban taníttatik.

A gymnasium alapítványai illetőleg megjegyezzük, hogy a rozsnyói gymnasiumnál a premontréi rendből alkalmazott 7 tanár azelőtt saját rendje jövedelmeiből láttatott el, legközelebb azonban e rendméltóságos prépostja abbéli kérelmére, hogy ezen tanárok is a tanul

mányi alaphól évi 500 forintnyi fizetéssel látassanak el, 1864-ik évi Julius 5-én kelt legfelsőbb elhatározással azon évi Julius 14-én 12,464 sz. a. kelt kegyelmes udvari rendelettel, (61,909/864 sz. a. helytartótanácsi intézkedés) a premontrei rendből a gymnasiumnál alkalmazandó tanároknak is 186 $\frac{1}{2}$ -ki tanévtől kezdve a tanulmányi alaphól évi 500 forintnyi fizetés engedélyeztetett, mely illetmények előleges évnegyedi részletekben a premontrei jászóvári prépost nyugtájára kifizettetnek. A rozsnyómegyebeli clerusból alkalmazott 5 tanár szinte a tanulmányi alaphól húzza évi 500 forintnyi fizetését.

E gymnasium szükségletei a tanulmányi alaphól fedeztetnek, minél fogva a tandíjak is azon alapot illetik.

Továbbá a rozsnyói gymnasiumi igazgatóság által egy Schlosár Erzsébetféle ösztöndíji alapítvány kezeltetik, melynek évi kamatjából 3 szegény sorsu gymnasiumi tanuló segélyeztetik.

1863 ik évben a jó hazafi s lelkes emberbarát Hollók Imre nagyprépost ur ő nagysága elnöklete alatt ily czímű társulat: „a szegény tanulókat segélyező egyesület” alakult, ezen egyesület alaptökejéből láttatik el a többi között a helybeli kath. tápintézet is, melynek jótéteményében több szegény sorsu tanuló ifju részesül. — A megyéspüspök ő kegyelmessége. azonkívül, hogy saját udvarában több szegénysorsu, de jó viseletű s jó igyekezetű tanuló ellátásáról atyailag gondoskodik, a fentérintett egyesület alaplökéjének gyarapításához évenként 100 forinttal kegyes járulni. — Ugyan ezen czélra, az egyes nagylelkű adományokat ide nem értve, a tavaly és az idén tartott műkedvelői előadás majd nem négyszáz forintot jövedelmezett.

T a n e s z k ö z ö k.

A tanítás sikeresb eszközlése tekintetéből a tanárok rendelkezésre áll: 1-ör a helybeli premontrei ház könyvtára 1290 kötetten; 2-or a gymnasiumi könyvtár 765 kötetten; 3-or a természettani tár mintegy 109 darabbal; 4-er a természetrajzítár az állat-, növény- s ásvány országból mintegy 2569 darabot számláló különféle gyűjteménnyel. 5-ör 585 darabból álló arany- ezüst- és rézpénz- s érem gyűjtemény. Mindezen taneszközök, a helyiség szűk volta miatt, különféle helyeken vannak elhelyezve. —

A tanuló ifjúság előtt, melynek évenkénti száma a két és három száz között változik, nyitva áll egy tanár mint könyvtárnok felügyelete alatt az ifjúsági könyvtár mintegy 360 kötetten. — E könyvtár, a magyarországi gymnasiumok legújabb szervezése óta, a beiratás al-

kalmával az egyes tanoncok, vagy azok szülei által adadni szokott csekély összegekből nyeri gyarapodását, és fedezi évi kiadásait. —

1865-ben a gymnasiumi növendékek száma volt: 263.

A rozsnyói papnöveldé 1814 óta áll fen; történetét Telgárti Lipót a „Magyar Sion 1864-diki évi, 752—760 lapjain adja; vele püspöki lyceum van összekötve. A növendékek szabályszerű száma 32 (1865-ben 35 volt), kik közül 3 a bécsi Pazmaneumban s 2 a pesti központi papnöveldében van elhelyezve. A bölcsészeti tanulmányok 1851-ben a lyceumból a gymnasiumba kényszerültek menekülni.

A papnövendékek tudományos kiképztetésüket 4 tanártól nyelik, kik közül választvák előljáróik is. A növelde mostani tantárgyai és előljárói e következők:

Ft. Hollók Imre nagy prépost őnga, lyceumi főigazgató.

Ft. Szekeres János őnga. káptalani tag, a papnöveldé igazgatója, kanon. theologus, az egyházi jog és történelem ny. r. tanára.

Nt. Klinger István hittudor, a növelde lelki atyja, a lelki pásztorság és erkölctan ny. r. tanára;

Nt. Tremko Máté hittudor, a növelde tanfelügyelője s a sz. hittudomány ny. r. tanára;

Nt. Szegedy József, hittudor, a bibliai tantárgyak s a keleti nyelvek ny. r. tanára.

A szokott tanári felolvasásokon kívül a növendékek tudományos kiképztetése előmozdítására szolgál még a nagy intézeti könyvtár, valamint a növendékek által szerzett, többnyire magyar irodalmi mű kézi könyvtára is.

A rozsnyói Sz. Lászlóról nevezett papnöveldében 1814-től kezdve mostanig képztetést nyert növendékek összes száma a jegyzőkönyv alapján 368-ra megy fel; ide nem számítván a papnöveldé jelenlegi növendékeit, kik névsora a következő:

I. Negyedéves hittan hallgatók:

Deutsch Rudolf, Duchnovszky István, Hajdú Mihály, Mészáros András, Suszter Antal. —

II. Harmadéves hittan hallgatók.

Miszt Zsigmond, Ökrössy István, Teschler Antal. —

III. Másodéves hittan hallgatók.

Alk Antal, Autolik András, Bresztovszky István, Hubay Miklós, Mayer Lajos, Saskőy Ferencz.

IV. Elsőévi hittan hallgatók.

Bednárík István, Fabián Kamil, Grotkovszky Nándor, Káposztásy Imre, Majoros Mihály. —

A helybeli római kath. nagy G ý m n a s i u m VIII-ikosztálybeli papnövendékek.

Jamiska János, Kolláresik András, Kovács József, Láng Antal, Liptay Samuel, Majkuth István, Turcsán Béla.

VII-ikosztálybeli gymnasiumi papnövendékek:

Faller Sándor, Hirsch Ferencz, Holczmann Zsigmond. —

A pesti központi papnöveldébe a rozsnyói papnöveldéből küldetvék:

Répássy Alajos, második évi hittan hallgató. Golda János, első évi hittan hallgató.

A bécsi Pazmaneumbapedig küldetvék:

Deutsch Károly, harmadévi hittan hallgató, Gauliúsky Károly, másodikévi hittan hallgató, Podraczky István, első évi hallgató. —

A protestánsok gymnasiumai Rozsnyón, Rimaszombaton, Nagy-Rőczén és Sajó-Gömörben léteznek.

1) A rozsnyói ág. hitv. evang. főgymnasium első alapítását a régi idők homálya fedi. Honunk egyháztörténetéből ismeretes, hogy felső Magyarország bányavárosaiiban a százsz bányászok mindjárt a reformatio kezdetén lettek a hitújításnak indítói; s a rozsnyói egyház már 1538. Luther tanait nyilván vallotta. Azon kitünő állásánál s protestáns szelleménél fogva, melyet Rozsnyó városa már a 17. század első felében tanusított, föl lehet tenni, hogy az új hitre áttért egyház gyermekeinek is abban való neveltetéséről, s az egyházi szolgálatra képezendő ifjúságról korán gondoskodott.

Midőn 1671. máj. 27-kén mind a német, mind a magyar prot. egyház papja (Regius és Zarewitus) számkivetésbe küldettek; és a sopronyi országgyűlés után hiveikhez visszatérvén, 1687. febr. 27-kén újonnan „a tanintézet tanítóival együtt“ elűzettek (Szelepcsényi György esztergomi érsek által): találjuk Sárossy Mihály, Bombyk Mihály és Bánóczy János alatt a Rozsnyón virágzó prot. magyar tanintézet első világos megemlítését. — A hit szolgálatára nevelt számos ifjak a tanítók elűzetésével elszéledvén, biztosabb helyre költöztek és a Sajó-gömöri iskola alapításának lettek indítói. — Így szűnt meg a helybeli prot. tanintézet, melynek megújításáról mind addig gondolkodni nem lehetett, míg nem II. József alatt a helybeli egyház számkivetéséből visszatért. — 1783-ban megnyitattak az elemi osztályok; s egy 1785. a trónhoz felküldött biztosság elérte, hogy 1786. leérkezett a császári kegyes leirat, mely által az egyháznak megadott a felhatalmazó engedély, a hit és tudomány terjesztésére annyira szükségesnek érzett nyilvános iskolának megalapítására. Az egyház csodálatos sebességgel felszerelte az iskolai épületeket minden szüksé-

ges eszközökkel, s még azon évben megnyittatott a tanintézet, melyben 1794-ig három tanító működött. (Sárkány Mihály, Beke és Bilnicza Pál; a vegyes elemi osztályokba Kristóf György, s a nagyobb leányok osztályába Purtz János alkalmaztatott).

1794-ben egy negyedik tanszék nyittatott meg a Syntaxis és Rhetorica előadására, (melyben Koblovsky János, ritka tudományú férfiú három esztendeig munkálkodott. 1797-ben a megürlt rhetorikai tanszékre Farkas András hivatott meg, ki ritka tudományos képzettségét a Csetneken fennállott paedagogikumban tannsította).

II. József alatt az általánosan felköltött nemzeti érdekek tették, hogy a magyar nyelv és irodalom ápolására kerületünkben egy tanszék megnyitása az összes Superintendentia által elhatározottat. A felállítandó tanszék helyének kiszemelése a gömöri és kishonti esperességre bízott, azon hozzáadással, hogy azon tanintézet, melyben az érintett tanszék felállítatnék, „kerületi nemzeti gymnasiumnak” neveztessek. A két esperesség 1807. sept. 10-kén Rimaszombatban tartott tanácskozás folytán a rozsnói tanintézetet választá, melyhez a magyar nyelv és irodalom érintett tanszéke köttessék.

Az 1849. év után az idő parancsoló viszonyai szükségessé tévén a tanintézet átalakulását, a pártfogóság azt az 1851-ben tartott eperjesi kerületi iskolai gyűlés határozata értelmében 1852-ben egy 8 osztályu főgymnasiummá átalakította. — 1857-ben megkapta a tanoda az érettségi vizsgák megtarthatásának jogát. Jelenleg is mint 8 osztályu főgymnasium működik a magyarhoni ág. hitv. evang. egyetemes gyűlés által megalapított tanterv szerint.

Tanári személyzet:

Rendes tanárok: Dr. Pelech János, igazg. s VIII o. oszt. tanára.

Hajesi Sándor	VII	”	”
Kramarcsik Károly	VI	”	”
Scheffer Gusztáv	V	”	”
Ráffay János	IV	”	”
Justh János	III	”	”
Geyer Gyula	II	”	”
Krausz Lajos	I	”	”

Segéd tanárok: Wittchen Aurél, Nagy Antal.

Kerületi felügyelő: dráskóczi Dráskóczy Gyula.

Helybeli felügyelő: Szerecsen Lajos.

Pénztárnok: Scheffer Gusztáv, tanár.

Jegyző: Justh János tanár.

Könyvtárak s egyéb gyűjtemények.

A gymnasium bír:

I. Három rendbeli könyvtárral:

- a) A nagy hallgató teremben felállított néhai Császár András által hagyományozott 3000 kötetből álló esprességi könyvtárral.
- b) Egy 588 kötetből álló ifjúsági könyvtárral.
- c) Egy 530 kötetből álló gymnasiumi könyvtárral.

II. Természettani eszközökből: 60 darabot.

III. A természetrajzi gyűjteményben van:

- a) Az ásványországból: 524 darab.
- b) Az állatországból: 1128 darab.
- c) A növényországból: 634 faj.

IV. Pénzgyűjteményben van: 336 darab.

V. Jegecz minta: 110.

VI. Térkép: 40.

Tápintézet.

A gymnasium mellett fenálló tápintézetben 45 frtért láttatnak el a növendékek az egész iskolai éven át ebédvel és vacsorával. A tápintézeti növendékek száma ez évben 36; ezek között van 12 jótéteményes, kik részint ingyen, részint csekélyebb díjért élelmeztetnek.

Testgyakorlóintézet.

A gymnasiumnak van testgyakorló intézete, melynek vezetője Scheffer Gusztáv.

Az 186 $\frac{1}{2}$ tanévelején beírt tanítványok száma.

A VIII. osztályban: 21

VII. " 16

VI. " 17

V. " 18

IV. " 23

III. " 25

II. " 24

I. " 28

összesen: 172

Ösztöndíjak.

Kilencz ösztöndíj és 2 jutalom után évenként 230 frt. o. é. osztatik ki.

2) A rimaszombati egyesült prot. Gymnasium, egy részről Osgyánban létezett kishonti ev. ág. hitv. esperességi gymnasiumból, másrészt a Rimaszombatban volt helyv. hitvallású gymnasium egyesítéséből keletkezvén, az 1853-ik évi sept. 1-ső napján Rimaszombatban kezdé működését. Az egyesülés, nem tekintvén az alapítványok mennyiségét, az iskola igazgatására és a tanárok számára nézve, tökéletes egyenlőség alapján történt.

I. A z i s k o l a i f e l ü g y e l é s. A gymnasiumra felügyel az iskolai választmány, melynek három tagja az egyik, három a másik felekezetből választatik, s mely évenkénti elnökéül a tekintélyesebb prot. egyéniségek egyikét szinte a vallásfelekezet szerint változva kéri fel. Ez évi ig. elnök: tek. Pelsöczy Hámos József ur. Ig. vál. tagok a helyv. hitv. részről: t. Lengyel Sámuel ügyvéd úr, t. Széplaky Lajos úr és t. Pászthor Pál lelkész úr. Az ev. részről: a kishonti esperesség elnöksége t. Kubinyi Ödön felügyelő úr és nt. Holkó Mátyás alesperes úr, úgy szinte Paczek Mórész megyei főorvos úr. — Pénztárnokok: t. Zehery Gábor városi főjegyző úr az alapítványok és egyéb jövedelmek kezelője és t. Tóth József rajztanár úr a tandíjak kezelésére.

II. A t a n o d a s z e r v e z e t e. A gymnasium hat osztályból áll; az alsóbb osztályokban azok, kik a tudományos pályán nem szándékoznak maradni, a régi nyelvek helyett a rajzban, alkalmazott számtanban stb. nyernekt oktatást.

III. A tanárok nevei:

Terray Károly)
Raksay István) az V. és VI. osztályban.

Miklovics György, a IV. osztályban.

Szeremley Károly, a III. osztályban.

Séverlay Károly, a II. osztályban.

Fábry János, az I. osztályban.

Tóth József, rajztanár.

IV. A tanulók száma:

A folyó 186 $\frac{3}{4}$. tanévben a tanulók száma:

A VI-dik osztályban 16.

Az V-dik osztályban 13.

A IV-dik osztályban 18.

A III-dik osztályban 33.

A II-dik osztályban 37.

Az I-ső osztályban 56.

S így az összes tanulók száma az 186 $\frac{3}{4}$. tanévben: 173.

V. A tápintézet.

A tápintézetben van 30 tanuló, kik részint ingyen, részint 10—16 forintnyi évi díj mellett részesülnek ebédlben, s kiknek egy része vacsorával is ellátatik az erre kivetett költségek megtérítése mellett.

VI. A gymnásium könyvtára.

A nagyobb könyvtár több mint 2000 kötetet számlál, a tanulóifjúság számára rendezett kisebb könyvtár 650 kötetből áll.

VII. A muzeum.

1. Természettaniak gyűjteménye: 86 teljes készlet és számos vegyszerek.

2. Kitémött és egyéb állatok gyűjteménye 750.

3. Száritott növények száma 450.

4. Ásványgyűjtemény 1310.

VIII. A gymnásium testgyakordája.

A gymnásium testgyakordája a tanépület udvarán van felállítva.

IX. Az 186 $\frac{1}{5}$. tanévben kiosztatott egy Jettin-féle ösztöndíj 42 osztrák é. forintokban, s azonkívül 22 o. é. forint magyar irályi pályaművek díjazására. — Ez évben már valószínűleg gyümölcsözni fog a Huszt József-féle 1000 forintnyi ösztöndíj-tőke.

3) A nagyőrcei ág. hitv. evang. szláv gymnásium.

1. Keletkezése: Keletkezett az 1862-ik évben, főleg a gömöri evang. esperesség közműködése által. Legelőször az esperességi bizottmány Szentiványi Miklós akkori esp. felügyelő ő nagysága elnöklete alatt azon szükség kívánta indítványt tevő, hogy a szláv ajkú ifjúság anyanyelvén való neveltetésére Nagy-Rőczén egy gymnásium alapitassék. A nagyőrcei ev. egyház ezen eszmét üdvösnek ismervén el, a tanintézet kezdetül egy tanárfizetést ajánlott s az intézetet kebelébe fogadni határozta. Nem sokára az esperességi közgyűlés Dobzsinán 1862 majus 9-kén az intézetet saját kedves gyermekévé fogadta, s mind azon jótéteményekben és jogokban részesítette, melyeket a rózsnyói ev. gymnásium élvez. Egyszersmind dekanatusonként alapítványokat gyűjtetett az egyházaktól és egyesektől, s így lehetségessé tette, hogy az intézet még ugyanazon ősszel két osztálylyal nyitotta meg.

Későbbben elismerést és megerősítést nyert az intézet a kerületi és egyetemes gyűléseken, amazt Jolsván 1862 Julius 22-kén, hol kerü-

leti felügyelő Zsedényi Ede Ó Méltósága 2000 f. o. é. ajándékozott azon kikötéssel, hogy az autonomiánál maradjon; — emezt Sept. 2-án. Pesten.

S így minden egyházi hatóságok által megerősítve a magas kormánytól is elismerést nyert, engedélyt kapván egész országszerte a hitrokonoknál segílyt gyűjteni.

Az ifjuság évről évre nagyobb számmal gyülekezik, mit főleg annak tulajdoníthatni, hogy anyanyelv útján a magyar és német nyelvben nagy előmenetelt tesz s a mellett egyéb tantárgyakban sem marad hátra. Hogy pedig ez bizton történjék, a magyar nyelvre hetenként az alsó osztályokban 6 óra fordíttatik.

2. Alapítványai 12,000 o. é. felrúgnak, azon kívül egy tanár fizetése biztosítva van az egyház által, s egygyé a város által.

3. Szerkezete egészen autonom az auton. ev. egyház iskolai terve és törvényei szerint. Az alapítók és pártfogók közgyűlésén hozatnak szükséges határozatok, ugyanott választatnak a tanárok, felügyelők, pénztárnok és tápintézeti gondnok, s a számadások évenként előterjesztetnek.

A pártfogósági gyűlés maga köréből az igazgató választmányt, mely a közgyűlés határozatait életbe lépteti s az intézetet vezeti:

Az előadási nyelv az anyanyelv, a tót nyelv.

Az élőnyelvekre nagy gond fordíttatik, különösen a magyar nyelv tanítására az alsó osztályokban hat, hat óra fordíttatik, mi által a tanulók annyira haladnak, hogy magyar könyveket is sikerrel olvasnak.

A francia nyelv. körének és gyorsírás betanulására rendkívüli órákban ingyen alkalom nyújtatik.

A rajzolás hetenként két két órában mint kötelezett tárgy taníttatik. Testgyakorolda nincs.

A zeneintézet alakulóban van, már két zongorával nyittatik meg.

A tápintézetben jelenleg 113 szegény fiú, nagy részt ingyen vagy igen csekély áron ápoltatik. A legnagyobb taxa egész évre 30. f. o. é. Azért kapnak ebédre $\frac{1}{4}$ font marhahúst, levest és főzeléket a mennyit akarnak, kenyeret $\frac{1}{2}$ font. Vacsorára kapnak levest, főzeléket és félfontnál több kenyeret; hogy reggelire is maradjon.

4. A tanárok nevei: Ormisz Samu ez idén igazgató, a mennyiségtan és magyar nyelv tanára; Homola Rezső a latin, német nyelv tanára s az énekkar igazgatója; Skultety Ágoston a vallás és szláv nyelv tanára, Krmann a latin és görög nyelv tanára; Holub József a természet tudományok, francia nyelv és gyorsírás tanára, Suhmidt Gusztáv a történelem és rajz ideiglenes tanára.

5. A könyvtárban van 280 kötet. A muzeumban 176 állat, 2000 növény, — 647 ásvány, 50 darab physikai apparát — összesen 2873 darab.

6. A Gymnasium jelen állapota. Jelenleg még csak 6 osztály létezik, a hetedik csak akkor nyitattik meg, ha az Egek Ura a jóltévők által a szükséges alapítványokkal áldja meg az intézetet, hogy az egész tót népnek legalább ezen egyetlenegy iskolája virágozhassék.

Az iskolai épület megvétetett 2000 o. é. forinton, s így a gymnasium tulajdona.

7. A tanuló k s z á m a. Első osztályban van jelenleg 36 tanuló.

Másodikban	"	"	42	"
Harmadikban	"	"	16	"
Negyedikben	"	"	18	"
Ötödikben	"	"	14	"
Hatodikban	"	"	10	"
Összesen			136	"

4) A s. gömöri ev. ág. hitv. gymnasium.

S. Gömör városában, az Á. H. E. Gymnasiumnak keletkezése valószínűleg egyidős a helybeli ev. egyház keletkezésével. Részletes leirással tanintézetünkről hiteles adatok hiánya miatt nem szolgálhatunk, de annyit hiteles kútfők felmutataak, még pedig tanodánk anyakönyve, hogy Herczeg János, már 1616-ik évben mint igazgató tanár az intézetben működött.

Az intézetben 1810-től 1840-ig a növendékek száma legmagasbra emelkedett. Bach rendszere alatt három éves tetszhalottá lön. 1856. négy osztályú elemi gymnasiummá alakult át. Végre 1861-ben ősi jogaiba visszahelyeztetett. Most nemzeti középtanodánk három osztályt képez, melyben két rendes s egy segédtanár oktatja az ifjúságot, kik a tápintézet jótékonyágaiban és Clementis-féle ösztöndíjakban részesülnek.

Az iskolának van 105 kötetű könyvtára, 133 darabból álló ásvány-, 40 jegecz-, és egy kisszerű rovar-gyűjteménye.

Az 186⁵/₆. tanévi ifjuság létszáma: a III-dik osztályban 7 tanuló, osztály t. Mikola György; a II-dik osztályban 8 tanuló, osztály t. Zachar Gusztáv; az I-ső osztályban 20 tanuló, osztály t. Rohaach Károly i. sz. igazgató.

Ezek szerint a gymnasiumi növendékek száma 186¹/₂-ban ez volt :

A rozsnyói r. kath. főgymnasiumban . . .	242
A rozsnyói ág. hitv. főgymnasiumban . . .	172
A rimaszombati egyesült prot. gymnasiumban.	173
A nagyőrcei szláv gymnasiumban	136
A sajó-gömöri kis gymnasiumban	35

Az összes gymnasiumi növendékek száma 758

De különös, hogy azon megyében, melyben a műipar oly fontos szerepet visz, egyetlen egy polgári, ipar- vagy reáltanodát sem találunk, s hogy az elemi iskolák is igen kevés kivétellel vegyesek, azaz: melyekben a fiúk és leányok együtt járnak, s legtöbb helyen egy tanító, ki talán egyúttal jegyző és kántor is, az egész iskolát látja el. Ideje volna már arról is gondolkodni, vajjon oly gymnasiumokkal, milyen a sajó-gömöri, melynek összes alapja csak 10,000 frt., miből tulajdonkép egyetlen-egy tanárt sem lehet illően díjazni, s melynek könyvtára csak is 105 darabból áll, — lehet-e a közoktatás céljait elérni?

TARTALOM.

I. RÉSZ.

Gömör vármegye természeti viszonyai.

I. FEJEZET.

A vármegye vízszintes és függélyes tagasúlata.

	<i>lap.</i>
I. A vármegye alkotó részei, fekvése, határai, alakja	I
II. Gömör vármegye domborzati viszonyai	VI
I. Az Osztroski és Vepor heglánczolóthoz tartozó hegy- ségek	VIII
II. Az Alacsory Tátrához tartozó hegységek.	XVII
III. A gömör-szepesi Érczhegységhez tartozó hegyeso- portok	XX
IV. A Mátra és Cserhát éjszaki oldalára támaszkodó dombvidék	XXXIII
III. Gömör megye földtani viszonyai	XXXIV
IV. A Gömör vármegye területén tett magasságmérések . . .	XLI

II. FEJEZET.

Gömör vármegye vízirati és éghajlati viszonyai.

I. Gömör vármegye forrásai, tavai, folyói	XLV
II. Gömör megye égalji viszonyai	LXVI

III. FEJEZET.

Gömör megye viránya	LXXIX
-------------------------------	-------

IV. FEJEZET.

Az s aggtelki ébüdöstói barlangok (1 térképpel)	XCIV
---	------

II. RÉSZ.

Gömör történelmi és statisztikai viszonyai.

I. FEJEZET.

Adatok Gömör és Kishont t. e. vármegye történelméhez	3
Balog	4
Baradla	5
Brezó	6
Csetnek	6
Derencsény	8
Dobsina	8
Gombaszeg	12
Gömör	13
Hajnácskő	14
Hánva	19
Jólsva	19
Krasznahorka	21
Murány (2 fametszettel)	25
Pelsőcz	43
Putnok	45
Ráhó	46
Rimaszécs	47
Rimaszombat	48
Rozsnyó	61
Serke	66
Tiszolcz	67
Várgede	67
A megyének mint egyetemnek történetei.	68

II. FEJEZET.

Gömör-Kishont lakossága néprajzi és népmozgalmi tekintetben s a kórtani és közorvosi viszonyok.

I. Néprajzi viszonyok	87
II. Élettani viszonyok s a népesedési mozgalom.	105
III. Kórtani és közorvosi viszonyok, betegedési s gyógyulási viszonyok	116
IV. Orvostörvényszéki s rendőri töredékes adatok és észleletek	154

V. Adalékok a megye korábbi járványai történetéhez .	162
VI. A megye kórházügye	167
VII. A gömörmegyei népies gyógymódok	170
VIII. (IV.) Gömör megye ásványvizei	184
IX. (V.) Marikovszky György és Kósa Károly orvostudorok	192

III. FEJEZET.

Gömör-Kishont mezőgazdasági és erdőszeti viszonya

I. A mezőgazdasági viszonyok.	196
II. Gömör erdőszeti viszonyai	224

IV. FEJEZET.

Gömör megye bányái para (2 bányatér:éppel) . .	256
--	-----

V. FEJEZET.

Gömör megyének ipara és kereskedelmi forgalma	297
---	-----

VI. FEJEZET.

Gömör egyházi és közoktatási viszonyai .	323
--	-----

Sajtóhibák és igazítások.

<i>Lap</i>	<i>sor</i>	<i>helyett</i>	<i>igazítandó</i>
XI	7 felülr.	brezno-bányaiak	brezóiak
XXIII	16 alulr.	ho	hol
XXIV	1 felülr.	keleti	nyugati
XL	25 felülr.	kölen	kölen
XLIX	9 alulr.	egyesül	egyesült
LVI	21 alulr.	örökös feszerejének feszerejének örökös . . . párját szilárdabb párájának	szilárdabb
LX	22 alulr.	Benyén	Bején
LXXIX	14 felülr.	1708	1798
10	1 alulr.	aranyt forinnyi	arany forintnyi
27	10 felülr.	törvények	töltvények
29	20 „	elfogadtatván	elfogattatván
51	12 alulr.	ötvös, kovács s egyesült czéh	ötvös czéh
52	6 felülr.	Szécsy	Szécsy
52	20 felülr.	pro ut	prout
54	6 alulr.	XVIII	XVII
67	7 alulr.	rakoskodik	vakoskodik
68	2 felülr.	Sisquae	Sirque
70	4 alulr.	Szathmáry Károly	Szathmáry Király
70	17 alulr.	Rosnyák	Bosnyák
71	6 alulr.	felmentére	felmentése
71	18 felülr.	ni	mi
72	1 alulr.	Rázsó	Bazsó
75	14 alulr.	bevezetéséről	bevéttetéséről
78	8 alulr.	1810 apr. 27.	1810—1827
80	18 alulr.	velünk	velők
87	11 alulr.	kortárs	kartárs
88	21 alulr.	nyitölnyi	nyitölni
88	20 alulr.	dremotárni, pencurák	dremotálni, pencurák
90	10 felülr.	eszményképek következő	szépségek eszményképe ez
92	19 alulr.	fej fölött	fej fölé
92	12 alulr.	fekérfekete	fehérfekete
96	7.8 alulr.	szájhős belátása	a szájhős — belátása
98	3.4 felülr.	mely a gazdasági	mely a lak és gazdasági
100	8 alulr.	ételköltséget	italköltsé g
102	13 felülr.	és atyamester	az atyamester

108	15 felülr.	gerinczagylob	gerinczagyhártyalob
111	8 alulr.	határozatlan	határozhatatlan
111	1 alulr.	a	e
116	7 alulr.	III. Betegedési stb.	III Kórtani s közorvosi ada- tok. Betegedési stb.
122	3 felülr.	időkorból	időkorból
122	7 alulr.	Ludvig	Ludig
123	22 alulr.	Jegyzei	jegyzet
125	10 felülr.	Haracsa	Havacsa
127	11 alulr.	hslálozás	halálozás
128	7 felülr.	senyvben	váltólázi senyvben
131	4 alulr.	A tüdő s légutak	A tüdő s légutak
133	16 alulr.	kór - forrás	kórforrás
134	16 alulr.	angolkórnál	angolkórtól
135	2 felülr.	gyakori ismétlődéseknek	gyakori rohamismétlődések- nek
136	19 alulr.	4.06 %	2.06 %
137	5 felülr.	jelent	jelen
137	15 felülr.	engednek	engedtek
137	21 felülr.	függölyök	függölyök
138	2 felülr.	bésőbbi	későbbi
139	9 felülr.	egylobtól	agylobtól
139	4 alulr.	nagyrésze	nagyrészt
140	10 felülr.	előtti	előbbi
142	1 felülr.	(sok beteg közül) a csak	a (sok beteg közül) csak
143	7 felülr.	is	és
143	2 alulr.	Iczema	Eczema
146	2 felülr.	ujjküzelés	ujjki-izelés
146	3 felülr.	hevevízdag	herevízdag
147	3 fel. s alább	agykórlob	agykérlob
147	13 alulr.	elhűltak	elhaltak
148	3 felülr.	és kórszerű	eskórszerű
151	15 felülr.	méhszerves	méhszenves
151	25 felülr.	emésztésszerű	emésztésszerui
151	8 alulr.	a bőr sejtszövetét	a bőrt, sejtszövetet
152	15 felülr.	és	is
154	7 felülr.	Orvostörvényszéki stb.	IV. Orvostörvényszéki stb.
155	14 felülr.	vérömlengés	vérömlenyés
160	5 felülr.	a torokfájás, sokszor	a torokfájás fordul elő, soksz.
160	15 felülr.	fontosabb	pontosabb
162	9 alulr.	III. Adalékok	V. Adalékok
163	1 felülr.	lázok	lázak
163	2 felülr.	megyénben	megyénkben
166	18 felülr.	járványban elhalt	járvány alatt
166	19 felülr.	tr. is, ki az	tr. az
167	5 felülr.	mint	mind
167	15 felülr.	A megyei kórház ügye	VI. A megye kórházügye
167	14 alulr.	talajárók	talajjáról

170	21 felülr.	A gömörmegeyi népies gyógy- módok	VII A gömörmegeyi népies stb.
170	24 felülr.	juthat, minden ember	juthat minden esetben
171	4 felülr.	állkapocs	állkapocs
171	10 alulr.	állítólag két	állítólag. Két
172	8 felülr.	hasjátóúl	hashajtóúl
172	16 alulr.	főhabarnak	főhabarnak
173	13 felülr.	szappan só	koppantó
174	4 felülr.	állítólag a néha	a néha állítólag
175	20 felülr.	bardance	bardanae
176	10 fel. s alább.	kanálynai	kanálynai
177	8 alulr.	babérborsót	babérborsot
179	7 felülr.	és	is
179	17 alulr.	salina	sabina
179	7 alulr.	nadragulyafőzet	nadragulyagyökérfőzet
180	21 alulr.	fülhagylókon	fülkagylókon
181	7 alulr.	tint. sulfur.	Zinc. sulfur.
184	10 felülr.	IV. Gömör megye stb.	VIII. Gömör megye stb.
189	4 alulr.	bal	jobb
192	1 felülr.	V. Marikovszky stb.	IX. Marikovszky stb.
194	5 felülr.	photographiai ábrával	photographiai térképpel
203	6 alulr.	tehető ;	tehető, rendszeren jóval ke- vesebbre ;

XXXIV lap, 15—16 sor alulról : az ígért értekezést Kubinyi Ferencz úr gyen-
gélkedése miatt el nem készítheté.

LX lap, 9 sor alulról megtoldandó ezzel : A mi pedig a Rimaszombat és Torn-
allya alatt elterülő lapályainkat illeti, azokon a növényzet tenyészetének mivolta, gaz-
dasága és égővének heve már az alföldihez közel jár.

3 lap 5—6 sor felül. megjegyzendő hogy Bodon Ábrahám úr mindazon czikke-
ket irta, melyek alatt a szerző neve nincs külön kitéve, kivevén K r a s z n a h o r k á t,
mely S t y m m e l S o m a urtól van.

87 lap, 11 sor a „lelkész urak“ szavak után beigtatandó : Csesznok F., Libay
L., Textorius A., Lojdl M., Paczek M., Török J., Marczel J., Fehér N., Ullmann J.,
Mauks K. orvos urak és Ft. Lenner M. Fiadura J., Tavasy L. lelkész urak.

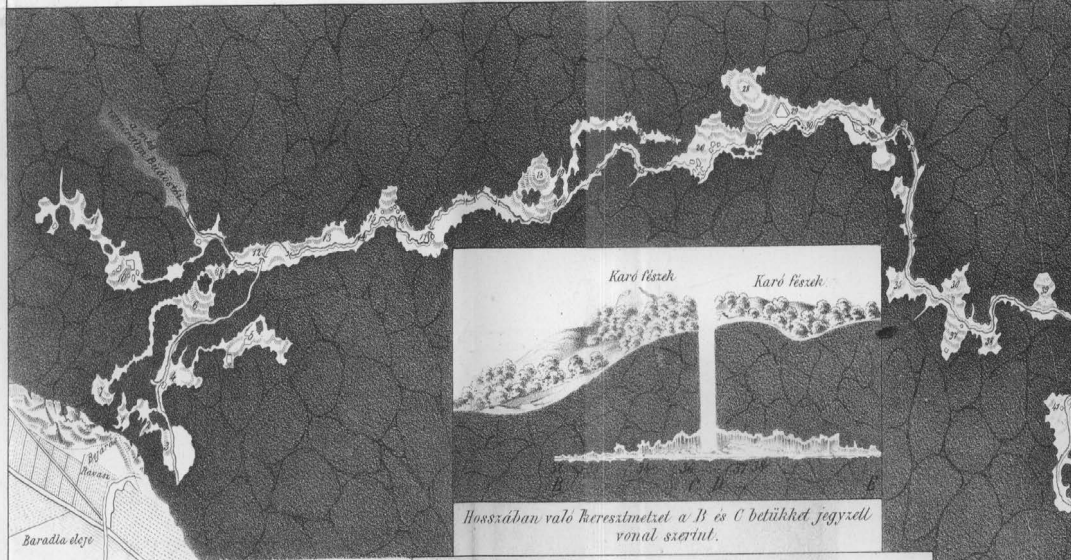
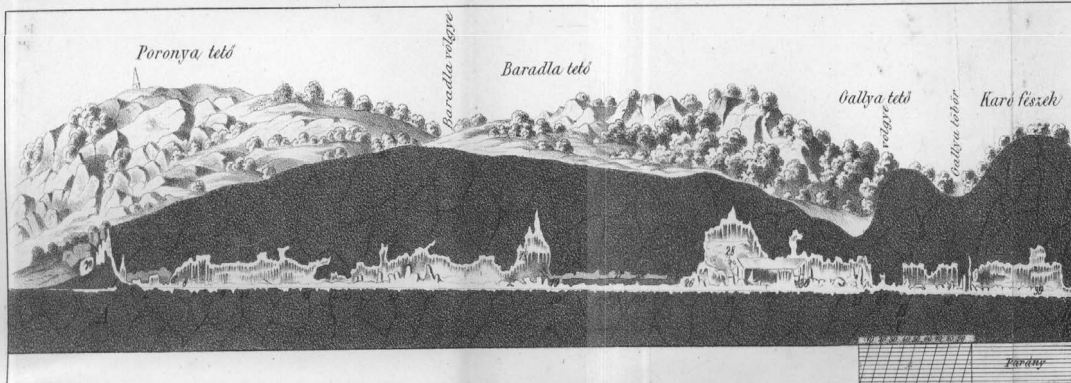
120 lap, 1—5 sor felülről, megjegyzendő : Az 1867 april végén történt tisztuji-
rás óta Rozsnyón is van megyeifőorvos, s a csetneki járás orvosa Pelsőczön lakik ; ba-
romorvos pedig egyáltalában nincs a megyében.

131 lap, 13 sor felülről „elődézve“ szó után beigtatandó : Rozsnyón Kiss t r.
szerint a cholérát látszott helyettesíteni.

167 lap, 8 sor felülről „a főhelybeli“ szavak után beigtatandó : a betegek bél-
ürülékében rejlő s bomlási terményökkel ártalmas.

AZ AGGTELEKI BARLANGNAK ALAPRAJZA

úgy a régén ismert, valamint az 1825^{dik} Eszteni

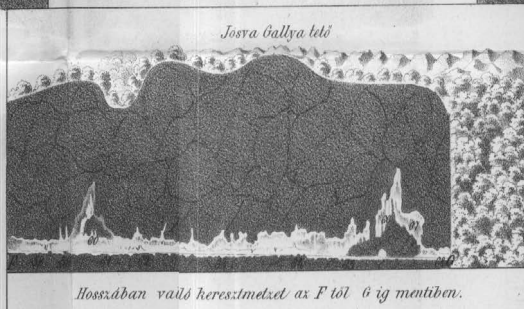
Az eredeti rajzot

készítette

VAS IMRE

Gömör-kishont főmérnöke

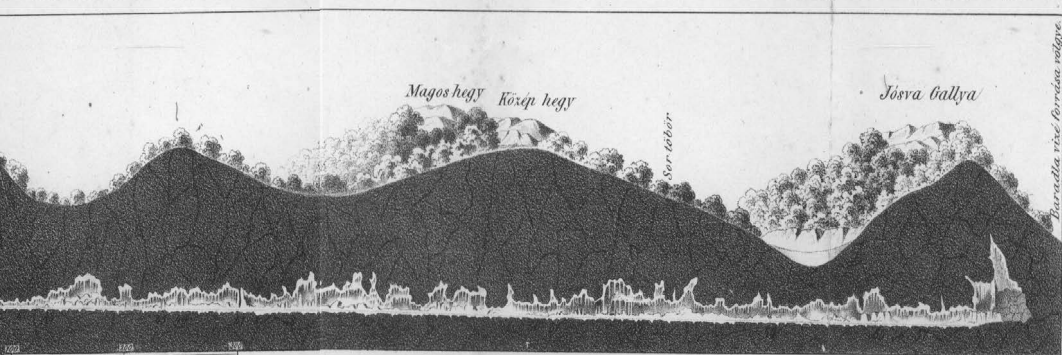
1829-ben.

Hosszában való keresztmetszet az F től 6-ig mentiben.

ÉS HOSSZÁBAN VALÓ KERESZTMETSZETE

lőben felfedezett s azonnal felmért Űregeiben.

1722	1724	1726
metró		

A Barlang külön részeinek Nevezetjei.

Sz.	Sz.	Sz.
1. Kémény	24. Galambház	47. a Barátság oszlópa
2. Fúvó	25. Víz örvény	48. Zsidó torony és a Pantheon
3. Góndház	26. Höreb hegye	49. Pindus hegy
4. Mőjzes Öltára	27. az ezer rőnczű Szoknya	50. Eroszina hálószobája
5. Rőkahely	28. a nagy Űreg	51. a Vackos oszlópa
6. Nagy Templom	29. a jeges Sik	52. Tempe
7. Denevér barlang	30. Murányi Var	53. Minerva oszlópa
8. Kis Templom	31. Vas kapuja	54. az Alabastrom torony
9. a Bűdös tő ág	32. a Tő	55. a Barlangban más Űreg
10. Palmira-omladékai	33. Nagy örvény	56. Medea oszlópa
11. a kis Baradla alja	34. Szent Háromság Oszlópa	57. Apolló terme
12. a kis Terem	35. Olympus	58. Arany útca
13. Virágos kert	36. a Sirbóll	59. Gállag vízgázló torony
14. a Trónus	37. Vas Vára	60. Plútó lakihelye
15. Nádor oszlópa	38. Tündérek vára	61. Vulkanus mőhelye
16. Ferdinand oszlópa	39. Jupiter Trónusa	62. Munkácsi tömlőcz
17. Nagy terem	40. Kősegegelt híd	63. Siralom ház
18. Mőria hegye	41. Szemiramis függő herje	64. Világító torony
19. Zsidó templom	42. Szultan Pamlaga	65. Cerberus feje
20. Parnassus	43. Pagoda	66. a bálvány nagy Oszlópa
21. Gyémánt kő	44. Omladékos hely	67. Ganimedes kőfalja
22. Szalónás bőt	45. Kiguló vára	68. a Pókól
23. a régen ismert ág vége	46. az Oriás	

